UDK 930.25 ISSN 1512-5491

ARHIVSKA PRAKSA
ARCHIVAL PRACTICE
14

Arh. TK
DAZ TK

ARHIVSKA PRAKSA, GOD. 14/2011, STR.1-573 TUZLA, 2011.

SADRŽAJ

UMJESTO PREDGOVORA 1
INTRODUCTIONARY REMARKS 3

I ARHIVISTIKA I ARHIVSKA SLUŽBA 5

Peter Pavel KLASINC,
Područja arhivskih nauka i arhivska građa kod stvaralaca 7

Džemila ČEKIĆ,
Značaj saradnje arhiva i stvaralaca arhivske građe i nužnost poznavanja historijata istih 19

Željko MARKOVIĆ,
Primeri specifičnosti mesne nadležnosti u arhivskoj praksi 25

Živana HEĐBELI, Nikola MOKROVIĆ,
Ustrojstvo Hrvatskoga sabora 1990.-2010. 33

Metka BUKOŠEK,
Problematika zaštite arhivske građe pravosudnih institucija 49

Selma MUSA OMERBEGOVIĆ,
Specifičnosti sređivanja arhivske građe sudova 67

Nijaz BRBUTOVIĆ,
Zaštita registraturne građe u notarskim uredima u Federaciji Bosne i Hercegovine 77

Joka FILIPOVIĆ,
Vrednovanje medicinske dokumentacije u JZU UKC Tuzla 85

Nada ČIBEJ,
Zaštita arhivske građe – fotografije i razglednice 91

Jugoslav VELJKOVSKI,
Problematika zaštite privatne arhivske građe u Srbiji 103

Arhivtik DANTEK

Ljerka ŠIMUNIĆ,
Problematika zaštite arhivskoga gradiva u nastajanju na području nadležnosti Državnog arhiva u Osijeku 111

Marija TODOROVIĆ,
Zaštita arhivske građe u nastajanju u praksi Istorijskog arhiva Šumadije Kragujevac 117

Ikbal COGO,
Arhivska djelatnost u Zeničko-dobojskom kantonu 127

Azem KOŽAR,
Arhivističko-historiografski aspekti posebne zaštite dokumenata ratne provenijencije (1992.-1995.) 133

Josipa MARAS KRALJEVIĆ,
Obrada i zaštita arhivskog gradiva ratne tematike (s naglaskom na nekonvencionalno gradivo) 147

Бранко АНТЕЉ,
Архивска грађа ратног поријекла у свјетлу законских прописа 157

Gordana MOJSOSKA
Zaštita arhivske građe u Državnom arhivu Republike Makedonije za vrijeme konflikta 2001. godine 165

Reska MEHDIN,
Građa ratne provenijencije u Arhivu Unsko-sanskog kantona (1992.-1995.) ... 175

Omer ZULIĆ,
Specifičnosti zaštite i preuzimanja arhivske građe ratne provenijencije 183

Dijana PETRESKA,
Zaštita i prezentacija zbirke dokumenata – vojnička pisma iz Prvog svjetskog rata (1914.-1918.) 193

Izet ŠABOTIĆ,
Karakter i historijski značaj arhivske građe ratne provenijencije 203

Miroslav NOVAK,
Metode stručnog i istraživačkog rada u suvremenoj arhivskoj teoriji i praksi ... 213

Arhivistika DRAFT

István KENYERES, Andras SIPOS,
Mađarski arhivski portal - zajedničko rješenje za publiciranje digitaliziranog arhivskog sadržaja i baza podataka 229

Deborah ROGOZNICA, Vladimir DROBNJAK,
Iskustva nakon dvije godine uvođenja i praktične upotrebe web aplikacije ARIS sa posebnim osvrtom na rad sa stvaraocima na području javne uprave i sudstva 243

Dragan KRSMANOVIĆ,
Digitalizacija arhivske građe kao oblik njene zaštite – primer digitalizacije arhivske građe iz perioda NATO napada na SRJ (mart – jun 1999. godine) 255

Saneta ADROVIĆ,
Funkcionalnost primjene međunarodnih standarda u procesu obrade fondova iz oblasti obrazovanja Arhiva Tuzlanskog kantona 263

Almira ALIBAŠIĆ,
Izrada inventara kao informativnog sredstva u arhivu – primjena standarda i informacijskih tehnologija 271

Boriša RADOVANOVIĆ,
Problematika korištenja digitalnih kopija kao istorijskog izvora 283

Selma ISIĆ,
Uključivanje arhivske djelatnosti Bosne i Hercegovine u međunarodne tokove 289

Katarina HORVAT,
Obavijesna pomagala za fondove zdravstva u Državnom arhivu u Zagrebu 299

Jovan P. POPOVIĆ,
Pravni aspekti izdavanja dokumenata pohranjenih u arhivima i uspostavljanje institucije notara 315

Hatidža FETAHAGIĆ,
Cjelovitost arhivskih fondova kao uslov ostvarivanja građanskih prava (iskustvo Arhiva Tuzlanskog kantona) 325

Mufik MUSLIĆ, Saša BELTRAM, Mersad OMANOVIĆ,
Katastar urbanog zelenila 335

ARHIVIK DAZTK

II IZ DRUGIH ČASOPISA 343

Peter Pavel KLASINC,
Web stranice u arhivskoj teoriji i praksi (ATLANTI br 20., Trst 2010., str. 241-253). 345

III IZ GRAĐE 351

Muhamed HUSEJNOVIĆ,
Srebrenica u odnosima kralja Tvrtka II Tvrtkovića i despota Stefana Lazarevića 353

Esaf LEVIĆ,
Itiraz hadži hafiz Ibrahima ef. Maglajlića 365

Kemal BAŠIĆ,
Vasijetnama hafiza Sulejman ef. Damadžića iz Tuzle 375

Gašper ŠMID, Žarko ŠTRUMBL,
Bošnjaci na Sočanskom frontu 387

Sead SELIMOVIĆ,
Školstvo u političkoj djelatnosti poslanika iz Bosne i Hercegovine u Narodnoj skupštini Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca 399

Salkan UŽIČANIN,
Djelatnost nacionalističkih organizacija u Bosni i Hercegovini u vrijeme parlamentarnih izbora 1925. godine 411

Mina KUJOVIĆ,
Obilježavanje 40-te godišnjice Gimnazije u Tuzli 1939. godine 427

Safet BANDŽOVIĆ,
Odjek "Muslimanskih rezolucija" iz 1941. godine 433

Katja ZUPANIČ,
Život izbjeglica iz Bosne i Hercegovine u sabirnom centru u Ptuju između 1992. i 1996. godine 467

Nermana HODŽIĆ,
Analitički inventar, Tvornica špirita u Kreki (TŠK) 1902. – 1942. 477

Arhivski glasnik

Ešefa BEGOVIĆ,
Sumarni inventar, Narodni odbor opštine Bosansko Petrovo Selo (1952.-1962.) 481

IV PRIKAZI I OCJENE 491

Ešefa BEGOVIĆ,
Glasnik arhiva i Arhivističkog udruženja Bosne i Hercegovine, br. XL/2010, Arhivističko udruženje Bosne i Hercegovine, Sarajevo 2010., 1-314 str. 493

Nermana HODŽIĆ,
Glasnik Udruženja arhivskih radnika Republike Srpske, godina III, broj 3, Banjaluka 2011, 499 str. 497

Adnan TINJIĆ,
Arhivski zapisi, Časopis za arhivsku teoriju i praksu, godina XVII/2010., br. 2, Cetinje 2010., 257 str. 501

Hadžija HADŽIABDIĆ,
RADOVI, Filozofski fakultet u Sarajevu (Historija, Historija umjetnosti, Arheologija), knjiga XIV/1, Sarajevo 2010., str. 470. 505

Edin ŠAKOVIĆ,
Gračanički glasnik – časopis za kulturnu historiju: u povodu 15. godišnjice izlaženja. 511

Izet ŠABOTIĆ,
Alija Uzunović - ZVORNIK, historijska monografija, BMG Bosanska medijska grupa Tuzla, Tuzla 2010., 1-401. 515

Esaf LEVIĆ,
Suad i Nihad Buljugić, Tuzla: sjećanja na bisere stare gradske jezgre, Geografsko društvo Tuzlanskog kantona, Arhiv Tuzlanskog kantona, Tuzla 2010., str. 251. 523

V IZVJEŠTAJI 525

Ešefa BEGOVIĆ,
Zapisnik o toku 23. Savjetovanja "Arhivska praksa 2010.", Tuzla, 30.9. i 1.10.2010. godine ("Hotel Tuzla") 527

Arhivski pazitelj

Saneta ADROVIĆ,
Izvještaj sa izborne skupštine (konferencije) Društva arhivskih zaposlenika Tuzlanskog kantona, Tuzla, 1.10.2010. godine 531

Omer ZULIĆ,
Okrugli sto "Naučno i stručno djelo Šabana Hodžića", Tuzla, 15. decembar 2010. godine 533

Saneta ADROVIĆ,
Izložba "Nuraga Softić – put umjetnika" (Tuzla, 15.2.2011. godine) 535

Omer ZULIĆ,
Tehnični in vsebinski problemi klasičnega in elektronskega arhiviranja, Radenci, Hotel "Radin" 6-8. april 2011. godine 539

Ešefa BEGOVIĆ,
Izvještaj sa godišnjih skupština Arhivističkog udruženja u Federaciji BiH i Arhivističkog udruženja BiH, održanih u Mostaru 5. maja 2011. godine 543

Hatidža FETAHAGIĆ,
4. godišnja skupština Asocijacije BAM, Mostar, Narodna biblioteka, 27. maja 2011. godine 547

Selma ISIĆ,
Izvještaj sa ICARUS radionice – Informatizacija arhiva – održane u Tuzli 30. i 31. maja 2011. godine 549

Adnan TINJIĆ,
Kulturno-obrazovna djelatnost Arhiva Tuzlanskog kantona u 2011. godini 553

Arhivski pravilnik

UMJESTO PREDGOVORA

U ovim, za bosanskohercegovačko društvo, a posebno za arhivsku djelatnost teškim vremenima, pravi je podvig uspjeti održati kontinuitet na planu validnog promicanja stručnih vrijednosti. Uspjeh je svakako veći ako se zna da je riječ o promicanju arhivske struke putem realizacije projekta kakav je međunarodno savjetovanje "Arhivska praksa", koji traje punih 24 godine, i u sklopu istog izdaje se časopis Arhivska praksa i to njegov 14 broj. Arhiv Tuzlanskog kantona i Društvo arhivskih zaposlenika Tuzlanskog kantona na tom planu istrajavaju, te i ove godine čine korak više održavanjem ovog, danas već renomiranog i od struke priznatog, regionalnog stručnog skupa i publikovanjem 14. broja časopisa "Arhivska praksa". Na taj način, zajedno kao i do sada, sa kolegama iz više zemalja regiona, uspješno promovišu, prezentuju i ukazuju na vrijednosti arhivske struke.

Četrnaesti po redu broj časopisa "Arhivska praksa" u najvećoj mjeri prati sadržaje koji su prezentovani na 24. Međunarodnom savjetovanju "Arhivska praksa 2011", održanom 6. i 7. oktobra 2011. godine u Tuzli. Radovi prezentovani na savjetovanju, njih 33, čine srž ovog broja Časopisa i objavljeni su u njegovom prvom, već prepoznatljivom, poglavlju ***"Arhivistika i arhivska služba"****. Svojim sadržajima isti tretiraju raznovrsna pitanja koja se odnose na tri odabrane stručne teme, prezentovane na savjetovanju, i to: "Zaštita arhivske građe u nastajanju", "Zaštita i značaj ratne produkcije registraturne građe" i "Aktualna pitanja arhivske teorije i prakse".*

Iako se u poslednje vrijeme registraturnoj građi u nastajanju poklanja sve veća pažnja, još uvijek postoji značajan broj otvorenih pitanja u ovoj oblasti arhivske djelatnosti. Iz tih razloga u ovom broju Časopisa od strane autora iz više zemalja u okruženju, predstavljen je set raznovrsnih i zanimljivih pitanja, što ukazuje na važnost i univerzalnost problematike zaštite registraturne građe u nastajanju. U petnaestak radova otvoreno je više zanimljivih pitanja, poput odnosa arhivskih znanosti i stvaraolaca arhivske građe te, prezentovanje različitih iskustava na planu zaštite registraturne građe u posjedu stvaralaca. Tu su i pitanja koja se bave "uskom" stručnom problematikom, poput utvrđivanja nadležnosti nad zaštitom registraturne građe u nastajanju, prezentovanja iskustava zaštite u oblasti uprave, pravosuđa, notarskih institucija, zaštite fotografija i razglednica, te zaštite privatne arhivske građe, ali nisu zaobiđena ni ona pitanja koja se odnose na kriterije i načela vrednovanja arhivske građe. Vrijedna pažnje u sadržajima ovih radova jesu lična iskustva sa kojima se susreću stručni radnici, te zanimljive sugestije i prijedlozi dati u cilju adekvatnog rješavanja ove, za arhivsku struku važne, problematike.

U ovom broju Časopisa redakcija se odlučila da dodatno razmotri pitanja vezana za sudbinu registraturne građe ratne provenijencije. Problematika ove vrste registraturne građe je složena, kompleksna i višeslojna i može se posmatrati i tretirati s više aspekata, poput: arhivističko-historiografskog aspekta zaštite dokumenata ratne provenijencije, sa aspekta zaštite nekonvencionalnog arhivskog gradiva, uticaja zakonske regulative na sudbinu arhivske građe ratne provenijencije, te sa aspekta problematike preuzimanja arhivske građe ratne provenijencije i njenog

prezentovanja i značaja za historijsku nauku. Sva ova pitanja imaju za cilj da ukažu na složenost ove, za arhivsku struku važne, problematike i animiraju sve neophodne faktore kako bi se došlo do adekvatnih rješenja na planu njene zaštite.

Zanimljiva i raznovrsna problematika je predstavljena i u trećoj temi prvog poglavlja Časopisa koja se odnosi na "Aktualna pitanja arhivske teorije i prakse". U istoj, više autora na iznimno zanimljiv način otvara nekoliko, za arhivsku struku suštinski važnih pitanja, kako onih iz oblasti moderne i postmoderne arhivistike, tako i pitanja iz domena klasične arhivske problematike. Jedan broj prezentovanih sadržaja u ovoj rubrici pobuđuje posebnu pažnju, poput onih koji ukazuju na značaj metode stručnog i istraživačkog rada u savremenoj arhivskoj teoriji i praksi. Po važnosti ne zaostaju ni sadržaji koji se odnose na predstavljanje kooperativnih rješenja za publiciranje digitaliziranog arhivskog sadržaja i baza podataka, te upotrebu Web aplikacija. Tu su i druga pitanja poput onih vezanih za iskustva digitaliziranja arhivske građe, primjene međunarodnih standarda u procesu obrade arhivskih fondova i izrade informativnih sredstava. Prezentovani radovi u ovoj rubrici su izraz potrebe arhivske struke na planu rješavanja složene i brojne problematike sa kojom se ista danas sreće.

U ovom broju Časopisa u poglavlju ***"Iz drugih časopisa"*** *preuzet je prilog dr.sc. Petera Pavela Klasinca, pod nazivom "Web stranice u arhivskoj teoriji i praksi", objavljen u časopisu Atlanti br. 20, koji izlazi u izdanju Međunarodnog instituta arhivskih znanosti Trst – Maribor.*

Treće, sada već ustaljeno poglavlje, ***"Iz građe"*** *u ovom broju Časopisa je izuzetno bogato. U istom je objavljeno desetak iznimno zanimljivih radova, zasnovanih na historijskim izvorima prvoga reda. Obrađena pitanja tretiraju interesantnu i raznovrsnu historijsku problematiku, koja se odnosi na važna pitanja bosanskohercegovačke prošlosti, počev od srednjovjekovog perioda, pa sve do događaja vezanih za neposrednu prošlost s kraja 20. stoljeća. Prezentovani radovi su svakako značajan doprinos razvoju bosanskohercegovačke historiografije i boljem poznavanju naše prošlosti.*

I u ovom broju Časopisa, kao i u ranijim, u posebnom poglavlju ***"Prikazi i ocjene"*** *predstavljeno je nekoliko zanimljivih i referentnih arhivističkih i historiografskih publikacija, nastalih u poslednje vrijeme, a koje tretiraju važnu arhivsku i historijsku problematiku.*

I rubrika ***"Izvještaji"*** *u ovom 14. po redu broju Časopisa iznimno je bogata i u istoj je dato desetak sadržajnih saopćenja koja nas upoznaju za važnim stručnim i naučnim sadržajima, održanim u Bosni i Hercegovini i okruženju u 2010. i 2011. godini.*

Na kraju treba reći da je i ovaj 14. po redu broj časopisa "Arhivska praksa" ostao dosljedan ustaljenoj stručnoj programskoj koncepciji, prezentujući značajan broj stručno -arhivističkih i naučno-historijskih sadržaja, s ciljem davanja podsticaja i doprinosa razvoju ovih dviju važnih naučnih disciplina.

Izdavači

INTRODUCTIONARY REMARKS

In these difficult times for Bosnian society, but also for archival service, it is a real achievement to maintain continuity in terms of professional treatment of archival issues, particularly related to the continuity of project implementation such as the International Conference "Archival Practice" and publication of the journal "Archival Practice". Archives of Tuzla Canton and the Society of archival employees of Tuzla Canton in this area did not falter, on the contrary, this was a real step forward and today we have a renowned regional symposium and 14. publication of "Archival Practice". It is the best way to promote and present values of archival profession. Of course, again we worked together with colleagues from several European countries.

The fourteenth issue of Archival practive mainly follows content which was presented at the 24th International Symposium "Archival Practice 2011", held on 6. and 7. of October 2011. in Tuzla. The largest number of the presented papers at the conference – 33 of them, was published in the first chapter of the journal, under the already established name of ***"Archival science and archival service."*** *These works deal with diverse issues related to three selected vocational subjects presented at the conference, namely: Protection of archival material in making, Protection and importance of wartime archival material and Main issues of archival theory and practice.*

Although lately registry material is getting considerable attention, there is still a significant number of outstanding issues in the field of archival activity. For these reasons works presented in this chapter analyze a set of issues with various matters of provenance and by authors from several countries in the region, indicating the universality of the protection issues of current records in the making. Fifteen papers dealing with this issue openly ask interesting questions, such as the relationship of archival science and archival materials creators, relationship between creators and archival service, presenting a variety of experiences in the field of protection of current records held by the creators. There are also questions dealing with the narrow technical issues, such as problems of determining jurisdiction over the protection of records in making, presenting the experiences of protection in the field of administration, judiciary, institutions, protection of photographs and postcards, protection of private archives, and other issues related to the criteria and record evaluation principles. It should be mentioned that contents of these papers are personal experiences faced by professionals, as well as interesting suggestions and proposals in order to provide adequate resolution of these, for archival profession rather important, issues.

In this issue of the Journal editorial board had to further consider issues related to the fate of the wartime records. Problems of this type of current records is a complex, multilayered and multi-faceted. Here, we looked at it from archival and historiographic aspects of document security, with focus on the protection of non-conventional archival material from the point of impact of legislation on the fate of the wartime records, from the point of taking over wartime records by an

archive, terms of its presentation and importance for historical research. All these questions are intended to indicate the complexity of the issue for archival profession and animate all necessary factors to arrive at adequate solutions for the protection and security of these records.

An interesting and varied problems presented in the third part of first chapter of the Journal refers to current issues in archival theory and practice. Several authors present, an extremely interesting way, a couple of essential issues, primarily those in the field of modern and posmodern archival science, but also questions from the domain of classic archival pursuits. Several professional programs attract special attention, such as pointing out the importance of professional methods and research in contemporary archival theory and practice, presenting a cooperative solution to publish digitized content and archival databases, the use of Web applications, experience in the field of digitization of archival materials, the application of international standards in processing of archival holdings and development of information resources, as well as those related to the inclusion of archival service in Bosnia and Herzegovina in international flows. Papers presented in this section are the expression of the archival profession needs to plan and solve many complex problems they are facing today.

In this issue of the Journal, the chapter ***"From Other Journals"*** *presents the work of Dr. Peter Pavel Klasinc, titled "Web pages in archival theory and practice", published in the journal of the International Institute of Archival Science Trieste – Maribor, "Atlanti" no. 20 p. 241-253, Trieste 2010.*

Third, well established chapter, ***"From records and materials"*** *in this issue is extremely rich, as it includes dozen of highly interesting papers, based on historical sources of the first order. It is treating a variety of interesting and historical issues, relating to different time periods, starting from the Bosnian medieval period, until events related to the immediate past of the late 20th century. Presented papers are certainly a significant contribution to the development of Bosnian historiography and a better understanding of our past.*

Also in this issue, as well as earlier, in a separate chapter, ***"Reviews"****, we presented several interesting referential, recently published archival and historical publication, which deal with an important archival and historical issues.*

Finally, ***"Reports"*** *chapter, in this 14th edition of the Journal is large and rich, as it includes substantive amount of reports from important technical and scientific events and content held in Bosnia and Herzegovina as well as in the region during years 2010. and 2011.*

We could say that 14th consecutive number of "Archival Practice" remained consistent with the established concept and professional program by presenting a significant number of professional archival and historical content, with desire to encourage and contribute to development of these two important science disciplines.

Publishers

ДРЖАВНИ АРХИВ

I
ARHIVISTIKA I ARHIVSKA SLUŽBA

Arhiv TK
DAZ TK

Dr. Peter Pavel KLASINC, doc.
Međunarodni institut arhivskih nauka Univerziteta u Mariboru
Međunarodni institut arhivskih nauka Trst/Iitalija – Maribor/Slovenija

PODRUČJA ARHIVSKIH NAUKA I ARHIVSKA GRAĐA KOD STVARALACA

Abstrakt: *U uvodnom dijelu autor upozorava na definicije i opredjeljenja u naučno-istraživačkom radu na području arhivskih nauka, koje je podrobno obradio u Arhivskoj praksi 2010. godine, a potom predstavlja ona znanja i upute, preporuke i.sl., koje bi arhivisti iz nadležnih arhiva trebali prenositi zaposlenicima (arhivarima) kod stvaralaca. Neke smjernice opredijeljene u naučno istraživačkom radu na području arhivskih nauka su, u određenim segmentima, zahvaćeni i među aktivnostima nadležnih arhiva posebno kod poslovanja sa arhivskom građom kod stvaralaca. Radne poslove, koji su propisani u arhivskim zakonima te ih arhivisti iz nadležnih arhiva izvode na terenu, možemo podijeliti na nekoliko stupnjeva ili bar radnih područja. Isti obuhvaćaju sudjelovanje kod vrednovanja, odabiranja, rješavanja tehničkih pitanja, postupke poslovanja sa građom i organizacije predaje arhivske građe u nadležni arhiv.*

Ključne riječi*: Arhivistika, arhivist, arhivska nauka, rad na terenu, prijenos znanja ka stvaraocima.*

Uvod

Višegodišnje bavljenje problemom priznavanja arhivske nauke kao jednakovrijedne nauke sa drugim područjima na prostoru na kojem djelujem nije dalo željenih rezultata. Najbolje je period koji nas čeka do potpunog priznavanja arhivske nauke kao samostalne i istinski priznate nauke, ocijenio Dr. Miroslav Novak kada je zapisao:

„Svi ti pokušaji ukazuju ne samo na nedostatak ozbiljnih analiza s obzirom na potrebu za tom vrstom specijaliziranih kadrova u profesionalnim i drugim ustanovama, nego prije svega na nedostatak potrebnih znanja o arhivistici (arhivskoj teoriji i praksi) i tako također i o arhivistici kao nauci. U određenom smislu ukazuje to i na status, kojeg suvremeno društvo (ne)priznaje arhivskoj struci u pojedinim okruženjima.“[1]

1 Dr. Miroslav Novak: Dio teksta namijenjenog za akreditaciju studija Arhivistike i dokumentologije (II stupanj) na Europskom središtu u Mariboru.

U uvodu ću zato ponovno opredijeliti neka polazišta sa kojima možemo definirati arhivistiku kao znanstvenu nauku po općevažećim definicijama o nauci općenito.[2]

Arhivisti u nauku uvrštavaju sve one istraživačke djelatnosti, koje izvode na svim područjima i pitanjima arhivistike u teoriji i praksi, naravno pod uvjetom, da iste zadovoljavaju svim kriterijima, koji su potrebni, da takva istraživanja mogu uopće izvoditi te da ih opredjeljuju kao samostalne istraživačko naučne zadatke. To znači, da arhivisti moraju poznavati: 1) predmet istraživanja, 2) uzroke istraživanja i 3) metode istraživanja.[3]

Dileme u vezi s razdvajanjem stručnih aktivnosti i aktivnosti s područja naučnog istraživanja praktično rješavamo u okviru dva suprotna stajališta.

* Prvo stajalište opredjeljuje arhivistiku kao isključivo historijsku pomoćnu nauku te je definira kao praktičnu disciplinu uređivanja, čuvanja i posredovanja arhivske građe.

* Drugo stajalište predstavlja suprotnost prvog jer definira arhivistiku kao nauku, koja sa svojom sistematikom, strukturom, principima itd., osigurava, u procesima naučnog istraživanja na arhivskoj građi, jednake i objektivne rezultate kao odgovor na jednaka pitanja.

Oba stajališta možemo upotrijebiti *"cum grano salis"* te da na osnovu produbljenih naučno istraživačkih i studijskih analiza svih aktivnosti, koje izvode arhivski stručni radnici, odgovarajuće odredimo uravnotežene odnose između spomenutih stajališta. Da bi lakše definirali arhivistiku kao *"znanstvenu nauku"* potrebno je odrediti i analizirati nekoliko *"običajnih proizvoda"*, koji su rezultat misaonih procesa i aktivnosti (radova i poslova) arhivista na arhivskoj građi: vodič fondova i zbirki arhiva, arhivski inventar, historijat, poprečan zapis o arhivskoj građi u kompleksnijoj zbirci podataka, određivanje elemenata za popis prema standardima. Tako vodič, kao i inventar sastavljaju sadržaje, koji su rezultat naučno istraživačkog rada, koji je obično u obliku historijata jednog ili više stvaralaca ili jednog ili više fondova/zbirki, opisa arhivske građe na nižim nivoima (predmet istraživanja) itd.. Pri tom, upotrijebljene metode istraživanja ne odstupaju od metoda naučno-istraživačkog rada drugih srodnih (sličnih) nauka. Naravno, raspravljani problemi obrađivani na osnovu istraživačkog rada arhivista kao stručnih radnika u arhivima, mogu imati isti sadržaj kao što ih imaju raspravljani problemi kod jednostavnih pravila arhivskog stručnog rada.

2 Opširno sam o definicijama pisao u Arhivskoj praksi , Tuzla 2010.

3 Dr. Azem Kožar je objavio vrstu članaka o arhivistici kao nauci. Objavljeni su u različitim arhivskim stručnim revijama u zemlji i inostranstvu, također i u Atlanti (Maribor – Trst) te u *Tehnični in vsebinski problemi klasičnega in elektronskega arhiviranja* , Maribor). Zajedno sa Ivanom Baltom je 2004. godine izdao u Tuzli djelo *Pomoćne historijske znanosti i arhivistika*, 245 str.

To se najbolje vidi kod obrađivanja arhivskih stručnih i tehničkih pitanja.

To prepletanje *"naučnog"* i *"stručnog"* sa pragmatičnog stajališta se odražava i na uspostavljenim ili planiranim sistemima obrazovanja, a prije svega u njihovim pojavnim (prijedlozi studija arhivistike i dokumentologije na II stupnju BŠ) i formalnim oblicima obrazovanja, priznatog preko posredovanja osnovnih znanja o arhivistici uz studij drugih predmeta, tečajeva za stručne ispite, raznih stručnih savjeta, te možda i međunarodnih konferencija. Generalno gledano stanje obrazovanja možemo ocijeniti kao osrednje, jer imamo sa jedne strane fakultete za arhivistiku kao samostalne entitete unutar različitih univerziteta ili akademija, dok je na drugoj strani studij arhivistike ograničen na odjeljenja pojedinih fakulteta, sa nekoliko časova arhivistike unutar nekih drugih predmeta, najčešće historije. Odgovor na pitanje zašto je to tako, moramo tražiti već na nivou stručne terminologije i preciznih definicija arhivskih stručnih termina kao što su arhivistika, arhivske nauke, arhivska teorija i praksa itd., te na razumijevanju sadržaja tih pojmova u različitim društvenim okruženjima. Takav je na primjer pojam arhivologija (engl. Archivology) međunarodno prihvaćen pojam, kojeg naša stručna terminologija još ne poznaje odnosno neće priznati. Opredjeljenja kao što je *"nauka o upravljanju i katalogiziranju arhivske građe"*. Njen engleski sinonim je „archival science". U slovenskom jeziku je bliži pojam *"arhivistika"*, sa kojim označujemo *"nauku, koja se bavi sa teoretskim i praktičnim rješenjima na području upravljanja sa arhivskom građom"*.[4]

*U kontekstu razmišljanja o arhivistici kao o *"stručnoj i praktičnoj nauci"* odnosno kao *"znanosti sa vlastitim istraživačkim poljem"* možemo se osloniti na tri teoretičara, koji su arhivsku znanost posmatrali sa različitih aspekata: Wolfgang Leesch, Willy Flach i Adolf Brennecke.[5]

**Nekako mimo nas je prošla 500-ta godišnjica rođenja autora prve najstarije definicije unutar arhivske znanosti Jakoba von Rammingena u VON DER REGISTRATUR… Heidelberg (1571) nalazimo *"potresne"* definicije o poslovanju sa dokumentacijom (registraturama), koje su aktualne još i danas.[6]

4 Tekst je bio djelom objavljen u *Tehnični in vsebinski problemi klasičnega in elektronskega arhiviranja,* Maribor, 2011

5 Peter Pavel Klasinc, Studij arhivistike kao znanstvene nauke, *Tehnični in vsebinski problemi klasičnega in elektronskega arhiviranja* , Maribor, 2011, 73 – 82.

6 JBLD Stroemberg (autor prevoda). The earliest predecessors of arhival science: Jacob von Rammingen-s two manualls of registry and archival management, printed in 1571, 188 strani. Engleski i transkripcija njemačkog teksta prikazani u slikovnom prilogu.

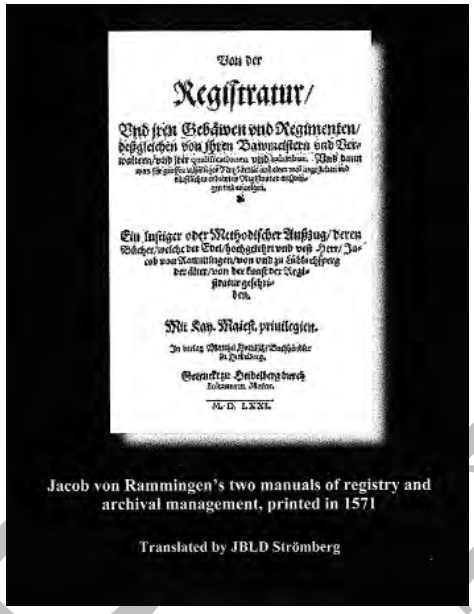
Von der
Registratur/
Vnd jren Gebäwen vnd Regimenten/
deßgleichen von jhren Bawmeistern vnd Verwaltern/ vnd jhr qualificationen vnd obligationen. Was dann
Ein kurtzer oder Methodischer Außzug/ deren
Bücher/ welche der Edel/ hochgelehrt vnd weis Herr/ Jacob von Rammingen/ von vnd zu Eßlingen/ etc. Ritter/ von der kunst der Registratur geschrieben.
Mit Kay. Maiest. priuilegien.
Gemeltzte Handelung durch
M. D. LXXI.

Jacob von Rammingen's two manuals of registry and archival management, printed in 1571

Translated by JBLD Strömberg

Von der
Registratur/
Vnd jren Gebäwen vnd Regimenten/
Ein kurtzer oder Methodischer Außzug/ deren
Mit Kay. Maiest. priuilegien.

VON DER REGISTRATUR - priručnik za rad sa registraturnom i arhivskom građom, autora Jacoba von Rammingena (1571.)

Polazišta i stupnjevi

Polazišta za neke definicije i opredjeljenja naučno-istraživačkog rada na području arhivskih znanosti su u određenim segmentima mogli zahvatiti i u odnosima i relacijama nadležnih (profesionalnih) arhiva s obzirom na poslovanje sa dokumentima (termin se često upotrebljava i ima svakako više nivoa značenja), dakle sa arhivskom i dokumentarnom građom kod stvaraoca te građe.[7]

Ako uzmemo radne zadatke, koji su propisani u arhivskim zakonima i podzakonskim aktima, koje moraju ili bi morali sprovoditi arhivisti iz nadležnih arhiva kod stvaralaca, a koji su često zahvaćeni u studijska i znanstvena istraživanja arhivske teorije i prakse, vidimo da se isti mogu podijeliti na nekoliko stupnjeva ili barem radnih područja.

Prvi stupanj predstavljaju postupci **vrednovanja stvaraoca arhivske građe**. Te postupke i sve poslove u vezi s tim možemo zamijetiti u elementima

7 Nastojanjem društva informatičara, dokumentalista i mikrofilmara MEDIA. DOC iz Ljubljane, koji već dvadeset godina pripremaju svake godine savjetovanja DOK.SIS so rodila plodove. Na savjetovanjima su često obrađivane teme, koje populariziraju pitanja i odgovore te rješenja problema u vezi sa poslovanjem sa dokumentima. Više o društvu na: www.media-doc.si

studijskog i istraživačkog rada, dakle stvarno u arhivskoj znanosti.[8] Nesporna je konstatacija, da sve stvaraoce arhivske građe na terenu, nadležni arhivi ne mogu upisati u evidenciju (spisak) onih stvaralaca od kojih će preuzimati arhivsku građu.

Osnovno pitanje pri odlučivanju stvaralaca je **nivo kriterija,** koji u arhivistici sa većim ili manjim oduševljenjem prihvaćamo. Za određen prostor (nivo cijele države odnosno područje nadležnog arhiva) arhivi su dužni objaviti spisak onih stvaralaca arhivske (također i dokumentarne) građe, od kojih će nadležni arhivi preuzimati arhivsku građu. Problemi su nastali i još nastaju kod takvih ustanova, koje je vrednovao (dao na spisak) državni arhiv zbog njihove uloge na nacionalnom nivou, a istovremeno ih je na spisak uvrstio i nadležni regionalni arhiv jer je ustanova naime značajna i na regionalnom nivou. Takve ustanove su razni republički zavodi, razni sudovi, škole (viših nivoa), zdravstveni zavodi i još bi mogli nabrajati. Rješenja su u dogovorima o nadležnosti i u realizaciji izvođenja nadzora i preuzimanja.

U oblicima i načinima odlučivanja o tome koji su to stvaraoci od kojih će nadležni arhivi preuzimati arhivsku građu stoji i na ocjeni **značajnosti** stvaralaca. Riječ značajnost je svakako ovisna od njene upotrebe. Ali ipak možemo sa sigurnošću tvrditi, da je moguće da je neki stvaralac građe u glavnom mjestu države neznačajan, a u manjem mjestu negdje na terenu sličan stvaralac može čak biti značajan i zato pod nadzorom nadležnog regionalnog arhiva. Značajnost stvaraoca lokalni arhiv veže na broj zaposlenih, stvaralaštvo, značaj, povezanost sa lokalnom zajednicom i.sl. Tako ocijenjen stvaralac stvara i osigurava nadležnom arhivu takvu arhivsku građu, da ga isti može bez teškoća proglasiti za građu, koja ima trajan značaj za nauku i kulturu. Takva građa je kulturni spomenik.[9]

Postupci vrednovanja stvaralaca su po svijetu veoma različiti, ali svi imaju zajednički princip: očuvati onu arhivsku građu, koja je nastala u određenom prostoru, regiji, mjestu i.sl., te predstavlja sjećanje naroda. Također po svijetu je u definicijama o arhivskoj građi moguće primijetiti oznake, da se radi o građi, koja je značajna za nauku i kulturu ne obazirući se na to kako je zapisano i na kakvim medijima je kulturni spomenik i pismeno kulturno naslijeđe naroda (države), te gdje je ta građa nastala.[10]

8 Sa problematikom vrednovanja stvaraoca arhivske građe su se bavili mnogi istraživači (Zaletelj, Klasinc, Žontar, Žumer, i.p.). Prilozi su objavljeni u: Suvremenoj arhivi, Tehnična…, Arhivi, Atlanti i drugje.

9 Uvodni članovi u Zakonu o zaštiti dokumentarne i arhivske građe te arhivima (ZVDAGA). *Službeni list RS*, br. 30/ 2006. Slične definicije nalazimo i u arhivskim zakonima drugih država. Podrobnije o arhivskom zakonodavstvu u *ATLANTI*, br:20, Revija za suvremenu arhivsku teoriju i praksu, različiti autori, stranice 51. do 240, Trst – Trieste, 2010.

10 *ATLANTI,* Št:20, Revija za suvremenu arhivsku teoriju i praksu. Autori zakonodavstva u arhivima; Tato, Larin, Hanus, Doria, Sch. Ernst, Rybakou, Cook, Gonzales, Budowski, Arathymou, Borges, Heđbeli, Kožar, Delmas, Selan, Wanner, Sem. Rajh, Popović , strane 51. do 240., Trst – Trieste, 2010.

Drugi stupanj u naučno-istraživačkom radu na području arhivskih znanosti na relaciji arhiva i stvaralaca građe, predstavljaju postupci utvrđivanja i odlučivanja elemenata za **vrednovanje dokumentarne odnosno za određivanje (odabiranje) arhivske građe.**

Ako smo u prvom stupnju odlučivali o izabranim i vrednovanim stvaraocima građe, u drugi stupanj polazimo od činjenice, da moraju ti vrednovani stvaraoci uspostaviti sa nadležnim arhivom kvalitetne kontakte. Ti kontakti se odnose na slanje tekućih podataka nadležnom arhivu o stvaraocu odnosno o njegovoj organiziranosti, strukturi, nadležnosti, osnovnim zadacima koje taj stvaralac ima, predmetima poslovanja te drugim funkcijama i djelatnostima sa kojima se stvaralac bavi, te načinom upravnog poslovanja.

Često su značajni i oblici kancelarijskog poslovanja, postoje (razne) evidencije iz kojih je vidljivo poslovanje sa dokumentarnom i tako i sa arhivskom građom. Tako vrednovan stvaralac mora nadležnom arhivu dostaviti i sve one podatke, koji su potrebni za vrednovanje dokumentarne građe i određivanja kategorija arhivske građe. Ocijenjen stvaralac mora nadležnom arhivu saopćavati također i promjene organizacije, naziva, nadležnosti, poslovanja i drugih reorganizacijskih stupnjeva, koji se prije ili kasnije odraze i u građi, kojeg stvaralac arhivske građe preda nadležnom arhivu.[11]

Značajno područje naučno-istraživačkog rada u arhivskoj znanosti, koja se prenosi i izvodi kod stvaraoca je dakle odabiranje arhivske građe odnosno određivanje o tome što je arhivska građa. Postupci odabiranja (određeno je bilo već prije) arhivske građe iz dokumentarne građe su poznati i propisani. Teći moraju u zaokruženim cjelinama, po pravilu na svakih pet godina. Svakako da se odabiranje mora obaviti prije nego se građa preda u nadležni arhiv. U nijednom primjeru (iznimke su moguće) ne smije se dogoditi, da bi stvaralac arhivsku građu predao u nadležni arhiv zajedno sa dokumentarnom građom.

Postupci odabiranja arhivske građe iz dokumentarne građe teku po određenom procesu kod kojeg sudjeluju ili bi barem trebali sudjelovati i arhivisti iz nadležnog arhiva. Stvaralac mora u svakom slučaju o odabiranju obavijestiti nadležni arhiv. Kooperacija između stvaraoca i nadležnog arhiva mora biti kvalitetna te mora omogućavati dobar protok informacija o tome šta zapravo nadležni arhiv od stvaraoca zahtijeva kada proglasi da je dio dokumentarne građe arhivska građa. Nadležni arhiv treba da izradi za te namjene pismene stručne upute.[12]

11 Dr. Vladimir Žumer; Poslovanje sa zapisima. Upravljanje i čuvanje dokumentarne građe, klasifikacijski planovi za razvrstavanje građe sa rokovima čuvanja i elektronskog čuvanja građe u digitalnoj obliku, Ljubljana 2008, 647. U knjizi su dani mnogi standardi i preporuke, navedena rješenja i slučajevi (ne svi) te vrste i primjerena literatura i izbor (ne svih) članaka, koji su bili objavljeni u različitim stručnim revijama i zbornicima u Sloveniji i izvan nje.

12 Isti;

ARHIV HRVATSKE

U nastavku postupka stvaralac je dužan napraviti (i kod sebe i kod nadležnog arhiva potvrditi) listu odabrane (određene) arhivske građe. Nadležni arhiv predlaže, da se arhivska građa odmah presloži u arhivske kutije, koje su određene kao kvalitetna oprema arhivske građe. Ta građa se mora kod stvaralaca održavati u uređenom stanju i nad tom građom moraju kako stvaralac tako i nadležni arhiv izvoditi stalnu kontrolu.[13]

Nadležni arhiv u saradnji sa stvaraocem sudjeluje i kod određivanja rokova čuvanja dokumentarne građe. U slučaju da taj postupak traje duže vrijeme, stvaralac mora osigurati odgovarajuće prostorije. Kod određivanja rokova čuvanja dokumentarne građe je potrebno poštivati sve propise, koje određuje zakonodavstvo, a odnosi se na područje djelovanja stvaraoca. Zato je u radnu skupinu potrebno privući stručnjake, koji su zaposleni kod stvaraoca i koji imaju specijalna znanja na osnovu kojih je omogućeno kvalitetno određivanje rokova čuvanje dokumentarne građe.

U **treći stupanj** spada sam postupak sastavljanja i nastanak **spiska arhivske građe.** Spisak je rezultat ozbiljnog znanstvenog istraživačkog rada. Istina je, da spisak mora biti pripremljen prije svega zbog postupka izručivanja arhivske građe od stvaraoca u nadležni arhiv. Pri tom važe kriteriji, da mora stvaralac u spisak arhivske građe unijeti samo građu, koja je originalna, dakle u originalu (ostavljam otvoreno pitanje, šta je original kod građe očuvane na novim nosiocima informacija odnosno u digitalnom obliku), uređeno (o arhivskoj građi možda postoje formulari ili obrasci), popisano (arhivsku građu je potrebno vezati na područno zakonodavstvo) predatu u zaokruženim cjelinama te pravilnoj tehničkoj opremljenosti, koja je propisana u različitim zakonima i standardima.

Značajno je, da se kod predaje arhivske građe u nadležni arhiv sastavi kvalitetan primopredajni zapisnik. Isti mora sadržavati sve elemente te vrste zapisnika, pri čemu stvaralac mora jasno odrediti uvjete dostupnosti odnosno upotrebljivosti.[14] O tom je bilo u ovoj godini u Sloveniji prilično političke, a manje stručne diskusije, koja se završila sa referendumom na kojem je akcenat članova zakona (ZVDAGA,1A), s obzirom na dostupnost do arhivske građe, bio odbačen.

Što se tiče dostupnosti arhivske građe jasno je da treba slijediti stručne savjete. Isti se oslanjaju na praktična iskustva, da bi arhivska građa, koju stvaralac preda nadležnom arhivu, u načelu trebala uvijek i svuda biti javno dostupno.

Četvrti stupanj predstavljaju istraživanja oblika izvođenja posebnog nadzora u vremenu od trenutka kada je arhivska građa kod stvaraoca određena

13 Zakon o zaštiti dokumentarne i arhivske građe te arhivima (ZVDAGA). *Službeni list RS*, br. 30/ 2006.

14 Dr. Vladimir Žumer; Poslovanje sa zapisima. Upravljanje i čuvanje dokumentarne građe, klasifikacijski planovi za razvrštavanje građe sa rokovima čuvanja i elektronskog čuvanja građe u digitalnom obliku, Ljubljana 2008, 647.

(proglašena) arhivskom do trenutka kada se ista preda u nadležni arhiv. Iako su u nekim članovima arhivskih zakona elementi nadzora različito definirani s obzirom na praktična iskustva potrebno je u nadležnim arhivima izvoditi stalan terenski rad (vanjske arhivske stručne službe). To zahtijeva priličnu angažiranost arhivista i određena financijska sredstva.[15]

Analize i istraživanja su pokazala, da i pored članova u arhivskim zakonima i podzakonskim propisima u kojim je određeno "kakav mora biti odnos između stvaralaca arhivske građe i nadležnih arhiva" često nema rezultata i sve ostaje samo slovo na papiru.

U praksi se iz godine u godinu susrećemo sa situacijama, kada kod stvaralaca dolazi do reorganizacija, velikih promjena, stečajeva ili do likvidacija te sa tim uzročno, prečesto, do uništavanja arhivske građe. Posebno teška situacija je u državama u tranziciji. Veoma teško se izvodi kontrola nad arhivskom građom u tranziciji odnosno nakon promjene političkog i privrednog sistema, kakav je slučaj bio i u Sloveniji. Bilo je potrebno rješavati situacije, kada su nakon privatizacije neki stvaraoci kod sebe čuvali arhivsku građu, koja je nastala još prije 1991 godine. Ista građa se, i pored odredbi arhivskog zakonodavstva odnosno stručnih uputa nadležnih arhiva, uništavala, i to zato jer nije bila automatski predana u nadležni arhiv. Ta aktivnost je bila uveliko zanemarena, ali se u zadnje vrijeme vanjska arhivska stručna služba ponovno vraća među značajne aktivnosti djelovanja nadležnih arhiva.[16]

Peti stupanj istraživanja na području arhivskih znanosti predstavljaju ona, koja se odnose na sve oblike materijalne zaštite arhivske te tako i dokumentarne registraturne građe. Materijalna zaštita obuhvata velik spektar područja istraživanja i rezultata istih. Ta znanja arhivisti moraju prenositi ka stvaraocima te im tako pomagati rješavati probleme, koji počinju kod pitanja o arhivskim skladištima (depoima), o opremi za arhivsku građu, o sigurnosti (u svim nivoima), o mikroklimatskim uvjetima i slično.[17]

Elementi materijalne zaštite bi morali biti isti ili barem dijelom izjednačeni sa onim standardima materijalne zaštite koji su propisani, te se izvode u profesionalnim nadležnim arhivima, dok je nažalost teorija često jedno, a praksa drugo. Zato smo prije nekoliko godina usvajali i takve odluke, koje su predviđale osiguravanje barem minimalnih standarda, te propisivali posebne prostorije za čuvanje arhivske i dokumentarne građe kod stvaralaca; prostor za stalnu zbirku dokumentarne građe, arhivu, dokumentaciju, registraturu, itd.

15 Isti;

16 Dr. Slavica Tovšak; Uloga nadležnih arhiva pri stečajima i odlučivanje rokova čuvanja dokumentarne građe, *Sodobni arhivi,* 1989, godina XX, Maribor 1989, str. 86-94.

17 Dr. Peter Pavel Klasinc, *Materijalno čuvanje klasičnih i novih nosilaca informacija u arhivima*, Pokrajinski arhiv Maribor, Maribor 1992.

Te vrste literature je mnogo,[18] što ukazuje da je znanstveno istraživanje materijalne zaštite značajna aktivnost, namijenjena kako stvaraocima u vezi sa čuvanjem arhivske i dokumentarne građe, kao i nadležnim profesionalnim arhivima za čuvanje i zaštitu arhivske građe.[19] Da spomenem još standarde, koji određuju opremu i uvjete za arhivska skladišta, standarde za opremu arhivske građe, standarde materijalnog čuvanja općenito, standarde za mikroklimatske uvjete čuvanja, standarde za konzervaciju i restauraciju, dezinfekciju i dezinsekciju, standardi pravilne zaštite od prodora ultraljubičastih zraka, i još bi mogli nabrajati. [20]

Šesti stupanj predstavlja naučno-istraživački rad na području arhivskih znanosti, koji se odnosi na poslovanje arhiva (menadžment na svim nivoima), te na osiguravanju kvalitetnih i stručno osposobljenih kadrova zaposlenih u nadležnim profesionalnim arhivima kao i u arhivskim službama kod stvaraoca. Na to sam upozorio već u nekim svojim predstavljanjima studija arhivistike.[21] Ovdje bi samo ponovio, da mora ulaganje u znanje arhivskih stručnih radnika dobiti viši stupanj i više mogućnosti nego ih imamo sada. Zato ovdje sa posebnim oduševljenjem navodim jedan od zaključaka, koji je bio usvojen na savjetovanju Tehnički i sadržajni problemi klasičnog i elektronskog arhiviranja u Radencima 2011, koji se odvijao u vrijeme od 6. do 8. aprila, gdje pod zaključkom tri stoji: "**Arhivski stručni radnici i dokumentalisti, se moraju zauzimati za plansko usklađivanje stručnih načela i postupaka rada sa dokumentacijom, a prije svega za obrazovanje, i formalizaciju stručnih spoznaja. Sve to predstavlja osnove oblikovanja stručnih profila arhivista i dokumentalista. Zato podupiremo samostalni studij arhivistike kao znanstvene nauke, a istovremeno sa tim i nastojanja i postupke akreditacije studija drugog stupnja u okviru Europskog središta Maribor**"[22]

18 Objavljena je u različitim arhivskim stručnim revijama u zemlji i u inostranstvu: *Sodobni arhivi, Arhivi, Atlanti* (Maribor – Trst), Tehnični in vsebinski problemi klasičnega in elektronskega arhiviranja, Maribor, ako spomenem samo slovenske.

19 Arhiv R. Slovenije, *Arhivski propisi*.., Ljubljana 2007

20 Dr. Peter Pavel Klasinc, Materijalno čuvanje klasičnih i novih nosioca informacija u arhivima, Pokrajinski arhiv Maribor, 1992 Maribor. Arhiv R. Slovenije, *Arhivski propisi...*, strana 332 – 337, Ljubljana 2007

21 Dr. Peter Pavel Klasinc, Studij arhivistike kao znanstvene nauke, *Tehnični in vsebinski problemi klasičnega in elektronskega arhiviranja*, Maribor, 2011, 73 – 82.

22 Arhivsko društvo Slovenije, Obrazovanje arhivskih radnika i zaposlenih kod stvaraoca arhivske građe, 73 – 110, Dolenjske toplice, 2009.

Zaključak

Svi navedeni stupnjevi i još mnogi drugi, koje nisam obuhvatio, predstavljaju znanja za osnovna oblikovanja stručnih profila, arhivista, dokumentalista i onih koji djeluju u arhivskim službama kod stvaralaca. Zato je u Radencima u aprilu 2011. godine usvojen zaključak, da učesnici podupiru samostalni studij arhivistike kao znanstvene nauke, a istovremeno sa tim i nastojanja i postupke akreditacije studija drugog stupnja u okviru Europskog centra u Mariboru.

Među ostalim zaključcima bi trebalo u vezi sa stvaraocima spomenuti još zaključak četiri, gdje se navode postupci popisivanja arhivske građe i još zaključke pet, šest, sedam i osam gdje se naglašava briga za materijalnu zaštitu arhivske građe kod stvaraoca, standardizacije tehničke opreme, dostupnost i upotreba arhivske građe kod stvaralaca, kompleksna pitanja pravnog uređenja i novog tehnološkog rješenja, koje u arhivskim službama često zahtijevaju svakodnevne oblike djelovanja te službe kod stvaralaca.

Neka područja arhivskih znanosti, posebno ona, koja obuhvataju arhivsku građu kod stvaralaca, su obzirom na definicije i opredjeljenja u naučno-istraživačkom radu na području arhivske teorije i prakse međusobno su tijesno povezana. Opće definicije su slično obrađene u Arhivskoj praksi, koja je izašla 2010. godine u Tuzli.

Za namjene stvaralaca potrebno je definirati ona znanja i upute, preporuke i. sl., koje možemo kao arhivisti iz nadležnih arhiva prenositi na arhivare koji rade kod stvaratelja. Neke smjernice opredijeljene u naučno-istraživačkom radu na području arhivskih znanosti su u određenim segmentima zahvaćene među aktivnostima nadležnih arhiva, posebno na onim područjima koja se odnose na poslovanje sa registraturnom i tako i sa arhivskom građom kod stvaralaca. Radni zadaci, koji su barem okvirno propisani u arhivskim zakonima ili podzakonskim aktima te ih arhivisti iz nadležnih arhiva prenose na teren (nekad je to bila vanjska - terenska arhivska služba) podijeljeni su na nekoliko stupnjeva ili radnih područja.

Značaj sudjelovanja i saradnje je presudan kod vrednovanja i odabiranja registraturne građe dakle kod odlučivanja rokova čuvanja, a tako i kod određivanja kategorija arhivske građe. Vrednovanje i odabiranje je utemeljeno na znanstvenim istraživanjima, te određeno pri arhivskom stručnom radu.

Rješavanje tehničkih pitanja zavisi od propisanih postupaka i usvajanja različitih standarda. Radi se o paleti različitih znanja, koja su obrađena u znanstvenim istraživanjima te su u takvim oblicima, da ih je moguće prenositi ka stvaraocima

bez velikih teškoća. Teškoće kod rješavanja tehničkih pitanja kod stvaraoca su često povezane sa financijskim sposobnostima stvaraoca. Upravo zbog toga je ka rješavanju istih potrebno pristupiti sa ozbiljnim istraživanjima te pri tom poštivati stvarne sposobnosti okruženja u kojem pojedini arhivi djeluju.

Postupke poslovanja sa arhivskom i registraturnom građom danas, bez poznavanja elemenata informacijskih znanosti te povezanosti sa arhivskim znanostima nije moguće više uspješno rješavati. Zaključni oblik saradnje između nadležnih arhivima i stvaralaca predstavlja organizacija i izvođenje predaje arhivske građe u nadležni arhiv za pojedine slučajeve.

Inače su kontakti između nadležnih arhivima i stvaralaca s obzirom na razvoj arhivske teorije i prakse zakonski utemeljeni, a moraju se u svakom pojedinom slučaju temeljiti na međusobnom povjerenju i međusobnom stručnom poštovanju. **Tako uspjeh neće izostati!**

Summary

If we take a closer look at the scientific and research work in the field of archival theory and praxis, some areas of archival science, especially those, which include archival records at creators, are tightly connected. Some thorough definitions are defined in Archival practice, published 2010. in Tuzla. The activities that are obligatory in the archival laws or similar legal acts and are brought to the field by competent archives are divided into many stages or working fields and the importance of cooperation when evaluating and eliminating archival records and when defining them is indisputable.

The solving of technical questions depends on procedures and different standards set. There is a wide range of different knowledge that has been dealt with in scientific research and can be transferred to creators without any problems. The only obstacles are frequently related to financial capabilities. Therefore the solving of technical questions has to be tackled with serious research, but the capabilities of the environment, where archives work, have to be taken into consideration, too.

Today, procedures that deal with archival records cannot be successfully handled without knowing the elements of information and archival science. Cooperation of archives and creators is set by law according to the development of archival theory and praxis. However, the cooperation must be based on mutual trust and respect. In this way the success is guaranteed.

Arhivski Dokumenti

Džemila ČEKIĆ
Historijski arhiv Sarajevo

ZNAČAJ SARADNJE ARHIVA I STVARALACA ARHIVSKE GRAĐE I NUŽNOST POZNAVANJA HISTORIJATA ISTIH

Abstrakt: *Autorica se u radu osvrnula na nekoliko značajnijih aspekata koji su bitni za odnos između arhiva i stvaralaca arhivske građe u nastajanju. Zaštita i vrednovanje "arhivske građe u nastajanju" sigurno je najznačajniji vid odnosa arhivske teorije i prakse prema institucijama. Ali, sređivanje arhivske građe, formiranje fondova, kriteriji za izradu pojedinih informativnih pomagala također nužno traže poznavanje historijata djelatnosti i specifičnosti stvaralaca arhivske građe. Kategorizacija stvaralaca arhivske građe također zavisi od poznavanja stvaralaca, njihove uloge i mjesta u društveno-političkom, kulturnom, istorijskom okruženju te unutrašnjoj organizaciji.*

Ključne riječi: *Arhivi, stvaraoci, poznavanje stvaralaca, arhivska građa u nastajanju, kategorizacija stvaralaca, vrednovanje arhivske građe, sređivanje i obrada, arhivski fondovi.*

Uvod

Naziv arhiv potiče od latinske riječi arcivum, arcivium, archivum, archivium: magistrat, a pojavljuje se i kao etimon grčke riječi arche: početak, vrhovna vlast.

Značenja ove riječi su:

- ustanova,
- zgrada,
- arhivsko gradivo,
- arhivski fond,
- svi arhivski fondovi pojedine ustanove
- spisi nastali djelovanjem tijela državne ili javne uprave, privrednog društva ili općenito neke organizacije,
- ponegdje svi arhivski fondovi i zbirke pojedine države.

ARHIVIK DAZIEK

Ipak, danas u nauci prevladava prvo značenje ove riječi u smislu ustanova koje vrše arhivsku službu na određenome području, najčešće državnom. Ostala značenja pojavljuju se rjeđe.

Zakonski aspekti ustroja i nadležnosti arhiva

Arhivsku službu u Bosni i Hercegovini obavljaju: Arhiv Bosne i Hercegovine, Arhiv Federacije Bosne i Hercegovine, Arhiv Republike Srpske i kantonalnožupanijski arhivi.

Zakonom je ostavljena mogućnost osnivanja specijalnih arhiva u okviru institucija oružanih snaga, unutarnjih poslova, naučnih ustanova, vjerskih zajednica, privrednih subjekata, banaka i dr., kao i privatnih arhiva, na način uređen zakonom i drugim propisima.

Arhivska služba utvrđena je kao obavezna javna služba, a arhivska građa stavljena je pod zaštitu države. Na zaštitu arhivske građe primjenjuju se i propisi o zaštiti kulturnih dobara. Sve su javne službe obavezne starati se za građu koja nastaje njihovim radom ili se nalazi u njihovom posjedu te je po isteku određenih rokova predati nadležnom državnom, odnosno javnom arhivu.

Polazeći od načela cjelovitosti arhivske građe kao sastavnog dijela kulturne baštine, zakon uređuje i pitanje zaštite, dostupnosti i prometa privatnom arhivskom građom. Zakonska regulativa koja uređuje ovu oblast je jasno utvrdila da je javna arhivska građa ona građa koja je nastala ili nastaje radom:

– organa vlasti i ustanova državne uprave,
– entitetskih, kantonalnih-županijskih i drugih regionalnih ili lokalnih zajednica,
– javnih ustanova, privrednih subjekata i građansko-pravnih lica, na koje je prenesen dio ovlaštenja.

Jedan od vrlo bitnih segmenata u okviru arhivske službe, svakako je i stručni nadzor nad čuvanjem i odabiranjem arhivske građe koja se nalazi kod stvaralaca odnosno imalaca arhivske građe. Zakon je vrlo jasno utvrdio obavezu koja se ogleda u slijedećem:

– voditi evidenciju, sređivanje i čuvanje registraturne građe, u skladu sa zakonom i svojim općim aktom,
– utvrditi listu kategorija registraturne građe sa rokovima čuvanja, na koju daje saglasnost arhiv,
– vršiti godišnje odabiranje arhivske građe,
– planirati i provoditi mjere zaštite registraturne građe u slučaju vanrednih prilika, rata ili neposredne ratne opasnosti,
– dostavljati arhivu potrebne podatke za evidenciju koju arhiv vodi,
– obezbjediti odgovarajuće prostorije, opremu i kadar za čuvanje i zaštitu registraturne građe.

Odnos arhivi – stvaraoci arhivske građe

U svom radu "Arhivistika i povijest upravnih institucija" Josip Kolanović[1] ističe da "sve do 19. vijeka upravne (i druge) institucije su praktički same vodile brigu o čuvanju pisane dokumentacije. Razvojem suvremene arhivske službe počinju se utvrđivati kriteriji za preuzimanje i trajno čuvanje pisane dokumentacije pojedinih ustanova i prevladava tendencija da čuvanje i zaštita "arhivske građe u nastajanju" bude zajednička briga, u koju se aktivno uključuju arhivska služba i stvaraoci arhivske građe.

Nadalje, povezanost arhivistike i povijesti institucija, proizilazi iz dva osnovna principa arhivistike (princip provenijencije i prvobitnog reda), koji su temelj za formiranje fonda, njegovo sređivanje i arhivističku obradu. Struktura fonda, njegov sadržaj i valorizacija sačuvanih informacija determinirani su njegovim "stvaraocem" – institucijom. Konačno, povezanost arhivistike s poviješću institucija očituje se i u zahtjevu za informacijom o građi. Poznavanje suvremenih institucija neophodno je radi kategorizacije i vrednovanja pojedinih stvaralaca".

Sasvim je jasno da arhivska služba i stvaraoci arhivske građe moraju biti krajnje upućeni jedni na druge, odnosno da u svom zajedničkom radu, od samog početka nastajanja arhivske građe, pa sve do preuzimanja, aktivno učestvuju i vode računa da se sačuva samo najvrednija arhivska građa.

Neophodno je dakle utvrditi zakonske okvire koji se odnose na kategorizaciju stvaralaca arhivske građe, a samim tim i načela vrednovanja, odnosno valorizaciju građe od samog procesa nastajanja.

Čuvanje dokumenata u različitim historijskim periodima zavisilo je od prirode, odnosno sadržaja istog pa su obično čuvani oni dokumenti koji su imali neku dokaznu vrijednost. Ostala vrsta dokumenata koja nije imala neku dokaznu snagu je bila manje zaštićena, ili skoro nikako, tako da je malo i sačuvana. Kasnije, uspostavljanjem organizovane arhivske službe, odnosno modernizacijom arhiva, kroz donesene zakonske propise omogućilo se da arhivske institucije i same direktno učestvuju u vrednovanju arhivske građe koja predstavlja značajan izvor za proučavanje istorije, kulture, društvenih prilika itd. Stvaraoci su se svakako brinuli samo o pravnom aspektu građe.

Ovaj odnos arhiva prema institucijama - stvaraocima arhivske građe zahtijeva jedan vrlo ozbiljan pristup koji se ogleda u poznavanju stvaraoca arhivske građe, njegovoj organizaciji rada, vođenju evidencija o stvaranju i prestanku sa radom pojedinih institucija, evidencija o stanju arhivske građe, edukacija stručnog osoblja koji su zaposleni u tim institucijama, kategorizacija stvaralaca, a samim

1 Josip Kolanović, Hrvatski državni arhiv, Arhivistika i povijest upravnih institucija, UDK 930.25:35.07 (091).

tim utvrđivanje, odnosno vrednovanje dokumenata u nastajanju. Sve to zahtijeva visok stepen stručnosti da se u određenom društvenom prostoru, odredi uloga i značaj stvaraoca.

Vrednovanje građe u nastajanju je jedan od ključnih problema savremenog razvoja arhivske službe koja se susreće sa sve većom količinom građe kao i sa novim savremenim nosiocima informacija (nekonvencionalna arhivska građa).

Zaštita i vrednovanje arhivske građe svakako je najznačajniji vid odnosa arhiva i stvaralaca. Zakonom je utvrđena obaveza stvaralaca arhivske građe koja se odnosi na zaštitu, te u saradnji sa arhivima adekvatna primjena u praksi. Međutim, često je stvarna slika u praksi sasvim drugačija. Arhivima tada jedino preostaje da se maksimalnim naporima putem svojih stručnih službi uključe u provedbu zakonskih obaveza. Svako angažovanje iziskuje upravo naprijed navedene pretpostavke da je neminovno poznavanje historijata stvaraoca, njegove uloge u društveno-političkom prostoru, značaj i uloga u kulturnom, historijskom, naučnom i drugom aspektu kako bi se na taj način mogla i kategorisati građa koju stvara.

Poznavanje stvaraoca arhivske građe bitno je pri sređivanju arhivske građe koja je preuzeta u arhive, formiranje fondova, izrada informativnih pomagala itd.

Bez poznavanja historijata stvaraoca arhivske građe, dakle, institucija u njihovom povijesnom kontekstu, nemoguća je bilo kakva obrada arhivske građe. Uz poznavanje historijskog okvira (vrijeme nastanka, nadležnost, unutrašnja struktura) nužno je i poznavanje kancelarijskog poslovanja, registraturnog sistema i načina odlaganja. Poznavanje tih elemenata preduslov je da bismo, poštujući osnovni princip provenijencije i prvobitnog reda, uopće i mogli pristupiti sređivanju i obradi određenog arhivskog fonda. Različite političke prilike i promjene područja djelovanja nekih stvaralaca bitno utiču da razgraničimo građu pojedinih stvaralaca. Bez poznavanja institucija u njihovom konkretnom političkom kontekstu i u njihovoj stvarnoj i teritorijalnoj nadležnosti nećemo moći pravo razdvojiti i oblikovati "arhivske cjeline" odnosno fondove kao zaokruženi "skup informacija" nastalih od jednoga stvaraoca.

Poznavanje institucija nužan je preduslov i za vrednovanje arhivske građe i davanje informacija o istoj po zahtjevima istraživača, odnosno korisnika arhivske građe. Historijat stvaraoca svakako predstavlja vrlo bitan podatak o pojedinom fondu jer isti sadrži podatke o mjestu i ulozi u društveno-političkom uređenju zemlje, stvarnoj i teritorijalnoj nadležnosti, unutrašnjoj strukturi.

Poznavanje stvaraoca arhivske građe ide u korak sa adekvatnom kategorizacijom istih i nameće se kao neminovnost za planskim preuzimanjem arhivske građe u arhive. Na taj način je moguće provoditi nadzor nad zaštitom arhivske građe u nastajanju, te utvrditi kriterije i prioritete za preuzimanje.

S obzirom da je stanje u Bosni i Hercegovini po ovom pitanju na nezavidnom nivou, te da su zakonom općenito obuhvaćene institucije-stvaraoci arhivske građe, bez nekog značajnijeg plana po pitanju kategorizacije stvaraoca, nameće se obaveza arhivima, odnosno arhivistima da sami utvrđuju kriterije, proučavaju historijat pojedinih institucija, stvarnu i teritorijalnu nadležnost, njihovu unutrašnju organizaciju.

Vrlo važan zadatak u provođenju kategorizacije stvaralaca svakako je na stručnoj službi arhiva koja vrši nadzor nad čuvanjem i zaštitom arhivske građe u nastajanju, saradnja sa stvaraocima, praćenje razvoja svih savremenih institucija kao stvaraoca arhivske građe koja će se preuzeti u arhive, podaci o nastanku, promjenama naziva, o unutrašnjoj strukturi i registraturnom poslovanju pojedinih ustanova, koji su objedinjeni u dosijeima stvaraoca odnosno registratura koji čine jedinstveni registar.

Na kraju se neminovno nameće potreba aktivnog uključenja svih institucija, odnosno stvaralaca arhivske građe, da se zajedno uključe u proces zaštite arhivske građe, obezbijede adekvatan prostor i opremu za smještaj, edukaciju stručnog kadra koji je direktno u procesu zaštite, redovnog dostavljanja podataka o svim promjenama koje se odnose na organizacionu strukturu, kako bi se pravilno utvrdila uloga i značaj stvaraoca odnosno kategorija i značaj u društvu.

Na taj način će arhiv moći pratiti moderne tokove, nove tehnologije, a ujedno timskim radom i provođenjem postojećih i donošenjem novih zakonskih propisa u ovoj oblasti učiniti da se kategorizacijom stvaralaca arhivske građe, vrši i adekvatno vrednovanje arhivske građe koja će biti podloga za proučavanje, društveno-političkih, naučnih, kulturnih, historijskih događaja.

Zaključak

Razvojem savremene arhivske službe počinju se utvrđivati kriteriji za preuzimanje i trajno čuvanje pisane dokumentacije pojedinih ustanova i prevladava tendencija da čuvanje i zaštita "arhivske građe u nastajanju" bude zajednička briga u koju se aktivno uključuju arhiv i stvaraoci arhivske građe.

Ovaj odnos arhivske službe prema institucijama - stvaraocima arhivske građe zahtijeva jedan vrlo ozbiljan pristup koji se ogleda u poznavanju historijata stvaralaca arhivske građe, njegove organizacije rada, vođenja evidencija o stvaranju i prestanku sa radom pojedinih institucija, evidencija o stanju arhivske građe, edukacija stručnog osoblja koji su zaposleni u tim institucijama, kategorizacija stvaralaca, a samim tim utvrđivanje, odnosno vrednovanje dokumenata u nastajanju. Sve to zahtijeva visok stepen stručnosti da se u određenom društvenom prostoru, odredi uloga i značaj stvaraoca.

Na taj način će arhivi moći pratiti moderne tokove, nove tehnologije, a ujedno timskim radom i provođenjem postojećih i donošenjem novih zakonskih propisa u ovoj oblasti učiniti da se kategorizacijom stvaralaca arhivske građe, vrši i adekvatno vrednovanje arhivske građe, koja će biti podloga za proučavanje, društveno-političkih, naučnih, kulturnih, historijskih događaja.

Summary

During development of modern archival services criteria for preservation and permanent storage of written documents for some institutions are beginning established in such manner that preservation and permanent storage of archives in the making becomes common concern in which archival service and creators of archival material are working together. The relationship between the archival service to institutions - the creators of archival materials requires a very serious approach that is reflected in the knowledge of creator's archive materials, its organization of work, keeping records on state of individual institutions, records on the state of archive materials, training of professional staff who are employees in these institutions, and thus identifying, evaluating and documenting archival materials in making. All this requires a high degree of expertise to determine the role and importance of the creator of archival material in society. In this way, the archive service will be able to follow modern trends, new technologies in the archives, and also with teamwork and with implementation of existing and enacting new legislation in this area will with categorization of creators of archival materials be able to carry out an adequate evaluation of archival materials that will be foundation for studying socio-political, scientific, cultural and historical events.

ARHIVIST

Željko MARKOVIĆ
Istorijski arhiv u Užicu

PRIMERI SPECIFIČNOSTI MESNE NADLEŽNOSTI U ARHIVSKOJ PRAKSI

Abstrakt: *U postupku donošenja akata, odnosno vršenja određenih javnih ovlašćenja, arhivi postupaju po odredbama zakona koji regulišu upravni postupak. Samim odredbama zakona o upravnom postupku reguliše se i materija razgraničenja nadležnosti u okviru određenih državnih organa, odnosno drugih organizacija koja vrše javna ovlašćenja. Često u praksi dolazi i do preplitanja nadležnosti, a sami ti slučajevi u praksi imaju različita rešenja. U radu koji sledi, pokušaćemo da predočimo specifičnost te problematike, koristeći iskustva određenog broja arhiva iz zapadne i centralne Srbije*.

Ključne reči: *Mesna nadležnost, stvarna nadležnost, rešenje, zakon, praksa, arhivi, ekonomičnost, efikasnost, pravna pomoć, arhivska građa, registraturski materijal*.

Uvod

U Republici Srbiji već dugi niz godina, naročito od strane zaposlenih iz arhivske oblasti, izražena je inicijativa i mnogo puta argumentovana potreba za donošenjem posebnog zakona koji će regulisati arhivsku delatnost. Zaposleni i stručna javnost, imali su prilike da se upoznaju sa predlogom Zakona o arhivskoj građi i arhivskoj službi. Očekivano je, sa puno razloga, da će ovaj zakon izaći na dnevni red ispred Narodne skupštine i da će arhivska služba u Republici Srbiji napokon dobiti onaj pravni akt koji će detaljno regulisati sva pitanja iz njenog rada.

Izostanak donošenja jednog takvog zakona ostavio je pred arhivskim radnicima mnoštvo slučajeva koji se rešavaju putem popunjavanja pravnih praznina koristeći odredbe drugih zakona koji imaju opšti karakter. Mnoštvo je pitanja koja se postavljaju pred nas. Postupak celishodne i delotvorne zaštite arhivske građe, a preko toga suštinski - zaštita javnog, svakako kroz to i pojedinačnog interesa, trpi u postupku svog ostvarenja. Arhivski radnici često postupaju, slobodno možemo reći, misionarski u izvršenju svojih zadataka. Pojedina pitanja i problemi rešavaju se, u okviru zakonskih okvira, čitavim

ARHIVTK DAZIBK

„slalomom“ kroz arhivističku praksu i teoriju. Jedno od specifičnih pitanja u arhivskoj praksi jeste i pitanje nadležnosti nad vršenjem određenih poslova i zadataka. Koji su to i kakvi poslovi i zadaci, iznet ćemo kroz iskustva pojedinih arhiva u Srbiji.

Evidentiranje problema

Demokratizacijom društva u Srbiji, pojednostavnije, nakon 2000. godine i u arhivskoj delatnosti dolazi do određenih inicijativa i radnji koje vode ka uspešnijem obavljanju te delatnosti. Inicijative su, gotovo bez izuzetka, proistekle iz samih arhiva, uzrokovane uglavnom slučajevima koji su evidentirani na terenu, a tiču se zaštite arhivske građe.

Na inicijativu određenog broja arhiva, čija se nadležnost prostire nad teritorijom pojedinih opština zapadne i centralne Srbije, došlo je do obnove rada arhivske Područnice. Iz same ove Područnice proistekla je i ideja i inicijativa za obnovom rada, odnosno osnivanjem Arhivističkog društva Srbije. Tako je sama Područnica postala Područnicom Arhivističkog društva Srbije. Zbog stalne angažovanosti na evidentiranju i preduzimanju radnji kojima se rešavaju određeni problemi iz arhivske prakse, predstavićemo o kojim se arhivima radi: to su arhivi iz Kragujevca, Kruševca, Jagodine, Kraljeva, Novog Pazara, Čačka i Užica.

Područnica ima svoja redovna zasedanja, na čijem dnevnom redu su aktuelna pitanja koja traže svoja rešenja. Na XV sastanku Područnice, održane 10. marta 2011. godine, na dnevnom redu se našlo pitanje nadležnosti područnih arhiva na zaštiti arhivske građe nastale u radu republičkih, odnosno centralnih organa uprave, a koji određenu svoju delatnost obavljaju na teritoriji koja je pokrivena nadležnošću područnih arhiva. U praksi, to su pitanja pregleda, izlučivanja i preuzimanja arhivske građe.

O nadležnosti

Zakon o opštem upravnom postupku[1] je onaj okvir kojim se arhivi upravljaju u postupku vršenja određenih javnih ovlašćenja. Po ovom zakonu dužni su da postupaju državni organi kad u upravnim stvarima, neposredno primenjujući propise, rešavaju o pravima, obavezama ili pravnim interesima fizičkog lica, pravnog lica ili druge stranke, kao i kad obavljaju druge poslove utvrđene tim zakonom. Po tom zakonu dužna su da postupaju i preduzeća i druge organizacije kad u vršenju javnih ovlašćenja koja su im poverena zakonom, rešavaju o interesim građana i drugih pravnih lica.

1 ”*Sl. list SRJ*”, br. 33/97 i 31/2001. i ”*Sl. glasnik Republike Srbije*”, br. 30/2010.

Nadležnost je pravo i obaveza državnog organa da obavlja samo one poslove koji su ustavom i zakonima povereni tom državnom organu. Postoje tri vrste nadležnosti: stvarna, mesna i funkcionalna.

Stvarna nadležnost je pravo i obaveza organa (ustanove) da rešava u određenoj upravnoj oblasti, odnosno materiji. Stvarna nadležnost za rešavanje u upravnom postupku određuje se po propisima kojima se uređuje određena upravna oblast, odnosno po propisima kojima se određuje nadležnost pojedinih organa. Organ ne može preuzeti određenu upravnu stvar iz nadležnosti drugog organa i sam je rešiti, osim ako je to zakonom predviđeno i pod uslovima propisanim tim zakonom. Organ nadležan za rešavanje u određenoj upravnoj stvari može na osnovu zakonskog ovlašćenja preneti rešavanje u toj stvari na drugi organ.

Stvarna i mesna nadležnost ne mogu se menjati dogovorom stranaka, dogovorom organa i stranaka, niti dogovorom organa, ako zakonom nije drukčije određeno.

Mesna nadležnost je pravo i obaveza organa (ustanove) da upravne stvari za koje je nadležan, reši na određenom području.

Mesna nadležnost se određuju, između ostalog:

- u upravnim stvarima koje se odnose na nepokretnost - prema mestu u kome se ona nalazi;
- u upravnim stvarima koje se odnose na poslove iz nadležnosti državnog organa, kao i u upravnim stvarima koje se odnose na delatnost preduzeća ili drugog pravnog lica - prema sedištu državnog organa, preduzeća ili drugog pravnog lica. U upravnim stvarima koje se odnose na delatnost dela preduzeća kada ono obavlja delatnost van sedišta tog preduzeća - prema mestu obavljanja delatnosti tog dela preduzeća;
- ako se mesna nadležnost ne može odrediti na osnovu zakonom predviđenih rešenja, određuje se prema mestu u kome je nastao povod za vođenje postupka.

Ako su prema odredbama zakona istovremeno mesno nadležna dva ili više organa, nadležan će biti organ koji je prvi pokrenuo postupak. Mesno nadležni organi mogu se sporazumeti koji će od njih voditi postupak. Svaki mesno nadležni organ izvršiće na svom području one radnje postupka koje ne trpe odlaganja.

Organ koji je pokrenuo postupak kao mesno nadležan zadržava nadležnost i kad u toku postupka nastupe okolnosti prema kojima bi bio mesno nadležan drugi organ. Organ koji je pokrenuo postupak može ustupiti predmet organu koji je prema novim okolnostima postao mesno nadležan, ako se time znatno olakšava postupak, naročito za stranku. Organ pazi po službenoj dužnosti u toku celog postupka na svoju stvarnu i mesnu nadležnost. Organ izvršava službene radnje u granicama svog područja.

DRAFT

Ako postoji opasnost zbog odlaganja, a službenu radnju bi trebalo izvršiti van granica područja organa, organ može izvršiti radnju i van granica svog područja. On je dužan da o tome odmah obavesti organ na čijem je području tu radnju izvršio. Kad se dva organa izjasne kao nadležni, ili kao nenadležni za rešavanje u istoj upravnoj stvari, predlog za rešavanje sukoba nadležnosti podnosi organ koji je poslednji odlučivao o svojoj nadležnosti, a može ga podneti i stranka.

Za izvršenje pojedinih radnji u postupku koje treba preduzeti van područja nadležnog organa, taj organ će zamoliti nadležni organ na čijem području treba preduzeti radnju. Organ nadležan za rešavanje u upravnoj stvari može, radi lakšeg i bržeg obavljanja radnje ili izbegavanja nepotrebnih troškova, vršenje pojedine radnje u postupku poveriti drugom organu ovlašćenom za preduzimanje takve radnje.

Organi su dužni da jedni drugima ukazuju pravnu pomoć u upravnom postupku. Ta pomoć se traži službenom zamolnicom.

Promena nadležnosti može se izvršiti putem delegacije, supstitucije, rekvizicije, prorogacije i zamene. Nikada dogovorom. Nadležni organ može preneti rešavanje na drugi organ samo na osnovu zakonskog rešenja. Prostorno ograničenje nadležnosti može se prenebeći samo kada postoji opasnost od odlaganja.

Arhivska praksa i iskustvo

U uvodnom delu izlaganja istakli smo činjenicu da je Podružnica Arhivističkog društva Srbije, koju čine napred navedeni arhivi, na svom XV zasedanju pred sebe stavila rešavanje problema nadležnosti područnih arhiva na poslovima zaštite arhivske građe i registraturskog materijala nastalih u radu republičkih, odnosno centralnih organa. Specifičnost problema proširena je pitanjem nadležnosti lokalnih arhiva i nad poslovima zaštite arhivske građe i registraturskog materijala koji nastaju u radu drugih pravnih lica i organizacija, čije sedište („centrala“) nije na području koje je pokriveno nadležnošću konkretnog područnog arhiva, a na čijem području to pravno lice stvara određenu arhivsku građu, odnosno registraturski materijal.

Aktivno učešće u diskusiji i odaziv svih arhiva na navedeni sastanak, govorili su o aktuelnosti i raširenosti ovog problema. Na navedenom sastanku prisustvovali su i predstavnici Arhiva Srbije, jer se samo pitanje direktno tiče njihovih interesa, odnosno prava i obaveza.

Slojevitost ovog problema ilustrovana je podacima koji govore o hijerarhijskoj organizaciji centralnih organa vlasti i uprave. Istaknuto je da se problem pojavljuje kod pitanja mesne i funkcionalne nadležnosti, odnosno

stvarna nadležnost arhiva nije dovedena u pitanje. Nesporno je da su predstavnici svih arhiva izneli podatke da im se u radu pojavljuju zahtevi za izlučivanjem, prijemom i drugim vidovima stručne pomoći, od strane registratura čije je sedište van mesne nadležnosti tog arhiva, a na čijem području registrature stvaraju arhivsku građu i registraturski materijal. Čak se područnim arhivima vrši dostavljanje prepisa arhivske knjige. Pozitivna je okolnost da ni u jednom primeru nije izneseno da je tražena saglasnost na Listu kategorija registraturskog materijala sa rokovima čuvanja.

Rešenjem o utvrđivanju teritorije arhiva[2] utvrđeno je da poslove zaštite arhivske građe za teritoriju Republike Srbije obavljaju 34 područna arhiva. Ovi arhivi vrše sve arhivističke poslove nadzora nad registraturama koje obavljaju svoj rad, odnosno imaju svoje sedište u jedinici lokalne samouprave za čiju su teritoriju arhivi osnovani. Problem se pojavljuje u slučaju kada se arhivu, sa određenim zahtevom obrati registratura čije je sedište van teritorije koju arhiv pokriva. Ti primeri su brojni. Od strane pojedinih arhiva izneseni su i brojčani podaci koji govore o učestalosti ove pojave. Tako je u zadnjih pet godina bilo sučajeva da su izvršena 24 izlučivanja, obavljeni pojedini pregledi, primljeno više zahteva za preuzimanjem arhivske građe, dostavljana arhivska knjiga, vršena obuka lica, a sve od strane registratura čije je sedište van teritorije područnog arhiva. Pojedine registrature su značajni stavaraoci arhivske građe: Republički geodetski zavod, Uprava za trezor, JP PTT, Republički fond za penzijsko i invalidsko osiguranje, Republički fond za zdravstveno osiguranje, Nacionalna služba za zapošljavanje, Poreska uprava, Republički zavod za statistiku, Preduzeće robnih kuća „Beograd“, banke i dr. Sedište ovih pravnih lica je van mesne nadležnosti područnog arhiva. U gradu gde je sedište vrši se uobičajeno obračun svih podataka koji se tiču matične evidencije zaposlenih, donose se i čuvaju odluke i sl. Na kraju, arhivska građa, u slučaju preuzimanja, predaje se arhivu na čijoj teritoriji je sedište pravnog lica koje predaje građu, iako je jedan deo te građe nastao na prostoru van teritorije konkretnog arhiva koji je preuzima. Ta građa, koliko god govori o radu organa, ustanove ili preduzeća u čijoj je delatnosti nastala, govori i o lokalnim prilikama i prošlosti, tako da je značajno da ostane i da se čuva na teritoriji gde je nastala. Princip nedeljivosti fonda i ovde uzima prevagu nad praktičnim vrednostima. Nad tim delom arhivske građe, u ovakvim opserviranim slučajevima, nadzor je obično vršio drugi arhiv, odnosno onaj na čijem je području ona nastajala.

Postavljeno je pitanje nadležnosti i pravne osnovanosti za ovakve radnje. Predstavnici Arhiva Srbije izneli su podatke koji govore o složenosti poslova koje obavlja Služba zaštite arhivske građe i registraturskog materijala van Arhiva Srbije. Pokrenuto je pitanje instituta pravne pomoći. Navedeno je da se ona

2 ”*Sl. glasnik Republike Srbije*”, br. 7/96.

inicira zamolnicom između državnih organa, odnosno ustanova. Predočeno je da centralni organi vlasti imaju svoje ispostave, odnosno organizacione jedinice, na teritorije cele Republike. Tehnička i kadrovska komponenta onemogućavaju, ne dozvoljavaju da radnici Arhiva Srbije stignu i postignu da izvrše sve preglede i druge poslove nadzora nad svim ovim područnim jedinicama koje nemaju status pravnog lica, a stvaraju dokumentarni materijal. Najbolji primer je iznesen kroz nadzor koji Arhiv vrši nad Upravom carina. Carina ima mnoštvo naplatnih stanica u Republici. Pregled bi obuhvatao sve te ispostave, što je vrlo teško zbog personalnih, materijalnih, a i vremenskih razloga. Zato Arhivu, a samim tim i arhivistici, odgovara ustaljeno stanje, odnosno da te konkretne poslove obavljaju područni arhivi. Izneseno je stanovište da područni arhivi mogu obavljati preglede, ali da zapisnike o pregledu moraju dostaviti nadležnom arhivu. Nadležni arhiv jedini može doneti rešenje. Primedba je iznesena u tom smislu da se takvo rešenje donosi za akt koji nije donela ustanova koja rešenje donosi. Princip nedeljivosti fonda, kao odlučujući, bio je razlog protiv, da područni arhivi mogu obavljati ove poslove dan registraturama, odnosno stvaraocima arhivske građe i registraturskog materijala, čije se sedište nalazi van teritorije koju pokrivaju. Sve te činjenice, donekle utemeljene u pravnim propisima koji direktno ne regulišu arhivsku praksu, dodano otežavaju i proširuju obim poslova koje obavlja Arhiv Srbije. Iznet je i stav da se arhivska knjiga mora dostavljati Arhivu Srbije, odnosno drugom nadležnom arhivu, ali je predočeno, od strane predstavnika područnih arhiva, da oni dobijaju u pojedinim slučajevima, prepise arhivske knjige.

Predstavnici Arhiva Srbije su pojasnili da bi se u Arhivu Srbije, u slučaju da se on bavi svim stvaraocima koji obavljaju delatnost na području republike, a za koje je on nadležan, morala formirati posebna organizaciona jedinica koja bi se bavila samo tim pitanjima, odnosno obradom podataka koji joj pristižu od strane područnih arhiva. Istaknuto je da se nadležnost ne može menjati sporazumom organa, odnosno ustanova.

U svakom slučaju, naglašena je vrednost i značaj stručnih poslova koji se obavljaju u svim konkretnim primerima, od strane područnih arhiva. Navedeno je da praktičnost vrši prevagu nad teoretskim shvatanjima. Načelo efikasnosti i ekonomičnosti nam nalažu da postupamo u konkretnim slučajevima, naročito suštinski interes: da arhivska građa bude sačuvana. Problem se proširuje i nad radom preduzeća koji privremeno ili povremeno obavljaju svoju delatnost van svog sedišta, a stvaraoci su određenog registraturskog materijala. Pojedina preduzeća obavljaju trajno pojedine vidove delatnosti van svog sedišta, odnosno uprave. Ko u tom slučaju vrši nadzor nad njihovim radom, odnosno registraturskim materijalom koji nastaje u njihovom radu. Da li to mogu obavljati arhivi na čijoj se teritoriji ta delatnost obavlja. Da li se ta pomoć vrši u svoje ime, ili u ime arhiva

na čijoj teritoriji je sedište pravnog lica. Da li nam Zakon o opštem upravnom postupku, i drugi akti, daju odgovor na ova pitanja.

Praktična pitanja ovde umnogome uzimaju prevagu nad teorijskim rešenjima.

Kao zaključak iznesen je predlog da se od strane resornog ministarstva traži mišljenje o iznetom pitanju: da li područni arhivi mogu da vrše stručni nadzor i zaštitu nad arhivskom građom i registraturskim materijalom nastale radom organizacionih jedinica republičkih organa koji svoje poslove obavljaju na području pod nadležnoću područnog arhiva.

Zaključak

Zakon o kulturnim dobrima[3], koji reguliše arhivističku materiju i delatnost u Republici Srbiji, sve više ispoljava svoje nedostatke kada je u pitanju složena oblast arhivističkog poslovanja. Njegove odredbe sve više imaju jedan opšti karakter i ne mogu se primeniti u svim konkretnim slučajevima koje praksa pred nas postavlja. Arhivistička služba traži načine i puteve da mnoga nejasna pitanja reši u okviru struke i stručnosti.

U poslovima vršenja javnih ovlašćenja, arhivi postupaju po upravnim pravilima. Odredbe zakona o upravnom postupku primenjuju se kada ne postoji poseban zakon za određenu pravnu oblast. Evidentno je da specifičnosti arhivističkih poslova zahtevaju donošenje posebnog zakona koji bi konkretnije regulisao izneta pitanja. Isprepletenost zadataka koje arhivi obavljaju, karakter poslova koji ih približava i kulturi i upravi, nauci i prosveti, zahtevaju da im se posveti posebna pažnja, a to će biti najbolje kada se donese zakon koji reguliše materiju njihovog rada. Do tada će se pred arhiviste postavljati zadaci koje će morati rešavati u skladu sa svojom stručnošću i savesnošću, u okviru postojećih (nedovoljnih) pravnih rešenja.

Summary

Law on Cultural Assets, which regulates the archival material and activity in the Republic of Serbia, increasingly manifests its drawbacks when it comes to the complex area of archival operations. Its provisions have a more general character and can not be applied in any specific cases that the practice is showing before us. Archival service seeks ways and means to solve many unclear issues in the profession and expertise.

3 ”*Sl. glasnik Republike Srbije*”, br. 71/94.

Arhivski pravnik

In the process of performing public duties, archives act upon administrative rules. Law on Administrative Procedure applies when there is no special law for the particular legal area. It is evident that the specific archival tasks require passing a special law that would specifically regulate mentioned issues. The interweaving of the tasks performed by the archive, the kind of jobs that are closer to the culture and administration, science and publishers, requires that they are given special attention, and this will be the best when its framed by a law regulating the matter of their work. Until then, archivists set tasks that will need to be solved in accordance with their professionalism and conscientiousness in the current (lack of) legal solutions.

Arhiv TK
DAZ TK

Dr. sc. Živana HEĐBELI, doc.
Ured za opće poslove Hrvatskog Sabora i Vlade Republike Hrvatske
Nikola MOKROVIĆ,
Documenta – Centar za suočavanje s prošlošću, Zagreb

USTROJSTVO HRVATSKOGA SABORA 1990.–2010.

Abstrakt: *Sabor Socijalističke Republike Hrvatske od 28. srpnja 1990. godine naziva se Sabor Republike Hrvatske. Zastupnički dom postoji od 7. rujna 1992. godine., a Županijski od 22. ožujka 1993. godine. Županijski dom prestaje s radom 28. ožujka 2001. godine, te je Sabor jednodoman. Od 12. prosinca 1997. godine. Sabor mijenja naziv u Hrvatski državni sabor, a 10. listopada 2000. godine. u Hrvatski sabor. Cilj rada jeste ukazati na značaj proučavanja i poznavanja povijesti, ustrojstva i funkcije stvaratelja i arhivskoga gradiva.*

Ključne riječi: *Hrvatska, Sabor, povijest institucija*.

Uvod

Nakon demokratskih promjena 1990. godine Republika Hrvatska (RH) doživjela je snažne političke, gospodarske i socijalne promjene. Domovinski rat i prognaničko-izbjeglička kriza započeli su u proljeće 1991. godine Akcijama "Bljesak" i "Oluja", a 1995. godine oslobođena su dotad okupirana područja. Istočna Slavonija mirno je, u siječnju 1998. godine, predana Hrvatskoj i reintegrirana. Europsko vijeće promaknulo je Republiku Hrvatsku u službenog kandidata za članstvo u EU 18. lipnja 2004. g, a Hrvatska je od 1. travnja 2009. godine članica NATO saveza.

Aktualni, šesti, saziv Hrvatskog sabora konstituiran je 11. siječnja 2008. godine i čine ga 153 zastupnika.

Sabor Socijalističke Republike Hrvatske / Sabor Republike Hrvatske

Početkom 1990. godine u Hrvatskoj je na snazi Ustav SRH iz 1974. godine,[1] a 14. veljače 1990. godine usvojeni su Amandmani LIV. do LXIII. na Ustav[2] kojim se jamči se sloboda političkog i drugog udruživanja. Sabor Savezne

1 Ustav je do 1990. godine četiri puta mijenjan i nadopunjavan. Po tom je Ustavu u SRH postojalo izabrano kolektivno Predsjedništvo.

2 "Narodne novine", br. 7 iz 1990. – Narodne novine, Službeni list RH, besplatno su dostupne na: http://narodne-novine.nn.hr

ARHIV DANAS

Republike Hrvatske, na prijedlog Predsjedništva Savezne Republike Hrvatske, bira predsjednika Izvršnog vijeća Sabora[3]. U Saboru su osnovane Komisija za zaštitu i unapređivanje ravnopravnosti naroda i narodnosti i Komisija za izbor i imenovanja.

Nakon izbora 23. travnja 1990. godine[4] hrvatski je Sabor utemeljen kao ustavotvorna i zakonodavna skupština.

Poslovnik Sabora Savezne Republike Hrvatske[5] donesen je 26. travnja 1990. godine [6]. Vijeće udruženog rada, Vijeće općina i Društveno-političkog vijeća Sabora odlučuju o pitanjima iz nadležnosti Sabora samostalno, ravnopravno i na zajedničkoj sjednici svih vijeća. Zajednička radna tijela svih vijeća Sabora su:

1. Komisija za ustavna pitanja,
2. Komisija za zaštitu i unapređivanje ravnopravnosti naroda i narodnosti,
3. Zakonodavno-pravna komisija,
4. Komisija za Poslovnik Sabora,
5. Komisija za razmatranje akata Skupštine SFRJ,
6. Komisija za izbor i imenovanja,
7. Administrativna komisija,
8. Komisija za društveni nadzor i predstavke,
9. Komisija za kontrolu zakonitosti rada Službe državne sigurnosti,
10. Odbor za vanjsku politiku,
11. Odbor za unutrašnju politiku i narodnu obranu,
12. Odbor za ekonomsku politiku i razvoj,
13. Odbor za pitanja političkog sistema,
14. Odbor za budžet i financije,
15. Odbor za pomorstvo, saobraćaj i veze,
16. Odbor za obrazovanje, znanost i kulturu,
17. Odbor za socijalnu politiku i zdravstvo,
18. Odbor za prostorno uređenje i zaštitu čovjekove okoline,
19. Odbor za pravosuđe i upravu.

Predsjednik Sabora predstavlja Sabor. Sabor ima dva potpredsjednika. Predsjednik Sabora, potpredsjednici Sabora i predsjednika vijeća čine Predsjedništvo Sabora. U Saboru se osniva Klub zastupnika. Sabor ima Stručnu službu za obavljanje stručnih, administrativnih, tehničkih i drugih poslova i zadataka, kojom rukovodi tajnik Sabora.

Poslovnik Sabora[7] izmijenjen je 28. lipnja 1990. godine. Radna tijela su:

3 Kasnije Vlada RH.

4 Savez komunista Hrvatske je u prosincu 1989. godine, na XI. Kongresu, prihvatio višestranački sustav i slobodne izbore.

5 Prethodni Poslovnik: *Poslovnik Sabora SRH,* NN 25/1986.

6 *NN* 21/1990, 25/1990.

7 *NN* 28/1990.

DRAFT

1. Odbor za poljodjelstvo, selo i seljaštvo,
2. Odbor za turizam,
3. Odbor za pitanja političkog sistema,
4. Odbor za budžet i financije,
5. Odbor za pomorstvo,
6. Odbor za promet i veze,
7. Odbor za informatiku,
8. Odbor za obrazovanje, znanost i kulturu,
9. Odbor za socijalnu politiku i zdravstvo,
10. Odbor za prostorno uređenje,
11. Odbor za zaštitu prirode i čovjekove okoline,
12. Odbor za pravosuđe i upravu.

Sabor Savezne Republike Hrvatske nastavlja s radom kao Sabor Republike Hrvatske od 28. srpnja 1990. godine[8]

Odbor Sabora za zaštitu ljudskih prava[9] osnovan je kao zajedničko radno tijelo svih vijeća Sabora 7. prosinca 1990. godine Ustavom Republike Hrvatske od 22. prosinca 1990. godine.[10] Sabor Republike Hrvatske je predstavničko tijelo građana i nositelj zakonodavne vlasti u RH, sastoji se od Zastupničkog doma i Županijskog doma.

Zastupnički dom odlučuje o donošenju i promjeni Ustava, donosi zakone, donosi državni proračun, odlučuje o ratu i miru, odlučuje o promjeni granica Republike, raspisuje referendum, obavlja izbore, imenovanja i razrješenja, u skladu s ustavom i zakonom, nadzire rad Vlade RH i drugih nositelja javnih dužnosti odgovornih Saboru, u skladu s Ustavom i zakonom i daje amnestiju za kaznena djela.

Županijski dom predlaže Zastupničkomu domu zakone i raspisivanje referenduma, raspravlja i može davati mišljenje o pitanjima koja su u djelokrugu Zastupničkog doma, daje Zastupničkomu domu prethodno mišljenje u postupku donošenja Ustava te zakona kojima se uređuju nacionalna prava, razrađuju Ustavom utvrđene slobode i prava čovjeka i građanina, izborni sustav, ustrojstvo, djelokrug i način rada državnih tijela i ustrojstvo lokalne samouprave i uprave, može u roku od petnaest dana od dana izglasavanja zakona u Zastupničkom domu, uz obrazloženo mišljenje, vratiti zakon na ponovno odlučivanje Zastupničkomu domu.

Odlukom od 23. svibnja 1991. godine[11] odlučeno je da RH ne ostaje u Jugoslaviji kao jedinstvenoj saveznoj državi. 25. lipnja 1991. godine Sabor[12]

8 *NN* 31/1990.
9 *NN* 53/1990.
10 *NN* 56/1990.
11 *NN* 24/1991.
12 *NN* 31/1991.

proglašava RH suverenom i samostalnom državom, pokreće se postupak razdruživanja RH od drugih republika i SFRJ, te postupak za međunarodno priznavanje RH. Istog je dana donesena Deklaracija o proglašenju suverene i samostalne RH[13].

Već 3. kolovoza 1991. godine[14] osnovana je Komisija za zločine protiv civilnog stanovništva i čovječanstva na teritoriju RH za vrijeme agresije. 8. listopada[15] osnovana je Komisija za utvrđivanje ratnih i poratnih žrtava. Istog dana, 8. listopada 1991. godine[16] RH raskida državno-pravne veze na temelju kojih je zajedno sa ostalim republikama i pokrajinama tvorila dotadašnju SFRJ, a 12. veljače 1992. godine Odbor Sabora za pomorstvo osnovao je Pododbor za otoke[17]. U ožujku je osnovana Komisija za praćenje pretvorbe društvene imovine[18]. 27. ožujka 1992. godine[19] donesen je Poslovnik Sabora RH. Sabor o predmetima iz svoje nadležnosti odlučuje na samostalnim sjednicama vijeća Sabora, na zajedničkim sjednicama Društveno-političkog vijeća i Vijeća općina te na skupnim sjednicama Društveno-političkog vijeća, Vijeća općina i Vijeća udruženog rada Sabora.

Predsjednik Sabora predstavlja Sabor. Sabor ima četiri potpredsjednika. Predsjednik Sabora, potpredsjednici Sabora i predsjednici vijeća čine Predsjedništvo Sabora.

Radna tijela Sabora su:

1. Ustavna komisija,
2. Zakonodavno-pravna komisija,
3. Komisija za Poslovnik Sabora,
4. Komisija za izbor i imenovanja,
5. Administrativna komisija,
6. Komisija za predstavke i pritužbe,
7. Komisija za nadzor zakonitosti rada Službe za zaštitu ustavnog poretka,
8. Odbor za zaštitu ljudskih prava,
9. Odbor za međunacionalne odnose,
10. Odbor za vanjsku politiku,
11. Odbor za unutarnju politiku i narodnu obranu,
12. Odbor za gospodarsku politiku i razvoj,
13. Odbor za poljodjelstvo, selo i seljaštvo,
14. Odbor za turizam,

13 *NN* 31/1991.
14 *NN* 39/1991.
15 *NN* 53/A/1991.
16 *NN* 53/1991.
17 *NN* 9/1992.
18 *NN* 18/1992.
19 *NN* 17/1992.

PREDNACRT

15. Odbor za pitanja političkog sustava,
16. Odbor za proračun i financije,
17. Odbor za pomorstvo,
18. Odbor za promet i veze,
19. Odbor za informatiku,
20. Odbor za obrazovanje, znanost i kulturu,
21. Odbor za socijalnu politiku i zdravstvo,
22. Odbor za prostorno uređenje,
23. Odbor za zaštitu okoliša,
24. Odbor za pravosuđe i upravu,
25. Odbor za pitanja lokalne samouprave.

U Saboru se mogu osnovati klubovi zastupnika.

Odluka o Stručnoj službi Sabora RH[20] donesena je 24. rujna 1992. godine,[21] a 22. ožujka 1993. godine[22] osniva se Odbor za međuparlamentarnu suradnju. Odluka o Stručnoj službi Sabora donesena je 1. veljače 1996. godine[23]. Ustrojstvene jedinice Stručne službe su:

1. Tajništvo Sabora,
   - Služba za odnose s javnošću,
   - Informativno-dokumentacijska služba i služba knjižnice Sabora,
   - Straža Sabora,
2. Kabinet predsjednika Sabora,
3. Služba radnih tijela Zastupničkog doma Sabora,
4. Tajništvo Županijskog doma Sabora,
5. Kabinet predsjednika Županijskog doma Sabora,
6. Služba radnih tijela Županijskog doma Sabora,
7. Služba Komisije za utvrđivanje ratnih i poratnih žrtava.

Na dan 15. ožujka 1996. godine donesen je Zakon o istražnim povjerenstvima[24]. Istražno povjerenstvo može osnovati Zastupnički dom i Županijski dom za svako pitanje od javnog interesa. Članovi istražnog povjerenstva mogu biti samo zastupnici domova Sabora.

20 Prethodni propis: Odluka o Stručnim službama Sabora RH, NN 13/1983.
21 *NN* 60/1992.
22 *NN* 24/1993.
23 *NN* 11/1996.
24 *NN* 24/1996.

ARHIVTK DAVNIK

Vijeća Sabora

Poslovnik Vijeća udruženog rada Sabora SRH[25] donesen je 25. travnja 1990. godine.[26] Istog je dana donesen Poslovnik Vijeća općina Sabora SRH[27]. Radna tijela Vijeća su:

1. Odbor za pitanja komunalnog sistema,
2. Mandatno-imunitetska komisija,
3. Komisija za Poslovnik.

Istog je dana donesen i Poslovnik Društveno-političkog vijeća Sabora SRH[28]. U Vijeću se osnivaju:

1. Odbor za suradnju s političkim organizacijama,
2. Mandatno-imunitetska komisija Vijeća,
3. Komisija za Poslovnik Vijeća.

Poslovnik Sabora RH donesen je 27. ožujka 1992. godine[29]. Vijeća Sabora samostalno: verificiraju mandat svojim članovima i odlučuju o njihovim mandatno-imunitetskim pitanjima, biraju i razrješavaju predsjednika i potpredsjednika vijeća, biraju i razrješavaju članove radnih tijela Sabora iz reda zastupnika vijeća, donose akt o načinu rada i organizaciji vijeća, osnivaju radna tijela vijeća, utvrđuju djelokrug njihova rada, te biraju i razrješavaju predsjednike i članove tih tijela.

Domovi Sabora

Zastupnički dom

Sedmoga rujna 1992. godine[30] donesena je Odluka o privremenom poslovničkom redu Zastupničkog doma. Zastupnički dom ima Mandatno-imunitetsku komisiju, i radna tijela:

- Odbor za izbor, imenovanja i administrativne poslove,
- Odbor za Ustav, Poslovnik i politički sustav,
- Odbor za zakonodavstvo,

25 Na dan stupanja na snagu poslovnika prestaje važiti Poslovnik Vijeća udruženog rada Sabora SRH (NN 25/1986) i Odluka o radnim tijelima Vijeća udruženog rada Sabora SRH i njihovom djelokrugu (NN 20/1986).

26 *NN* 21/1990.

27 Na dan stupanja na snagu poslovnika prestaje važiti Poslovnik Vijeća općina Sabora SRH (*NN* 25/1986).

28 Na dan stupanja na snagu poslovnika prestaje važiti Poslovnik Društveno-političkog vijeća Sabora SRH (*NN* 25/1986).

29 *NN* 17/1992.

30 *NN* 55/1992.

DRAFT

– Odbor za unutarnju politiku i nacionalnu sigurnost,

Zastupnički dom ima, uz predsjednika koji je ujedno i predsjednik Sabora, tri potpredsjednika koji su ujedno i potpredsjednici Sabora.

Do izbora i prvog zasjedanja Županijskog doma, Zastupnički dom obavlja sva prava i dužnosti Sabora RH utvrđena Ustavom RH u skladu s Ustavnim zakonom za provedbu Ustava RH[31].

Dana 24. rujna 1992. godine[32] donesen je Poslovnik Zastupničkog doma Sabora[33]. Zastupnički dom ima predsjednika i tri potpredsjednika. Predsjednik Zastupničkog doma je i predsjednik Sabora RH. Potpredsjednici Zastupničkog doma su i potpredsjednici Sabora RH. Zastupnički dom ima tajnika. Tajnik Zastupničkog doma ujedno je i tajnik Sabora RH.

Radna tijela Zastupničkog doma su:

1. Odbor za Ustav, poslovnik i politički sustav,
2. Odbor za zakonodavstvo,
3. Odbor za vanjsku politiku,
4. Odbor za unutarnju politiku i nacionalnu sigurnost,
5. Odbor za financije i državni proračun,
6. Odbor za gospodarstvo, razvoj i obnovu,
7. Odbor za ljudska prava i prava etničkih i nacionalnih zajednica ili manjina,
8. Odbor za rad, socijalnu politiku, zdravstvo, obitelj i mladež,
9. Odbor za prostorno uređenje i zaštitu okoliša,
10. Odbor za naobrazbu, znanost, kulturu i šport,
11. Odbor za poljodjelstvo, selo i seljaštvo,
12. Odbor za pomorstvo, promet i veze,
13. Odbor za izbor, imenovanja i administrativne poslove,
14. Odbor za predstavke i pritužbe.

Zastupnički dom ima Mandatno-imunitetsku komisiju. U Zastupničkom domu mogu se osnovati klubovi zastupnika. Zastupnički dom osniva Stručnu službu za obavljanje stručnih, administrativnih, tehničkih i drugih poslova.

Dana 26. ožujka 1993. godine Sabor je donio zaključke[34] kojima će Zastupnički dom osnovati radno tijelo (komisiju) za praćenje postupka pretvorbe i privatizacije društvenih poduzeća.

Pododbor za turizam u okviru Odbora za gospodarstvo, razvoj i obnovu Zastupničkog doma[35] formiran je 24. lipnja 1993. godine. 24. svibnja 1994. godine

31 *NN* 34/1992.

32 *NN* 59/1992, 89/1992.

33 Na dan stupanja na snagu poslovnika prestaje važiti Poslovnik Sabora RH (*NN* 17/1992) i Odluka o privremenom poslovničkom redu Zastupničkog doma Sabora RH (*NN* 55/1992).

34 *NN* 27/1993.

35 *NN* 68/1993.

donesena je Odluka o izmjenama i dopuni Poslovnika Zastupničkog doma[36] kojom se određuje da Zastupnički dom ima predsjednika i pet potpredsjednika.

Osmoga veljače 1995. godine donesena je Odluka o utemeljenju Odbora za mirnu reintegraciju hrvatskih okupiranih područja[37]. Odbor je privremeno radno tijelo koje djeluje do okončanja postupka potpune reintegracije hrvatskih okupiranih područja.

Poslovnik Zastupničkog doma[38] donesen je 29. studenoga 1995. godine. Zastupnički dom ima predsjednika, dva do pet potpredsjednika i tajnika. Predsjednik i potpredsjednici tvore Predsjedništvo.

Radna tijela Zastupničkog doma su:

1. Odbor za Ustav, Poslovnik i politički sustav,
2. Odbor za zakonodavstvo,
3. Odbor za vanjsku politiku,
4. Odbor za unutarnju politiku i nacionalnu sigurnost,
5. Odbor za financije i državni proračun,
6. Odbor za gospodarstvo, razvoj i obnovu,
7. Odbor za turizam,
8. Odbor za ljudska prava i prava etničkih i nacionalnih zajednica ili manjina,
9. Odbor za pravosuđe,
10. Odbor za rad, socijalnu politiku i zdravstvo,
11. Odbor za obitelj, mladež i šport,
12. Odbor za useljeništvo,
13. Odbor za ratne veterane,
14. Odbor za prostorno uređenje i zaštitu okoliša,
15. Odbor za naobrazbu, znanost i kulturu,
16. Odbor za poljodjelstvo, selo i seljaštvo,
17. Odbor za pomorstvo, promet i veze,
18. Odbor za izbor, imenovanja i upravne poslove,
19. Odbor za predstavke i pritužbe,
20. Mandatno-imunitetno povjerenstvo.

U Zastupničkom domu mogu se osnovati klubovi zastupnika. Osniva se Odbor za međuparlamentarnu suradnju.

Zastupnički dom osniva Stručnu službu za obavljanje stručnih administrativnih, tehničkih i drugih poslova. Stručna služba, zajednička i za Županijski dom, naziva se Stručna služba Sabora.

36 *NN* 43/1994.
37 *NN* 9/1995.
38 *NN* 99/1995, 8/1996.

Arhiv TK DAVITK

19. lipnja 1998. godine[39] Odbor za ljudska prava i prava etničkih i nacionalnih zajednica ili manjina mijenja naziv u Odbor za ljudska prava i prava nacionalnih manjina.

30. lipnja 2000. godine[40] donesen je Poslovnik Zastupničkog doma Hrvatskoga državnog sabora. Radna tijela Zastupničkog doma su:

1. Odbor za Ustav, Poslovnik i politički sustav,
2. Odbor za zakonodavstvo,
3. Odbor za vanjsku politiku,
4. Odbor za unutarnju politiku i nacionalnu sigurnost,
5. Odbor za financije i državni proračun,
6. Odbor za gospodarstvo, razvoj i obnovu,
7. Odbor za turizam,
8. Odbor za ljudska prava i prava nacionalnih manjina,
9. Odbor za pravosuđe,
10. Odbor za rad, socijalnu politiku i zdravstvo,
11. Odbor za obitelj, mladež i šport,
12. Odbor za useljeništvo,
13. Odbor za ratne veterane,
14. Odbor za prostorno uređenje i zaštitu okoliša,
15. Odbor za obrazovanje, znanost i kulturu,
16. Odbor za poljoprivredu i šumarstvo,
17. Odbor za pomorstvo, promet i veze,
18. Odbor za izbor, imenovanja i upravne poslove,
19. Odbor za predstavke i pritužbe,
20. Odbor za međuparlamentarnu suradnju,
21. Odbor za europske integracije,
22. Odbor za informiranje, informatizaciju i medije,
23. Odbor za ravnopravnost spolova,
24. Mandatno-imunitetno povjerenstvo.

Petnaestog prosinca 2000. godine[41] osniva se Odbor za usuglašavanje koji daje mišljenje domovima Sabora o kojim točkama dnevnog reda Zastupnički i Županijski dom ravnopravno odlučuju, a 28. ožujka 2001. godine proglašena je promjena Ustava RH[42] kojom Županijski dom prestaje s radom, te Zastupnički dom postaje Hrvatski sabor.

39 *NN* 89/1998.
40 *NN* 71/2000, pročišćeni tekst – NN 9/2001.
41 *NN* 129/2000.
42 *NN* 28/2001.

Arhiv TK Dravnik

Županijski dom

Odluka o privremenom poslovničkom radu Županijskog doma Sabora RH[43] kojom se privremeno uređuje ustrojstvo i način rada Županijskog doma donesena je 22. ožujka 1993. godine Županijski dom ima Mandatno-imunitetnu komisiju, i slijedeća radna tijela:

- Komisija za pravosuđe, izbor i imenovanja,
- Komisija za Ustav, poslovnik i zakonodavstvo.

Županijski dom ima predsjednika i dva potpredsjednika.

Istoga dana, 22. ožujka 1993. godine[44] godine donesen je Poslovnik Županijskog doma Sabora RH. Županijski dom ima predsjednika i dva potpredsjednika. Županijski dom ima tajnika.

Radna tijela Županijskog doma su:

1. Komisija za Ustav, poslovnik i zakonodavstvo,
2. Komisija za pravosuđe, izbor i imenovanja,
3. Komisija za unutarnju i vanjsku politiku, te nacionalnu sigurnost,
4. Komisija za lokalnu samoupravu, gospodarstvo i financije,

Županijski dom ima Mandatno-imunitetnu komisiju. U Županijskom domu mogu se osnovati klubovi zastupnika. Na dan 23. svibnja 1994. godine[45] Županijski dom ima predsjednika i tri potpredsjednika, a 25. srpnja 1995. godine[46] donesen je Poslovnik Županijskog doma. Županijski dom ima predsjednika, dva potpredsjednika i tajnika.

Predsjednik Županijskog doma, potpredsjednici Doma i predsjednici Odbora za Ustav i Poslovnik, Odbora za zakonodavstvo, Odbora za pravosuđe, izbor i imenovanja, Odbora za unutarnju politiku i lokalnu samoupravu, Odbora za nacionalnu sigurnost i vanjsku politiku, Odbora za gospodarstvo i financije i Odbora za naobrazbu, znanost, kulturu i šport čine Časništvo Županijskog doma.

U Županijskom domu mogu se osnovati klubovi zastupnika. Županijski dom ima Mandatno-imunitetni odbor. Radna tijela su:

1. Odbor za Ustav i Poslovnik,
2. Odbor za zakonodavstvo,
3. Odbor za pravosuđe, izbor i imenovanja,
4. Odbor za unutarnju politiku i lokalnu samoupravu,
5. Odbor za nacionalnu sigurnost i vanjsku politiku,
6. Odbor za gospodarstvo i financije,

43 *NN* 24/1993.
44 *NN* 24/1993.
45 *NN* 43/1994.
46 *NN* 55/1995.

DAVNIK

7. Odbor za naobrazbu, znanost, kulturu i šport.

U Saboru se osniva zajednički odbor Zastupničkog i Županijskog doma.

27. ožujka 1996. godine[47] radno tijelo je i Odbor za hrvatske branitelje iz domovinskog rata.

1. veljače 2001. godine[48] donesen je Poslovnik Županijskog doma Hrvatskoga sabora. Županijski dom ima predsjednika i dva potpredsjednika. Predsjednik i potpredsjednici Županijskog doma te predsjednici odbora čine Časništvo Županijskog doma.

Radna tijela su odbori i povjerenstva:

1. Odbor za Ustav i Poslovnik,
2. Odbor za zakonodavstvo,
3. Odbor za pravosuđe, izbor, imenovanja i upravne poslove,
4. Odbor za unutarnju politiku, lokalnu i područnu (regionalnu) samoupravu,
5. Odbor za nacionalnu sigurnost i vanjsku politiku,
6. Odbor za gospodarstvo i financije,
7. Odbor za naobrazbu, znanost, kulturu i šport,
8. Odbor za hrvatske branitelje iz Domovinskog rata,
9. Mandatno-imunitetno povjerenstvo.

Promjena Ustava Republike Hrvatske[49] kojom Županijski dom prestaje s radom. proglašena je 28. ožujka 2001. godine.

Hrvatski državni sabor

Dvanaestog prosinca 1997. godine donesen je Ustavni zakon o izmjenama i dopunama Ustava RH[50] kojim Sabor RH mijenja naziv u Hrvatski državni sabor.

Pročišćeni tekst Ustava[51] utvrđen je 20. siječnja 1998. godine. Hrvatski državni sabor je predstavničko tijelo građana i nositelj zakonodavne vlasti u RH. Hrvatski državni sabor se sastoji od Zastupničkog doma i Županijskog doma.

Etičko povjerenstvo Hrvatskoga državnog sabora osnovano je 10. srpnja 1998. godine[52], i utvrđuje sukob interesa dužnosnika.

47 *NN* 28/1996.
48 *NN* 15/2001.
49 *NN* 28/2001.
50 *NN* 135/1997.
51 *NN* 8/1998.
52 *Zakon o obvezama i pravima državnih dužnosnika*, NN 101/1998.

DRAFT

Hrvatski sabor

10. listopada 2000. godine donesen je Nacrt promjene Ustava RH[53] kojim Hrvatski državni sabor mijenja naziv u Hrvatski sabor. 4. prosinca 2000. godine donesen je pročišćeni tekst Ustava[54].

Na dan 28. ožujka 2001. godine proglašena je promjena Ustava RH[55] kojom Županijski dom prestaje s radom, a Zastupnički dom je Hrvatski sabor, a 25. travnja 2001. godine donesen je pročišćeni tekst Ustava[56]. Hrvatski sabor ima najmanje 100, a najviše 160 zastupnika koji se, na temelju općeg i jednakoga biračkog prava, biraju neposredno tajnim glasovanjem. Hrvatski sabor ima predsjednika i jednog ili više potpredsjednika.

Hrvatski sabor može osnivati istražna povjerenstva za svako pitanje od javnog interesa. Hrvatski sabor: – odlučuje o donošenju i promjeni Ustava, – donosi zakone, – donosi državni proračun, – odlučuje o ratu i miru, – donosi akte kojima izražava politiku Hrvatskoga sabora, – donosi Strategiju nacionalne sigurnosti i Strategiju obrane RH, – odlučuje o promjeni granica RH, – raspisuje referendum, – obavlja izbore, imenovanja i razrješenja, u skladu s Ustavom i zakonom, – nadzire rad Vlade RH i drugih nositelja javnih dužnosti odgovornih Hrvatskom saboru, u skladu s Ustavom i zakonom, – daje amnestiju za kaznena djela.

Dana 26. listopada 2001. godine[57] donesena je Odluka o Stručnoj službi Hrvatskoga sabora[58]. Stručna služba ustrojava se kao:

1. Tajništvo Sabora,
   - Služba za pripremu i obradu sjednica Sabora,
   - Služba za pripremu akata Sabora za objavu,
   - Služba za radno-pravne poslove,
   - Služba za odnose s javnošću,
   - Informacijsko-dokumentacijska služba, istraživanje i informacijska mreža,
   - Knjižnica,
   - Služba za opće poslove,
   - Straža.
1. Ured predsjednika Sabora,
2. Ured potpredsjednika Sabora,

53 *NN* 101/2000.
54 *NN* 124/2000.
55 *NN* 28/2001.
56 *NN* 41/2001, 55/2001.
57 *NN* 94/2001.
58 Danom stupanja na snagu Odluke prestaje važiti Odluka o Stručnoj službi Sabora RH (NN 11/1996).

DRAFT

3. Ured za protokol Sabora,
4. Služba radnih tijela Sabora.

Četrnaestoga prosinca 2001. godine[59] radnim tijelima Sabora dodan je i Odbor za lokalnu i područnu (regionalnu) samoupravu, a 14. siječnja 2002. godine[60] donesen je pročišćeni tekst Poslovnika Hrvatskog sabora. 17. travnja 2002. godine[61] donesena je Odluka o izmjeni i dopuni Poslovnika Hrvatskoga sabora.

Povjerenstvo za odlučivanje o sukobu interesa osniva se 1. listopada 2003. godine.[62]

Na dan 28. ožujka 2008.[63] godine radna tijela Sabora su:

1. Odbor za Ustav, Poslovnik i politički sustav,
2. Odbor za zakonodavstvo,
3. Odbor za vanjsku politiku,
4. Odbor za unutarnju politiku i nacionalnu sigurnost,
4.a Odbor za obranu,
5. Odbor za financije i državni proračun,
6. Odbor za gospodarstvo, razvoj i obnovu,
6.a Odbor za razvoj i obnovu,
7. Odbor za turizam,
8. Odbor za ljudska prava i prava nacionalnih manjina,
9. Odbor za pravosuđe,
10. Odbor za rad i socijalno partnerstvo,
10.a Odbor za zdravstvo i socijalnu skrb,
11. Odbor za obitelj, mladež i šport,
12. Odbor za Hrvate izvan RH,
13. Odbor za ratne veterane,
14. Odbor za prostorno uređenje i graditeljstvo,
14.a Odbor za zaštitu okoliša,
15. Odbor za obrazovanje, znanost i kulturu,
16. Odbor za poljoprivredu, ribarstvo i ruralni razvoj,
16.a Odbor za regionalni razvoj, šumarstvo i vodno gospodarstvo,

59 *NN* 117/2001.
60 *NN* 6/2002.
61 *NN* 41/2002, 58/2004.
62 *NN* 163/2003.
63 *NN* 39/2008, 86/2008.

Arhiv TK DANTEK

17. Odbor za pomorstvo, promet i veze,
18. Odbor za izbor, imenovanja i upravne poslove,
19. Odbor za predstavke i pritužbe,
20. Odbor za međuparlamentarnu suradnju,
21. Odbor za europske integracije,
22. Odbor za informiranje, informatizaciju i medije,
23. Odbor za ravnopravnost spolova,
24. Odbor za lokalnu i područnu (regionalnu) samoupravu,
25. Mandatno-imunitetno povjerenstvo.

Izaslanstvo Hrvatskoga sabora u Parlamentarnoj skupštini Vijeća Europe i Izaslanstvo Hrvatskoga sabora u Parlamentarnoj skupštini NATO-a imaju status radnog tijela.

Šesnaestoga lipnja 2010. godine[64] proglašena je Promjena Ustava RH. 6. srpnja 2010. godine[65] donesen je pročišćeni tekst Ustava RH. Hrvatski sabor: odlučuje o donošenju i promjeni Ustava, donosi zakone, donosi državni proračun, odlučuje o ratu i miru, donosi akte kojima izražava politiku Hrvatskoga sabora, donosi Strategiju nacionalne sigurnosti i Strategiju obrane RH, ostvaruje građanski nadzor nad oružanim snagama i službama sigurnosti RH, odlučuje o promjeni granica RH, raspisuje referendum, obavlja izbore, imenovanja i razrješenja, u skladu s Ustavom i zakonom, nadzire rad Vlade RH i drugih nositelja javnih dužnosti odgovornih Hrvatskom saboru, u skladu s Ustavom i zakonom, daje amnestiju za kaznena djela.

Gradivo Sabora

Arhivsko i registraturno gradivo Sabora[66] pohranjeno je u Pismohrani Hrvatskoga sabora u dvije arhivske cjeline:

- Arhivsko gradivo Sabora SR Hrvatske 1974.-1990.
- Arhivsko gradivo Sabora RH/Hrvatskoga sabora nakon 1990.

Gradivo se pohranjuje, sređuje i popisuje redom prema saborskim sazivima. Prilikom sređivanja svakog saziva formiraju se sljedeće serije gradiva:

1. Akti Sabora: svi akti koje je donio Hrvatski sabor tijekom određenog saziva redom kako su navedeni u Poslovniku,
2. Sjednice Sabora: zapisnici, prijepisi tonskih snimaka sjednica, materijali po točkama dnevnog reda sjednice,

64 *NN* 76/2010.
65 *NN* 85/2010.
66 Stanje na dan 1. travnja 2011., http://www.sabor.hr/Default.aspx?sec=443

3. Sjednice radnih tijela (odbori, povjerenstva i istražna povjerenstva): zapisnici i materijali po točkama dnevnog reda sjednice,
4. Predmeti radnih tijela: ostali predmeti koji nisu rješavani na sjednici kao što su predstavke, izvješća i upiti,
5. Sjednice Predsjedništva Sabora: zapisnici, prijepisi tonskih snimaka sjednica, materijali po točkama dnevnog reda sjednice,
6. Predmeti Predsjedništva Sabora (Ured predsjednika i potpredsjednika Sabora): predstavke, zamolbe, pozivi, pokroviteljstva, posjeti delegacija,
7. Sjednice i predmeti klubova zastupnika: zapisnici i razni predmeti,
8. Tajništvo: opći spisi.

Sukladno Zakonu o arhivskom gradivu i arhivima[67] javno arhivsko gradivo predaje se nadležnom arhivu u roku koji u pravilu ne može biti dulji od 30 godina od njegova nastanka. Gradivo Sabora predaje se na trajnu pohranu Hrvatskom državnom arhivu: HR-HDA-1081: Sabor SRH[68].

Zaključak

Zadatak arhivske znanosti[69] je, između ostalog, proučavanje ustrojstva i funkcija onih tijela iz čijeg je rada i djelovanja arhivsko gradivo nastalo. Poznavanje povijesti institucija preduvjet je svakog arhivskog rada. Obavijesna pomagala slijede strukturu stvaratelja. Svaka se informacija o gradivu temelji na poznavanju stvaratelja gradiva, odnosno na povijesti institucija. Najbitniji elementi potrebni za opis stvaratelja gradiva su: odrediti radi li se o pravnoj ili fizičkoj osobi, navesti njezin(e) naziv(e), vrijeme djelovanja, povijest, odrediti njezin pravni položaj, funkcije i djelatnosti, navesti relevantne zakone i propise, administrativni ustroj, dati kontekst (opći, kulturni, gospodarski, politički, povijesni ...) u kojem stvaratelj djeluje. Osnivanje i prestanak, promjena naziva ili nadležnosti neke institucije uvijek su vezani uz relevantni propis. Istraživačima treba omogućiti usporedbu zakonom određenih zadaća dane institucije i njenog sačuvanoga gradiva, što omogućava objektivnije izvođenje relevantnih zaključaka nego što bi to bilo moguće samo na temelju sačuvanoga gradiva.

Proučavanje razvoja organizacije ima iznimnu praktičnu vrijednost za arhive – ustanove za čuvanje, zaštitu, obradu i korištenje arhivskoga gradiva. Arhiv utvrđuje popis stvaratelja i imatelja javnoga arhivskog i registraturnoga gradiva na području svoga djelovanja, sređuje, propisuje i objavljuje arhivsko

67 *NN* 105/1997, 64/2000, 65/2009.

68 http://arhinet.arhiv.hr/_Generated/Pages/ArhivskeJedinice.PublicDetails.aspx?ItemId=4968

69 Vidi Eržišnik, D. Arhivistika : skripte. Zagreb : Državno veleučilište u Zagrebu, 2002., *Priručnik iz arhivistike*. Zagreb : Savez društava arhivskih radnika Jugoslavije, 1977., Kolanović, J. Arhivistika i povijest upravnih institucija. // Arhivski vjesnik, 34-35 (1991-92), str. 9-20.

Arhivski Dani

gradivo, te ga daje na korištenje, izrađuje i objavljuje obavijesna pomagala za pojedine arhivske fondove i zbirke. Hrvatski državni arhiv, između ostalog, vodi registar arhivskih fondova i zbirki RH i obavlja informativno-dokumentacijsku službu o arhivskom gradivu na području RH. Javno arhivsko gradivo u arhivima daje se na korištenje u službene svrhe, za znanstveno istraživanje i u publicističke svrhe, za potrebe nastave, za izložbe i objavljivanje, radi ostvarenja ili zaštite osobnih prava i u druge opravdane svrhe.

Summary

After democratic changes in the year 1990. the Republic of Croatia (RH) passed through powerful political, economic and social changes. In the year 1990 Parliament is Parliament of the Socialistic Republic of Croatia, and consists of three Councils. From July 28, 1990 name of the Parliament is Parliament of the Republic of Croatia. The House of Representatives exists from September 7, 1992, and the House of Counties from March 22, 1993. On March 28, 2001, the House of Countries does not exist anymore. Thus the House of Representatives is actually the Parliament which consists of only one house. From December 12, 1997 the name of the Parliament is the Croatian State Parliament, and from October 10, 2000 its name is the Croatian Parliament. Parliament has no less than 100 and no more than 160 representatives. Parliament: - decide on the enactment and amendment of the Constitution; - pass laws; - adopt the state budget; - decide on war and peace; - creates records which articulate the Parliament's policy,- creates Republic's strategies of National Security and of Defense, - execute civil monitoring over Republic's armed forces and security services, - decide on alterations of the borders of the Republic; - call referenda; – carry out elections, appointments and relief of office, in conformity with the Constitution and law; - supervise the work of the Government of the Republic of Croatia and other holders of public powers responsible to the Parliament, in conformity with the Constitution and law; - grant amnesty for penal offenses. Parliament's Registry Office holds Parliament's archival and current records divided in two series: records created till the year 1990, and after the year 1990. Parliament's records are preserved, listed and arranged according to the Parliament's sessions. Knowledge of history of institutions is precondition of any archival professional work. Any information about records is based on systematic understanding of records' creator, or on history of institutions. Creation and end, changes of mission or name of an institution are always based on relevant regulation. Users should be allowed to compare missions of an institution, declared by law, with its preserved records in order to reach less biased conclusions.

Mag. Metka BUKOŠEK
Zgodovinski arhiv Celje

PROBLEMATIKA ZAŠTITE ARHIVSKE GRAĐE PRAVOSUDNIH INSTITUCIJA

Abstrakt: *Arhivi redovno sarađuju sa stvaraocima arhivske građe iz oblasti pravosuđa. Iako je u proteklim godinama poboljšan odnos sa njima, ostaje još niz problema, koji pored neprestanih urgencija arhivske stručne službe, ostaju neriješeni. Većina sudova posjeduje neodgovarajuće arhivske prostore u podrumima ili tavanima. Pored toga, ni pitanje kadrova nije riješeno, jer arhivari imaju drugih zaduženja.*

Ključne riječi: *Arhiv, sudski arhiv, arhivar, fotokopije, rokovi čuvanja, sudska građa*.

Uvod

Zaštita arhivske građe stvaralaca iz oblasti pravosuđa je od krucijalnog značaja za nauku, kulturu i cjelokupnu društvenu zajednicu. Na planu zaštite pomenute arhivske građe arhivi imaju ključnu ulogu, ali i odgovornost. Međutim, uređenje arhivskog poslovanja u oblasti pravosuđa limitirano je mnogobrojnim, prije svega objektivnim faktorima, kao što su materijalno – tehnički, kadrovski, prostorni, itd. Naravno, itekako su prisutni i subjektivni faktori, koji dovode do marginalizacije značaja arhivske građe kao pokretnog kulturnog blaga. No, unatoč mnogobrojnim problemima sa kojima se susreću arhivi moraju ostati na nivou zadataka i kontinuirano provoditi stručne aktivnosti, kako bi sudbina arhivske građe pravosudnih institucija bila izvjesna.

Preuzimanje sudske građe

Zgodovinski (historijski) arhiv u Celju je prije deset godina dobio nove prostorije, što mu je omogućilo, da počne dosljedno provoditi svoju zakonom utvrđenu djelatnost. Prije svega, djelatnost je usmjerena na preuzimanje arhivske građe, koja je zbog prostorne stiske ostajala na terenu, te je postojala opasnost od uništenja ili otuđenja. Do preseljenja u nove prostorije je preuzeta mala količina arhivske građe. Preuzeta je arhivska građa ukinutih okružnih sudova, dio građe Okružnog suda u Celju do 1948. godine, građa notara, dio fonda Upravnog suda Dravske banovine, stara zemljišna knjiga, te nekoliko manjih fondova iz

Arhivski DANNEK

oblasti pravosuđa. Na staroj lokaciji smo preuzimali arhivsku građu u skladu sa prostornim kapacitetima. Nakon preseljenja počeli smo sa intenzivnom djelatnosti na terenu. Preuzimanje arhivske građe nam je postala primarna djelatnost, jer smo morali nadoknaditi sve zaostatke, koji su se godinama gomilali. Prvi korak je bio preuzimanje građe pravosudnih organa do 1945. godine. Arhivska građa je bila sređena u skladu sa propisima sudskog reda, a bilo je i mnogo odstupanja. Sudovi su kod pripreme građe za predaju nadležnom arhivu malo ili nikako poštovali arhivsko zakonodavstvo. Da bi smo sačuvali značajnu građu od uništenja, nismo uvijek poštovali propisana pravila. Preuzeta arhivska građa svih aktivnih i ukinutih okružnih sudova bila je neodabrana, tehnički neopremljena i samo okvirno popisana. Kod preuzimanja arhivske građe iz perioda nakon 1945. godine smo zahtijevali dosljedno poštivanje arhivskog zakonodavstva. Naravno, naišli smo na protivljenje stvaralaca, zbog nedostatka kadra za obavljanje zadataka te vrste. Okružni sudovi u Brežicama, Sevnici i Krškom su kod pripreme sudske građe za predaju Historijskom arhivu u Celju potražili pomoć te zadatak dobro obavili uz studentsku pomoć. Nedostaci su vidljivi još u popisivanju, jer su do sada pripremali samo okvirne popise, a u buduće će popisivati sve predmete, koji će biti predani Historijskom arhivu.

Red. br.	Naziv imaoca	Granične godine građe	Dužni metri
1.	Okružni sudovi (17)	1850.-1978.	1050,3
2.	Okupacijski sudovi (5)	1941.-1945.	4,1
3.	Pokrajinski sud u Celju	1849.-1854.	0,1
4.	Upravni sud Dravske banovine	1922.-1941.	3,1
5.	Okružni sud u Celju	1850.-1978.	181,6
6.	Okružni kao trgovinski sud Celje	1864.-1956.	2,5
7.	Okružni privredni sud Celje	1954.-1978.	54,0
8.	Okružni kao rudarski sud Celje	1898.-1942.	0,4
9.	Sudovi udruženog rada (2)	1975.-1989.	4,0
10.	Vojni sud mjesta Celja i Vojni sud mariborskog vojnog područja, vijeće u Celju	1945.	0,1
11.	Sud slovenske narodne časti	1945.	0,8

PREVIEW

12.	Okružna državna tužilaštva (3)	1946.-2001.	76,7
13.	Više državno tužilaštvo Celje	1989.-1998.	0,7
14.	Društveni pravobranilac samoupravljanja (3)	1975.-1995.	17,1
15.	Notari na području Okružnoga suda Krško (6)	1861.-1941.	6,1
16.	Notari na području Okružnog suda Brežice (9)	1859.-1928.	4,7
17.	Notari na području Okružnog suda Celje (7)	1866.-1941.	6,5
18.	Notari na području Okružnog suda Gornji Grad (7)	1876.-1920.	2,5
19.	Notari na području Okružnog suda Kostanjevica (9)	1877.-1927.	3,2
20.	Notari na području Okružnog suda Kozje (8)	1871.-1931.	4,9
21.	Notari na području Okružnog suda Laško (5)	1851.-1941.	5,4
22.	Notari na području Okružnog suda Radeče (8)	1885.-1925.	4,1
23.	Notari na području Okružnog suda Rogatec (13)	1871.-1937.	2,6
24.	Notari na području Okružnog suda Šmarje pri Jelšah (10)	1866.-1944.	5,5
25.	Notari na području Okružnog suda Sevnica (5)	1871.-1940.	1,7
26.	Notari na području Okružnog suda Slovenske Konjice (5)	1871.-1941.	5,4
27.	Notari na području Okružnog suda Šoštanj (7)	1857.-1925.	3,9
28.	Notari na području Okružnog suda Vransko (10)	1853.-1941.	4,8
29.	Odvjetnik Anton Rojec	1975.-1991.	4,4
30.	Suci za prekršaje (14)	1955.-1999.	83,9
	UKUPNO		1581,1

Arhivski fondovi pravosudnih organa preuzeti u Zgodovinskom arhivu u Celju

Do 2010. godine preuzeta je cjelokupna građa pojedinih okružnih sudova i Okružnog suda do 1978. godine. Preuzete su i zemljišnoknjižne isprave svih aktivnih i ukinutih okružnih sudova do 1945. godine, u pojedinim slučajevima i do 1948. godine, ako su okružni sudovi sa tom godinom ukinuti. Pored toga

ARHIVNIK DANNEK

nam je uspjelo prikupiti sve katastarske mape zemljišnoknjižnih sudova, osim katastarskih mapa Okružnog suda Šmarje pri Jelšah. Katastarske mape tog suda je prisvojila geodetska uprava te ih nije htjela predati Historijskom arhivu u Celju. Zbog ukidanja organa sudije za prekršaje bila je preuzeta i građa četrnaest sudaca za prekršaje. Preuzeta je građa tužilaštva i to građa državnih tužilaštava i ispostava do 1999. godine, građa Višeg tužilaštva sve do 1988. godine. U staroj deponiji u tvornici cinka pronađena je građa društvenog pravobranioca samoupravljanja za Celje i Žalec. Preuzeta je i građa društvenog pravobranioca samoupravljanja u Krškom, Radnog suda u Celju, te Radnog i socijalnog u Ljubljani – ispostavi u Brežicama, građu Gospodarskog suda u Celju i dio građe Upravnog suda Dravske banovine u Celju.

Arhivska građa Okružnog suda u Celju i Okružnog suda u Slovenskim Konjicama, te Okružnog suda u Celju je preuzeta u cijelosti, zajedno sa ostavinskim predmetima. Od preostalih okružnih sudova arhivska građa ostavinskih predmeta je prepuštena na čuvanje stvaraocu. Upravo zbog preuzimanja arhivske građe spomenutih stvaralaca možemo ukazati na probleme, koje donosi preuzimanje "premlade" sudske građe. Preuzimanjem ostavinskih predmeta može se konstatovati da preuzimanje građe te vrste donosi arhivima obilje dodatnog posla, iako smo uspjeli otkloniti određene zaostatke.

Sada se možemo usredsrijediti na rješavanje drugih problema, koji nastaju pri radu sa našim stvaraocima.

Problemi preuzimanja mlađe sudske građe

Prvi cilj, koji smo si postavili, smo ispunili. Držali smo se načela, da preuzmemo arhivsku građu sudskih organa u zaokruženim cjelinama. Kako naprijed? Pod krov smo spremili arhivsku građu pravosudnih organa sa našega područja do 1978. godine. To nam se činilo logičnim rješenjem, jer su sa tom godinom ukinuti okružni i mjesni sudovi, a umjesto njih su počeli djelovati osnovni sudovi sa ispostavama. Djelovali su sve do osamostaljenja Slovenije, a nakon osamostaljenja Slovenije se promijenila struktura pravosudnih organa, kada ponovno počinju djelovati okružni i mjesni sudovi.

U drugoj fazi je priprema za preuzimanje arhivske građe pravosudnih organa do 1994. godine. Svakako pri tome nailazimo na niz problema. Sa stvaraocima iz oblasti pravosuđa radimo intenzivno na pripremi arhivske građe za predaju, ali nas iskustva već preuzete arhivske građe uče drugačije. Osnovni problem kod preuzimanja mlađe sudske arhivske građe je problem rokova. Sudski propisi predviđaju predaju arhivske građe nadležnim arhivima poslije deset, odnosno dvadeset godina, a arhivsko zakonodavstvo kroz trideset godina (40. član "Javnopravne osobe moraju izručiti arhivsku građu arhivu najkasnije 30 godina

nakon nastanku građe…”[1]). Za većinu sudske građe su ti rokovi promjenljivi, problemi se javljaju kod određenih zajedničkih sudskih akata. Prije svega se tu radi o ostavinskim predmetima, zemljišnim knjigama i sudskom registru.

Najveći problem predstavljaju ostavinski predmeti. Ti predmeti su operativni i za sto godina unazad, jer sudovi mogu neograničeno obnavljati postupke. U prošlosti su arhivi posuđivali sudovima originalne dokumente, mada to nije bilo u skladu sa arhivskim zakonodavstvom. Akta su dolazila sa sudova nazad u historijski arhiv u veoma slabom stanju. Događalo se, da je spisu nedostajala presuda. U novije vrijeme sudovi dobijaju samo fotokopirane ovjerene spise. Ovjeru i dostavljanje fotokopija za potrebe sudova arhivi vrše besplatno, pri čemu dolazi do neracionalnosti, jer se nikome više ne čini potrebnim da dolazi pregledati spise i označiti šta zapravo treba, nego zahjevaju kopije cijelih akata, jer nisu više nosioci troškova. Pored povećanog obima rada, kojeg imaju pojedini arhivi, to donosi i financijske posljedice – više rada pojedinaca sa određenim spisima – pored traženja je potrebno još i vrijeme za izradu fotokopija i ovjeravanje fotokopija, povećana upotreba papira, tonera i poštarine, a za kraj još i vrijeme, da se vraćeni spisi ulože na svoje mjesto. U tabeli je prikazan porast broja podnesaka od strane sudova. Moramo istaći činjenicu da smo preuzeli ostavinske predmete nakon 1945. godine od samo tri suda - Okružnog suda u Celju, Okružnog suda u Slovenskim Konjicama i Okružnog suda u Trbovlju. Ako bi preuzeli ostavinske predmete preostalih sudova, brojke bi bile mnogo veće. U tabeli nisu navedeni spisi koji su upotrijebljeni za namjene istraživanja, izložbi ili samo na uvid.

Godina	Broj podnesaka
2002	53
2003	204
2004	215
2005	209
2006	170
2007	225
2008	235
2009	333
2010	316

Statistika porasta podnesaka sa područja pravosuđa

1 Zakon o čuvanu dokumentarne i arhivske građe, »Sl. l. RS« 30/2006 od 23.3.2006.

ARHIVNIK

Iako u struci nismo potpuno jedinstveni, neophodno je insistirati na produžetku rokova za predaju sudske građe, barem za određene vrste građe. Ako bi ti rokovi bili duži, barem pedeset ili još više godina, rad sa sudskom građom u arhivu bi bio rasterećen, a postupci na sudu skraćeni. Produžen period predaje sudske građe bi značilo drugačiju organiziranost za sudove, usputno odabiranje i tijesno sudjelovanje sa nadležnim arhivima. Ako bi arhivi preuzeli još navedenu kritičnu građu, mogli bi tražiti rješenje samo u povećanom broju zaposlenih, a to je u današnjoj situaciji samo želja bez realne mogućnosti. Sa produženjem rokova preuzimanja spriječili bi da arhivi postanu samo servis državnim organima, te da očuvaju svoju prvobitnu djelatnost, koju propisuje arhivsko zakonodavstvo.

Sudski arhivi i čuvanje sudske građe

Pošto smo se u proteklom periodu potrudili da otklonimo nedostatke kod preuzimanja sudske građe, možemo u slijedećem periodu da se posvetmo dvjema bitnim problemima, koji opterećuju većinu sudova u Sloveniji – to je problem prostora, te zaposlenih, koji brinu za sudsku građu, a koji su i odgovorni za dokumentarnu građu.

Sudovi se moraju pobrinuti, da se njihova građa dobro čuva i odgovarajuće pohranjuje. Upute o njihovim obavezama date su u Uredbi o zaštiti dokumentarne građe i arhivske građe[2], a to je obuhvaćeno u članovima 39 – 54. u kojima je zapisano kako sudski arhiv mora biti uređen, opremljen i održavan. Arhivski depoi se moraju upotrebljavati samo za čuvanje arhivske građe. Depoi moraju biti odvojeni od drugih prostorija, zaštićeni od prodora vode, primjerno udaljeni od plinskih, vodovodnih, kanalizacijskih instalacija, ložišta, odvoda dima, glavnih vodova centralnog grijanja i sličnih opasnih instalacija i sistema. Moraju biti građeni tako da su sigurni od potresa, i napravljeni od nezapaljivih materijala. U depoima moraju biti osigurani odgovarajući mikroklimatski uslovi za čuvanje građe. Skladišta moraju biti odgovarajuće izolirana (od vlage i vrućine), osigurana od požara, provala i udara groma. Moraju biti opremljena sa odgovarajućom električnom instalacijom i sa napravama za isklapanje električne struje u svim skladištima. Arhivska skladišta moraju biti opremljena sa metalnom opremom, imati odgovarajuće vatrogasne aparate i sisteme, namještene higrometre i termometre, naprave za javljanje požara, provale i poplave. Mora postojati zaštita i od prodora ultraljubičastih zraka. Građa mora biti odgovarajuće tehnički opremljena. Oprema arhivskih skladišta mora omogućavati racionalno smještanje građe te laku dostupnost do nje, osigurati je od oštećenja i omogućiti kruženje zraka. Istovremeno, mora biti osigurano i jednostavno čišćenje i održavanje depoa.

2 Uredba o čuvanju dokumentarne građe i arhivske građe, »Sl. l. RS«, br. 86/2006 od 11.8.2006.

Obaveze pojedinih sudova u vezi sa čuvanjem sudske građe

- Moraju osigurati primjerene prostorije namijenjene arhivu, koje odgovaraju svim normativima, koje propisuje arhivski zakon.
- Prostorije moraju tehnički opremiti, kako propisuje arhivski zakon.
- Moraju odrediti odgovornu osobu koja će imati nadzor nad arhivom, radnicima u njemu i provođenjem arhivske djelatnosti.
- Moraju osigurati radno mjesto arhivara, koji će to biti ne samo po imenu, nego će obavljati svoj posao u arhivu puno radno vrijeme.
- Na radno mjesto arhivara moraju imenovati osobu sa potrebnim obrazovanjem i obavljenim stručnim ispitom.
- Moraju ograničiti pristup i kretanje zaposlenim osobama, koje nisu odgovorne za arhiv.
- Odvajanje i primanje dokumentacije sa obaveznom dokumentacijom može obavljati samo ovlaštena osoba – arhivar.
- Moraju osigurati financijska sredstva za nabavku tehničke opreme za zaštitu građe i pobrinuti se za uništenje dokumentarne građe kojoj je istekao rok čuvanja.
- Moraju se pobrinuti za obrazovanje svih radnika koji rade sa dokumentarnom građom, također i upisivača i sudaca.

Nažalost, i pored redovnih posjeta i informiranja nadležnih osoba o njihovim obavezama za održavanje sudskih arhiva, ništa se po tom pitanju ne poduzima. Odgovorne osobe su doduše svjesne da njihovi arhivi nisu uređeni po standardima koje zahtijeva spomenuta Uredba, ali se uvijek izgovaraju na nedostatak financijskih sredstava i nedostatak vremena za uređenje svojih arhiva.

Arhivski depoi pojedinih sudova

Pitanje arhivskih depoa sudova bilo je u prošlosti potpuno zanemareno. Neke sudove čeka težak zadatak, jer moraju uspostaviti koliko toliko normalne uvjete, koje zahtijeva arhivski zakon. Prvi problem, kojeg će morati riješiti većina okružnih sudova, je problem arhivskih depoa, koji su sa rijetkim iznimkama potpuno neprimjerni. Već sam izbor lokacije je neprimjeren. Arhivska građa sudova je u podrumima ili na potkrovljima. Podrumski prostori zbog vlage, opasnosti od poplava, fekalija, zbog instalacija centralnog grijanja koje nisu izolirane, niskih mračnih prostorija bez mogućnosti za pravo zračenje sve su elementi koji negativno utječu na građu. Drugi problem je statika, jer takvi prostori često ne podnose težinu, koju predstavlja papir sa policama. Istovremeno te prostorije također nisu sigurne ni od vatre. Ipak, najčešće arhivsku građu

ugrožavaju poplave. To se u prošlosti već više puta pokazalo istinitim. Okružni sud u **Trbovlju** je imao na staroj lokaciji arhivski depo u podrumu. Prilikom poplave od vododerina 1994. godine podrum je prekrila voda, a arhiv je poplavljen. Mnogo sudske dokumentacije je pri tome uništeno, prije svega stariji spisi[3]. Godine 2007. sud je promijenio lokaciju. Preselio se u staru, ali u cijelosti obnovljenu zgradu. Arhiv su namjestili u podrumske prostorije. Već nekoliko mjeseci kasnije arhiv je poplavnjen. Zbog slabe izolacije, u prvom većem naletu vode ista je prošla kroz zidove. Građa nije bila ugrožena od poplave, ali jeste od vlage. U kratkom vremenu plijesan je uništila više od tristo arhivskih kutija, pripremljenih za predaju Historijskomu arhivu u Celju. Na sreću su radnici pravovremeno opazili problem te arhivsku građu presložili u nove arhivske kutije i odložili ih u knjižnicu i kancelarije. U 2010. godini je voda dva puta ušla u arhivski depo, ali je građa bila odložena na više police. U sudskom arhivu se širi nesnosan smrad vlage i pljesni. Na upozorenje o neodrživom stanju iz Ministarstva za pravosuđe su savjetovali da građu ne odlažu na donje police. Toliko o potpori Ministarstva za pravosuđe.

Sličan primjer predstavlja Okružni sud u **Krškom**. Arhivska građa također je smještena u podrumskim prostorijama. Isti je odlično opremljen, s pokretnim policama, ima prozore, koji leže sa ulične strane usporedno sa pločnikom. Kroz prozore je voda već dva puta prodrla u sudski arhiv. Službenicima je uspjelo odmaknuti pokretne police od zida, tako da građa nije bila ugrožena. Odstranjivanje vlage iz prostora je međutim dugoročan postupak, koji može trajati više godina.

Sudski arhiv Radnog i socijalnog suda u Ljubljani - ispostava u Brežicama

Okružni sud u **Brežicama** čuva dokumentarnu građu u prostorijama potkrovlja suda. Zgrada je stara više od sto godina, te ju je potrebno sanirati. U prostorijama potkrovlja su bili nekad stanovi službenika. To se još danas vidi iz postojećeg inventara. Krov je u lošem stanju, a potkrovlje ugrožava sigurnost kako ljudi, tako i građe. Ponegdje se primjećuje već propadanje poda, a to može dovesti do katastrofalnih posljedica. O

3 Uništeni su bili kazneni spisi godišta 1962., 1965., 1975., 1977., kazneni spisi malodobnih osoba godišta 1974., 1975. i 1976., spisi kaznenih istraga godišta 1973. i 1976., izvršni spisi za godinu 1950., a spisi Ri i sudska uprava u cijelosti.

sanaciji arhivskih vode se pregovori već nekoliko godina. Za 2011. godinu je planirano seljenje arhiva u nove prostorije u prizemlju, ali ih je potrebno adaptirati. Postavlja se pitanje, da li će Ministarstvo za pravosuđe imati sluha pri financiranju opreme, jer bi sa odgovarajućim pokretnim regalima moglo dugoročno riješiti problem arhiviranja njihove dokumentacije. Prema dostupnim informacijama od strane uprave ministarstvo je odbilo zahtjev za odgovarajuću arhivsku opremu, ali predmet još nije završen, tako da ostaje nada da će se prostor opremiti u skladu sa odgovarajućim normativima.

Slično je sa arhivom ispostave **Radnog i socijalnog suda u Ljubljani u Brežicama,** koji je na potkrovlju brežiškog suda. Radni i socijalni sud je tako kao okružni sud dobio prostorije za svoju arhivu u prizemlju zgrade, ali nema arhivsku opremu.

Okružni sud u **Sevnici** je imao do nedavno arhivske prostorije u prizemlju sudske zgrade. Prostor je bio zaštićen od prodora vode, te je načelno odgovarao normativima materijalne zaštite. Postojao je jedino problem opreme, jer su u prostoru bili stari, još predratni, drveni regali. Ali arhiv nisu osuvremenili, nego su ga premjestili u zadnji dio zgrade. Prije seljenja su obavijestili Historijski arhiv u Celju, koji je uz sudjelovanje i potporu Inspektorata RS za kulturu i medije bio protiv selidbe arhivske građe. Nova lokacija trebala je biti u zadnjem dijelu zgrade, na dvorišnoj strani. Teren ispred ulaza u arhiv je podignut, zato postoji opasnost prodora vode. Prozori nisu bili zaštićeni od provale, a u samom prostoru je bila plinska peć za grijanje cjelog suda, te priključci za vodu. Prostor je bio također i bez električne energije. Nakon otklanjanja određenih nedostataka arhivsku građu su ipak preselili. Prostor su opremili sa metalnim ormarima, koji nisu funkcionalni i zauzimaju previše prostora. Sa primjerenom opremom mogli su osigurati više prostora za pohranjivanje sudske dokumentacije i tako za više godina riješiti problem čuvanja arhivske građe. Mišljenje arhivske struke je bilo u tom slučaju bezpredmetno.

Okružni sud u **Šentjurju** ima arhivski depo na potkrovlju sudske zgrade. Prostor ne odgovara osnovnim načelima materijalnog čuvanja. Oprema je drvena, sastavljena iz ormara i drvenih polica. Zbog slabe statike upotreba metalnih polica je neprimjerena. Pod upitnik se postavlja, kada i kako će se riješiti problem neodgovarajućeg arhivskog prostora.

Okružni sud u **Slovenskim Konjicama** ima arhivski depo u prizemlju sudske zgrade, koji je veoma primjeren. Stariji dio prostorije je opremljen sa drvenim policama, a to je u suprotnosti sa odredbama materijalne zaštite. Problem predstavlja prije svega visina polica, jer bez pomoći ljestava građa na gornjim policama nije dostupna. Drugi dio arhiva su dobili kasnije, te ga opremili s metalnim policama. Sud ima mogućnost proširenja, u dodatne prostorije, za sada Geodetske uprave.

Okružni sud u **Žalcu** jedan je od sudova koji imaju trenutno najviše problema sa arhivskim prostorijama. Njihova arhivska građa je u podrumskim prostorijama sudske zgrade. Najveći problem predstavlja glavna peć, koja zagrijava sud, jer je u predprostoru arhiva. Po plafonu su razvedeni glavni vodovi kanalizacije, električne energije i vodovoda. Arhivske prostorije su opremljene sa neadekvatnom opremom, koja ne odgovara ni minimalnim standardima materijalne zaštite. Prostorije su do posjete inspektora također bile zanemarene i slabo održavane. Historijski arhiv u Celju je preuzeo dio njihove građe, te ih dijelom rasteretio, a prema uputama inspektora prostor su očistili i uredili. Sud u Žalcu namjerava dozidati dio uz postojeću zgradu. Historijski arhiv u Celju je, uz potporu inspektora, zahtijevao da arhivske prostorije budu smještene u dozidanom dijelu. Stručna služba celjskog arhiva je izrazila želju za sudjelovanjem kod izrade planova, da na osnovu standarda bude izrađen plan sudskog arhiva, koji bi trebao predstavljati primjer suvremenog sudskog arhiva. Projekt u ovom trenutku stoji zbog poznatog faktora – nedostatka sredstava.

Sudski arhiv
Okružnog suda u Žalcu

Okružni sud u **Velenju** čuva svoju dokumentaciju u podrumskim prostorijama. Prostor je primjeren, ali je pristup otežan zbog niskih vrata. Kod eventualne evakuacije ne bi bilo moguće na brzinu prenijeti građu na sigurno. Oprema je zastarjela, jer neke drvene police potiču još iz predratnog vremena. Prostor je veliki, ali je zbog neprimjerne opreme nefunkcionalan. Sva oprema je drvena i ne odgovara modernim standardima.

Okružni sud u **Šmarju pri Jelšah** također čuva dokumentaciju u podrumskim prostorijama suda. Arhiv je opremljen sa metalnim policama, odgovarajuće je siguran i dostiže minimalne standarde. Prije svega je čist i prozračan.

Mjesni i Okružni sud u Celju ima arhivske prostorije u podrumu suda. Prostor je primjeren i odgovara minimalnim standardima materijalne zaštite, ali problem predstavljaju glavni vodovi kanalizacije, vode i električne energije, koji su sprovedeni po plafonu arhiva. Okružni sud ima u dvije prostorije namještene pokretne police, što omogućava dobro iskorištenje prostora. Mogli bi iskoristiti još i predprostor, u kojem imaju namještenih drvenih polica: to ne omogućava optimalno iskorištenje prostora. Mjesni sud ima isto tako prostorije u podrumu, ali iste nisu adekvatno opremljene. Police su drvene, a nedavno su imali probleme

sa izlijevanjem fekalija. Zbog poroznih kanalizacijskih cijevi odstranili su građu sa dijela polica, tako da su iste ostale neiskorištene. U glavnom hodniku su postavili metalne ormare, ali je to loše rješenje što se iskorištenosti prostora tiče, jer na taj način nemaju dovoljno prostora za sudsku građu. Arhivski fond čuva se decentralizovano, što otežava rad sa građom. U podrumskim prostorijama gostuje interna kafana koja zauzima prostor, neophodan za arhiviranje dokumentacije. Pokretni regali, što statika omogućava, bi riješili dio problema sudskog arhiviranja. Ali i to ne predstavlja dugoročno rješenje.

Sudovi se do danas nisu suočili s rješavanjem problema obezbjeđenja odgovarajućih arhivskih prostorija. Posvuda je kronični nedostatak arhivskog prostora, nepodobnost depoa i slaba i nekvalitetna oprema, koji ne omogućava dobro iskorištenje arhivskog prostora. Oprema je zastarjela, te potpuno neprimjerena za čuvanje građe i u potpunom raskoraku sa odredbama materijalne zaštite arhivske građe. Alternativu vlastitom arhiviranju sudovi traže u predaji svoje arhivske građe nadležnim arhivima.

Svjesni smo, da je za rješenje tih problema potrebno osigurati dodatna financijska sredstva. Vrijeme je da se također i u pravosuđu riješi pitanje arhivskog prostora, radnika zaposlenih u njima, te sredi dokumentacija na način kako je to urađeno u upravi.

Sudski arhivari

Većina sudova ima sistematizirano radno mjesto arhivara. Sudovi imaju u svojoj sistematizaciji radnih mjesta navedene radne zadatke, koje mora obavljati arhivar. Za to radno mjesto je neophodno srednje obrazovanje, što je u skladu sa arhivskim zakonodavstvom. Neki sudovi propisuju neophodno obrazovanje kao ekonomsko ili administrativno. Arhivari moraju organizirati i voditi poslove u arhivskom depou, te obavljati posao u vezi sa arhiviranjem spisa, vršiti izdavanje spisa, te voditi evidencije o tome. Moraju redovno provoditi izlučivanje bezvrijednog registraturnog materijala. Fizički moraju "sortirati" spise za tekuću i trajnu zbirku, te ulagati sve potrebne isprave u spise. Arhivari vrše izdavanje spisa za potrebe organa i stranaka. Zaduženi su za čuvanje službenih listova, te vođenje evidencije o izdavanju i vođenje knjižnice. Također, moraju obavljati i druge zadatke po naređenju predsjednika suda, vođe odjeljenja ili sekretara suda. Nigdje nije zabilježeno, da moraju obaviti odabiranje po uputama, koje mora prema prethodnom obavještenju o odabiranju izdati nadležni arhiv. U sistematizaciji neimenovanog suda je i alineja, koja zahtijeva saradnju arhivara sa Arhivom Republike Slovenije, pri odabiranju i izlučivanju arhivske građe. Sistematizacijom je ostavljena mogućnost nalaganja dodatnih obaveza arhivarima. koji predstavljaju nekad više od 90% obima njihovog rada. Posljedice

su poražavajuće. Nesređena arhivska građa, spisi bez evidencije, te mogućnost pristupa u arhivski depo za neovlaštena lica. Dakle, pristup do arhiva je omogućen svakoj osobi, koja je zaposlena na sudu. O sistematičnom odabiranju ne možemo govoriti. Gdje je "odabiranje" i obavljeno, urađeno je nestručno. Osoblje suda je poštivalo samo propise suda, a poznavanje arhivskog zakonodavstva im je bilo posve strano. Posljedice takvog "škartiranja" su katastrofalne kod nekih sudova. Ponegdje su očuvali samo sudske, zaključke i odluke, a cjeloviti spisi su zbog nestručnosti kod odabiranja odlazili u industrijsku preradu. Evidentni su primjeri nebrige o zaštiti osobnih podataka, te su se navedeni spisi odbacivali u prije naručen kontejner, te ih je potom vjetar raznosio po dvorištu suda. U sudovima, koji su izbjegli takve procese škartiranja (to su bile takozvane "udarničke" akcije, jer je sudsko osoblje pod nadzorom određenog suca odabiralo sudsku građu u toku školskog raspusta), gradivo je ostalo netaknuto sve do danas.

Problem obrazovanja sudskih službenika, koji rade na arhivskim poslovima u sudovima, nadležni arhiv je riješio u proteklim godinama organizacijom seminara, koji su bili uspješni jer su svi učesnici položili i stručni ispit.

Jedan od problema ogleda se u činjenici da arhivar ne može bez potpore svojih nadređenih uspješno obavljati svoj posao. Historijski arhiv Celje će u narednim godinama nastojati, da u proces obrazovanja uključi sve odgovorne u sudovima. Među tužiocima i sucima za prekršaje (nekadašnjim) su i osobe, koje su upravo tako uspješno zaključile obrazovanje, te se mogu pohvaliti sa odlično realizovanim stručnim ispitom.

Signiranje arhivskih kutija

U članu 60. Uredbe o zaštiti dokumentarne i arhivske građe[4] propisano je da pravna lica moraju predavati arhivsku građu u originalu, bez tehnoloških ograničenja pristupa, uređeno, popisano, u zaokruženim i kompletnim cjelinama te tehnički opremljeno. U članu 63. je propisano na koji način mora biti izrađen popis. Isti mora sadržavati slijedeće elemente:

- Naziv pravnog lica koje stvara arhivsku građu,
- Period (početna i krajnja godina) iz koje potiče arhivska građa,
- Ukupnu količinu arhivske građe, izraženu u dužnim metrima ili sa brojem tehničkih jedinica (omota, mapa, kutija, fascikli, knjiga, kolutova i sl.), te brojem logičkih jedinica, kada se preuzimaju digitalni nosioci zapisa odnosno podaci u digitalnom obliku,
- Redne brojeve tehničkih jedinica,
- Opis sadržaja arhivske građe u tehničkim jedinicama odnosno oznake osnovnih jedinica združivanja dokumenata po sadržaju ili vrstama građe,

4 Uredba o zaštiti dokumentarne građe i arhivske građe, Sl. l. RS, br. 86/2006 od 11.8.2006.

- Ime i prezime radnika, koji je izradio popis arhivske građe,
- Datum izrade popisa arhivske građe.

Arhivari su sudsku građu do sada popisivali na nivou serija. Dokumente su tehnički opremili, a na arhivske kutije zapisali sadržaj, npr. 1947. (godište), K (oznaku serije – u ovom slučaju su to kazneni predmeti) te broj spisa u njihovom redoslijedu npr. 1-51. Arhivske kutije su popisali na slijedeći način:

OSTAVINSKE RASPRAVE

A.Š. 24

A	1900.	22 - 322
A	1901.	5 - 326
A	1902.	11 - 315
A	1903.	19 - 295
A	1904.	53 - 158
A	1905.	256 - 343
A	1906.	fragmenti
A	1907.	fragmenti
A	1908.	fragmenti
A	1909.	9 - 463
A	1910.	37 - 388
A	1911.	12 - 271
A	1912.	3 - 280
A	1913.	7 - 332
A	1914.	4 - 282

A.Š. 25

A	1915.	13 - 410
A	1916.	2 - 518
A	1917.	1 - 505
A	1918.	1 - 600
A	1919.	3 - 603
A	1920.	1 - 501

Arhiv TK DAZTK

Popis je privremeno nadomjestio arhivski koji je nastao tek nakon podrobne arhivističke obrade preuzetog fonda u Arhivu. Kod popisivanja, prikazanom na gornjem primjeru, pojavljuju se nedostaci. Takav popis ne prikazuje realno stanje sadržaja, ni da li su u arhivskoj kutiji svi spisi koje prikazuje lista (zapisani broj spisa nije jednak realnom sadržaju, jer pojedini brojevi spisa mogu nedostajati). Stoga je neophodno zahtijevati podrobniju izradu analitičkog popisa, koji bi trebao imati slijedeći oblik:

MJESNI SUD TRBOVLJE
1945-1978
Popis
AŠ 1

GODINA	BR. PREDMETA	IME OPTUŽENE OSOBE	VRSTA KAZNENOG PREDMETA
1947.	K 203/47	Kumel Franc	Krivolov
	K 204/47	Mraz Emil	Protiv imovine
	K 207/47	Zimšek Anton	Protiv živ. i tijela
	K 211/47	Bučar Franc	Protiv javnog morala
	K 216/47	Pirc Stanislav, Pirc Franc, Žužek Rudolf	Protiv živ. i tijela
	K 217/47	Šuštar Franc	Protiv živ. i tijela
	K 218/47	Brinar Marija	Protiv živ. i tijela
	K 224/48	Smogavec Franc	Protiv imovine
	K 227/47	Peretič Radoslav, Peretič Dragotin, Posarič Štefan	Protiv živ. i tijela
	K 228/47	Sandič Milan	Protiv živ. i tijela
	K 231/47	Oblak Ivan	Protiv živ. i tijela
	K 234/47	Mlakar Marija	Protiv imovine
	K 243/47	Jakš Franc	Protiv živ. i tijela Protiv živ. i tijela

Neki sudovi se ne slažu sa takvim načinom popisivanja, jer je isti dugotrajan. Arhivi su se našli pred dilemom, kako provesti pravilno popisivanje, jer nemamo zakonsko definirano koje elemente bi popisi naših

Arhivski DANIK

stvaralaca trebali sadržavati. Arhivska terminologija[5] označava **arhivski popis** kao: detaljan opis popisne jedinice i njenih sastavnih dijelova, napravljenih sa evidentiranjem, uspoređivanjem, analiziranjem i uređivanjem svih podataka, značajnih za identifikaciju arhivske građe, za obrazloženje konteksta (izvora) i sistema uređenja kod stvaraoca, gdje je građa nastala. Za potrebe popisivanja kod stvaralaca ta definicija nije upotrebljiva. Potrebno bi bilo promijeniti Uredbu, koja će dati zakonsku podlogu za izvedbu naših zahtjeva. Kvalitetni popisi će olakšati rad arhivima, jer ćemo ih moći kao poveznice upotrebljavati u našem elektronskom programu **Scope archiv** za popisivanje arhivske građe i tako omogućiti brži pristup do pojedinih dokumenata.

Privatna poduzeća za sređivanje arhivske i dokumentarne građe

U Sloveniji se na tržištu pojavljuju privatna poduzeća, koja nude usluge sređivanja i čuvanja dokumentarne i arhivske građe kako fizičkim, tako pravnim osobama. Ponuda sadrži:

- Preuzimanje dokumentacije;
- Vođenje arhivske službe;
- Sređivanje dokumentacije;
- Popis dokumentacije;
- Odabiranje arhivske građe za predaju u nadležni državni arhiv;
- Izlučivanje dokumentacije;
- Sigurno uništavanje dokumentacije.

Ponudu su dobili i pojedini sudovi. Arhivisti su pred dilemom kako odgovoriti na pojavu privatnih poduzeća, koja svojim djelovanjem zalaze u njihovo radno područje. Pojavljuje se niz pitanja na koje nažalost još nismo dobili jasnih smjernica ni odgovora. Prije svega nas zanima naša uloga pri toj vrsti arhiviranja. Tko izdaje upute, tko obavlja preglede i nadzor nad obavljenim radom, šta, ako privatno poduzeće ode u stečaj, gdje će se čuvati arhivska i dokumentarna građa, kakav je pristup do arhivske građe, osposobljenost radnika u privatnim poduzećima za obavljanje tog posla, šta je sa čuvanjem osjetljivih osobnih podataka – samo su neka od pitanja na koja nismo dobili pravi odgovor. U načelu, nije sporno ko uređuje arhive naših stvaralaca, pitanje je do kuda sežu njihove nadležnosti i gdje se ukrštaju naši i njihovi interesi. Drugo pitanje je da li je država kao financijer spremna plaćati privatnomu sektoru usluge te vrste, pored toga što ima organiziranu arhivsku službu, a sa zakonom obavezuje naše stvaraoce, da imaju uređen sistem čuvanja dokumentacije. Sudovi imaju

5 Međunarodni standardi za arhivski zapis o stvaraocima arhivske građe: pravnih osoba, fizičkih osoba i porodica, Ljubljana 1998., str. 18.

ARHIV TK DAVČNIK

zaposlene arhivare, koji obavljaju pored svog rada još niz drugih poslova i nemaju novca za dodatna zapošljavanja. Nije sporno da sudski arhiv uređuje netko izvan ustanove, ali pitanje je da li će država, koja je maćehinska kod zapošljavanja u sudovima, naći sredstva da bi plaćala privatna poduzeća, a njihove usluge neće biti jeftine.

Nova vremena – novi problemi

Upotreba nove tehnologije je donijela sa sobom i nove probleme. Prije više od dvadeset godina se proširila upotreba štampača. Sudovi su upotrebljavali iglične štampače, koji su slova na papir otiskali, ali se s vremenom slova postepeno oštećuju i otpadaju, pa često umjesto na zapis nailazimo na prazan list papira. Na taj način će zauvijek nestati mnogi dokumenti. Problem predstavljaju i dokumenti starijeg datuma poslani preko faksova, jer i ti zapisi nestaju. Već niz godina upozoravamo na upotrebu neadekvatne opreme i neprimjernog papira. Uredba[6] za čuvanje dokumentarne građe veće vrijednosti propisuje upotrebu papira trajnijih vrsta, kako i sredstva za zapisivanje sadržaja (mastila, tiskarske boje, naprave za štampanje i kopiranje) i zaštitnu ambalažu. Stručna služba našeg arhiva već dugo upozorava na taj problem, ali sudovi upozorenja ne poštuju.

Zaključak

U radu su naznačeni samo neki od problema koji se odnose na uređenje arhivskog poslovanja iz oblasti pravosuđa. Prije svega su akcentirane one nepravilnosti, koje pokušavamo otkloniti već godinama, ali za njih nema ni volje ni sluha. Nadamo se, da ćemo uz pomoć Inspektorata za kulturu i medije dobiti spremnije sugovornike, koji će uvažavati naša nastojanja za poboljšanje prilika u vezi sa sudskim arhivima i aktivno pristupiti otklanjanju nepravilnosti na tom području. Njihova spremnost za saradnju će donijeti koristi kako njima, jer će imati stručno sređenu i očuvanu arhivsku i dokumentarnu građu, kao i nama, jer ćemo moći preuzimati arhivsku građu po svim stručnim kriterijima, kako ih nalaže naša struka.

Summary

The paper outlined some of the problems related to the organization of archival operations in the field of justice. First of all, it accentuated

6 Uredba o čuvanju dokumentarne građe i arhivske građe, »Sl. l. RS«, br. 86/2006 od 11.8.2006.

irregularities that we were trying to eliminate for years, but some of them are simply ignored. Hopefully, we will get better cooperation from the Inspectorate for Culture and Media and someone who will appreciate our efforts to improve conditions in connection with the judicial archives, while actively participating in elimination of irregularities in this area. Their willingness for cooperation will bring benefits to them, because they will have professionaly sorted archival and documentary materials, as well as us, because we will be able to take over archival materia on all professional criteria, as it is dictated by our profession.

Arhiv TK
DAZ TK

Selma MUSA – OMERBEGOVIĆ

SPECIFIČNOSTI SREĐIVANJA ARHIVSKE GRAĐE SUDOVA

Abstrakt: *U ovom referatu je pojašnjeno izdvajanje nepotrebnog registraturskog materijala sudova i način sređivanja i korištenja arhivske građe. Također, ovim referatom želim da ukažem na poteškoće sa kojima se susretala Komisija suda s ciljem da se naša iskustva primjene u praksi u Bosni i Hercegovini.*

Pošto se radi o operativnoj građi, za koju svakodnevno pristižu zahtjevi od Suda, veoma je bitno pravilno evidentiranje iste, te mogućnost brzih pretraga, odnosno brzog odgovora na postavljene zahtjeve. U ovo savremeno vrijeme, evidentiranje podataka u elektronskoj formi, te brz prenos tih podataka uveliko pomaže u komunikaciji sa ostalim organizacionim jedinicama Suda i olakšava korištenje ovih podataka.

Ključne riječi: *Sud, arhivska građa, registraturski materijal, lista kategorija, evidentiranje, elektronska obrada podataka*, *sređivanje registraturne građe*.

Uvod

Opštinski sud I i Opštinski sud II Sarajevo osnovani su krajem 1959. godine i otpočeli su sa radom 1.1.1960. godine. Nadležnost Opštinskog suda I se protezala na područje opština Centar, Stari grad i Novo Sarajevo, a Opštinskog suda II na područje opština Vogošća, Ilidža, Trnovo, Pale, Olovo i dijela Opštine Ilijaš. Oba suda su stvarala vlastitu registraturnu građu od dana osnivanja. Pored toga Opštinski sud I je posjedovao i arhivsko-registraturnu građu bivšeg Sreskog šerijatskog suda Sarajevo za period 1914.-1946., Sreskog suda za I i III rejon grada Sarajeva, Sreskog suda za II i IV rejon grada Sarajeva, te Sreskog suda za sarajevski srez za period 1945.-1949. godine, kao i građu Sreskog suda za grad Sarajevo za period 1949.-1959. godine. Važno je napomenuti da su tokom 1955. godine formirani Sreski sud I (za područje opština Centar, Stari grad, Pale, Prača i Vogošća) i Sreski sud II (za područje opština Novo Sarajevo, Hadžići, Ilidža, Srednje i Trnovo), tako da su u periodu 1955.-1959. godine pored Sreskog suda za grad Sarajevo funkcionisala i ova dva suda sve do njihovog ukidanja i spajanja u Opštinski sud I i II.

ARHIV BAZIRAN

Opštinski sudovi su tokom vremena trpili mnoge statusne promjene, da bi konačno reformom sudskog sistema u Bosni i Hercegovini, 15.12.2003. godine osnovan Općinski sud u Sarajevu kao rezultat spajanja sarajevskih Općinskih sudova I i II, te devet općinskih sudova za prekršaje. Spajanjem ova dva suda stvoren je najveći sud u Bosni i Hercegovini sa 108 sudija, uključujući i predsjednika suda, 28 stručnih saradnika te 359 namještenika.

Zakonska regulativa

Na osnovu Zakona o sudovima Federacije Bosne i Hercegovine, Općinski sud u Sarajevu je nadležan na području općina: Stari Grad Sarajevo, Centar Sarajevo, Novo Sarajevo, Novi Grad Sarajevo, Ilijaš, Vogošća, Hadžići, Ilidža i Trnovo da:

– u prvom stepenu sudi : u krivičnim predmetima, u svim građanskim sporovima, vanparničnom postupku, u svim prekršajnim i privrednim predmetima;
– vodi izvršni postupak, ako zakonom nije drugačije određeno;
– određuje mjere osiguranja, ako zakonom nije drugačije određeno;
– rješava u posebnim postupcima, ako zakonom nije drugačije određeno;
– obavlja zemljišno-knjižne poslove u skladu sa zakonom;
– pruža pravnu pomoć sudovima u Bosni i Hercegovini;
– vrši poslove međunarodne pravne pomoći, ako zakonom nije određeno da neke od tih poslova vrši kantonalni sud;
– vrši poslove upisa u registre pravnih lica, i
– vrši druge poslove određene zakonom.

Općinski sud u Sarajevu danas ima ukupno 13 sudskih odjeljenja i 10 pisarnica koje pružaju administrativnu podršku odgovarajućem sudskom odjeljenju.

– Krivično odjeljenje;
– Parnično odjeljenje;
– Porodično odjeljenje;
– Vanparnično odjeljenje;
– Privredno odjeljenje;
– Zemljišnoknjižno odjeljenje;
– Izvršno odjeljenje;
– Odjeljenje za rješavanje sporova male vrijednosti;
– Odjeljenje za rješavanje sporova po vjerodostojnoj ispravi;
– Prekršajno odjeljenje sa sjedištem u Općinskom sudu u Sarajevu;
– Prekršajno odjeljenje Centar;
– Prekršajno odjeljenje Stari Grad;
– Odjeljenje registra za upis pravnih lica.

DRAFT

Shodno ovoj podjeli na odjeljenja vrši se razvrstavanje registraturne građe nastale u njihovom radu, te se označava specifičnim oznakama (šiframa). Tako postoje krivični predmeti „K" , predmeti krivičnih istražnih radnji „KRI", predmeti krivičnih istraga „KI", predmeti maloljetničkih prijestupa „KM", izvršenja krivičnih sankcija- „IKS", parnični predmeti „P", platni nalozi „PL", vanparnični predmeti „R", predmeti oduzimanja sposobnosti „OS", predmeti izvršenja „I", ostavinski predmeti „O", predmeti pravne pomoći „POM", te predmeti poslovanja suda „SU". Važno je napomenuti, da su pojedine oznake ukinute uslijed mnogobrojnih reorganizacija poslovanja, a također uslijed povećanog obima poslova, odnosno građe, dolazi do razdvajanja unutar pojedinih kategorija tako npr. 1982. godine iz parničnih predmeta se izdvajaju predmeti razvoda braka i dobivaju oznaku „P II".

Stvaranje centralnog spremišta za smještaj arhivske građe i uslovi smještaja

Tokom 2006. i 2007. godine izvršeno je preuzimanje građe Općinskog suda u Sarajevu od strane Historijskog arhiva Sarajevo. Služba depoa arhiva je preuzela i evidentirala, te elektronski obradila predmete gruntovnice, a dio građe koja predstavlja sređenu arhivsku građu, kao što su ostavinski predmeti, obradila je Komisija suda i pohranila na elektronski medij. Ostala arhivska građa je u fazi sređivanja u ovoj kalendarskoj godini.

Preuzeta građa je smještena u namjenski depo, koji se sastoji od dvije prostorije opremljene pokretnim „economic" policama sa namjerom odvajanja građe Suda I i II. Kapacitet ovog depoa je oko 2.000 dužinskih metara, odnosno 1.100 i 930 metara. Pošto se veliki dio građe nalazi u nesređenom stanju i kao takav zauzima dosta prostora, javila se potreba da se predmeti gruntovnice privremeno izmjeste u drugi prostor, te će nakon konačnog formiranja Fonda Općinskog suda u Sarajevu biti vraćeni u ovaj namjenski depo.

Potrebe izmjene i dopune Liste kategorija registraturne građe sa rokovima čuvanja

Neminovnost izmjene i dopune Liste kategorija nastala je iz potrebe da se prevaziđu određeni problemi i nedoumice nastale prilikom dosadašnjeg sređivanja konkretne građe Suda, kako bi se izvršilo izdvajanje registraturnog materijala građe za uništenje.

Kao osnova za predloženu Listu korištena je Lista kategorija br. 065-0-SU-06-0000181 iz 2006. godine, koja se smatra važećom i u daljem tekstu biće navedena kao takva, a zbog pojedinih pojašnjenja korištene su također Liste

Oslobođeni prostor nastao sređivanjem građe parničnih predmeta Općinskog suda I od strane Komisije suda (period VI. – IX. 2010. godine)

kategorija iz 2000., 1986. i 1976. godine. Uzeta je u obzir i dosadašnja sudska i arhivska praksa ***kao i arhivska teorija sređivanja sudske građe***, te zakonske regulative (Pravilnik o unutrašnjem sudskom poslovanju – „Sl. glasnik BiH“, broj 57/08, 70/09, 13/10, član 142. i 143.). Izmjene i dopune su se odnosile na oblast krivičnih, vanparničnih i parničnih predmeta, ometanje posjeda, itd., a cilj je da se primjenom valjanih načela i kriterija izvrši novo vrednovanje arhivske građe, koje će za rezultat imati procentualno manju količinu iste.

Izdvajanje bezvrijednog registraturnog materijala

Kako se radi o specifičnoj građi koja je neophodna pravnim i fizičkim licima i za kojom postoji svakodnevna potreba, to se sa posebnom pažnjom pristupilo ovom poslu.

Prilikom sređivanja sudske građe potrebno je izvršiti uvid u svaki pojedinačni predmet. To je potrebno iz više razloga, a osnovni je da se utvrdi kako je završen predmet, te da se prema tome izvrši kategorisanje i odredi rok čuvanja. Iako su na omotima predmeta navedene kategorije, prema kojima je i sastavljena važeća Lista kategorija, a koje su navedene na osnovu podnesenih tužbi, često se dešava da predmet, kao završen, spada u drugu kategoriju i ima druge rokove čuvanja. Ovo je posebno izražajno kod povučenih tužbi, koje imaju kratak rok čuvanja, te odbijenih tj. neprihvaćenih tužbenih zahtjeva zbog neurednosti, nedopuštenosti, zastare, nenanadležnosti, itd.

Iskustva na sređivanju i popisu arhivske građe za predaju nadležnom arhivu

Poslovi na sređivanju arhivske građe i izdvajanju bezvrijednog registraturskog materijala Općinskog suda u Sarajevu, te konačno formiranje Fonda Općinskog suda u Sarajevu počeli su sredinom mjeseca juna 2010. godine. Do danas je obrađena građa predmeta „P“ od 1966. do 1982. godine, predmeta „K“ iz 1961., 1963.-1969. i 1971. godine, predmeta „KM“, „KSM“ iz 1967. godine, predmeta „PR“ iz 1992.-1995. godine, predmeta „PS“ iz 1983.-1991. godine, probno sređivanje predmeta „I“ iz 1977. godine, te dio predmeta „R“, čije sređivanje je započeto ranije.

Važno je napomenuti da su parnični predmeti najobimnija kategorija i da njihova obrada iziskuje najviše vremena, te ću ih i detaljnije obraditi u dole navedenom pregledu.

Za period od 12.7.2010. do 8.10.2010. godine obrađeni su parnični predmeti - „P”, Općinskog suda I od 1971. godine do 1982. godine. Također je izvršena obrada probne 1977. godine predmeta izvršenja – „I”. Detaljan pregled je dat u sljedećoj tabeli:

Oznaka	Godina	Nesređena građa (m)	Građa za uništenje (paketi)	Građa za uništenje (m)	Sređena građa (arhivske kutije)	Trajanje (radni dani)	Tim
P	1971	15	92	12	28	12	2
P	1972	13,5	77	11,5	39	12	1
P	1973	13,5	68	12	28	9,5	2
P	1974	24	108	25,5	22	11,5	1
P	1975	23	109	25	25	12,5	2
P	1976	32	117	32	55	14,5	1
P	1977	35	105	34	89	14	2
P	1978	35	123	31	74	8,5	1
P	1979	22,5	92	18	62	9	1
P	1980	13,5	50	10	55	8	2
P	1981	32,5	140	29,5	59	5	1 i 2
P	1982	28,5	116	28,5	27	4	1 i 2
PL	1974	1	8	1	0	0,5	2
I	1977	0,5	2	0,4	1	0,5	1
	Ukupno:	***289,5***	***1207***	***270,4***	***564***	***121,5***	

Pregled sređene registraturne građe po godinama

Iz priloženog se može vidjeti da je obrađeno oko 300 m građe, sa napomenom da računanje ne obuhvata građu koja se nalazila na drugim mjestima (u kartonskim kutijama, reversni predmeti dostavljeni sa Suda, itd.) i koja nije mjerena, ali je ustanovljeno da je ima preko 30 m. Ta tzv. rinfuzna građa je dodavana odgovarajućim godinama prije obrade građe, tako da se stvarni premjer obrađene građe dobiva sumiranjem registraturne građe za uništenje i arhivske građe, uzimajući u obzir da širina arhivske kutije iznosi deset cm.

Nakon završene obuke i usaglašavanja obavljanja poslova moguće je odrediti dinamiku rada. Iz priložene tabele se može vidjeti da su poslove obavljala dva tima, međutim zbog zahlađenja i sve manje mogućnosti rada u arhivskom prostoru, ponovo je stvoren jedan tim od sedam članova, koji kontiunirano radi na obradi pojedinačnih godina. Prateći dinamiku rada došlo se do zaključka **da je za obradu oko trideset m građe potrebno pet radnih dana**, uzimajući u obzir pripremu građe za obradu, što podrazumjeva umetanje rinfuznih predmeta i sređivanje građe koja je u lošem stanju, samu obradu građe, finaliziranje i provjeru spiskova, te izvršavanje redovnih arhivskih poslova. Ovo je vidljivo iz podataka za 1981. i 1982. godinu.

Da bi se izbjegle eventualne greške i vršila provjera odvojene građe utvrđen je sljedeći sistem rada. Dio tima radi na neposrednom odvajanju arhivske iz registraturne građe, a prema važećoj Listi kategorija br. 065-0-SU-06-0000181 iz 2006. godine sa dopunom iz Izvještaja ove Komisije od 12.7.2010. na koju je data saglasnost od strane Historijskog arhiva Sarajevo koji vrši nadzor nad radom ove komisije. Tako odvojena građa se prosljeđuje članovima tima za pravljenje spiskova i evidentiranje iste. Prije svakog unosa na odgovarajući spisak, vrši se provjera pojedinačnih predmeta, otklanjaju eventualne greške i vrši se upis predmeta na spisak. Također prilikom finaliziranja spiskova i statističke obrade podataka koji se nalaze u njima, vrši se dodatna kontrola.

Tokom rada javila se potreba za evidentiranjem ove provjere, odnosno navođenjem razloga za otpis, tako da je na spiskove građe predložene za uništenje uvedena nova kolona sa vrstom spora. Ova promjena je uvedena u toku rada na sređivanju predmeta iz 1971. i 1972. godine, tako da je samo dio predmeta iz ovih godina označen sa vrstom spora i moguća je statistička obrada tih podataka, te bolji uvid. Potpuni uvid je moguć za obrađene predmete od 1973. godine, te je taj uvid dat u dole navedenom statističkom pregledu sa procentualnim učešćem pojedinih kategorija.

Građa koja se predlaže za uništenje se smiješta u odvojenu prostoriju sa fiksnim policama, koju je obezbijedio Arhiv do konačnog dobijanja rješenja za uništenje. Do sada, uključujući i period prije 12.7.2010., u tu prostoriju je smješteno oko 290 m građe – predmeta uvezanih u pakete i oko 8 m također u pakete uvezanih kartonskih omota. Krivični predmeti predloženi za uništenje čuvaju se odvojeno.

Bezvrijedni registraturski materijal predložen za uništenje sastoji se od 57.757 predmeta sa oznakom „P" za period od 1964. do 1982. godine. Za 12.407 predmeta nije navedena vrsta spora, odnosno 21,48% od ukupnog broja predmeta, dok je za preostalih 45.350 predmeta, odnosno 78,52% moguće napraviti statistički izvještaj. Također u ovu prostoriju je smještena registraturna građa sa oznakom „PS" u dužini od osam metara za period 1983.-1991. godine.

Spiskovi građe predložene za uništenje se ispisuju ručno uslijed nedostatka računara, te kopiraju u tri primjerka.

Godina:	1964.-1965.	1966.	1967.	1968.	1969.	1970.	1971.	1972.	Ukupno:
Broj predmeta:	2	1.583	1.752	2.254	1.016	24	2.823	2.953	12.407

Broj predmeta bez navedene vrste spora prema godinama

	1971.	1972.	1973.	1974.	1975.	1976.	1977.	1978.	1979.	1980.	1981.	1982.	*Ukupno:*	*%*
Dug i isplate	351	517	1.025	1.076	915	1.322	580	1.737	892	243	1.443	1.228	*11.329*	*24,98%*
PL	283	41	306	311	315	258	588	386	413	258	843	715	*4.717*	*10,40%*
Povučena tužba	447	394	1.117	600	879	826	1.114	889	821	844	856	824	*9.611*	*21,19%*
Neuredna, nedopuštena, prekinuta tužba	14	66	134	257	215	192	594	203	140	379	266	234	*2.694*	*5,94%*
Povećanje alimentacije	67	126	315	360	305	478	394	498	456	200	292	14	*3.505*	*7,73%*
Smetanje posjeda	67	140	237	300	208	319	129	315	246	94	128	110	*2.293*	*5,06%*
Radni spor - nadoknade	0	61	75	111	66	9	1	5	0	0	0	2	*330*	*0,73%*
Pokretnine	0	18	57	11	53	68	33	96	65	22	65	66	*554*	*1,22%*
Nadoknada štete	0	206	344	524	569	982	1.369	724	506	821	1.133	883	*8.061*	*17,78%*
Iseljenje, otkaz stana	0	62	151	132	95	108	95	132	101	55	65	66	*1.062*	*2,34%*
Ostalo	272	76	226	94	170	182	33	93	34	4	4	6	*1.194*	*2,63%*
Ukupno:	*1.501*	*1.707*	*3.987*	*3.776*	*3.790*	*4.744*	*4.930*	*5.078*	*3.674*	*2.920*	*5.095*	*4.148*	*45.350*	*100%*

Broj predmeta prema kategorijama i godinama

Još jedna specifičnost sudske građe leži u činjenici da obiluje spisima na kojima se nalazi logo i/ili memorandum organizacija, što je od posebnog značaja ako se radi o organizacijama koje su u prošlosti prestale da postoje. Također, građa obiluje i kovertama sa markicama, kao i raznim fotografijama. Iz građe predložene za uništenje vrši se njihovo izdvajanje i nakon konačnog sređivanja biti će predati Arhivu za stvaranje posebnih arhivskih zbirki.

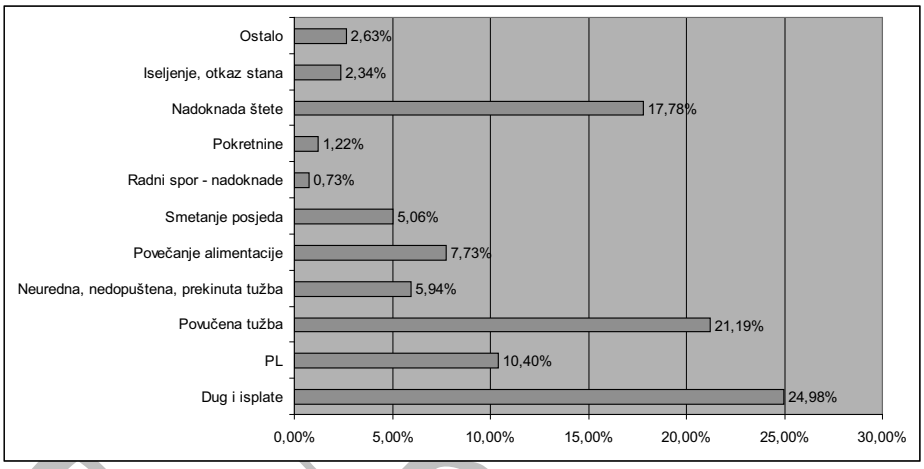

Procentualno učešće pojedinih kategorija u ukupnom broju predmeta predloženih za uništenje

Iz priloženog se može vidjeti da se najveći broj predmeta predloženih za uništenje odnosi na plaćanje, odnosno novčane nadoknade – 53,16%, te da je visok postotak i povućenih tužbi – 21,19%, što zajedno čini 74,35% građe. Preostalih 25,65% je raspoređeno na ostalih sedam kategorija.

Izrada baze podataka i obrada na elektronskim medijima, te izrada analitičkih inventara

Da bi se prevazišli određeni problemi i uduplavanje posla prilikom evidentiranja izdvojene arhivske građe izrađena je baza podataka posebno napravljena za ovaj Fond, te će kopija iste biti i predata nadležnom arhivu.

Baza podataka je načinjena u Access-u, a uzimajući u obzir raspoložive tehničke mogućnosti, kao i mogućnost lahkog prebacivanja ovako obrađenih podataka u druge oblike baza podataka, korištenjem dostupnih alata za konverzije.

U našem slučaju prednosti ovakvog evidentiranja podataka se očituju u mogućnosti primanja velikog broja tekstualnih podataka (do sada preko 10.000 evidentiranih predmeta), lahkoj prenosivosti podataka u elektronskoj verziji, te lakoj manipulaciji podacima kroz razne pretrage. Također je moguće ovu bazu podataka koristiti, uz potrebne prepravke, i za druge fondove.

Pošto se radi o aktivnoj građi tj. građi za kojom postoji aktivna potreba, jasno sačinjen izbornik - upravo prema potrebi za određenim podacima, daje mogućnost brzog i lahkog pristupa tim podacima. Tako možemo pretraživati arhivsku građu po broju predmeta, imenu tužitelja ili tuženika, odnosno pretraga je moguća prema svim stavkama koje se unose u bazu, što se dijelom može vidjeti iz sljedeće slike.

Izgled izbornika baze podataka koji nije konačan (pretrage napravljene prema dosadašnjim potrebama)

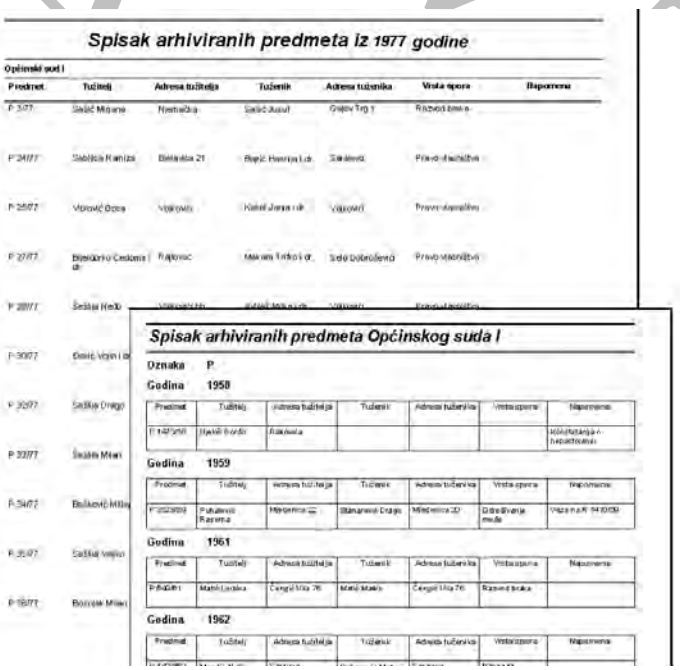

Primjeri mogućnosti ispisa, odnosno primjer pretrage na osnovu godine

Također je moguće izvršiti izdvajanje predmeta koji su izdati na revers i trenutno evidentiranje promjene njihovog statusa.

Važno je napomenuti da prema pogodnostima koje pružaju baze podataka, bez potrebnog dodatnog truda, se mogu načiniti analitički ili sumarni inventar fonda, te ispis istih u željenoj formi.

Zaključak

Specifičnosti sređivanja registraturne građe sudova ogleda se prije svega u posebnosti samih pravosudnih institucija. Stoga je za uspješno registraturno sređivanje neophodno poznavanje historijata sudova, čija je građa bila predmetom sređivanja. Raznovrsnost, brojnost, operativnost sudskih predmeta su elementi na koje je neophodno posebno obratiti pažnju prilikom sređivanja registraturne građe sudova.

Krajnji efekat uspješnog registraturnog sređivanja ogleda se u efikasnosti i brzini pronalaženja određenog spisa, u čemu pored propisanih evidencija veliki značaj imaju i elektronske baze podataka, sa višestrukim mogućnostima pretrage.

Summary

This article depicts steps taken in removal of Courts' irrelevant archival (registry) material, steps taken in organisation of material and referencing for future usage. The problems encountered during the organisation of the material are noted as well. Due to specific characteristics of the material, as well as active demand for it, special attention was devoted to complete and correct record keeping, which was achieved through electronic data processing.

During the organisation of the material, a list of suggestions was made to amend the Lists of categories with explanations for certain categories and planned storage time frame, according to the relevant legislation.

ARHIVNI DANEK

Nijaz BRBUTOVIĆ
Arhiv Tuzlanskog kantona Tuzla

ZAŠTITA REGISTRATURNE GRAĐE U NOTARSKIM UREDIMA U FEDERACIJI BOSNE I HERCEGOVINE

Abstrakt: *U radu se govori o jednoj novoj djelatnosti, odnosno službi, notarskoj, u našem društvu koja u svome radu stvara važnu dokumentaciju za mnoge društvene procese. Dokumentacija koju u svome radu stvaraju notari nije ništa manje važna i bitna od dokumentacije koja nastaje u radu sudova, i drugih organa uprave kao što su općine. Također, obrađuje se odnos stvaralaca i imalaca prema dokumentaciji koju stvaraju u svome radu i čuvaju, ali i obavezu koju ima nadležni arhiv kako bi ova vrsta dokumentacije bila ispravno i adekvatno vrednovana i sačuvana. U obzir je uzeta i važnost valjane zakonske regulative, te ispravnog odnosa notara prema nadležnosti arhiva.*

Ključne riječi: *Notarska služba, notari, notarski spisi i isprave, izvornici i sporedni spisi, poslovne knjige, notarski arhiv.*

Uvodni dio

Od 2007. godine u našem društvu ustanovljena je jedna nova služba koja u svome radu stvara veoma važnu registraturnu građu. Notarska služba u Federaciji Bosne i Hercegovine počela je sa radom 4.5.2007. godine, na osnovu Zakona o notarima.[1]

Danas je već poznat rad notara, njihova nadležnost i dokazna snaga notarskih isprava. Služba notara je javna služba koju profesionalno obavljaju notari, i njihovi saradnici koji su samostalni i nezavisni nosioci te službe.[2]

Notari u svojoj službi stvaraju notarske isprave. Notarske isprave su sve isprave notara, koje on sačini na osnovu Zakona, a u okviru svoje nadležnosti. Notarske isprave su: isprave nastale notarskom obradom, notarske ovjere i notarske potvrde. Notarske isprave su javne isprave i važe kod svih organa vlasti, pravnih lica i drugih institucija nezavisno od toga od kojeg su notara izdate. Notarski obrađene isprave, koje je notar sačinio u granicama svojih

1 *Zakon o notarima* („Sl. novine F BiH“, br. 45/02)
2 Član 2. Zakona.

ARHIVIST DAZTEK

službenih ovlaštenja u propisanoj formi, imaju punu dokaznu snagu javne isprave o izjavama datim pred notarom. Notarske ovjere i potvrde imaju dokaznu snagu javne isprave o činjenicama o kojima se u njima svjedoči. Dopušteno je dokazivati da je izjava netačno notarski obrađena, odnosno da su posvjedočene činjenice netačne.[3] Sve notarske isprave moraju biti notarski obrađene ovjerene i evidentirane u propisanim knjigama.

Broj notara u jednom kantonu ili općini određuje se na osnovu broja stanovnika. Osnovni kriterij za određivanje broja notara jeste jedan notar na 20 000 stanovnika. Također jedan notar može biti određen za dvije ili tri općine koje imaju mali broj stanovnika, a koji odgovara gore navedenom kriteriju. Na primjer, u Tuzli rade sedam notara, koji pokrivaju i općinu Čelić. U Kalesiji rade dva notara koji pokrivaju općine Sapna i Teočak. U Živinicama rade tri notara koji pokrivaju općinu Kladanj, a u Banovićima radi jedan notar. U općinama Lukavac, Srebrenik i Gradačac rade po dva notara, dok u Gračanici također rade dva notara, koji pokrivaju i područje općine Doboj Istok. Kod izbora notara od strane korisnika usluga nije obavezujuća teritorijalna nadležnost. Službeno područje notara je područje kantonalnog suda.

Zakonom su predviđeni uslovi za rad koje moraju ispunjavati notari. Pored osnovnih uslova koje moraju zadovoljiti (prostor, oprema i sredstva za rad) moraju obezbjediti uslove za čuvanje dokumentacije, notarski arhiv, ormare za arhivu i druge uslove neophodne za uslovno čuvanje dokumentacije. Arhiv Tuzlanskoga kantona je u okviru svoje nadležnosti uspio, do sada, u periodu od 2009. do 2011. godine, da ostvari saradnju sa svim notarima koji rade na našem kantonu.

Evidencije i vrste registraturne građe koju stvaraju notarski uredi

Notari u svom radu stvaraju raznovrsnu dokumentaciju, notarske isprave koje nastaju notarskom obradom, notarske ovjere i notarske potvrde. U svom radu stvaraju određenu vrstu finansijske dokumentacije. Za svu vrstu dokumentacije koja nastaje u radu notara vode se poslovne knjige za njihovu evidenciju. Knjige za evidenciju dokumentacije propisane su Zakonom o notarima i Pravilnikom o notarima.[4]

Stoga su notari obavezni voditi sljedeće poslovne knjige:

1. Opći poslovni upisnik – OPU, koji se vodi u dvije posebne knjige i to:
   a) Opći poslovni upisnik u koji se upisuju svi notarski izvornici i potvrde (OPU-IP)
   b) Opći poslovni upisnik u koji se upisuju sve notarske ovjere prepisa i potpisa (OPU-OV)

3 Član 4. Zakona.

4 *Pravilnik o radu notara* „Sl.novine Federacije BiH“, br. 13/09.

2. Upisnik povjerenih poslova – UPP,
3. Depozitnu knjigu – DK,
4. Imenik raspolaganja za slučaj smrti – IRS,
5. Zajednički abecedni imenik – ZAI.

Sve navedene knjige evidencije čuvaju se trajno. Navedeni upisnici i imenici, te druge evidencije koje vodi notar, uključujući naplatu nagrade i naknade troškova, mogu se voditi i u elektronskoj formi.

Ukoliko se upisnici, imenici i druge evidencije koje vodi notar vode u elektronskoj formi, upis u opći poslovni upisnik, odnosno drugu odgovarajuću poslovnu knjigu, mora se izvršiti istovremeno sa službenom radnjom povodom koje se vrši upis u poslovnu knjigu. Dakle, elektronska forma vođenja evidencije dokumentacije ne isključuje obavezu vođenja evidencije u klasičnoj formi.

Notar je obavezan voditi poslovne knjige uredno i ažurno. Upisi se moraju voditi bez odlaganja, bez praznina, precrtavanja, brisanja i korekcija.

Zakonodavac je predvidio i kako se postupa kada se načine greške prilikom upisa, postupak dopune i ostale izmjene u poslovnim knjigama, kao i način zaključivanja poslovnih knjiga. Postupci predviđeni za ispravljanje načinjenih grešaka i dopune i ostale izmjene u poslovnim knjigama su iste kao i u drugim djelatnostima, osim što to nije slučaj kod zaključenja zajedničkog abecednog imenika u kojem se zaključivanje vrši za svako slovo posebno.

Vrednovanje i čuvanje registraturne građe

Notari u svome radu stvaraju vrijednu i raznovrsnu registraturnu građu, koju po važnosti i značaju svrstavamo u prvu kategoriju.

Notarska arhiva sastoji se od zbirke notarskih isprava i sporednih spisa, knjiga za evidenciju, kao i sva ostala dokumentacija kao što su pismena prepiska sa strankama, nadležnim organima vlasti ili sudovima, kao i finansijska dokumentacija. Notari, također, imaju ovlasti da preuzimaju isprave, čuvaju povjereni im novac i vrijednosne papire. Za svaki povjereni mu novac, ispravu ili vrijednosni papir notar otvara vlastitu karticu za svakog deponenta. Više vlastitih kartica formiraju kartoteku depozita.

Pravilnikom o notarima određen je način i rokovi čuvanja notarske dokumentacije. Notarske isprave, odnosno izvornici čuvaju se trajno, dok se sporedni spisi čuvaju 10 godina. Knjige za evidenciju dokumentacije čuvaju se trajno. Spisi povjerenih poslova čuvaju se toliko vremena koliko i spisi suda, odnosno drugih organa vlasti. Finansijska dokumentacija čuva se na osnovu rokova koji su predviđeni Zakonom o računovodstvu i reviziji.[5]

5 *Zakon o računovodstvu i reviziji* „Sl.novine Federacije BiH“, br, 83/09.

Za arhiviranje notarskih izvornika i potvrda u zbirci isprava formiraju se registraturne jedinice. Kod odlaganja završenih predmeta, odnosno spisa u odgovarajuću opremu vrši se izdvajanje notarskih izvornika iz spisa, potvrda sa prilozima, kao i druge isprave od značaja za važenje ili provođenje notarske isprave u originalu ili ovjerenom prepisu uloži se u zbirku isprava, dok se ostali podnesci i prilozi zadržavaju u omotu spisa i čine sporedni spis.

Pravilnikom o notarima predviđena je obaveza kojom notari moraju naročito voditi računa o tome da se zbirka isprava i poslovne knjige koje on čuva u svom uredu pohrane u pogodnim vatroopremnim ormarima u kojim će dokumentacija biti zaštićena od krađe, provale, vlage, požara, prašine, gubljenja i oštećenja i dr.

Međutim, Zakonom o notarima, ni Pravilnikom o radu notara nije predviđeno obezbjeđivanje namjenskog prostora za arhivu, kao niti vođenje arhivske knjige i obaveze dostava prepisa arhivske knjige nadležnom arhivu.

Zakonodavac se ograničio samo na regulisanje obaveze čuvanja dokumentacije u okviru notarskog ureda. Gdje čuvati i kako dokumentaciju po isteku potrebe za njeno čuvanje u prostoru ureda notara, kao i zbog nemogućnosti daljeg čuvanja u uredu zbog velike količine dokumentacije koju stvaraju u svome radu. Međutim, Notarska komora Federacije Bosne i Hercegovine je ovlaštena da propiše i uredi i druge načine čuvanja i pohranjivanja arhivske građe vodeći pri tome računa o ispunjavanju propisanih uslova za arhivsku građu, koje predviđa Zakon o arhivskoj djelatnosti.

Notari stvaraju velike količine dokumentacije. Kod većine notara na području Tuzlanskog akantona već se pojavila potreba za čuvanjem dokumentacije u posebnim prostorijama, odnosno arhivama, depoima. Neki od notara su već riješili problem tako što su obezbijedili namjenski prostor za čuvanje dokumentacije. Prostor za arhivu su također opremili sa adekvatnom opremom, protivpožarnim ormarima za izvornike i stalažama na kojima se čuvaju sporedni spisi i druga vrsta dokumentacije. Prostori za arhivu koje su do sada obezbijedili manje od polovine notara nalaze se u podrumima, garaži, u stanu i porodičnoj kući. Izmještanje dokumentacije u privatnim stanovima jeste privremeno za što imaju dozvolu od nadležnog kantonalnog ministarstva. Navedeni prostori su uređeni po propisima što podrazumijeva da su obezbijeđeni od provale, vlage i da zadovoljavaju druge potrebne uslove. Riječ je o privremenim prostorima. Većina notara smatra da problem čuvanja dokumentacije koju stvaraju u svome radu treba riješiti generalno na nivou Kantona ili Federacije Bosne i Hercegovine. Ovo iz razloga što nisu u mogućnosti da materijalno i drugačije samostalno riješe problem čuvanja dokumentacije na duži period. Oni, između ostalog, razmišljaju o ideji da se osnuje jedna centralna arhiva za sve notare sa područja Tuzlanskog kantona. Za ovu ideju tražili su i mišljenje od nadležnog Arhiva

Tuzlanskog kantona. Arhiv je podržao ovakvu ideju, jer je smatra svrsihodnom i funkcionalnom.
Ranijim Pravilnikom o radu notara[6] koji je stavljen van snage donošenjem Pravilnika iz 2009 godine, bila je predviđena obaveza vođenja arhivske knjige. Međutim, novi Pravilnik ne predviđa obavezu vođenja arhivske knjige samim tim i obaveze dostavljanja njenog prepisa nadležnom arhivu.

Nadležnost Arhiva Tuzlanskog kantona u sprovođenju zakonskih propisa

Arhiv Tuzlanskog kantona, shodno svojoj zakonskoj nadležnosti uspostavio je saradnju sa svim notarima koji rade na području Kantona. Nadzor na sprovođenju zakonskih propisa iz nadležnosti arhiva upostavljen je od 2009 godine. Do sada su predstavnici arhiva obišli u izvršili nadzor na provođenju arhivskih propisa i kancelarijskih poslova kod svih notara. U službi za nadzor arhiva formirani su predmeti u kojima se čuva sva akta nastala u dosadašnjoj saradnji i vodi se evidencija o izvršenim obavezama.

Svi notari su, do sada, uradili potrebne liste kategorija sa rokovima čuvanja za dokumentaciju koju stvaraju u svome radu za čiju primjenu imaju potrebnu saglasnost od arhiva. Uveli su arhivske knjige i dostavili prepise evidentirane dokumentacije. Upisivanje dokumentacije u arhivskim knjigama i dostavljanje prepisa vrši se redovno. Svi imaju zadužena lica, nekoga od pomoćnika, koji vrše brigu i rukuju sa dokumentacijom. Zadužene osobe su sa srednjim i visokim školskim spremama, te dobro sarađuju sa Arhivom.

Stanje registraturne građe koja je nastala u dosadašnjem radu notara jeste dobro. Kao i u drugim djelatnostima, tako i u ovoj, vrši se arhiviranje predmeta i akata po njihovom okončanju i kompletiranju. Registraturna građa se uglavnom čuva u notarskim uredima, a jednim dijelom izmještena je u namjenskim prostorima za arhivu. Dokumentacija se čuva u vatrogasnim ormarima, u običnim ormarima ili na stalažama, također u okviru ureda ili je dijelom izmještena u namjenske prostore. Svi notari, osim pojedinih, vrše izdvajanje notarskih spisa, prilikom arhiviranja, po važnosti i značaju. Tako na primjer izvornici, poslovne knjige, i druge važne stvari, kao što su čuvanje novca i vrijednosnih papira, izdvajaju se i čuvaju posebno u namjenskim protivpožarnim ormarima. Sporedni spisi, finansijska dokumentacija i druga vrsta dokumentacije čuva se u običnim ormarima i na stalažama. Prilikom odlaganja, arhiviranja dokumentacije formiraju se registraturne jedinice, povezi, registratori, knjige i dr. Na njima se uredno ispisuju svi potrebni podaci. Dokumentacija koja se arhivira odlaže se po vrsti i hronološki. Tako arhivirana dokumentacija popisuje se u arhivskim knjgama uredno.

6 „Sl.novine Federacije BiH“, br. 36/07.

Zaključak

S obzirom da se radi o jednoj novoj djelatnosti koja djeluje u našem društvu, može se reći da je za kratko vrijeme, od kada postoji notarska služba u Bosni i Hercegovini, urađeno dosta na afirmaciji, zastupljenosti i primjeni arhivskih i kancelarijskih propisa. Za kratko vrijeme Arhiv je uspostavio saradnju i izvršio zakonsku obavezu nadzora kod svih notara koji rade na Tuzlanskom kantonu, iako je bilo poteškoća, pokušaja od pojedinih notara da se ospori pravo Arhivu na nadležnost, a naročito pokušaj da se ospori obaveza evidencije dokumentacije u arhivsku knjigu i dostavljanja prepisa nadležnom arhivu. Uporište za osporavanje ove obaveze nalaze u manjkavosti Zakona i Pravilnika o radu notara koji nisu predvidjeli ovakvu obavezu.

Također, manjkavost zakonskih i podzakonskih propisa koji regulišu notarsku službu jeste i činjenica da u potpunosti nije regulisano čuvanje dokumentacije koja nastaje u radu notara. Zakonodavac nije predvidio potrebu notara za čuvanje dokumentacije u namjenskim prostorima, arhivama, odnosno depoima.

Zbog važnosti i značaja dokumentacije za koju u svom radu stvaraju notari, istu kod vrednovanja možemo svrstati u prvu kategoriju. Dokumentacija koju stvaraju notari nije ništa manje vrijedna od dokumentacije koju stvaraju sudovi i drugi organi i službe za upravu, kao što su općine. Stoga treba posvetiti punu pažnju dokumentaciji koja nastaje u radu notara, u smislu njenog vrednovanja od strane arhivske djelatnosti, njenog čuvanja u adekvatnom prostoru i opremi, te ispravnom ophođenju od strane odgovornih lica koji učestvuju u njenom stvaranju i čuvanju, pa sve do nadležnog arhiva i zakonske regulative.

Summary

Given that this is a new business that operates in our society, we can say that for a short time that a notary service existed in Bosnia and Herzegovina, it has done a lot for recognition and use of archival and office regulations. The Archives established cooperation and reviewed the statutory responsibility for oversight of all notaries who work in the Tuzla Canton, although there were some difficulties and attempts by some notaries, who attempted to challenge the jurisdiction of the Archives of Tuzla canton, in an attempt to deny the obligation to provide recorded documentation in an archive book and submission of transcripts of relevant records to the Archive. Legal grounds for denial of this obligation are shortcomings of the Law and the Rules of Procedure for notaries, who did not include nor anticipate such action. Also, the lack of laws and regulations governing the notary service is evident in the fact that it did not fully regulate

keeping of documentation by the work of a notary. The legislator did not foresee the need for notaries to keep records in dedicated premises, like archives and depots.

Because of the importance and significance of documentation created by notaries, evaluation of these documents can be classified into the first category. Documentation generated by notaries is no less worthy of documentation created by courts and other authorities and administrative services, such as municipalities. Therefore, we should devote our full attention to the documentation that comes from the work of the notary, in terms of its evaluation of the archival service, its storage in the appropriate space and equipment, and proper dealings with the responsible persons involved in its creation and care, until the relevant archives supervision and legal regulations are in place.

Arhiv TK
DAZTK

Joka FILIPOVIĆ
JZU Univerzitetsko-klinički centar Tuzla

VREDNOVANJE MEDICINSKE DOKUMENTACIJE U JZU UKC TUZLA

Abstrakt: *U radu se prvenstveno govori o stanju, sređenosti, čuvanju i zaštiti medicinske dokumentacije u JZU Univerzitetsko-kliničkom centru Tuzla, te ustroju Službe za kancelarijsko i arhivsko poslovanje. Iznose se specifičnosti vrednovanja, kako medicinske, tako i nemedicinske dokumentacije, a što je rezultat provođenja i poštivanja zakonskih propisa, te brige rukovodećih struktura.*

Ključne riječi: *JZU UKC Tuzla, medicinska dokumentacija, valorizacija, kancelarijsko i arhivsko poslovanje, primarna, sekundarna i tercijarna zdravstvena zaštita i Arhiv TK.*

Uvod

U sistemu zdravstvene zaštite u Bosni i Hercegovini, jednu od značajnih ustanova predstavlja JZU Univerzitetsko klinički centar Tuzla. To je referentna ustanova i mjesto gdje se zbrinjavaju sva komplikovana i teška oboljenja i stanja za praktično sve oblasti medicine.

Ukupna količina registraturne građe iznosi 3.000 metara dužnih od čega se na medicinsku dokumentaciju odnosi oko 2.500 metara dužnih. Granične godine registraturne građe su 1946.-2011. godina.

Ustanova upošljava oko 2.500 zaposlenika i predstavlja veliki i savremeni centar zdravstva, od velike važnosti ne samo za prostor Tuzlanskoga kantona nego i šire za regiju, koji je sposoban da sa svojim stručnim kadrom i najsavremenijom opremom i svim drugim raspoloživim kapacitetima pruži sve vidove zdravstvene zaštite onima kojima je potrebna. Zdravstveni radnici sa pratećim službama primjenom savremenih medicinskih postupaka, metoda, tehnologija i praćenja dostignuća u razvoju medicinske nauke pružaju adekvatnu zdravstvenu zaštitu u okviru Ustanove, a samim tim stvaraju ogromne količine medicinske dokumentacije. Zdravstvena zaštita regulisana je nizom zakonskih i podzakonskih propisa. Dokumentacija koja nastaje radom zdravstvenih ustanova predstavlja kulturno i naučno dobro. Značajna je prije svega kao izvor informacija o stanju zdravlja cjelokupnog stanovništva, o pruženoj zdravstvenoj zaštiti, često

Arhiv TK DAZBIH

ima i dokazni značaj u slučajevima sudskih sporova, a ponekad ima i snagu javne isprave.

Osnovna djelatnost Ustanove je pružanje zdravstvene zaštite koja je od posebnog društvenog interesa i provodi se u skladu sa pravnim načelima, odnosno Zakonom o zdravstvenoj zaštiti[1] i Zakonom o preuzimanju prava osnivača[2] nad JZU UKC Tuzla.

Organizacionu strukturu Ustanove čine: Upravni odbor, menadžment – direktor, dva centra, devetnaest klinika, dva zavoda i bolnička apoteka. Za obavljanje zajedničkih medicinskih i nemedicinskih poslova, odnosno stručnih i administrativnih poslova, ustanovljeno je šest sektora i pet službi. Naročito je značajno formiranje posebne Službe za kancelarijsko i arhivsko poslovanje, u skladu sa Statutom Ustanove.[3]

Značaj medicinske dokumentacije

Medicinska dokumentacija Ustanova je raznovrsna i obimna. Najbrojnija vrsta medicinske dokumentacije jesu evidencije, protokoli, indeksi, historije bolesti pacijenata, nalazi i mišljenja ljekara, otpusne liste i otpusna pisma, specijalistički, laboratorijski i drugi bitni nalazi koji su značajni za potrebe liječenja pacijenata u klinikama, zavodima i službama. Dakle, medicinsku dokumentaciju čine standardizovani obrasci, dokumenati koji imaju veliki značaj za naučno-istraživački rad, sudsko-medicinski značaj, kao dokazni materijal, kao i dokumenti koji sadrže lične podatke pacijenata.

Brojna medicinska dokumentacija sadrži značajne podatke kako o pojedincima, tako i o društvu u cjelini. Broj dokumenata i informacija raste i povećava se napredovanjem i razvojem medicinske nauke i tehnologije. Zbog velike važnosti i orgomne količine medicinske dokumentacije i druge nemedicinske dokumentacije, zadatak i obaveza Ustanove jeste da vrši adekvatnu zaštitu medicinske i druge nemedicinske dokumentacije, te da vrši odabiranje arhivske građe i predaju iste Arhivu TK, uz redovno izlučivanje bezvrijednog registraturskog materijala. Medicinska dokumentacija koja nastaje u radu Ustanove, ima nemjerljiv značaj i ulogu za funkcionisanje medicinskih službi i stručno usavršavanje medicinskog kadra.

Isto tako ima veliki značaj i doprinos za razvoj medicine u liječenju i borbi protiv raznih bolesti kao i pružanju informacija u ostvarivanju građanskih prava.

Posmatrano sa arhivističkog stanovišta najadekvatnija podjela dokumentacije u oblasti zdravstva jeste slijedeća:

- dokumentacija u zdravstvu (tu spada dokumentacija koja se odnosi na

1 "Sl. novine Federacije BiH", br. 29/97.
2 "Sl. novine Tuzlanskog kantona", br. 9/97.
3 Statut je donesen 30.3.2009. god., pod br. 02/1–37–18/09.

Arhiv TK DRAFT

administrativno-finansijsku, ljudske resurse, kadrovsko i ostalo poslovanje zdravstvene ustanove);
- medicinska dokumentacija (gdje se svrstava sva medicinska dokumentacija koja sadrži medicinske podatke o povredama, istorije bolesti sa svim pratećim nalazima i mišljenjima ljekara, otpusne liste, otpusna pisma, RTG snimke, zdravstveni kartoni, indeksi bolesnika, protokoli i druga dokumenta).

Kako bi medicinska i ostala dokumentacija bila adekvatno valorizovana (vrednovana) možemo je podijeliti u nekoliko osnovnih grupa:
- na aktivnu-operativnu dokumentaciju, koja se koristi svakodnevno na klinikama, poliklinikama, zavodima, sektorima i službama;
- na papirnu dokumentaciju, RTG snimke prema mediju na kome su nastali;
- na propisnu i nepropisnu, prema zakonskoj regulativi;
- prema vrsti i djelatnosti zdravstvene ustanove (ambulantna, klinička i polikliničkа dokumentacija);
- prema vrsti medicinske dokumentacije (istorije bolesti, ambulantni protokoli, protokoli ležećih pacijenata, indeksi bolesnika, itd.);
- podaci o težini povreda, razna oboljenja i stanja pacijenta;
- medicinska dokumentacija koja se odnosi na posebno interesantne slučajeve rijetkih i specifičnih bolesti;
- koje podatke dokument sadrži (podatke koji su od interesa za praćenje zdravstvenog stanja pacijenata, podaci koji su važni za naučno-istraživački rad, pravne osnove korištenja dokumenta itd.);
- vrijeme nastanka i operativna vrijednost dokumenta.

Važnost medicinske i druge nemedicinske dokumentacije koja nastaje u radu Ustanove u svim njenim dijelovima ogleda se između ostalog u domenu pružanja informacija onima kojima su najpotrebnije i to:
- zaposlenicima ustanove za potrebe naučno-istraživačkog rada;
- ovlaštenim zaposlenicima za potrebe vođenja postupaka predviđenih zakonskim propisima, opštim aktima Ustanove i važećim procedurama Ustanove (npr. ispitivanje po žalbama pacijenata, postupci iz oblasti radnih odnosa, ispitivanje incindentnih situacija itd.).

Navedenim zaposlenicima, sva medicinska dokumentacija izdaje se putem reversa.

U skladu sa Zakonom o slobodi pristupa informacijama[4], medicinska i druga dokumentacija izdaje se fizičkim i pravnim licima u reproduciranoj formi i ovjerenim prepisima iste.

Evidentno je da je iskazan sve veći interes za korištenjem medicinske dokumentacije, kako od strane fizičkih, tako i pravnih lica. Dokumentacija se traži za razne potrebe, a kako bi isti ostvarili svoja građanska prava koja su

4 "Sl. novine Federacije BiH", br. 32/01.

im zagarantovana međunarodnim i nacionalnim zakonima. Sređenost i zaštita arhivske građe svakako da je imala veliku ulogu na procenat pozitivno rješenih zahtjeva koji iznosi oko 90%, čime možemo biti prezadovoljni.

Naravno, tome je doprinijelo stvaranje validne baze podataka, što svakako podrazumjeva sređivanje arhivske građe i registraturskog materija, rješenost adekvatnog prostora za smještaj iste, te uređenje sistema kancelarijskog i arhivskoga poslovanja unutar ustanove.

Poseban doprinos na ovom polju djelovanja ima sistem praćenja i upravljanja informacijama koji je jako bitan kod korištenja istih. Takav sistem je uspostavljen u UKC-u Tuzla i predstavlja značajan segment cjelokupnoga poslovanja ove, za društvenu zajednicu, važne ustanove.

Pod pojmom vrednovanja arhivske građe, u arhivskoj teoriji i praksi podrazumjeva se postupak kojim se putem stručne ekspertize sadržaja određuje značaj svakoga akta (dokumenta, zapisa), bilo da je nastao u registraturi, da je primljen ili je u njoj zatečen odnosno cjeline dokumenta. U suštini se sve svodi na određenje kojim aktima dati vrijednost arhivske građe (trajna vrijednost) ili registraturnoga materijala (vremenski ograničena, operativna vrijednost), a sve u duhu osnovnoga postulata vrednovanja: da se na minimumu dokumenata sačuva optimum informacija o sadržaju djelatnosti određene registrature. Kada je u pitanju medicinska dokumentacija stajalište je uglavnom jasno profilirano u smjeru potrebe za adekvatnom valorizacijom, pa otuda i zaštitom medicinske i druge dokumentacije koja nastaje u ustanovi.

Arhivska građa se u JZU UKC Tuzla, vrednuje s obzirom na njen značaj za medicinu kao vodeću nauku u svijetu za historiju, te trajno pravnu sigurnost fizičkih i pravnih lica u ostvarivanju njihovih građanskih i drugih prava.

Važno je napomenuti, da je vrednovanju medicinske dokumentacije doprinjelo i donošenje procedura koje su donesene na osnovu akreditacijskih standarda Agencije za kvalitet i akreditaciju u zdravstvu i to:

- Procedura „Arhiviranje istorija bolesti i knjiga protokola“
- Procedura „Izdavanje, povrat i prijenos medicinske dokumentacije unutar ustanove“, od strane Sektora za poslove organizacije i poboljšanje kvaliteta, a odobrene od strane direktora.

Procedura „Rješavanje zahtjeva fizičkih i pravnih lica za izdavanje medicinske i druge dokumentacije, donesena od strane Službe za kancelarijsko i arhivsko poslovanje, odobrena je od strane direktora ustanove.

Ove godine vršena je izmjena i usklađivanje normativnih akata koji upućuju na arhivistiku i arhivske poslove, kao i na kancelarijske poslove. To su Pravilnik o kancelarijskom i arhivskom poslovanju i Lista kategorija registraturne građe sa rokovima čuvanja.

U novoj Listi kategorija registraturne građe razrađena je nova organizaciona šema – struktura Ustanove. Nova organizaciona struktura urađena je od 2009. godine kojom su formirane nove klinike, zavodi, sektor i službe. U Listi je obuhvaćena dokumentacija koja nije predviđena u prethodnoj Listi kao i novo nastala vrsta dokumentacije koja nastaje u radu Ustanove. Takođe, dati su novi rokovi čuvanja koji se odnose na finansijsko-računovodstvenu dokumentaciju koje je predvidio novi Zakon o računovodstvu i reviziji[5].

Vrednovanje i odabiranje arhivske građe smatra se jednim od najznačajnijih poslova u arhivskoj struci. Vrednovanje medicinske dokumentacije je postupak kojim se procjenjuje značaj medicinske dokumentacije i utvrđuje rok do kojeg će se čuvati određena vrsta građe, te utvrđuje postupak sa svakom vrstom po isteku roka čuvanja. U svim fazama rada sa arhivskom građom uvijek je prisutno vrednovanje iste i to:

- od izrade liste kategorija registraturne građe sa rokovima čuvanja, odabiranje arhivske građe iz registraturne građe i izlučivanje bezvrijednog registraturskog materijala i određivanje mjera zaštite do predaje arhivske građe nadležnom arhivu.

To je postupak na osnovu kojeg se utvrđuje trajna vrijednost građe imajući u vidu njeno naučno, kulturno i istorijsko značenje utvrđeno zakonskim propisima. Vrednovanje medicinske građe provodi se primjenom slijedećih kriterija:

- značaj stvaraoca arhivske građe kao i društvena uloga stvaraoca građe,
- mjesto i vrijeme njenog nastanka,
- stepen sačuvanosti ahivske građe,
- sadržaj i starost građe,
- njena reprezentativnost, unikatnost i autentičnost,
- društveno-socijalni ambijent nastanka građe kao i posebne vrijednosti građe.

Zaključak

Vrednovanje medicinske dokumentacije je za arhivsku struku i nauku od krucijalnog značaja.

Kako bi Ustanova mogla uspješno da ostvaruje svoju funkciju, te opravda ulogu koju ima u društvu, ispunila je obaveze, te kancelarijskom i arhivskom poslovanju posvetila dužnu pažnju praćenja kako medicinskih, tako i arhivskih tokova, a samim tim pristupila pitanju vrednovanja medicinske i nemedicinske dokumentacije.

Samo tako se može postići pravi cilj, a to je dosljedno vrednovanje medicinske i druge dokumentacije koja je od velike važnosti, ne samo za razvoj i potrebe medicine kao vodeće nauke u svijetu, nego i društva u cjelini.

5 "Sl. novine Federacije BiH", br. 83/09.

DRAFT

Kako bi korišćenje medicinske dokumentacije bilo još efikasnije i jednostavnije, neophodno je ući u proces informatizacije i stvaranja elektronske baze podataka u skladu sa utvrđenim normama i standardima iz ove oblasti.

Ovom pitanju u budućnosti Ustanova će posvetiti posebnu pažnju i samim tim pokazati visok stepen odgovornosti u vrednovanju medicinske dokumentacije.

Summary

Evaluation of medical records is of crucial importance for the archival profession and science.

In order to successfully exercise its function, and justify the role it plays in society, the Institution has to fulfill the duties and devote needed attention to the office and archival business regarding medical and archival issues and thus approach the issue of evaluation of medical and non-medical documentation.

Only in that way we can achieve the real goal, which is consistent evaluation of medical and other documentation, not only for development and the needs of medicine as a leading science in the world, but also society as a whole.

To make use of medical records more efficient and easier, it is necessary to enter into the process of infomatization and creation of electronic databases in accordance with established norms and standards in this field.

This issue will be given special attention in the future, and therefore show a high degree of responsibility in the evaluation of medical records by our institution.

ДАНИЧИЋ

Mag. Nada ČIBEJ
Pokrajinski arhiv Kopar

ZAŠTITA ARHIVSKE GRAĐE – FOTOGRAFIJE I RAZGLEDNICE

Abstrakt: *Fotografska i filmska građa s obzirom na materijale i postupke obrade razlikuje se od građe na papiru, zato se i čuvanje, konzerviranje i restauriranje te vrste nasiljeđa razlikuje. Od postanka fotografije u 1839. godini, za izradu fotografija upotrebljavale su se različite metode i materijali. Neki od upotrijebljenih materijala su se razgrađivali sami od sebe, a drugi su bili osjetljivi na dodir, a skoro sva fotografska građa je osjetljiva na svjetlo i mikroklimatske uvjete čuvanja.*

Ključne riječi: *Fotografije, razglednice, materijalna zaštita.*

Uvodne napomene

Očuvanje kulturnog nasljeđa je bitan uvjet garancije kulturnog identiteta naroda. Među temeljne zadatke očuvanja kulturnog nasljeđa sigurno spada zaštita arhivske građe kao kulturnog spomenika.

Tako je u 39. članu UVDAG određeno, da moraju „*arhivi, javnopravne osobe i imaoci privatne arhivske građe osiguravati uvjete za materijalnu zaštitu arhivske i dokumentarne građe, da se kod čuvanja, uređivanja, popisivanja, upotrebe, prijevoza i izlaganja građe ne ošteti, uništi ili kako drugačije izgubi.*“[1]

Isto tako već spomenuti član 115. UVDAG predviđa, da „*ako je zahtijevana arhivska građa u slabom materijalnom stanju ili postoji opasnost, da će se kod upotrebe oštetiti, daju se na upotrebu kopije arhivske građe, koje mogu biti pretvorene u digitalni oblik, mikrofilmovane ili nekako drugačije pohranjene*“.[2]

Koje su glavne opasnosti, koje ugrožavaju građu?

- priroda same građe,
- prirodne nesreće i nezgode, koje je uzrokovao čovjek,
- klimatski uvjeti u okruženju, u kojem je građa pohranjena,
- način postupanja sa građom.

1 39. član Uredba o zaštiti dokumentarne i arhivske građe, SL RS 86/2006 (u nastavku UVDAG).
2 Drugi odlomak 115. čla na UVDAG.

ARHIV DRAVNIK

Organske materije su podvrgnute neprestanom i neizbježnom prirodnom procesu starenja. Sa brižnim postupanjem i osiguravanjem odgovarajućih klimatskih uvjeta taj proces je moguće usporiti, ali nikako ga ne možemo posve zaustaviti.

Kemijska i fizička stabilnost građe je ovisna i od kvalitete upotrijebljenih sirovina i njihove prerade i oblikovanja i načina izrade konačnog proizvoda.

Fotografska i filmska građa s obzirom na materijal i postupke obrade razlikuje se od građe na papiru, zato se i čuvanje, konzerviranje i restauriranje te vrste nasljeđa razlikuje. Za tu građu, naročito ako je nastala u bojenoj tehnici, uvjeti čuvanja i upotrebe još su strožiji nego za papir i pergament. Ista je posebno osjetljiva na svjetlost, povišenu temperaturu, promjene vlage te onečišćen zrak.

Fotografije[3] i razglednice

Crno bijela **fotografija** postoji već preko 150 godina, a osnovni princip izrade je ostao isti.

Tri najznačajnija sastojka razvijene fotografske građe su slijedeća:

- nosilac (obično film, papir ili plastificirani papir),
- vezivo (obično želatina),
- konačni slikovni sloj (najčešće srebro kod crno-bijele građe, te boje kod bojenog materijala).

Nosilac

Film

Filmovi su se pojavili sa razvojem savitljivih umjetnih masa. Prvi filmovi, koji sežu u devedesete godine devetnaestog stoljeća, su bili iz nitrat-celuloze (celuloid) sa želatinastom emulzijom. To je izuzetno nestabilan materijal, čije samozapaljenje je uzrokovalo požar u mnogim prostorijama, gdje čuvaju tu vrstu građe. Od dvadesetih godina dvadesetog stoljeća postepeno su ga zamjenili drugi materijali - najprije diacetat-celuloza, a slijedili su filmovi iz trajnije, triacetat-celuloze i od 1956. godine iz polietilen-tereftalata. Oba materijala se upotrebljavaju još danas i obrađena po arhivskim standardima spadaju među razmjerno postojane materijale.

3 Preuzeto iz Kolar, Jana: Osnove čuvanja i zaštite knjižnične građe, http://www.infosrvr.nuk.uni-lj.si/jana/tecaj/tecaj.html, (2.6.2010)

Arhivtk DAZTK

Papir

Suvremeni fotografski papiri su razmjerno postojani, jer su izrađeni od izrazito kvalitetnih vlakana te ne sadrže kiseline. Zbog brojnih dodataka, koji većinom negativno utječu na trajnost papira, relativnu postojanost različitih fotografskih papira je teško vrednovati.

Plastificiran papir

Kod plastificiranih papira je na površinu papirnih vlakana nanesen tanak sloj umjetne mase (polietilena), koji sprječava prodiranje vode u papir. Potrebno vrijeme ispiranja papira kod razvijanja se zato smanji, a izbjegava se i problem apsorbiranog fiksira na celuloznim vlaknima, kojeg ne možemo odstraniti ispiranjem. Ipak je polietilen u fotografskom papiru manje postojan od celuloznih vlakana. Zbog fotokemijske oksidacije polietilenskog sloja može doći do pucanja tog materijala.

Za izradu postojanih fotografija po postupcima, koji iz papira odstrane fiksir, nije preporučljivo upotrebljavati plastificirani papir. Kod svakodneve izrade fotografija, gdje odstranjivanje fiksira nije tako temeljito, onda je plastificirani papir pogodniji.

Vezivo

Abel Niepce de Saint-Victor je 1847. godine razvio ljepilo sa mješavinom umućenog bjelanceta od jajeta (albumin) i kalijevog jodida, koju je na ploči obradio sa srebrenim nitratom. Velik skok je značila upotreba novog ljepila, kojeg je upotrijebio englez Frederick Scott Archer. Umjesto jajnog albumina je upotrijebio otopinu celuloznog nitrata u eteru. Otopina se nazivala kolodij[4].

Najčešće upotrebljavana emulzija zadnjih sto godina je želatinasta. Značajna osobina želatine je, da sa povećanjem sadržaja vlage nabrekne i postane više osjetljiva na mehaničke povrede, a zbog hidroliznih reakcija može s vremenom postati topiva i u hladnoj vodi.

Konačni slikovni stroj

Srebro

U razvijenoj crno-bijeloj fotografskoj građi je obično lik zabilježen u obliku djelića srebra. Metalno srebro reagira npr. sa plinovima iz zraka (npr. sumporni

4 Kolodij znaći ljepilo – grčki: kolla.

DRAFT

dioksid, ozon, peroksidi...) zato ga je kod izrade arhivske trajne građe potrebno zaštititi selenovim ili zlatnim tonerom.

Boje kod bojene građe

Godine 1873. berlinski profesor kemije Hermann Vogel je otkrio, da je kolodijeva ploča osjetljiva također i na zeleno svjetlo, ako se obradi sa anilinskim bojama. Tako je nastala ortokromatska ploča, koja nije bila osjetljiva na crvenu svjetlost. Nedostatak je bio otklonjen 1906. godine i nastala je pankromatska ploča.

Godine 1935. Kodak je predstavio Kodachrome film u boji, a godinu kasnije ga je slijedila Agfa sa Agfacolor Neu. To je bilo rođenje suvremene fotografije, jer većina današnjih filmova u boji temelji na istim principima. S obzirom na trajnost, uvođenje filmova u boji je značilo snažan korak unazad. Slika naime nije više bilježena u obliku srebrnih djelića, nego sa bojama. Pošto su iste manje trajne od drugih sastojaka (filma, papira, želatine...), to je postojanost obojene fotografske građe ovisna prije svega od stabilnosti boja.

Razglednice[5] su danas priznat historijski izvor za istraživanje lika gradova, trgova, ulica i zgrada u prošlosti. Često jedino slikovna građa, prikazuje lik mjesta u prošlosti, i zato je izuzetno dragocjena dopuna arhivske građe. Zanemariva nije ni njihova sadržajna strana. To su sitni trenutci iz svakodnevnog života, koji nas za trenutak povedu u drugačiji svijet, sa drugačijim običajima, načinom razmišljanja i izražavanja.

Razglednica se postepeno razvila iz dopisnice. Godine 1869. je bečka poštanska uprava izdala prvo dopisnicu (Korrespondenz-Karte). U usporedbi sa pismom je bila novost privlačna prije svega zbog ugodne cijene, a pored oduševljenja je pobuđivala i nedoumice – u početku su naročito žene dopisnicu odbijale kao nepristojnu.

Ubrzo nakon nastanka dopisnice pojavila se i njena ilustrirana varijanta. Na početku su za ilustracije upotrebljavali leđnu stranu, koja je bila doduše namijenjena za saopćenja. S vremenom se slikovni dio dopisnice povećao i postepeno zahvatio cijelu leđnu stranu. Pošto se s tim smanjio prostor za saopćenja, na početku dvadesetoga stoljeća naslovna strana podijelila se na dva dijela - polovica je bila namijenjena za naslov i marku, a druga polovica za saopćenja. Tako je nastala razglednica, kao što je upotrebljavamo još i danas.

Prve razglednice su bile izrađene u litografskoj tehnici te su prevladavale sve do početka velikog interesiranja za razglednice u početku dvadesetog

5 Jerenac, Mira; (2004): Pozdrav iz naših krajeva – razglednice Ptuja i okolice u domoznanskoj zbirci, složenka, Knjižnica Ivana Potrča Ptuj, http://www.kamra.si/Data/Pozdraviznasihkrajev.pdf (23.8.2010).

stoljeća. Litografija je bila od sredine devetnaestog stoljeća najznačajnija tehnika za razmnožavanje razglednica.

Zbog velikog interesiranja za razglednice štampari su bili prisiljeni početi upotrebljavati tehnike, s kojima su mogli u kratkom vremenu naštampati što veće količine razglednica (fototipija, knjigotiska, ksilografija i ofsetni tisak). Većina razglednica između godina 1897. i 1920. je bila naštampana u tehnici fototipije i knjigotisku koje su nastale na osnovu crno-bijele fotografije. Mnogo tako naštampanih razglednica su potom ručno ili uz pomoć šablona obojili. Tako su u tom vremenu na tržištu crno-bijele i obojene razglednice te tzv. foto razglednice, koje su izrađivali fotografi na želju naručioca u manjim nakladama na fotografski papir, kojeg su počeli izrađivati u formatu razglednica koncem devetnaestog stoljeća. Nakon 1920. godine razglednice su već štampali sa ofsetnom štampom.

Drugi svjetski rat je prekinuo uhodan tok izdavanja razglednica. Bitno manje ih je bilo izdanih u periodu od 1940. do 1970. godine. U sedamdesetim godinama je broj izdanih razglednica polako narastao, ali prema broju, motivima i kvaliteti, nisu dostizale nivo predratnih razglednica. Nedostatak razglednica, koje su nastale na osnovu obojenih fotografija u sedamdesetim godinama, je prije svega nepostojanost boja.

Masovno pisanje i slanje razglednica su potakla i strastveno sakupljanje, koje se proširilo među svim slojevima stanovništva te se razvilo u tzv. "razglednički sport". Sakupljači su se udruživali u društva, međusobno su razmjenjivali najnovije razglednice te ih sa oduševljenjem pohranjivali u svoje albume. Zato vrijeme od 1897. godine do kraja Prvog svjetskog rata nazivamo "zlatni vijek razglednica".

U usporedbi sa današnjim razglednicama su bile one iz vremena Austro-Ugarske sa motivima bogatije, jer se nisu ograničavale na panoramske razglede i najzanimljivije zgrade, nego su prikazivale brojne ulične motive, događaje i ljude. Sa svojom slikovnom i sadržajnom pričom mogu biti značajan historijski izvor o liku nekog kraja i života ljudi u prošlosti, zato ih u svoje zbirke uvrštavaju i različite kulturne ustanove, među njima muzeji, arhivi i biblioteke.

Uzroci oštećenja fotografske građe

Od početka 1839. godine za izradu fotografija su upotrebljavane različite metode i materijali. Neki od upotrijebljenih materijala su se razgrađivali sami od sebe, drugi su bili osjetljivi za dodir, a skoro sva fotografska građa je osjetljiva na svjetlost i mikroklimatske uvjete čuvanja, ne samo na temperaturu, relativnu vlagu i onečišćen zrak, nego i na oksidirajuće supstancije, koje emitiraju građevinski materijali, boje zidova, drveni namještaj, ljepenke pa čak i omoti, koji su trebali

zaštititi fotografije.[6] Fotografski nosioci su krajnje osjetljivi, te su moguća oštećenja, koja uzrokujemo sa neprimjernim postupanjem i neprimjerenim čuvanjem.

Vlaga

Viša relativna vlaga pospješuje propadanje fotografske građe, a pred toga uzrokuje mekšanje emulzije i njenu ljepljivost. Ona postane zato bitno osjetljivija na mehanička oštećenja. Visoka relativna vlaga omogućava rast mikroorganizama na papiru i emulziji. Te vrste oštećenja sa građe većinom nije moguće odstraniti. Odgovarajući uvjeti za razvoj plijesni su temperature iznad 24, odnosno 27 stupnjeva Celzijusa i relativna vlaga viša od 60 % RH.

Nasuprot tome niska relativna vlaga uzrokuje snažno skupljanje emulzije, koja može čak ispucati. Također i papir sa snižavanjem relativne vlage gubi elastične osobine i postaje krhak.

Temperatura

S povećanjem temperature brzine kemijske reakcije se povećaju. Na svakih 10 stupnjeva Celzijusa brzina kemijskih reakcija se udvostruči. Zato je za većinu materijala, koji se upotrebljava pri fotografijama preporučljivo čuvanje na niskim temperaturama (npr. hladnjak). Pri tom moramo paziti, da kod upotrebe ne dođe do kondenzacije vlage na površini građe.

Svjetlost

U prostorijama, gdje se nalazi građa, jačina osvjetljenja mora biti što niža. Sve talasne dužine svjetlosti pospješuju kemijsku razgradnju organskih materijala.

Odgovarajuće obrađene crno-bijele fotografije su razmjerno postojane, kada su izložene svjetlosti. Želatinasti i papirnati sloj mogu oštetiti prije svega ultra-ljubičasti zraci.

Obojena građa je izuzetno osjetljiva na svjetlost. Kodachrome dijapozitivi mogu znatno izbljediti već nakon 10 minuta projiciranja.

Kod razglednica možemo konstatovati, da je tehnologija izrade odlična, jer su još nakon sto godina u odličnom stanju, samo ako nisu bile istrgane, na visokoj

6 Usporedi IFLA načela za čuvanje knjižnične građe i za postupanje sa njom, (2005): (urednici Vodopivec, Jedert i Urbanija, Jože); Filozofski fakultet, Odjeljenje za bibliotekarstvo i Arhiv Republike Slovenije, Ljubljana i British standard BS 5454:2000. Recommendations for the storage and exhibition of archival documents. London: British Standards Institution.

ARHIVIT DAMIĆ

vlazi ili izložene jakoj svjetlosti. Tako svjetlost, vlaga, temperatura, neprimjerena upotreba i procesi prirodnog starenja oštećuju papir. I dakle, brzine kemijskih reakcija se udvostruče, kada se temperatura podigne za 10 °C i upolove kada se temperatura snizi za 10 °C. Dakle uzroci oštećenja su jednaki kao kod fotografija.

Svi, koji su odgovorni za čuvanje arhivske građe, morali bi poštivati slijedeće:
– Kemijske reakcije, koje se pokrenu, ako je građa izložena svjetlosti, se nastavljaju još i potom, kada ih odmaknemo sa izvora svjetlosti i građu vratimo u tamno okruženje skladišta.
– Šteta, koju uzrokuje svjetlost, je nepopravljiva.
– Utjecaj svjetlosti je kumulativan. Negativan učinak će biti jednak, ako građu za kraće vrijeme izložimo jakoj svjetlosti ili ako je ispostavljena slabijoj svjetlosti duže vrijeme.
– Vidljivi i infracrveni izvori svjetlosti, kao što su sunce ili upaljena sijalica, odaju toplotu. Povećana toplota pospješuje kemijske reakcije i utječe na promjenu relativne vlage.

Preporuke za čuvanje fotografske građe i razglednica

Temperatura

Temperatura prostorija, u kojima čuvamo građu, mora biti odgovarajuće niska. Neophodno je smanjiti izloženost građe svjetlosti, UV zračenju, atmosferskom onečišćenju i onečišćenju djelićima.

Crno-bijele fotografije je preporučljivo čuvati u prostorijama, gdje je temperatura niža od 18 stupnjeva i dnevno ne varira više od 2 stupnja Celzijusa.

Bojeni materijal moramo čuvati na što nižim temperaturama, ako je ikako moguće u hladnjaku ispod 2 stupnja Celzijusa. Ali pri tome moramo paziti, da ne dođe do kondenzacije vlage na površini materijala u toku hlađenja ili prije upotrebe. Građu čuvamo u tamnim prostorijama. Ali svakako moramo izbjegavati direktnu sunčevu svjetlost.

Relativna vlaga

Relativna vlaga je odnos, izražen u procentima, između apsolutne vlage nezasićenog i apsolutnom vlagom zasićenog zraka pri istoj temperaturi. Izražena je u gramima vode na kubni metar zraka (g/m^3).

Kada se temperatura zraka poveća, poveća se i količina vode, koju zrak može sadržavati. Ako zraku uz povišenu temperaturu ne dodamo vode, RV se smanji. Temperatura, kod koje počinje kondenzacija (temperatura, kod koje zrak dostiže zasićenost), se naziva rosište.

ARHIV DANIJEK

Idealnih stupnjeva, koji bi važili za svu građu nema – postoje samo vrijednosti i rasponi, koji minimiziraju specifične tipove promjena na građi.

Povišena RV i temperatura pospješuju kemijske reakcije u organskim materijalima. Materije organskog izvora su hidroskopne (na sebe vežu vlagu te je emitiraju s obzirom na povećavanje i snižavanje RV zraka). Posljedica variranja sadržaja vlage je rastezanje i krčenje materijala. Snažno variranje temperature i RV uzrokuje više štete nego konstantno visoke vrijednosti, zato je potrebno izbjegavati variranje. Vidna oštećenja su ljuštenje mastila, savijanje korica i knjiga te pucanje emulzije na fotografijama.

Idealni uvjeti za čuvanje miješanih zbirki (fotografije, dijapozitivi, negativi) su između 30-45 % RH. Relativna vlaga neka ne varira više od 5 % RH na dan.

Ako su u prostoru čuvane samo fotografije, onda su optimalni uvjeti 30-40 % RH (već kod 40-50 % relativne vlage je snažno povećano razgrađivanje nitratnih i acetatnih filmova te nekih historičkih negativa na staklu). Za razglednice, koje su na papiru važe uvjeti čuvanja za papir (15-20 stupnjeva C i 40-55 % RH), a za one, koje su izrađene kao fotografija samo navedene preporuke.

Zaštitni omoti

Fotografsku građu i razglednice čuvamo u materijalima od papira ili umjetnih masa. Za sve zaštitne omote bi morali upotrijebiti materijal, koji je fotoaktivno testiran (PAT – Photo Activity Test). Taj test vrednuje utjecaj fotoštetnih supstanci u materijalima, koje upotrebljavamo za čuvanje i zaštitu fotografske građe.

Zaštitni omoti spadaju u dvije grupe: papir, odnosno ljepenka i plastika. Najbolje je, da svaka fotografija i razglednica ima svoj zaštitni omot.

Papir

Papir je manje propustan za svjetlost, a propušta vlagu i plinove. Slaba propusnost za svjetlost produžava trajnost građe. Ipak je za ogled potrebno rukovanje sa građom, koja vodi do mehaničkih oštećenja, prstnih otisaka... Propusnost za vlagu je izuzetno značajna, ako čuvamo fotografski materijal u prostorijama gdje temperatura jako varira ili gdje je opasnost visoke relativne vlage. U tim uvjetima je bolji izbor papir, jer kod umjetnih masa može doći do lijepljenja želatinaste emulzije na umjetnu masu (isto se može dogoditi i sa uramljenom fotografijom, koja se dotiče stakla. Opasnost je u tom primjeru još veća, jer na površini stakla, može doći do kondenzacije vlage).

Propusnost za plinove je nužna za čuvanje građe, koja sa staranjem oslobađa štetne kemikalije. To je posebno značajno kod filmova u boji, jer su boje osjetljive na pH. Čak variranje pH za 0.5 jedinica ih može promijeniti.

PREVIEW DRAFT

Papir za čuvanje fotografskog materijala bi trebao sadržavati visok stupanj alfa-celuloze (barem 93%), bez lignina, sumpora, galuna, kolofonije, voskova i plastifikatora. Papir mora imati neutralan pH (6,5 – 7,5).

Umjetne mase

Neobrađen poliester (Mylar) je najviše inertan i trajan, ali i najskuplji materijal za trajno čuvanje fotografske građe i razglednica.

Za trajno čuvanje fotografske građe i razglednica mogu se upotrijebiti i neobrađeni polipropilen i polietilen, a ne smijemo upotrijebiti polivinilklorid (PVC), jer je kemijski slabo postojan, a plastifikatori će uzrokovati razgradnju fotografske građe. Plastični zaštitni omoti ne smiju sadržavati omekšivača, površina ne smije biti uglačana, prevučena ili brušena. Plastični zaštitni omoti nisu primjereni za fotografije i negative sa osjetljivim površinama (emulzija koja otpada, ručno bojene fotografije), fotografije i negativi na staklu, fotografije u oblogama (ferotipije[7], dagerotipije[8], kalotipije[9], ambrotipije[10], tintipija[11]) i druga starija fotografska građa.[12]

Stariji albumi su imali dobru osobinu, da su bile fotografije u album pričvršćene pomoću "uglova". Slaba strana tih albuma su krajnje neprimjerni materijali. Album sa stranama od crnog kartona doduše izgleda lijepo, ali je bila većina te vrste kartona zbog snažne kiselosti neprimjerena za trajno čuvanje fotografske građe.

Samoljepivi albumi su potpuno neprimjereni za trajno čuvanje fotografija, jer su većinom izrađeni iz jako kiselih materijala, koji pospješuju raspadanje fotografija.

Preporučljivo je, da za podlogu u albumima upotrebljavamo kvalitetan, neutralan papir u bijeloj bež ili sivoj boji. Stranice odvajamo sa prozirnom folijom iz odgovarajuće umjetne mase. Iz nje izradimo i uglove, sa kojima fotografije

7 Ferotipija je fotografija, koju je patentirao Hannibal L. Smith godine 1856. Postupak je sa sličnom osnovom kao kolodijski negativ, samo da je umjesto nanosa kolodija na steklenu površinu upotrebljena čelična lakirana pozadina i na nju nanesen kolodij.

8 Dagerotipija je bio prvi upotrebljiv postupak, koji je djelovao po načelu fiksiranja posrebrene ploče sa natrijevim hiposulfitom. Prva dagerotipija je bila snimljena 1837. godine. Izumio ju je francuz Louis Daguerre.

9 Kalotipija je postupak izrade fotografije na papiru premazanim sa srebrnim nitratom i galovo kiselinom, obrađena sa galovim nitratom srebra i fiksirana sa kalijevim bromidom (kasnije natrijevim hiposulfitom). Izumio ju je engleski matematičar William Henry Fox Talbot.

10 Ambrotipija je upotreba negativa na crnoj podlozi.

11 Tintipija je bila u osnovi ferotipija, koju su kasnije dodatno obojili. Osnova je bila kolodijski postupak, sličan ambrotipiji, samo da je bila za osnovu upotrijebljen željezni lim a ne steklena ploča. Patentirana je bila godine 1854.

12 Malešič, Jasna; Štolfa, Andrej (2009): Zaštita najstarije fotografske građe u Narodnoj i univerzitetnoj knjižnici, *Tehnički i sadržajni problemi arhiviranja*, Radenci, str. 335 – 342.

pričvrstimo u album. Album treba čuvati u kutiji, da ga zaštitimo od prašine a fotografije treba položiti vodoravno. Ako imamo zbirku razglednica najbolje je da je pohranjena u fasciklima i u ladicama, tako da nisu cijelo vrijeme izloženi svjetlosti. Fotografije i razglednice na povremenim izložbama ili u albumima nikada ne lijepimo ljepilima.

Zaključak

Kod čuvanja, sređivanja i upotrebe građe potrebno je sa istom postupati obazrivo, da se ne ošteti ili uništi, te da se očuva njeno izvorno svjedočenje. Građa se ne smije savijati, po njoj se ne smije pisati, crtati, lijepiti, strugati, brisati gumicom ili sa nje bilo kako odstranjivati zapise.

Fotografski nosioci su krajnje osjetljivi, te su neprimjernim postupanjem i rukovanjem možemo dooštetiti građu. Zato je nužno pridržavati se slijedećih uputa:

– kada je moguće, treba upotrebljavati kopije umjesto originala,
– sa građom se rukuje samo sa čistim pamučnim rukavicama, bez dlakavih vlakana,
– nikada ne treba doticati emulzijske strane fotografske građe (fotografije negativa, dijapozitiva itd.),
– kod držanja fotografija se upotrebljavaju obje ruke ili tvrd komad ljepenke kao potpora,
– na fotografskoj građi se ne smije upotrebljavati ljepljiva traka, spajalice, čiode, štipalice ili gumice,
– fotografska građa se mora zaštiti opremom od kemijski postojanih materijala,
– fotografska građa se ne smije ostavljati direktno izložena sunčevoj svjetlosti,
– o problematici pohranjivanja fotografske građe i postupanja sa njom treba se posavjetovati sa konzervatorom.

Dakle**,** svi, koji brinemo za ovakvu vrstu arhivske građe, te je želimo očuvati za budućnost, moramo se opskrbiti sa strpljivošću, pedantnošću, znanjem i voljom, te dobiveno znanje i iskustvo primjenjivati u praksi.

Summary

When storing, sorting and using sensitive materials they should be handled with special care and caution in order not to damage or destroy it, and to preserve its original testimony. The material should not be bent, it is not allowed

ARHIVIST DAZHEK

to write or draw on it, nor paste, scrape, wipe it with a rubber, or try to remove any records. Photographic carriers are extremely sensitive, and inappropriate treatment and handling can permanently damage the material. Therefore it is necessary to comply with the following instructions:

- when possible, use copies instead of originals,
- the material must be handled only with clean cotton gloves, no hairy fibers
- it should never be touched by emulsion for photographic materials (photo negatives, slides, etc.)
- for holding photographs use both hands or stiff piece of cardboard as a support,
- the photographic material may not be used or attached with duct tape, staples, needles or rubber,
- photographic material must have protective equipment from chemical-resistant materials,
- photographic material must not be left exposed to direct sunlight,
- on the issue of storing photographic materials and dealing with it, we should try to consult with a conservator.

Therefore, everyone, who cares for this kind of archival material must equip himself with patience, meticulousness, knowledge and desire, to apply gained knowledge and experience in practice.

Arhiv TK
DAZ TK

Jugoslav VELJKOVSKI
Istorijski arhiv Grada Novog Sada

PROBLEMATIKA ZAŠTITE PRIVATNE ARHIVSKE GRAĐE U SRBIJI

Abstrakt: *Pitanje čuvanja i zaštite arhivske građe koja se nalazi u privatnom vlasništvu predstavlja jedan od velikih problema arhiva zemalja koje su izašle iz bivšeg socijalističkog bloka. Jedan od najbitnijih uslova za kvalitetnu zaštitu – pravna regulativa, gotovo svuda je stizala za zakašnjenjem i nije u potpunosti obuhvatala stanje na terenu. U ovom radu je ukratko tretirano pitanje postojanja i zaštite privatnih arhiva i arhivske građe, koji u Republici Srbiji tek treba da se "ozakone" posle donošenja i početka primene novog zakona o arhivskoj građi, sa osvrtom na zakonodavstvo ostalih ex-Ju republika, pitanje smeštaja arhivske građe u privatnim arhivima, te neka iskustva Istorijskog arhiva Grada Novog Sada u vezi ove problematike*

Ključne reči: *Privatna arhivska građa, privatni arhivi, arhivsko zakonodavstvo*

Uvod

Definicija termina privatni arhivi i privatna arhivska građa je veoma evoluirao u prethodnih 30 godina. Tako je u periodu do 1990. godine pod ovim terminom smatrana samo dokumentacija u ličnom ili porodičnom vlasništvu.

Ova arhivska građa je bila u sistemu pravne zaštite SFRJ, s obzirom da su arhivski propisi, federalni, republički i pokrajinski, arhivima davali nadležnost nad celokupnom arhivskom građom, samim tim i privatnom. Nadležni državni arhivi imali su pravo i obavezu da evidentiraju svu građu, pravo preče kupovine, zabranu prodaje ili iznošenja u inostranstvo bez saglasnosti itd. U nedostatku jasnih zakonskih odredbi i radi bolje zaštite ovog vida arhivske građe, u Republici Srbiji su još krajem šezdesetih godina prošlog veka doneta dva Uputstva Arhivskog veća Srbije: Uputstvo o sređivanju ličnih i porodičnih fondova od 1969. i Uputstvo o pronalaženju, evidentiranju, zaštiti i korišćenju arhivske građe u privatnom vlasništvu iz 1970. godine. Od velike koristi su bili i radovi Miloša Miloševića, *Za efikasniji nadzor nad privatnim arhivima*, Arhivist VII/1957 vol 3 – 4; Bogdan Lekić, *Neki problemi zaštite i preuzimanja arhivske građe koja se nalazi u privatnim arhivima*, Arhivist XXXVIII/1988. Uzevši u obzir da je udeo

ARHIV DAZEK

tadašnje privatne arhivske građe iznosio manje od 1 % ukupne arhivske građe na terenu, nije se ni mogla očekivati veća zastupljenost stručnih radova na ovu temu.

Zakonska regulacija

Raspadom SFRJ, u svim novostvorenim zemljama došlo je do vlasničke transformacije. Nekadašnja društvena imovina je postala privatna. Samim tim i veliki deo arhivske građe je dobio karakter privatne. U većini zemalja istočne i jugoistočne Evrope, nekadašnjeg socijalističkog bloka, ubrzo je normativno regulisano razgraničenje javnog i privatnog sektora, njihovih prava i obaveza u novim društvenim okolnostima. Zakonima i podzakonskim aktima regulisane su ingerencije arhiva prema arhivskoj građi koja je iz nekadašnje državne ili društvene svojine prešla u privatno vlasništvo. Analizom zakonskih propisa u zemljama centralne i jugoistočne Evrope dolazi se do saznanja da je u pojedinim državama daleko konkretnije regulisana ova oblast, dok je u drugim državama to propisano samo načelno, u osnovnim ili posebnim odredbama.[1] Drugim rečima, svi priznaju postojanje i važnost privatne arhivske građe, ali se ista različito vrednuje. Kada su u pitanju zemlje naslednice SFRJ, mora se konstantovati da su najdalje otišle Slovenija i Hrvatska, koje su u svojim zakonima o arhivima dali veliki značaj ovoj vrsti arhivske građe, posvećujući im cela poglavlja. Imaoci i stvaraoci u Hrvatskoj, su dužni da vode evidenciju o vrsti, vremenskom rasponu i količini arhivske građe koju poseduju, da je čuvaju, sređuju i popisuju, te da uredno obaveštavaju nadležni javni arhiv o svim promenama. Pitanje iznošenja privatne arhivske građe u inostranstvo i pitanje prodaje također je regulisano ovim zakonom. Veoma dobar je i kosovski Zakon o arhivskoj građi i arhivima. U slučaju Bosne i Hercegovine, pitanje privatnih arhiva tretira samo Zakon o arhivskoj građi Bosne i Hercegovine, dok entitetski arhivi to pitanje ne tretiraju posebno.

Privatni arhivi se osnivaju, organizuju i funkcionišu kao i javni arhivi. Dozvolu za rad i kontrolu rada vrši nadležno ministarstvo. Definisani su kao ustanove koje "mogu prikupljati i čuvati arhivsko i registraturno gradivo nastalo radom svojih osnivača i drugih domaćih pravnih i fizičkih osoba"[2] ili kao "arhivska jedinica koja se osniva od fizičkog ili privatno pravnog lica"[3].

Problematika privatne arhivske građe i privatnih arhiva je aktuelizovana početkom XIX veka i o tom pitanju je održano nekoliko važnih savetovanja

1 Do sada najopširniji pregled arhivskog zakonodavstva u državama nastalim posle raspada SFRJ i susednim državama obradio je Jovan Popović, Privatna arhivska građa (privatni arhivi) u zakonima država jugoistočne Evrope, *Atlanti* Vol. 17/2007, N. 1-2, 157-171.

2 Član 42. Zakon o arhivskom gradivu i arhivima, "Narodne novine RH", br. 107/97, 64/00, 65/09.

3 Član 33. Kosovskog Zakona o arhivskoj građi i arhivima

na kojima je unapređena arhivska teorija o ovom pitanju i data su neka veoma praktična rešenja. Na ovom mestu trebalo bi istaći 22. Savetovanje Arhivskog društva Slovenije održanom 2005. godine u Murskoj Soboti pod nazivom "Čuvanje arhivske građe privatne provenijencije"[4], te tematski broj časopisa Atlanti, revije za savremenu teoriju i praksu iz 2007. godine, posvećenom pitanju privatne arhivske građe i privatnim arhivima, gde je veliki broj eminentnih arhivista iz celog sveta dalo svoje viđenje tog problema.[5]

U Republici Srbiji pitanja u vezi arhivske delatnosti još uvek normira Zakon o kulturnim dobrima donet 1994. godine.[6] U njemu se ne spominje niti jednom rečju privatna arhivska građa ili privatni arhiv. Međutim, članom 24. Zakona data je široka definicija arhivske građe kao "...dokumentarnog materijala od posebnog značaja za nauku i kulturu koji je nastao u radu državnih organa i organizacija, organa jedinica teritorijalne autonomije i lokalne samouprave, političkih organizacija i njihovih organa, ustanova i *drugih organizacija*, *verskih zajednica, kao i pojedinaca*, bez obzira na to kad je i gde nastao i da li se nalazi u ustanovama zaštite ili van njih"; dok član 76. istog Zakona posebnim odredbama navodi nadležnosti arhiva, bez da se nabrajaju nad kojim stvaraocima se vrši zaštita, nadzor i nalažu mere za ispravljanje nedostataka u postupku zaštite arhivske građe. Široko tumačenje ovih članova podrazumeva da arhivi vrše stručne nadzore nad svim pravnim licima čijim radom nastaje registraturski materijal.

Nacrt Zakona o arhivskoj građi je rađen po uzoru na zakone okolnih zemalja. Po prvi put se u Srbiji pravi oštra razlika između javne i privatne arhivske građe. Pitanju privatne arhivske građe posvećeno je celo jedno poglavlje ovog Zakona, gde se taksativno navode obaveze njihovih imalaca. Prvi put se normira i pitanje privatnih arhivskih ustanova, način njihovog osnivanja i delovanja. Međutim, ovaj zakon se priprema duži niz godina i dve godine od donošenja osnovnog Zakona o kulturi (2009. godine) i javne rasprave, još uvek nema ni naznake kada će ući u skupštinsku proceduru. Zato se sa punim pravom može reći da u pravnom smislu posmatrano, srpska arhivistika kasni punu deceniju za zemljama u okruženju, Hrvatskom i Mađarskom pogotovo.

Iskustva Istorijskog arhiva Grada Novog Sada

Zaposleni u Istorijskom arhivu se sa pitanjem privatne arhivske građe susreću već odavno, najčešće je to dokumentacija privrednih subjekata, dok imamo neuporedivo manji broj fondova i registratura koje su iz drugih oblasti.

4 Zbornik referatov 22. Zborovanja Arhivskega društva Slovenije in Pokrajinskega arhiva Maribor: *Varstvo arhivskega gradiva privatne provinience*, Murska Sobota:2005.

5 *Atlanti,* Vol 17, N. 1 – 2, Trieste 2007.

6 "Službeni glasnik RS", br. 71/94.

Radi lakše prezentacije naših dosadašnjih rezultata, privatna arhivska građa je podeljena prema nekim osnovnim kategorijama, već usvojenim u arhivskoj teoriji.

Među najvažnije stvaraoce i imatelje privatnog arhivskoga gradiva spadaju:
– Privatni privredni subjekti (privatizovana društvena preduzeća ili oni nastali posle 1990. godine);
– Verske organizacije;
– Udruženja građana, nevladine organizacije;
– Političke stranke;
– Sindikati;
– Privatne fizičke osobe.[7]

Arhivska građa verskih organizacija – Još tokom šezdesetih godina prošlog veka stručne službe arhiva su izvršile popise svih verskih organizacija koje se nalaze na teritoriji koja je pod nadležnošću Istorijskog arhiva. Prilikom popisa uzimane su u obzir samo tradicionalne verske organizacije sa ove teritorije – Rimokatolička, pravoslavna i evangelistička, dok jevrejska, islamska, kao i tzv. ''manjinske'' crkve i verske organizacije nisu popisivane. Prilikom ustrojavanja ove evidencije samo je konstantovano njihovo postojanje, nisu popisivane krajnje godine, ukupna količina arhivske građe, kao i stepen njihove sređenosti. Od tada do danas nije izvršen niti jedan novi stručni nadzor, niti su evidencije dopunjavane. Izuzetak predstavlja jedino jevrejska opština, koja je bila sama zatražila stručnu pomoć Arhiva po pitanju sređivanje svoje arhivske građe. Nakon donošenja Zakona o restituciji crkvama i verskim zajednicama iz 2006. godine, Istorijski arhiv je odigrao važnu ulogu u pripremama za povrat crkvenih matičnih knjiga nastalih od 1895. godine, a koje su vlasti bile preuzele od verskih organizacija po okončanju Drugog svetskog rata.

Arhivska građa političkih partija i nevladinih organizacija – Do 1990. godine Istorijski arhiv je vršio redovan i detaljan nadzor nad poslovanjem svih tadašnjih društveno političkih organizacija – Sreski i opštinski odbori Saveza komunista, Saveza socijalističkog radnog naroda, Saveza socijalističke omladine i Saveza samostalnog sindikata. Nakon uspostavljanja višepartijskog sistema, Istorijski arhiv često nije imao pristup ni do ovih fondova (imovinu svih DPO nasledila je vladajuća Socijalistička partija Srbije, koja u slučaju arhivske građe nije priznavala kontinuitet i obaveze koje iz toga slede, nego se prema ovoj arhivskoj građi nehajno odnosila), a kamoli da je arhiv dobio bilo kakva obaveštenja o osnivanju političke organizacije, promeni statusa ili adrese, posedovanju arhivske građe ili stepenu njihove sređenosti. Ovo se

7 Živana Heđbeli, Privatno arhivsko gradivo, *Arhivski vjesnik*, 44/2001, 94; Peter Pavel Klasinc, Privatni arhivi v arhivski teoriji in praksi; Za skandinavske zemlje: http://www.arkivverket.no/eng/content/view/full/750.

odnosi kako na gradske odbore stranaka koje su registrovane na pokrajinskom ili republičkom nivou, tako i na političke organizacije osnovane na teritoriji Novog Sada. Jedini izuzetak predstavlja Ekološki pokret Grada Novog Sada, udruženje građana za zaštitu životne okoline, po statutu nepolitička organizacija, ali ipak u dva mandata zastupljena u parlamentu Grada Novog Sada. Slično se može reći i za sindikate. Umesto nekadašnjeg jednog sindikata, danas su se oni više puta multiplikovali i teško ih je čak i evidentirati. Kada je reč o nevladinim organizacijama, mora se napomenuti da ih na teritoriji Grada Novog Sada nalazi registrovano više desetina, uz stalne promene, tako da i njihovo evidentiranje predstavlja veliki problem, a pogotovo obilazak i nadzor u postupku arhiviranja i čuvanja dokumentacije. Istorijski arhiv je evidentirao i uvrstio u plan obilazaka desetak udruženja humanitarnog karaktera.

Arhivska građa privatizovanih preduzeća – Proces tranzicije u Srbiji je dug i mukotrpan. Sa privatizacijom je započeto početkom devedesetih godina XX veka koja je ubrzana nakon Zakona o preduzećima iz 1998. godine, da bi nakon donošenja Zakona o privatizaciji, u Srbiji de jure prestao da postoji društveni kapital. U praksi je bilo malo drugačije. Istovremeno je trajao proces nestajanja nekadašnjih giganata i osnivanja velikog broja sitnih privrednih subjekata. Prema podacima od prošle godine, na teritoriji Južnobačkog okruga postojalo je preko 35.000 pravnih lica. Već iz ovog broja stvaralaca arhivske građe, mogu se videti sve teškoće sa kojima se susreće Istorijski arhiv u svakodnevnom radu. Novoosnovana preduzeća najčešće nisu ni svesna da oni kao stvaraoci nekog dokumentarnog materijala, poseduju arhivsku građu, te da su dužni da se pridržavaju odredbi Zakona o kulturnim dobrima koja se tiču obaveze klasifikovanja, evidentiranja i čuvanja celokupne arhivske građe nastalog njihovim radom. Prilikom obilazaka i kontakata sa ovakvim pravnim licima, posle dužeg objašnjavanja da njihova arhivska građa jeste kulturno dobro, primetno je elementarno nepoznavanje kancelarijskoga poslovanja, kao i pogrešno odlaganje arhivske građe. Dokumenti se zavode fragmentarno, od slučaja do slučaja, dokumentacija im je važna samo u datom trenutku, odlaže se proizvoljno i stihijski, prvenstveno se usredsređuju na svoju primarnu delatnost, dok im je ostala dokumentacija manje važna ili nebitna, ne postoje ni najosnovnije evidencije o arhiviranim predmetima. Nešto je bolja situacija u privatizovanim preduzećima, pošto je novim vlasnicima u posed prešla i arhivska građa nekadašnjeg društvenog preduzeća. No, ovakvi slučajevi ipak predstavljaju izuzetak, a ne pravilo, tako da smo svedoci tendencije nestajanja arhivske građe što je direktna posledica nedostatka adekvatnih pravnih normi, kao i nemogućnosti arhiva da proprati sve pravne promene na terenu. Arhiv najčešće biva informisan post festum, kada je građa već ozbiljno oštećena, nestala ili uništena, ili kada dođe do nekog od oblika prestanka sa radom, tipa likvidacije ili bankrota.

Privatne arhivske ustanove – Već smo spomenuli da novi Zakon o arhivskoj građi i arhivskoj službi, koji se još uvek nalazi u proceduri, tretira i pitanje osnivanja i delovanja privatnih arhivskih ustanova. Koristeći prednosti pravnog vakuuma i tržišno razmišljajući, otvoreno je više privatnih arhivskih privrednih društava, koji u ovom trenutku arhiviraju, odnosno uslužno čuvaju arhivsku građu onih pravnih lica koji su u takvom načinu odlaganja sopstvene arhive pronašli neki materijalni interes. S obzirom da su privatne arhivske ustanove profitabilna preduzeća, njihove usluge su veoma skupe i u ovom trenutku, njihove usluge koriste samo pojedine banke, osiguravajući zavodi, itd. U svojim prospektima, oni, pored usluga skladištenja, nude i usluge skeniranja i mikrofilmovanja arhivske građe, arhivističkog sređivanja dokumentacije i izrade evidencija, izrade liste kategorija registraturskog materijala, itd. Sa stanovišta Istorijskog arhiva Grada Novog Sada i praćenja procedure propisane sadašnjim zakonom i pratećim aktima, dolazi do nemogućnosti neposrednog uvida u novonastalo stanje, pošto se sve nama poznate kompanije koje se time bave nalaze na teritoriji Beograda i teško je organizovati njihov obilazak, evidencije koje se sačinjavaju u ovim privatnim arhivima se rade na inostranim softverima koji se bitno razlikuju od našeg trenutnog načina vođenja obrazaca Arhivske knjige, Zapisnika o izlučivanju i tako dalje. Nadležni arhivi u ovom trenutku nisu u stanju da ovim privatnim ustanovama nametnu visoke arhivske i profesionalne standarde, niti da na efikasan način utiču na kvalitet njihovog rada.

Sagledavajući stanje na terenu ne možemo se oteti utisku da arhivska služba, bez obzira na normativu, mora zauzeti aktivniji stav prema ovom problemu. Kada se radi sa privatnim arhivima i arhivskoj građi potrebno je sačiniti dobar izbor, što podrazumeva kvalitetno vrednovanje društvene uloge i značaja stvaraoca arhivske građe.

Tranzicioni procesi i uslovi liberalnog kapitalizma su na tržište izbacili i određena polja ljudskog delovanja koja su do sada bila pod direktnom ingerencijom države, poput obrazovanja i kulture. Svedoci smo već niz godina osnivanja privatnih škola, univerziteta i muzeja. Reklo bi se da su sada na red došli arhivi.

Zaključak

Na osnovu napred navedenog evidentno je u kolikoj meri zakonska regulativa utiče na adekvatnu i pravovremenu zaštitu privatne arhivske građe u Srbiji. No i pored toga, arhivska služba Srbije mora, na temelju postojećih propisa, poduzeti neophodne mere na planu zaštite privatne arhivske građe, a koje se sastoje u valjanoj kategorizaciji, redovnim obilascima istih i sl. Istovremeno, arhivska

služba mora se agilnije i agresivnije uključiti u donošenje novog Zakona, kako bi sa stručne strane novi Zakon odgovorio na mnogobrojna otvorena pitanja, koja su aktuelizirana tranzicijskim promenama u Srbiji. Jedno od tih značajnih pitanja jeste zaštita privatne arhivske građe, te zakonsko regulisanje osnivanja i delovanja privatnih arhiva.

Summary

The issue of preservation and protection of archival records that is in private ownership is a major problem archive of countries emerging from the former socialist bloc. One of the most important conditions for quality protection - legal regulations, in almost everywhere arrived with delays. This paper briefly treated the question of existence and protection of private archives and archival material, which in the Republic of Serbia has yet to "legitimize" after making the early implementation of the new law on archives, with reference to the legislation of other ex-Yu republics, the question of accommodation in private archive , and some experience of the Historical Archives of the City of Novi Sad on this issue.

ARHIV TK DAZTK

Ljerka ŠIMUNIĆ
Državni arhiv u Osijeku

PROBLEMATIKA ZAŠTITE ARHIVSKOGA GRADIVA U NASTAJANJU NA PODRUČJU NADLEŽNOSTI DRŽAVNOG ARHIVA U OSIJEKU

Abstrakt: *U radu će se iznijeti osnovni problemi zaštite arhivskoga gradiva na području nadležnosti Državnog arhiva u Osijeku, utemeljeni na nedostatku prostora pismohrana na terenu i arhivskih spremišta u samom Arhivu. To se posljedično manifestira na ne uvjetno odlaganje i čuvanje gradiva kod stvaratelja i imatelja, te nemogućnost sustavne akvizicijske politike nadležnog Arhiva. Pored prostornih problema, čije rješavanje ovisi o odgovornim osobama, problematika zaštite je teško rješiva bez odgovarajuće obučenih djelatnika koji rade u pismohranama. Za njihovu trajnu edukaciju i usavršavanje, neophodna je i trajna suradnja imatelja i nadležnog Arhiva.*

Ključne riječi: *Državni arhiv u Osijeku, služba nadzora, zaštita gradiva, zakoni, stručno usavršavanje, pismohrane, stvaratelji, imatelji, preuzimanje gradiva.*

Uvod

Zaštita i briga za arhivsko gradivo kod stvaratelja i imatelja, jedna je od osnovnih djelatnosti arhivske službe. Pored toga, arhivi se bave prikupljanjem, sređivanjem, zaštitom, čuvanjem i davanjem gradiva na korištenje. Gradivo koje se preuzme u Arhiv mora biti sređeno i popisano, te dostupno za korištenje istraživačima, raznim ustanovama i pojedincima.

Osnovni propis kojim se regulira zaštita arhivskoga gradiva u Hrvatskoj je Zakon o arhivskom gradivu i arhivima (NN 105/97). Odredbe ovog Zakona odnose se kako na gradivo nastalo radom javnih, tako i na gradivo nastalo radom privatnih stvaratelja, za koje je utvrđeno da je od interesa za državu. Zakonom su definirani pojmovi arhivskog i registraturnog gradiva, stvaratelji i imatelji javnog i privatnog arhivskog i registraturnoga gradiva, njihove dužnosti i obveze u postupanju s gradivom, te prava i obveze Državnih arhiva prema stvarateljima i imateljima gradiva, te prema ostalim korisnicima.

ARHIVIST DAZ

Na osnovu Zakona doneseno je niz provedbenih propisa, a u svrhu zaštite arhivskoga gradiva u nastajanju, i to:

- Pravilnik o vrednovanju te postupku odabiranja i izlučivanja arhivskoga gradiva (NN 90/02),
- Pravilnik o predaji arhivskoga gradiva arhivima (NN 90/02),
- Pravilnik o zaštiti i čuvanju arhivskog i registraturnoga gradiva izvan arhiva (NN 63/04),
- Pravilnik o dopunama Pravilnika o zaštiti i čuvanju arhivskog i registraturnoga gradiva izvan arhiva (NN 106/07),
- Pravilnik o stručnom usavršavanju i provjeri stručne osposobljenosti djelatnika u pismohranama (NN 93/04).

Prema postojećoj mreži državnih arhiva u Republici Hrvatskoj, Državni arhiv u Osijeku nadležan je za područje Osječko-baranjske županije, pa se na tom području provodi i zaštita arhivskoga gradiva u nastajanju. Do osnivanja i početka rada Državnog arhiva u Vukovaru (1.1.2009. godine) i Državnog arhiva u Virovitici (1.5.2009. godine) u nadležnosti Državnog arhiva u Osijeku bile su i Vukovarsko-srijemska i Virovitičko-podravska županija.

Prva organizirana zaštita arhivskoga gradiva za područje Slavonije, Baranje i zapadnog Srijema počinje 1947. godine kada je „Ministarstvo prosvjete NR Hrvatske odobrilo osnivanje osječke ispostave Državnog arhiva u Zagrebu“.[1]

Nadzor postupaka zaštite arhivskoga gradiva kod imatelja i stvaratelja provode djelatnici Službe nadzora (Vanjska služba) nadležnog Državnog arhiva. Nadzori se provode prema godišnjem planu nadzora, koji se donosi svake godine. Ovisno o tome u koju je kategoriju stvaratelj svrstan, nadzori se vrše jedanput u tri ili pet godina. Po sadašnjoj Kategorizaciji stvaratelja, objavljenoj u Narodnom novinama br. 82/09, na području nadležnosti Državnog arhiva u Osijeku u I. kategoriji nalazi se 149 stvaratelja, a u II. 266 stvaratelja. Nekategoriziranih stvaratelja, ili onih stvaratelja koje su kategorizirali HDA ili drugi arhivi, a u našoj su nadležnosti, ima oko 7.000.

Radom kategoriziranih stvaratelja nastaje vrijedno gradivo, iz područja uprave, lokalne samouprave, pravosuđa, gospodarstva, kulture, znanosti i povijesti, kako za naše lokalno područje, tako i za područje cijele RH. Objavljivanjem kategorizacije stvaratelja, dobivena je zakonska osnova na temelju koje se obavljaju nadzori i planira akvizicijska politika kao vid zaštite gradiva u nastajanju.

Nakon nadzora sastavlja se zapisnik o nadzoru. U njega se unose, naziv i adresa stvaratelja, imena nazočnih osoba, ime odgovorne osobe za gradivo i osobe zadužene za rad u pismohrani, način vođenja spisa, podaci o gradivu, izlučivanju gradiva, pravilnik i posebnom popisu gradiva s rokovima čuvanja.

1 Dr. sc. Stjepan Sršan, *Pola stoljeća Arhiva u Osijeku (1947.-1997.),* Osijek, 1997., str. 26.

Zapisnik se sastavlja u tri primjerka od kojih nakon potpisa jedan ostaje kod stvaratelja, a dva se vraćaju Arhivu. Uz zapisnik izdaje se rješenje s određenim mjerama zaštite koje se odnose na normiranje postupaka uredskog poslovanja i arhiviranja, praktičnu obradu gradiva u pismohrani, obučenost djelatnika u pismohrani i materijalno stanje pismohrane.

Osnovne mjere zaštite arhivskoga gradiva u nastajanju

Izrada pravilnika o zaštiti arhivskoga gradiva i poseban popis gradiva s rokovima čuvanja. Pravilnik o zaštiti arhivskoga gradiva izrađuje se na osnovu Pravilnika o zaštiti i čuvanju arhivskog i registraturnoga gradiva izvan arhiva (NN 63/04) i Pravilnika o dopunama Pravilnika o zaštiti i čuvanju arhivskog i registraturnoga gradiva izvan arhiva (NN 106/07). Svojim Pravilnikom o zaštiti arhivskoga gradiva određuju se sva pitanja oko organizacije, obrade, odlaganja, čuvanja, odabiranja i izlučivanja arhivskoga gradiva.

Poseban popis gradiva s rokovima čuvanja donosi se radi provedbe postupka odabiranja i izlučivanja gradiva. Izrađuje se na osnovu Orijentacijskog popisa s rokovima čuvanja (Pravilnik o vrednovanju te postupku odabiranja i izlučivanja arhivskoga gradiva, NN 90/02) i granskih popisa. Međutim, u Hrvatskoj nije donesen još niti jedan granski popis, a neki rokovi čuvanja gradiva iz orijentacijskog popisa, postali su nevažeći, zbog donošenja nekih novijih ne arhivskih propisa koji reguliraju drugačije rokove čuvanja (Zakon o računovodstvu, Pravilnik o proračunskom računovodstvu i računskom planu, Zakon o otpadu, Pravilnik o krvi i krvnim sastojcima, Zakon o medicinsko-biokemijskoj djelatnosti, Sudski poslovnik). Pravilnik i poseban popis gradiva s rokovima čuvanja dostavlja se arhivu na suglasnost za njihovo korištenje.

Sređivanje i popisivanje cjelokupnoga gradiva koje nastaje radom stvaratelja ili koje ga on čuva kao imatelj. Stvaratelji i imatelji gradiva dužni su gradivo čuvati u sređenom stanju u određenim tehničkim jedinicama i u uvjetnom prostoru. Gradivo se odlaže po serijama, a potrebno je odvojiti trajno arhivsko od registraturnoga gradiva s određenim rokovima čuvanja. Budući da je financijsko ujedno i operativno gradivo, stvaratelji redovito veću brigu vode i u boljim uvjetima čuvaju registraturno financijsko, nego trajno arhivsko gradivo.

Sređeno gradivo potrebno je popisati, a popis gradiva dostavlja se arhivu jedanput godišnje. Popis arhivskoga gradiva osigurava nam mogućnost planiranja akvizicijske politike. Nadopunom Pravilnika o zaštiti i čuvanju arhivskog i registraturnog gradiva izvan arhiva (NN 106/07) popisi se dostavljaju elektronskim putem.

Izlučivanje registraturnog gradiva čiji su rokovi čuvanja prošli. Djelatnici Službe nadzora redovito vrše nadzor nad odabiranjem i izlučivanjem

gradiva. Ovaj postupak zaštite iznimno je odgovoran. Bez obzira na postojeće zakone, propise, pravilnike ili uputstva o rokovima čuvanja, svaki arhiv u Hrvatskoj ima diskreciono pravo, odbiti ili tražiti duže rokove čuvanja za neko gradivo ukoliko smatra da će ono biti od interesa za znanost, povijest, kulturu ili pojedinca.

Stvaratelji gradiva obavezni su izlučivanje vršiti jedanput u pet godina. Popis prijedloga za izlučivanje izrađuje se na osnovu odobrenog Pravilnika o zaštiti arhivskoga gradiva i Posebnog popisa gradiva s rokovima čuvanja, i dostavlja arhivu. Prijedlog popisa sadrži naziv dokumenta, raspon godina, količinu tehničkih jedinica u kojima se gradivo nalazi, redni broj iz Posebnog popisa gradiva, te ukupnu količinu gradiva u dužnim metrima. Stvaratelji često ne vrše redovita izlučivanja, kad za to imaju potrebu i zakonsku osnovu, već čekaju naš nadzor i uputstvo da izvrše izlučivanje. Zbog toga se zatrpavaju bezvrijednim, uglavnom financijskim registraturnim gradivom. Redovitim izlučivanjem osigurava se bolja preglednost i rukovanje gradivom, kao i prostor.

Osiguranje adekvatnog prostora i opreme za pismohranu važna su mjera zaštite gradiva u nastajanju. Nažalost, veliki dio pismohrana nalazi se u neadekvatnim prostorima u podrumima, na tavanima ili šupama. Na taj način gradivo je izloženo vlazi, vrućini, a često i glodavcima. Posljedica čuvanja gradiva u podrumu bile su poplave koje su se dogodile prošle godine, a u kojima je oštećen ili uništen dio gradiva. Dojave o poplavama primili smo od dvadesetak stvaratelja. Potrebno je napomenuti da većina pismohrana nije pravljena namjenski već su to uglavnom adaptirani prostori. Pa i kod novoizgrađenih objekata nije predviđen, ili je osiguran nedovoljan prostor za pismohranu, što se posebno može napomenuti kod škola.

Odrediti djelatnika za rad u pismohrani. Prema odredbama članka 8. Zakona o arhivskom gradivu i arhivima stvaratelji su dužni odrediti djelatnika za rad u pismohrani. Djelatnik u pismohrani mora imati najmanje srednju stručnu spremu i položeni ispit za djelatnike u pismohrani. Na temelju Pravilnika o polaganju ispita o stručnoj osposobljenosti radnika za zadatke i poslove zaštite arhivske građe izvan arhiva (NN 17/88) Hrvatsko arhivsko vijeće 17. ožujka 1999. godine donijelo je rješenje o imenovanju Povjerenstva za polaganje stručnih ispita djelatnika u pismohranama na području nadležnosti Državnog arhiva u Osijeku. Na temelju toga u DAO su se 1999. godine počeli održavati tečajevi i ispiti za djelatnike u pismohrani. Od 1999. do 2010. godine tečaj je pohađalo 273 djelatnika iz raznih djelatnost: uprava, pravosuđe, javna poduzeća, školstvo, zdravstvo.

Prema Pravilniku o stručnom usavršavanju i provjeri stručne osposobljenosti djelatnika u pismohrani (NN 93/04) Program ispita, a tako i tečaja obuhvaća:

„- propise i norme koje se odnose na uredsko poslovanje, zaštitu, obradu i dostupnost gradiva,
- klasifikaciju, organizaciju, sređivanje i popisivanje gradiva,
- zaštitu i čuvanje gradiva,
- zaštitu i upravljanje elektroničkim zapisima,
- vrednovanje, izlučivanje i predaju gradiva.“[2]

Potrebno je napomenuti da u mnogim slučajevima djelatnici iz pismohrana završe odgovarajuću obuku, ali samo zato da ispune zakonsku formu, a onda ne rade na poslovima sređivanja i zaštite gradiva u svojim ustanovama. Na tim poslovima često rade domari, dostavljači, ili neke druge needucirane osobe s neodgovarajućom stručnom spremom. Nadalje, nakon položenog ispita, njihova daljnja edukacija svodi se samo na upute i upozorenja koja dobivaju od djelatnika službe nadzora. Oni rijetko prisustvuju Savjetovanjima arhivskih djelatnika, za što im je potrebno razumijevanje i potpora odgovornih osoba.

Predaja arhivskoga gradiva u arhiv regulirano je Zakonom o arhivskom gradivu i arhivima (NN 105/97) i Pravilnikom o predaji arhivskoga gradiva (NN 90/02). Javno arhivsko gradivo predaje se nadležnom arhivu u roku koji u pravilu ne može biti dulji od 30 godina od njegova nastanka“.[3] Nažalost, zbog neriješenog spremišnog prostora Državnog arhiva u Osijeku, nismo u mogućnosti provoditi plansku akvizicijsku politiku, kojom bi se zaštitilo arhivsko gradivo u nastajanju, već se gradivo u Arhiv preuzima od slučaja do slučaja.

Zaključak

Da bi se lakše zaštitilo vrijedno arhivsko gradivo trajnog karaktera, potrebno je redovito vršiti nadzore nad pismohranama na terenu. U tom procesu djelatnici službe nadzora sudjeluju na više načina. Od uputa o uređenju i uvjetima u pismohrani, sređivanju i odlaganja gradiva u police, izrade pravilnika i posebnog popisa gradiva s rokovima čuvanja, izlučivanja nepotrebnoga gradiva, koje ima ograničene rokove čuvanja, sudjelovanja u radu internih komisija, pregledavanja predloženog gradiva za izlučivanja i izdavanja rješenja, pa do preuzimanja arhivskoga gradiva u arhiv.

U radu na zaštiti arhivskoga gradiva na terenu postoji niz otežavajućih faktora od kojih su najvažniji premali broj djelatnika u arhivima, nedovoljan broj školovanih arhivara, odnosno neizgrađen pozitivni stav kod imatelja i općenito u društvu prema arhivskom gradivu kao kulturnoj baštini.

2 Čl. 5. Pravilnika o stručnom usavršavanju i provjeri stručne osposobljenosti djelatnika u pismohrani („*Narodne novine*“, br. 93/04).

3 Čl. 14. Zakonom o arhivskom gradivu i arhivima („*Narodne novine*“, br. 105/97).

PRIRUČNIK

Stoga je za cjelovitiju zaštitu gradiva na terenu neophodna trajna suradnja imatelja i nadležnog arhiva, kao i stalna edukacija i usavršavanje djelatnika u pismohranama, koji će stvarno raditi na tim poslovima.

Summary

In order to preserve the archival materials of permanent value it is necessary to conduct on-site inspections (controls) of the registries. The workers of the archival control agencies are involved in the process of preservation in several ways. They give instructions on the arrangement and the conditions in the repositories, the intellectual and physical arrangement of the materials, making the regulations and schedules. They also participate in the work of internal committees, review the proposed materials for the disposal, and issue decisions related to disposal and accession of the archival materials.

The work on the preservation of the archival materials outside archival institutions is limited by a number of aggravating factors, including insufficient number of trained registry personnel, and lack of positive attitude of the holders of the materials and society in general towards archival materials as cultural heritage.

It is, therefore, necessary, in order to achieve full preservation of the materials in the registries, to maintain a permanent cooperation between the holders and the archival institutions, as well as a continuous education and training of the workers in the registries.

ARHIVIST DATIK

Marija TODOROVIĆ
Istorijski arhiv Šumadije, Kragujevac

ZAŠTITA ARHIVSKE GRAĐE U NASTAJANJU U PRAKSI ISTORIJSKOG ARHIVA ŠUMADIJE KRAGUJEVAC

Abstrakt: *Cilj ovog rada je da prikaže u kojoj meri pravilna primena važećih propisa o kancelarijskom i arhivskom poslovanju u radu stvaralaca arhivske građe utiče na kompletnost i celovitost preuzetih arhivskih fondova i njihovu praktičnu i naučnu upotrebljivost u ustanovama zaštite.U radu su između ostalog prikazani napori Službe zaštite arhivske građe van arhiva da poboljša i unapredi proces zaštite "službene dokumentacije" pravnih subjekata u svom regionu, kroz različite modele rada i organizovanja. Članstvo u Društvu arhivista Srbije – Beograd, aktivno učešće u osnivanju i radu Regionalne podružnice DAS-a , omogućili su primenu novih arhivskih rešenja u procesu svojinske transformacije privrednih subjekata.*

Ključne reči: *Službena dokumentacija u nastajanju, zakonski propisi, kragujevačka služba zaštite arhivske građe van arhiva.*

Uvodne napomene

Iako su u Republici Srbiji doneti brojni zakonski propisi[1] , koji okvirno uređuju oblast zaštite arhivske građe u nastajanju i tačno utvrđuju prava i obaveze subjekata zaštite , oni se nisu mogli do današnjeg dana u potpunosti primeniti. Krivicu za polovičnu primenu zakonskih propisa i delimičnu zaštitu "službene dokumentacije" pravnih subjekata možemo tražiti i na strani registratura i kod nadležnih arhivskih ustanova. Načelno gledano, oštećenje ili uništenje arhivske građe u nastajanju pre njenog preuzimanja u ustanovu zaštite, je znak nedovoljno razvijene svesti administracije o značaju pisane dokumentacije, kao kulturnog dobra. Posmatrano sa aspekta arhivske službe, to je znak loše sprovedenih stručno-tehničkih radnji ovlašćenog arhiviste u nadležnoj ustanovi zaštite.

U uslovima socijalističkih društveno-ekonomskih odnosa, kada je službena dokumentacija stvaraoca bila društvena svojina, preventivno delovanje službe zaštite garantovalo je bezbednost i integritet arhivske građe u nastajanju.

1 *Uredba o kancelarijskom poslovanju organa državne uprave* (Sl. glasnik RS br. 80/92),
Zakon o kulturnim dobrima (Sl. glasnik RS br. 71/94),
Zakon o kulturi (Sl. glasnik RS br. 72/09) i dr

DRAFT

Tada je arhivistima bilo dovoljno da zapisnikom, sa naloženim merama zaštite, opomenu i podsete registrature na njihove zakonske obaveze u procesu zaštite službene dokumentacije. Zaštita se obično svodila na fizičko obezbeđenje arhivske građe, izradu normativnih akata o kancelarijskom i arhivskom poslovanju (Pravilnik i Lista kategorija registraturskog materijala sa rokovima čuvanja), često neadekvatnih za praktičnu upotrebu u registraturi. Gotovo redovno ustanove zaštite vršile su izlučivanje bezvrednog registraturskog materijala čiji je rok čuvanja istekao, iz registraturski nesređene dokumentacije stvaraoca, bez arhivske knjige kao primarnog sredstva zaštite arhivske građe i registraturskog materijala. Izgleda da su arhivisti više vremena provodili u "administriranju", nego u poslovima zaštite arhivske građe van arhiva? Ako veliki broj preuzetih arhivskih fondova iz pomenutog vremenskog perioda ne sadrži arhivsku knjigu, kao opšti inventarni popis celokupnog registraturskog materijala stvaraoca dovodi se u pitanje kvalitet procesa zaštite?

Ukoliko danas u vremenu tranzicije i masovnog uništenja službene dokumentacije likvidiranih pravnih subjekata, naročito društvenih preduzeća, arhivi kao nadležne ustanove zaštite ne poseduju dokaze i pokazatelje kvalitativnog i kvantitativnog stanja arhivske građe stvaraoca, kako će i na osnovu čega sprovesti postupak zaštite? Ako pravno lice od momenta osnivanja do momenta gašenja (stečaj, likvidacija i dr.) nikada nije sačinilo popis dokumentacije nastale u njegovom poslovanju i njenu fotokopiju blagovremeno dostavilo nadležnom arhivu, kako će arhivist danas zahtevati od stečajnog upravnika predaju kompletne arhivske građe stvaraoca?

Očigledno je da se u ovakvim slučajevima radi o dugogodišnjem improvizovanju arhivske službe, jer ona nije dala očekivane rezultate, što je potvrdilo vreme. Primeri ugašenih registratura privredne provenijencije, svedoci su efikasnosti ranije primenjenih mera zaštite, a bez osnovne evidencije o arhivskoj građi stvaraoca , današnji arhivisti mogu samo da pokupe "preostalo" odn. fragmente nekadašnjih arhivskih fondova. Ako je zaštita arhivske građe u nastajanju primarni zadatak arhiva, zašto se i danas u arhivskoj praksi toleriše nepostojanje osnovnih evidencija o arhivskoj građi? Komentarišući ovo pitanje neki srpski arhivisti su izneli tvrdnju da se arhivska građa može uništiti i pored uredno vođene arhivske knjige (primeri inkriminisanog, nasilnog uništenja dokumentacije).

Mišljenja sam da je mnogo lakše uništiti nepopisane i neinventarisane arhivalije, za koje ustanova zaštite ne poseduje dokaze postojanja i registraturske sređenosti. Iz tog razloga ističem važnost osnovne evidencije, jer bi u suprotnom svako izlučivanje bezvrednog registraturskog materijala bilo nesvrsishodno, ako arhiv ne dobije dokaz najelementarnijih podataka o arhivskoj građi stvaraoca.

Zaštita arhivske građe u nastajanju je složen posao, zasnovan na stručno-tehničkim radnjama, koje se redosledno obavljaju. Svaki diskontinuitet u načinu obavljanja stručnih operacija na zaštiti arhivske građe doprinosi smanjenju kvaliteta zaštite. Pojednostavljeno gledano, ”skraćeni postupak zaštite” odn. izlučivanje bezvrednog registraturskog materijala iz registraturski nesređene dokumentacije stvaraoca arhivske građe, bez arhivske knjige ne obezbeđuje arhivsku građu u nastajanju. Zato je arhivska knjiga osnov zaštite arhivske građe van arhiva, preduslov ostalih stručnih mera zaštite i konačni rezultat uloženog truda arhiviste.

Na osnovu ove zakonom propisane evidencije efikasnije će se sprovoditi postupak izlučivanja bezvrednog registraturskog materijala, a samim tim i odabiranje arhivske građe stvaraoca radi predaje nadležnom arhivu. Ona je idealno sredstvo za proveru potpunosti Liste kategorija registraturskog materijala sa rokovima čuvanja, odnosno za izradu kvalitetne Liste kao i njenu dopunu. Gledano sa aspekta registrature, ova evidencija predstavlja “ličnu kartu registrature”, jer u potpunosti odražava faktično stanje arhivske građe u nastajanju (koliko i kakve arhivske građe ima u registraturi, gde se ona nalazi, sa kojim brojevima je signirana dokumentacija, koja vrsta registraturskog materijala stvaraoca je izlučena rešenjem nadležnog arhiva, koja arhivska građa je predata na trajno čuvanje ustanovi zaštite i kada?). Praktične posledice njenog nevođenja u registraturi ogledaju se u tome što administratori i ostali zaposleni nemaju uvid u tok i kretanje dokumenata za potrebe poslovnog procesa. Često se arhivu predlaže za izlučivanje registraturski materijal koji je već bio predmet izlučivanja, ali rešenje o izlučivanju nije razvedeno u rubrici arhivske knjige. Pri preuzimanju arhivske građe u arhiv ukoliko ista nije obeležena brojevima iz osnovne evidencije, nemoguće je postupiti po zahtevu stranaka za izdavanje podataka iz takve građe, do arhivističke obrade fonda i dr.

Privatizacija društvenih preduzeća, nemaran odnos privatnih vlasnika prema arhivskoj građi stvaraoca i njeno masovno propadanje opominju arhive da je vreme “preventivne” zaštite prošlost i da treba oštro sankcionisati slučajeve grube nepažnje u postupanju sa službenom dokumentacijom pravnih subjekata. Iz napred izloženog, jasno proizilazi da novo vreme zahteva drugačiji profil arhiviste. Savremeni arhivist, kao ovlašćeni predstavnik ustanove zaštite i stručno lice, ne sme da toleriše nepostojanje osnovne evidencije o “objektu zaštite”, a da udovoljava irelevantnim interesima registrature da proširi smeštajni prostor, na štetu arhivske službe .

Stanje arhivske građe u registraturama Istorijskog arhiva Šumadije u Kragujevcu

Arhiv u Kragujevcu obavlja poslove zaštite arhivske građe i registraturskog materijala na teritoriji šumadijskog okruga, koji teritorijalno obuhvata sedam opština i to: Kragujevac, Aranđelovac, Topola, Batočina, Lapovo, Knić i Rača. Služba za zaštitu arhivske građe i registraturskog materijala van arhiva, vrši stručni nadzor nad oko 700 registratura, različite provenijencije koje su u nadležnosti ovog arhiva. Pored redovnih obilazaka registratura i pružanja stručne pomoći administratorima, Služba permanentno ažurira podatke u dosjeima stvaralaca arhivske građe, prati propise o kancelarijskom i arhivskom poslovanju, verifikuje normativna akta o kancelarijskom i arhivskom poslovanju, edukuje administratore na poslovima zaštite, sarađuje sa stečajnijm upravnicima prilikom primopredaje arhivske građe likvidiranih pravnih lica i dr.

Generalno gledano, stanje arhivske građe u nastajanju na području delovanja Arhiva u Kragujevcu kreće uzlaznom putanjom. Analiza podataka, sadržanih u dosjeima registratura, kao i u kartoteci registratura arhiva, svedoči da je najviši stepen zaštite arhivske građe i registraturskog materijala primenjen u državnim organima uprave, jer oni neposredno primenjuju Uredbu o kancelarijskom poslovanju državnih organa uprave (Sl. glasnik RS br. 80/92.). Kvalitetna zaštita arhivske građe u nastajanju prisutna je kod sudova (osnovni, viši, apelacioni, a naročito prekršajni sudovi) i javnih tužilaštava, koji uredno vode arhivsku knjigu i redovno izlučuju bezvredan registraturski materijal. Slede zatim socijalno-zdravstvene i prosvetne ustanove sa relativno dobrim stepenom registraturske sređenosti arhivske građe, a onda registrature privredne provenijencije. Valja napomenuti da su brojna privredna društva, naročito akcionarska, u saradnji sa Arhivom sredila službenu dokumentaciju i donela kvalitetne Liste kategorija (npr. Akcionarsko društvo "Nemetali"-Topola, AD "Trgovina 22"- Kragujevac, AD"Straževica" – Batočina, "Knjaz Miloš" AD-Aranđelovac i dr.). Nešto lošija zaštita arhivske građe u nastajanju prisutna je u nekim javnim preduzećima, mada ima slučajeva gde je zaštita na zavidnom nivou (JKP "Bukulja"- Aranđelovac, JKP "Gradska groblja"- Kragujevac", JP "Vodovod i kanalizacija"- Kragujevac...) .

Indikatori dobrog stanja arhivske građe ogledaju se u svakodnevnom pristizanju u Arhiv velikog broja fotokopija arhivskih knjiga stvaralaca, izradi adekvatnih Lista kategorija registraturskog materijala, koje detaljno odražavaju unutrašnju organizacionu strukturu i specifičnu osnovnu delatnost tvorca fonda. Nadležni arhiv na osnovu takvih lista može efikasnije sprovesti postupak izlučivanja i odabiranja arhivske građe, u cilju njenog preuzimanja za trajno čuvanje. Fotokopija popisa celokupnog registraturskog materijala stvaraoca, kao

sastavni deo dosjea arhivskog fonda, je od velike koristi arhivisti u postupku arhivističke obrade i izrade kvalitetne istorijske beleške o tvorcu fonda.

Iz izloženog se može zaključiti da je zaštita arhivske građe u nastajanju složen posao, koji zahteva neophodno iskustvo i veliku stručnost arhiviste. Od pravilno sprovedenih stručno-tehničkih radnji na zaštiti arhivske građe van arhiva, zavisi arhivistička obrada fonda i njegova privatno pravna i naučna upotrebljivost u ustanovi zaštite. Sve ovo ukazuje da je zaštita arhivalija zaokružen sistem, gde jedna operacija proizvodi drugu, a kidanje samo jedne karike u lancu zaštite može ugroziti stanje arhivske građe i strukturu budućeg arhivskog fonda.

Konačno dobro postavljeno klasično kancelarijsko i arhivsko poslovanje stvaralaca, omogućilo je uvođenje elektronskog sistema poslovanja i automatsku obradu podataka u šumadijskom regionu.

Iako je zaštita službene dokumentacije kragujevačkih registratura, zadnjih deset godina podignuta na viši nivo, posledice nasleđeno lošeg stanja kancelarijskog i arhivskog poslovanja su u neznatnoj meri i danas prisutne. One se obično manifestuju u parcijalnom zavođenju predmeta i akata u delovodni protokol stvaraoca, lošoj klasifikaciji predmeta po materiji, u registraturama koje internim aktima regulišu kancelarijsko i arhivsko poslovanje. Loša klasifikacija predmeta i akata, uslovljena nedonošenjem rešenja o razvrstavanju unutrašnjih organizacionih jedinica i nepostojanjem arhivskih oznaka za arhiviranje svršenih predmeta, bitno ugrožava proces arhiviranja. Prilikom kontrole osnovne evidencije o predmetima i aktima u registraturama, primećeno je da predmeti i akti prilikom zavođenja dobijaju redni broj iz delovodnog protokola, ali ne arhivski znak pod kojim će se vršiti klasifikacija za arhiviranje. Loša klasifikacija utiče na nemogućnost brzog pronalaženja predmeta i akata u poslovne svrhe, a često i do gubljenja predmeta u registraturi. Jedan od primera lošeg arhivskog poslovanja je nevraćanje rešenih predmeta pisarnici, radi njihovog upisa u arhivsku knjigu. Zbog ovako neodgovornog ponašanja referenata, jedan deo pisane dokumentacije stvaraoca ostaje nepopisan i neevidentiran u registraturi (npr. tehnička dokumentacija, finansijska, dobar deo dokumentacije iz osnovne delatnosti pravnog lica...).

Samim tim arhivska knjiga stvaraoca postaje nekompletna, gubi značaj u postupku izlučivanja bezvrednog registraturskog materijala, a ne može se adekvatno primeniti ni kod primo-predaje arhivske građe arhivu. Nekompletna arhivska knjiga automatski dovodi do loše Liste kategorija registraturskog materijala, što proizvodi smetnje u odabiranju arhivske građe i uzrokuje oštećenje arhivskog fonda u nastajanju. Rešenje pomenutog problema može se regulisati internim aktom, pravilnikom o kancelarijskom i arhivskom poslovanju, koji će obavezno sadržati odrednicu da se za dokumentaciju koja

se zadržava unutar organizacionih jedinica stvaraoca zapisnički dostave podaci pisarnici, radi njenog upisa u arhivsku knjigu. Jedan od krupnih nedostataka zaštite je i neevidentiranje popisane arhivske građe stvaraoca, brojevima iz osnovne evidencije (čl.15. Uredbe o kancelarijskom poslovanju organa državne uprave). Posledice neetiketiranja inventarnih jedinica registraturskog materijala su naročito prisutne u slučajevima seljenja dokumentacije na novu lokaciju i izmešanosti registraturskih jedinica. U takvim slučajevima predmeti i akti se ne mogu brzo pronaći pa osnovna evidencija o arhivskog građi nije praktično upotrebljiva.

Promena društveno-svojinskih odnosa u privredi zemlje izazvala je krupne promene na polju zaštite arhivske građe u nastajanju. Postojeći zakonski propisi, koji su doneti u vreme SFRJ i SRJ, nisu sadržali gotova rešenja za novonastale probleme arhivske službe.

Iako je dokumentacija pravnih lica u stečaju pod posebnim režimom zaštite, brojni su primeri lošeg postupanja stečajnih upravnika, koji mogu usloviti uništenje dokumentacije stvaralaca, privredne provenijencije. U praksi vrlo često nailazimo na primere neodgovornog odnosa privatnih vlasnika i uzurpiranja originalne tehničke dokumentacije stvaraoca. Stečajni upravnici vrlo često ne poštuju zakonom utvrđene obaveze u procesu zaštite arhivske građe, pa dobar deo stečajne dokumentacije završi na preradi, kao sekundarna sirovina. Situaciju dodatno pogoršava nepostojanje osnovne evidencije o arhivskog građi stvaraoca, u dosjeu registrature, pa nadležni arhiv ne može valjano zaštititi takvu vrstu dokumentacije. U Srbiji je doneto više propisa koji regulišu prava i obaveze stečajnih upravnika na zaštiti dokumentacije stečajnog dužnika. Pored Zakona o stečaju (Sl. glasnik RS br. 104/09), u primeni je Kodeks etike za stečajne upravnike (Sl. glasnik RS br. 43/05), kao i Nacionalni standard br. 9. o načinu vođenja i čuvanju evidencije stečajnog upravnika. Kragujevački arhiv već duže vremena praktikuje edukaciju stečajnih upravnika i njihovih pomoćnika na poslovima zaštite arhivske građe, u cilju preuzimanja registraturski sređenih fondova. Primeri pozitivne saradnje između arhiva i stečajnih upravnika, rezultirali su dobrom registraturskom sređenošću arhivske građe, iz koje se svakodnevno koriste podaci za povezivanje staža zaposlenih. Najviše takvih podataka izdato je iz arhivske građe fondova: DP "Romanija" - Kragujevac u stečaju, DP "Ortoteks" - Kragujevac u stečaju, DP Štamparija "Napredak"- Aranđelovac u stečaju, DP "11.Oktobar"- Rača u stečaju, DP Zastava transport – Kragujevac u stečaju, Fabrika konzervi "Crvena zvezda"- Kragujevac u stečaju i dr.

Modeli i oblici rada stručne službe Istorijskog arhiva Šumadije Kragujevac

Prebacivanje regionalnih arhivskih ustanova na oskudni budžet lokalnih samouprava 2001. godine bitno je pogoršalo stanje arhivskih ustanova u zemlji. Decentralizovana zaštita "arhivskog fonda Srbije" stvorila je problem u razgraničenju stvarne i mesne nadležnosti između subjekata zaštite. Očekuje se da će taj problem biti rešen donošenjem Zakona o arhivskoj građi i arhivskoj službi, čija je priprema u toku. Zaštita arhivske građe u Srbiji vršila se centralizovano sve do 2001. godine. Promenjen status regionalnih arhiva i loš način finansiranja, onemogućili su kvalitetnu zaštitu arhivske građe u nastajanju. Sa druge strane, Arhiv Srbije u Beogradu, u čijoj stvarnoj nadležnosti je zaštita arhivske građe državnih organa i organizacija, republičke provenijencije nije u mogućnosti da bez pomoći lokalnih ustanova zaštite obavi stručne mere zaštite u ispostavama republičkih državnih organa. Ovakva organizacija arhivske službe slabi kvalitet zaštite arhivske građe u nastajanju i iz tog razloga bi je trebalo centralizovati. Problem je naročito prisutan u službi katastra, upravi prihoda, ministarstvima, republičkom zavodu za zdravstveno i penziono osiguranje, republičkom zavodu za statistiku, u službi trezora i dr.

U stalnom nastojanju da poboljša kvalitet zaštite arhivalija različitih stvaralaca i stanje arhivske građe u nastajanju u svom regionu, kragujevačka stručna služba zaštite uključuje se u rad Društva arhivista Srbije – Beograd, učestvuje u osnivanju i radu Regionalne podružnice DAS-a, za sedam teritorijalno povezanih arhiva (Kragujevac, Kraljevo, Jagodina, Kruševac, Užice, Čačak i Novi Pazar). Od momenta osnivanja do danas, podružnica DAS-a održala je više radnih sastanaka, na kojima su prisutni arhivisti razmenili iskustva sa kolegama iz drugih ustanova zaštite, o aktuelnim problemima arhivske službe (status pravne zaštite arhivske građe privatizovanih preduzeća, izrada orijentacionih Lista kategorija registraturskog materijala, kolizija stvarne i mesne nadležnosti arhivskih ustanova u uslovima decentralizovane zaštite arhivske građe u zemlji, izrada arhivskog terminološkog rečnika, cenovnik arhiva o pružanju usluga korisnicima arhivske građe u arhivu, problemi klasičnog i elektronskog arhiviranja, iniciranje predloga zakona o arhivskog građi i arhivskoj službi i ostalo...). Ovakva saradnja teritorijalno povezanih arhiva u bitnoj meri je doprinela ujednačenju arhivske prakse svih subjekata zaštite i znatno popravila stanje zaštite arhivske građe u nastajanju.

Osnivanje Društva arhivista Srbije 2005. godine predstavlja značajan korak u razvoju savremene srpske arhivistike. Društvo je okupilo arhiviste iz svih krajeva Srbije i organizovalo niz stručnih sastanaka u cilju unapređenja arhivske službe. Izdavanjem informativnog biltena "Arhivski glasnik", srpski arhivisti su

dobili priliku da prezentuju svoja iskustva na zaštiti arhivske građe, kroz stručne radove, koji će poslužiti edukaciji mladih arhivista. Važno je napomenuti da su u okviru DAS-a pokrenuta mnoga značajna pitanja arhivske struke i održana brojna savetovanja sa arhivistima (npr. Pristup informacijama od javnog značaja u RS, Međunarodni arhivski standardi i njihova primena...).

Stručna služba kragujevačkog arhiva aktivno se uključuje u rad pomenutih arhivskih asocijacija, koristeći različite vidove saradnje i to:

- učešće u izradi Vodiča za registrature u izdanju matičnog arhiva i DAS-a, Beograd;
- objavljivanje stručnih radova u biltenu "Arhivski glasnik";
- učešće u Letnoj školi arhivistike Arhiva Srbije, za polaznike iz registratura;
- rad na izradi amandmana na Predlog zakona o arhivskoj građi i arhivskoj službi;
- objavljivanje stručnih radova u lokalnom časopisu kragujevačkog arhiva "Šumadijski anali".

Permanentna edukacija administratora u registraturama šumadijskog regiona, na poslovima registraturskog sređivanja arhivske građe rezultirala je usvojenim modelom zaštite, koji zadovoljava potrebe nadležnog arhiva. Samim tim stekli su se povoljni uslovi za edukovanje budućih generacija arhivista na poslovima zaštite.

Zaključak

Primena važećih propisa o kancelarijskom i arhivskom poslovanju u radu stvaralaca tzv. "registratura" je presudan faktor i garant celovitosti i očuvanja arhivske građe u nastajanju. Kako arhivska građa u nastajanju predstavlja osnov budućeg arhivskog fonda u nadležnoj ustanovi zaštite, razumljiva je težnja arhivskih poslenika u Srbiji da je na propisan način zaštite i obezbede od oštećenja i uništenja. Samo tako ona može poslužiti pokoljenjima kao originalno svedočanstvo proteklih dešavanja.

Promena društveno-političkih i ekonomskih odnosa u Srbiji (proces privatizacije društvenih preduzeća, stalni stečajevi privrednih subjekata praćeni masovnim uništenjem arhivalija, zastarelo i neprimenljivo arhivsko zakonodavstvo, prebacivanje regionalnih arhivskih ustanova na oskudni budžet lokalnih samouprava, decentralizovana zaštita "arhivskog fonda RS" i dr.) opteretila je arhivske ustanove brojnim problemima za čije rešavanje nije bilo zakonskih rešenja, ni finansijskih sredstava. Tražeći novi modus u rešavanju istovrsnih arhivističkih problema, a u cilju ujednačenja arhivske prakse Služba za zaštitu arhivske građe van arhiva aktivno se uključuje u rad Društva arhivista

Srbije (DAS) 2005 godine. Radi efikasnijeg vršenja poslova iz svog delokruga učestvuje u formiranju Podružnice DAS-a, za sedam teritorijalno povezanih arhiva (arhivi u Jagodini, Kraljevu, Kruševcu, Kragujevcu, Čačku, Užicu i Novom Pazaru).

U stalnom nastojanju da prevaziđe posledice nasleđenog, lošeg stanja kancelarijskog i arhivskog poslovanja, Služba intenzivira saradnju na relaciji arhiv – registratura. Ukazujući na primere fragmentarnosti preuzetih arhivskih fondova, koji su direktna posledica lošeg stanja kancelarijskog i arhivskog poslovanja i ujedno na značaj efikasne primene propisa za operativan rad stvaralaca i delatnost nadležnog arhiva, Služba je uspela da kod administratora podigne svest o vrednosti sačuvanog arhivističkog dokumenta. Dugogodišnje edukovanje zaposlenih na poslovima kancelarijskog i arhivskog poslovanja (seminari, stručna pomoć na terenu, učešće u izradi priručnika za registrature...) znatno je popravilo stanje arhivske građe u nastajanju, na području rada arhiva u Kragujevcu.

Summary

Implementation of valid regulations on office and archival management in the work of creators of so-called ‘record offices’ is a crucial factor and guarantee of the wholeness and preservation of archival materials in the process of their creation. As archival materials represent the foundation of the future archival holdings in the institution responsible for their protection, it is obvious why archival representatives in Serbia are inclined to adequately protect archival materials and prevent their damage and destruction. This is the only way archival materials can serve the future generations as an original testimony of past events.

Changes in social, political and economic relations in Serbia (eg privatization process of social enterprises, constant bankruptcies of business entities accompanied by massive destruction of archival materials, out-of-date and inapplicable archival legislation, transfer of regional archival institutions to the scanty budget of local authorities, decentralized protection of ‘archival holdings of the Republic of Serbia, etc) burdened archival institutions with numerous problems without any legal solutions or financial resources.

In search of a new model for resolving archival problems of the same kind in order to standardize archival practice, the Service for Protection of Archival Materials outside the Archives actively took part in the work of the Society of Serbian Archivists (SSA) in 2005. In order to efficiently complete the activities from its domain, the Society participated in the establishment of the SSA Subsidiaries for seven territorially connected archives (Archives in

Arhiv DANIJELA

Jagodina, Kraljevo, Kruševac, Kragujevac, Čačak, Užice and Novi Pazar).

Constantly attempting to overcome the consequences after inheriting a bad situation in office and archival management, the Service intensified the cooperation between archives and record offices. Moreover, it pointed out the examples of fragmentation of the archival holdings taken over, which were a direct result of the bad situation in office and archival management. At the same time, it emphasized the importance of efficient implementation of regulations dealing with the operational work of creators and activities of the archives responsible. Additionally, the Service succeeded in raising the administrators' archival awareness of the values of a preserved document. Long-lasting employee training in the field of office and archival management (eg seminars, professional field assistance, participation in the creation of handbooks for record offices, etc) significantly improved the situation of archival materials in the process of their creation, in the activity area of the Archives in Kragujevac.

Arhiv TK
DAZTK

Ikbal COGO
Muzej grada Zenice

ARHIVSKA DJELATNOST U ZENIČKO-DOBOJSKOM KANTONU

Abstrakt: *Ovaj kratki prilog ima za cilj upoznati širu stručnu javnost sa stanjem arhivske djelatnosti u Zeničko-dobojskom kantonu. Iako naš kanton ima Zakon o arhivskoj djelatnosti i druge propratne akte koji su doneseni još 2006. godine, do aprila 2011. institucija Arhiva ne funkcionira. Razlozi zbog kojih je stanje takvo, autor pokušava istražiti i u ovom se radu nude podaci do kojih je uspio doći.*

Ključne riječi: *Arhiv, arhivsko zakonodavstvo, Zeničko-dobojski kanton, organizacija arhiva, budućnost arhivske djelatnosti.*

Uvod

Tema rada jeste stanje arhivske djelatnosti na području Zeničko-dobojskoga kantona u posljednjih nekoliko godina. Ipak, potrebno je predočiti nekoliko informacija u vezi sa razvojem arhivske djelatnosti, institucije arhiva i arhivskoga zakonodavstva u Bosni i Hercegovini.

Institucija Arhiv Bosne i Hercegovine formirana je u decembru 1947. godine sa sjedištem u Sarajevu[1]. Ubrzo nakon toga, formirani su regionalni arhivi u Sarajevu, Banja Luci, Mostaru, Tuzli, Travniku i drugim mjestima u Bosni i Hercegovini. Područje tadašnje opštine Zenica pripadalo je djelokrugu nadležnosti Arhiva Srednje Bosne u Travniku.

Kada je u pitanju zakonska legislativa, razvoj arhivskih instuticija temeljen je na zakonima i uredbama donošenim od strane Vlade i Skupštine NR BiH i SR BiH. Do početka rata 1992. na snazi je bio Zakon o arhivskoj djelatnosti SR BiH donesen 1987. godine.

Pitanje arhivske djelatnosti i zakonodavstva na prostoru Bosne i Hercegovine nakon potpisivanja Dejtonskoga mirovnog ugovora decembra 1995. godine nije sistemski rješavano. Tačnije, postojao je pravni vakuum jer niti jedan od nivoa vlasti (državni, entitetski, kantonalni, gradski, općinski) nije problematiku arhivske djelatnosti smatrao prioritetnom.

1 Prije toga, na području Bosne i Hercegovine nije postojala institucija Arhiv. Iako je postojala ideja, tokom austrougarske uprave, arhiv ipak nije osnovan. Inače, do sada najstariji arhiv nastao na tlu BiH jeste Arhiv Franjevačke provincije osnovan 1544. godine.

Arhivski Dnevnik

Tek 1999. godine, Skupštine Unsko-sanskog i Zapadnohercegovačkog kantona donijele su Zakon o arhivskoj djelatnosti.

Iste godine, u Republici Srpskoj je proglašen Zakon o arhivskoj građi Republike Srpske.[2], a tokom 2000. godine, Zakone o arhivskoj djelatnosti dobili su Sarajevski i Tuzlanski kanton. Godine 2001. donesen je i državni Zakon o arhivskoj građi i Arhivu BiH[3] kojim je kao državna arhivska institucija proglašen Arhiv BiH čime je potvrđen kontinuitet u radu te institucije. Zakon o arhivskoj djelatnosti i Arhivu do danas (april 2011.) nemaju kantoni Posavski i Kanton 10 (bivša Hercegbosanska županija).

Ovdje je potrebno spomenuti i da su arhivske institucije na svim nivoima vlasti u Bosni i Hercegovini organizovane dvojako, kao javne ustanove u oblasti kulture ili organi uprave u okviru ministarstava uprave i pravosuđa.[4]

Ze-do kanton, sa zakonom, bez arhiva

Formiranjem Zeničko-dobojskog kantona nastaje administrativno područje od dvanaest općina koje u pogledu ranijih arhivskih nadležnosti nisu pripadale istom arhivu.

Kada je riječ o stanju do 1992. godine, od deset tadašnjih opština koje su postojale[5], a sada pripadaju Ze-do kantonu, četiri (Zavidovići, Žepče, Zenica i Kakanj) su podpadale pod jurisdikciju Arhiva Srednje Bosne u Travniku, četiri (Olovo,Vareš, Breza i Visoko) pod ingerencije Istorijskog arhiva Sarajevo, a dvije (Maglaj i Tešanj) pod ingerencije Regionalnog arhiva u Doboju.[6]

Skupština Zeničko-dobojskog kantona je tokom 2006. godine donijela pravni okvir za uspostavljanje Arhiva Zeničko-dobojskog kantona. Usvojen je Zakon o arhivskoj građi Ze-do kantona[7], a zatim i podzakonski akti, Uredba o uvjetima i načinu polaganja stručnog arhivskog ispita[8] te Pravilnik o uvjetima smještaja, opreme, zaštite i obrade arhivske građe, broju i strukturi stručnog osoblja Arhiva.[9]

Zakon o arhivskoj građi Ze-do kantona ima ukupno 57 članova koji pobliže određuju pojam arhivske građe, način prikupljanja, pohranjivanja, obrade i čuvanja iste. Članovima od 34. do 49. definira se i pitanje institucije Arhiva Ze-do kantona kao nadležne institucije za obavljanje arhivskih poslova na području

2 "Sl. glasnik RS", br. 35/99.
3 "Sl. glasnik BiH", br. 16/01.
4 A. Kožar, Demokratizacija ili etatizacija arhivske djelatnosti Bosne i Hercegovine, *Arhivska praksa* br. 13, Tuzla 2010., str. 27, 28.
5 Zeničko-dobojskom kantonu pripadaju i dvije, poslije rata formirane općine, Doboj-jug i Usora.
6 PELIĆ (2006), 226, 227, 229.
7 "Sl. novine Ze-do kantona", br. 4/06.
8 "Sl. novine Ze-do kantona", br. 8/06.
9 "Sl. novine Ze-do kantona", br. 11/06.

kantona. Nažalost, iako je spomenuti Zakon donesen marta 2006., do danas (april 2011.) nije realizovan tj. nije osnovana institucija Arhiva.

Prema usmenim iskazima djelatnika Ministarstva pravosuđa i uprave Ze-do kantona, koje je autor teksta dobio, resorno Ministarstvo je formiralo *Komisiju za izradu Elaborata o društveno-ekonomskoj opravdanosti osnivanja Arhiva Zeničko-dobojskog kantona* čiji je zadatak bio da Skupštini kantona isti ponudi na usvajanje.

Na sjednici Skupštine kantona od 20.9.2010. godine donesena je Odluka o usvajanju *Elaborata* (br. 01-48-25035/10), što je objavljeno u Službenim novinama Ze-do kantona br. 10/10. Ipak, postavlja se logično pitanje zašto je Zakon o arhivu i arhivskoj djelatnosti Ze-do kantona donesen 2006. godine, a Elaborat o društveno-ekonomskoj opravdanosti osnivanja tek u septembru 2010. godine. Zašto se čekalo više od četiri godine?

Elaborat[10], koji broji 12 stranica, u poglavljima III, IV i V precizira pravni osnov za formiranje institucije Arhiva, potom pojašnjava poslove Arhiva i na kraju Standarde i normative u kojima su opisani potrebni prostorni kapaciteti, oprema i kadrovi za rad.[11]

Na strani 6. Elaborata iznosi se i procjena o količini arhivske građe (20.000-30.000 metara dužnih) nastale u Zeničko-dobojskom kantonu od kraja 1995. godine do danas u okviru kantonalnih i općinskih organa uprave i drugih javnih institucija i ustanova.[12]

Na strani 11. istog dokumenta, navodi se i da je prema standardima, normativima i količini arhivske građe, u budućem Arhivu Ze-do kantona potrebno ukupno 23 radnika, a za početak četrnaest radnika od čega devet sa VSS spremom.[13]

Mora se primijetiti da nije jasno precizirano koji profili visoke stručne spreme mogu i trebaju raditi u budućem Arhivu Ze-do kantona. Ovo je važno jer postoji mogućnost da se u Arhiv uposle osobe sa završenim fakultetima tehničke struke ili pedagoške struke kojih u Zenici ima jako mnogo na birou za zapošljavanje, a koji naprosto nisu obrazovani da rade takve poslove i zadatke kao što je praćenje i preuzimanje registraturne građe, arhiviranje građe, stručna i

10 Elaborat je sačinjen od strane Komisije u sastavu: dr. Salih JALIMAM, historičar (**Predsjednik**), Nada DELIBAŠIĆ, dipl. ecc (pomoćnik ministra za trezor - **član**), Vesna AJANOVIĆ, dipl. iur (pomoćnik ministra pravde - **član**), Sead DŽANOVIĆ (direktor Kantonalne uprave civ. zaštite - **član**), Ružica JUKIĆ-EZGETA (sekretar min. pravde - **član**) i Fahrudin SALČINOVIĆ (djelatnik Službe zajedničkih poslova Vlade - **član**). Nažalost, u ovoj Komisiji nema niti jednoga predstavnika arhivske struke sa iskustvom iako je takvih stručnjaka priličan broj (Sarajevo, Tuzla, Travnik, Bihać, Banja Luka).

11 "Sl. novine Ze-do kantona", br. 10/10, str. 743.

12 "Sl. novine Ze-do kantona", br. 10/10, str. 747.

13 Isto, str. 752.

ARHIVNIK DRUŠTVO ARHIVISTA

naučna obrada i sl. Nije pojašnjeno ni da li budući direktor Arhiva Ze-do kantona treba imati naučni stepen magistra ili doktora društvenih ili humanističkih nauka, eventualno duže radno iskustvo u arhivskoj struci i sl.[14]

U članu 55. Zakona o arhivskoj građi Ze-do kantona stoji da do početka rada Arhiva Zeničko-dobojskog kantona svi poslovi iz arhivske djelatnosti moraju biti obavljani shodno važećem Zakonu o arhivskoj građi Federacije Bosne i Hercegovine tj. ove poslove preuzima Arhiv Federacije BiH iz Sarajeva.

Iako je ovaj član Zakona sasvim jasan, zbog pogrešaka ili nepoznavanja važećih arhivskih propisa, a načinjenih u resornom ministarstvu Vlade Ze-do kantona, vođenje arhivskih poslova za većinu organa uprave te drugih privrednih i sudskih organa nastavio je obavljati Kantonalni arhiv Travnik (bivši Arhiv Srednje Bosne). Pogreška se ogleda u donesenoj Odluci o privremenom obavljanju arhivskih poslova koja je donesena vjerovatno tokom 2004. godine.[15]

Ovakva situacija imala je za posljedicu i sukob unutar arhivskoga udruženja na nivou Federacije BiH između predstavnika Kantonalnog arhiva u Travniku i direktora Arhiva Federacije BiH. Nažalost, ovaj sukob kasnije se prenio i u medije.

Osim Zakona o arhivskoj građi, kako sam već spomenuo, donijete su i Uredba o polaganju arhivskog ispita i Pravilnik o smještaju opreme, arhivske građe i dr. Oba podzakonska akta napisana su po svim općeprihvaćenim normama i standardima arhivske struke. Autor nije uspio doći do podataka o tome da li je spomenuta Komisija do sada u neko od osnovnih ili viših arhivskih zvanja proizvela barem jednog djelatnika organa uprave ili neke javne ustanove.[16] Praksa je da se i dalje djelatnici raspoređeni na poslove rada u kancelarijskome poslovanju i arhivi upućuju na polaganje stručnoga ispita u Sarajevo (Arhiv Federacije BiH)[17] ili Travnik (Kantonalni arhiv Travnik).

Također, autoru nije poznato ko trenutno u kantonu provodi mjere evidentiranja registraturne građe, preuzimanja iste, škartiranja i pretvaranja u arhivsku one građe koja za to ispunjava propisane standarde.

14 Ovo navodim jer se ovakve institucije kod pojedinaca vide kao šansa upošljavanja podobnih osoba koje zadovoljavaju formalni kriterij (VII stepen) bez prethodnih znanja ali i interesa za ovakvu vrstu posla.

15 Autor teksta nažalost nije imao priliku vidjeti spornu Odluku koju je zatražio od djelatnika Ministarstva za pravosuđe pa stoga nije naveden njen broj, datum izdavanja i što je najvažnije potpisnika iste.

16 Ovdje se misli na Komisiju za provođenje arhivskih ispita na nivou Ze-do kantona koja je predviđena zakonskim propisima iz 2006.

17 Kada je u pitanju polaganje stručnih ispita u Sarajevu, postavlja se pitanje zašto se ispiti ne provode pri krovnoj državnoj instituciji, Arhivu BiH.

DARHIVIK

Zaključak

Osnovni cilj rada bio je obavijestiti stručnu javnost o stanju arhivske djelatnosti u Zeničko-dobojskom kantonu. Ponuđeni su osnovni podaci i činjenice koje navode na nekoliko zaključaka.

Potreba za konačnim formiranjem institucije Arhiva na prostoru Zeničko-dobojskog kantona jedan je od prioriteta nove vlasti kantona. To je jasno kada se uzme u obzir novi administrativno-politički ustroj Bosne i Hercegovine i Federacije BiH, potom broj općina i stvaratelja registraturne, pa time i buduće arhivske građe. Također, sama količina pisane službene korespondencije, iako smo odavno u eri visokih tehnologija i softvera, ne smanjuje se već iz godine u godinu raste.

Kada se uz to doda i činjenica da znatan dio arhivske građe čije je mjesto nastanka neka od općina Ze-do kantona, nastao posljednjih pola stoljeća, a koji se danas nalazi u Travniku ili Sarajevu često biva predmetom ponovnog korištenja (najčešće su to različiti sudski spisi, dokumentacija upravnih ali i javnih službi i institucija) i da bi barem dio te građe mogao biti vraćen u Zenicu, postojanje Arhiva je neupitno.

Međutim, ostaje dojam da su Zakon i prateći akti usvojeni bez jasne vizije kako dalje. Logično bi bilo da se prije donošenja svih propisa odredila i jasno precizirala lokacija i objekat nove institucije te sagledalo stanje stručnog kadra. Nije dovoljno samo donijeti propise. Nažalost, veoma se često donose pravni akti koji nemaju utemeljenje u realnim potrebama ili pak bez jasne vizije kako određene stvari u kratkom roku efikasno implementirati.

Danas, iako na papiru, Arhiv imamo već više od četiri godine, građa se ili šalje na čuvanje u Travnik ili pojedine institucije i organi uprave organizuju svoje interne arhive. Posebno je veliki problem nesređenosti tih internih arhiva, te nepostojanje arhivskog kadra koji bi te poslove obavljao. Nerijetko se ti poslovi dodjeljuju djelatnicima niže i srednje stručne spreme koji nemaju elementarnih stručnih znanja. Za posljedicu imamo sindrom *straha od arhive* odnosno velikih problema prilikom pronalaženja određenih akata, spisa ili predmeta.

Summary

The aim of this paper was to provide basic information about the state of archival activities in the area of Zenica-Doboj Canton. Zenica-Doboj Canton has a total of 12 municipalities with over 400,000 inhabitants. Current records and archival material from these municipalities until 1992. was subject of treatment by three archival institutions (Travnik, Sarajevo, Doboj). Given the new administrative structure of Bosnia and Herzegovina and the Federation, archival

legislation has changed, as well as jurisdiction of individual archives. This Canton got the Law of archives and other supporting documents during 2006. but there has not been an institution of the Archive of Zenica-Doboj canton. Possible reasons for this situation is the lack of funding in the budget of the canton and the absence of a clear vision, strategy and human resources with which to begin the process of building the archive and all ancillary services.

It is interesting to mention the fact that the Cantonal Assembly only at September 2010. adopted the study of socio-economic justification for starting an archive. In this document, again, no details were specified, like possible location or locations for the archives building, professional staff with the necessary level of expertise to work as archivists, etc.

Still, we hope that at least until second half of upcoming, year 2012., Zenica-Doboj Canton will finally get the institution of the Archive.

Arhiv TK
DAZTK

Dr. Azem KOŽAR, red. prof.
Filozofski fakultet Univerziteta u Tuzli

ARHIVISTIČKO-HISTORIOGRAFSKI ASPEKTI POSEBNE ZAŠTITE DOKUMENATA RATNE PROVENIJENCIJE (1992.-1995.)

Abstrakt: *U radu se govori o značaju dokumenata ratne provenijencije (1992.-1995.), kako onih koji su službenog karaktera koje podvodimo pod pojam „arhivska građa", tako i onih koji su nastajali na neki drugi način (fotografije, audio i video zapisi, ratni dnevnici, sjećanja i sl.). Njihov značaj je multidisciplinaran za mnoge naučne discipline (ovdje je akcenat na arhivističko-historiografske aspekte), te za općecivilizacijsku potrebu da se retrogradna shvatanja, događaji i pojave (kakvi su ratovi) sveobuhvatno i naučno-egzaktno istraže, elaboriraju i u vidu naučnog zaključka (suda) plasiraju pred stručne i naučne krugove i širu društvenu javnost. Od svega toga, tj. od naučne interpretacije i njene društvene valorizacije, u krajnjem zavisi karakter civilizacijske poruke koju ova civilizacija ostavlja u naslijeđe sljedećim civilizacijama. U suštinu svega toga su primarno utkani arhivističko-historijografski aspekti, a što se u radu aplicira i analizira na konkretnim primjerima.*

Ključne riječi: *Arhivska građa, ratna produkcija registraturne građe, fotografije, audio i video zapisi, memoarska građa, rat, odbrana, agresija, ratni zločin, socijalistička Jugoslavija, Bosna i Hercegovina, Srbija i Crna Gora, arhivi, arhivski propisi, Društvo arhivskih radnika BiH.*

Uvodne napomene

Jedan od najznačajnijih uslova za pravilnu interpretaciju svakog historijskog procesa i događaja predstavlja kvantitet i kvalitet sačuvanih historijskih izvora svih vrsta, i svih provenijencija, prije svega onih koji su primarni za određeno naučno istraživanje.[1]

Upravo zbog toga, dijametralno suprotna ovoj spoznaji su nastojanja protagonista događaja da ostave što manje tragova (izvora) o svojim postupcima,

1 Historijska nauka primarnim izvorima saznanja između ostalog, smatra, pisane izvore koji direktno govore o predmetu istraživanja. Prema saznajnoj vrijednosti dijele se na ostatke (tj. izvore koji su ostali kao rezultat događaja o kojima govore: arhivska, muzejska i druga građa) i tradicju (izvori koji su nastali da bi bili historijski izvor: svjedočenja učesnika i očevidaca, novinski izvještaji, memoari, dnevnici, autobigrafije i sl.). Branislav Đurđev, „Esej o istorijskim izvorima", *Godišnjak Društva istoričara BiH*, XII, Sarajevo 1982., 7-48.

ARHIVNIK

kako bi izbjegli sopstvenu odgovornost, i stvorili mogućnost za drugačijom (nestvarnom, svojom) interpretacijom. Sa aspekta strana u konfliktu: u pravilu je žrtvi uvijek u interesu da se spozna cjelovita istina o događaju, dok je počiniocu zločina u pravilu uvijek interes da se utru svi tragovi o tome.

Imajući sve ovo u vidu, a znajući i za međunarodne konvencije o ljudskim pravima, o zaštiti kulturnih dobara i druge, čini se posebno važnim ukazati na pitanje dokumentacione osnove ratnih zbivanja, posebno počinjenih ratnih zločina i drugih događaja koji su se zbili u vrijeme rata 1992.-1995. godine. Ovdje se radi o institucionalnoj organiziranosti i o obaveznosti države (svih nivoa vlasti) da osiguraju, tj. da ustroje na cijelom svom prostoru institucije, tj. mehanizme da se dokumenti o radu ratnih organa sačuvaju, između ostalog i zato što je te obaveze i Bosna i Hercegovina preuzela pred međunarodnom zajednicom prijemom u Ujedinjene nacije 22. 5. 1992. godine.

Cjelovite odgovore na ova pitanja ne može dati samo jedna nauka, pa makar to bila i historija, koja je po predmetu izučavanja najpozvanija, već više njih: pravne nauke, sociologija, psihologija, medicinske nauke i sl., jer koliko se to na osnovu dostupnih izvora može zaključiti, ovim protagonistima rata, posebno počiniocima ratnih zločina, nije bio samo cilj da se fizički likvidiraju protivnici ili da su oni fizički prognaju sa određenog prostora, već i da se to učini na krajnje sadistički način – umjesto jednog metka da se žrtva upuca rafalima iz automatskog oružja, da se žrtva prije likvidiranja stravično muči itd.[2] Te postupke treba da naučno objasne: psihologija, psihijatrija i druge medicinske discipline. Upravo zbog toga, zbog potrebe za multidisciplinarnim naučnim pristupom pitanjima rata i ratnih zločina, neophodno je istraživanja zasnivati – posebno ona iz društvenih i humanističkih nauka, prije svega na pisanim historijskim izvorima: kako onima koje historijska nauka svrstava u sferu ostataka (tj. onih koji su nastali kao rezultat nekog službenog posla, npr.: rad ratne vlade, rad neke tvornice ratnog materijala, neke političke stranke i sl.), tako i onima koji su nastali po bilo kom drugom osnovu (svjedočenja žrtava zločina, foto i drugi dokumentacioni materijal, medicinska dokumentacija, priznanja egzekutura zločina i sl.), a sa ciljem da služe kao historijski izvor. Pri tome je posebno važno podrobno objasniti uzroke

2 O načinu egzekucije masovnih i pojedinačnih zločina nad nesrpskim narodima (pretežno Bošnjacima) na području Podrinja i Posavine, od strane srpskih oružanih formacija postoje brojna i autorizirana svjedočenja očevidaca i stradalnika. Između ostalih, u izjavi koju je dao građanin N.N. (ime i prezime se nalazi na originalu izjave) o stradanjima Bošnjaka na području općine Bratunac u toku aprila i maja 1992. godine, se navodi: „ ... Tako su odveli Halilović Osmana, bivšeg načelnika SUP-a, koga su kasnije ubili, Husić Nedžiba, sina Nazifa, Mumina – šef marketa, kojeg su ubili na najsvirepiji način, Mešić Esada i njegova dva sina Atifa i Emira starih 26 i 35 godina, Gušić Šukriju koji je ubijen na svirep način. Vidio sam kako su Atifu i Emiru ekserima prikovali nekakve daske za tabane. Emiru je bila odsječena jedna ruka, nos, jedan prst na desnoj ruci, uho i izvađeno jedno oko, Esadu su odsjekli polni organ, a zatim ga zaklali, dok su Atifa udavili. Sve sam to lično vidio“. (Grupa autora, *Ratni zločin na tuzlanskom okrugu*, Tuzla 1996., 65).

i motive rata: je li to ta mitska historija, ili ta guslarska epska tradicija, da li je to možda neki kompleks inferiornosti (ili superiornosti) koji je kao epidemija zahvatio određene populacije, generacije, dijelove etničkih skupina itd., ili je to recidiv svega toga subliminarnog i oblikovanog u jednom krajnje destruktivnom i agresivnom ljudskom ponašanju. Uostalom, samo se pravilnom, tj. naučnom kvalifikacijom (tj. određenjem uzroka i motiva koji podstiču ljude na rat i ratne zločine) može pravilno „dijagnosticirati" stanje, i potom primjeniti odgovarajuća „terapija", odnosno učiniti pokušaj da se u korijenu sasječe bar neki od poznatih i generirajućih uzroka i motiva. To, naravno, nikako ne znači da će se cijela populacija brzo i potpuno izliječiti, tj. da će se ti uzroci rata odstraniti za sva vremena, ali ovakav pristup bar sužava prostor za nove, na poznatim motivima i uzrocima zasnovane, ratove i ratne zločine.

Historijsko iskustvo

Bosna i Hercegovina je, kao i širi južnoslovenski prostor, prije svih Hrvatska, te Srbija i Crna Gora, imala negativno historijsko iskustvo na jedinstvenoj naučnoj interpretaciji događaja i procesa koji su nastajali i razvijali se tokom 19. i 20. stoljeća. Osnovni uzrok je u dominaciji politike, tačnije politika koje su se mijenjale, nad naukom, mada ni sama historijska nauka nije bila izgrađena u mjeri da je mogla da skine sa sebe jaram politike i ideologije.[3] Iz tih razloga, uglavnom, nije napisana Historija jugoslovenskih naroda u 19. i 20. stoljeću[4], pa ni Historija naroda Bosne i Hercegovine.[5] Ono što je za predmet

3 Nakon Drugog svjetskog rata politika i ideologija diktirali su ciljeve i zadatke historije. Elita profesionalnih revolucionara usmjeravala je i kontrolisala sve segmente naučne politike. (Azem Kožar, „Neki aspekti političke indoktrinacije historije i arhivistike u Bosni i Hercegovini", *Zbornik radova Filozofskog fakulteta Tuzla*, br. 5, Tuzla 2004., 17-22).

4 Prva knjiga Istorije naroda Jugoslavije, koja obuhvata period do kraja srednjeg vijeka, objavljena je 1952. godine, a druga, koja se odnosi na period do kraja 18. stoljeća, 1959. godine. Problemi su nastali kod obrade 19. i 20. stoljeća, a što je trebalo da bude obrađeno u četiri (po nekima u dva, odnosno tri) toma. Govoreći o poteškoćama na nastavku ovog projekta akademik Branislav Đurđev je, između ostalog rekao: « ... Posao je došao do imenovanja redakcije, pa se na tom stalo. Ali nisam spomenuo taj naučni poduhvat koji nije dospio ni do svog početka da to istaknem, iako bi bilo itekako moguće raspravljati o tome. Sjetio sam se jedne misli, zapravo zahtjeva koji je tada izrečen. Predsjedavajući je rekao otprilike ovako: To djelo treba da zadovolji javnost svih naroda i narodnosti u našoj zemlji. Taj iskaz me je neprijatno zbunio. Pitao sam se da li da u tom naučnom poduhvatu treba da to bude misao vodilja ili treba u tom poslu da nas rukovodi namjera da damo istorijsko djelo koje će objektivno prići istorijskoj materiji. To pitanje me danas još više zaokuplja (Diskusija Branislava Đurđeva, *Savjetovanje o istoriografiji Bosne i Hercegovine 1945.-1982.,* Sarajevo 1983., 124-125).

5 Projekat pisanja Istorije naroda Bosne i Hercegovine (po nekim Istorije Bosne i Hercegovine) pokrenut je 1968. godine. Na ovom timskom projektu angažirani su, u skladu sa užim specijalnostima, u to vrijeme najpoznatiji bosanskohercegovački historičari. Međutim, i na ovom projektu kao i na projektu «Istorija naroda Jugoslavije», pojavila su se neslaganja i polemike. U osnovi svega toga su neslaganja među političarima što se odražavalo i na neslaganje među historičarima. O razlozima zastoja u radu akademik Enver Redžić je 1982. godine između ostalog rekao: „... Imam utisak da poslije 13

ovog rada posebno bitno jeste da su se ti nesporazumi, posebno srpsko-hrvatski sporovi, prelamali preko interesa države Bosne i Hercegovine, te Bošnjaka kao jednog od autohtonih njenih naroda, posebno od 1918. godine nadalje.

O stanju bosanskohercegovačke historiografije je, između ostalog, temeljito raspravljano na naznačenom „Savjetovanju o istoriografiji Bosne i Hercegovine 1945.-1982.“, održanom u Sarajevu 1982. godine. Referat o stanju historiografije u vrijeme rata 1941.-1945. podnio je historičar Rasim Hurem, u kojem, između ostalog, stoji: „(...) Naučni nivo istoriografije u narodnooslobodilačkoj borbi i socijalističkoj revoluciji u Bosni i Hercegovini nije u skladu sa kvantitativnim obimom te historiografije (...). Treba naglasiti da nastanak i razvitak ustaškog i četničkog pokreta u Bosni i Hercegovini 1941.-1945. godine nije izučavan. Danas ne znamo kako je u Bosni i Hercegovini teklo stvaranje organizacija (političkih, vojnih i drugih) ova dva pokreta, niti znamo do kog stepena su se ti pokreti uspjeli organizovati. Razumije se, krivulja razvitka ovih pokreta u Bosni i Hercegovini, generalno uzeta, u osnovi je poznata, ali to poznavanje nije i naučno utemeljeno. Bez toga je teško izučavati istoriju narodnooslobodilačkog rata i revolucije u širem smislu riječi (...). Za okupatore, ustaše i četnike vezani su terori i zločini nad narodom, koji su u Bosni i Hercegovini bili masovni. To pitanje je doticano u velikom broju radova, ali samo uzgredno i općenito(...). Izbjeglištvo Muslimana Bosne i Hercegovine iz sela u gradove, uzrokovano terorom i zločinom četnika, nije predmet ovih radova“.[6]

Tražeći uzroke takvom stanju historiografije na naznačenom savjetovanju B. Đurđev je istakao da su „ojačala nacionalistička stremljenja u istoriografiji“, konstatujući: „Ukoliko se u nas ispuni socijalizam nacionalizmom, dovodi se u pitanje jugoslovenska socijalistička zajednica“. Govoreći o zadacima historiografije Đurđev je istakao: „Kad je riječ o odnosima među narodima, istorijska nauka mora, prije svega, biti kritična i objektivna. I najgore pukotine među narodima objektivnim naučnim objašnjenjem slivaju se u uzajamno razumjevanje. Kad ocjenjuju istorijsku ulogu svoga naroda, kritična istorijska nauka ne može dati povoda nijednom narodu da se neopravdano gordi nad drugim narodima“.[7]

godina od početka ove inicijative da se napiše Istorija naroda Bosne i Hercegovine, osnovni problem nije bio u stvarnim naučnim mogućnostima predviđenog autorskog kolektiva – to su mahom poznati – ugledni istoričari – već, prije svega, po mom osjećanju stvari, pretežno u nedostaku uvjerenja da će, kao naučna cjelina, ta istorija zadovoljiti zahtjeve svakog člana autorskog tima, kao i u nedostaku spremnosti da se svoj dio posla završi“. (Diskusija Envera Redžića, *Savjetovanje o istoriografiji Bosne i Hercegovine 1945-1982.,* Sarajevo, 1983., 156). Ipak jedan broj radova je urađen i potom objavljen u posebnom izdanju Akademije nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine. (*Prilozi za istoriju*, I i II, Sarajevo 1987.).

6 Rasim Hurem, „Naša istoriografija u Bosni i Hercegovini 1941.-1945.“, *Savjetovanje o istoriografiji Bosne i Hercegovine 1945-1982.*, Sarajevo 1983., 102, 107-108. Autor u ovom radu govori o stavu katoličke crkve, o pokrštavanju Srba, o deportovanju Slovenaca, Srba, Jevreja i Roma, o zatvorima i logorima. Ovdje je dat naglasak samo na ono što je predmet ovog priloga.

7 B. Đurđev, cit. disk., 125.

Ovo savjetovanje je dalo značajan podstrek radikalnoj promjeni stanja na planu oslobađanja historiografije od uticaja politike. Te promjene dobile su svoj izraz u „Izvedbenom projektu društvenog cilja XIII – Istraživanje iz oblasti istorije“, u kojem je, između ostalog, ukazano na jednostran pristup izučavanju historije Bosne i Hercegovine 1941.-1945., posebno kada su u pitanju politička i vojna zbivanja, te da „jedan dio onoga što znamo o zbivanjima u toku rata 1941.-1945. nije rezultat naučne verifikacije tih zbivanja“.[8] Međutim, do naučne obrade velikosrpske nacionalističke politike prema Bosni i Hercegovini (i Bošnjacima), kao i drugim nesrpskim narodima (Albancima, Mađarima, Hrvatima i dr.) do početka disolucije bivše SFRJ nije došlo. U praksi je nadvladalo stajalište političara da bi „čačkanje“ po tim pitanjima moglo doprinjeti „podizanju nacionalnih tenzija“. Ovakva stajališta su ostavila traga i na dokumentacionu osnovu četničkih zločina: dogodilo se da tamo gdje su stradale na hiljade nedužnih civila nije postavljeno nikakvo spomen obilježje, ili provedeno naučno istraživanje, ali su zato veoma česta obilježja o stradanjima pripadnika partizanskog pokreta, što nedvosmisleno govori o ideološkom pristupu zbivanjima i dominaciji politike nad naukom.

Međutim, i pored svega toga, treba istaći da je u vrijeme postojanja SFRJ došlo do organizirane zaštite historijskih izvora, posebno onih o NOR-u i socijalističkoj revoluciji, o KPJ, radničkom pokretu i sl. Iako „štucovan“, značajan broj tih izvora je i objavljen. Objavljeni su i neki dokumenti o djelovanju četničkog pokreta Draže Mihailovića.[9] Napisana je i prva knjiga, kao zbornik dokumenata i svjedočenja, o genocidu nad Muslimanima u Drugom svjetskom ratu.[10]

Međutim, ovome treba dodati činjenicu da, apstrahujući sve manjkavosti u bosanskohercegovačkom društvu i nauci minule socijalističke epohe, stepen saznanja naučne istine o ratnim zbivanjima 1941.-1945. i njihovim protagonistima, u tijesnoj je vezi sa stepenom sačuvanosti i dostupnosti historijskih izvora, prije svih originalnih arhivskih dokumenata. Oni su, koliko se zna nekompletni, jer su mnogi stradali, veliki broj fondova iz tog perioda nalazi se van Bosne i Hercegovine, jedan broj se nalazi u specijalnim arhivima i nedostupan je javnosti itd. Međutim, ta praznina se nastojala popuniti naknadno prikupljenom memoarskom građom i drugim izvorima, tako da sve to može poslužiti kao dobra osnova za izučavanje ovog perioda.[11] Koliko je iz tog iskustva u Bosni i

8 *Izvedbeni projekat društvenog cilja XIII – istraživanje u oblasti istoriografije*, Sarajevo 1986., 315.

9 Ovi dokumenti su objavljeni u *Zborniku dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu naroda Jugoslavije*, tom XIV, knj. 1-4, Vojnoistorijski institut, Beograd 1981-1985.

10 Vladimir Dedijer, Antun Miletić, *Genocid nad Muslimanima 1941-1945., zbornik dokumenata i svjedočenja*, Sarajevo 1990. U uvodnim napomenama autori su istakli da je ova knjiga nastala kao dio programa Odbora za istraživanje genocida nad srpskim narodima i drugim narodima Jugoslavije u XX vijeku.

11 Azem Kožar, „Historiografija i historijski izvori“, *Prilozi*, br. 29, Sarajevo 2000, 321-327.

Hercegovini izvučena pouka za vrijeme odbrambenog rata 1992-1995, posebno je i važno pitanje koje zahtijeva posebnu elaboraciju.

Odnos institucija sistema prema arhivskim dokumentima ratne provenijencije

Rukovođeno razlozima političke i ideološke prirode rukovodstvo NOP-a je još od prvih ratnih godina nastojalo da zaštiti kulturna dobra bez obzira na njihovo porijeklo (stvaraoca) i sadržaj.[12] Nakon rata donijeti su propisi o osnivanju i djelovanju više kulturnih i naučnih ustanova u federalnoj Bosni i Hercegovini, čija je organizacija i rad od sredine sedamdesetih godina u cjelosti prešla u nadležnost organa SR Bosne i Hercegovine.[13] Osim toga, bivša SFRJ, pa time i njene federalne jedinice, prihvatila je Hašku konvenciju iz 1954. godine i druge međunarodne konvencije o zaštiti kulturnih dobara čija su stajališta ugrađena i u odgovarajuće jugoslovenske i bosanskohercegovačke propise. Sve to potvrđuje činjenicu da je postojao određen i izgrađen sistem kulturne i naučne politike na nivou Bosne i Hercegovine, a koji je predviđao mehanizme zaštite kulturnih dobara kako u vrijeme mira tako i u vanrednim (ratnim i drugim) okolnostima.[14]

Međutim, u vrijeme ratnih zbivanja na području Hrvatske i posebno u vrijeme agresije na Bosnu i Hercegovinu, taj sistem je drastično narušen od strane oružanih vojnih i paravojnih formacija sa prostora Srbije i Crne Gore (tj. Savezne Republike Jugoslavije). Kulturna dobra, propisno obilježena u skladu sa Haškom konvencijom, bila su meta artiljerijskih oruđa i oružja, ili su namjerno uništavana miniranjem, spaljivanjem, pljačkom itd. Između ostalog stradala je sarajevska Vijećnica u kojoj je bila smještena Narodna i univerzitetska biblioteka, Orjentalni institut (od zapaljive granate), te brojna druga nepokretna kulturna dobra (posebno vjerski objekti nesrpskih naroda), kao i ogromne količine arhivske, bibliotečke, muzejske i druge građe. Do danas nisu utvrđene razmjere

12 Još u toku 1942. ratni organi NOR-a su stavili pod zaštitu kulturna dobra, a februara 1945. NKOJ je donio „Odluku o zaštiti i čuvanju kulturnih spomenika i starina“ („Sl. list DFJ“, br. 10/45).

13 Za predmet ovog rada od posebnog je značaja istaći osnivanje *Instituta za istoriju radničkog pokreta Bosne i Hercegovine* 1959. godine koji je 1973. godine prerastao u *Institut za istoriju*, potom I*nstituta za istoriju u Banjaluci* osnovanog 1979. godine, te mreže dobro organiziranih institucija kulture: *Zavoda za zaštitu kulturno-istorijskog naslijeđa, Narodne i univerzitetske biblioteke, Zemaljskog muzeja* (koji je radio u kontinuitetu od 1888.), *Muzeja revolucije* (kasnije *Historijski muzej*), *Arhiva Bosne i Hercegovine*. Sve ove institucije bile su matične za mrežu odgovarajućih regionalnih institucija iz određene oblasti kulture.

14 *Konvencija za zaštitu kulturnih dobara u slučaju oružanog sukoba* (poznata kao *Haška konvencija*) donijeta je u Hagu 1954. godine i čini sve do sada temeljni akt zaštite kulturnih dobara. («Dodatak Sl. listu FNRJ», br. 4, Beograd 2.04.1956., str. 1-21). Više o zaštiti kulturnih dobara vidi: Azem Kožar, „Međunarodni i nacionalni sistem zaštite kulturnih dobara u ratnim okolnostima“, *Zbornik radova Filozofskog fakulteta Tuzla*, Tuzla 1997., 19-35; Vladimir Brguljan, *Međunarodni sistem zaštite kulturnih i prirodnih dobara*, Beograd – Zagreb 1985.

tih stradanja. Prema nekim istraživanjima stradalo je (porušeno ili oštećeno) 8 jevrejskih, 36 pravoslavnih, 314 katoličkih i 1.686 islamskih vjerskih objekata.[15] Od pokretnih kulturnih dobara istraženo je stradanje arhivske i registraturne građe koja se nalazila van arhiva, a što iznosi oko 81.000 m¹ arhivske građe i oko 400.000 m¹ registraturnog materijala.[16] Stradanju kulturnih dobara je doprinijela neadekvatna briga nadležnih ratnih organa Bosne i Hercegovine i organa međunarodne zajednice. Jedan broj bosanskohercegovačkih institucija kulture se u toku rata ugasio, druge su funkcionirale kao regionalne – odnosno entitetske, a samo mali broj ih je opstao (među njima Arhiv Bosne i Hercegovine, Zemaljski muzej, Narodna i univerzitetska biblioteka i dr.) ali sa znatno reduciranom funkcijom. Sve je to bitno utjecalo na fizičko stanje kulturnih dobara, kako postojećih tako i onih koja su nastajala u radu oficijelnih organa vlasti svih vrsta i nivoa, pravnih subjekata, udruženja, nevladinih organizacija itd.

Naime, u toku rata nastavile su sa radom sve arhivske ustanove samo što je njihova djelatnost zbog ratnih dejstava uglavnom reducirana na brigu o građi u arhivima. Samo mali broj arhiva je obavljao, kako-tako, zaštitu građe na terenu. Međutim, osnivanjem Arhiva Srpske Republike (1993.) i Arhiva Herceg Bosne (1994.), a nakon rata i Arhiva Federacije Bosne i Hercegovine (1997.) prestala je koordinirajuća uloga Arhiva BiH, jer se postojeći propisi nisu provodili već su za određene prostore donijeti novi. Nakon rata su regionalni arhivi na području Federacije Bosne i Hercegovine postali kantonalni djelujući u skladu sa propisima na nivou kantona. Koordinativnu funkciju je jedino imalo Društvo arhivskih radnika Bosne i Hercegovine.

Uglavnom je, zbog utjecaja politike samo u jednom broju arhivskih propisa prepoznata uloga arhivske građe koja je nastajala u ratu i kao takvoj joj je dat poseban značaj. Iako Zakon o arhivskoj građi Federacije Bosne i Hercegovine[17] nije utvrdio poseban značaj arhivske građe nastale u periodu 1992.-1995. godina, u više podzakonskih akata je ovoj građi dat poseban značaj koji se uglavnom svodi na određenje: „Iz registraturne građe nastale prije 1878. godine i one nastale 1941.-1945. godine, kao i od 1992. do 1995. godine ne vrši sa izdvajanje ili uništenje. Uništavanje dijelova bezvrijedne registraturne građe iz predhodnog stava ovog člana vrši se samo u nadležnom arhivu“.[18]

15 Izet Šabotić, „Stradanje kulturno-historijskog naslijeđa u Bosni i Hercegovini u toku agresije (1992-1995.)“, *Pogledi*, br. 10, 119.

16 Azem Kožar, „Ratno stradanje arhivske građe Bosne i Hercegovine“, *Sodobni arhivi*, br. 21, Maribor 1999., 287-292.

17 “Službene novine Federacije BiH“, br. 45/02.

18 Radi se o čl. 13 *Uredbe o organizovanju i načinu vršenja arhivskih poslova u pravnim licima u Federaciji Bosne i Hercegovine* („Službene novine Federacije BiH“, br. 12/03), potom o čl. 12 *Uredbe o organizovanju i načinu vršenja arhivskih poslova u organima uprave i službama za upravu Federacije Bosne i Hercegovine* („Službene novine Federacije BiH“, br. 22/03) i dr.

Ovoj građi je poseban značaj dat u više kantonalnih arhivskih propisa. Tako je u Zakonu o arhivskoj djelatnosti Tuzlanskog kantona, između ostalog u članu 13. stav 2 konstatovano: „Iz registraturne građe nastale prije 1945. godine kao i u periodu od 1992. do 1995. godine, izlučivanje se vrši u Arhivu, odnosno uz neposredno učešće Arhiva u svim fazama posla".[19] Slične odredbe sadrže arhivski propisi Sarajevskog, Unsko-sanskog, a i nekih drugih kantona, osim prostora koji je u ratu kontrolisalo Hrvatsko vijeće obrane (HVO).

Arhivski propisi, a ni drugi propisi o kulturnim dobrima sa područja Republike Srpske nisu utvrdili poseban značaj građi nastaloj u periodu 1992.-1995.[20] Čak ni Zakon o arhivskoj građi i Arhivu Bosne i Hercegovine[21] nije predvidio takvu mogućnost. Razlog ovakvom stanju je apsolutno jasan. Radi se o nastojanju političkih snaga koje opstruiraju opstanak i funkcioniranje nezavisne države Bosne i Hercegovine, a koje su produžena ruka ratnih agresivnih politika i stremljenja, da se izbrišu tragovi o agresiji i posljedicima agresije na Bosnu i Hercegovinu, ili da se bar marginalizira težina tog perioda njene prošlosti, a što u krajnjem vodi zataškavanju historijske istine. Taj odnos je bar unekoliko drugačiji, jer je drugačiji i politički interes, u sredinama u kojima se snage odbrane i stradalnici rata (prije svih Bošnjaci kao i pripadnici drugih naroda čije stavove artikulišu neke građanske političke opcije), imali snage i znanja da tako postupe. Eto još jednog dokaza koliko politika utječe na kvantitet i kvalitet historijskih izvora, tj. na dokumentacionu osnovu ratnog zločina i drugih ratnih zbivanja. Umjesto da se stave pod sveobuhvatnu zaštitu, tako što bi se imperativno putem zakonskih odredbi cjelokupna produkcija ratnih dokumenata i drugih izvora saznanja odmah i bezuslovno sakupila i pohranila u odgovarajuće institucije kulture, kako bi se stvorila potrebna dokumentaciona osnova za naučnu interpretaciju toga perioda, kulturna dobra su i dalje u stanju izražene erozije. Između ostalog to je i zbog toga što su strategija kulturne politike Bosne i Hercegovine, i strategija razvoja nauke u Bosni i Hercegovini, uobličene tek u toku 2009. odnosno 2010. godine.

Međunarodna zajednica (svjesno ili nesvjesno) nije prepoznala potpuni značaj ovog pitanja. Tek od 1993. godine počela je pokazivati interes za primjenom međunarodnih konvencija o kulturnim dobrima. Zatim je ovo pitanje veoma nedostatno uređeno novonastalim pravnim propisima. A nakon rata ono nije ni uvjet za prijem zemalja socijalističke Jugoslavije u Evropsku uniju (EU), mada je EU redovno počev od 2002. godine, u svim izvještajima eksperata,[22]

19 „Sl. novine TK", br. 15/00.

20 Zoran Mačkić, *Zaštita kulturnih dobara, Zbornik propisa RS sa komentarima i objašnjenjima*, Banjaluka 2003.

21 „Službeni glasnik Bosne i Hercegovine", br. 16/01.

22 Među njima je Ekspertni izvještaj *Kulturna politika u Bosni i Hercegovini*, od 10. septembra 2002. godine. Između ostalog u Izvještaju na str. 7 stoji: „Razvoj naslijeđa: Da li su pravni propisi za

ukazala na neophodnost izrade odgovarajuće kulturne politike. Zaštita kulturnih dobara bi u tome morala imati odgovarajuće mjesto.

Ovakav odnos države i međunarodne zajednice vodi marginalizaciji i improvizaciji pitanja koja doprinose organiziranoj i institucionaliziranoj brizi o kulturnim dobrima, tj. o dokumentacionoj osnovi rata pa i ratnog zločina. Time se otežava, pa i onemogućava, sveobuhvatna naučna spoznaja, jer, umjesto stručnog i naučnog pristupa rješenju jednog od, sa aspekta budućnosti novih društvenih zajednica i njihovih naroda, najkrupnijeg naučnog i kulturnog pitanja, usmjerava se njegovo rješavanje na bazi izjava neukih novinara u mas-medijima, političara – ljudi niskog nivoa znanja i sumnjivog ponašanja, pisati historiju ratnih događanja. a da istovremeno nedostaju naredbe komandanata, odluke vojnih i državnih ratnih organa i sve drugo što je izvor prve ruke. Krajnje je vrijeme da institucije kulture i nauke postave svoje imperative pred državu i pred međunarodnu zajednicu, a sve u duhu civilizacijskih normi i standarda ponašanja u ovim oblastima.

Odnos arhiva i arhivske službe prema zaštiti dokumenata ratne provenijencije

Arhivska služba Bosne i Hercegovine je blagovremeno uočila potrebu da se arhivska građa nastala u toku rata 1992.-1995. posebno vrednuje i zaštiti. U tom cilju je već 1996. godine preduzeto više konkretnih aktivnosti među kojima treba istaći sljedeće:

- postignuta je saglasnost da se pod ratnim periodom u Bosni i Hercegovini smatra vrijeme od 1. 1. 1992. do 31. 12. 1995. godine, dakle četiri pune kalendarske godine;
- zauzeto je stajalište da se ratna produkcija registraturne građe odmah preuzme u arhive;
- odlučeno je da se iz ratne produkcije registraturne građe ne izlučuje bezvrijedni registraturni materijal u registraturama;
- na Prvome poslijeratnom savjetovanju arhivskih radnika Bosne i Hercegovine, održanom na Zlaći (kod Banovića) 1996. godine, usvojen je između ostalog, sljedeći zaključak: „Insistirati da Vlada obaveže sve imaoce arhivske građe (nastale do rata i u ratu) da posebnu pažnju posvete stanju registraturne građe nastale u ratu: da je zaštite, srede, popišu i pripreme za preuzimanje. Po mogućstvu izvršiti preuzimanje registraturne građe ratnih (općinskih)

zaštitu spomenika i kulturnog naslijeđa odgovarajući i kakva je njihova primjena? Da li se poštuju međunarodne konvencije? Da li postoje sistemi stimulacije javnog i privatnog finansiranja naslijeđa?“ Koliko je poznato organi Bosne i Hercegovine su nakon toga jedino formirali komisiju za izradu kulturne politike Bosne i Hercegovine.

ARHIV BIH

predsjedništava.[23]

Na mnogim narednim stručnim i naučnim skupovima arhivista Bosne i Hercegovine (godišnja savjetovanja, savjetovanja „Arhivska praksa“ i druga) konstantno je insistirano na provedbi ovih opredjeljenja, a u stručnoj javnosti se nikada nije čula negacija ovih stajališta. Otuda su arhivisti, akteri ovih stajališta, bili u ubjeđenju da se ove aktivnosti provode intenzivno na cijelom prostoru Bosne i Hercegovine, dakako u skladu sa kadrovskim i materijalnim mogućnostima arhiva. Smatrano je to velikim trijumfom struke nad politikom koja je ratnim pitanjima, kako onda tako i uglavnom danas, pristupala sa etnonacionalnih, konfesionalnih i politikanskih aspekata. Ubrzo se, međutim, pokazalo da je struka bila u zabludi, jer su samo u jednom dijelu Dejtonskim ustavom razuđenog administrativnog prostora Bosne i Hercegovine (država, dva entiteta, deset kantona i sl.), utvrđena stručna stajališta implementirana u pravne norme (zakoni i podzakonski akti), dok je primjena tih stajališta u svakodnevnom stručnom radu bila različita i u najvećem broju slučajeva veoma nedostatna.

Naime, zakonska određena o ovoj problematici su bila veoma različita: od potpunoga oglušivanja do parcijalnoga definiranja. Registraturna građa nastala u vrijeme rata od 1992. do 1995. godine različito je nazivana (definirana, imenovana, označena), a različito je i vrednovana. U jednim propisima je to „ratna produkcija arhivske i registraturne građe“,[24] u drugima“ građa od 1992. do 1995. godine“,[25] a u trećima „registraturski materijal i arhivska građa nastali u periodu od 6.4. 1992. godine do 22. 12. 1995.“ itd.[26] Što se pak tiče daljih određenja koja se odnose na njeno posebno vrednovanje treba istaći činjenicu da je u četiri arhivska zakona: na nivou Federacije BiH, te Unsko-sanskog, Tuzlanskog i Sarajevskog kantona predviđena zabrana izlučivanja za ovu građu u registraturama. Međutim, obavezna predaja nadležnim arhivima ratne produkcije registraturne građe prije isteka perioda od trideset godina nije predviđena ni u jednom arhivskom propisu u Bosni i Hercegovini. To razuljivo, nije kompatibilno sa onim arhivskim zakonskim odredbama o zabrani izlučivanja registraturskog materijala iz ove produkcije građe u registraturama, jer je neshvatljivo da se ne vrši izlučivanje u registraturama punih 30 godina, a da se istovremeno ne utvrdi alternativa takvom određenju. No, taj je problem manjeg značaja od činjenice da su stručna stajališta o posebnom značaju registraturne građe ratnoga perioda veoma selektivno prihvaćena: u svega četiri od deset kantona u Federaciji Bosne i Hercegovine. Osnovni uzrok tome je dominacija politike nad arhivskom djelatnošću. Trebalo bi puno prostora za adekvatno objašnjenje uzroka ovih stajališta. U najkraćem,

23 Azem Kožar, „Prvo poslijeratno savjetovanje arhivskih radnika Bosne i Hercegovine i konferencija arhivskih radnika Bosne i Hercegovine“, *Glasnik arhiva i DAR BiH*, br. 39, Sarajevo 1997, str. 179.

24 *Zakon o arhivskoj djelatnosti*, „Sl. glasnik USK“, br. 6/99.

25 *Zakon o arhivskoj građi Federacije BiH,* „Službene novine F BiH“, br. 54/2002.

26 *Zakon o arhivskoj građi Kantona Sarajevo*, „Sl. novine Kantona Sarajevo“, br. 2/2000.

oni su sadržani u gledanjima na karakter ratnog sukoba u Bosni i Hercegovini i ulozi koju su određene političke snage u njemu imale. U osnovi one društvene i političke strukture koje su angažirane u odbrani, odnosno opredijeljene na očuvanje Bosne i Hercegovine kao jedinstvene i nezavisne države, uglavnom su zainteresirane za posebnu brigu o arhivskoj građi ratnog perioda. Međutim, i tu ima razlika, jer među ovim strukturama ima onih koji bi iz te građe rado izuzeli one dokumente koji ih na neki način lično mogu kompromitirati. S druge pak strane, one snage (političke, vojne i druge društvene strukture) koje su radile na razgradnji Bosne i Hercegovine kao države na bilo koji način (separatističke, nacionalističke i druge antibosanske i kvazibosanske tendencije), nastoje svim silama da unište tragove takvih aktivnosti kako bi izbjegle pravnu, političku, moralnu i svaku drugu odgovornost, odnosno zatrle trag bilo kakvoj spoznaji o svojim ratnim aktivnostima. Iako su ovo prilično pojednostavljujuće konstatacije, one su u osnovi sasvim tačne, jer se kontinuirano, s vremena na vrijeme, potvrđuju u istupima lidera određenih političkih orjentacija.

Kod praktičnoga provođenja naznačenih propisa o arhivskoj građi ratnoga perioda (1992.-1995.) u Bosni i Hercegovini praksa je veoma različita: kako na planu preuzimanja u arhive, tako i na planu praćenja stanja i sređenosti ove građe u registraturama.

Prema istraživanjima do kraja 2005. godine u bosanskohercegovačke arhive su preuzete sljedeće količine ratne produkcije arhivske građe:[27]

Red. broj	ARHIV	Broj fondova i zbirki i količina građe 2005. godine		Od toga se djelimično ili u cjelosti građa odnosi na ratni period 1992-1995.			
		Broj	Količina	Broj	%	Količina	%
1.	Arhiv BiH Sarajevo	649	16.098	16	2,46	179	1,11
2.	Arhiv Federacije BiH Sarajevo	11	372	8	72,72	20	5,38
3.	Arhiv RS u Banja Luci	782	4.670	1	0,13	10	0,21
4.	Arhiv u Bihaću	296	3.000	10	0,33	36	1,2
5.	Arhiv u Travniku	466	4.760	6	1,29	51	1,07
6.	Arhiv u Tuzli	224	5.500	13	5,80	106	1,92
7.	Arhiv u Mostaru	792	2.250	7	0,88	6	0,26
8.	Istorijski arhiv Sarajevo	561	7.500	10	1,78	310	4,13
9.	Arhiv u Širokom Brijegu	18	264	6	33,33	7	2,65
	Svega	3.799	44.414	74	1,95	724	1,62

27 Podatke su autoru dostavili bosanskohercegovački arhivi u okviru istraživanja teme „Arhivski fondovi i zbirke u Bosni i Hercegovini“ u toku 2006. godine (Istraživanje je objavljeno u *Zbornik radova sa Prvog kongresa bosanskohercegovačkih arhivista*, Sarajevo 2006, str. 39-52).

Iz naznačenih tabelarnih podataka je vidljivo da je preuzeti broj arhivskih fondova i zbirki i količina arhivske građe iz ratnog perioda 1992.-1995. veoma mali, tj. neznatni, jer se ovom pitanju na planu preuzimanja očigledno nije posvećivala odgovarajuća (u okvirima struke dogovorena) pažnja i značaj. Ova konstatacija je tim tačnija jer je najveći dio preuzetih fondova postojao i prije rata pa je ratna građa preuzeta sa ostalom arhivskom građom. Osim toga samo nekoliko arhiva je preuzelo registraturnu građu ratnih organa vlasti: Arhiv BiH Sarajevo – šest, Arhiv u Tuzli – šest, Arhiv u Bihaću – pet, Arhiv Federacije BiH – četiri, Arhiv u Mostaru – dva, ukupno osamnaest arhivskih fondova.

O aktivnostima na zaštiti ratne produkcije arhivske građe u registraturama nešto više podataka posjedujemo jedino o stanju na području Arhiva Tuzlanskoga kantona. U ovom Arhivu se obavlja redovna (godišnja) korespondencija sa imaocima ratne produkcije registraturne građe, održavaju se arhivska savjetovanja za pojedine (posebno novoosnovane) imaoce kakve su nevladine organizacije itd.[28] Očekivati je da će se bar u sredinama u kojima je pitanje brige o ratnoj registraturnoj građi pravno uređeno ovoj građi posvetiti znatno više pažnje. Ta arhivistička opredjeljenja, i iskustva, neophodno je proširiti na cijeli prostor države Bosne i Hercegovine. Na ovom tragu su i stajališta bosanskohercegovačkih historičara, te naučnih i stručnih institucija ove provenijencije.[29]

Zaključak

Arhivisti i historičari, kako sa područja ex Jugoslavije tako i socijalističke Bosne i Hercegovine, su u metodologiji vrednovanja arhivske građe poseban značaj pridavali građi koja se odnosi na ratne sukobe kao posebno važne događaje. To je posebno bio slučaj sa vrednovanjem arhivske građe (i drugih

28 Izet Šabotić, „Stanje i perspektiva zaštite arhivske građe u nastajanju u Bosni i Hercegovini“, *Zbornik radova*, Sarajevo 2006, str. 121-143; Omer Zulić, „Stanje registraturne građe nevladinih organizacija na području Bosne i Hercegovine“, *Zbornik radova*, Sarajevo 2006, str. 163-210. Arhiv TK je utvrdio prioritete kod preuzimanja arhivske građe od imalaca, među kojima je i ratna produkcija građe, i taj je projekat u toku realizacije.

29 Na više naučnih skupova historičara Bosne i Hercegovine (i okruženja), održanih u vrijeme tranzicije bosanskohercegovačkoga društva (tj. u posljednjih dvadesetak godina), tretirana je i problematika nedostatka historijskih izvora — ponajviše arhivske građe kao historijskog izvora , kao limitirajućeg faktora za određena historijska istraživanja. Uočljivo je da historičari podržavaju, prate rad i domete arhivista i koriste se rezultatima njihovoga rada. Međutim, u naučno-historijski suprostavljenim stajalištima, posebno na pitanjima iz savremene historije (naročito od 1941. godine), historijska nauka nije i ne može biti kohezioni faktor na planu prikupljanja i uopće brige o historijskim izvorima, kako je to uostalom bila u vrijeme socijalističke Jugoslavije. Tada je ona motivirajuće uticala na arhivistiku, bez koje nije mogla ostvariti svoje istraživačke zadatke. U posljednjih 20-tak godina, međutim, to nije slučaj. Sinergijskog djelovanja ove dvije nauke nema, sa izuzetkom Sarajevskog i Tuzlanskog kantona, upravo zbog dominacije etnonacionalističkih politika. Posljedice takvog stanja su nesagledive.

ARHIV TK

kulturnih dobara) o Drugom svjetskom ratu na području socijalističke Jugoslavije. U svim arhivskim propisima toj građi je dat poseban značaj. Pošto su ratovi događaji posebne vrste, kojima se nastoje riješiti pitanja od krupnog političkog, privrednog i drugog značaja, to je sa arhivističko-historiografskog aspekta potpuno opravdano posebno vrednovati dokumenta ratne provenijencije.

Pravni pristupi vrednovanju dokumenata ratne provenijencije na području zemalja ex Jugoslavije su različiti. Tamo gdje je vođen odbrambeni rat ovoj građi se pridaje odgovarajući značaj, dok je u sredinama koje su bile na suprotnim pozicijama ova građa marginalizirana. Tako su u Republici Hrvatskoj i država i struka dobro organizirane i pravilno usmjerene na vrednovanju ratne građe, dok je u Bosni i Hercegovini polarizacija političkih stajališta došla do punog izražaja i na odnos prema ovoj vrsti arhivske građe.

Bosanaskohercegovački arhivisti su u okviru Društva arhivskih radnika Bosne i Hercegovine, već 1996. godine zauzeli stajališta o značaju i zaštiti dokumenata ratne provenijencije. Dogovoreno je da se ona posebno vrednuju, zaštite i da se najznačajnije fondovske cjeline preuzmu u arhive. Međutim, to opredjeljenje je samo djelimično realizirano. U samo četiri arhivska propisa ratnoj građi je dat poseban značaj, a samo 23 fonda (uglavnom fragmentarno sačuvana) ratnih organa vlasti je preuzeto. Iako je u arhive preuzeti dio ostale produkcije ratne građe (privreda, udruženja i sl.) ipak, sve to čini manje od 2% ukupno preuzetih arhivskih fodnova i zbirki, odnosno manje od 2% ukupne građe koja se nalazi u arhivima Bosne i Hercegovine. Razlozi takvom stanju su svakako u dominaciji etnonacionalističkih politika nad ovom strukom. Rješenje je u profesionalnom pristupu ovom poslu: prije svega utvrđivanjem jedinstvenih kriterija vrednovanja ratne produkcije arhivske građe na cijelom prostoru Bosne i Hercegovine, te, potom u njihovoj dosljednoj primjeni.

Summary

Archivists and historians from area of former Yugoslavia, including Socialist Bosnia and Herzegovina, in the evaluation methodology of archival material devoted special importance to the material related to armed conflicts as particularly important events. This was especially the case with the evaluation of records (and other cultural assets) of the Second World War in Socialist Yugoslavia. All archival material that was part of these group regulations has had special significance for the society. Since wars are particular types of events, which seek to address issues of large political, economic and other significance, it is in archival and historiographic aspect fully justified to give special value to documents of war provenance.

Legal approaches to the evaluation of war documents in former Yugoslavia are different. In parts were defensive war took place, this material was given adequate importance, while in areas that were on the opposite side, these holdings were and still are marginalized. Thus, in the Republic of Croatia, both experts and the country are well-organized and properly focused on the evaluation of war material, while in Bosnia and Herzegovina polarization of political views came to the fore and it influences the attitude towards this type of archival material and records.

Bosnian archivists that are part of the Society of Archivists of Bosnia and Herzegovina in 1996. took the stand on the importance of these records and protection of documents created during war. It was agreed that they are especially valuable, and to protect them the most important units of funds must be taken to an archive. However, this commitment was only partially realized. In just four archival regulations war material has been given special significance, and only 23 funds (mostly in fragments preserved) of the authorities has been taken by an archive. Although archives take records from other war-material production (economy, associations, etc.), however, it all makes less than 2% of total archival funds and collections, or less than 2% of the total material that is located in the archives of Bosnia and Herzegovina. The reasons for this state are certainly dominated ethno nationalist policy of this profession. The solution is a professional approach to this work: first, establishing uniform criteria to evaluate the production of war records in the entire territory of Bosnia and Herzegovina, and, later in their consistent application.

ARHIVIST
DAVITK

Josipa MARAS - KRALJEVIĆ
Hrvatski memorijalno-dokumentacijski centar Domovinskog rata, Zagreb

OBRADA I ZAŠTITA ARHIVSKOG GRADIVA RATNE TEMATIKE (S NAGLASKOM NA NEKONVENCIONALNO GRADIVO)

Abstrakt: *Tema rada je kratak prikaz rada Hrvatskog memorijalno-dokumentacijskog centra Domovinskog rata u Zagrebu uz naglaske na obradi i zaštiti arhivskog gradiva ratne tematike s kojim, kao specijalizirani arhiv, svakodnevno radimo. S obzirom na vrstu gradiva prilazimo problemu njegove obrade i zaštite za svaku vrstu gradiva na način koji to zahtijeva vrsta gradiva.*

Digitalizacija konvencionalnog gradiva je imperativ koji tek slijedi, a sam tijek rada ovisit će o stanju originalnog dokumenta, učestalosti korištenja i same važnosti dokumenta. Digitalizaciju nekonvencionalnog gradiva obavljamo svakodnevno zbog brzine propadanja analognih medija. Smatramo da je zaštita gradiva od materijalnog propadanja kao jedan od učinaka digitalizacije samo sredstvo, dok je njezin glavni cilj taj da gradivo učini dostupnim, čime ono postaje trajnom svojinom budućih generacija.

Ključne riječi: *Centar Domovinskog rata, hrvatski obrambeni rat, arhivsko gradivo, nekonvencionalno gradivo, digitalizacija, zaštita arhivskog gradiva*

Rad Hrvatskog memorijalno-dokumentacijskog centra Domovinskog rata u Zagrebu

Osnutkom Hrvatskog memorijalno-dokumentacijskog centra Domovinskog rata iz Zagreba (dalje: Centar) 2004. godine[1] kao znanstvene ustanove i kao specijaliziranog arhiva i zapošljavanjem većine arhivista početkom 2006. započinje sustavno i na državnoj razini prikupljanje, obrada i znanstveno istraživanje gradiva o hrvatskom obrambenom ratu. Zakon nas također obvezuje da upoznajemo domaću i inozemnu javnost s utvrđenim činjenicama kroz publikacije, izložbe, stručne i znanstvene skupove.[2] Kao i u radu svih ostalih

1 Zakon o Hrvatskom memorijalno-dokumentacijskom centru Domovinskog rata, *Narodne novine* 178/04.

2 *Narodne novine*, 178/04.

ARHIVTK DOKUMENTK

arhiva nameće se pitanje kako najbolje zaštititi gradivo koje imamo, bez obzira o kojem se tipu gradiva radi.

Gradivo otkupljujemo, dobivamo u depozit ili u trajno vlasništvo (bilo da se radi o originalima ili kopijama) od raznih stvaratelja odnosno imatelja (fizičkih i pravnih osoba). Radi se o konvencionalnom i nekonvencionalnom arhivskom gradivu raznih provenijencija te ovisno o vrsti gradiva dva se odsjeka u Centru brinu za sređivanje, obradu i njegovu zaštitu. Na popisu našeg gradiva nalazi se 51 fond odnosno zbirka gradiva hrvatske i srpske provenijencije (uglavnom se radi o te dvije provenijencije) - više od 10000 arhivskih kutija gradiva, otprilike 5000 sati videozapisa te oko 25000 fotografija.

S obzirom na povijesnu i nacionalnu važnost gradiva cilj nam je prikupiti što više materijala iz razdoblja Domovinskog rata (odnosno neposredno prije, tijekom rata te iz poratnog razdoblja) radi što bolje i objektivnije valorizacije navedenog razdoblja. Gradivo prikupljamo i od pojedinaca (civila i bivših branitelja) i od institucija (državnih institucija, raznih braniteljskih i civilnih udruga proizašlih iz Domovinskog rata...).

Odsjek za nekonvencionalno gradivo

Nekonvencionalno gradivo trenutno imamo razvrstano u pet zbirki ovisno o tipu gradiva. Radi se o sljedećim zbirkama: Videozapisi, Fotografije, Memoarsko gradivo, Digitalni zemljovidi i Digitalni dokumenti, a izdvojene su kao zasebne cjeline Zbirka videozapisa Tihomira Tunukovića i Zbirka videozapisa Vjekoslava Žugaja.

Gradivo se nakon dodjele inventarnog broja upisuje u Opći popis nekonvencionalnog gradiva (tablica u excelu), a dostupno je na uvid samo djelatnicima Centra. Unutar tog popisa gradivo je razvrstano još prema gore navedenih prvih pet zbirki[3].

3 *Zbirke videozapisa* Tihomira Tunukovića odnosno Vjekoslava Žugaja upisane su u Popis videozapisa.

ARHIV-DAMIK

Ukupan broj DVD-a	INV. BROJ DVD	SADRŽAJ	VREMENSKI RASPON	MINUTAŽA ZAPISA	IZVORNIK	DAROVATELJ	ZBIRKA	DATUM UPISA
2444	2311	Karlovac – oštećenje u povijesnoj jezgri grada (Općina, Muzej grada); Vukovar – konvoj Međunarodnog Crvenog križa, evakuacija ranjenika, unutrašnjost bolnice, ranjenici, djeca; predstavnici JNA (Veselin Šljivančanin), Međunarodnog Crvenog križa (N. Borsinger), iskazi starješina JNA; Narodna garda – stadion u Kranjčevićevoj, smotra ZNG-a; Naša artiljerija: okolica Jamnice, posjet Borisa Buančića našim braniteljima, snimka oklopnjaka hrvatske proizvodnje, tenkovi u Kupinečkom Kraljevcu, snimka ranjenika; prelet zrakoplova JNA iznad Novog Varoša; (Penava - 004, 005, 006)	1991. 1991., XI. 20 1991., V. 28/VI. 26 1991.	0:59:05	Hrvatska radiotelevizija Radio 101	Šimun Penava	V	18. 01. 2010.
2445	2312	Zagreb – snimka granatiranja Zagreba i Banskih dvora, snimke oštećenja interijera, Mate Laušić kratko izvještava o napadu, izjava Franje Tuđmana o napadu, ranjeni vojnici u Velikoj Gorici, pogođen Hrvatski prirodoslovni muzej u Zagrebu, prostorije Fotokino kluba u Zagrebu, TV toranj Sljeme, izgorjeli stanovi obitelj Škrebo i Ivanac, svjetleći meci iz vojarne Borongaj, zrakoplov JNA u letu mitraljira; Zagreb, zračne uzbune i posljedice napada, bolnica Rebro, grad, skloništa, oštećenja na zgradama, posljedice raketiranja u Lučkom, Kravarsko i Kupinečki Kraljevec; Osijek – ruševine (izvješće RAI); (Penava - 007, 008, 009)	1991., X. 7 1991., X. 7 1991., X. 6	0:57:46	Radio 101 Hrvatska radiotelevizija RAI, TV Valencia, TV Madrid	Šimun Penava	V	18. 01. 2010.
2446	2313	Mile Martić i knindže, četnici – film „Knindže", napad na Divoselo – Ribnik (M. Martić, D. Vasiljković, Blagoje Guska, Rade Čubrilo); Osijek; (Penava – 010, 061)	1993., IX 1991., IX 1991., IX	0:44:50	TV Novi Sad; Studio ZNG	Šimun Penava	V	18. 01. 2010.
		Djeca izbjeglice iz Pakraca, Suhovara kraj Zadra i Osijeka u Zagrebu, autor Mladen Kušec; Djeca izbjeglice (razgovor s dietetom Stjepkom Bogićem) u Nazorovoj ulici u	1991.	0:45:41	Hrvatska radiotelevizija	Šimun Penava	V	

Popis gradiva / VIDEOZAPISI / Fotografije / MEMOARSKO / DOKUMENTI / ZEMLJOVIDI / Sheet1

Opći popis nekonvencionalnog gradiva HMDCDR-a.

Korisnici našeg gradiva ne mogu sami pretraživati Opći popis nekonvencionalnog gradiva već upute pisani zahtjev u kojem naznače što ih zanima i u koje svrhe im treba pa im prema tomu djelatnici Centra pronađu određeno gradivo. S obzirom da sam Popis nema blokadu unosa podataka u tablicu, na ovaj način štitimo podatke o podatcima.

Svo gradivo nekonvencionalnog tipa koje dobijemo/otkupimo, nakon inventiranja kopiramo na dva primjerka dvd/cd-a, jedan pohranjujemo u odgovarajuće spremište (tzv. *master*), a drugi je primjerak za uporabu. Napravimo i kopiju na vanjskom disku[4] upravo radi što bolje zaštite gradiva.

Bez obzira na tehnološki napredak, digitalni mediji dvd/cd-i nisu najsigurniji mediji za pohranu gradiva. Prilikom pregleda i prebacivanja gradiva Centra s dvd/cd-a na vanjsku memoriju, oko 0,85 % digitalnih medija nije radilo[5]. Iako je vijek trajanja tih medija otprilike 5-10 godina, na žalost često je i kraći rok trajanja zbog velike osjetljivosti diska na npr. mehanička oštećenja. Mikroklimatski uvjeti u spremištu za digitalne medije znače da je temperatura od cca 15 °C i relativna vlažnost od otprilike 40%[6].

4 U *image* obliku.

5 Radi se uglavnom o dvd-ima s početka rada Centra – nismo ih mogli otvoriti ili su pokazivali da nema ništa na njima ili ih se nije moglo kopirati na vanjski disk.

6 Mušnjak, Tanja, Uloga zgrade u preventivnoj zaštiti pisane baštine, *Arhivski vjesnik* 44., Zagreb 2001., str. 189.

Darovatelji gradiva su i pojedinci i razne hrvatske institucije, a radi se o gradivu različitih provenijencija. Izrazito nam je zanimljiv materijal nastao na području srušene „Republike Srpske Krajine“ (dalje: „RSK“), bilo da se radi o fotografijama ili o videozapisima. Istraživanjem tog gradiva upotpunjujemo mozaik događanja tijekom Domovinskog rata, ali ovaj put *s druge strane*. Npr. izvješća o teškom gospodarskom stanju u tadašnjoj paradržavnoj tvorevini „RSK“ pronalazimo i u konvencionalnom gradivu – na sjednicama *Vlada RSK* raspravljalo se učestalo o tomu[7], ali imamo priliku to vidjeti i u prilozima SRTV[8] Knin o svakodnevnom životu u Kninu uz visoku inflaciju, o redukcijama vode i švercu razne robe tijekom 1993. godine.[9]

U sagledavanju opće slike stanja nisu važni samo vojni aspekti Domovinskog rata već i sve ono što se događalo s civilima, gospodarstvom, raznim institucijama...bilo na području slobodne Hrvatske ili na okupiranom području. Zato trebamo učiniti najbolje što možemo da bismo sačuvali izvore informacija.

Zbirka fotografija[10]

Važan izvor podataka jesu i fotografije nastale na području okupirane Hrvatske tijekom Domovinskog rata. Jedino je eventualni problem *dešifriranje* podataka s fotografija – tko su osobe na fotografiji, kada i gdje je nastala. U raščišćavanju tih nedoumica trenutno nam pomaže jedan sudionik Domovinskog rata[11] koji opisuje fotografije nastale na području Like, Korduna i Banovine tijekom srpske okupacije. Time taj fotomaterijal dobiva veću obavijesnu i povijesnu vrijednost. Naime, i danas često dobivamo fotografije hrvatske provenijencije upravo bez bitnih parametara kao što su imena osoba s fotografije, vrijeme i mjesto nastanka, a bez toga ta je snimka gotovo neupotrebljiva osim kao neka opća ilustracija tih vremena.

Obrađene i sređene fotografije unosimo u našu bazu fotografija gdje ih imamo preko šest tisuća unesenih u .jpg formatu. Upravo radimo na tomu da nabavimo noviju verziju baze radi boljeg pretraživanja fotografija.

Negative fotografija skeniramo standardno na 2000 dpi, a pozitive od 300 do 600 dpi u .tif formatu. Tijekom razgovora sa Željkom Gašparovićem, hrvatskim ratnim fotoreporterom,[12] dobili smo informaciju da se fotografije različitih polariteta (znači i negativi i pozitivi) mogu skenirati na 300 dpi, ali

7 HR-HMDCDR-4.
8 *Srpska radio-televizija*.
9 HR-HMDCDR-11., inv.br.1530 i 1569.
10 HR-HMDCDR-24*, Zbirka fotografija*.
11 Podatci osobe poznate su Centru.
12 Centar je izdavač njegove fotomonografije „Svjetlost slobode“.

ARHIV HRVATSKE DAVNINE

bi se slika morala povećati 200-400% (u slučaju da se radi plakat čak i 800%). Fotografija je nakon toga puno kvalitetnija (nije zrnata), osobito negativ. Jedini problem što jedna takva fotografija zauzme jako puno mjesta na dvd-u, a s obzirom da se radi o velikom broju fotografija u arhivima, ovo se za sada čini kao nemoguća misija.

Prikazujem u Tablici 1. kako bi to izgledalo na primjeru jedne fotografije koju bi se skeniralo s raznim povećanjima, a u zadnjem stupcu vidljivo je o kojim se *zapremninama* radi.

Tablica 1.

Fotografija u cm - pozitiv	**Rezolucija - dpi**	**Format**	**Povećanje u %** ***(Scale Output)***	**Veličina u MB**
10x13	300	TIF	100	5,3
20x26	300	TIF	200	21,3
40x52	300	TIF	400	85,1
80x104	300	TIF	800	340,2

Zbirka videozapisa[13]

Zbirku videozapisa čine snimke profesionalnih TV kuća te amaterske snimke različitih kvaliteta i različitih provenijencija.

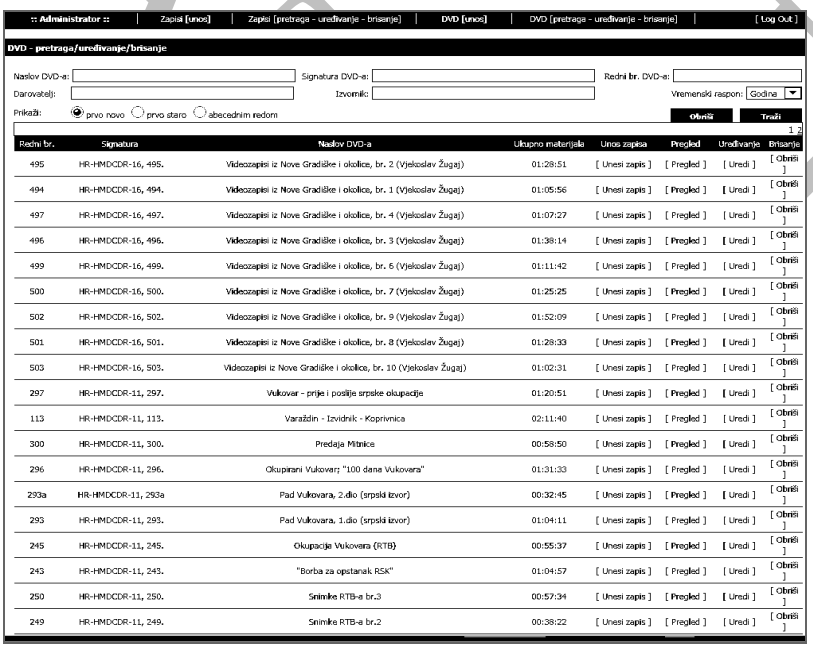
:: Administrator :: | Zapisi [unos] | Zapisi [pretraga - uređivanje - brisanje] | DVD [unos] | DVD [pretraga - uređivanje - brisanje] | [Log Out]

DVD - pretraga/uređivanje/brisanje

Naslov DVD-a: | Signatura DVD-a: | Redni br. DVD-a:
Darovatelj: | Izvornik: | Vremenski raspon: Godine
Prikaži: prvo novo, prvo staro, abecednim redom | Obriši | Traži

1 2

Redni br.	Signatura	Naslov DVD-a	Ukupno materijala	Unos zapisa	Pregled	Uređivanje	Brisanje
495	HR-HMDCDR-16, 495.	Videozapisi iz Nove Gradiške i okolice, br. 2 (Vjekoslav Žugaj)	01:28:51	[Unesi zapis]	[Pregled]	[Uredi]	[Obriši]
494	HR-HMDCDR-16, 494.	Videozapisi iz Nove Gradiške i okolice, br. 1 (Vjekoslav Žugaj)	01:05:56	[Unesi zapis]	[Pregled]	[Uredi]	[Obriši]
497	HR-HMDCDR-16, 497.	Videozapisi iz Nove Gradiške i okolice, br. 4 (Vjekoslav Žugaj)	01:07:27	[Unesi zapis]	[Pregled]	[Uredi]	[Obriši]
496	HR-HMDCDR-16, 496.	Videozapisi iz Nove Gradiške i okolice, br. 3 (Vjekoslav Žugaj)	01:38:14	[Unesi zapis]	[Pregled]	[Uredi]	[Obriši]
499	HR-HMDCDR-16, 499.	Videozapisi iz Nove Gradiške i okolice, br. 6 (Vjekoslav Žugaj)	01:11:42	[Unesi zapis]	[Pregled]	[Uredi]	[Obriši]
500	HR-HMDCDR-16, 500.	Videozapisi iz Nove Gradiške i okolice, br. 7 (Vjekoslav Žugaj)	01:25:25	[Unesi zapis]	[Pregled]	[Uredi]	[Obriši]
502	HR-HMDCDR-16, 502.	Videozapisi iz Nove Gradiške i okolice, br. 9 (Vjekoslav Žugaj)	01:52:09	[Unesi zapis]	[Pregled]	[Uredi]	[Obriši]
501	HR-HMDCDR-16, 501.	Videozapisi iz Nove Gradiške i okolice, br. 8 (Vjekoslav Žugaj)	01:28:33	[Unesi zapis]	[Pregled]	[Uredi]	[Obriši]
503	HR-HMDCDR-16, 503.	Videozapisi iz Nove Gradiške i okolice, br. 10 (Vjekoslav Žugaj)	01:02:31	[Unesi zapis]	[Pregled]	[Uredi]	[Obriši]
297	HR-HMDCDR-11, 297.	Vukovar - prije i poslije srpske okupacije	01:20:51	[Unesi zapis]	[Pregled]	[Uredi]	[Obriši]
113	HR-HMDCDR-11, 113.	Varaždin - Izvidnik - Koprivnica	02:11:40	[Unesi zapis]	[Pregled]	[Uredi]	[Obriši]
300	HR-HMDCDR-11, 300.	Predaja Mitnice	00:58:50	[Unesi zapis]	[Pregled]	[Uredi]	[Obriši]
296	HR-HMDCDR-11, 296.	Okupirani Vukovar; "100 dana Vukovara"	01:31:33	[Unesi zapis]	[Pregled]	[Uredi]	[Obriši]
293a	HR-HMDCDR-11, 293a	Pad Vukovara, 2.dio (srpski izvor)	00:32:45	[Unesi zapis]	[Pregled]	[Uredi]	[Obriši]
293	HR-HMDCDR-11, 293.	Pad Vukovara, 1.dio (srpski izvor)	01:04:11	[Unesi zapis]	[Pregled]	[Uredi]	[Obriši]
245	HR-HMDCDR-11, 245.	Okupacija Vukovara (RTB)	00:55:37	[Unesi zapis]	[Pregled]	[Uredi]	[Obriši]
243	HR-HMDCDR-11, 243.	"Borba za opstanak RSK"	01:04:57	[Unesi zapis]	[Pregled]	[Uredi]	[Obriši]
250	HR-HMDCDR-11, 250.	Snimke RTB-a br.3	00:57:34	[Unesi zapis]	[Pregled]	[Uredi]	[Obriši]
249	HR-HMDCDR-11, 249.	Snimke RTB-a br.2	00:38:22	[Unesi zapis]	[Pregled]	[Uredi]	[Obriši]

Baza videozapisa HMDCDR-a

13 HR-HMDCDR-11, Zbirka videozapisa.

DRAFT

Većinu gradiva dobili smo snimljeno na VHS kazetama (za kućnu uporabu), a imamo materijal snimljen na U-matic kazetama, Betama - malim i velikim, te gradivo snimljeno na filmskoj 16mm vrpci[14]. Svakodnevno se susrećemo sa snimkama s početka Domovinskog rata snimljenim na VHS kazete od kojih neke više nisu uporabljive. Tek pri pokušaju digitalizacije takvih materijala vidimo jesmo li zakasnili ili ne s obzirom na trajnost VHS-a. Prema nekim podatcima vijek trajanja tih kazeta i U-matica je petnaest godina.[15]

Međutim, u Centru bivamo i iznenađeni dobrom kvalitetom dobivenog materijala. Pukim slučajem (ili ipak promišljeno?) kazete su ponekad spremljene na odgovarajućim uvjetima tako da su u tom slučaju snimke dobre kvalitete. Digitalizacija Beta kazeta, U-matica, audiokazeta, magnetofonskih snimaka i sličnih formata obavlja se u Hrvatskoj kinoteci, jer Centar nije tehnički opremljen za taj posao[16].

Nakon digitalizacije slijedi obrada gradiva – opisivanje sadržaja i unos u Bazu videozapisa. Baza je pretraživa po nekoliko odrednica kao što su *dvd* (unutar toga pretraživanje je moguće preko naslova dvd-a, inv. br. dvd-a, signature, imena darovatelja te izvornika) i *zapis* (pretraživanje preko cjeline i poglavlja pojedinog zapisa, minutaže, vremenskog raspona, mjesta, imena osoba, sadržaja te ključnih riječi).

Baza videozapisa također je samo za interno korištenje, kao i Opći popis nekonvencionalnog gradiva. Možemo je promatrati i kao alat za pretraživanje i pronalaženje traženog gradiva za korisnike, ali i kao važno spremište podataka o sadržaju videozapisa upravo zbog svojih specificiranih odrednica.

Zbirka memoarskog gradiva[17]

Uz Zbirku digitalnih zemljovida i Zbirku digitalnih dokumenata izdvojila bih samo naše memoarsko gradivo koje prikupljamo u Centru upravo zbog njegove važnosti kao sekundarnog povijesnog izvora. U to ulaze intervjui branitelja i prognanika, izjave i zapisi neposrednih sudionika, bilo civilnih ili vojnih. Njime možemo upotpuniti neki događaj ili čak otvoriti neko novo poglavlje za istraživanje. S obzirom da je riječ o subjektivnom doživljaju ljudi i događaja, radi objektivnosti i potvrde iskaza uvijek ih je dobro i poželjno potvrditi službenim dokumentima ili barem svjedočenjem većeg broja ljudi.

14 Radi se o snimkama „*Dokument filma Oblutak*“ o ratnim razaranjima od Vukovara do Dubrovnika, 275 rola filma.

15 Kukuljica, Mato, *Aktualni problemi u zaštiti i restauraciji audio-vizualnog gradiva*, VIDI: *http://www.hfs.hr/hfs/zapis_clanak_detail.asp?sif=32471*

16 U Centru smo u mogućnosti samo digitalizirati (obične) VHS kazete.

17 HR-HMDCDR-17, Zbirka memoarskog gradiva.

PREGLEDNIK

Jedno takvo gradivo dobili smo od produkcijske kuće *Missart* iz Zagreba koja je prikupila sate i sate svjedočanstava vukovarskih branitelja tijekom 2005. i 2006. godine, a od čega je stvoren dokumentarni serijal „Heroji Vukovara". Utoliko je to vrijednije što znamo da neki od tih branitelja od nedavno više nisu među nama, kao što je npr. Marko Babić[18], pukovnik HV i zamjenik legendarnog zapovjednika, general-bojnika Blage Zadre.
Dio memoarskog gradiva dobili smo i s karlovačkog područja, od gospodina Martina Barića koji je razgovarao sa sudionicima akcije Logorište iz jeseni 1991. godine[19].

I u Centru, osim što prikupljamo i arhiviramo tu vrstu gradiva, također sudjelujemo i u njegovu stvaranju odnosno bilježimo svjedočanstva iz Domovinskog rata. Uglavnom se radi o audiozapisima učinjenim običnim digitalnim diktafonom, a zatim prebačenim na dvd/cd. U Centru je npr. snimljen intervju s braniteljima iz Saborskog o njihovom ratnom putu[20], a napravljeni su audiozapisi i na terenu širom Hrvatske tijekom mnogih znanstveno – stručnih izlaganja.

Shvaćajući važnost usmenih iskaza odnosno usmene povijesti Centar je pokrenuo i ediciju memoarskih knjiga, pa tako imamo: Priloge za povijest Hrvatske ratne mornarice u Domovinskom ratu (1991.), Novinari – svjedoci vremena (zapisi Trajka Grkovskog: Plitvice – Karlovac 1991. -1995.), Osječki autoportret - Franje Molnara, slikara i zapovjednika minobacačkog voda 106. brigade HV-a (riječ je o ratnom dnevniku koji obuhvaća događanja u Osijeku od 10. rujna 1991. do 9. ožujka 1992. godine) i Zapisi s Banovine 1990., 1991. i 1995. (radi se o zapisima novinara Željka Maljevca o počecima višestranačja i predizbornim skupovima na Banovini 1990. i zapisima Marjana Gašljevića, hrvatskog branitelja i časnika, koji govore o obrani Banovine 1991. i sudjelovanju 57. brigade HV-a u njezinom oslobađanju 1995. u oslobodilačkoj vojno - redarstvenoj operaciji „Oluja").

Odsjek za konvencionalno gradivo

Nakon sloma srpske paradržave i njezinih institucija[21] gradivo koje su stvarali završilo je po raznoraznim hrvatskim institucijama. Stvaranjem Centra

18 Umro od posljedica moždanog udara, 5. srpnja 2007. godine.
19 HR-HMDCDR-17, inv. br. 1635 i 1636.
20 HR-HMDCDR-17, inv. br. 2198.
21 Tijekom razdoblja mirne reintegracije hrvatskog Podunavlja i do konačnog priključenja Republici Hrvatskoj početkom 1998. godine srpske su paravlasti imale dovoljno vremena za uništenje dokumentacije, tako da većina prikupljenog gradiva pobunjenih Srba odnosi se na razdoblje do kolovoza 1995. godine.

dosta je gradiva došlo do nas[22], arhivistički neobrađeno i ponekad u lošem fizičkom stanju zbog neadekvatnog smještaja. Nakon sređivanja i obrade, na temelju tog gradiva Centar je do sada izdao deset knjiga[23] Dokumenata vojnih i civilnih institucija pobunjenih Srba u Republici Hrvatskoj - radi se o izdanjima ovih naslova: *Dokumenti institucija pobunjenih Srba u Republici Hrvatskoj* i *Dokumenti vojne provenijencije „Republike Srpske Krajine“*.
Svakodnevno nam pristižu reakcije pojedinaca i institucija na objavljene dokumente nekadašnje srpske paradržave, što samo potvrđuje da je itekako dobro objavljivati takve sadržaje, a ne ih čuvati od pogleda javnosti. Gradivo se svakodnevno koristi u istraživačke, edukativne i druge svrhe,[24] te je bilo nužno potrebno što ga bolje obraditi i, naravno, zaštiti od loših vanjskih utjecaja. Smješteno je u spremištu pod određenim (propisanim) mikroklimatskim uvjetima: 55-65% RV i na temperaturi od 13-18 °C[25].

Dokumente koje dobijemo u pohranu na određeno vrijeme digitaliziramo, a digitalizacija ovisi o dogovorenim uvjetima pohrane pa tako možemo kopiju gradiva u digitalnom obliku dati i predavaču gradiva. Digitaliziramo ih u .pdf formatu.

Konvencionalno gradivo još nije došlo na red za digitalizaciju u Centru, a nekoliko je razloga za to – između ostalog, manjak sredstava i ljudi koji bi to napravili te hitnost nekih drugih potrebnih digitalizacija (kao npr. prebacivanje snimaka s ugroženih VHS kazeta na digitalni medij,...). Svakako treba imati u vidu i takav način zaštite konvencionalnog gradiva koje se čestom uporabom uništava. Prije toga nužno je izraditi plan digitalizacije gradiva s listom prioriteta s obzirom na važnost dokumenta, njegovo fizičko stanje te samu učestalost korištenja dokumenta, a redoslijed odabira zbirki i fondova za digitalizaciju procjenjuje sam arhiv.

Međutim, tu se opet otvaraju neka druga pitanja vezano za digitalizaciju odnosno kvalitetu digitalnog zapisa, njegovu postojanost i autentičnost prijenosa dokumenta. Ne postoji idealan način očuvanja zapisa gdje nikakve promjene ne utječu na zapise pa je iz tog razloga važno pratiti razvojne mogućnosti novih medija i pri tomu paziti da zapis ostane autentičan izvornom obliku, kao što je dobro primijetio dr. sc. Hrvoje Stančić.[26] Naravno to opet otvara pitanje

22 Članak 8. Zakona o HMDCDR-a: *Arhivi te druge pravne i fizičke osobe koje raspolažu dokumentacijom nastalom u Domovinskom ratu ili vezanom uz rat, dužne su je predati Centru. Način predaje utvrdit će se sporazumno s Centrom, a na traženje predavatelja Centar može za njega o svom trošku izraditi kopiju dokumentacije koju preuzima.*

23 S Knjigom 10 završili smo s 1993. godinom.

24 Korišteno je, između ostalog, za obrane hrvatskih generala Ante Gotovine, Ivana Čermaka i Mladena Markača na Međunarodnom kaznenom sudu u Haagu.

25 Mušnjak, Tanja, n. dj., str. 189.

26 Stančić, Hrvoje, *Arhivsko gradivo u elektroničkom obliku: mogućnosti zaštite i čuvanja na dulji vremenski rok*, II. kongres hrvatskih arhivista, Dubrovnik 2005., *http://www.had-info.hr/rad-drustva/izlaganja/85-arhivsko-gradivo-u-elektronickom-obliku*

financijskog ulaganja u nove tehnologije, ali smatram da na tome ne treba štedjeti kad se zna što bismo s druge strane mogli izgubiti.

Važnost zaštite arhivskog gradiva

Preporuke vezane za zaštitu nekonvencionalnog gradiva osobito videozapisa uključuju prije svega žurno presnimavanje gradiva s VHS kazeta na digitalni medij – dvd/cd-a uz izradu dviju kopija, a zatim i kopiranje na vanjski disk, uz obveznu pohranu na odgovarajuće mjesto uz propisane mikroklimatske uvjete. Nakon toga trebalo bi urediti taj materijal - izlučiti nepotrebne snimke, dijelove materijala lošije kvalitete i sl. Nakon selekcije određeno se gradivo preporuča prebaciti ili na filmsku vrpcu ili na digitalnu Betu, kao što preporučuju stručnjaci, između ostalih, iz Hrvatske kinoteke[27]. Međutim, tu je vrlo bitna stavka – financijski troškovi koji ipak ne bi trebali dovesti do toga da se ništa ne poduzima.

Još jedan vid zaštite arhivskog gradiva uključuje i njegovu dostupnost široj javnosti, koliko god se to čini kontradiktornim. Gradivo treba obraditi, srediti i dati na uvid javnosti– bilo za izložbe, znanstvene i ine publikacije, predavanja i slično. Pa i ako se dogodi da original *nestane,* ostat će posredni trag ne samo o njegovom postojanju već se i sam sadržaj tog gradiva sačuva ukoliko se koristi. Imamo dosta slučajeva iz povijesti gdje nemamo sačuvane originale, ali imamo zapis o njihovom postojanju kao što je primjer Polibija, grčkog povjesničara (203. – 120. god. pr. Kr.), autora biografije o Filipomenu, grčkom vojskovođi i državniku čije je dijelove koristio i Plutarh i tako nam ostavio zapis o toj biografiji jer je Polibijev original izgubljen. [28]

Zaštita arhivskog gradiva nije samo profesionalna obveza već i naša ostavština koja pokazuje uz nacionalnu svijest i kulturno i nacionalno bogatstvo, a također doprinosi, u znanstvenom smislu, objektivnom sagledavanju povijesnih događaja.

Zaključak

Hrvatski memorijalno-dokumentacijski centar Domovinskog rata osnovan je od strane Vlade Republike Hrvatske 2004. godine. Centar je javna naučna ustanova i specijalizirani arhiv za period Domovinskog rata, koji sakuplja, sređuje i čuva svu dokumentaciju i podatke vezane za Domovinski rat. Takođe,

27 Kukuljica, Mato: Pregled aktualnih problema u zaštiti audiovizualnog gradiva, VIDI: *http://www.had-info.hr/rad-drustva/izlaganja/80-pregled-aktualnih-problema-u-zastiti-audiovizualnog-gradiva-*

28 *http://mapyourinfo.com/wiki/sh.wikipedia.org/Polibije/*

PREGLEDNIK

Centar objavljuje knjige i druge radove nastale na osnovu njegovih primarnih aktivnosti.

Arhivisti rade u dva odjela Centra, koji obuhvataju konvencionalni arhivski odjel, te obradu nekonvencionalnih arhivskih materijala. Arhivska građa čuva se pod određenim mikroklimatskim uslovima ovisno o tipu materijala. Digitalizacija konvencionalnih materijala je imperativ koji slijedi, a kriteriji digitalizacije zavisit će od stanja u kome se originalna građa nalazi, frekventnost korištenja iste, kao i njena važnost. Digitalizacija nekonvencionalne građe odvija se konstantno zbog brzine zastarijevanja analognih nosača informacija. Zaštita dokumenata od propadanja jedan je od rezultata digitalizacije ali glavni cilj iste je arhivske dokumente učiniti dostupnim i trajnim naslijeđem za budućnost.

Summary

The Croatian Memorial-Documentation Homeland War Center was founded by the Government of the Republic of Croatia in 2004. The Center is a public scientific institution and a specialized archive for Croatian Homeland War. It collects, arranges and protects all documentation and all data related to the Homeland War. The Center publishes books and other works based on its activities.

Archivists work in two departments in the Center, one is a conventional archives department while other processing an unconventional materials.

The records are kept in storage under specific microclimatic conditions depending on the type of material. Digitization of conventional materials is an imperative that is ahead, and the criteria of digitization will depend on the condition of the original document, its frequency of use and the importance of the document.

Digitization of unconventional materials is done on a daily basis because of the speed of decay of analog media.

Protecting documents against material decay as one of the results of the process of digitization is only the means; it's main goal is to make archival records accessible and thus permanent heritage for the future.

Arhivski pravnik

Бранко АНТЕЉ
Архив Републике Српске, Одјељење Требиње

АРХИВСКА ГРАЂА РАТНОГ ПОРИЈЕКЛА У СВЈЕТЛУ ЗАКОНСКИХ ПРОПИСА

Абстракт: *Архивска грађа настала у ратном периоду у времену 1992.-1995. године у принципу се налази код ствараоца или имаоца те грађе и великим дијелом чини саставни дио архивских фондова које није могуће дијелити. Покушаћу предочити колико је та грађа обухваћена законским и подзаконским рјешењима у Босни и Херцеговини. Архивски радници су покушали својим писаним радовима у овој области како у часописима тако и на својим стручним скуповима скренути пажњу о недовољној законској регулативи за изузетно важну архивску грађу.*

Кључне ријечи: *Архивска грађа ратног поријекла, закони, подзаконски акти.*

Архивска грађа настала у периоду 1992.-1995. године

Архивска грађа која је настала у Босни и Херцеговини за вријеме ратних сукоба (1992.-1995. г.) има непроцјењиву историјску вриједност за све народе који живе на овим просторима. О вредновању ове грађе већ су објављени радови[1] како у овом часопису тако и у другим и на нашим стручним скуповима. Моја намјера је да укажем на законска и подзаконска рјешења која се односе на ову проблематику.

Познато је да се у овом ратном периоду стварала архивска грађа у веома специфичним, ратним условима. Ствараоце архивске грађе, можемо слободно посматрати у више цјелина па тако и третирати грађу као:

- архивску грађу војних јединица;
- грађу ствараоца који су наставили са радом;
- архивску грађу новонасталих регистратура; и
- архивску грађу имаоца који су престали са радом.

Требамо имати на уму да су имоци и ствараоци архивске грађе у овом периоду скоро били препуштени сами себи на заштити исте јер стручни архивски радници који су радили на заштити на терену су били у већини случајева из разноразних разлога онемогућени да врше своје обавезе.

1 Видјети: Др. сци. Азем Кожар: Вредновање и заштита архивске грађе о ратним збивањима у БиХ (1992.-1995.), *Архивска пракса* 11/2008, Тузла 2008, стр. 154.

Архив Дрвар

Такође, због тренутних промјена управно-правне надлежности поједини дијелови Босне и Херцеговине нису били обухваћени један временски период архивском дјелатношћу надлежних архива. У већини случајева подручје дјеловања архивских установа је било смањено на минимум.

Што се тиче архивске грађе војних јединица познато нам је да је формиран Архив Војске Републике Српске који је преузео сву архивску грађу војних јединица са територије Републике Српске. За архивску грађу војних јединица за територију Федерације Босне и Херцеговине немамо тачну информацију.

Највише је имаоца и ствараоца архивске грађе који су наставили са радом и у ратном периоду. Архивска грађа настала у овом периоду код тих ствараоца чини цјеловит и недјељив фонд и у већини случајева је и сада код њих. То су углавном органи локалне управе, судови, здраствене установе, школске установе, разне хуманитарне организације и ријетко привредна предузећа.

Преузета архивска грађа од стране архива у Босни и Херцеговини

Надлежне архивске установе су након завршетка ратних сукоба настојале евидентирати, заштити и преузети архивску грађу ратног поријекла[2]

Табела бр.1[3]

Ред. бр	А Р Х И В	Одговори архива на питања упитника						Напо-мена
		1.1.	1.2.	1.3.	1.4.	2	3	
1	БиХ Сарајево							
2	ФБиХ Сарајево							
3	РС Бањалука	12	81,65 мд	1	ДА	350	320	подаци за РС
4	Брчко Дистрикт БиХ							
5	Тузлански кантон Тузла							
6	Хисторијски архив Сарајево							
7	Босанско - подрињски кантон Горажде					8	8	
8	Унско - сански кантон Бихаћ							
9	Средњобосански кантон Травник	10	35 мд		ДА	31	сви	
10	Западно - херцеговачка жупанија Широки Бријег							
11	Херцеговачко - неретвански кантон/жупанија Мостар	1	0,5 мд	1	ДА			

2 Мухамед Муса, Аднан Шапчанин: Искуства на заштити ратне продукције регистратурне грађе (1992.-1995.), *Архивска пракса* 10/2007, Тузла 2007, стр. 135.

3 Преузета архивска грађа за период 1992-1995. г. Наведена питања су достављена свим надлежним архивским установама (11), али су добијени одговори од само 4 архивске установе.

Одговори у Табели бр.1 се односе на постављена сљедећа питања:

1.1. Број фондова;
1.2. Укупна количина;
1.3. За колико фондова је урађен сумарно или сумарно аналитички инвентар?;
1.4. Да ли су фондови доступни за коришћење?;
1. Колико је фондова или дијелова фондова из овог периода евидентирано код стваралаца односно имаоца а нису преузети?;
2. Према Вашим евиденцијама, код колико имаоца и стваралаца је архивска грађа овог периода саставни дио фондова који нису преузети јер чине недјељиву цјелину?.

Из достављених података је видљиво да је веома мали број преузетих фондова, како бројно тако и количински. Сви преузети фондови су архивистички или технички обрађени тако да су доступни за коришћење.

Заштита архивске грађе ратног поријекла у складу са законима

Обзиром да је архивска дјелатност законима регулисана на свим нивоима територијалних организовања, кантона, жупанија, ентитета, дистрикта и Босне и Херцеговине, извршили смо анализу свих закона и подзаконских аката. Анализирали смо рјешења и законске обавезе које се односе на заштиту и третман архивске грађе настале у ратном периоду. Какве су обавезе и надлежности архива према имаоцима и стваралаца ове архивске грађе?

Табела 2[4]

Р. б.	Закон о архивској дјелатности на територији	Надлежни архив у...	Законска обавеза примопредаје арх. грађе без одабирања
1	Босне и Херцеговине	Сарајево	Чл. 35
2	Федерације Босне и Херцеговине	Сарајево	НЕМА
3	Републике Српске	Бањалука	НЕМА
4	Дистрикта БиХ Брчко	Брчко	НЕМА
5	Унско-санског кантона	Бихаћ	НЕМА
6	Жупаније Западно-херцеговачке	Широки Бријег	НЕМА
7	Кантон Сарајево	Сарајево	Чл. 17

4 Закони о архивској дјелатности у БиХ. Коришћена је Збирка архивских прописа БиХ, 1947.-2007., Амира Шеховић, Џемила Чекић, Архив БиХ, ЈУ Историјски архив Сарајево, Сарајево 2007. и Сл. гласник РС, бр. 119/08.

8	Тузлански кантон	Тузла	Чл. 13
9	Средњо-босански кантон	Травник	НЕМА
10	Босанско-подрињски кантон	Горажде	НЕМА
11	Херцеговачко-неретвански кантон/ жупанија	Мостар	НЕМА
12	Зеничко-добојски кантон		Чл. 19

Од 12 закона у области архивске дјелатности у Босни и Херцеговини, само у четири закона је наглашено и регулисано питање архивске грађе за период 1992.-1995. године.

И у овим законским рјешењима су различите законске одредбе које се односе на архивску грађу ратног поријекла. Законом о архивској грађи и Архиву БиХ [5] је уређено да Архив Босне и Херцеговине у оквиру своје дјелатности „води регистар архивских фондова и збирки Босне и Херцеговине“ о архивској грађи „насталој радом институција РБиХ“. Законом о архивској дјелатности [6] у Кантону Сарајево и Законом о архивској грађи[7] у Зеничко-добојском кантону је на идентичан начин регулисано да су имаоци дужни „да регистратурну грађу и архивску грађу, која је настала до 15. свибња 1945. г. и у периоду од 06.04.1992. до 22.12.1995. г. предају Архиву Кантона“. Ово су једина обавезујућа законска рјешења у смислу обавезне предаје архивске грађе ратног поријекла надлежном архиву. Законом о архивској дјелатности[8] у Тузланском кантону није уопште регулисана примопредаја ове грађе али је наглашено да се „излучивање врши у Архиву, односно уз непосредно учешће Архива у свим фазама посла“, што је изузетно значајно.

Након анализе свих ових закона у Босни и Херцеговини постаје јасно да је наглашена обавеза надлежних архива у погледу преузимања архивске грађе ратног поријекла само у два кантона. Значи да у духу архивских закона, архивске установе ову грађу третирају као и осталу без обзира на њену изузетну важност. Не само да није наглашено обавезно преузимање архивске грађе ратног поријекла већ и не постоје обавезе посебног евидентирања ове грађе која се налази код имаоца или стваралаца као и њихово евидентирање.

Осим тога нигдје у законима нису одређени посебни рокови предаје ове архивске грађе надлежним архивима. Најчешћа законска рјешења у погледу рокова предаје архивске грађе надлежним архивима уопште је

5 *Сл. гласник БиХ*, бр. 16/01, члан 35, став а.
6 *Сл. новине Кантона Сарајево*, бр. 2/00, чл. 17.
7 *Сл. новине Зеничко-добојског кантона*, бр. 4/06, чл. 19.
8 *Сл. новине Тузланског кантона*, бр. 15/00, чл. 13.

30 година од настанка, па је очекивати да се након 2025. године почне у редовним поступцима примопредаје архивске грађе преузимати и архивска грађа ратног поријекла.

Читајући казнене одредбе свих закона из Табеле 2, може се уочити да нису уопште предвиђене било какве казнене санкције за неизвршење законских одредби у погледу заштите или преузимања архивске грађе ратног поријекла без обзира на њен значај.

Подзаконска рјешења заштите архивске грађе ратног поријекла

Пошто у законским рјешењима о заштити и преузимању архивске грађе ратног поријекла није посвећена довољна пажња било је очекивати да се то регулише у подзаконским актима који су донесени у овој области на свим нивоима организовања.

Међутим, очито је да се то није десило. Само у четири организациона нивоа и то за институције Босне и Херцеговине, Федерације Босне и Херцеговине, Босанско-подрињског кантона Горажде и Херцеговачко-неретванског кантона/županije Мостар је кроз седам правилника, упутстава или уредби наглашено ово питање. У свим овим подзаконским актима је регулисано да се из регистратурског материјала који је настао у периоду 1992.-1995. године тј. у току ратних дејстава, одабирање архивске грађе, односно излучивање безвриједног регистратурског материјала не врши код ствараоца или имаоца већ искључиво у надлежним архивима.

Вјероватно ће стручни архивски радници у архивима након преузимања ове архивске грађе имати јасне показатеље колико се поштовала ова законска обавеза. Међутим поставља се неколико отворених питања за стручне архивске раднике који раде на терену о томе како ће се понашати приликом одабира архивске грађе из регистратурског материјала у фондовима који садрже архивску грађу ратног поријекла, а предлаже се за уништење безвриједног регистратурског материјала. Која им законска или подзаконска рјешења стоје на располагању да онемогуће одабир ове архивске грађе код имаоца.? Постоји ли могућност да архивски радници преко стручних удружења утичу на доношење измјене и допуне постојећих законских и подзаконских рјешења како би се отклонила ова и друга питања у вези заштите архивске грађе ратног поријекла.

Табела 3[9]

Р.б.	Подзаконски акти	Надлежни архив	Регулисано чланом
1	Правилник о заштити и чувању архивске грађе у Архиву БиХ и регистратурске грађе у институцијама БиХ[10]	БиХ Сарајево	Чл.14
2	Упутство о архивској књизи, чувању регистратурског материјала и архивске грађе, одабирању архивске грађе и примопредаји архивске грађе између органа управе и служби за управу и надлежног архива[11]	ФБиХ Сарајево	Чл. 28
3	Уредба о организовању и начину извршења архивских послова у правним лицима у Федерацији БиХ[12]	ФБиХ Сарајево	Чл.13, став 2,3
4	Уредба о организовању и начину вршења архивских послова у органима управе и службама за управу у Федерацији БиХ[13]	ФБиХ Сарајево	Чл. 12, став 2,3
5	Уредба о организовању и начину вршења архивских послова у правним лицима у Босанско-подрињском кантону[14]	Горажде	Чл. 12, став 2,3
6	Уредба о организовању и начину вршења архивских послова у органима управе и службама за управу у Босанско-подрињском кантону Горажда[15]	Горажде	Чл. 12, став 2,3
7	Правилник о условима и роковима чувања регистратурског материјала и архивске грађе, као и одабирања архивске грађе из регистратурског материјала[16]	Мостар	Чл. 15 став 3

9 Подзаконски акти у БиХ који регулишу заштиту и преузимање архивске грађе ратног поријекла.

10 *Сл. гласник БиХ*, 10/03.

11 *Сл. новине ФБиХ*, бр. 26/98.

12 *Сл. новине ФБиХ*, бр. 12/03.

13 *Сл. новине ФБиХ*, бр. 22/03.

14 *Сл. новине Босанско-подрињског кантона Горажде*, бр. 3/04.

15 *Сл. новине Босанско-подрињског кантона Горажде*, бр. 3/04.

16 *Сл. новине ХНК/Ж*, бр. 4/05.

Електронски примерак

Закључак

Архивска грађа ратног поријекла има изузетну вриједност и значај за све народе на подручју Босне и Херцеговине. Било је очекивати и такав однос према истој у законима и подзаконским актима у области архивске дјелатности. Међутим, анализирајући све законе и подзаконска акта која су на снази, видљиво је да архивска грађа ратног поријекла није третирана онако како је било потребно. Надлежни архиви у већини случајева немају законских основа да код имаоца и ствараоца ове грађе утичу на специфичан однос према истој.

Сматрамо да се кроз рад Архивистичког удружења Босне и Херцеговине требају покренути измјене и допуне закона у овој области на свим нивоима организовања у Босни и Херцеговини како би ова изузетно важна архивска грађа добила третман какав и заслужује. Тим измјенама и допунама би се требало омогућити стручним архивским радницима који раде на заштити грађе код имаоца и ствараоца да имају законске основе за већу заштиту архивске грађе ратног поријекла како приликом евидентирања тако и преузимања у надлежне архиве.

Према садашњим законским рјешењима ова архивска грађа је третирана као и остала па није очекивати да ће се у скоро вријеме наћи заштићена, сређена, обрађена и доступна за коришћење у надлежним архивима у Босни и Херцеговини.

Summary

Archive originated in the war has an important value and significance for everyone in Bosnia and Herzegovina. It would be expected that the same attitude is reflected in the legislation concerning archive. However, by analysing all legislation it is visible that the war originating archive is not treated the way it should be. Archives in charge, in many cases, do not have legal ground to create a special relation towards that archive, in case of both creator of archive and keeper of it.

We believe that changes and amendments to the current laws dealing with archive should be suggested through the Archive Association of Bosnia and Herzegovina, in order to provide an appropriate treatment to the archive of Bosnia and Herzegovina. Changes and amendments to the archive legislation should enable expert archivists, who are working on protecting the war archives, to raise a level of war archive protection in both, the process of recording and the process of keeping archive.

According to the current legislation, the war archive is treated like any other archive; therefore, it is hardly likely to expect that it would be protected, put in order, handled and made available for use in archives of Bosnia and Herzegovina.

ПРЕГЛЕД

Gordana MOJSOSKA
Državni arhiv Republike Makedonije, Skoplje

ZAŠTITA ARHIVSKE GRAĐE U DRŽAVNOM ARHIVU REPUBLIKE MAKEDONIJE ZA VRIJEME KONFLIKTA 2001. GODINE

Abstrakt: *Zaštita arhivske građe je jedan od najvažnijih zadataka arhivistike. Ratovi u toku XX i na početku XXI veka stavili su u centar interesa zaštitu arhivskih zapisa u ratnim uslovima, tačnije spašavanje dokumenata u registraturama i arhivskih zapisa u arhivima. Ovo pitanje oko preventive i zaštite arhivske građe postalo je veoma aktuelno i za međunarodne arhivske asocijacije, naročito u Međunarodno arhivsko vijeće (ICA). UNESCO ima veliku ulogu u zaštiti kulturnog naslijeđa uopće, a naročito zaštiti od ratne opasnosti i rata.*

Za pravilnu i kvalitetnu zaštitu arhivske građe u ratnim uslovima, svaki dobro organizovan arhiv mora da ima Plan za dislokaciju u samoj zgradi i Plan za evakuacije građe izvan arhivske zgrade.

Državni arhiv Republike Makedonije, kao institucija gde se čuva i vrši zaštita arhivske građe od nacionalnog i državnog interesa, prilazi veoma odgovorno pitanju zaštite u vanrednim uslovima, prema tome i u slučaju opasnosti od rata. Državni arhiv Makedonije je član Međunarodnog arhivskog vijeća i uzima u obzir sve preporuke tog tijela i usaglašava ih sa zakonskom regulativom Republike Makedonije.

Ratovi i ratni konflikti na tlu Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije prilikom njenog raspada devedesetih godina XX veka imali su odraz i na Makedoniju. Kao što je poznato, u 2001. godini, došlo je na dijelu teritorije Makedonije, tačnije u njenom sjeverozapadnom dijelu, do oružanog konflikta između bezbjednosnih snaga Republike Makedonije i oružane albanske formacije -ONA.

Državni arhiv Republike Makedonije kao institucija od posebnog državnog i javnog interesa imao je zadatak da slijedi razvoj događaja i ocjenjuje kada i šta treba da preduzme u saglasnosti sa zakonskom regulativom da ne dođe do oštećenja i uništenja dokumenata u nastajanju i arhivske građe na teritoriji zahvaćenoj ratnim dejstvima. U tim dijelovima Makedonije najugroženije je bilo Područno odjelenje arhiva u Tetovu, ali prijetila je opasnost i za Područno odjelenje u Kumanovu. Uprava državnog arhiva u Skoplju i Arhiv u Tetovu preduzeli su mjere za zaštitu u samoj zgradi, kao i mjere za dislokaciju arhivske građe iz ugroženih arhiva u one kojima nije prijetila neposredna ratna opasnost. Ovo iskustvo je bilo veoma značajno za Državni arhiv Makedonije.

ARHIVSKI ZBORNIK

Ključne riječi: *Zaštita, arhivska građa, rat, oružani sukob, opasnost, ratni konflikt, državni arhiv*.

Opće napomene o zaštiti arhivske građe u nastajanju i u arhivima

Pitanje zaštite arhivske građe, kao dijela kulturnog blaga i kao izvora informacija za historiju nacije i države, i arhiv kao trezor u kome se čuvaju dokazna sredstva javnog i privatnog karaktera, postaje sve aktuelnije.

Kulturno naslijeđe je ono materijalno dobro koje su ljudi stvarali u prošlosti i ono koje stvaraju danas i koje ima istorijsku, umjetničku, arheološku, sociološku i drugu naučnu i kulturnu vrijednost. Pošto je ono općecivilizacijsko dobro, pravo i dužnost svake države i svakog naroda je da čuva svoje kulturno blago putem primjene zakonskih propisa i primjene međunarodnih standarda. Kulturno naslijeđe u zavisnosti od njegovog karaktera može biti nepokretno (arhitektonski objekti, ostaci građevina, spomenici i dr.) ili pokretno (historijski, umjetnički, etnološki i arheološki predmeti, arhivska građa, fotografije, stari rukopisi, filmovi i dr.).

Arhivska građa kao dio pokretnog kulturnog naslijeđa predstavlja cjelokupan odabran, izvorni i reprodukovani dokumentarni materijal od trajne vrijednosti, značajan za državu, nauku, kulturu i za druge potrebe društva i građana.[1] Zaštita arhivske građe je veoma važna jer je ona nezamjenljivo i trajno svjedočanstvo za genezu jednog naroda, za njegov jezik, kulturu, mentalitet, tradiciju, kao i za sveukupni politički, socijalni, pravni i kulturni razvitak jedne države. Zbog toga arhivi, kao institucije od državnog, javnog i kulturnog interesa i značaja, imaju zadatak da preduzimaju administrativne i preventivne mjere i zaštitu pomoću mikrofilmovanja, konzervacije i restauracije oštećene arhivske građe.[2] U savremenim uslovima i digitalizacija zauzima značajno mjesto u zaštiti ne samo konvencionalne već i elektronske arhivske građe.

Administrativna zaštita počinje još u registraturi kod stvaraoca građe, kada se obavlja njeno evidentiranje, saglasno zakonskim i podzakonskim propisima i arhivskim planovima, a ova zaštita se nastavlja i po njenom preuzimanju i arhiviranju u arhivima. Zato je veoma važno da se u registraturi koristi stručnost arhivista i dometi njihove nauke.[3] Međutim, u ratnim i vanrednim uslovima preventivna zaštita ne može da se obavlja kao u mirnodopskim uslovima, pogotovo na teritoriji na kojoj se vode ratne operacije, ili ne funkcionišu organi uprave, prosvjetne ustanove i dr.

1 *Зборник на документи* 1926.-1911., ДАРМ, Скопје 2011., стр. 293.

2 Вера Калајлиева, *Чување и заштита на архивски и библиотечни материјали*, Скопје 2001., стр.15.

3 Peter Pavel Klasinc, "Arhivistika za registrature", *Arhivska praksa*, Tuzla, 13/2010, str. 134-138.

Preventivna zaštita zavisi od toga da li je arhivska zgrada napravljena po standardima propisanim za namjensku zgradu, sa depoima zaštićenim od vlage, topline, sunca, mehaničkih potresa itd. Veoma je važno da se zgrada napravi otpornom i na ratna razaranja, iako je to danas veoma teško zbog silnih razornih sredstava (svakojakih projektila, bombi, zapaljivih hemijskih i drugih sredstava).

Mikrofilmovanje, a danas i digitalizacija arhivske građe imaju veliku ulogu u zaštiti arhivske građe, zbog njenog korištenja od strane sve većeg broja istraživača, zbog razmjene informacija sa drugim arhivima i za druge potrebe, a najviše zbog malog prostora za zaštitu u vanrednim i ratnim uslovima.

Konzervacija i restauracija konvencionalne arhivske građe ima za cilj da spriječi dalje oštećenje građe i da se odstrane uzroci oštećenja, što i nema neku direktnu vezu sa stradanjem u ratu.

Elementarne nepogode koje nastaju iznenadno mogu da naprave velike štete na samoj zgradi i na arhivskoj građi. Te nepogode su: zemljotresi, poplave, silne padavine, bure, uragani, kao i havarije vodovodnih instalacija, požari, eksplozije, hemikalije, ratovi (ratna razaranja) i druge. Ipak od njih najveću štetu prouzrokuju zemljotresi, poplave, požari i ratovi. Republika Makedonija u drugoj polovini XX vijeka imala je iskustvo sa nepogodama i to sa velikom poplavom 1962. godine, razornim zemljotresom 1963. godine i sa oružanim konfliktom 2001. godine.

Ratovi su elementarne nepogode prouzrokovane od strane ljudi. Ratovi i oružani konflikti ne mogu da se izbjegnu i pored djelovanja brojnih međunarodnih organizacija za posredovanje i preventivne mirovne misije za sprečavanje oružanih konflikata. Međutim, posljedice za dokumentarnu građu i arhivsku građu mogu da se umanje ako se preduzmu sve preventivne mere u mirnodopskim uslovima.

U skladu sa međunarodnim aktima o ovom pitanju i zakonskim propisima dotične zemlje, preventivna zaštita arhivske građe u slučaju rata odvija se u tri faze:

– *Prva faza* je izbor lokacije i odgovarajući građevinski materijal za arhivsku zgradu. Lokacija i konstrukcija arhivske zgrade treba da obezbjeđuju maksimalnu zaštitu prilikom većih ratnih sukoba i razaranja. Građevinski materijal koji se upotrebljava prilikom podizanja arhivske zgrade mora biti otporan da izdrži sva destruktivna dejstva u toku oružanog sukoba;

– U *drugoj fazi* vrši se vrednovanje i kategorizacija arhivske građe i ona je veoma značajna faza koja pomaže da ne dođe do haosa pri eventualnoj evakuaciji građe;

Za pravilnu zaštitu arhivske građe potrebno je da se izvrši vrednovanje i kategorizacija prije početka oružanog sukoba, dakle u mirnodopskim uslovima.

Sa pravovremenim vredovanjem i kategorizacijom omogućava se da građa, koja je označena kao veoma važna, prva obezbjedi , da joj se obezbjede bolji uslovi za čuvanje i da se istoj posveti veća pažnja. Ako se sve ovo radi u ratnim uslovima, odluke i mjere mogu da budu pogrešne, a time bi se nanijela velika šteta u odnosu na čuvanje i zaštitu raritetne arhivske građe i arhivske građe prve kategorije.

U *trećoj fazi* prave se planovi zaštite, za evidenciju i smještaj arhivske građe u skrovištima.

Sa ovim planovima reguliše se način evakuacije. Za ispunjavanje ovog cilja potrebno je da se napravi evidencija ukupne količine arhivske građe koja treba da se evakuiše u slučaju rata, kao i prevozna sredstva sa kojima treba da se izvrši evakuacija.

U prošlosti smo imali velika oštećenja, a i danas ima oštećenja na mnogim kulturno-historiskim spomenicima i kulturnim dobrima, među kojima je i arhivska građa kao dio važnog kulturnog nasleđa.

Do XIX vijeka u svijetu nije postojala zakonska regulativa za zaštitu arhivske građe u vrijeme rata. Prvi ozbiljniji pokušaj da se izrade međunarodna pravila za zaštitu kulturnih dobara u slučaju rata napravljen je na Briselskoj konferenciji 1874. godine. Cilj ove Konferencije bio je kodifikacija vojnog prava, tačnije kodifikacija međunarodnih pravila u slučaju rata na kopnu. Međutim, krajnji rezultat ove konferencije jeste utvrđivanje nacrta Međunarodne deklaracije za zakone i običaje rata, poznat kao Briselska deklaracija od 1874. godine. U ovom slučaju radi se o aktu koji nema pravno dejstvo, ali ima veliki značaj i uticaj na daljnji razvoj međunarodnog vojnog prava.

Godine 1880. eksperti međunarodnog prava u Oksfordu izradili su Pravilnik pod nazivom "Vojni zakoni i običaji", kojim je bila potvrđena ranije donesena Briselska deklaracija iz 1874. godine, a 1889. godine na Međunarodnom kongresu za zaštitu umjetničkih predmeta i spomenika u Parizu bilo je zaključeno da "*spomenici kulture pripadaju cijelom čovječanst*vu". Oficijalno, prva relevantna pravna međunarodna pravila donijeta su 1899. godine. Reč je o Prvoj međunarodnoj mirovnoj konferenciji održanoj u Hagu od 18. maja do 29. juna 1899. godine. na kojoj je bila usvojena Konvencija o zakonima i običajima kopnenog rata i Aneks nazvan Pravilnik o zakonima i običajima kopnenog rata.[4]

U toku XX vijeka donijet je veliki broj međunarodnih akata o zaštiti kulturnog naslijeđa, time i zaštiti arhivske građe u slučaju rata. Od ovih, najznačajnije su bile Haške konvencije od 1907. i 1954. godine, Vašingtonski

4 Јоvan Ристов, Заштита на културните добра во случај на вооружен судир, *Македонска цивилизација*, Скопје 2002., стр. 15.

pakt od 15. aprila 1935. godine i Haški protokol od 1999. godine.[5] U saglasnosti sa ovim međunarodnim aktima arhivska građa ima spomeničnu vrijednost i ubraja se u kulturno nasljeđe koje pripada ne samo jednom narodu, nego cijeloj civilizaciji. UNESCO kao specijalizovana organizacija za prosvjetu, nauku i kulturu u okviru Ujedinjenih nacija također ima značajnu ulogu u realizaciji pomenute zaštite.

Što se tiče zaštite, muzejskog, arhivskog i bibliotečkog blaga veliku ulogu ima i Evropska Unija, a naročito Evropski biro za biblioteke, informacione i dokumentacione asocijacije (EBLIDA).[6]

Zakonska regulativa Republike Makedonije o zaštiti arhivske građe u ratnim uslovima

U arhivskom zakonodavstvu Republike Makedonije predviđeni su postupci i mjere za zaštitu arhivske građe u ratnim i vanrednim uslovima. Po razdruživanju od jugoslovenske federacije, a i zbog društvenih i političkih promjena, usvojen je 1990. godine novi *Zakon o zaštiti arhivske građe u Republici Makedoniji*. Članovi 29. i 30. tog zakona sadrže opće odredbe o dužnostima imaoca dokumentarnog materijala i arhivske građe vezane za njihovu zaštitu u vrijeme rata i neposredne ratne opasnosti.[7]

U toku 1998. godine Vlada Republike Makedonije na bazi Zakona o arhivskoj građi (1990. godine)[8] i *Zakona o izmjenama i dopunama Zakona o arhivskoj građi* (1995. godine)[9] donijela je *Uredbu o posebnoj zaštiti arhivske građe u ratnom i vanrednom stanju*.[10] Sa ovom Uredbom konkretno se reguliše zaštita dokumentarnog materijala i arhivske građe nastale radom državnih organa, preduzeća i drugih pravnih i fizičkih lica koja rade i stvaraju građu u toku trajanja vanrednog stanja, ratne opasnosti i rata.

5 Јован Ристов, *Хашкиот протокол од 1999. година, Заштита на културните добра во случај на вооружен судир*, Скопје, 2002., стр. 27-160. Više o ovome vidi: Vladimir Brguljan, Međunarodni sistem zaštite kulturnih i prirodnih dobara, Beograd-Zagreb, 1985. ; Azem Kožar, Međunarodni i nacionalni sistem zaštite kulturnih dobara u ratnim okolnostima, *Zbornik radova Filozofskog fakulteta Tuzla*, Tuzla 1997. str 19-36.

6 Dijana Petreska, Arhivi i upravljanje sa arhivskim zapisima u projektima i dokumentima Europske Unije, *Doktorska disertacija u rukopisu*, branjena na Filozofskom fakultetu u Skoplju, 2010. g., str. 313.

7 *Зборник на документи* 1926.-1911., стр. 299.

8 "*Службен весник на СРМ*", бр. 36/1990, стр. 646-650.

9 "*Службен весник на на РМ*", бр. 36/1995, стр. 900-902.

10 Уредба за посебна заштита на архивската граѓа во воена и вонредна состојба, "*Службен весник на Р.М.*", бр. 37/98.

Svakako je na donošenje ove Uredbe uticalo stanje u drugim jugoslovenskim zemljama (Slovenija, Hrvatska i Bosna i Hercegovina) u vrijeme raspada jugoslovenske federacije, putem oružanih sukoba, ratnih razaranja, uništavanja historijskih i kulturnih spomenika. S druge strane ova materija vezana za zaštitu nije bila dobro regulisana, sa posebnim propisima u arhivskom zakonodavstvu, a veći broj imalaca građe svojim preventivnim mjerama nije posvećivao dovoljno pažnje zaštiti dokumentarnog materijala i arhivske građe u mirnodopskim uslovima, kao preventivnoj pripremi za slučaj vanrednog i ratnog stanja.[11]

U članu 2. ove Uredbe, nabrojene su mjere koje treba da preduzmu imaoci dokumentarnog materijala i arhivske građe za njihovu zaštitu. Uredba ih obavezuje da preduzmu sljedeće mjere zaštite:

1. Evakuacija, čuvanje i zaštita arhivske građe I kategorije;
2. Dislokacija, čuvanje i zaštita dokumentarnog materijala i arhivske građe, koji su od operativnog značaja za poslovanje imalaca u vanrednom i ratnom stanju;
3. Fizičko-tehnička i bezbjednosna zaštita dokumentarnog materijala i arhivske građe, i sigurnosna zaštita dokumentarnog materijala i arhivske građe koja za vrijeme rata i vanrednog stanja ostaje u mirnodopskim objektima imaoca.[12]

Kategorizacija arhivske građe predstavlja veoma odgovoran i složen zadatak. Odvija se prema utvrđenim kriterijima tako da se grupiše u tri kategorije: I kategorija (građa od posebnog značaja), građa II kategorije (građa od vanrednog značaja), građa III kategorije (građa od značaja).

U ratnim i vanrednim uslovima imalac je dužan, kategoriziranu arhivsku građu I kategorije (građa od posebnog značaja) brzo i efikasno evakuisati, a zatim je čuvati i zaštititi na mjestu gde je dislocirana ili u samom objektu dok traje ratno ili vanredno stanje. U isto vrijeme sa evakuacijom građe I kategorije, imalac nosi sa sobom onaj dokumentarni materijal i arhivsku građu potrebnu za njegov operativni posao u ratnim ili vanrednim uslovima. Paralelno sa gore navedenim posebnim mjerama imaoca predviđa se i fizičko-tehnička i bezbjednosna zaštita građe II i III kategorije i ostale dokumentacije, koji se do kraja ratnog stanja čuvaju u mirnodopskim uslovima.

11 Иван Алексов, Диме Јуруков и др., *Збирка прописи за канцеларско и архивско работење со толкувања и практични примери*, Архив на Македонија, Скопје 1999., стр. 145.; Preventivnoj zaštiti arhivske građe u vanrednim okolnostima je u socijalističkoj Jugoslaviji poklanjano nedovoljno pažnje. Jedini stručno – naučni arhivistički skup jugoslovenske arhivistike na ovu temu održan je 1987. godine u Tuzli, a materijali sa tog skupa su kao povjerljivi u po jednom primjerku dostavljeni svim arhivima.

12 "*Службен весник на Р.М.*", бр. 37/98.

Jedan od osnovnih uslova za pravilan pristup sprovođenju posebnih mjera za zaštitu arhivske građe u ratnim i vanrednim uslovima jeste da imalac redovno i kvalitetno obavlja sve zakonske obaveze u mirnodopskim uslovima, tj. da redovno vrši odabiranje, evidentiranje, kategorizaciju i zaštitu arhivske građe.

Zbog toga član 6. navedene Uredbe reguliše obavezu imalaca da u mirnodopskim uslovima redovno provjeravaju stepen izvršenog sređivanja, odabiranja, evidentiranja i kategoriziranja arhivske građe, kako i provjeravanje fizičko-tehničke i bezbjednosne zaštite dokumentarnog materijala i arhivske građe. Jedna provjera utvrdit će stepen sređenosti arhivske građe, kakva je evidencija i da li je izvršena kategorizacija.[13]

S ciljem da se obezbjedi visok stepen tajnosti (plan o mjernosti i konspirativnosti) Uredba propisuje da se sve to uredi sa posebnim Uputstvom koje donosi direktor Državnog arhiva Republike Makedonije.

Sa posebnim mjerama za zaštitu građe za vrijeme ratnog i vanrednog stanja rukovodi funkcioner ili rukovodilac državnog organa, te odgovorno lice koje rukovodi institucijom, preduzećem i dr. (direktor i sl.)[14] Na taj način povećava se stepen odgovornosti za stanje dokumentarnog materijala i arhivske građe, koje se zaštićuju i u mirnodopskim uslovima i u toku vanrednog i ratnog stanja. Za sprovođenje posebnih mjera zaštite arhivske građe u vanrednim uslovima i ratnom stanju, imalac građe dužan je da obezbjedi odgovarajući namjenski prostor za dislokaciju i tehničko i bezbjedonosno čuvanje i zaštitu građe, opremu i sredstva (arhivske kutije, limene sanduke, kase), transport i sl.

Oružani konflikt na teritoriji Republike Makedonije 2001. godine

Republika Makedonija, iako se sporazumno, bez rata, razdružila od Jugoslovenske federacije, nije uspjela da izbjegne oružani sukob na njenoj teritoriji. Taj oružani sukob izbio je jednu deceniju kasnije, u proljeće 2001. godine, između albanske paravojne formacije – ONA i bezbjednosnih oružanih snaga Republike Makedonije. Počeo je sredinom marta, a formalno prestao po potpisivanju Ohridskog okvirnog ugovora 13. avgusta 2001. godine.[15] I pored toga oružane akcije od strane ONA produžile su se i dalje, pa je do smirivanja situacije došlo tek krajem godine.

Predsjednik Republike Makedonije, Boris Trajkovski, poslije sastanka državnog vrha održanog 15. marta 2001. g., zbog nasilnih oružanih akcija pripadnika albanske paravojne formacije, a u saglasnosti sa čl. 125. Ustava Republike Makedonije, proglasio je vanredno stanje.[16] Već 23. marta počele

13 *Службен весник на Р.М.,* бр. 37/98.
14 *Службен весник на Р.М.*, бр. 37/98.
15 *Документи (Documents)* 1951-2011, ДАРМ, Скопје 2011., стр. 190-191.
16 Јадранка Костова, *Незавршен мир*, Бата Прес, Скопје 2003., стр. 45.

su oružane operacije bezbjednosnih snaga Republike Makedonije za odbranu suvereniteta i teritorijalnog integriteta Republike Makedonije. U toku narednih mjeseci proširila se teritorija zahvaćena oružanim sukobima. U sjeverozapadnom dijelu Makedonije, odnosno u Tetovskom, Kumanovsko – Lipkovskom, a od maja meseca i u neposrednoj okolini Skoplja, nastradalo je veoma značajno kulturno nasljeđe, većinom vjerski objekti. Pripadnici ONA nisu poštovali odredbe međunarodnih konvencija za kulturno-historijsko naslijeđe i koristili su ih za vojno-tehničke potrebe. Stradali su manastir Sv. Bogorodice iz XIV vijeka u s. Matejče u Kumanovskom kraju i manastir *Sv. Atanasij* u s. Lešok, makedonski kulturni i duhovni centar iz XIV vijeka u Tetovskom kraju.

U vrijeme ovog ratnog sukoba, Državni arhiv Republike Makedonije u skladu sa svojim ingerencijama preduzeo je mjere koji su proizilazile iz Uredbe za posebnu zaštitu arhivske građe u ratnom i vanrednom stanju i u skladu sa opštim planovima Vlade i ministarstva Republike Makedonije za eventualnu evakuaciju građe. Naročito je situacija bila ozbiljna u Tetovu, gde se nalazio Područni arhiv za taj dio Makedonije. Međutim, u pitanju je bio i centralni arhiv jer su se oružane operacije približile do samog grada. Uprava Državnog arhiva Republike Makedonije započela je realizovanje plana za zaštitu arhivske građe I kategorije u samoj zgradi arhiva. Iz područnog odijeljenja iz Tetova prenijeta su i neka dokumenata I kategorije u Centralni arhiv u Skoplju. Srećom, prekidom sukoba poslije Ohridskog okvirnog ugovora, situacija se polako normalizovala i nije došlo do veće evakuacije arhivske građe iz arhiva u Skoplju, Tetovu i Kumanovu.

Sve ono što je trebalo da se napravi i što je napravljeno od strane Državnog arhiva Republike Makedonije u vrijeme vanrednog stanja i oružanog sukoba iz 2001. godine bilo je veliko iskustvo u oblasti zaštite arhivske građe.

Rezime

Ratovi ostavljaju veoma teške posljedice u svim domenima ljudskog života. Rat uzima veliki broj ljudskih žrtva, razara privredu, infrastrukturu, uništava kulturno nasljeđe itd. Arhivska građa kao dio pokretnog kulturnog naslijeđa može da se zaštiti i da ne bude uništena tokom ratnih operacija, bombardovanja, požara koji mogu da nastanu usljed bombardovanja. Veoma je važno da se preduzmu sve mjere za njenu preventivnu zaštitu još prije početka rata. Iskustvo iz ratova u vrijeme raspada Jugoslovenske federacije pokazalo je da je takva zaštita neophodna. Za vrijeme oružanog sukoba na dijelu teritorije Republike Makedonije 2001. godine, Državni arhiv Republike Makedonije preuzeo je odgovarajuće mjere za preventivnu zaštitu arhivske građe u područnim

odeljenjima arhiva koje su se našle pred neposrednom ratnom opasnosti. Ove mjere su preduzimane u skladu sa Uredbom o posebnoj zaštiti arhivske građe u ratnim i vanrednim uslovima, donijete 1998. godine od strane Vlade Republike Makedonije. Uredba predviđa zaštitu arhivske građe stvarane u toku rada državnih organa, preduzeća i drugih stvaralaca u ratnim i vanrednim uslovima.

Summary

Wars leave very hard consequences in all domains of people's lives. Wars destroy people, economy, infrastructure and cultural heritage etc. The archival material as a part of the cultural heritage can be protected from destruction during military operations, bombings and fires which can occur after bombing. It is very important to take all measures for the preventive protection of the archival material in case of war. Te experience from the war during the disintegration of the Yugoslav Federation has shown that such protection is essential. During the armed conflict which took place in the Western part of Macedonia in 2001., the State Archives of the Republic of Macedonia took appropriate action for the preventive protection of the archival material in the Departments of the State Archives which were in direct danger of destruction. These measures were taken in accordance with the Regulation for the special protection of the archival material during war and state of emergency, adopted by the Government of the Republic of Macedonia in 1998. The Regulation provides the protection of the archival material created by the state bodies, companies etc. during war and state of emergency.

ПРЕГЛЕД

Reska MEHDIN
JU Arhiv Unsko-sanskog kantona Bihać

GRAĐA RATNE PROVENIJENCIJE U ARHIVU UNSKO-SANSKOG KANTONA (1992.-1995.)

Abstrakt: *U radu se govori o arhivskoj građi ratnog perioda u Arhivu Unsko-sanskog kantona (USK). Pored općeg prikaza uslova u kojima je ova građa nastajala i mogućnosti ustanove da vrši nadzor nad istom, u radu je dat pregled preuzetih zbirki i fondova u ovoj ustanovi koje obuhvataju uglavnom arhivsku građu ratnih organa vlasti. Poseban osvrt je učinjen na arhivsku građu fonda Komisije za popis i procjenu ratnih šteta Općine Bihać. Pokušalo se izvjesnim ukazivanjem na značaj ratne produkcije arhivske građe ukazati na potrebe utvrđivanja konkretnih mjera na sprječavanju mogućnosti nepovratnog gubitka ovakvih historijskih izvora.*

Ključne riječi: *Arhiv USK-a, arhivska građa, ratna provenijencija, zbirke ratnih organa vlasti, Komisija za popis i procjenu ratnih šteta, arhivski fond, stvaralac arhivske građe, vrijeme nastanka arhivske građe, kvantitet, kvalitet, sumarni pregled, dokazna vrijednost, dokumentacioni materijal, zapisnici, izvještaji.*

Uvodne napomene

Kako su ratovi jedinstvena i izvanredna događanja čije posljedice pored ljudskih i materijalnih gubitaka prate i raspadi društvenih sistema, propadanje starih država i nastajanje novih, opće je prihvaćeno kako naučno stajalište tako i stajalište arhivske teorije i prakse da građi nastaloj u ovakvim periodima treba posvetiti posebnu pažnju. Budući da su ratna događanja 90-tih godina 20-tog vijeka bila jedinstvena po mnogo čemu, ne samo za Bosnu i Hercegovinu, nego i za Evropu i da su iz temelja promjenila društveni sistem Bosne i Hercegovine, arhivska služba Bosne i Hercegovine se već na svom Prvom poslijeratnom savjetovanju 1996. godine odlučila za dosljednu primjenu pomenutog stajališta i u tom smislu odgovarajuću primjenu kriterija vrednovanja i zaštite ratne produkcije arhivske građe. Konkretni zaključci ovog savjetovanja su: "Insistirati da Vlada obaveže sve imaoce arhivske građe" da posebnu pažnju posvete građi nastaloj u ratu: "da je zaštite, srede, popišu i pripreme za preuzimanje" bez izlučivanja bezvrijednog registraturnog materijala te da se navedna stajališta

DAZBIK

implementiraju u zakonska i podzakonska akta[1], što je učinjeno i Zakonom o arhivskoj djelatnosti USK-a iz 1999. godine[2].

Iako je problematici arhivske građe ratne provenijencije posvećeno niz stručnih savjetovanja, situacija sa istom i nakon petnaest godina nije zadovoljavajuća, kako na prostoru Bosne i Hercegovine, tako i na nivou USK-a.

Preuzeta arhivska građa ratnih organa vlasti u Arhiv USK-a

Uzimajući u obzir sve negativne okolnosti u kojima je građa ratnog perioda nastajala i u kojim se obavljala arhivska djelatnost, te aktualna društvena događanja nakon rata, namjera ovog priloga je prvenstveno u tome da na osnovu kvantifikacije podataka i ukazivanja na značaj nekih sadržajnih vrijednosti preuzetih zbirki i fondova u Arhiv USK-a, ukaže na potrebu hitnog rješavanja problema arhivske građe ratnoga perioda.

U tom smislu, neposredno po završetku ratnih operacija, a u sklopu prioriteta, tadašnji Istorijski arhiv Bihać je dao prioritet radu na terenu čiji je cilj bio evidentiranje i preuzimanje građe ratnih organa vlasti. Rezultati ovih prvih poslijeratnih zadataka, koji su se obavljali na znatno proširenom području nadležnosti ove ustanove i sa prepolovljenim stručnim kadrom su sljedeći:

– Evidentirani su organi vlasti koji su nastajali kao posljedica masovnog pomjeranja stanovništva u završnim ratnim operacijama, uglavnom sa prostora današnje Republike Srpske. Takvih je novonastalih ratnih organa vlasti sa radom u izbjeglištvu u jednom momentu u Bosanskom Petrovcu evidentirano 9, a u Sanskom Mostu 16. O ovim migracijama stanovništva jedini svjedok su ostale upravo ove evidencije.

– Kada je u pitanju arhivska građa ratnih organa vlasti na području Okruga Bihać, koje su obavljale svoju funkciju na slobodnom području Okruga, to su bile svega dvije općine: Općina Bihać i Općina Cazin. Dio arhivske građe Općine Bihać je preuzet, u količini od 153 fascikle, dok arhivska građa ratnog perioda Općine Cazin nije preuzeta.

1 Azem Kožar, Vrednovanje i zaštita arhivske građe o ratnim zbivanjima u Bosni i Hercegovini (1992.-1995.), *Arhivska praksa 11*, Tuzla, 2008. god., str. 157.

2 »Službeni glasnik USK-a« br. 6/99. O stradanju arhivske i registraturne građe na području Bosne i Hercegovine u toku odbrambenog rata 1992.-1995. više vidi: Izet Šabotić, Osobenosti zaštite i sređivanja ratne produkcije registraturne građe, *Arhivska praksa 1*, Tuzla 1998. str. 57-66.; Isti, Evidencija stradanja registraturne građe na području Tuzlanskoga kantona, *Arhivska praksa 2*, Tuzla 1999. str, 84-93.; Muhamed Musa, Rekonstrukcija stradale arhivske građe, *Arhivska praksa 3*, Tuzla 2000., str. 39-51.; Azem Kožar, Razmjere ratnog stradanja registraturne građe na području Tuzlansko – podrinjskog kantona, *Arhivska praksa 1*, Tuzla 1998. str. 57-66; Isti, Ratno stradanje arhivske građe Bosne i Hercegovine, *Sodobni arhivi br. 21*, Maribor 1999., str. 287-292.

– Arhivska građa Ratnih predsjedništava sa radom u izbjeglištvu, koja su nastajala od prvih ratnih dana i koje je organizovalo izbjeglo stanovništvo uglavnom iz susjednih općina Bihaća, zajedno sa Ratnim predsjedništvom Velike Kladuše i Okruga Banja Luka – Odjeljenje Bihać, preuzeta je u fragmentima i ona čini sljedeće zbirke: Okrug Banja Luka – Odjeljenje Bihać; Ratno predsjedništvo Općine Ključ sa privremenim sjedištem u Zenici – odjeljenje Bihać; građa Ratnog predsjedništva Bosanskog Novog sa sjedištem u Travniku i Sanskom Mostu; građa Ratnog predsjedništva Prijedora sa privremenim sjedištem u Lušci Palanci; neznatan dio dokumenata tzv. Autonomne pokrajine Zapadna Bosna i dio video-materijala. U sklopu ovih poslova na prikupljanju arhivske građe u prvim poslijeratnim godinama preuzet je i dio građe nastale radom Opštine Ključ koja je djelovala prvo u sastavu Zajednice opština Banja Luka i Regionalne zajednice „Bosanska Krajina “, odnosno Autonomne regije „Bosanska Krajina“, a kasnije u sastavu Republike Srpske.[3]

Zbog ratnih razaranja i čestih pomjeranja sjedišta ratnih organa vlasti sa radom u izbjeglištvu te njihovim radom u odjeljenjima čija su se stalna sjedišta često nalazila na drugom kraju Bosne i Hercegovine, ali i zbog nemogućnosti provođenja kontinuirane zaštite iste od strane nadležne arhivske ustanove, ova je građa sačuvana u fragmentima. Kao rezultat pomenutih okolnosti u Arhivu USK-a je preuzeto sedam zbirki preostalih dokumenata “vjerovatno propalih fondova” čija se količina dokumenata po zbirci kreće u rasponu od dvije do deset kutija. Ovim brojčanim pokazateljima se ne bi trebalo biti zadovoljno, bez obzira na vrijednost ove građe koju ona nesumnjivo ima, pogotovo kada se u ocjeni njene vrijednosti uzmu u obzir kriterij vremena, značaja stvaraoca fonda, a i sadržajnih vrijednosti koje nose dokumenta kao što su: zapisnici, izborni materijali, ratne sistematizacije, dokumenta o radu zavičajnih klubova, humanitarne pomoći i dr.

Preuzeta arhivska građa ratnih organa vlasti je arhivistički sređena i ovaj prilog o njoj trebao bi da predstavlja polaznu osnovu za dalje aktivnosti na kompletiranju iste i pronalaženju arhivske građe ratnih organa vlasti sa radom u izbjeglištvu kakvo je npr. bilo Ratno predsjedništvo Općine Velika Kladuša.

U kasnijim poslijeratnim godinama Arhiv USK-a je preuzeo arhivsku građu fonda Okruga Bihać i Opštine Bosanski Petrovac koja je nastajala u periodu kada je ova općina bila u sastavu današnje Republike Srpske i značajan dio videomaterijala ratnoga perioda te fond Komisije za popis i procjenu ratnih šteta Općine Bihać. Ubrzo je Arhiv USK-a ostao bez fonda Okruga Bihać koga je SIPA preuzela, a isto se desilo i sa arhivskom građom fonda Opštine Bosanski Petrovac i sa videomaterijalom. Isto je urađeno mimo zakona utvrđene procedure i poštivanja Arhiva Unsko-sanskog kantona kao stručne ustanove, vjerovatno radi

3 Evidencija Arhiva USK-a.

utvrđivanja ratnih zločina (počinioci, razmjere istih), nakon čega bi se trebala vratiti u Arhiv.

Arhivska građa nastala radom Komisije za popis i procjenu ratnih šteta Općine Bihać

Poseban osvrt u ovom prilogu dat je na arhivsku građu nastalu radom Komisije za popis i procjenu ratnih šteta Općine Bihać. To je učinjeno iz više razloga. Kao prvo, ovdje se radi o jedinom kompletnom fondu ratne provenijencije Arhiva USK-a. Utvrđivanjem osnovnih podataka o stvaraocu fonda došlo se do saznanja da je ovaj fond nastao kao rezultat rada Komisije čiji je rad planirala Direkcija za procjenu ratnih šteta za SR Bosnu i Hercegovinu marta 1978. godine. Po "Privremenom uputstvu o organizaciji i procjeni ratnih šteta koje je izdala pomenuta Direkcija odlučeno je da u eventualnim ratnim uslovima ZOIL "Sarajevo" "sa svim organizacionim dijelovima prestaje sa radom i kao Direkcija za procjenu ratnih šteta za SR Bosnu i Hercegovinu sa svim filijalama za procjenu preuzima poslove oko stručne procjene šteta nastalih u slučaju eventualne agresije na našu zemlju"[4]. Ovim Privremenim uputstvom detaljno su razrađeni zadaci pomenute Direkcije od organizacije procjene štete, zadataka, metodologije procjene ratne štete do obrade materijala za izvršavanje procjene i izvještavanja o istoj.

Marta 1994. godine, Ministarstvo obnove, izgradnje, okolice, saobraćaja i veza svojim "Uputstvom o jedinstvenoj metodologiji utvrđivanja ratnih šteta u Republici Bosni i Hercegovini" je značajno doprinijelo u boljem razumijevanju teritorijalnih nadležnosti gradskih i općinskih komisija, te definisanju zadataka posebnih stručnih komisija za procjenu ratnih šteta nanijetih nad vjerskim objektima i objektima kulturno-historijskog nasljeđa.

Od pomoći u obradi arhivske građe ovog fonda, svakako je dobro došlo i Uputstvo izdato od strane Komisije za popis i procjenu ratnih šteta Općine Bihać a u vezi procjene šteta na građevinskim objektima, šteta na opremi, šteta na obrtnim sredstvima, šteta koje su nastale od provala i krađa, šteta na imovini preduzeća u drugim općinama i imovini na okupiranom području i području tzv. Autonomne pokrajine Zapadna Bosna.

Kako se vidi, iz naprijed pomenutog, arhivska građa ovog fonda je zanimljiva i zbog činjenice da je ona proizvod stvaraoca fonda koji je djelovao samo u izvanrednim okolnostima kakav je rat, što ujedno ukazuje na njenu vrijednost i sa stanovišta vremena nastanka i značaja stvaraoca fonda. Bez obzira na očuvanost građe ovog fonda, koja ima nedostataka, rekonstrukcija prvobitnog reda nije

4 Privremeno uputstvo o organizaciji i procjeni ratnih šteta, Direkcija za procjene ratnih šteta SR BiH, Sarajevo, 1978., str . 1.

pričinjavala veće poteškoće zahvaljujući prije svega homogenoj strukturi fonda. Nakon arhivističke obrade uočeno je da je u okviru ove Komisije djelovalo i niz stručnih komisija za popis i procjenu šteta kao što su npr. one komisije koje su vodile brigu o štetama učinjenim nad objektima kulturno-historijskog nasljeđa; vjerskim objektima; štetama nanijetim saobraćajnicama, mostovima, transportnim preduzećima i prevoznim sredstvima, ili pak Komisija za štete učinjene na stambenim objektima u društvenom vlasništvu, koja je djelovala pri nekadašnjoj SIZ-ci stanovanja. Konačni rezultati arhivističke obrade fonda su ukupno 37 kutija zapisnika šteta nastalih nad objektima, inventaru, umjetničkim vrijednostima, vozilima, usjevima, domaćim životinjama u privatnom vlasništvu; petnaest kutija zapisnika šteta nastalih nad privrednim i društvenim objektima i četiri kutije sumarnih pregleda šteta popisanih po mjesnim zajednicama i nekih privrednih objekata (nepotpuni) uz nešto normativnih akata i pet knjiga (registri i protokoli).[5]

Ovim kvantitativnim pregledom unekoliko su date i kvalitativne vrijednosti arhivske građe ovog fonda, pogotovo u pogledu vrste dokumenta. Kako se ovdje uglavnom radi o zapisnicima koji imaju dokaznu vrijednost kako za fizička tako i pravna lica, i izvještajima koji uz sumarne preglede o štetama ali i uz sumiranje podataka nakon inventarisanja fonda (u abecedne imenike po godini prouzrokovane štete) ovdje se bez sumnje radi o dokumentacionom materijalu izuzetne vrijednosti koji svjedoči o posljedicama ratnih razaranja učinjenim nad materijalnim dobrima.

Konkretno, o kvalitativnim vrijednostima ove arhivske građe govore podaci do kojih se došlo nakon inventarisanja zapisnika o prijavljenjim štetama nanijetim materijalnim dobrima u privatnom vlasništvu. Zapisnici su administrativno oblikovani na način da nose redni broj štete, i pored toga što nedostaje značajan broj istih, brojčani pokazatelji daju sljedeće kvalitativne vrijednosti: u 1992. godini zapisnici o ratnim štetama završavaju rednim brojem 3.060; u 1993. godini rednim brojem 4.000; u 1994. godini 3.500; u 1995. godini rednim brojem 5.000; u 1996. godini naknadno prijavljene štete završavaju rednim brojem 200 što ukupno čini 15.760 šteta, ne računajući 58 zapisnika o prijavljenim štetama ali bez broja štete. Budući da su granatirani neki objekti više puta sva su oštećenja upisana u registar oštećenika.[6]

Štete nanijete nad privrednim objektima razvrstane su po privrednim granama i također inventarisane po abecednim imenicima, a isto se postupilo i sa štetama učinjenim nad objektima društvene djelatnosti. Sumiranjem podataka nakon inventarisanja također se dolazi do novih i kvantitativnih i kvalitativnih vrijednosti. Uvidom u inventar lako je doći do informacija o štetama i njihovom

5 Evidencija Arhiva USK-a.
6 Evidencija Arhiva USK-a.

broju učinjenim nad školskim objektima, zdravstvenim ustanovama, na štetama učinjenim na sportskim objektima, vjerskim ustanovama, nad kulturno-historijskim spomenicima ili pak na objektima Centra službe bezbjednosti i stanica javne bezbjednosti za koje je bila nadležna posebna općinska komisija.

Zaključak

Arhivska služba Bosne i Hercegovine, svjesna dubokih promjena koje su prouzrokovala ratna događanja 90-tih godina XX vjeka, već se na svom Prvom poslijeratnom savjetovanju odlučila za dosljednu primjenu kako naučnih, tako i stajališta arhivske teorije i prakse da se arhivskoj građi ratne provenijencije posveti posebna pažnja. Uzimajući u obzir sve negativne okolnosti u kojima je građa ratnoga perioda nastajala i u kojima se obavljala arhivska služba bez obzira na razumjevanje značaja ove građe, briga o istoj tek je djelimično realizovana.

Brojčani pokazatelji o preuzetim zbirkama i fondovima u Arhivu USK-a ukazuju da je ova ustanova bila na dobrom tragu u preuzimanju arhivske građe ratnoga perioda, pogotovu kada je u pitanju arhivska građa ratnih organa vlasti i građa Okruga Bihać. Ovaj pregled stanja arhivske građe ratne provenijencije u Arhivu USK-a trebao bi biti polazna osnova za dalje aktivnosti, kao prvo na vraćanju od SIPE preuzete arhivske građe fonda Okruga Bihać, Opštine Bosanski Petrovac i videomaterijala, na kompletiranju preuzetih zbirki i preuzimanju arhivske građe drugih provenijencija ratnoga perioda.

Cijeneći očitu specifičnost stvaraoca građe ratne provenijencije, i neke njegove sadržajne vrijednosti, na arhivskoj službi Bosne i Hercegovine je da utvrdi konkretne mjere na spriječavanju mogućnosti nepovratnog gubitka ovakvih historijskih izvora.

Summary

Archival service of Bosnia nad Herzegovina, aware of significant changes caused by war during ninetees of 20. century, at its First postwar meeting decided to precisely follow scientific postulates, as well as those of archival theory and practice, in order to ensure needed treatment for archival material created during period of the war. Considering the conditions in which this archival material was created and conditions the archival service found itself in, this task has only been partialy realised.

Statistics about collections and funds taken by Archives of Unsko Sanski canton show that this institution had a good lead of taking over all archival

material created during war, especially one created by war authorities and Bihać county. This is supposed to be basis for further activities, firstly for reclaiming funds of Bihać county, municipality of Bosanski Petrovac and some related video materials, and then completing other collections related to the war period.

Considering specific position of creators of wartime archival material, as well as some of its contextual values, it is up to Archival service of Bosnia and Herzegovina to establish concrete measures and steps to prevent loss of these valuable historical sources.

Arhiv TK
DAZ TK

Omer ZULIĆ
Arhiv Tuzlanskog kantona Tuzla

SPECIFIČNOSTI ZAŠTITE I PREUZIMANJA ARHIVSKE GRAĐE RATNE PROVENIJENCIJE

Abstrakt: *Pitanje zaštite i preuzimanja arhivske građe ratne provenijencije, zaslužuje posebnu pažnju, s obzirom na okolnosti u kojima je građa nastajala. Specifičnosti zaštite, ali i preuzimanja ogledaju se prije svega u činjenici da je riječ o građi koja je nastajala u teškim, ratnim okolnostima, kada su destruktivne snage, bile daleko brojnije i jače, od snaga koje su bile u funkciji zaštite arhivske građe i cjelokupnog kulturnog naslijeđa, kako pokretnog tako i nepokretnog. S obzirom na ratne okolnosti u kojima je arhivska građa nastajala, to arhive obavezuje na dodatan oprez i stručni arhivistički pristup, budući da je uglavnom predmetna arhivska građa nekompletna, odnosno fragmentarno sačuvana. Cilj ovoga rada jeste ukazivanje na značaj arhivske građe ratne provenijencije, bitne za proučavanje i sagledavanje cjelokupnih dešavanja u periodu agresije na Bosnu i Hercegovinu, i neophodnost njenog zbrinjavanja, preuzimanjem u arhive. Kroz analizu ovog pitanja, potrebno je ukazati na ulogu arhiva u proteklom periodu, po osnovu zbrinjavanja i preuzimanja arhivske građe ratne provenijencije, ukazati na rezultate koji su na ovom polju do sada postignuti, te ponuditi smjernice daljnjeg djelovanja, kako bi ovo, značajno pitanje bilo u cjelosti zaokruženo. Naime, i pored dosljednog stručnog i profesionalnog angažmana nadležnih arhiva, pitanje ratne produkcije arhivske građe, po osnovu preuzimanja iste u nadležne arhive, još uvijek nije završeno.*

Ključne riječi: *Zaštita arhivske građe, Arhiv Tuzlanskog kantona, arhivska građa ratne provenijencije, zakonska regulativa, vrednovanje, preuzimanje arhivske građe.*

Uvodne napomene

Tranzicijski procesi u Bosni i Hercegovini, u poslednje dvije decenije, imali su za posljedicu korjenite promjene u svim segmentima društva. Navedene promjene, naročito su imale negativne posljedice na polju arhivske djelatnosti i zaštite arhivske građe. Negativan trend i odnos spram pitanja zaštite pisanog kulturnog naslijeđa, bio je vidljiv već na početku tranzicijskih procesa, oličenih u političkim promjenama. Naime, uvođenje višepartijskog sistema dovelo je do "obračuna" sa ranijim sistemom, a što se ogledalo i u nepridavanju važnosti

ARHIVNIK

arhivskoj građi nastaloj u ranijem socijalističkom periodu. Ratna razaranja ostavila su najteže posljedice na polju zaštite arhivske građe, u kojem periodu je ista bezobzirno uništavana. Pa i kasniji tranzicijski procesi (privatizacija, reformski i modernizacijski procesi u upravi, pravosuđu, itd.) imali su za posljedicu nemaran odnos prema pisanom kulturnom naslijeđu.

Sve navedene promjene u društvu i problemi sa kojima se susretala arhivska struka, naročito su aktuelizirani u periodu agresije na Bosnu i Hercegovinu, odnosno u periodu od 1992.-1995. godina. O svim aspektima ove burne bosansko-hercegovačke prošlosti, u najboljoj mjeri svjedoči brojna arhivska građa nastala radom zvaničnih organa zakonodavne, izvršne i sudske vlasti. Riječ je o važnim, nezamjenjivim historijskim izvorima, kojima je neophodno posvetiti posebnu pažnju, kako bi isti bili sačuvani i na taj način bili dostupni za potrebe ostvarivanja ljudskih i građanskih prava, te za naučno historijska istraživanja. Uzimajući u obzir činjenicu da su registrature, ali i nadležni arhivi djelovali u teškim, ratnim uslovima, isto je u značajnoj mjeri uticalo na mogućnost zaštite arhivske građe.

U periodu agresije, destruktivne snage, snage haosa i devastacije, su bile daleko brojnije i jače, od snaga koje su se borile za očuvanje cjelokupnog kulturnog naslijeđa. Pa ipak, uzimajući u obzir sve navedene činjenice, može se konstatovati da je značajno pisano kulturno naslijeđe, spašeno, zbrinuto, a najveći dio istog preuzet na čuvanje u nadležne arhive, čime je sudbina istog postala izvjesna.

Zakonska regulativa

Tranzicijski procesi, aktuelizirali su rješavanje mnogobrojnih otvorenih pitanja u arhivskoj djelatnosti, a naročito pitanje zaštite i preuzimanja arhivske građe ratne provenijencije. Pravovremeno i uspješno rješavanje mnogobrojnih otvorenih pitanja u društvu, pa samim time i u arhivskoj djelatnosti, veže se prije svega za uređene zakonske okvire djelovanja. Ustrojavanje zakonske regulative nije, međutim, išlo u skladu sa očekivanjima i zahtjevima struke. Kašnjenje u usvajanju novoga zakonodavstva dodatno je usložnjavalo rješavanje gorućih pitanja, a koja su se ogledala, između ostalog i u zbrinjavanju, odnosno preuzimanju arhivske građe ratne provenijencije.

Zakonom o arhivskoj djelatnosti TK[1] problematika preuzimanja arhivske građe ratne provenijencije je definisana, ali prilično površno i nedorečeno. Naime, samo u članu 74. Zakona navedeno je da "se arhivska građa ugašenih ratnih organa predaje nadležnom arhivu, najkasnije godinu dana od dana stupanja na snagu ovoga Zakona, s tim da se ova registraturna građa ne odabira od strane njenih imalaca i stvaralaca". Ostaje nejasno zašto navedenom odredbom nisu

1 "Sl. novine TK", br. 15/00.

obuhvaćeni svi stvaraoci i imaoci, koji su djelovali i stvarali građu, u toku 1992.-1995. godine. U prilog tome govori i činjenica, odnosno član 12. stav 3. Uredbe o organizovanju i načinu vršenja arhivskih poslova u organima uprave i službama za upravu u Federaciji BiH[2] u kojem je navedeno da se arhivska građa nastala u ratnom periodu može izlučivati samo u nadležnom arhivu. Iz navedenog je vidljivo da sva građa nastala u ratnom periodu, mora biti predmetom primopredaje u nadležni arhiv, a ne samo ona građa koja se odnosi na ugašene organe uprave. Naime, treba uzeti u obzir značaj mnogobrojnih registratura, kao što su npr. radio i televizijske stanice, javna preduzeća, ustanove obrazovanja, namjenska industrija, itd., čija arhivska građa predstavlja neprocjenjive i nezaobilazne izvore za sagledavanje, proučavanje i razumijevanje dešavanja u periodu agresije na Bosnu i Hercegovinu. U tom smislu, Arhiv TK Tuzla, je dao prijedlog resornom ministarstvu, da se obaveza primopredaje arhivske građe ratne provenijencije, proširi sa organa uprave, na sve stvaraoce i imaoce.

Specifičnosti zaštite arhivske građe ratne provenijencije

Specifičnosti zaštite arhivske građe ratne provenijencije mogu se posmatrati primarno sa aspekta mogućnosti zaštite arhivske građe u registraturama, te aspekta koji se odnose na segment sekundarne zaštite arhivske građe u nadležnim arhivima. Stoga nam je cilj, da kroz elaboriranje ovog pitanja, ocijenimo u kolikoj mjeri su nadležni arhivi odgovorili zadacima zaštite arhivske građe u ratnim uslovima, ali i zadacima preuzimanja arhivske građe ratne provenijencije.

Okolnosti u kojima je arhivska građa nastajala, (ratna razaranja, pustošenja, odsustvo i nepostojanje svijesti o značaju arhivske građe, itd.), imale su ključnu ulogu na stepen zaštite i kompletnost arhivskih fondova. To je naročito došlo do izražaja u rubnim općinama, koje su se nalazile na linijama razgraničenja. Naime, uvidom u evidencije pojedinih registratura, te registratura čija je građa bila predmetom primopredaje, utvrđeno je da su općine koje su se nalazile na linijama razgraničenja, sačuvale daleko manju količinu arhivske građe, od nekih drugih općina, koje se npr. po broju stanovnika i drugim parametrima, nalaze na istom ili pak, nižem nivou.[3]

Razmatrajući specifične okolnosti u kojima je građa nastajala, u pogledu sistema kancelarijskog i arhivskog poslovanja, odnosno decentraliziranosti navedenog, može se konstatovati, da je navedeni sistem u značajnoj mjeri

2 "Sl. novine FBiH", br. 22/03. Na isti način je tretirano pitanje izlučivanja kod pravnih lica u Federaciji BiH. Vidi: Uredba o organizovanju i načinu vršenja arhivskih poslova u pravnim licima u Federaciji BiH, Sl. novine FBiH, br. 12/03.

3 Arhivska građa ratne provenijencije Općine Kalesija, koja je preuzeta u Arhiv TK Tuzla, iznosi svega 16 metara dužnih (m^1), dok npr. količina arhivske građe Općine Kladanj, čiji je broj stanovnika daleko manji iznosi cca 30 m^1.

doprinio razbijanju kompletnosti arhivskih fondova i gubljenju građe. Naime, pojedini organi lokalne samouprave su bili organizovani na način da su općinske službe bile razbacane širom slobodne teritorije određenog prostora. U navedenim slučajevima, svaka služba je imala svoju sektorsku pisarnicu, ali i arhivu. Mogućnost uvođenja sistema u segment kancelarijskog i arhivskog poslovanja, te mogućnost fizičkog obilaska sektorskih arhiva, od strane nadležnog arhivara je bila mala, odnosno nikakva.[4]

Uzimajući u obzir činjenicu, da su u ratnim okolnostima bila prisutna česta izmiještanja i preseljenja općinskih službi i arhivske građe, na druge, sigurnije lokacije, a isto je provođeno od strane nestručnih ljudi, bez ikakvih popisa, isto je umnogome doprinijelo uništavanju značajne arhivske građe. Takav primjer je općina Živinice, koja je vršila izmještanja registraturne građe, na ratne lokacije, kojom prilikom je znatan dio iste uništen ili izgubljen.[5]

Ovo su samo neki od objektivnih specifičnih razloga koji su uticali na stepen zaštite arhivske građe u ratnim okolnostima. Razlozi subjektivne prirode, takođe su bili prisutni. Uzimajući u obzir značaj arhivske građe ratne provenijencije, Arhiv Tuzla, se od prvih dana agresije aktivno uključio u zbrinjavanje arhivske građe ratne provenijencije. Aktivnosti na polju zaštite arhivske građe Arhiv Tuzla je provodio na razne načine. Već u aprilu 1992. godine upućen je dopis svim stvaraocima građe o neophodnosti provođenja mjera zaštite arhivske građe i registraturskog materijala u uslovima neposredne ratne opasnosti.[6]

Uporedo sa slanjem dopisa registraturama, arhivski radnici su fizičkim prisustvom na terenu, nastojali pružiti stručnu pomoć registraturama, i na taj način uticati na poboljšanje nivoa zaštite arhivske građe. Važno je napomenuti da su obilasci registratura vršeni u otežanim uslovima granatiranja, stavljajući pitanje zaštite arhivske građe u prvi plan. U kolikoj mjeri su mogućnosti obilazaka registratura bile otežane i opasne po život arhivskih radnika, govori i dokument Arhiva, kojim se od SJB Tuzla, traži dozvola za izlazak iz Tuzle, radnicima arhiva, u cilju vršenja poslova nadzora nad zaštitom arhivske građe na terenu.[7]

4 Navedeni razlozi dislociranosti pojedinih službi u Općini Gradačac, doveli su do toga da je značajan dio arhivske građe uništen, tako da ukupna količina arhivske građe ratne provenijencije iznosi svega 13 m¹. Od navedene količine arhivske građe, svega nekoliko desetina arhivskih dokumenata se odnosi na rad Ratnog predsjedništva Općine Gradačac, kao najznačajnijeg tijela.

5 Nakon izmještanja arhivske građe na drugu lokaciju, u ovom slučaju u objekat škole, ista nije na adekvatan način zaštićena, od neovlaštenog pristupa trećih osoba, a što je za posljedicu imalo uništenje određene količine arhivske građe. Navedena konstatacija preuzeta je iz zapisnika o redovnom pregledu registraturne građe Općine Živinice, br. 04-2a-96/96. od 01.08.1996. godine.

6 Akt broj 136/92. od 24.04.1992. godine, arhivski fond Arhiva TK, kutija broj 128. Dopisom su obavezani svi imaoci građe da odmah i odgovorno pristupe sređivanju i zaštiti arhivske građe i registraturskog materijala, te obavezi izvještavanja nadležnog arhiva, najdalje do 05. maja 1992. godine.

7 Dokument Regionalnog istorijskog arhiva Tuzla, br. 01-156-1/92. od 24.07.1992. Arhivski fond ATK, kutija br. 123. Navedeni dokument sadrži spisak radnika arhiva, a u obrazloženju se navodi, da je svrha obilazak registratura u cilju zaštite arhivske građe.

Već u avgustu 1992. godine Regionalni istorijski arhiv Tuzla, uputio je dopis, svim općinama (tada Skupštine Opština), u cilju da se uključe u problematiku zaštite arhivske građe kod stvaralaca građe na području općina, a u cilju zajedničkog djelovanja na polju zaštite arhivske građe.[8] U akciju zaštite i zbrinjavanja arhivske građe su se uključile sve skupštine opština, koje su imaoce na prostoru svojih nadležnosti obavezale na zaštitu i sređivanje arhivske građe.[9] Rukovodstvo Arhiva, je nerijetko, koristeći medije, slalo proglase svim imaocima arhivske građe, kako bi i na taj način, sudbinu arhivske građe učinilo izvjesnijom.

Iz naprijed navedenog, evidentno je u kolikoj mjeri je zbrinjavanje i zaštita arhivske građe u ratnim okolnostima bilo kompleksno i složeno.[10] Iz originalne arhivske građe vidljivo je i u kolikoj mjeri su se zaposlenici Arhiva Tuzle, profesionalno i stručno stavili u službu zaštite arhivske građe, bez obzira na svakodnevne opasnosti po život istih.

Problematika preuzimanja arhivske građe ratne provenijencije-primjer Arhiva TK

Uviđajući značaj arhivske građe ratne provenijencije, Arhiv Tuzlanskog kantona je kontinuirano pratio stanje iste na terenu, te istovremeno radio na pripremama za preuzimanje iste u Arhiv. Preuzimanje arhivske građe ratne provenijencije je započeto, još u prvim ratnim godinama, a u cilju spašavanja kulturnog blaga i značajnih historijskih izvora.[11] U periodu nakon Dejtonskog sporazuma, sporost donošenja validnog zakonodavstva uveliko je usporila pravovremeno rješavanje problematike preuzimanja ratne produkcije građe. Donošenjem zakonske regulative, odmah su pokrenute aktivnosti preuzimanja,

8 Dokument RIAT Tuzla, broj 01-184-1/92. od 24.08.1992. godine. U prilogu dopisa, poslat je obrazac naredbe, koja je trebalo biti popunjena od strane SO-e, i biti proslijeđena svim imaocima arhivske građe, na području određene SO-e.

9 U naredbi koja je ispred SO Tuzla poslata svim stvaraocima i imaocima arhivske građe, naređeno je da hitno i bez odlaganja pristupe cjelovitom sređivanju arhivske građe i registraturskog materijala....., te da o poduzetim mjerama na zaštiti arhivske građe u roku od 15 dana izvjeste Predsjedništvo SO-e Tuzla i Regionalni istorijski arhiv Tuzla. Dokument SO-e Tuzla, broj 01/1-1085/92. od 07.09.1992. godine, arhivski fond Arhiva TK Tuzla, kutija br. 123.

10 Tome u prilog govori činjenica, da su u periodu agresije na Bosnu i Hercegovinu stradale ogromne količine registraturne građe, ukupne količine cca 481.275 m¹, registraturne građe, od čega cca 81.000 m¹ arhivske građe. Na prostoru nadležnosti Arhiva Tuzlanskog kantona uništeno je cca 38.820 m¹ arhivske građe. Analizom uzroka stradanja i uništavanja registraturne građe, evidentno je da su osim vandalizma snaga agresije, prisutni i brojni drugi, subjektivni razlozi, odnosno nemar, neznanje, nebriga, itd. Vidi: Azem Kožar, Sudbina registraturne građe u procesu tranzicije Bosne i Hercegovine, *Arhivska praksa br. 3*, Tuzla 2000., str. 13.-24.

11 Već 1992. godine preuzeta je arhivska građa Press centra općine Lukavac sa značajnom arhivskom građom. Dokument Arhiva TK, br. 225/92 od 10.12.1992. godine. Arhivski fond Arhiva TK, kutija br. 123.

a prvi fond koji je preuzet, odnosio se na arhivsku građu Skupštine Tuzlansko – Podrinjskog Kantona. Već 2002. godine realizovano je preuzimanje arhivske građe "Okruga Tuzla". Preuzimanjem navedenoga fonda uvidjelo se da isti nije kompletan, kao posljedica čestih izmještanja arhivske građe na druge lokacije. Zbog toga se krenulo u sistematičniju akciju lociranja navedene građe, što je podrazumijevalo obilazak svih kantonalnih organa uprave u cilju pronalaska navedene građe.

U saradnji sa Uredom za zajedničke poslove kantonalnih organa, navedena građa je pronađena, a najvećim dijelom je bila smještena upravo u prostorima kantonalnih organa uprave. Provedene su opsežne aktivnosti oko razduživanja te građe, što je podrazumijevalo primopredaju građe u arhivu Ureda za zajedničke poslove, gdje je vršeno razvođenje iste u osnovnim knjigama evidencija, te na taj način i sravnjenje sačuvane arhivske građe sa stvarnim stanjem iste. Nakon završetka navedenih aktivnosti izvršeno je preuzimanje iste, 2006. godine čime je kompletiran (donekle) arhivski fond "Okruga Tuzla" sa dodatnih cca 30 m[1] građe. Razlog zašto se ovako dugo radilo na preuzimanju navedenog fonda leži u činjenici da je sva arhivska građa popisana, kako po sumarnom, tako i analitičkom popisu, budući da je utvrđeno da je navedeni fond i dalje nekompletan.

Završetkom navedenog preuzimanja, krenulo se u daljnje aktivnosti preuzimanja arhivske građe kantonalnih organa uprave, odnosno Ministarstava. Tu se ponovno naišlo na prepreku, jer je utvrđeno da ni Ministarstva nisu redovno razduživala građu, preko centralne pisarnice, u centralnu arhivu Ureda za zajedničke poslove kantonalnih organa. Ponovno su inicirane aktivnosti oko obilazaka, davanja uputa i popisivanja građe, koja je i ovoga puta popisana analitički, a preuzimanje iste izvršeno je u periodu od 2006.-2008. godina. Preuzeta je arhivska građa svih ministarstava čije je kancelarijsko i arhivsko poslovanje vršeno preko Ureda za zajedničke poslove kantonalnih organa.[12] Od ministarstava ostao je nepreuzet još arhivski fond Ministarstva unutrašnjih poslova TK, čije se sređivanje arhivske građe i popisivanje iste (analitički) privodi kraju, te se ubrzo očekuje preuzimanje i tog preostalog arhivskog fonda izvršne vlasti.

Uporedo sa preuzimanjem arhivske građe ratne provenijencije koja se odnosila na rad Ministarstava, radilo se i na preuzimanju arhivskih fondova ministarstava koja su prestala sa radom, a to su Ministarstvo bez portfelja i Ministarstvo bez lisnice, a koja su u skladu sa Zakonom o Ministarstvima i

12 Preuzeta je arhivska građa ratne provenijencije slijedećih Ministarstava: Ministarstvo industrije, energetike i rudarstva; Ministarstvo poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede; Ministarstvo finansija; Ministarstvo pravosuđa; Ministarstvo za rad i socijalnu politiku; Ministarstvo obrazovanja, nauke, kulture i sporta; Ministarstvo prometa i komunikacija; Ministarstvo urbanizma; Ministarstvo zdravstva; Ministarstvo obnove i razvoja; Ministarstvo za boračka pitanja.

drugim organima uprave ukinuta 2000. godine. Ukupna količina arhivske građe pomenutih fondova iznosi cca 20 m¹.

Po istom osnovu preuzeta je i arhivska građa Guvernera[13] i Ureda za povratak u ukupne količine cca 15 m¹. Radi se o preuzimanju kako ratne, tako i poratne arhivske građe, budući da se radi o stvaraocima građe koji su prestali sa radom, te je zbog toga preuzeta cjelokupna građa, odnosno arhivski fondovi istih. U 2008. godini preuzeta je i arhivska građa ratne provenijencije Okružnog štaba civilne zaštite Tuzla, a u 2010. godini arhivska građa Direkcije cesta Tuzlanskog kantona Tuzla.

Dakle, zajednička karakteristika za sve preuzete fondove ratne provenijencije, jeste da su isti manjkavi, odnosno nekompletni, dijelom zbog čestih izmiještanja arhivske građe, dijelom usljed nepravilnog i nedosljednog sistema kancelarijskog i arhivskog poslovanja, ali i usljed subjektivnih razloga. To smo već pokazali na primjeru kantonalnih organa, čije je kancelarijsko i arhivsko poslovanje vršeno preko centralne pisarnice i arhive, a sva dokumentacija koja je prošla kroz pisarnicu nije redovno razdužena u arhivu, a što je kasnije otežalo njeno pronalaženje i kompletiranje. Evidentni su i primjeri gdje se dio dokumentacije vodio kroz centralnu pisarnicu, a dio kroz interne djelovodnike, a što je dovelo do otežanog komletiranja predmeta, ali i fondova. Usljed navedenih razloga svi fondovi ratne provenijencije su preuzeti, kako po sumarnom, tako i analitičkom popisu.

Uporedo sa preuzimanjem ratne produkcije arhivske građe kantonalnih organa uprave, vršene su pripreme za preuzimanje građe organa lokalne samouprave, sa prostora Tuzlanskog kantona. U skladu sa Odlukom Stručnog vijeća Arhiva upućen je dopis svim organima uprave na području kantona[14], o obavezi posebnog tretiranja (čuvanja, sređivanja, zaštite) arhivske građe ratne provenijencije, kao i obavezi posebnog popisivanja iste u arhivske knjige, te dostavljanja prepisa istih Arhivu TK. Na osnovu dobijenih, na taj način informacija (vrste građe, količina, itd.) Arhiv TK je pristupio obezbjeđenju prostora za smještaj navedene građe. Predstavnici Vanjske službe Arhiva izvršili su obilazak svih registratura koje podliježu obavezi predaje arhivske građe ratne provenijencije, te dali konkretne upute oko primopredaje iste. Popis navedene arhivske građe, osim sumarno, vršen je i analitički, što je zahtijevalo puno vremena neophodnog za sređivanje i popisivanje iste.

13 Guverner kantona djelovao je i stvarao građu do 2002. godine, kada je Odlukom Visokog predstavnika za BiH ukinut, odnosno kao organ uprave prestao da egzistira pomenutom Odlukom br. 149/02. od 19.04.2002. godine, koja je objavljena u Službenim novinama Federacije BiH, br. 16/02, a na osnovu koje je donesen amandman na Ustav Tuzlanskog kantona koji je objavljen u Službenim novinama TK, br. 6/04.

14 Evidencije Vanjske službe Arhiva TK Tuzla.

U Arhiv Tuzlanskog kantona danas je preuzeta arhivska građa skoro svih organa lokalne samouprave, sa područja nadležnosti Arhiva TK Tuzla.[15]

Rezultat aktivnosti preuzimanja arhivske građe ratne produkcije u proteklome periodu jeste 31 preuzeti arhivski fond, sa cca 450 m^1 građe, a osim arhivske građe preuzete su i određene količine video zapisa, te fotografija. Do kraja 2011. godine planirano je da i poslednji arhivski dokument organa kantonalne uprave i lokalne samouprave, iz perioda 1992.-1995. godina, bude preuzet i stavljen pod nadzor Arhiva TK Tuzla.

Završna razmatranja

Zaštita arhivske građe u ratnim uslovima, te njeno preuzimanje, s obzirom na specifičnost vremena u kojem je građa nastajala, zahtijevala je poseban angažman arhivskih radnika Arhiva Tuzlanskog kantona. Može se konstatovati, da se pitanju zaštite i preuzimanja arhivske građe ratne provenijencije, pristupilo stručno i profesionalno, kako to i nalažu pravila struke. Nažalost, evidentno je, da je i pored svog angažmana arhivskih radnika Arhiva TK, dio arhivske građe uništen u ratnim stradanjima, odnosno da su preuzeti arhivski fondovi nekompletni. Stoga se i vodilo računa, da se arhivska građa popisuje i preuzima po sumarno analitičkom popisu. U Arhivu TK, se dodatno vodi računa, o rekonstrukciji nekompletnih arhivskih fondova, na osnovu postojećeg registraturskog materijala. Činjenicom da još uvijek nisu preuzeti svi fondovi ratne produkcije arhivske građe, ne možemo biti zadovoljni, ali moramo i konstatovati da su posrijedi razlozi, na koje Arhiv TK nije imao puno uticaja.

Rezultatima provedenih stručnih poslova na planu primarne zaštite, te preuzimanja, arhivske građe ratne provenijencije, može se biti zadovoljno, ali ne u potpunosti, dok i poslednji arhivski dokument, ratne provenijencije, ne bude smješten u nadležni arhiv. Da bi se navedeni poslovi uspješno okončali, neophodno je uložiti još dosta truda i rada, ali i urediti druge bitne aspekte koji utiču na dinamiku preuzimanja arhivske građe ratne provenijencije i to:

– kontinuirano pratiti stanje, stepen sređenosti i zaštite arhivske građe ratne provenijencije u registraturama, do primopredaje iste u nadležni arhiv,
– preuzimanje ratne produkcije arhivske građe provesti sinhronizovano na cijelom prostoru Bosne i Hercegovine,
– inicirati na nivou arhivske službe adekvatno zakonsko regulisanje obaveze predaje arhivske građe ratne provenijencije, od strane svih imalaca i stvaralaca.

Nakon preuzimanja navedene arhivske građe, neophodno je na nivou arhivske službe donijeti kategorizaciju registratura za preuzimanje ratne produkcije

15 U Arhiv još uvijek nije preuzeta arhivska građa slijedećih općina: Živinice, Kladanj, Čelić i Banovići. Navedena građa je popisana sumarno-analitički, u skladu sa pravilima struke, ali ista nije preuzeta u nadležni arhiv, usljed objektivnih finansijskih, ali i subjektivnih razloga.

arhivske građe, koja se smatra osobito značajnom, za potrebe historije, kulture i druge potrebe. Pri tome naročitu pažnju obratiti na arhivsku građu registratura koje su bile angažovane u namjenskoj proizvodnji, radio i televizijske stanice, i druge značajne registrature. Zaštitom i preuzimanjem arhivske građe ratne provenijencije u nadležne arhive, sudbina iste bit će izvjesna, a mogućnost korištenja, bilo po osnovu ostvarivanja ljudskih i građanskih prava ili u naučno historijske svrhe, zagarantovana. Tek tada će uloga i misija arhiva i arhivske službe, po ovom pitanju, biti okončana, odnosno dosljedno sprovedena, u skladu sa pravilima struke, ali i moralnim i profesionalnim normama.

Summary

Protection of archival material in wartime conditions, and its takeover, given the specificity of time in which the material was created, called for a special arrangement of archival workers in the Archives of Tuzla Canton. It can be concluded that the issue of protection and care for archival material of war provenance must be approached professionally in order to dictate the rules of the profession. Unfortunately, it is evident that, despite their involvement, archival workers of the Archive of Tuzla Canton, could not stop parts of the material from being destroyed during the war, and funds that were taken by the Archive are thuse incomplete. Therefore, the attention was given to creation of archive material's lists and analytical summarie. In the Archives of Tuzla Canton, we must further take into account the incomplete reconstruction of the archival holdings, based on the current registry material. The fact that we still have not taken all the funds of war production is not acceptable, but we have to conclude that reasons behind the situation are ones that the Archive could hardly influence.

The results of professional activities in the field of primary care and taking over of archival material of war provenance, can be described as partially successful, and it will be so until the last one of wartime archival documents, is placed in a suitable archive. To successfully complete these tasks it is necessary to invest a lot of effort and work, but also regulate other important aspects that affect the dynamics of the care for this type of archival material. Priorities should follow these lines:

- continuously monitor the situation, the degree of arrangement and the protection of archival material and taking the same to the relevant archives,
- taking over archival material produced during the war in a synchronized manner, on the entire territory of Bosnia and Herzegovina
- initiate, at the level of archival service, adequate legal regulation of transfering this archival material by all holders and creators. After transfering these materials, it is necessary to bring the level of archival service categorization

registry for the material, which is considered very significant for the history, culture and other needs. A particular attention should be given to the registries which were engaged in purposeful production, radio and television stations, and other relevant registries. Protection and acquisition of war provenance archival material and placing them in suitable archives, makes their fate certain, and gives us the ability to use it, either on the basis of achieving human and civil rights, or in scientific historical purposes. Only then will the role and mission of archives and records service, for that matter, be completed in accordance with the rules of the profession, but also the moral and professional standards.

Arhiv TK
DAZ TK

Dr. Dijana PETRESKA
Državni arhiv Republike Makedonije, Skoplje

ZAŠTITA I PREZENTACIJA ZBIRKE DOKUMENATA – VOJNIČKA PISMA IZ PRVOG SVJETSKOG RATA (1914.-1918.)

Abstrakt: *Svjedočanstva o ličnom i porodičnom životu ljudi u prošlosti, iz dana u dan, dobijaju sve značajnije mjesto u arhivistici.*

Autorica ovog rada imala je mogućnost da radi na realizaciji projekta za zaštitu i prezentaciju novootkrivenih vojničkih pisama nastalih u toku Prvog svjetskog rata u Makedoniji (1914.-1918). Pisma su pisana od Makedonaca koji su bili mobilisani u vojske susjednih država Bugarske i Srbije, od vojnih zarobljenika koji su dospjeli u logore u Austro-Ugarsku i od članova njihovih porodica u Kratovskom i Probištipskom regionu.

Zbirka pisama bila je stručno obrađena, konzervirana i stavljena na uvid javnosti pomoću jedne multimedijalne izložbe i preko objavljene monografije u 2009. godini. Dotična zbirka dokumenata sadrži 204 pisma, 59 poštanskih karata i 40 drugih dokumenata. Ovi dokumenti bili su sačuvani i ponuđeni za otkup. Njih je otkupila Fondacija Institut Otvoreno Društvo Makedonije (FIOOM), koja je obezbjedila sve materijalne potrebe za njihovu obradu i prezentaciju, angažovala eksperte za njihovo sređivanje, opis i prezentaciju. Ove poslove radili su Jasmina Najdovska - istoričar i Dijana Petreska istoričar-arhivist. Dokumenti su zaštićeni, laminirani i restaurirani. Restauracija je bila izvedena u odjeljenju za zaštitu pri Nacionalnoj i univerzitetskoj biblioteci "Sv. Kliment Ohridski", Skoplje. Dokumenti su sređeni i odloženi u fascikle, te u specijalne kutije dobijene od Državnog arhiva Republike Makedonije. FIOOM je zbirku ustupila na čuvanje Muzeju grada Kratova, kao kulturno naslijeđe nastalo u ovim krajevima. Izložba je, isto tako, postavljena u jednoj od restauriranih kamenih kula u Kratovu. Monografija "Otpretani svedoštva - Vojnički pisma od Golemata vojna 1914.-1918." upućena je svim bibliotekama u Republici Makedoniji i svim većim bibliotekama u Evropi, SAD, Kanadi i Australiji.

Ključne reči: *Zaštita, prezentacija, pisma, vojnici, Makedonci, zbirka dokumenata, izložba, dokument, svjedočanstva.*

DRAFT

Makedonci u armijama balkanskih država u Prvom svjetskom ratu

U Prvom svjetskom ratu (1914.-1918.) učešće je uzeo veliki broj država i naroda. U početku rata bilo je mobilisano oko 20 miliona ljudi, a na kraju rata taj broj se popeo na oko 30 miliona ljudi. U njega su, osim država suprostavljenih blokova Antante i Centralnih sila, uvučeni i narodi iz kolonija i protektorata, kao i podijeljeni i nepriznati narodi koji nisu imali svoje države, kao što su bili Česi, Poljaci, Hrvati, Slovenci, Bošnjaci i drugi, koji su se tada nalazili u granicama Austro-Ugarske, podijeljeni Makedonci u granicama triju balkanskih država i drugi.

Makedonski narod i pored višegodišnje organizovane oslobodilačke borbe nije uspio da ostvari pravo na svoju državu. Poslije potiskivanja Osmanske imperije sa teritorije Makedonije u toku Prvog balkanskog rata, balkanski saveznici: Srbija, Grčka i Bugarska podijelile su njenu teritoriju. U toku Drugog balkanskog rata, Makedonija je doživela drugu podjelu, potvrđenu Bukureškim mirovnim ugovorom od 10. avgusta 1913. godine.[1] Ta podjela je ostala do ulaska Bugarske u Prvi svjetski rat sredinom oktobra 1915. godine, kada je započela još jedna podjela Makedonije napravljena od strane oba suprotstavljena bloka koji su otvorili front na teritoriji Makedonije.

U toku Prvog svjetskog rata na teritoriju Makedonije nalazio se jedan od glavnih frontova – Makedonski front (krajem 1915. do sredine septembra 1918. godine), koji se protezao od Ohridskog jezera do Orfanskog zaliva na Egejskom moru. Na Makedonskom frontu bile su raspoređene vojne snage oba ratna saveza: Antante i Centralnih sila. Na tlu Makedonije severno od frontova linije bile su raspoređene vojske Centralnih sila: Nemačke, Bugarske i Austro-Ugarske. Na jugu frontove linije nalazile su se vojne snage Antante: Francuske, Engleske, Italije, Srbije i Grčke.

Makedonci su se našli u redovima vojske Srbije, Bugarske, Grčke i oba suprotstavljena bloka, a deo njih postali su i vojni zarobljenici (plenika) u logorima zemalja Antante i Centralnih sila.

Poslije Balkanskih ratova Kraljevina Srbija je pripojila dio Makedonije kao srpsku teritoriju, kao Južnu Srbiju, a Makedonci su popisani kao Srbi. U toku marta meseca 1914. godine bila je sprovedena prva mobilizacija u Makedoniji. Bilo je regrutovano ukupno 12.000 regruta hristijanske vjere.[2] Ti Makedonci su poslani na vojnu obuku u Zapadnu Srbiju. Pošto je Kraljevina Srbija ušla u rat 28. jula 1914. godina i Makedonija se našla u ratnom stanju. Srpske vojne vlasti u toku opšte mobilizacije u ljeto 1914. godine izvršili su u Makedoniji drugu mobilizaciju, ali mnogi regruti nisu se odazivali pozivu, pa je bila napravljena

1 *Македонија во меѓународните договори 1875.-1919.*, избор, редакција и коментар Александар Христов, Јован Донев, *Архив на Македонија*, Матица Македонска, Скопје, 1994., 186-191.

2 Стојчев Ванче, *Воена историја на Македонија*, Скопје, 2000.,587.

i treća mobilizacija ne samo za Makedonce, već i za pripadnike muslimanske vjere (Turci i Albanci). Ukupan broj vojnika iz Makedonije mobiliziranih u srpsku vojsku iznosio je 65.048. Ako se uzme u obzir tadašnji broj stanovnika Makedonije – 890.000 stanovnika, proizilazi da je 7,5% celokupnog stanovništva Makedonije bilo mobilisano.[3] Najbrojniji su bili Makedonci,[4] zatim muslimani (Albanci, Turci i Makedonci islamske vjere)[5] i Jevreji.[6] Na taj način oni su postali vojnici srpske kraljevske vojske i protiv svoje volje morali su ratovati za interese srpske države. Srbija je sredinom januara 1915. godine imala od 250.000 do 260.000 vojnika, a u proleće 1915. godine bilo ih je oko 707.000.[7] U taj ukupan broj uračunati su i vojnici iz Makedonije.[8] Veliki broj vojnika iz Makedonije, palo je u austrijsko zarobljeništvo ili su sami prebjegli na stranu austrijske vojske i poslati su u logore na teritoriji tadašnje Austro-Ugarske. U toku 1915. godine bilo ih je oko 30.000.[9]

Sa ulaskom Bugarske u rat na strani Centralnih sila, Bugarska je mobilisala veliki broj Makedonaca. U bugarskoj armiji u toku rata po raznim osnovama bilo je mobilisano oko 133.000 Makedonaca.[10] Osim mobilisanih Makedonaca iz pirinskog dijela Makedonije u postojanom sastavu bugarske vojske, bugarska vlada je formirala i druge formacije kao pridružne i dopunske, u kojima su angažovani makedonski emigranti u Bugarskoj, četnici VMRO-a, Makedonci iz vardarskog dijela Makedonije po njenoj okupaciji od strane Centralnih sila krajem 1915. godine i druge. Pomenute formacije su bile: 11 makedonska pješadijska divizija, Dopunski Makedonski puk, Partizanski odred i dr.[11] Najveći broj Makedonaca (33.745 vojnika i podoficira i 326 oficira) bilo je u sastavu 11 makedonske pješadijske divizije.[12] U redovima grčke vojske nalazilo se oko 20.000 vojnika.[13]

Dokumenti koji nastaju u toku jednog rata, čuvaju se i zaštićuju većinom u skladu sa zakonskim propisima dotične države, ali veliki broj njih propada zbog promjene vlasti, okupacije, bombardovanja, požara, namjernog uništavanja da ne padnu u ruke neprijatelja itd. Specifični ratni uslovi naročito veliki broj ljudi angažovanih u vojne jedinice i vojne službe, doprinosio je da se poveća broj

3 Isto, str. 589.
4 Makedonci 56 258.
5 Muslimani (Turci i Albanci) 8 471.
6 Jevreji 319.
7 Митровић Андреј, *Србија у Првом светском рату*, Београд 1984., стр. 183.
8 Teško je utvrditi broj Makedonaca, jer su oni u svim spiskovima zavedeni kao Srbi.
9 Стојчев. В., *Воена историја на Македонија*, ...590.
10 Isto, str, 608.
11 Isto, str. 601-608.
12 Isto, str. 608.
13 Стојанов Петар, *Македонија во времето на Балканските и Првата светска војна*, Скопје 1969., стр. 238.

pisama, koja su bila jedina komunikacija između porodica i vojnika. Sva vojnička pisma morala su da prođu preko cenzurske komisije, koja je provjeravala da li u njima ima vojne tajne, ili neke uznemiravajuće vijesti o pogibijama vojnika i slično. U nekim mjestima jedan član takve cenzorske komisije pregledavao je od 700 do 1.000 pisma na dan.[14] To su i uzroci zbog kojih danas teško mogu da se nađu ovakva dokumenata, ličnog i privatnog karaktera koji daju podatke o sudbini vojnika i njihovim porodicama u toku rata.

Međutim, nedavno se u Makedoniji pojavila jedna zbirka takvih pisama iz Prvog svjetskog rata i omogućila je da i javnost malo više sazna o ličnom i privatnom životu ljudi iz sjeveroistočnog dijela Republike Makedonije za vrijeme Prvog svjetskog rata.

Porijeklo, sadržaj i opis zbirke dokumenata

U toku februara 2006. godine u jednom makedonskom dnevnom listu pojavila se vijest da se nudi za otkup jedna raritetna zbirka dokumenata, od kojih su veći broj pisma vojnika i zarobljenika iz doba Prvog svjetskog rata. Oni potiču iz severoistočnog dijela Makedonije. Veoma je interesantna historija ovih pisama i kako su sačuvana i dospjela posle 90 godina u krajeve Makedonije gde je trebalo da pristignu 1915., 1916., 1917. godine ili pisma rođaka upućena vojnicima u srpskoj ili u bugarskoj vojsci ili zarobljenicima u vojnim logorima.

Zbirka je bila sačuvana može se reči na nelegalan način, tajno. I.B. rođen 1918. godine u Štipu, najverojatnije porijeklom iz Makedonije, po završetku Drugog svjetskog rata bio je postavljen za rukovodioca akcije za pročišćavanje Vojnog arhiva Generalštaba Bugarske armije u Sofiji. Kada je naišao na pisma i druga dokumenata koja su se odnosila na Kratovski i Probištipski region, koja su bila škartirana kao nepotrebna, nije ih uništio već ih je sačuvao tajno i na taj način je spasio svjedočanstvo o tragičnoj sudbini makedonskih vojnika i njihovih porodica u toku Velikog evropskog rata. On, ili njegova porodica, nisu smjeli decenijama da tu zbirku otkriju. Nismo u stanju da objasnimo koji su bili razlozi u 2006. godini da tadašnja uprava Državnog arhiva Republike Makedonije, ili neki muzej u Republici Makedoniji nisu prihvatili ponuđenu zbirku dokumenata. Veći interes za tu zbirku iskazala je *Fondacija Institut Otvoreno Društvo* (*FIOOM*) i otkupila je zbirku.

14 Христо Поп Антов, *Спомени*, Државен архив на Република Македонија, Скопје 2006., стр.159. Hristo Pop Antov, porijeklom iz Tikveša, po profesiji sudija bio je angažovan na dužnost u jednoj bugarskoj cenzurskoj komisiji, ostavio je veoma interesantnu informaciju o korespondenciji i tretiranju vojničkih pisama iz Prvog svetskog rata. "*U cenzorskoj komisiji imali smo puno posla… Jedan čovek pregledavao je najmanje 700-800-1.000 pisma na dan... Cenzura i čitanja turskih pisma bilo je lakše nego bugarskih, zato što bugarska pisma su pisali sami vojnici sa različitim, čitlivim i nečitlivim rukopisima… Masa vojnika bila je nepismena*."

Ova zbirka dokumenata sadrži ukupno oko 300 dokumenata od kojih: 204 pisma, 59 poštanskih karata i 40 dokumenata iz prve polovine XX vijeka. Oni su bili tajno smješteni u metalnu kutiju i zakopani u jednom vinogradu u okolini Ćustendila u Bugarskoj. Tako su ovi dokumenati čekali pola vijeka pogodan momenat da budu otkopani i prenijeti u Makedoniju, tačnije u krajeve na koje se odnose. Zato je ova zbirka dokumenata dobila naziv "*Otpretani svedoštva*" (Otkopana svjedočanstva).

Ima još jedno pitanje za koje se nema konkretan odgovor: kako su se pisma različitih datuma i različitog porijekla: od vojnika srpske i bugarske vojske, zarobljenika i njihovih porodica našli zajedno u toj zbirci. Radeći na projektu i imajući u vidu komparativni metod u historijskoj nauci i arhivistici, koleginica mr. Jasmina Najdovska i ja potražili smo odgovor u arhivskoj građi u Državnom arhivu Republike Makedonije koja je nastala od vojne i administrativne vlasti u Kratovskom srezu i Kumanovskom okrugu za vrijeme bugarske okupacije Makedonije (1915.-1918.).[15] Takođe smo obavile iztraživanje na terenu u Kratovsko-Probištipskom regionu i našli potomke osoba koje se pominju u pismima. Došli smo do saznanja da se radi o cenzorskoj komisiji u Kratovu ili Kumanovu, koja je ta pisma zadržala zbog nekih razloga i ona su posle dospela u Vojni arhiv Generalštaba bugarske vojske.

Dokumenti u ovoj zbirci daju bogat faktografski materijal o ekonomsko-socijalnom položaju stanovništva Makedonije u ratnim uslovima, o privatnom životu ljudi, o njihovom mentalitetu, o odnosima između rodova, o kulturi života i rada u selima Kratovske i Zletovske oblasti. Oni daju izvanredne podatke za historiju običnog čovjeka, za alternativnu historiju, onu historiju koja je bila potiskivana, ili je bila na margini političke i vojne historije. Danas neke od historiografskih škola, kao što je francuska škola *Analista,* posvećuju veliki značaj temama iz historije ličnog i porodičnog života, iz geneologije, kao i ulozi žena u historiji, itd.

Dokumenti su veoma oštećeni, neki od njih su pocijepani na više mjesta, slova su izblijedjela, pisma su pisali ljudi koji su takoreći bili polupismeni, koji su teško izražavali svoju misao. Na veoma jednostavan način sa najobičnijim riječima ljudi su umjeli sve svoje tegobe, nade, tugu i radosti u porodici i u selu, da saopšte vojniku koji po nekoliko godina nije dolazio kući.[16] Za vreme ovog Velikog rata kada su muški članovi porodice bili mobilisani kao vojnici od strane

15 Државен архив на Република Македонија (ДАРМ), *фонд Македонска Военo-инспекциска област (МВИО), Кумановски округ, Кратовска околија, Околиско управление, град Кратово* (1915.-1918.), а.к. 17/16, 37/36, 38/37.

16 U toku našeg istražavanja na terenu u kontaktu i razgovoru sa potomcima nekadašnjih vojnika, čuli smo veoma interesantne priče o sudbini ljudi u ratu. U porodici jednog vojnika koji se 7 godina nije vratio kući, rekli su nam da su njegovi rođaci mislili da je on poginuo i pravili su mu sve vjerske obrede kao da je mrtav. Iznenada vojnik se pojavio 3 godine po završetku rata. Tada je ispričao svojima kako je preživeo golgotu kroz Albaniju, gladan i iscrpljen stigao na ostrovo Krf itd.

srpskih i bugarskih vojnih vlasti sve poslove u kući, oko stoke i na polju obavljale su žene, stariji ljudi i djeca. U pismima se nalaze svjedočanstva o zdravstvenom stanju ljudi, o imovinskom i socijalnom položaju, o vremenskim nepogodama i štetama u privredi, itd.

Dokumente smo grupisali dvije grupe:

– Oko 260 pisma i poštanskih karti iz Prvog svjetskog rata;
– Oko 40 dokumenata iz perioda osmanske vladavine (1901. do 1913. godina).

U prvu grupu spada više poštanskih i vojnih karata koje imaju veliku vrijednost zbog štampanog teksta, adresa, pečata i štembilja, koji daju podatke za historiju, arhivistiku, hronologiju i svragistiku. Veći broj karata nosi oznake kao vojna poštanska karta, štampana samo za vojnike, za srpsku vojsku *Dopisna karta srpskih ratnika*, za bugarsku vojsku *Военa пощенска карта,* za zarobljenike u austrijskim logorima *Kriegsgefagenen-Korespondenz-Karte*.

Srpska karta

Austrijska karta

Bugarska karta

Za nas Makedonce i za naš identitet i ime, veoma su značajne poštanske karte na kojim njemačke i austrijske vlasti nisu prihvatale nove nazive za Makedoniju, kao Novu Bugarsku, Srpsku Makedoniju itd., već su preko njih stavljali pečat sa velikim crnim ili crvenim slovima *MACEDONIEN*.

I na srpske i na bugarske poštanske vojne karte štampano je predupređenje šta vojnici smiju, a šta ne smiju da pišu svojim porodicama.[17] Vojnici nisu mogli da napišu svojim porodicama i rodbini da je neko od njihovih drugova poginuo u bitkama, ili da je bio ranjen.

Mjesta vojnih logora u Austro-Ugarskoj gde su se nalazili Makedonci – zarobljenici

Ima i dosta bugarskih vojnih karti na kojima ima pečata sa kojih se jasno vidi da su vojnici koji ih šalju iz 11. makedonske divizije koja se nalazila na Makedonskom frontu.

Svi su dokumenti numerisani na slijedeći način: vojna poštanska karta sa signaturom *D.K* i rednim brojem (*D.K.1*, i dalje). Pisma su obilježena sa signaturom *D.P.* i rednim brojem (*D.P.1* i dalje), dokumenti iz druge grupe koji potiču iz perioda osmanske vladavine obilježena su sa signaturom *D* i rednim brojem.

U grupi dokumenata koji su nastali u periodu osmanske vladavine od 1901. do 1912. godine, najbrojniji su spiskovi iz zanatsko-trgovinske djelatnosti, u kojima ima podataka o načinu vođenja zanatskih i trgovačkih knjiga usluga i dugova.

U periodu od nekoliko mjeseci dokumenti su bili rasčitani i transkribirani. Veoma je bilo teško prepoznati određena slova. Prilikom pisanja upotrebljavana su ćirilična slova, ali iz različite azbuke: srpske, bugarske, staroslovenske. To je rezultat različitih utjecaja susjedne prosvjetne propagande do 1912. godine i politike srpskih i bugarskih prosvjetnih vlasti za vrijeme njihove okupacije Makedonije (1912.-1918.). U jednom istom pismu upotrebljavana su i karakteristična srpska i bugarska slova, a riječi su skraćivane i povezivane bez ikakve interpunkcije, bez velikih slova itd. Nezavisno od toga koja su slova i iz koje azbuke upotrebljavana, sve ono što su hteli da kažu bilo je na narodnom makedonskom jeziku, tačnije na kratovskom dijalektu. Ima manji broj dopisnih karata i pisama pisanih na književnom srpskom ili bugarskom jeziku.

U toku raščitavanja izradili smo i *Spisak svih lica koji se pominju u dokumentima i spisak svih sela*.[18] Spisak nam je bio veoma koristan u narednoj fazi kada smo radile na terenu i tražile potomke lica koja se pominju u dokumentima.

17 Na srpskim vojnim kartama štampan je ovaj tekst: “Писати се могу само приватне вести. Карта ће бити уништена ако се излажу војничке ствари”. Na bugarskim poštanskim kartama ovaj tekst glasi: “Да се пишат само часни работи. Картата ще бъде унищожена ако съдържа военни новини”.
18 Spisak koji smo izradili ima oko 70 stranica.

To je bila izvanredna mogučnost da snimimo pravu usmenu historiju i geneologiju porodica iz okoline Kratova, Zletova i Probištipa.

Zaštita zbirke

Ova zbirka a naročito vojnička pisma i poštanske karte spadaju u rijetke izvore takvog karaktera, naročito sa takvim originalnim i autentičnim rukopisima i izrazima. Oni su izvor podataka za lični i privatni život, za mentalitet, govor i pismenost ljudi, za lokalnu historiju. Zato je odlučeno da se cijela zbirka konzervira i zaštiti.

Postupak oko čitanja, opisa, popisa i konzervacije i zaštite trajao je više od godinu dana. Rad na zaštiti dokumenata odvijao se u nekoliko faza. Prvi korak zaštite napravljen je sa njihovim prenošenjem u elektronsku formu, skeniranjem i stavljanjem u PDF format, nešto što je bilo neophodno i veoma korisno jer nismo mogle da radimo na rasčitavanju u originalu, a istovremeno je bilo potrebno da se radi na čiščenju i konzervaciji dokumenata.

Prilikom čitanja pisama i karti i prenošenja teksta za kompjutersku obradu i za štampu sav tekst smo prenijele tako kao što je bio napisan nekada od vojnika, oca, brata, majke prije više od 90 godina, bez tački i zareza, bez velikih slova, na dijalektu koji su govorili ljudi iz ovih sela u Makedoniji. Zatim je za svaki dokumenat bila napravljena historijska bilješka.

Autorica ovog referata, Dijana Petreska, zajedno sa mr. Jasminom Najdovskom obavile su najteži dio rada oko čitanja, dešifrovanja, transkripcije tekstova i istraživanja u arhivima.

Sva originalna dokumenta koja sačinjavaju ovu zbirku zaštićena su, laminirana i restaurirana. Restauracija i konzervacija je bila izvedena u odjeljenju za zaštitu pri Nacionalnoj i univerzitetskoj biblioteci "Sv. Kliment Ohridski", Skoplje. Dokumenti su sređeni po fasciklama u specijalne kutije dobijene iz Državnog arhiva Republike Makedonije. FIOOM je zbirku kao pokretno kulturno nasljeđe, nastalo od ljudi iz Kratovskog kraja, ustupila na čuvanje Muzeju grada Kratova. Ova zbirka ličnih i porodičnih dokumenata podjednako je mogla biti smještena i u arhivu i u muzeju. Izložba je takođe poklonjena muzeju grada Kratova i postavljena je u jednoj od restauriranih kamenih kula u istom gradu. Uostalom mnogi muzeji u svijetu imaju različite poklonjene kolekcije: fotografije, umjetničke slike, izložbe itd.[19]

19 Музејни архиви, *Организација на Американските Архивисти*, Сектор на Музејните архиви, урдник Дебора Вит, превод од англиски, Pointer, Скопје 2009., str. 149-169.

Prezentacija dokumenata iz zbirki

Pisma i poštanske karte iz ove zbirke bile su predstavljene javnosti preko jedne multimedijalne izložbe nazvane "*Otpretani svedoštva-Vojnički pisma od Golemata vojna 1914.-1918. godine.*" Osim izloženih dokumenata emitovan je dokumentarni film koji je snimljen na terenu u Kratovskom i Probištipskom kraju sa potomcima vojnika i porodica koje se pominju u pismima. Na otvaranju izložbe u Skoplju 6. oktobra 2007. godine bilo je prisutno 25 potomaka. Ova izložba uklopila se u program obilježavanja 15-te godišnjice osnivanja FIOOM u Republici Makedoniji. Izložbu je otvorio izvršni direktor Fondacije, Vladimir Milčin. Osim u Skoplju izložba je bila postavljena i u drugim gradovima Makedonije: Kičevo, Debar, Struga, Ohrid, Štip, Probištip, Kriva Palanka, Kratovo.

*Potomci vojnika na izlož*bi

Izložba je podstakla senzibilitet javnosti i naišla je na pozitivnu kritiku u informativnim sredstvima. Fondacija je odlučila da ne ostane samo na ovoj prezentaciji nego je objavila i zbirku u kojoj se nalaze faksimili svih vojničkih karata i pisama, sa transkribiranim tekstovima i sa historijskim bilješkama, sa iskazima i fotografijama potomaka nekadašnjih vojnika, spiskova sela itd. Ta zbirka nosi isti naslov kao i izložba.

I pored toga što sva vojnička pisma po svom sadržaju nalikuju jedno na drugo, svako od njih krije veliku dramu koju su preživljavali ti mladi ljudi u strašnim ratnim uslovima u kojima su ratovali za tuđe države i interese. Ova pisma sačuvana i prezentovana na ovaj način, potvrđuju da je historija ne samo politička, vojna, diplomatska, nego i lična i porodična.

Rezime

Dokumenti javne i privatne provinencije koji su nastali u vrijeme ratova, mogu veoma lako da nestanu zbog ratnih operacija, promjene vlasti, okupacije itd. Svaka država u toku rata, a naročito poslije njegovog završetka, preuzima mjere da se građa sačuva i zaštiti. Međutim, u toku Prvog svjetskog rata, pisma su bila jedina komunikacija između vojnika i porodica i sadrže podatke o ličnom i porodičnom životu, koji se odvijao u postojanom strahu, nadi i iščekivanju da se završi rat. Ta pisma su imala različitu sudbinu. Vojnici su teško mogli da sačuvaju dobijena pisma. Cenzurske vojne komisije **jednom broju** tih pisama prilikom

pregleda nisu dopustile da stignu onome kome su bila upućena. Ta pisma ili su zadržavana po komisijama ili komandama, ili su odmah uništavana. Porodice vojnika, naročito one sa sela, nisu dugo čuvale pisma, jer su ih podsjećala na teške ratne dane.

Imala sam priliku kao historičar-arhivist da učestvujem u timu koji je radio na projektu oko stručne obrade i zaštite vojničkih pisama iz Prvog svjetskog rata. Ta zbirka dokumenata slučajno je dospjela u Makedoniju u *Fondaciju Instituta Otvorenog Društva*. Projekt je realizovan kao dio programa ove fondacije. Zbirka je dobila naziv "*Otpretani svedoštva*" i danas se nalazi u Muzeju grada Kratova, Republika Makedonija. Pisma su bila prezentirana i preko jedne izložbe koja je bila izložena u više gradova Makedonije, a kao stalna izložba postavljena je u Kratovu. Ova pisma su 2009. godine objavljena i u knjigu-zbirku "*Otpretani svedoštva-Vojnički pisma od Golemata vojna (1914.-1918.)*".

Summary

Documents from public and private provenance, created during wars can disapear very easy as a result of war operations, the change of government, occupation etc. During war and especially after war each country takes measures to preserve and protect the archival material. During the First and the Second World War letters were the only communication between the soldiers and their families and they contain information about their personal and family life. Those letters have had different destiny. The soldiers weren't able to easily keep the letters they got. The censor's millitary commissions which reviewed those letters didn't let some of them to get to the adressees. Those letters were either kept at the commissions and commands or were simply destroyed. The families of the soldiers especially those from villages didn't keep the letters long because they reminded them of the hard days of the war.

As a historian - archivist, I have had the opportunity to participate in the team which worked on a project related to the processing and protection of the letters of the soldiers from the First Wold War. That collection of documents happened to get to Macedonia at FOSIM (Foundation Open Society Institute Macedonia). The Project was realised as a part of the programme of this Organisation. The collection was named Revealed Testimonies and today it can be found in the Museum of Kratovo, Macedonia. The letters were presented thrugh an exibition which was put on in sevral towns in Macedonia. These letters were published in a book - a collection „Revealed Testemonies - letters from soldiers from the Great War (1914.-1918.)" in 2009.

Dr. sc. Izet ŠABOTIĆ, doc.
Arhiv Tuzlanskog kantona Tuzla – Filozofski fakultet Univerziteta u Tuzli

KARAKTER I HISTORIJSKI ZNAČAJ ARHIVSKE GRAĐE RATNE PROVENIJENCIJE

Abstrakt: *U radu su date neke osnovne karakteristike vezane za važnost i značaj arhivske građe ratne provenijencije za historijska istraživanja. Riječ je o historijskim izvorima nezaobilaznim za rekonstrukciju važnih događaja vezanih za ratni period u Bosni i Hercegovini (1992.-1995.). Upravo te činjenice će nam pomoći pri utvrđivanju uzročno-posljedičnih razloga ratnih zbivanja, njegovog karaktera i svih bitnih segmenata vezanih za ratna dešavanja. Praksa je pokazala da je na ovim prostorima u dosadašnjoj rekonstrukciji ratnih događaja uvijek bio prisutan subjektivni pristup sagledavanju istih, pri čemu su se stvarale dvije historije, dvije istine „naša" i „njihova", što je sve ukupno štetilo historijskoj istini i nauci. Kako bi se izbjegli subjektivistički pristupi, sa politološko – ideološkim primjesama, vezani za ratne događaje, neophodno je sačuvati arhivsku građu ratne provenijencije i učiniti je izvjesnom za potrebe historijske nauke. Ona svakako ima prvorazredni značaj i karakter za rekonstrukciju ratne prošlosti.*

Ključne riječi: *Arhivska građa ratne provenijencije, ratni događaji, historijski značaj, historijski izvori.*

Uvodne napomene

Za podrobniju rekonstrukciju događaja iz prošlosti neophodni su adekvatni historijski izvori. Po svom karakteru, prirodi i vrsti oni su različiti i kompleksni. Od onih materijalnog, pisanog, do usmenog karaktera. Svaki historijski izvor u ovisnosti od svog sadržaja, vremena datiranja, te neopodne historijske kritike ima udjela i važnosti u rekonstrukciji spoznaja iz naše prošlosti. U procesu historijskog istraživanja i stvaranja historijske spoznaje, historijski izvori se međusobno nadopunjuju i prate, a sve s ciljem kako bi historijske slike i predstave o određenom događaju i pojavi iz prošlosti bile potpunije i cjelovitije. Veoma često, usljed nedostatka validnih historijskih izvora nastaju nepotpuni historijski sadržaji, koji daju neobjektivnu sliku o našoj prošlosti, o nama samima. S druge strane, historijska nauka još uvijek se nije oslobodila tzv. subjektivne selekcije historijskih izvora i subjektivnog pristupa izučavanju naše prošlosti, što sveukupno ima utjecaja na stvaranje reducirane i iskrivljene slike o događajima i

pojavama iz naše prošlosti. Ovo je posebno zastupljeno kada je riječ o tretiranju naše prošlosti vezane za ratna dešavanja. Skoro da i nema primjera da se jedan te isti događaj vezan za ratnu prošlost od strane sudionika u sukobu tretirao na bar približno istovjetan način, stvarajući približno identičnu i objektivnu sliku. Uglavnom su formirane spoznaje gdje je prisutna velika doza subjektivizma, opterećene ideološkim, političkim, nacionalnim, etničkim i drugim primjesama, iskrivljujući na taj način objektivno-stvarnu sliku o ratnoj zbilji, prilogođavajući je najčešće dnevno - političkim i ličnim interesima pojedinih političko-ideoloških i nacionalno-etničkih establišmenata. Tako prezentovana „historijska istina“ o ratnim zbivanjima, vrlo često traži opravdanje i potvrdu ispravnosti za svoje postupke učinjene u ratu, te se tako zločini predstavlju kao potreba odbrane „nacionalnih interesa“, a zločinci pretvaraju u nacionalne heroje. To se jednostavno može smatrati zavaravanjem historije, njenim iskrivljivanjem, ali i zavaravanjem nas samih. Jer svaki pokušaj da se „izvitoperi“ i neobjektivno predstavi prošlost je vrlo posljedičan, retrogradivan i štetan za historiju, za nauku i društvo u cjelini. On vodi dodatnom nerazumijevanju, daljnjim nesporazumima i jazovima i novim sukobima, ratovima i zločinima, odnosno, na određen način ponavljanju ružnih slika iz prošlosti. „Otuda se s pravom postavlja pitanje potrebe suvremenika za civilizacijskom (arhivističkom historijskom, sociološkom, politološkom i dr) istinom (informacijom) o ovim događajima? Ovdje se pod istinom podrazumijeva znanstvena istina zasnovana na sadržajima iz originalne arhivske građe, a pod uskraćivanjem i nečinjenje da se dokumenti sačuvaju, arhivistički srede i učine dostupnim u znanstvene, kulturne, dokazne i druge svrhe“.[1]

Iz tog razloga, od velikoga je značaja učiniti sve kako bi se sačuvao i učinio izvjesnim što veći broj validnih primarnih historijskih izvora ratne provenijencije. Odgovornost u tom smislu pored arhiva, kao nadležnih stručnih ustanova, imaju stvaraoci i imaoci ove vrste arhivske građe, ali i cjelokupna društvena zajednica. Da se radi o veoma važnom i odgovornom poslu najbolje ukazuje činjenica tretmana ove problematike u arhivskom zakonodavstvu.[2]

1 Azem Kožar; „Vrednovanje arhivske građe o ratnim zbivanjima u zemljama u tranziciji“., *Atlanti,* br 18, Trst 2008, str. 317. (dalje. A. Kožar, *Vrednovanje arhivske građe*).

2 U najvećem broju arhivskih propisa donesenih u Bosni i Hercegovini nakon rata, iako neadekvatno, problematika zaštite arhivske građe ratne provenijencije je posebno tretirana. Tako je u Zakonu o arhivskoj djelatnosti Tuzlanskog kantona („Sl. novine TK“, br 15/2000) u čl. 13. navedeno između ostalog „da se izlučivanje registraturne građe nastale prije 1945., kao i u periodu od 1992. do 1995. godine vrši u Arhivu, odnosno uz neposredno učešće Arhiva u svim fazama posla, dok je u čl. 74. navedeno „da se arhivska građa ugašenih ratnih organa predaje nadležnom arhivu, najkasnije godinu dana od dana stupanja na snagu ovog Zakona“.

Historijske vrijednosti, značaj i karakter arhivske građe ratne provenijencije

Arhivska građa ratne provenijencije je specifična i ima više svojih posebnosti. Prije svega stvara se u posebno važnom historijskom periodu, tj. vremenu. Vremenu koje obiluje velikim brojem događaja, procesa, pojava i ličnosti. To je vrijeme vanrednih prilika i okolnosti, koje u sebi nosi brže, složenije i posljedičnije promjene. Promjene koje utiču, na društvo u cjelini, društveni poredak, sudbinu ljudi, promjene koje iz korijena mijenjaju cjelokupan životni tok podneblja zahvaćenog ratnim sukobima. Jednostavno, ratne okolnosti i događaji učinili su i čine svijet drugačijim, daleko od njegovog normalnog, prirodnog toka, shvatanja i razumijevanja. U ratnim događajima su isprepletene hiljade sudbina, kako pojedinaca, tako i kolektiviteta. I obično uzročno-posljedični rezultati ratnih događaja su brojne promjene, koje su bolne, složene i slojevite, koje imaju utjecaja na sve sfere i segmente u društvu.

U ratnim okolnostima usljed velikog obima događaja i pojava, nastaju brojni tragovi koji daju potvrdu o istima. Jedan broj tih tragova je pisane forme i karaktera, odnosno nastaje kao pisani dokument i čini arhivsku građu koja svojim sadržajem prati i potvrđuje određeni događaj, pojavu ili proces iz ratnog perioda. Naravno, dio važnih događaja i pojava vezanih za ratna dešavanja ostaje van domašaja pisanog traga, što na određen način u startu reducira objektivnu historijsku spoznaju o ratnom događaju.

Jedno od iznimno važnih pitanja ove problematike jeste, kako se prema arhivističkim općeprihvatljivim načelima i kriterijima, treba vrednovati arhivska građa ratne provenijencije? Opće je poznato da ne postoje općeprihvatljiva naučna (arhivistička i druga) načela i kriteriji vrednovanja arhivske građe, pa ni arhivske građe o ratnim zbivanjima. U praksi dominiraju shvatanja o potrebi posebne valorizacije arhivske građe, koja se odnosi na ratove i druge vanredne okolnosti koje bitno utječu na lokalne, regionalne, pa i svjetske civilizacijske tokove. Primjera radi, slovenski arhivist Vladimir Žumer je među trinaest načela i kriterija vrednovanja uvrstio i one koje se nedvosmisleno odnose na građu ratnog perioda, među kojima je najznačajniji „Specifičnost događaja i pojava za koje je potrebno sačuvati više gradiva ili gradivo u cjelini“. Kako su ratovi specifični i važni događaji, smatramo da ovaj kriterij treba primjenjivati kod vrednovanja arhivske građe ratne provenijencije. Dakle, znanstveno stajalište je uglavnom jasno profilirano u smjeru potrebe za adekvatnom valorizacijom, pa otuda i zaštitom arhivske građe o ratnim sukobima.[3] Da je riječ o važnom stručnom poslu i obavezi struke i društva najbolje potvrđuje više donijetih konvencija i

3 A. Kožar, *Vrednovanje arhivske građe*, str. 318.

preporuka UNESCO-a i njegovih stručnih asocijacija.[4] Novi arhivski propisi doneseni nakon okončanja ratova (1991.-1999.) na prostoru ex Jugoslavije, iako nisu u fokus interesovanja stavili arhivsku građu ratne provenijencije, ipak su problematiku ratne provenijencije tretirali. To je, između ostalog bila značajna osnova da se arhivska građa ratne provenijencije u značajnoj količini preuzme od strane nadležnih arhivskih ustanova. Tako je bilo i u Bosni i Hercegovini. Naime, arhivska služba u Bosni i Hercegovini je blagovremeno uočila neophodnost dosljedne primjene arhivskih propisa i načela i kriterija vrednovanja, odnosno potrebe da se arhivska građa nastala u toku rata 1992.-1995. posebno vrednuje i zaštiti. Na tom planu je već 1996. godine preduzeto više konkretnih aktivnosti, među kojima:

1. Postignuta je saglasnost da se pod ratnim periodom u Bosni i Hercegovini smatra vrijeme od 1.1. 1992. do 31.12. 1995. godine;

2. Zauzeto je stajalište da se ratna produkcija registraturne građe odmah preuzme u arhive;

3. Dogovoreno je da se iz ratne produkcije registraturne građe ne izlučuje bezvrijedni registraturni materijal u registraturama;

4. Na Prvome poslijeratnom savjetovanju arhivskih radnika Bosne i Hercegovine na Zlaći (kod Banovića) 1996. godine, usvojen je između ostalog, slijedeći zaključak: „Insistirati da Vlada obaveže sve imaoce arhivske građe (nastale do rata i u ratu) da posebnu pažnju posvete stanju registraturne građe nastale u ratu: da je zaštite, srede, popišu i pripreme za preuzimanje. Po mogućstvu izvršiti preuzimanje registraturne građe ratnih (općinskih) predsjedništava".[5] Ovakva stajališta struke u Bosni i Hercegovini doprinijela su većoj izvjesnosti arhivske građe ratne provenijencije.

Po prirodi, provenijenciji i strukturi pisani tragovi iz ratnog perioda su različite provenijencije, obima i značaja. Mogu se podijeliti na one čisto ratno-vojnog karaktera, javnog i personalnog karaktera. Po vrsti nosača na kojem su pohranjeni mogu biti one dokumentarnog karaktera, fotografskog, filmskog i video zapisi. Osim toga, kao važni historijski izvori i dokazi iz ratnog perioda mogu poslužiti i brojni ratni eksponati.

Arhivska građa ratno-vojnog karaktera odnosi se na najsloženije procese, događaje i radnje vezane za ratne planove, operacije, pohode, bitke, njihove rezultate, strukturu i sastav vojnih formacija, brojno stanje i niz drugih važnih historijskih činjenica. U strukturi ove vrste arhivske građe, kao važni historijski

4 Ovdje je prije svega riječ o *Konvenciji za zaštitu kulturnih dobara u slučaju oružanog sukoba*. Ista je donijeta u Hagu 1954. godine, a objavljena je u „Sl. listu FNRJ", br 4/56, koja je nakon ratnih zbivanja na prostoru ex Jugoslavije dva puta dopunjavana (Protokol 1 iz 1999. i Protokol 2. iz 2004. godine).

5 Azem Kožar, „Prvo poslijeratno savjetovanje arhivskih radnika Bosne i Hercegovine i konferencija arhivskih radnika Bosne i Hercegovine", *Glasnik arhiva i DAR BiH* br. 32, Sarajevo 1997., str. 179.

izvori, vrlo često se pojavljuju dnevni i periodični izvještaji vojnih rukovodstava o najznačajnijim ratnim događajima, sa puno važnih činjenica i pojedinosti, koji značajno oslikavaju tok ratnih događaja. Ove činjenice su kumulativnog i pojedinačnog karaktera i imaju izuzetnu historijsku važnost u procesu naučnog sagledavanja i stvaranja objektivne predstave i slike o ratnim zbivanjima. Veliku važnost za historijsku rekonstrukciju ratnih zbivanja ima i druga raznovrsna građa koja nastaje ili je predmet korištenja vojnih sudionika u sukobu, poput: evidencija o brojnom stanju, topografskih karti, raznih naredbi, odluka, upozorenja i druge važne dokumentacije. Sve ove vrste arhivske dokumentacije predstavljaju važne historijske izvore neophodne za definisanje karaktera ratnih zbivanja, obima ratnih događaja, te s druge strane daju veću mogućnost za objektivnije definisanje uzroka i posljedica ratnih događaja. Posebno je važno istaći činjenicu da se dokumentacija ratne/vojne provenijencije evidentirala/zavodila kroz poseban propisan obrazac (knjigu) i prema utvrđenoj jednoobraznoj formi, što daje potpunu preglednost nastalih dokumenta. To omogućava jednostavniji uvid i pregled istih, odnosno jednostavnije pretraživanje istih. Ova vrsta dokumentacije se vodila i razvrstavala po vojnoformacijskom principu (korpusi, divizije, brigade, bataljoni i druge niže jedinice), što u suštini predstavlja fondovske cjeline i odgovara arhivskom pristupu formiranja arhivskih cjelina. To je važno zbog uspostave sistema zaštite, obrade i obrazovanja arhivskih jedinica (fondova, zbirki), te pripreme ove vrste arhivske građe za korištenje.

Za historijsku nauku i druge naučne oblasti važno je istaći činjenicu da je najveći dio ove vrste arhivske građe označen tajno, tako da njeno korištenje u naučno-historijske svrhe podrazumijeva poštivanje određene vremenske distance, koja je u dosadašnjoj praksi bila najmanje 30 godina od njenog nastanka.[6] Zbog toga je jako bitno za ovu vrstu arhivske građe stvoriti sve neophodne uslove čuvanja, kako bi ista bila predmetom historijskog tretiranja u vremenu kada to, shodno zakonskim propisima, bude dostupno historijskoj nauci. Opće je poznato, da je pristup ovoj vrsti arhivske građe dostupan nadležnim međunarodnim i državnim institucijama i organima (sudovima, tužilaštvima, policijskim organima i sl.), radi sprovođenja određenih pravnih radnji, odnosno vođenja sudskih postupaka radi utvrđivanja zločina, ratne krivice i slično. Na taj način, dio važnih historijskih dokumenata se izuzima i odvaja iz arhivske cjeline, što predstavlja potencijalnu opasnost da se isti ne vrate imaocu, čime se stvaraju uslovi reduciranja arhivskih fondova ove provenijencije, a što se može negativno

6 Iako je određenim zakonodavstvom vojne provenijencije, kao i Zakonom o tajnosti dokumenata („Sl. novine BiH“ br. 54/05) utvrđen postupak korištenja i pristupa ovoj vrsti dokumentacije, u praksi se vrlo često u određenim publikacijama „privilegovanih autora“ pojavljuju činjenice iz arhivskih dokumenata sa tajnim oznakama.

odraziti po historijsku nauku i ukupnu sliku o ratnim događajima.[7] Stoga je nophodno pri ovakvim postupcima voditi računa i insistirati na povratku izuzetih dokumenata u skladu sa utvrđenim nacionalnim i međunarodnim propisima iz ove oblasti. Zbog sigurnosnih razloga, a kako bi se očuvala cjelovitost arhivskih jedinica ove vrste dokumentacije neophodna je izrada sigurnosnih kopija-formi dokumenata, prije njenog izdavanja na korištenje nekoj sudskoj instanci.

Važan historijski izvor ove provenijencije predstavljaju ratni dnevnici vođeni pri vojnim formacijama/jedinicama. Riječ je o zapisima hronološkog karaktera, pri čemu su bilježeni svi važni detalji i činjenice vazani za određenu ratnu jedinicu, događaj ili pojavu. Historijska važnost ove vrste dokumenata vezana je za preglednost, detaljnost, autentičnost, posebnost i kumulativnost istih. Stoga se ratni dnevnici smatraju važnim historijskim izvorima za objektivno sagledavanje događaja iz ratnog perioda.

Treba napomenuti da se ova vrsta ratne produkcije arhivske građe po pravilu čuva u specijalističkim vojnim arhivima. Međutim, naša iskustva ukazuju da je značajan dio važnih arhivskih dokumenata uništen, odnosno namjerno „selektiran“ od strane neodgovornih pojedinaca ili organa prije predaje nadležnom vojnom arhivu. Na taj način svjesno se reducira broj validnih historijskih izvora, što će imati, i već, ima negativnog odraza na potpunost rezultata historijskog istraživanja, ali i dokaza o počinjenim ratnim zločinima.

Drugu značajnu vrstu ratne produkcije arhivske građe, odnosno historijskih izvora, čine dokumenti nastali radom državnih organa vlasti. Ovdje se podrazumijevaju svi nivoi organa vlasti, od lokalne zajednice do države koji su egzistirali u ratnom periodu. Svaki od nivoa vlasti u toku rata imao je i vršio značajnu ulogu, shodno svojim ovlaštenjima i odgovornostima, te teritorijalno-prostornoj nadležnosti.

Sva zbivanja i događaji o ratnim okolnostima u društvenim zajednicama praćena su određenim pisanim tragovima/zapisima, koji čine iznimno važno svjedočanstvo za objektivnu spoznaju naše prošlosti iz ovog perioda.

Na državnom nivou u ovom segmentu stvarane su one vrste dokumenata koje su pratile najvažnije i najsudbonosnije događaje, od krucijalne važnosti po njen opstanak i opstojnost, subjektivitet i suverenitet, poput međunarodnih pregovora, pregovora strana u sukobu, donošenja važnih državničkih odluka, reakcija na zbivanja i odnos drugih država prema ratnim zbivanjima, brojnih apela, sopštenja, sjednica organa izvršnih i zakonodavnih vlasti, pri čemu su donošene životno važne odluke za opstanak države. Bez očuvanja i konsultovanja ove vrste arhivske građe ratne provenijencije je nemoguća objektivna historijska predstava o ratnim događajima.

7 Bosanskohercegovačka praksa je pokazala da se jedan značajan broj međunarodnih institucija i državnih organa ponašao suprotno arhivskim standardima i normama, što je dovelo do stradanja dijela izuzetno važne arhivske građe. To najbolje potvrđuje slučaj u Haškom tribunalu vezan za uništene dokaze koje se odnose na žrtve genocida u Srebrenici.

Prije svega, zadatak organa vlasti na nižim nivoima bilo je organizovati život u svojoj zajednici i prilagoditi ga ratnim okolnostima, te biti odgovoran za funkcionisanje i uspostavu sistema vlasti u svojoj zajednici. Na tom planu, brojni su složeni zadaci stajali pred organima vlasti, od uspostave i funkcionisanja izvršne i zakonodavne vlasti, vođenja privrednih, komunalnih, socijalnih, obrazovnih, zdravstvenih, kulturnih i drugih, za život važnih poslova, te prilagođavanja istih novim okolnostima. Na tom planu postojale su brojne poteškoće, koje su se manifestovale kao posljedica rata, a ogledale su se u povećanom broju prognanog stanovništva, reduciranoj privrednoj djelatnosti, ograničenoj životnoj sigurnosti i bezbjednosti, reduciranosti kadrova, nesigurnosti životne egzistencije i nizu drugih, za život važnih problema. Sve ove okolnosti stvarale su jedan novi životni ambijent i jednu novu ratnu sliku u društvenim sredinama, ambijent, sliku i stanje vanrednog karaktera, pod potpunijim uticajem rata i ratnih okolnosti.

Na nižim razinama stvarana arhivska dokumentacija prati rad izvršne i zakonodavne vlasti na tom nivou, ali i život običnog čovjeka. Iz tog razloga produkcija arhivske građe je raznovrsna. Riječ je o obimnoj dokumentaciji raznovrsne provenijencije, koja tretira sve sfere i najkrucijalnija područja života u dotičnoj zajednici. To su brojni pojedinačni i zajednički izvještaji o privrednim, socijalnim, komunalnim, obrazovno-kulturnim i svim drugim prilikama javnog karaktera u društvu i zajednici, poput popisa i drugih raznovrsnih dokumenta o izbjegličkim populacijama, o njihovom smještanju, o životnim prilikama, o stradanju civilnog stanovništva, o materijalnom urušavanju, o poteškoćama organizovanja školstva, o reduciranosti privredne proizvodnje, nedostatku kadrova za organizovanje života u određenoj oblasti, i niz drugih važnih arhivskih dokumenata koji tretiraju ratnu zbilju zajednica na određenim područjima.

Zbog karaktera događaja i procesa koje su pratili, radi se o izuzetno vrijednim historijskim i spoznajnim činjenicama, neophodnim za potpunije naučno sagledavanje, posmatranje i tretiranje ratnih događaja. Treba istaći da je navedena produkcija arhivske građe, iako nastajala u posebno otežavajućim ratnim, vanrednim okolnostima pojedinačno i zbirno evidentirana kroz neke od utvrđenih sistema i obrazaca, koje predstavljaju obrazovane - formirane neophodne arhivske cjeline. Zahvaljujući tome, značajan dio ove vrste arhivske građe ratne provenijencije je danas sačuvan.[8]

Nadležnost nad ovom vrstom ratne produkcije arhivske građe u Bosni i Hercegovini, koja je javnog karaktera, imaju arhivi općeg tipa. Shodno ovoj nadležnosti arhivi su još u toku rata (1992.-1995.) činili sve kako bi ovu vrstu arhivske građe sačuvali i učinili izvjesnom. Te aktivnosti sa pojačanim intenzitetom nastavljene su i nakon okončanja ratnih sukoba. Arhiv Tuzlanskog kantona je

8 Prema dostupnim podacima kojima raspolaže Arhiv Tuzlanskog kantona više od 90 odsto građe sa područja Kantona ove provenijencije je sačuvano.

na tom planu redovno obavljao korespondenciju sa imaocima ratne produkcije registraturne građe, pružao neophodnu stručnu pomoć, a sve to kako bi ratna produkcija arhivske građe bila adekvatno sačuvana i zaštićena. Stoga možemo kazati, da je zahvaljujući stručnim i organizacionim aktivnostima Arhiva ova vrsta arhivske građe od cjelokupne ratne produkcije arhivske građe najsačuvanija i najcjelovitija. Shodno zakonskim odredbama[9], značajan broj fondova ove provenijencije je preuzet i danas se čuva u arhivima.[10] Jedan dio arhivske građe je arhivistički sređen i obrađen, te zaštićen u skladu sa arhivističkim standardima i normama. Riječ je o raznovrsnoj arhivskoj građi: dokumentima, fotografijama, video materijalu, rukopisima i dr. od izuzetne važnosti za rekonstrukciju i bolju spoznaju događaja iz vremena agresije na Bosnu i Hercegovinu (1992.-1995.). Pridržavajući se utvrđenih arhivističkih načela i pravila ova arhivska građa – historijski izvori, predmetom naučno-historijskog tretiranja biti će po isteku zakonom određenog vremenskog perioda. No, od izuzetne važnosti je to da su arhivi uspjeli staviti pod svoj stručni nadozor najveći dio ove vrste ratne produkcije arhivske građe.

Zasebnu grupu čini ratna produkcija arhivske građe koja se nalazi u posjedu pojedinaca. Arhivska građa ratne provenijencije je došla u posjed pojedinaca po raznim osnovama. Jedan broj istih je obnašajući važne vojne ili javne funkcije u toku ratnih zbivanja dao sebi za pravo da dio dokumentacije vezane za ratni period javnog, ili pak, ratnog karaktera, prisvoji, što je u suprotnosti sa arhivskim i drugim pravilima i načelima. Neki od pojedinaca išli su dotle da su iskazali toliko hrabrosti te nakon rata nudili nadležnim ustanovama na prodaju ovu vrstu „javne“ i arhivske građe „tajne“ ratne provenijencije. Nerijetki su primjeri da su neki posjednici ove vrste građe istu ekskluzivno koristili za pisanje knjiga iz perioda rata. Ima i slučajeva, gdje je jedan broj posjednika ove vrste arhivske građe, istu sam stvarao tokom rata za svoje potrebe. Riječ je prevashodno o fotografskoj građi i video materijalu koji se odnosi na važne događaje iz ratnog perioda. Dio ove građe je poklonjen ili ponuđen Arhivu na deponovanje.[11]

U svakom slučaju, riječ je za historijsku nauku o značajnoj arhivskoj građi, važnim historijskim izvorima, te je stoga izuzetno važno ovu vrstu arhivske građe staviti pod stručni institucionalni nadzor, evidentirati je i insistirati da

9 Zakon o arhivskoj djelatnosti TK (pomenuti čl. 13 i 74. Zakona).

10 Prema raspoloživim podacima zaključno sa sredinom 2011. godine, Arhiv TK preuzeo je 31 fond arhivske građe ratne provenijencije, ili oko 450 m^{1}, dok je na prostoru Bosne i Hercegovine preuzeto oko 200 arhivskih fondova i zbirki ratne provenijencije. Važno je istaći da je u procesu preuzimanja arhivske građe ove provenijencije vođeno računa da se ista pruzima po prioritetu i utvrđenoj klasifikaciji, te da je navedena arhivska građa preuzeta registraturno sređena sa prevashodno analitičkim popisima.

11 U Arhivu Tuzlanskog kantona pohranjeno je nekoliko ličnih zbirki arhivske građe iz ratnog perioda, što predstavlja značajne historijske izvore za tretiranje ovog važnog perioda bosanskohercegovačke prošlosti.

bude pod kontrolom stručne ustanove. Jer riječ je o značajnom broju arhivskih dokumenata, važnih historijskih izvora koji se odnose na događaje i pojave iz vremena agresije na Bosnu i Hercegovinu, te čine sastavni dio važnih historijskih izvora neophodnih za rasvjetljivanje ratne prošlosti.

Zaključna razmatranja

U vremenu ratnih okolnosti u Bosni i Hercegovini je nastala po sadržaju i vrsti raznovrsna i iznimno važna produkcija arhivske građe koja tretira najvažnije događaje, procese i pojave iz perioda rata (1992.-1995). Riječ je o arhivskoj građi raznovrsnoj po strukturi, sadržaju i karakteru, i to: vojno-ratnoj, javnoj i personalnoj. Ova arhivska građa svojim sadržajem, pojedinačnim i kumulativnim, odnosi se na suštinske najvažnije događaje iz ratnog perioda, iste prati i od iznimne je važnosti za historijsko sagledavanje i tretiranje ovog perioda naše prošlosti.

Riječ je o važnim historijskim izvorima, činjenicama na osnovu kojih je moguće učiniti validnu rekonstrukciju ratnih zbivanja vezanih za uzroke rata, ratne planove, operacije, tokove i ishode važnih bitaka, ratne gubitke, organizovanje i djelovanje zakonodavne i izvršne vlasti na raznim nivoima, organizovanje života u određenim društvenim sredinama, tretiranje privredne, socijalne, obrazovne i kulturne problematike u toku rata, te posebno tretiranje i vođenje izbjegličke problematike koja je bila opsežna i kompleksna u toku rata.

Radi se po prirodi i karakteru o raznovrsnoj arhivskoj građi, poput dokumenata, fotografija, rukopisa, videomaterijala, te brojnih historijskih izvora u vidu eksponata i drugih dokaznih materijala. Građa je kumulativne i pojedinačne strukture, ista je činjenično bogata i nezaobilazan je činilac u objektivnom historijskom sagledavanju ratne prošlosti. Shodno odredbama arhivskog zakonodavstva u sistemu zaštite ova vrsta arhivske građe je imala prioritet, pri čemu se istoj poklanjala adekvatna stručna pažnja. Zahvaljujući tome, u nadležnosti Arhiva Tuzlanskog kantona najveće količine arhivske građe su sačuvane, a dobar dio iste je prioritetno preuzet, što je vrijedno pažnje i svake pohvale ukoliko se zna u kakvim je uslovima ova ustanova radila i kakvu je podršku imala od strane šire društvene zajednice po ovom pitanju.

Kako se radi o izvorima koji tretiraju važan historijski period i koji imaju ogroman historijski i naučni značaj, arhivska struka i historijska nauka, te društvo u cjelini u obavezi su učiniti sve kako bi se ovi važni historijski izvori sačuvali za potrebe historijske nauke, društva i države.

DRAFT VERSION

Summary

At the time of the war situation in Bosnia and Herzegovina diverse and extremely important production of archival materials dealing with the most important events, processes and phenomena from the war period has been created (1992. to 1995.). This archival material is diverse in structure, content and character, and includes: military, public and personal material. Its content, both individual and cumulative, means that the most crucial events of the war are followed trough this material and it is of utmost importance for historical analysis and treatment of this period of our history to preserve it.

These important historical sources contain facts upon which it was possible to make a valid reconstruction of war-related causes of war, war plans, operations, trends and outcomes of important battles, war losses, organization and functioning of the legislative and executive branches of government at various levels, organization of life in certain social environments, treatment of economic, social, educational and cultural issues during the war and especially the treatment and management of refugee problems, which was extensive and complex.

The nature and range of archival material includes diverse elements such as documents, photographs, manuscripts, video material, and a number of historical sources in the form of exhibits and other evidentiary material. The material has cumulative and individual structures, and it is a rich and indispensable factor in the objective historical considerations of our wartime past. Pursuant to the provisions of archival legislation in the protection system, this type of archival material must have priority, and must be given due attention by resposible archives. The Archives of Tuzla Canton took largest quantities of wartime produced archival materials, and made it a priority. Such action is worth every praise and attention if we consider in what conditions this institution works and lack of the support from wider community on this issue.

Since this is a source dealing with an important historical period and it could have huge historical and scientific importance, historical and archival professions as well as society in general are obliged to do everything to preserve these important historic resources for historical science, society and the state .

Dr. Miroslav NOVAK, doc.
Pokrajinski arhiv Maribor

METODE STRUČNOG I ISTRAŽIVAČKOG RADA U SUVREMENOJ ARHIVSKOJ TEORIJI I PRAKSI

Abstrakt: *U prvom dijelu priloga autor govori o značaju određivanja i opisivanja metoda stručnog i istraživačkog rada u suvremenoj arhivskoj teoriji i praksi. Obrađuje izabrane stručne probleme, koji se pojavljuju kao rezultat njihove neodgovarajuće upotrebe u različitim procesima arhivskog stručnog i istraživačkog rada.*

U drugom dijelu kratko predstavlja izabrane metode rada u suvremenoj arhivskoj teoriji i praksi bez obzira na njihovu eventualnu implementaciju u realnom ili virtualnom okruženju.

Ključne riječi: *Arhivski stručni rad, istraživački rad, metode.*

Uvod

U javno dostupnim arhivskim informacijskim sistemima možemo identificirati mnoge prakse zahvaćanja podataka, te s tim povezanih načina oblikovanja struktura podataka. One nastaju kako u realnom tako i virtualnom okruženju uz pomoć različitih tehnoloških rješenja. Pri tom arhivski stručni radnici u segmentu formalizacije i oblikovanja entiteta podataka implementiraju raznovrsne metode stručnog i istraživačkog rada.

Razlike u načinima zahvaćanja i upotrijebljenim metodama oblikovanja entiteta podataka u manjim sistemima ili u ranim fazama izgradnje kompleksnih arhivskih informacijskih sistema po pravilu ne predstavljaju veći arhivski stručni ili informacijsko-semantički problem.

S povećavanjem obima zbirki podataka i upotrebe različitih vrsta struktura podataka metodološke razlike njihovog oblikovanja postaju smetnja. Do sada utvrđeni problemi su aktualni, prije svega, pri različitim ispitivanjima u kombinacijama sa razvrstavanjem pogodaka. Poznato je, naime, da rezultati ispitivanja moraju sa sistemskog stajališta odgovarati traženim kriterijima i/ili kriterijima razvrstavanja rezultata.

Upotreba manje odgovarajućih metodoloških rješenja u segmentu oblikovanja sadržaja arhivskih struktura podataka, uzrokuje različite negativne

Arhiv DANEK

posljedice. Tako možemo očekivati veće probleme prije svega u segmentu zahvaćanja i u segmentu doimanja, odnosno razumijevanja sadržaja entiteta podataka, a posebno na drugim lokacijama bez neposredne arhivske stručne potpore. Još veće teškoće će uzrokovati upotreba te vrste sadržaja u nedefiniranoj budućnosti. S tog stajališta upotreba manje odgovarajućih metodoloških rješenja predstavlja značajan entropičan učinak na cjelovit arhivski informacijski sistem, kojeg će biti moguće samo s teškoćom sanirati.

U tom kontekstu navodim kao primjer brojna polja različitih struktura podataka, koji su tipa "slobodan tekst". Oni su prema svojoj sintaksi veoma slični, ali među njima postoje značajne semantičke razlike. Njihovo razlikovanje predstavlja osnovu implementacije odgovarajućih metoda. U arhivskim informacijskim sistemima tako razlikujemo polja zapisa, koja posreduju osrednje informacije određenih entiteta podataka od onih, koja imaju informativnu opisnu funkciju ili funkciju obrazlaganja. Dalja analiza oba pojavna tipa ukazuju na njihovu značajnu različitost s obzirom na njihove namjere, te istovremeno s tim i na jasno izražen izbor metoda njihovog oblikovanja.

Prvi tip polja, koja su po pravilu opredijeljena kao "adresa", predstavlja temeljnu informaciju i opredjeljuje cjelovit entitet podataka. Ti sadržaji u sistemu opredjeljuju fokus pojedinih entiteta podataka. Upravo zato moraju biti izričito jasno opredijeljena, a prije svega metodološki i sadržajno ispravno izrađena. Upravo tako mora biti jasno određena njihova semantika i također, sintaksa.

Drugi tip polja slobodnog teksta su ona, koja nam posreduju opise u vezi sa pojavom raspravne entitete, različite tehničke i sadržajne kontekstne podatke, primjedbe itd. Ta polja u osnovi predstavljaju objašnjenja, opredjeljuju kontekste i druge sadržaje pojedinih entiteta podataka. Njihove sadržaje ne predstavljaju informacijski fokus, koji se odnosi na cjeloviti zapis entiteta podataka. Iz perspektive generiranja sadržaja ta polja su slobodnija i zato također ne zahtijevaju striktna metodološka rješenja. Za njih je karakteristično također i to, da semantika strukture podataka mora slijediti pojedine arhivske stručne zahtjeve s obzirom na relevantnosti sadržaja. Na drugoj strani njihova sintaksa mora biti tako opredijeljena, da ih je moguće izraziti nepromijenjeno u različitim informacijskim sistemima bez izvedenih korekcija u postupcima izvoza, adaptacija i uvoza podataka.

Pojedini entiteti podataka su generirani u arhivu te namijenjeni upotrebi za duži period, pa moraju sadržavati minimalnu količinu podataka. To je značajno, jer kod korisnika oni postaju potencijalne informacije. U principu, sadržaji entiteta podataka moraju postati informacije same po sebi, često također neovisno od eventualnih sadržajno nadređenih opisa odnosno nadređenih struktura podataka. S tim zahtjevima je u arhivskim informacijskim sistemima postavljen princip

samozadovoljnosti (odnosno autarktičnosti) sadržaja pojedinih entiteta podataka.

Predstavljena proaktivna semantička paradigma mora biti upotrijebljena na svakoj strukturi podataka arhivske vrijednosti, bez obzira na njenu pojavnost, medije ili sadržaj, ako želimo dostići njenu konzistentnost na duži period.

Postojeća arhivska praksa često odstupa od gore opisanog principa. Razloge je moguće tražiti u upotrebi različitih lokalnih arhivskih stručnih praksi na području papirnih i njima sličnih tehnologija. Često je uzrok tome i nedosljednost i neznanje arhivskih stručnih radnika. Kao rješenje nastalog problema se pojavljuju različiti "inovativni" načini i oblici oblikovanja sadržaja arhivskih entiteta podataka. Oni obično vode u ograničenu upotrebljivost posredovanih sadržaja i to zbog parcijalnih pristupa ili zbog upotrebljenih "ad hoc" rješenja, koja često nisu sistemski usklađena na višem nivou.

Različitost pristupa i planova oblikovanju sadržaja entiteta podataka je, doduše, legitimno i stručno pravo arhivskih stručnih radnika. Ipak ga mogu iskoristiti samo unutar dogovorenog okvira pojedinih pojavnih oblika struktura. To ograničenje možemo primijetiti te ga definirati prije svega sa korisničkog stajališta. Definirana je sa zakonitostima upravljanja i upotrebe mase podataka unutar različnih izvornih sistema kao i nakon izvedenih transformacija u različitim osnovnim sistemima.

Kao primjer relativno usko spomenute paradigme arhivskih struktura podataka navesti ću pripremu sadržaja za izradu popisa arhivske građe. Oni su bili do sada u osnovi ograničeni na zahtjeve za objave u obliku vođa inventara i drugih arhivskih informativnih pomagala. Zakonitosti oblikovanja pojedinih struktura podataka te vrste su po pravilu određene unutar unaprijed određenih pojavnih oblika informativnih pomagala. Pri tom moramo konstatirati, da također među istom vrstom informativnih pomagala unutar relativno male stručne skupine postoje velike razlike, koje su tako semantičke kao i sintaktične prirode.

Upravo zato nije moguće neposredno i u cijelosti upotrijebiti sintaksu i semantiku sadržaja strukture podataka iz papirne i njoj sličnih tehnologija za oblikovanje sadržaja struktura arhivske vrijednosti u elektronskim kompleksnim arhivskim informacijskim sistemima. Kod zadnjih je potrebno oblikovati kompleksne strukture i zahvaćati sadržaje većeg opsega.

Presjek elemenata mase struktura podataka u elektronskim okolnostima i u okruženjima, koje se temelje na papirnoj i njoj sličnim tehnologijama, predstavlja zajedničke ili univerzalne elemente entiteta podataka te ih nije moguće ograničavati samo na jednu ili drugu tehnologiju. U arhivističkoj teoriji i praksi takvi su univerzalni elementi opredijeljeni npr. sa arhivskim stručnim standardima.

Opći metodološki problemi zahvaćanja podataka u arhivima

Bez obzira na to da li postoje nacionalna pomagala, smjernice itd. za oblikovanje pojedinih sadržaja entiteta podataka, isti se moraju temeljiti na određenim provjerenim općim polazištima odnosno poznatim metodama, inače, kasnije obrade nisu moguće ili pak rezultati obrada nisu relevantni.

Samo određivanje semantičkih relacija među poljima istog tipa unutar entiteta podataka predstavlja nov metodološki problem. Tako npr. polje "adresa" predstavlja polazište izgradnje mase istovrsnih entiteta podataka. Tome je komplementarno polje "opis entiteta", naravno ako postoji; a oboma je komplementarno npr. polje "napomene".

Kako dakle oblikovati sadržaj polja "adresa" entiteta? Kakve metode i postupci su potrebni, da ju je moguće neposredno opredijeliti u procesu definiranja strukture podataka? Odgovore na ta i slična pitanja je potrebno tražiti i u kontekstu i relaciji u sadržaju drugih polja pojedinih entiteta podataka.

Gore postavljena pitanja ne predstavljaju samo arhivsko-teoretski problem, nego također i semantičko-praktični. Pojavljuju se bez obzira na pojavne oblike entiteta, bez obzira na tip i iskustvo generatora sadržaja, kao i bez obzira na vrstu potencijalnog korisnika takvog sadržaja entiteta podataka.

Slično važi za sve druge oblike obrade entiteta podataka, koje arhivski stručni radnici generiraju u strukture podataka u okviru njihovih arhivskih stručnih djelatnosti. U tom kontekstu kao primjere izdvajam npr. izvođenje snimaka stanja kod stvaralaca uz pomoć anketiranja, službene zabilješke posjeta kod stvaralaca, posredovanje uputa, korespondenciju, zahvaćanje podataka o upotrebi arhivske građe, o njenom materijalno tehničkom stanju itd.

Rasprava sadržaja struktura podataka u arhivima se ne izvodi samo za potrebe arhivskog stručnoga rada. Arhivski stručni radnici često izvode različite oblike naučnoistraživačkog rada i rezultate toga objavljuju u različitim naučnim, stručnim ili drugim publikacijama. Takve rasprave sadržaja entiteta podataka zahtijevaju slične ili jednake metode kao što su one, koje su povezane sa užim područjem arhivskog stručnog rada. Zato se u laičkoj, a također i stručnoj javnosti često izjednačuje naučnoistraživački i arhivski stručni rad.

To naravno ne stoji, jer su razlike između jednog i drugog veoma velike. Pokazuju se u načinima i oblicima implementacije metoda, a prije svega su konačni rezultati jednog i drugog rada različiti. Značajne razlike se vide i u kontekstima rezultata obavljenog rada i na kraju u ciljevima i neposrednoj upotrebi rezultata oba načina rada.

S obzirom na to, da je metoda arhivsko-stručnog i naučno-istraživačkog rada mnogo, to je potrebno prepustiti arhivskom stručnom radniku mogućnosti, da za pojedine pojavne oblike problema upotrijebi odgovarajuće metode rada.

Potrebno ga je poučiti pravilnoj i smotrenoj upotrebi pojedinih metoda s obzirom na očekivane ciljeve izrade pojedinih stručnih, odnosno naučno-istraživačkih zadataka.

Problemi terminologije u vezi sa metodologijom

Kod sistematizacije metoda arhivskog stručnog rada konstatiramo da je potrebno upotrebljavati arhivsku stručnu terminologiju. Ona mora biti dogovorena i usklađena barem do nacionalnog nivoa, a istovremeno mora biti kompatibilna sa međunarodnom arhivskom terminologijom.

Neusklađenost arhivske stručne terminologije vodi do problema implementacije općeg arhivskog stručnog rada, a istovremeno može djelovati entropično na pojedina metodološka rješenja, posebno kod izgradnje arhivskog informacijskog sistema.

Drugi veći terminološki problem predstavlja nedosljedna upotreba imenovanja pojedinih metoda. Ona proizilazi iz slabog poznavanja metoda arhivskog stručnog rada. Moguća je posljedica neodgovarajućeg preuzimanja pojedinih metoda iz drugih okruženja, gdje određenu metodu upotrebljavaju u specifičnom kontekstu pojedinih entiteta stručne rasprave. U tom kontekstu se između ostalog javlja i problem detaljnog opredjeljivanja pojma "arhivski stručni rad" i "naučno-istraživački rad" u arhivima.

Da je značajno jasno terminološko razlučivanje pojedinih arhivskih stručnih pojmova i sa metodološkog stajališta, pokazuje slijedeći primjer. Međunarodni standard ISADg(2) jasno određuje "adresu" popisne jedinice (engl. Title) kao obavezan element popisa arhivske jedinice, a kao neobavezan element određuje element "sadržaj" (engl. Scope and content). Kada oba elementa postavimo u relaciju do originalne arhivske građe, što je moguće u klasičnom odnosno fizičkom ili elektronskom obliku, dođemo do terminološkog problema opredjeljivanja "sadržaja", jer sa metodološkog stajališta više ne možemo jasno razlučivati, na što se stvarno odnosi pojam "sadržaj".

Detaljna analiza postupka i konteksta entiteta "sadržaj" pokazuje, da je potrebno pojam "sadržaj" ili "sadržaj popisne jedinice" dosljedno upotrijebiti za "popis sadržaja popisne jedinice", a ne samo za opću oznaku "sadržaj" koju izradi arhivski stručni radnik kod popisivanja, te se obično odnosi na cjeloviti zapis.

U kontekstu oblikovanja entitete "opis sadržaja popisne jedinice" mora arhivist upotrijebiti više metoda, da dođe do željenog rezultata. Da samo spomenem: metodu analize, deskriptivnu metodu i/ili metodu kompilacije i/ili metodu sinteze. To znači, da je postojeća upotreba pojma "sadržaj" ili također i "sadržaj popisne jedinice" odgovarajuća za govornu upotrebu, a ne za upotrebu u stručne namjene npr. izgradnje arhivskih informacijskih sistema.

Gore prikazani primjer možemo predstaviti shematično u postupku: *Originalni dokument ima* "*sadržaj*" *-> arhivist na osnovu jedne ili više metoda izradi* "*sažetak sadržaja*" *popisne jedinice te je zapiše u polje, koje je u engleskom opredijeljeno kao* "*Scope and content*" *-> na osnovu sažetka arhivista izradi* "*adresu popisne jedinice*"*, koja predstavlja sadržaj polja* "*Adresa*".

Postojeća terminološka praksa dovede do slijedeće dezinformacije: *Originalni dokument ima* "*sadržaj*" *-> arhivist na osnovu jedne ili više metoda izradi* "*sadržaj*" *popisne jedinice-> na osnovu sažetka arhivista izradi* "*adresu popisne jedinice*". *Entiteta* "*adresa*" *je opredijeljena kao adresa, ali nema opredijeljenog svog sadržaja.*

Analiza relacija između entiteta struktura podataka ukazuje na još jedan logični otklon, kojem smo svjedoci u mnogim arhivskim informacijskim sistemima. Kod gornjih interpretacija pojma "sadržaj" isti se može razumjeti i kao pojam "sadržaj popisne jedinice". Ta se može odnositi i na "sadržaj opisa" odosno na cjeloviti sadržaj strukture podataka određenog entiteta opisa arhivske građe ili samo na "sadržaj sažetka iz popisne jedinice". Možemo konstatirati, da su u stručnom govornom jeziku u tom primjeru sa jednakim pojmom opredijeljena čak tri različita entiteta, što može predstavljati veliki šum u komunikacijama između arhivskih stručnih radnika i sistema, te sistema i korisnika.

Iz tog primjera možemo vidjeti značajnost terminoloških rješenja sa stajališta opredjeljenja i implementacije metodoloških rješenja u arhivskoj teoriji i praksi. Istovremeno s tim pojavljuje se problem jasnih definicijskih pojmova i njihovog razumijevanja na univerzalnom nivou u elektronskom, odnosno klasičnom arhivskom informacijskom okruženju.

Odnos između metoda i postupaka

Kod konkretne implementacije metoda arhivskog stručnog rada moramo razlikovati metode od arhivskih stručnih postupaka. Zadnjim je potrebno posvećivati posebnu pozornost. U tom kontekstu treba spomenuti samo činjenicu, da u praksi često zamjenjujemo metode sa postupcima i postupke sa metodama. Tipičan takav primjer predstavlja entiteta «popisivanje arhivske građe». Tu se sa metodološkog stajališta obično opredijelimo za deskriptivnu metodu.

Produbljena analiza samog popisivanja pokazuje, da je entiteta "popisivanje" postupak, u kojem su implementirane različite metode, koje su ovisne od karakteristika sadržaja jedinice popisa, njenog pojavnog oblika i na kraju i konteksta, u kojem se nalaze.

Sa stajališta sistema i ograničavanja njegove entropije bilo bi potrebno na jednak način istražiti i odrediti i ostale postupke u okviru arhivskih stručnih radova.

DRAFT

Područja istraživačkih aktivnosti u arhivima

Već smo gore utvrdili, da je naučno istraživački rad u arhivima poseban podsistem aktivnosti arhivskih stručnih radnika. Zbog kompleksnosti ga možemo podijeliti na barem četiri obimna područja:

– prvo se odnosi na istraživanja zakonitosti sadržaja i konteksta arhivske građe, zakonitosti njegove stručne obrade i upotrebu bez obzira na načine zapisa njegovog pojavnog oblika ili okruženja. Područje određujemo kao opće istraživanje arhivske građe. Nauku, koja se teoretski bavi tim problemima, nazivamo "***arhivologija***".

– Drugo područje istraživačkog rada obuhvata istraživanje različitih historijskih konteksta stvaraoca, sadržaja, arhivske građe itd. Područje određujemo kao istraživanje općih i posebnih historijskih činjenica i konteksta, nauku koja se bavi s tim problemima, nazivamo "***arhivska historiografija***".

– Treće veliko područje istraživanja obuhvata široko područje istraživanja sa područja materijalne zaštite, sigurnosti, konzervacije i restauracije arhivske građe. Nauku, koja se teoretski i praktično bavi s tim problemima, nazivamo "***tehnologija materijalne zaštite i zaštite sadržaja***".

– Četvrto područje obuhvata druga istraživanja, koje po pravilu izvode arhivski stručni radnici, nazivamo sa "***opća historiografija***".

Ako u nastavku usporedimo metode rada za potrebe pojedinih područja, možemo utvrditi, da ih arhivski radnici trebaju za istraživanja iz sva četiri područja. Još više, rezultati njihovog naučno-istraživačkog rada su po pravilu predstavljeni u skladu sa standardima naučno-istraživačkih aktivnosti. To znači, da metode istraživačkog rada pojedinih područja u arhivima, odnosno njihova implementacija u konkretnim primjerima, ne predstavljaju problem unutar podsistema naučno-istraživačkog rada u arhivima. Možemo utvrditi da utjecaj upotrebe metoda za potrebe naučno-istraživačkog rada na arhivske informacijske sisteme nije entropičan nego je po pravilu neentropičan.

Usporedba stručnih i naučno istraživačkih rezultata rada u arhivima

Razlike između oba oblika rada u arhivima (arhivsko-stručno i naučno-istraživačko) je moguće opredijeliti sa temeljnim načinom raspravljanja podataka odnosno dokumenata. Rezultat stručnog rada historičara predstavlja interpretaciju izvora, sadržaja, događaja i činjenica na osnovu očuvane arhivske građe. Na drugoj strani, arhivist pri svom arhivskom stručnom radu ne smije izvoditi interpretacije sadržaja arhivske građe, nego mora izvoditi precizne i vjerodostojne migracije odnosno preslikati sadržaj, iz jednog u drugo okruženje iz jednog na drugi medij itd.

Paradigma interpretacije izvora i paradigma preslikavanja sadržaja predstavljaju dva različita okvira raspravljanja podataka u arhivima, koji se u postojećoj praksi arhivskog stručnog rada među sobom prepliću. To, sa stajališta konzistencije arhivskih informativnih pomagala, koja su dugoročno orijentirana, predstavlja problem. Poznato je, da paradigma interpretacije izvora djeluje entropično na arhivske informacijske sisteme, a paradigma preslikavanja sadržaja neentropično.

To drugim riječima znači, da "arhivista" i "istraživač arhivske građe – historičar" upotrebljavaju potpuno jednake naučno-istraživačke metode, samo su ciljevi njihove upotrebe različiti. Sve zajedno se događa na jednakoj materiji – arhivskoj građi.

Sistematika metoda općeg arhivskog stručnog rada

U osnovi metode rada u arhivistici možemo sistematizirati na:

- temeljne ili samostalne i
- kompleksne ili sastavljene metode arhivskog stručnog rada.

Razlika između obje vrste metoda je primijećena na nivou njihovih implementacija. Kod temeljnih ili samostalnih metoda vidimo da su implementirane u jednom koraku, koji je moguć i u "n" broju ponavljanja. Kod sastavljenih metoda primjećujemo, da su mogle biti sastavljene iz više osnovnih metoda, koje su izvedene u jednom prijelazu, ili je za njihovu odgovarajuću implementaciju potrebno izvesti više ponavljanja. Sve to mora biti izvedeno u detaljno određenom redoslijedu, pod određenim uvjetima. U nastavku su definirane samo najobičnije metode arhivskog stručnog rada.

Induktivna metoda

Induktivna metoda se često upotrebljava u arhivskoj teoriji i praksi kao samostalna metoda rješavanja određenog problema. Često je i sastavni dio pojedinih arhivskih stručnih procesa ili se pojavljuje kao integralni dio kompleksnih metoda. Temelji se na sklapanju cjeline na osnovu pojedinih karakteristika. Arhivski stručni radnici tu metodu upotrebljavaju kako kod izvođenja vanjske službe npr. kod ocjenjivanja količine dokumentacije kod stvaraoca tako i kod arhivskog stručnog rada u arhivu, npr. kod određivanja i popisivanja arhivske građe na višim nivoima (fondovi, podfondovi, serije i podserije…) sa posebnim naglaskom na oblikovanju naslova i eventualnih sadržaja popisnih jedinica, kod upotrebe arhivske građe itd.

Arhivski DANNIK

Deduktivna metoda

Deduktivna metoda predstavlja sklapanje iz općeg u pojedinačno, te se, slično kao induktivna metoda, često upotrebljava kao samostalna metoda ili sastavni dio pojedinih arhivskih stručnih procesa ili se pojavljuje kao integralni dio kompleksnih metoda. Arhivski stručni radnici je često upotrebljavaju kod predstavljanja sadržaja arhivske građe, utvrđivanja količine arhivske građe kod stvaralaca, utvrđivanja materijalno-tehničkih karakteristika pojedinih arhivskih prostora, te razvrstavanja arhivske građe s obzirom na unaprijed poznate uvjete razvrstavanja, itd.

Metoda analize

S metodom analize raščlanjujemo entitete sastavljene iz više dijelova na njene jednostavnije (sastavne) dijelove. Tome slijedi proučavanje svakog dijela odvojeno, ali u odnosu spram cjeline. S tom metodom je moguće upoznavanje, otkrivanje i proučavanje naučne, odnosno, stručne istine. U arhivskoj teoriji i praksi ovu metodu upotrebljavamo kako u naučnoistraživačke, tako i arhivsko-stručne namjene. Metoda analize predstavlja osnovu mnogim arhivskim stručnim postupcima ili se pojavljuje kao integralni dio kompleksnih metoda. Da spomenem samo vrednovanje stvaralaca i vrednovanje pojavnih oblika arhivske građe, određivanje strukture fonda ili zbirke, umetanje popisne jedinice u strukturu arhivske građe, kod izrade historijata fondova i zbirki. Metoda analize je značajna i na području upravljanja sa arhivskom građom (npr. mijenjanje mikroklimatskih uvjeta, dostizanje različitih stručnih, poslovnih i drugih ciljeva itd). Podaci dobijeni ovom metodom po pravilu pokreću različite konkretne aktivnosti.

Metoda sinteze

Metoda sinteze predstavlja udruživanje jednostavnih misaonih usluga u sastavljene odnosno kompleksne entitete, koje predstavljaju logičnu misaonu cjelinu. Pri tom je značajno, da su sastavni dijelovi te cjeline jednostavni i proučeni, te uzajamno povezani. U procesima arhivske teorije i prakse ovu metodu upotrebljavamo kod izrade informativnih pomagala, posebno vodiča po fondovima i zbirkama, u postupcima oblikovanja naslova i sažetaka sadržaja odnosno regesta, kod oblikovanja naslova ili drugih struktura podataka, koji mogu biti različitih tipova (npr. određivanje pojavnih oblika arhivske građe, utvrđivanje zauzetosti skladišta, uspješnost upotrebe arhivske građe itd.).

Metoda dokazivanja

Metoda dokazivanja temelji se na tezi ili stajalištu, kojeg treba dokazati sa posrednim ili neposrednim podacima iz arhivske građe ili o arhivskoj građi, te

njihovim kontekstima. Metoda se temelji na logičnim zaključcima, na osnovu kojih je zasnovan postupak dokazivanja. Pri tom se kao argumenti pojavljuju činjenice, stajališta, presude itd. U postupku dokazivanja na osnovu odgovarajućih načela uspostavimo logičku povezanost među argumentima i tezom. Metodu dokazivanja u arhivskoj teoriji i praksi upotrebljavamo u različitim točkama provjeravanja postupaka i stanja kod arhivskog stručnog rada. S tom metodom dobiveni podaci predstavljaju osnovu za izvođenje određenih stručnih i drugih aktivnosti za otklanjanje dokazano štetnih utjecaja, činjenica, zaključaka itd. U suprotnom, rezultati metode predstavljaju očuvanje određenog stanja.

Metoda osporavanja

Sa metodom osporavanja neposredno osporavamo pojedine teze, a posredno s njom dokazujemo pravilnosti antiteze. Metoda osporavanja je tijesno povezana sa metodom dokazivanja te je u arhivskoj teoriji i praksi upotrebljavamo na sličan način kao metodu dokazivanja.

Metoda deskripcije

Metoda deskripcije ili opisivanja činjenica i procesa, predmeta u prirodi, odnosno društvu, upotrijebljava se na takav način da ne daje naučno izvedena obrazloženja i pojašnjavanja, te sa njom ne postavljamo osnovne hipoteze, jer je cilj te metode opis entitete, koju komentiramo. U arhivskoj teoriji i praksi je ta metoda veoma česta, prije svega kod popisivanju arhivske građe kao njenog pojavnog oblika, odnosno količine. Pojavljuje se i kod oblikovanja opisa vrijednosti u tezavrima i klasifikacijama ili kao metoda zahvaćanja podataka o određenoj arhivskoj stručnoj aktivnosti, npr. pri preuzimanju arhivske građe, izvedenoj posjeti kod stvaraoca itd.

Metoda kompilacije

Metoda kompilacije u osnovi predstavlja preuzimanje tuđih rezultata, dakle, iz tuđih radova sastavimo, po pravilu (nesamostalno) rad, gdje značajnu ulogu ima navođenje izvora. U arhivskoj teoriji i praksi metodu kompilacije upotrebljavamo kod oblikovanja poznatih naslova entiteta arhivskog stručnog rada. Često tu metodu upotrijebimo za oblikovanje sažetaka sadržaja, različitih primjedbi, oblikovanje podataka o pojavnim oblicima komentiranih entiteta, a posebno kod procesa uvažavanja podataka iz drugih sistema za potrebe izvoza podataka u druge informacijske sisteme, također i kod objava popisa, koji su nastali kao ispisi iz različitih osnovnih arhivskih informacijskih sistema itd.

Usporedna metoda

Sa usporednom metodom uspoređujemo barem dvije jednake ili slične činjenice, pojave, odnosa itd., te pri tom utvrđujemo njihove zajedničke osobine

Primjerak

ili razlike. U arhivskoj teoriji i praksi je upotrebljavamo u mnogim primjerima. Kao kod procesa utvrđivanja duplikata i multiplikata sa sadržajnog stajališta, kopija i originala sa pojavnog stajališta itd. Pojavljuje se i kao sastavni dio kompleksnih metoda preslikavanja sadržaja.

Statistička metoda

Statistička metoda predstavlja analiziranje podataka neposredno uz pomoć brojčanoga obrazovanja, posredno i sa pokazateljima, grafikonima. U arhivskoj teoriji i praksi upotrebljavamo je prije svega kod odlučivanja predviđenog prirasta arhivske građe u određenoj vremenskoj ili prostornoj jedinici, popunjenosti arhivskih skladišta, upotrebi arhivske građe, dostignutih rezultata arhivskog stručnog rada s obzirom na određenu jedinicu itd.

Metoda anketiranja

Metodu anketiranja definiramo kao pismeno pridobivanje podataka za potrebe istraživanja i prikupljanje podataka, informacija, stajališta itd. Pri toj metodi se pojavi problem izrade odnosno sastavljanja upitnika. U primjeru, kad anketne listove ispunjavaju anketirani subjekti, može se pojaviti pitanje pouzdanosti tako prikupljenih podataka. Njena prednost je prije svega u tome, da u kratkom vremenu možemo pridobiti veliku količinu informacija, koju je potrebno potom odgovarajuće obraditi. U arhivistici je upotrebljavamo prije svega u segmentu izvođenja snimaka stanja na terenu ili u segmentu utvrđivanja zadovoljstva korisnika.

Metoda intervjua

Metoda prikupljanja podataka uz pomoć intervjua je veoma slična metodi anketiranja. Razlika je u tom, da je kod metode intervjua po pravilu prisutan osobni kontakt između ispitivača i ispitanika. Postoji više vrsta intervjua. S obzirom na način izvedbe, podrobnosti obrade pitanja, te s obzirom na njihovu sistematiku, intervjue možemo podijeliti na neposredne, podrobne, panelne, nestrukturirane, dubinske, stresne itd.

Metoda mapiranja - preslikavanja sadržaja

Među značajnije metode arhivskog stručnog rada ubrajamo metodu, koju nazivamo preslikavanje sadržaja. Ako polazimo iz osnovnih načela arhivistike (načelo provenijencije i prvobitnog uređenja, načelo osiguravanja autentičnosti itd.), jasno je da je metoda preslikavanja sadržaja jedna od metoda ostvarivanja tih načela. Njena bit predstavlja potpuno savladavanje relacije među izvornim i osnovnim sistemom, koji je definiran sa prijenosom detaljno određenih sadržaja prema komunikacijskom kanalu uz poštivanje komunikacijskog šuma. On se

pojavljuje mapiran, zato je potrebno uspostaviti i sistem njegove pojave i sistem povratne veze. U sistemu pojave šuma u komunikaciji se po pravilu upotrebljava usporedna metoda. Na taj način možemo uspješno savladavati i upravljati podacima posvuda, tamo gdje izvodimo postupke migracije, transformacije, konverzije, a i emulacije. Metodu preslikavanja sadržaja upotrebljavamo, kako na području objavljivanja i drugih oblika predstavljanja arhivske građe, tako i u segmentu izgradnje arhivskih informacijskih sistema, sa posebnim naglaskom na migracijama i transformacijama podataka.

Metoda apstrakcije arhivskih sadržaja

Metoda apstrakcije arhivskih sadržaja spada među metode koje se temelje na osnovnim arhivskim stručnim načelima. Sa metodom apstrakcije određujemo zajedničke karakteristike različitim pojavnim oblicima struktura podataka, koji zadovoljavaju barem jedan kriterij razvrstavanja. Metoda apstrakcije je značajna prije svega kod procesa uspostavljanja zakonitosti obrada i rasprava sadržaja arhivskih dokumenata, koji su u osnovi različiti prema izvoru i kontekstima, a pojavljuju se na različitim medijima, u različitim sistemima i kodiranim zapisima, odnosno u različitim jezicima. Njihova jedina zajednička karakteristika je da imaju arhivsku vrijednost, dakle da su arhivska građa. Možemo očekivati, da će biti potrebno tu metodu ubuduće intenzivno razvijati za potrebe arhivskog stručnog rada, još posebno u segmentu virtualnih obrada struktura podataka arhivske vrijednosti.

Metoda agregacije arhivskih sadržaja

Metoda agregacije arhivskih sadržaja spada među metode, koje proizilaze iz zahtjeva općih arhivskih stručnih standarda (ISADg2), a posebno načela višestepenog popisivanja. Njena osnova je u tom, da sadržaj struktura podataka iz nižih nivoa agregiramo u više nivoe. U praksi se pojavljuje i njena izvedenica (metoda negativne agregacije), prema kojoj je polazište na višem nivou i potom ide ka umetanju nižih popisnih jedinica na podređenim nivoima. Konačni rezultat je u oba primjera jednak. Kod implementacije metode agregacije arhivskih sadržaja je potrebno uključiti još mnoge druge osnovne metode, na primjer metode deskripcije, preuzimanja, kompilacije itd.

Metoda valorizacije arhivskih sadržaja

Sa metodom valorizacije arhivskih sadržaja arhivski stručni radnici definiraju stvaraoce arhivske građe i one dijelove njihove dokumentarne građe, koja ima arhivsku vrijednost. Ta metoda je upotrebljiva i u procesima izrade arhivskih informativnih pomagala. Preduvjet implementacije te metode

predstavljaju kriteriji i vrijednosne ljestvice te masa osnovnih metoda kao npr. metoda preuzimanja, metoda apstrakcije, usporedna metoda, metoda analize, deduktivna metoda itd.

Metoda koncentriranja (fokusiranja) na temeljne sadržaje

Metoda koncentriranja ili fokusiranja predstavlja jednu između osnovnih metoda oblikovanja sadržaja pojedinih entiteta različitih struktura podataka, koje su definirane kao "slobodni tekst". S njom određujemo one entitete unutar pojedine strukture podataka, koji predstavljaju središnju entitetu saopćenja, opisa ili informacije. Među elementima popisivanja arhivske građe trebam istaći "naslov popisne jedinice". Taj element se u arhivskim informacijskim sistemima pojavljuje među onim, koji se ispisuju u različitim stablima, spiskovima rezultata itd. Element je značajan i zbog toga jer je obavezan element popisivanja arhivske građe.

Pri praktičnoj implementaciji metode fokusiranja moraju biti upotrijebljene neke druge osnovne metode. Sa njima određujemo, prije svega, semantičke vidike oblikovanja sadržaja struktura podataka, koje su u skladu sa određenim procedurama. Metoda postaje veoma aktualna u suvremenim kompleksnim arhivskim informacijskim sistemima. Poznata je bila i u sistemima, koji su se temeljili na papirnoj i njoj podobnim tehnologijama. U tom kontekstu treba spomenuti samo načine oblikovanja različnih kazala, implementaciju inverzije osobnih imena itd.

Metoda historijske kritike

Metoda historijske kritike je preuzeta iz opće historiografske. U arhivistici se neposredno upotrebljava na području arhivske historiografije, te kod priprema historijskih istraživanja, koje izvode arhivski stručni radnici.

Metoda osiguravanja konzistentnosti arhivskih sadržaja

U arhivskoj teoriji i praksi je važećih čak nekoliko načela, koja predstavljaju zahtjev za neposrednu implementaciju metode konzistentnosti sadržaja struktura podataka. S njom u praksi provjeravamo stupanj poštivanja, prije svega, načela cjelovitosti i načela prvobitnog uređenja arhivske građe. Metoda u svom osnovnom obliku predstavlja način provjeravanja cjelovitosti i pravilnog redoslijeda struktura podataka, koje su možda odložene ili pohranjene u linearnom, hijerarhijskom ili slobodnom međusobnom odnosu. Konkretne implementacije za potrebe sadržajnog provjeravanja podatkovnih entiteta u virtualnom okruženju bit će potrebno još razvijati. Iako se u tom okruženju konzistentnost samog sistema provjerava na različite načine i na različitim

DRAFT

nivoima, potrebno je implementirati metodu konzistentnosti sadržaja podataka arhivske vrijednosti i na semantičkom i sintaktičnom nivou.

Zaključak

Metode stručnog i istraživačkog rada u arhivskoj teoriji i praksi predstavljaju veoma kompleksnu materiju. Kompleksnost tog problema moramo prepoznati kroz istraživanja karakteristika i načina implementacija pojedinih metoda rada ili njihovih međusobnih kombinacija. Drugo područje te kompleksnosti nam predstavlja njihova implementacija u svakodnevnom arhivskom stručnom radu.

Arhivski stručni radnici u praksi upotrebljavaju mnoge u prilogu opredijeljene metode. Teškoće se pojavljuju, jer njihova implementacija nije uvijek u skladu sa zakonitostima metodoloških rješenja. To znači, da ih implementiraju nakon inercije na vlastita iskustva i iskustva prethodnika. Pri tom se događa, da su neka implementirana metodološka rješenja nedovoljna. To posljedično u kompleksnim arhivskim informacijskim sistemima djeluje entropično. U tom kontekstu se pojavljuju različiti zahtjevi. Da spomenem samo zahtjev za daljim istraživanjem metoda rada u arhivistici, sa kojim je tijesno povezan zahtjev za permanentno obrazovanje upotrebe metoda.

Gore predstavljeni zahtjevi predstavljaju preduvjet za zahtjev za dosljednu implementaciju metoda u arhivskim stručnim i drugim aktivnostima, u skladu sa arhivskim stručnim načelima.

Summary

Methods of professional and research work in archival theory and practice are complex. The complexity can be detected through the researches of the natures and modalities of implementation of each method or its combination. Another area of complexity represents their implementation in everyday professional archival work.

Archival professionals use in the practice a number of methods described in this paper. Practical problems arise out of different reasons. One of them is that the implementations of particular methods are not always in relation with instructions for their use. This means that the archivist implements some methods regarding to his own experiences and to the experiences of archivist predecessors. In these cases it can happen that the methodological solutions are not adequately implemented.

In complex archival information systems an inadequate use of methods can result as system entropy.

PREGLEDNI RAZLIČAK

In these contexts there can arise different professional and organizational requirements. Basic are further researches in the archives about professional and research working methods. Closely connected to them is the continuing education requirement for the proper application methods in archival theory and practice.

The above requirements are a prerequisite for the request for a consistent implementation of archival methods of professional and research work in archives and other archival activities in accordance with professional archival principles.

Arhiv TK
DAZ TK

Dr. István KENYERES
Dr. Andras SIPOS
Arhiv grada Budimpešte, Mađarska

MAĐARSKI ARHIVSKI PORTAL – ZAJEDNIČKO RJEŠENJE ZA PUBLICIRANJE DIGITALIZIRANOG ARHIVSKOG SADRŽAJA I BAZA PODATAKA

Abstrakt: *Rad prikazuje historijat razvoja zajedničkog arhivskog portala okružnih (regionalnih) arhiva u Republici Mađarskoj, te kreiranje zajedničke baze podataka sačinjene od više međusobno povezanih baza, sa višestrukim mogućnostima pretraživanja. Uključen je pregled pojedinih baza (fondovi i podfondovi, katastarske karte – imena naselja, dokumenti komunističke partije, arhivske publikacije, arhontologija i imenik) koji zajedno s mađarskim arhivskim portalom čine jedan okvirni sistem.*

Ključne riječi: *Zajednički arhivskih portal, Mađarska, Arhiv grada Budimpešte, okružni (regionalni) arhivi, digitalni sadržaj, baze podataka, katastarske mape, arhivske publikacije.*

Osnovne informacije

Zbog nedostatka centralne arhivske uprave ili bilo kojeg drugog vida centralizovanoga stručnog upravljačkog tijela u Mađarskoj, javne arhivske ustanove imaju relativno odriješene ruke pri kreiranju svog radnog programa, te poštujući neka osnovna kodificirana pravila, zahtjeve i preporuke Arhivskog kolegija – definiraju svoje prioritete i radne metode. Jedini način za zajedničko kreiranje on-line sučelja jeste saradnja. Nosilac mađarskog arhivskog sistema – izuzevši Državni arhiv – jeste mreža regionalnih arhiva. Isti su održavani i finansirani od strane lokalnih vlasti svih 19 mađarskih (upravnih) regija (okruga). Budimpešta ima nivo regije što se samouprave tiče u pravnom smislu, te Arhiv glavnog grada (Budimpešte) ima status regionalnog arhiva. Arhivska građa gradova i naselja je uglavnom čuvana u regionalnim arhivima, samo četiri grada imaju svoje opštinske arhive. Većina ovih institucija sprovode proces digitalizacije i stvaraju baze podataka, ali često im nedostaje sredstava za on-line prezentiranje odgovarajućeg kvaliteta.

DRAFT

Stvaranje Zajedničkog internet portala (www.archivportal.hu) je podržano od strane Ministarstva obrazovanja i kulture 2009. godine u okviru projekta „Arhivi pružatelji usluga". Glavni cilj ovog strateškog koncepta bila je nadogradnja nedovoljne tehnološke baze arhivskih institucija. Ministarstvo je odlučilo da podijeli projekat Zajedničkog portala u dvije faze. Prva predstavlja razvojni period u kojem je glavni zadatak bio da se uspostavi sistem portala i da se uključe regionalni i gradski arhivi (u projekat). Ministarstvo je zadužilo Arhiv grada Budimpešte za nadgledanje uspjeha projekta. Prva, razvojna faza bila je relativno kratka, obuhvativši period od 1. 11.2008. godine do 15.06.2009. godine.

U skladu sa odredbama komisije zajednički portal treba:

- pružati najnovije informacije o arhivima, stručnjacima, korisnicima i široj javnosti (npr. pravila za istraživače i mogućnosti istraživanja, pravni okvir, nove publikacije, izložbe, konferencije, projekti, stručni vodiči i sl.).
- opsluživati zajedničku bazu podataka integrisanu sa različitim arhivskim podacima i digitalizovanim arhivskim zapisima (mapama, dokumentima, i slično) institucija koje su uključene u projekat.

Učešće u projektu nije bilo prisilno za arhive, već se većina gradskih, odnosno regionalnih arhiva uključila po pozivu. Državni arhiv nije zvanično ušao u projekat do sada, ali je objavljivao digitalizirane sadržaje na portalu. Svi regionalni arhivi, te dva od četiri gradska arhiva učestvuju sa svojim sadržajima na portalu. Nadamo se da će arhivski portal i Državni arhiv Mađarske nastaviti saradnju u budućnosti. Partneri u ovom projektu bile su kompanije GreyMatter Ltd. (implementator CMS internet portala) i Arcanum Ltd. (implementator zajedničke baze podataka). U daljem tekstu ćemo se fokusirati na jednu specifičnu funkciju Zajedničkog portala: zajedničku bazu podataka (sistem web stranice odnosno portala, CMS omogućava da sakupljamo i objavljujemo svježe informacije vezane za arhivski program, događaje i slično ili da kreiramo web forume, te mailing liste s arhivskom tematikom – što su internacionalno poznata i efikasna rješenja).

Zajednička arhivska baza – struktura i sadržaj

Cilj prve razvojne faze nije bilo stvaranje novog digitaliziranog sadržaja, već integrisanje u jedinstven sistem i objavljivanje onoga što su institucije saradnice na projektu već imale. Većina arhiva je imala svoje baze podataka,

različite vrste digitaliziranih prikaza (slika) u okviru njihovih radnih programa. Zahvaljujući istraživanju koje je sprovedeno u periodu od 2007. do 2008. godine lista ovih pojedinačnih baza podataka i osnovne tehničke i sadržajne informacije o njima već nam je bila dostupna i poznata.

Takođe smo mogli računati sa već postojećim "nacionalnim" bazama podataka. Postoji obavezan softver za unos i registraciju osnovnih podataka o fondovima i podfondovima (Referentni kod/broj, Naslov, Datum, Količina) zvan E-Archivum. Velika količina katastarskih mapa i dopisa lokalnih upravnih tijela komunističke stranke digitalizirano je od strane mađarskih arhiva u okviru projekata finansiranih od strane Nacionalne kulturne fondacije. Ogroman broj štampanih arhivskih publikacije (knjige, godišnjaci, katalozi, vodiči i sl.) također su zahtjevali stvaranje baze u kojoj bi korisnik traženu informaciju mogao naći samo jednom pretragom.

Na osnovu gore navedenog, odlučili smo da izgradimo sistem, koji će se sastojati od pet različitih baza podataka uokviren u jedan okvirni sistem. Šesta baza, baza podataka arhontologije i imenika dodana je 2010. godine, na osnovu rezultata ranijih projekata, nezavisnih od našega.

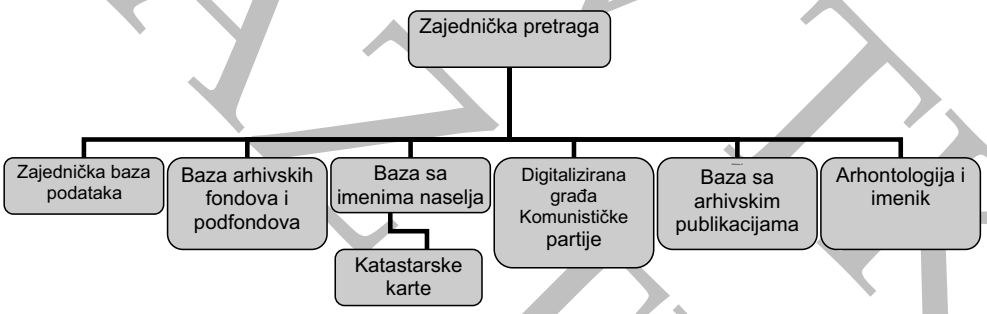

Struktura Zajedničke arhivske baze podataka

Pod-baze u zajedničkom baznom sistemu

1. Integrisana arhivska baza podataka

Najkompleksnija od navedenih baza je tzv. Integrisana baza podataka, u kojoj su grupisane (integrisane u jednu) pojedinačne baze i skupljeni podaci sa opisom pojedinih dokumenata, koje su izradili arhivi suradnici u projektu u okviru njihovih vlastitih programa. Većina istih su bili tipični proizvodi "pred-standardiziranog perioda" korištenja računarske tehnologije u arhivima, različite

vrste tehnoloških alata – interno razvijenih ili nabavljenih softvera različitih opcija i starosti. Za opis mnogih vrsta arhivskih dokumenata korišten je Office softverski paket. Institucije su koristile različite strukture unošenja podataka i različite opisne elemente čak i za istu vrstu dokumentacije. Softverska dokumentacija, opis strukture podataka, pisana pravila opisa – nedostajala su u većini slučajeva. S obzirom na navedeno, jako detaljna analiza, od slučaja do slučaja, svih pojedinačnih baza podataka bila je neophodna, i na njoj su radili arhivisti kao i IT stručnjaci. Kao rezultat ove analize 40 baza podataka je odabrano za ubacivanje u zajednički sistem. Kreairan je zajednički sistem sa elementima opisa podataka koji sadrži samo 19 osnovnih dijelova te 13 pod-dijelova (40 baza zajedno su sadržavali oko 150 elemenata koji su se djelimično poklapali). Pripremili smo detaljan plan prebacivanja i pretvaranja podataka iz svake baze, nastojeći minimalizirati mogući gubitak informacija. Da bi omogućili automatsku razmjenu metapodataka moguću u budućnosti, EAD funkcija za izvlačenje podataka iz baze također je pripremljena.

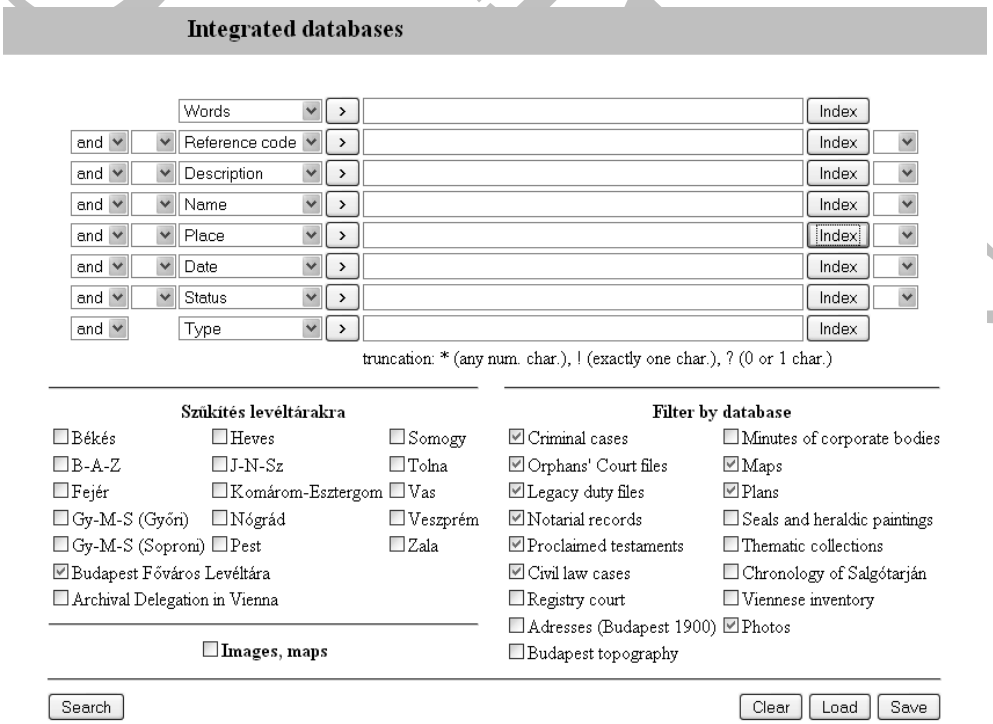

Pretraživačko sučelje integrisane arhivske baze

Integrisana baza podataka ujedinjuje opisne arhivske materijale različitih tipova dokumenata, od kojih su mnogi povezani sa digitalnim slikama. Primjer ovakvih dokumenata su:

- Arhivska građa Odjela za djecu bez roditeljskog staranja (siročad);
- Spisi krivičnih sudova;
- Dokumenti o parnicama;
- Notarske odluke;
- Ostavinske evidencije;
- Testamenti;
- Sudski registar;
- Protokoli/zapisnici okružnih skupština iz 16. i 18. stoljeća;
- Opisi pečata i grbova;
- Adresari i imenici;
- Arhitektonski planovi;
- Mape;
- Fotografije;
- Tematska dokumentacija (zbirke), npr. Holokaust, Revolucija 1956.godine;
- Obavijesna pomagala Arhivske delegacije u Beču (dokumentacija vezana za Mađarsku koja se čuva u Haus- Hof- und Staatsarchiv-u u Beču).

Najčešći tipovi uključenih digitalnih objekata su:

- Arhitektonski planovi;
- Mape;
- Fotografije;
- Protokoli okružnih skupština;
- Notarske odluke;
- Testamenti.

Integrisana baza podataka sastojala se od oko 800.000 opisnih zapisa i 150.000 digitalnih slika do kraja 2010. godine. Za prikaz digitaliziranih objekata pripremljen je besplatan klijent program za preuzimanje koji omogućava brzo pregledanje preko cijelog ekrana, te direktno pretraživanje slika bez prethodnog prtvraživanja metapodataka (ovo je veoma korisno ako neko npr. traži knjigu u protokolu i želi da vidi ne samo rezultate pretrage, već i sam digitalizirani objekat/sliku).

Arhiv TK DAZTK

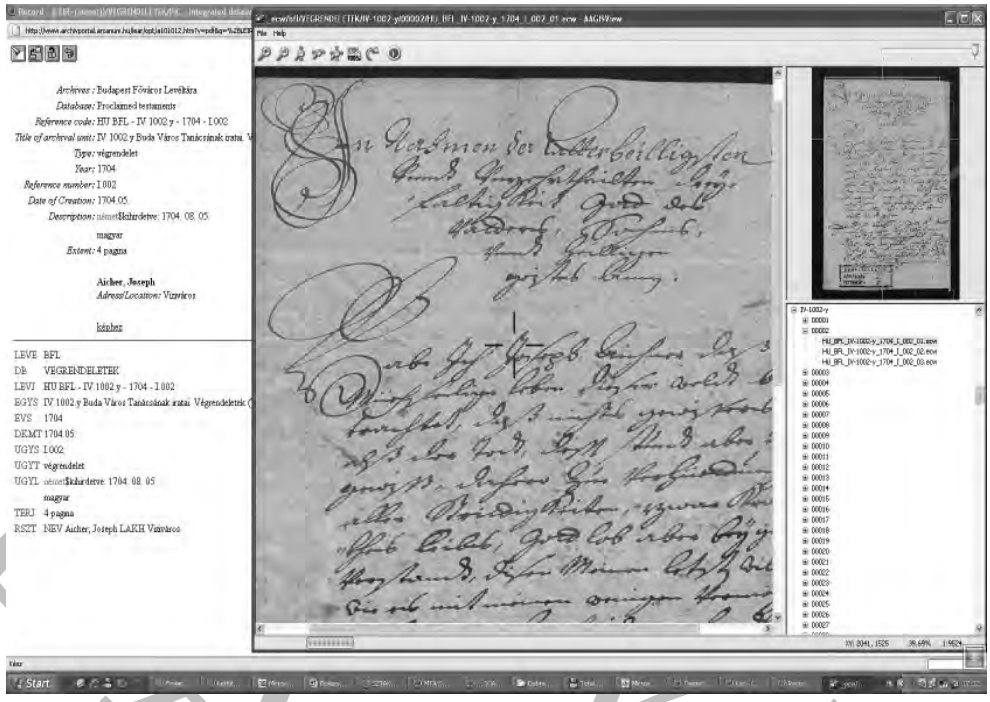

Prikaz zapisa sa digitalnim objektom

2. Baza podataka fondova i pod-fondova

Kao što je već spomenuto ranije, sadržaj ove baze podataka dolazi od sadržaja obavezne nacionalne baze, odnosno njenog softvera za registraciju (unos) osnovnih podataka o fondovima i pod-fondovima (Referentni broj, Naslov, Datum, Broj primjeraka) nazvanog E-Archivum. Ovaj softver još nema funkciju ujedinjene on-line publikacije podataka različitih institucija. Zato smo navedeno uključili u projekt Zajedničke baze. Nažalost samo 17 od 23 arhiva koji učestvuju u projektu sačuvali su svoje podatke – uglavnom nekompletne – u ovom sistemu. Čak ni zajednička baza podataka ne pruža potpun uvid u arhivsku građu koju ovi arhivi posjeduju, ali trenutno sadrži osnovne podatke o više od 30.000 fondova i 24.000 pod-fondova.

3. Katastarska mapa okruga

Mape i zapisi nastali pri različitim katastarskim procedurama u 19. stoljeću su idealan materijal za arhivsku saradnju i zajedničko on-line objavljivanje. Katastarske karte (mape) su pravljene prema jedinstvenim kriterijima na području cijele Habsburške Monarhije. Katastarski pregledi su u Mađarskoj vršeni uglavnom u periodu od 1850. do 1880. godine. Postoje 2 glavna tipa katastarskih karata koje se čuvaju u mađarskim arhivima:

- Originalni, u boji, zvanično kontrolisani ali nekompletni predmeti – koji se nalaze u okružnim arhivima;
- Crnobijele moderne kopije karata u posjedu Nacionalnog Mađarskog arhiva, koje su takođe nekompletne.

U periodu 2007.-2009. važan projekat digitalizacije, finansiran od strane Nacionalne Fondacije za kulturu, izvršen je sa ciljem da se digitaliziraju ove karte. Kao rezultat toga, oko 120.000 stranica je digitalizovano (oko 10.000 po okrugu). Naš zadatak bio je naći rješenje za internet publiciranje digitalizovanog materijala. Da bi ispunili taj zadatak, karte su morale imati georeferencu i biti spojene.

Imali smo mogućnost da obradimo karte naselja 10 okruga koje su čuvane u arhivima okruga, te 5 okruga iz zbirke čuvane u Nacionalnom Arhivu (u nekim slučajevima materijali okružnog i nacionalnog arhiva su se dopunjavali).

Georeferencirane karte naselja su sastavljene zajedno na nivou okruga i prikazane sa istim klijent softverom koji je korišten za prikaz digitaliziranih slika za zajedničku bazu podataka. Kako pronaći naselje/mjesto na ovim kartama okruga? Uveli smo odvojenu bazu podataka sa imenima naselja (12.500 zapisa) baziranim na historijskim novinskim izvorima.[1] Navedena imena su spojena sa geografskim kodom naselja(mjesta), te je na taj način veza imena mjesta i georeferentnog koda (lokacije) postala moguća.

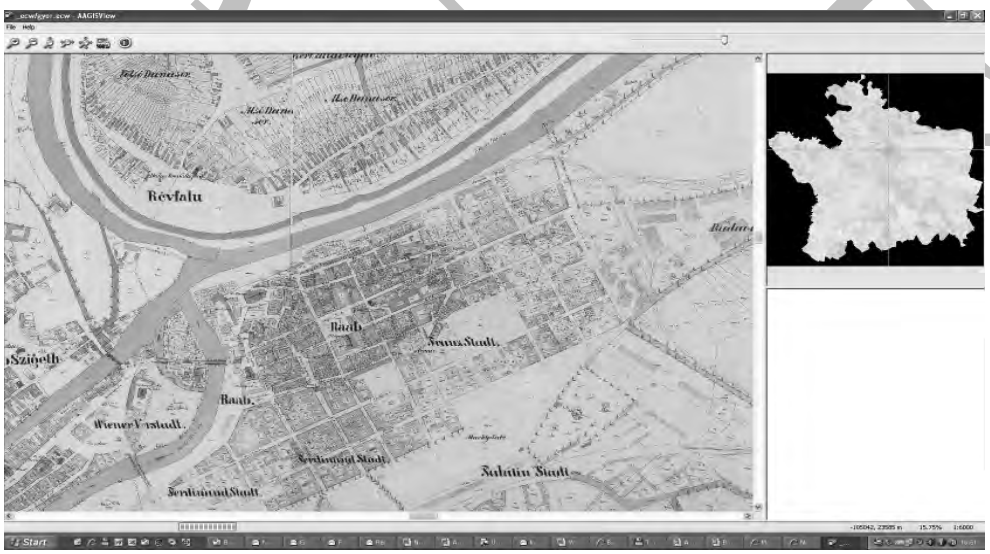

Prikaz katastarske karte Győr okruga i grada Győr (Raab)

1 Gyalay, Mihály: Magyar igazgatástörténeti helységnévlexikon [Leksikon naziva mjesta u historiji mađarske javne administracije.] CD-ROM, Arcanum, Budapest, 2007.

Publiciranje katastarskih karti kompletirano je sa kartama Druge vojno-topografske zemljišne analize koja je izvršena između 1857. i 1863. godine.

Kolekcija karata je već bila digitalizirana i georeferencirana, ali ne i objavljena na internetu prije ovog projekta. Već smo spomenuli da su katastarske karte nekompletne i nisu dostupne za svaki okrug. Zbog takvih okolnosti bilo je mnogo imena naselja u bazi podataka bez (geo)poveznice sa kartom. Stoga nam je bila potrebna osnovna mapa koja će prikazivati cijelu teritoriju kasnog Mađarskog kraljevstva prije 1920. godine. Iako je nivo vojne analize drugačiji od katastarske mape, ona se pokazala jako korisnom u rješavanju navedenih problema. U ovom trenutku podaci o nazivima naselja su prvo spojeni sa vojnom analizom i zatim, ako je dostupna, sa referentnom katastarskom kartom.

Karte druge vojne analize mogu biti prikazane klijent softverom, ali je kompanija koja je radila na implementaciji omogućila posebnu metodu publikacije istih koristeći uslugu Google Maps, i istu učinila dostupnom na stranama zajedničkog arhivskog portala, kako bi prezentirala ovu tehnologiju. Dvije su prednosti ovog metoda. Prva, ne treba vam nikakav softver za prikaz karata (mapa); drugo, možete pretraživati Google bazu podataka sa naseljima i imenima ulica. To omogućava pretraživanje koristeći suvremena imena mjesta.

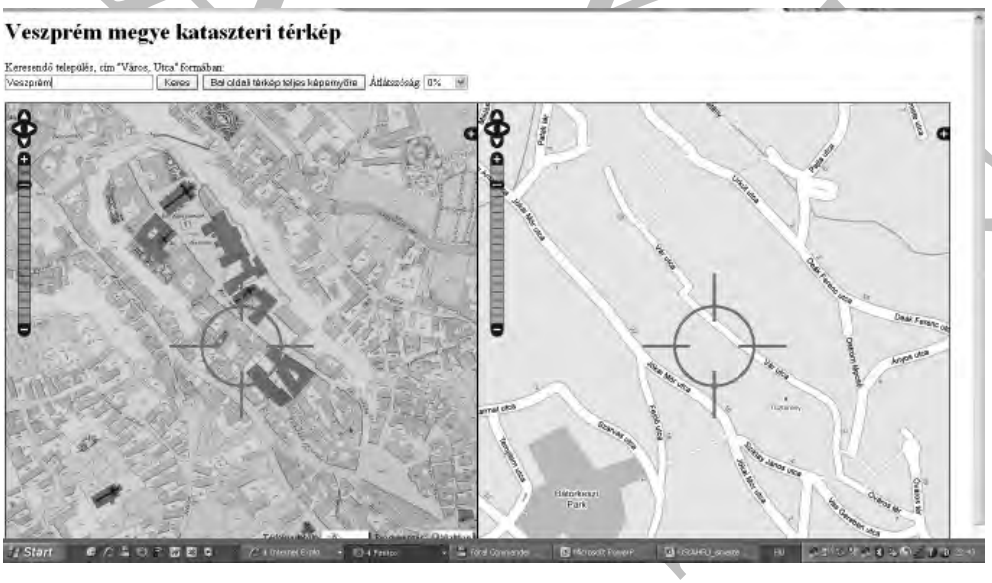

Katastarska mapa mjesta Veszprém na Google Maps aplikaciji

4. Digitalizirani dokumenti Komunističke partije

Komunistička stranka – Stranka mađarskih radnika MDP 1948.–1956.; Mađarska radnička partija, MSZMP 1856.–1989. – vladala je državom od 1948./1950. do 1989. godine. Protokoli partijskih organa su primarni materijal za izučavanje ovog perioda. Sa podrškom Nacionalne fondacije za kulturu, detalji upravljanja zemljom na okružnom nivou čuvaju se u Arhivu grada Budimpešte i 6 drugih okružnih arhiva (Békés, Heves, Jász-Nagykun-Szolnok, Nógrád, Pest, Somogy), i taj materijal je digitalizovan i pretvoren u PDF format u periodu 2007.-2010. godine.

Faksimili sa mogućnošću pretraživanja su objavljeni u okvirnom sistemu zajedničke baze. Metapodaci su bazirani na listama agendi protokola. Glavni problem je bilo ispunjavanje uslova za zaštitu podataka. Ovi protokoli sadrže mnogo ličnih informacija sa zaštićenim podacima. Strane koje sadrže iste su obilježene i ne mogu biti prikazane na internetu. Kompletna verzija sa zaštićenim podacima može biti korištena od strane istraživača koji imaju odgovarajuće odobrenje.

Oko 407.000 strana partijskih dokumenata je dostupno u Zajedničkoj bazi od kraja 2010. godine. Moguće ih je pretraživati koristeći metapodatke liste agendi (ključnih pojmova) ili sa punim pretraživanjem teksta cijelog dokumenta, što je takođe moguće.

5. Arhivske publikacije

Mađarske arhivske institucije tradicionalno su aktivne na polju publiciranja izvora, izdavanja godišnjaka, istraživačkih pomagala, kataloga, monografija, periodike različitih vrsta. Javni pristup rezultatima ovih radova je bio veoma ograničen do sada zbog teškoća pri distribuciji i dostupnosti. U okviru zajedničkog portala većina publikacija (sa oko 600.000 stranica) je digitalizirana, pretvorena u PDF format i objavljena u zajedničkoj bazi podataka. Publikacije 25 institucija (uključujući Nacionalni arhiv) i izdanja časopisa *Arhivske recenzije* (1951.–2007.) su dostupna sa mogućnosti pretraživanja cijelog teksta.

PREGLEDNI ZNANSTVENI ČLANAK

Baza podataka sa arhivskim publikacijama – rezultati pretraživanja

6. Arhontologija i imenik

Ova baza podataka, koja je razvijana u skladu sa istim principima i metodama kao i zajednička integrisana arhivska baza podataka, ujedinjuje individualne baze koje opisuju ne arhivske dokumente već osobe koje se spominju u arhivskim izvorima. Do kraja 2010. godine dvije baze podataka Arhiva grada Budimpešte i dvije baze Arhiva okruga Zala postavljene su na internet. Radi se o slijedećim bazama podataka:

– Građani (Burgeri) Slobodnih Kraljevskih gradova Budima i Pešte 1686.-1848.;
– Zvaničnici i Aldermen Trgovačkog grada Óbude 17. stoljeće – 1873.;
– Plemstvo Zala okruga 1790., 1829., 1845.;
– Zvaničnici Zala okruga.

Zajedničke integrisane mogućnosti pretraživanja

Svaka od pod-baza (integrisane baze podataka, fondovi i podfondovi, katastarske mape – nazivi naselja, dokumenti komunističke stranke, arhivske publikacije, arhontologija i imenik) ima svoj pretraživač.

Unified search of Archives

Words > * Index Search

Reference code > Index

truncation: * (any num. char.), ! (exactly one char.), ? (0 or 1 char.)

Filter by source

- ☐ Bács-Kiskun
- ☐ Baranya
- ☐ Békés
- ☐ B-A-Z
- ☐ Csongrád
- ☐ Fejér
- ☐ Gy-M-S (Győri)
- ☐ Gy-M-S (Soproni)
- ☐ Hajdú-Bihar
- ☐ Heves
- ☐ J-N-Sz
- ☐ Komárom-Esztergom
- ☐ Nógrád
- ☐ Pest
- ☐ Somogy
- ☐ Sz-Sz-B
- ☐ Tolna
- ☐ Vas
- ☐ Veszprém
- ☐ Zala
- ☐ Győr Város
- ☐ Székesfehérvár
- ☐ Tatabánya
- ☐ Vác Város
- ☐ Budapest Főváros Levéltára
- ☐ Magyar Országos Levéltár
- ☐ Magyar Levéltárosok Egyesülete
- ☐ Archival Delegation in Vienna
- ☑ Földmérési és Távérzékelési Intézet
- ☐ Arcanum Adatbázis Kft.
- ☐ Levéltári Közlemények

Filter by database

Integrated databases

- ☐ Criminal cases
- ☐ Orphans' Court files
- ☐ Legacy duty files
- ☐ Notarial records
- ☐ Proclaimed testaments
- ☐ Civil law cases
- ☐ Registry court
- ☐ Adresses (Budapest 1900)
- ☐ Budapest topography
- ☐ Minutes of corporate bodies
- ☐ Maps
- ☐ Plans
- ☐ Seals and heraldic paintings
- ☐ Thematic collections
- ☐ Chronology of Salgótarján
- ☐ Viennese inventory
- ☐ Photos

Searchable facsimile

- ☐ Archival publications
- ☐ Party records (MDP, MSZMP)
- ☐ Budapest Municipal Assembly 1873-1949

Settlements and byways

- ☐ Gazetteer (Gyalay)
- ☐ Byways
- ☐ House no.

☐ **Lists of fonds and subfonds (e-Archivum)**

☐ **Images, maps**

Clear Load Save

Sučelje zajedničkog pretraživača Zajedničke baze podataka (slika iznad)

Index - Words - Unified search of Archives - Mozilla Firefox

http://www.archivportal.arcanum.hu/kozos/a101022.htm?v=pdf&i=WRD&k=&f=wien&m=-1&a=expand&l=eng&o=1

Start wien Search

Pattern truncation: * (any num. char.), ! (exactly one char.), ? (0 or 1 char.)

```
8322 WIEN
   1 WIEN'S
   1 WIEN-
   2 WIEN1
   1 WIEN1953.
   2 WIEN2
   4 WIEN2004
   1 WIEN3
   2 WIEN~
   8 WIEN"
   1 WIENA
   1 WIENACH
   1 WIENAND
   2 WIENAOK
   1 WIENASCH
   1 WIENAYIBEN
   1 WIENBCN
  11 WIENBE
  39 WIENBEN
   1 WIENBERG
   1 WIENBERLIN,
   5 WIENBÖL
   1 WIENC
   1 WIENCRNEUSLADT
   1 WIENCZEROK
```

Next 100 Add Add+Close Close or

Indeks riječi za pretraživanje

Zajednički pretraživač baze omogućava istovremeno i lagano pretraživanje cijele zajedničke baze podataka sa jednim klikom. Korisnik može suziti pretragu označivši karakteristike traženog dokumenta (pomoću kvadradića), odabiranja arhivskih institucija ili podataka povezanih sa nekim digitaliziranim materijalom.

Svako polje za pretraživanje ima poseban indeks sa riječima i izrazima koji se mogu pretraživati, sa sadržajem vidljivim korisniku. Isti prikazuje čak i pogrešne i iskrivljene verzije riječi (imena, fraze), koji bi inače bile izostavljene iz baze.

Zaključak

Ovaj rad ima za cilj prikazati pozadinu i proces stvaranja Mađarskog arhivskog portala, koji nudi zajedničko riješenje za on-line objavljivanje baza podataka i digitaliziranih arhivskih dokumenata za arhivske instutucije koje sarađuju na projektu. Dvije su glavne funkcije portala:

- Pruža najnovije informacije o arhivima stručnjacima, korisnicima i široj javnosti (npr. pravila za istraživače i mogućnosti istraživanja, pravni okvir, nove publikacije, izložbe, konferencije, projekti, stručni vodiči i sl.).
- Opslužuje zajedničku bazu podataka integrisanu sa različitim arhivskim podacima i digitalizovanim arhivskim zapisima (mapama, dokumentima i slično) institucija koje su uključene u projekat.

Ovaj rad se fokusira na drugu stavku, te opisuje strukturu, sadržaj i usluge Zajedničke arhivske baze podataka, koja je sačinjena od 6 odvojenih baza (integrisane baze podataka, fondovi i podfondovi, katastarske karte – imena naselja, dokumenti komunističke partije, arhivske publikacije, arhontologija i imenik) u jedan okvirni sistem.

Summary

The paper summarizes the background and process of creation of the Hungarian Archives Portal, which provides a common solution for the on-line publication of databases and digitized archival documents for the cooperating archival institutions. The two main functions of the portal are:

Arhivski pregled

– provide up-to-date information on archives for professionals, for users and for the general public (e.g. research rules and possibilities, legal framework, new publications, exhibitions, conferences, projects, professional guidelines etc.);
– and service a joint database integrating the various individual archival data and digitized archival records (maps, documents, files, etc.) of the collaborative institutions.

The paper focuses on the second function, describing the structure, content and services of the Joint Archival Database, which is made up of six separate databases (integrated database, fonds and subfonds, cadastral maps – settlements names, documents of the communist party, archival publications, archontology and name directories) in one frame system.

Arhiv TK
DAZ TK

Dr. Deborah ROGOZNICA
Vladimir DROBNJAK
Pokrajinski arhiv Kopar

ISKUSTVA NAKON DVIJE GODINE UVOĐENJA I PRAKTIČNE UPOTREBE WEB APLIKACIJE ARIS SA POSEBNIM OSVRTOM NA RAD SA STVARAOCIMA NA PODRUČJU JAVNE UPRAVE I SUDSTVA

Abstrakt: *U Pokrajinskom arhivu Kopar je od 2009. godine za popisivanje na terenu uvedena internetska aplikacija ARIS – Arhivski regionalni informacijski sistem. Rad s tom aplikacijom uvodi mnogo novosti na području arhivistike, jer od arhivista zahtijeva nove pristupe i oblike sudjelovanja sa stvaraocima na terenu. Stvaranje aplikacije ARIS naime, pored novih tehnoloških zahtjeva, unosi također i novu, drugačiju praksu u radu i kontaktu sa stvaraocima u smislu nuđenja cjelovite potpore, kako kod odabira arhivske građe, tako i kod trajnog uređivanja i vođenja dokumentarnih arhiva sa namjerom, da bi građa bila popisana, uređena i tehnički opremljena u skladu sa suvremenim standardima. U prilogu su predstavljena iskustva, koja su se u dvogodišnjem periodu oblikovala na području uprave i pravosuđa pri uređivanju i popisivanju građe na terenu. Opisani su specifični oblici stručne potpore i obrazovanja, koji su bili uvedeni pri radu sa stvaraocima i predstavljeni novi sistemi nadzora tog procesa od strane arhiva i arhivista.*

Ključne riječi: A*rhivska građa, ARIS (Arhivski informacijski sistem), uprava, pravosuđe, potpora stvaraocima*.

Uvod i opći pregled razvoja aplikacije zadnje dvije godine

Na prijelomu milenija smo u Pokrajinskom arhivu Kopar došli do spoznaje, da je savladavanje prilika na terenu, odnosno kod stvaralaca od ključnog značaja za savladavanje našeg stručnog rada općenito. Zato je odluka za razvoj internetnog informacijskog sistema bila nekakav prirodni izbor, nužna posljedica spomenutog saznanja.

Prema gruboj ocjeni, koju smo prije neke godine dana napravili za potrebe planiranja budućih potreba za arhivska skladišta, na terenu nas danas čeka još

cca 8000 dm građe, što je prilično više od toga, što imamo u Arhivu (trenutno 5741 dm na pet arhivista, od kojih je jedan još i direktor arhiva). U još uvijek prisutnom općem trendu brzog narastanja količine ostvarene dokumentacije i uz istovremeno ograničavanje zapošljavanja stručnih radnika od strane države, te ograničavanje investicija u javne zavode, u narednim godinama će se odnos između preuzete i još nepreuzete građe i dalje pogoršavati, tako da ćemo se brzo naći u situaciji, kada bez radikalnog obrta u načinu i filozofiji rada, savladavanje građe kod kuće i na terenu jednostavno neće više biti moguće. Uvjereni smo, da smo u Pokrajinskom arhivu Kopar s obzirom na to izabrali pravi put, potrebno bi nam bilo više realne potpore od strane države.

Od juna 2009. godine do juna 2011. godine smo, uz pomoć ARIS-a, na terenu uredili, popisali i tehnički opremili 197,8 dm građe, od toga 127,7 dm sa područja uprave, 70,1 dm sa područja pravosuđa, 83,4 dm sa područja školstva i 2,2 dm građe jednog društva. Od januara 2010. do juna 2011. godine smo obavili preko 150 stručnih posjeta kod stvaralaca, od kojih je bilo 48 povezanih sa upotrebom ARIS-a. Pri tom je potrebno uvažiti činjenicu da većinu posjeta izvedemo timski - kako zbog čisto arhivskih stručnih pitanja (u zajedničkoj komisiji za odbiranje su ionako uvijek imenovana dva arhivista), tako i zbog rada sa ARIS-om.

Januara 2010. godine smo imali prvi veći dobitak kod službenog preuzimanja, kada smo uveli pretraživač po bazi podataka. Pretraživač je prilično obuhvatan i precizan, a omogućava kako opće traženje, tako i filtrirano traženje po svim nivoima popisa te po osobama. Za vanjske posjetioce je zasada omogućeno traženje samo po fondovima. Druge novosti u 2010. godini su bile usmjerene prije svega na poboljšanje već postojećih funkcionalnosti.

U 2011. godini smo obnovili internet stranice, koja je sada suvremeni internet portal, a ARIS je dobio svoju vlastitu poddomenu http://aris.arhiv-koper.si i tako istovremeno ušao u svoju novu zrelu fazu varijante 2.0, jer je dobio modul za rad u pogledu stabla i širenja kako sistemskog modela, tako i aplikacije za potrebe popisivanja na nivou dokumenta (fizičke osobine popisnih jedinica, zemljopisna imena...). S tim smo skoro u cijelosti zadovoljili zahtjevima međunarodnih standarda vezano za popisivanja građe i stvaralaca te ih u mnogo čemu i prestigli, a ARIS je posto jedan od najboljih nisko cjenovnih arhivskih informacijskih sistema u svjetskim mjerilima.

Šta omogućava ARIS 2.0

ARIS u svojoj drugoj produkcijskoj varijanti omogućava:

- Internetne informacije o djelovanju arhiva, pregled informacija javnog značaja i sl.;

- Sigurnu prijavu registriranih korisnika i registraciju novih;
- Hijerarhično dodjeljivanje uloga korisnicima (na primjer: skrbnik registra arhivistu dodijeli ulogu skrbnika nekog fonda, a skrbnik fonda može odrediti popisivače fonda odnosno podfonda);
- Vođenje registra fondova u skladu sa standardom ISAD(G);
- Vođenje evidencije osoba u skladu sa standardom ISAAR(CPF) i određivanje njihovih uloga u dijelu sa građom (stvaralac, izručitelj, dokumentirana osoba…);
- Povezivanje među osobama (predak – nasljednik);
- Evidenciju specifičnih skupina osoba (npr. pravne osobe sa zajedničkom historijom);
- Povezivanja između fondova i osoba s obzirom na njihove uloge u radu sa građom (zasada na nivou fonda, odnosno podfonda);
- Vođenje arhivskih i provenientnih klasifikacijskih planova;
- Povezivanje klasifikacijskih planova sa popisanom građom kako na nivou fonda odnosno podfonda, tako i na nivou spisa odnosno dokumenta;
- Osnovno popisivanje građe (nije primjereno za popisivanje starih isprava, fotografija i sl.) i traženje popisnih jedinica;
- Napredno popisivanje na nivou dokumenta (popis isprava, fotografija i sl.);
- Popis geografskih imena i njihovo povezivanje sa popisnim jedinicama;
- Automatsko dodjeljivanje uzastopnih brojeva tehničkim i popisnim jedinicama;
- Automatsko povezivanje među fondovima, odnosno podfondovima, te popisnim i tehničkim jedinicama;
- Mogućnost rada u pogledu stabla (nedostatak pojedinih popisnih jedinica ili cjelina grana po drugoj hijerarhiji stabla);
- Automatsko ažuriranje signatura po promjenama u hijerarhiji stabla;
- Mogućnost organizacije popisa po podfondovima (više popisivača može raditi istovremeno – svaki na svom podfondu);
- Mogućnost redovnog nadzora kvalitete rada popisivača;
- Izrada automatskih ispisa u pdf formatu (zasada samo naljepnice za arhivske kutije i spisak popisne građe);
- Sposoban pretraživač po bazi podataka;

Finansijska slika

Redovno financiranje razvoja je od ključnog značaja za svaki poslovni sistem. Kao proračunska ustanova sa skromno odmjerenim sredstvima u Pokrajinskom arhivu Kopar imamo velike teškoće sa osiguravanjem sredstava za održavanje i razvoj novih funkcionalnosti. Zato je naročito značajno vlasništvo

PREGLEDNI RAZDELEK

nad sistemom, koji nam omogućava, da ga ponudimo stvaraocima arhivske građe kao svoju uslugu. Na takav način možemo barem djelom da pokrijemo dosadašnje troškove, te si olakšamo dostizanje nužno potrebnog razvoja. U zadnje dvije godine (do juna 2011.) smo imali 15.264 € troškova (sa PDV-om), a sa radionicama i uporabom aplikacije na terenu smo zaradili 3.301 € (bez PDV). U narednim godinama možemo realno očekivati bitno bolje prilike u pravcu samofinanciranja razvoja i održavanja, a naročito ako bi nam se pridružili i drugi arhivi.

Stvaraoci sa područja uprave i pravosuđa na području kojeg pokriva PAK

Područje, kojeg pokriva PAK obuhvata područje upravnih jedinica: Ilirska Bistrica, Izola, Kopar, Piran, Postojna i Sežana. Pravne osobe i njihove organizacijske jedinice sa područja Uprave i lokalne samouprave, te pravosuđa, za čije preuzimanje i čuvanje javne arhivske građe je nadležan PAK određen je u Spisku pravnih osoba i njihovih organizacijskih jedinica, kojeg je na osnovu tadašnjeg 14. člana Zakona o arhivskoj građi i arhivima[1] 2005. godine izdao ministar za kulturu.[2] Zbog promjena kao što su bile ukidanja, reorganizacije i uspostave novih javno-pravnih osoba, koje su na osnovu sadašnjeg važećeg zakonodavstva[3] svoju arhivsku građu dužne predavati PAK-u, broj stvaralaca se promijenio i iznosi sada 27 stvaralaca sa područja uprave i dvadeset sa područja pravosuđa.[4]

Sa državnom upravom razumijemo djelatnost, koja se prema određenim svojim karakteristikama razlikuje od drugih državnih djelatnosti, to jest zakonodavstva i sudstva. U funkcionalnom smislu zahvata, državna uprava izvršava djelatnosti i zadatke izvršnih organa vlasti, u organizacijskom smislu to je zbir organa (izvršnih i upravnih), koji te funkcije obavljaju. U organizacijskom smislu one obavljaju aktivnosti državne uprave: vlada kao najznačajniji i najviši organ izvršne funkcije vlasti, državni upravni organi (ministarstva sa svojim organima u sastavu); upravne jedinice kao dekoncentrirani dio izvođenja zadataka: samoupravne lokalne zajednice, poduzeća i druge organizacije, te pojedinci, koji imaju javno ovlaštenje za obavljanje nekih funkcija državne uprave.[5]

1 Zakon o arhivskoj građi i arhivima, UL RS, br. 20/97.

2 Spisak pravnih osoba i njihovih organizacijskih jedinica, za čije preuzimanje i čuvanje javne arhivske građe su nadležni Arhiv Republike Slovenije, Historijski arhiv Ljubljana, Pokrajinski arhiv Kopar, Historijski arhiv Celje, Pokrajinski arhiv Maribor, Pokrajinski arhiv Nova Gorica i Historijski arhiv Ptuj, br. 036-1/2005-5 od dana 28.1.2005.

3 Zakon o zaštiti dokumentarne i arhivske građe i arhivima, UL RS 86/2006.

4 Trenutno teče u svim arhivima »pregled stvaralaca« i njihovo unošenje u jedinicu baze podataka – Registar stvaralaca (REGUST), kojeg vodi Arhiv republike Slovenije.

5 B. Grafenauer: *Javna uprava*, str. 49.

Među stvaraoce arhivske građe sa područja uprave, koji predaju arhivsku građu Pokrajinskom arhivu Kopar spadaju upravne jedinice (Kopar, Izola, Ilirska Bistrica, Piran, Postojna, Sežana), općine kao samoupravne lokalne zajednice (Kopar, Divača, Hrpelje-Kozina, Ilirska Bistrica, Izola, Komen, Piran, Pivka, Postojna, Sežana), područni uredi i uprave (Poreski ured Kopar i Postojna, Geodetska uprava Kopar) te neki zavodi i agencije, koji imaju ovlaštenja za izvođenje određenih upravnih funkcija. Posebnost za obalno područje predstavljaju talijanske samoupravne narodne zajednice, koje su organizirane na nivou općina (Kopar, Izola, Piran) sa namjenom zadovoljavanja temeljnih potreba talijanske narodne zajednice u Sloveniji, dok općinske samoupravne narodne zajednice povezuju u talijansku samoupravnu narodnu zajednicu u Republici Sloveniji (Obalna samoupravna zajednice talijanske narodnosti).[6]

Pokrajinski arhiv Kopar trenutno čuva 2378,3 dužnih metara građe sa područja uprave u okviru 316 fondova. Ocjenjujemo, da se na terenu nalazi još toliko metara građe za kojeg je već istekao tridesetogodišnji rok predaje te će ga Pokrajinski arhiv Kopar u narednom periodu morati preuzeti.

Izraz pravosuđe se upotrebljava za označavanja područja djelovanja, koje se odnosi na različite djelatnosti u vezi sa izvođenjem sudske funkcije. Isti izraz se upotrebljava i u organizacijskom smislu za označavanja organa, koji djeluju na tom području. Sklop tih organa nazivamo i pravosudni sistem, koji zahvata sudove i neke druge organe i službe, koji su trajno povezani sa djelovanjem sudske funkcije: tužilaštva, odvjetnici i organi pravosudne uprave.[7]

Među stvaraoce arhivske građe sa područja pravosuđa, koji su dužni svoju arhivsku građu predavati Pokrajinskom arhivu Kopar spadaju prema teritorijalnoj nadležnosti jedan viši sud (Viši sud Kopar), jedan okružni sud (Okružni sud u Kopru), četiri okružna suda (Ilirska Bistrica, Kopar, Postojna i Sežana), jedno vanjsko odjeljenje vrhovnog državnog tužilaštva (Vanjsko odjeljenje vrhovnog državnog tužilaštva u Kopru), jedno okružno državno tužilaštvo (Okružno državno tužilaštvo u Kopru) sa tri vanjska odjeljenja (Postojna, Sežana, Piran), jedan radni sud (Kopar) i jedno vanjsko odjeljenje državnog pravobranilaštva (Vanjsko odjeljenje državnog pravobranilaštva u Kopru) te osam notara (tri u Kopru, jedan u Izoli, jedan u Piranu, jedan i Ilirskoj Bistrici, jedan u Postojni i jedan u Sežani).

Pokrajinski arhiv Kopar trenutno čuva iz okvira pravosuđa 76 fondova u obimu od 1843,3 metra dužnih arhivske građe. Na terenu se nalazi još približno 1,5 km arhivske građe, među kojim se nalazi iznimno značajna arhivska građa u pogledu potrebe osiguravanja trajne pravne sigurnosti, koja se zbog upotrebljivosti pri vođenju postupaka još uvijek nalazi na čuvanju kod nadležnih sudova (nasljedstva, zemljišne knjige).

6 Zakon o samoupravnih narodnih skupnosti , UL RS 65/1994.

7 Grad et. al.: Državno uređenje Slovenije, 1999, str. 175.

Upotreba aplikacije ARIS na području uprave i pravosuđa

Od uvođenja aplikacije ARIS 2009. godine za njenu upotrebu kao aplikacije popisivanja arhivske građe opredjelilo se osam stvaralaca: četiri stvaraoca su izabrali spomenuti pristup za period šest mjeseci, a tri stvaraoca su sklopili stalan pristup u periodu jedne godine. Za trajni pristup su se odlučili JU Kopar, JU Postojna i JU Sežana, a za ograničeni pristup JU Ilirska Bistrica, DU Postojna, GU Kopar i općina Izola. Iz područja pravosuđa se za popisivanje sa aplikacijom ARIS do sada odlučio samo jedan stvaralac, dva stvaraoca (jedan okružni i jedan radni sud) će sa popisivanjem početi u tekućoj godini. Manji broj stvaralaca na tom području proizilazi iz okolnosti, da je većina predaje pravosudne građe do 1976. godine već obavljena između 2003. i 2008. godine. Baš u tom periodu je bilo obavljeno obimno predavanje građe, koja je bila oslonjena na informatizirani odabir arhivske građe i uvođenje istog u nov računarski sistem popisivanja, koji je doveo do razvoja aplikacije ARIS. Slijedeće predavanje građe sudova, koji na pravosudnom području predstavljaju najveće stvaraoce građe, predviđeno je nakon 2025. godine.[8]

Dosada je sa internetnom aplikacijom ARIS sa područja uprave urađeno 34 popisa i 3 popisa sa područja pravosuđa. Pored toga moramo uračunati i 3 popisa fondova privrednih organizacija, koji su bili preuzeti od upravnih jedinica (sve skupa 200,5 dm građe upravnih jedinica i sudova te 85,6 dm drugih provenijencija).

Organiziranost obrazovanja, izbor nastavnih sadržaja i upotreba nastavnih sredstava.

Rad sa aplikacijom na području arhivistike donosi novine, jer od arhivista zahtijeva nove pristupe i oblike suradnje sa stvaraocima na terenu. Uvođenje aplikacije ARIS uz tehnološke vidike unosi i novu praksu pri radu i kontaktu sa stvaraocima, u smislu nuđenja cjelovite potpore, kako pri odabiranju arhivske građe tako i kod trajnog uređenja i vođenja njihovih arhiva s ciljem da bi arhivska građa bila popisana, uređena i tehnički opremljena u skladu sa suvremenim standardima.

Jedan od prvih prioriteta, koji se iskazao prilikom uvođenja aplikacije ARIS bila je potreba za primjerenim obrazovanjem stvaralaca, kako za upotrebu kod popisivanja arhivske građe, tako i kvalitetnom izvedbom cjelovitog radnog procesa odabiranja i uređivanja arhivske građe.

8 O tome gledaj više: Krnel-Umek, Drobnjak**:** Informatizacija odabiranja arhivske građe pravosuđa na primjeru južne Primorske. V: Sistemi za upravljanje sa dokumentima, Savjetovanje DOK_SIS 2005, Kranjska gora, 14.-16. septembar 2005. - Ljubljana : Media.doc, 2005.

DRAFT

Za tu namjenu je oblikovan poseban program dodatnog osposobljavanja za radnike koji rade sa dokumentarnom i arhivskom građom, u obliku radionica, usmjerenih ka rješavanju problema koji se pojavljuju kod uređivanja arhivske građe i njenog popisivanja sa internetnom aplikacijom ARIS-a, na osnovu praktičnih primjera i vježbi. Radionice su usmjerene ka pridobivanju novog znanja na području specifičnog radnog procesa, ali istovremeno i na razvijanje afiniteta i odgovornosti spram koncepta kulturnog nasljeđa, s posebnim naglaskom na vrednovanje arhivske građe kao kulturnog spomenika.

Sistem obrazovanja je bio oblikovan na klasičnom andragoškom ciklusu, tj. modelu obrazovanja odraslih, koji teče kao sistematična i namjenska djelatnost prema izabranim metodama i fazama. Andragoški ciklus, predstavlja model za planiranje, provedbu i evaluaciju obrazovanja odraslih. Definira se kao „sistem postupaka, sa kojima se ostvaruju ciljevi obrazovanja odraslih“, pri čemu se određuje obrazovanje kao sistematična i namjenska djelatnost, koja teče po izabranim metodama i u više faza. Tipični andragoški ciklus po pravilu čine slijedeće faze: proučavanje obrazovnih potreba, planiranje obrazovanja, koje zahvata oblikovanje ciljeva, planiranje organizacije; obrazovanje, sadržaj i metoda evaluacije; izvođenje i vrednovanje.[9]

Obrazovanje je namijenjeno radnicima pravnih lica koja su dužna svoju arhivsku građu, na osnovu važećeg zakonodavstva i spiska stvaralaca arhivske građe, predavati Pokrajinskom arhivu Kopar. U većini primjera se radi o licima koja su već obavila provjeru osposobljenosti na osnovu Pravilnika o stručnoj osposobljenosti učesnika pravnih lica, te radnika ponuđača usluga, koji rade s dokumentarnom građom.[10] Dodatno obrazovanje se iskazalo kao potrebno iz perspektive izručivanja arhivske građe, koju određuje poglavlje 9.2 Uredbe o čuvanju dokumentarne i arhivske građe, a prije svega članovi 630, 66 i 68.[11]

Prilikom dosadašnjih iskustava sa obrazovanjem stvaralaca, uz upoznavanje zakonskih podloga i teoretskih polazišta, ukazala se i potreba za organizacijom praktičnih vježbi, koje osiguravaju savladavanje teorije i prakse postupanja sa arhivskom građom. U tom okviru su bili oblikovani nastavni ciljevi obrazovanja i strategije za njihovo dostizanje. Planiranje nastavnog procesa zahtijeva i istovremeno određivanje pojedinih sadržaja, pripremu pomagala i potrebnih tehničkih sredstava.

Obrazovanje je bilo strukturirano na dva modula, koji zajedno vode dvojica arhivista. U okviru prvog obrazovnog modula, „Upravljanje sa dokumentarnom građom i materijalno čuvanje dokumentarne građe“, učesnici kroz praktične

9 Ličen: *Uvod u obrazovanje odraslih med modernu i postmodernu*, str. 99.

10 Pravilnik o stručnoj osposobljenosti službenika javnopravnih osoba te radnika ponuđača usluga, koji rade sa dokumentarnom građom, UL RS 132/ 2006; 38/2008.

11 Uredba o čuvanju dokumentarne i arhivske građe, UL RS 86/2006.

vježbe stječu osnove za samostalno i pravilno upravljanje sa dokumentarnom i arhivskom građom (*tabela a*).

Sadržaj	Ciljevi	Pojmovi/ Pomagala
Upravljanje sa dokumentarnom građom	Upoznavanje sa sistemom uređivanje građe u stalnoj zbirci i priprema kancelarijskih evidencija Rokovi čuvanja dokumentarne građe	- Kancelarijska evidencija (model – šta mora sadržavati) - Rokovi čuvanja (mape, buntovi, etikete)
PRAKTIČNE VJEŽBE: **Učesnici aktivno sudjeluju u praktičnim vježbama** **(**priprema građe i sredstava, koje će učesnici trebati za radionicu: model kancelarijske evidencije, mape, svežnji, arhivska kutija, etikete, građa)		
Materijalna zaštita dokumentarne građe	Upoznavanje sa osnovama materijalnog čuvanja dokumentarne građe (značaj, razlozi, postupci) Upoznavanje sa pravilnom tehničkom opremom dokumentarne i arhivske građe	- Rukavice - Pomagala za odstranjivanje spajalica i drugih željeznih dijelova - Mape, buntovi, arhivska kutija
PRAKTIČNE VJEŽBE **Učesnici aktivno sudjeluju u praktičnim vježbama** **(**priprema građe i sredstava, koje će učesnici trebati za radionicu: rukavice, pomagala za odstranjivanje, mape, buntovi, arhivske kutije, građa)		

Tabela a:
Modul 1: Upravljanje sa dokumentarnom građom i materijalno čuvanje dokumentarne građe

U okviru drugog modula, „Odabiranje arhivske građe iz dokumentarne građe i popisivanje arhivske građe“, učesnici radionice upoznaju osnove arhivistike i definiciju arhivske građe, te se osposobljavaju za popisivanje iste s aplikacijom ARIS i unosom potrebnih podataka u sam računarski program (*tabela b*).

Sadržaj	Ciljevi	Pojmovi/ Pomagala
1. Način i postupak odabiranja arhivske građe iz dokumentarne građe	Upoznavanje sa postupkom odabiranja arhivske građe iz dokumentarne građe Označavanje arhivske građe u omotima	- Pismena stručna uputa (model – šta sadrži, kako po njemu postupamo) - omoti, signiranje, ispisivanje sadržaja

PREGLEDNIK

2. PRAKTIČNE VJEŽBE **Učesnici aktivno sudjeluju u praktičnim vježbama** **(**priprema građe i sredstava, koje će učesnici trebali za radionicu: model pismene stručne upute, omoti, pisala, građa)		
3. Računarsko popisivanje arhivske građe sa aplikacijom ARIS	Upoznavanje sa postupkom popisivanja i programskom aplikacijom za popisivanje ARIS Izrada popisa	- arhivska jedinica, - klasifikacija - računari - printer
4. PRAKTIČNE VJEŽBE **Učesnici aktivno sudjeluju u praktičnim vježbama** **(**priprema građe i sredstava, koje će učesnici trebati za radionicu: pristup aplikaciji, dodjela privremenih lozinki, priprema računarske opreme, građa)		

Tabela b:
Modul 2: Odabiranje arhivske građe iz dokumentarne građe i popisivanje arhivske građe

Iz tog aspekta i sama izvedba radionice zahtijeva nezanemarljive organizacijske radnje iz sadržajnog, logističkog i tehničkog aspekta, kroz pretpripremu nastavnih, tehničkih i drugih sredstava, te pomagala npr. računarske opreme, specifičnog računarskog softvera tj. posebne testne baze, dodjeljivanje korisničkih imena, lozinki i slično. Također, treba izvršiti selekciju i pretpripremu odgovarajuće arhivske građe primjerene za obrazovne potrebe pojedinih učesnika radionice.

Konačna faza evaluacije predviđa kako grupni, tako i kasniji pojedinačni razgovor i kontakt sa učesnicima obrazovanja. Povratna informacija o razumijevanju i savladavanju radnog procesa te o eventualnim dodatnim individualnim potrebama stvaralaca predstavlja dragocjen element za provjeravanje odnosa između postavljenih i dostignutih ciljeva, a omogućava i međusobno upoznavanje i uspostavljanje osobnog kontakta sa osobama odgovornih za dokumentarnu i arhivsku građu kod određenog stvaraoca. Njihova aktivnost, od upravljanja s građom do predaje iste nadležnom arhivu, predstavlja bitan i neophodan element za njeno pravilno, trajno čuvanje.

Od novembra 2010. do juna 2011. godine smo organizirali tri radionice, na kojima je sudjelovalo 38 učesnika. Interes za takve radionice kod stvaraoca je velik, ali nažalost zbog nedostatne opreme zasada možemo primiti samo dvanaest učesnika po radionici, s tim da učesnici i tada rade u parovima.

DRAFT

Planiranje radnog procesa popisivanja

Kako je već spomenuto, uvođenje aplikacije ARIS sa tehnološkog aspekta unosi i novu praksu pri radu i kontaktu sa stvaraocima na terenu, jer od nadležnog arhiviste zahtijeva još temeljitije planiranje, te konstantni nadzor izvođenja radnog procesa. Ključni značaj kod planiranja ima proučavanje organizacijske strukture stvaraoca, vrste dokumentarne građe koju čuva, te pripadajućih evidencija, ne samo sa aspekta valorizacije građe, nego i zbog prethodne strukturacije fonda i unosa sistema razvrstavanja građe, koji na području uprave, a također i pravosuđa se oslanja na standardiziranu upotrebu brojčanih ili slovnih klasifikacija i oznaka. Nadležni arhivista u suradnji sa skrbnikom sistema mora unaprijed strukturirati potrebne nivoe popisivanja te ih povezati sa potrebnim elementima popisivanja. U praksi, to znači strukturiranje fonda, zbirke, podfonda ili serije te stvaranje potrebnog povezivanja sa pripadajućim klasifikacijskim planom, koji je prethodno već unesen u sistem od strane nadležnog arhiviste. Prethodno određivanje "popisivačkog konteksta" omogućava korisniku unos podataka u informacijski sistem na osnovu jasno oblikovanog sistemskog okruženja tj. izbor elemenata popisivanja.

Radionica održana 12.5.2011. godine

Izvedba i praćenje popisivanja arhivske građe na terenu

Početak popisivanja započinje sa uređenjem pristupa za kojeg je zadužen skrbnik aplikacije. Dodjelu fonda popisivaču i praćenje popisivanja izvodi nadležni arhivista, u ulozi skrbnika fonda. Aplikacija nudi nadležnom arhivisti mogućnost stalnog nadgledanja popisivanja, što omogućava brzi odaziv na moguće upite i manju potrebu za fizičkom prisutnošću na terenu. Nuđenje potpore uz klasični oblik stručnih posjeta teče, također, preko internetne komunikacije, jer sistem informatiziranog popisivanja arhivske građe zahtijeva tijesan odnos

sa stvaraocem, brz odaziv i kontinuirani nadzor. Pokazalo se da popisivanje u određenim fazama napreduje prilično brzo, a zatim se pojave periodi kada se sa radnim procesom prekine, odnosno isti miruje. Takav nekontinuirani sistem rada proizilazi, prije svega, iz okolnosti da stvaraoci za popisivanje i uređivanje građe upotrebljavaju privremeno zaposleno osoblje, tj. studente ili zaposlene preko javnih radova.

Stvaralac	
Popisivač	
Datum pregleda	
Fond	
Stanje popisa	
Konstatacije:	

Tabela c.: Popisivanje sa aplikacijom ARIS – sedmični pregled

Sa sedmičnim, po potrebi i dnevnim praćenjem popisivanja preko internetne aplikacije, možemo izbjeći eventualne greške, odnosno pravovremeno ih popraviti. Iz spomenutih razloga se za praćenje procesa popisivanja kao dobra pokazala priprema i upotreba posebnih tabela za usputnu kontrolu rada, na osnovu kojih možemo dobiti podatke o količini popisane građe u određenom vremenskom periodu, ali i druge konstatacije (*tabela c*).

Predaja arhivske građe u Arhiv

Prije preuzimanja građe u Arhiv bila je uvedena praksa pregleda popisane građe. Pregled arhivske građe i konstatacija eventualnih nedostataka se pokazala dobrom iz perspektive otklanjanja grešaka i samog završetka popisivanja. U tu namjenu bio je uveden i pomoćni obrazac u kojem se, uz sve potrebne podatke koji se odnose na stvaraoca, navodi i obim popisane građe, predviđeni termin za predaju građe, konstatacije o građi (stanje građe i njena tehnička opremljenost) te eventualni poslovi, koje je pravno lice dužno obaviti prije predaje građe nadležnom arhivu. Nakon otklanjanja eventualnih nedostataka predaja građe se obavlja na osnovu zapisnika o preuzimanju, kojeg propisuje i važeće zakonodavstvo i to u 67. članu ZVDAGA. Nakon predaje cjelovite građe i sastavljanja zapisnika o preuzimanju, popisivaču se oduzme pristup ARIS aplikaciji, čime se i zaključi radni postupak.

Arhivski DANI

Rezime

Web korištenje ARIS-a, arhivskog regionalnog informacijskog sistema, uvedeno je zarad katalogizacije kod stvaralaca i u Regionalnom arhivu Koper tokom 2009. godine. Rad na uvođenju nekih novina u arhivsku praksu pratilo je i korištenje ARIS-a, jer su zahtjevi moderne prakse išli u smjeru i oblikovali se spram saradnje stvaralaca arhivske građe i nadležnih arhiva.

Državna i lokalna administracija u zadnje tri decenije stvorila je velike količine dokumenata i još širi spektar različitih materijala kojima je sve teže rukovati iz perspektive klasičnog arhivskog katalogiziranja.

Iz ovih razloga važno je pitanje bilo osloniti se na tehničke mogućnosti pri radu sa arhivskim materijalima, ali i ispoštovati odgovarajuću legislativu pri katalogizaciji arhivskog materijala. ARIS web aplikacija podržava proces odabiranja arhivskih materijala iz dokumentacije, odnosno registraturne građe, imajući na umu i određene normativne principe i međunarodne standarde, te potpuno podržava izvođenje spomenutih radnih procesa sa minimalnim troškovima i za stvaraoce građe, i za nadležni arhiv.

Efikasnost našeg sistema potkrepljuje i podatak o zavidnom broju korisnika ARIS-a, prije svega iz sektora državne i lokalne administracije, te pravosuđa, koji i jesu najveći stvaratelji arhivskog materijala.

Summary

Web use of ARIS – Archival regional information system was introduced for cataloguing at the creators and in the Regional archives of Koper as well since 2009. Work with it is introducing many novelties ina archival practice, because it demands new approaches and shapes of cooperation with creators.

Governmental and local administration in last three decades creates large amount of documents and much wider specter of documentary materials which is increasingly more heaviliy manageable from point of view of classical approach to archival cataloguing.

From this reason next to tehnical meatness of archival material and of its catalouging that is determined with the valid legislation, is so important question of appropriate and successful computer support to the process of selecting of archival material from documentary material. The web application ARIS offers, bearing in mind determined normative principles and international standards, completely support over execution of mentioned working processes on minimal costs to both: to creators of archival material and to archives.

Systemically efficiency of our computer support confirms incremental number of users of ARIS for cataloguing, above all in field of governmental and local authority and judiciary, that are introducing the largest creators of archival material.

Mr. Dragan KRSMANOVIĆ
Agencija "Arhiv-asistent" Užice

DIGITALIZACIJA ARHIVSKE GRAĐE KAO OBLIK NJENE ZAŠTITE – PRIMER DIGITALIZACIJE ARHIVSKE GRAĐE IZ PERIODA NATO NAPADA NA SRJ (MART-JUNI 1999. GODINE)

Abstrakt: *Dokumenta iz ratnog perioda imaju poseban značaj za proučavanje političke ali i društvene istorije svake zemlje. Zbog značaja ali i obima ove građe potrebno je obezbediti njenu zaštitu i efikasan pristup istoj. Razvoj informatičkih tehnologija omogućava da se digitalizacijom ova građa zaštiti i istovremeno učini dostupnom daleko većem broju korisnika. Tako je u periodu od 2004. do 2007. godine izvršena digitalizacija arhivske građe iz perioda NATO agresije na SRJ 1999. godine*.

Ključne reči: *Digitalizacija, zaštita, arhivska građa, NATO agresija, Vojni arhiv*.

Uvod

Ratovi predstavljaju periode „komprimiranog proticanja vremena". U samo nekoliko godina odvijaju se političke, društvene i tehnološke promene za koje bi u mirnodopska vremena trebalo više decenija. Promene imaju dalekosežne posledice na živote miliona ljudi i zbog toga je čuvanje svedočanstava o tim događajima veoma značajno. Ova svedočanstva su posebno značajna jer savremeni ratovi daleko prevazilaze teoretski okvir po kome su oni samo oružani sukobi u kojima se masovno i organizovano koristi nasilje i vodi oružana borba. Savremena tumačenja rata bliža su konceptu „totalnog rata" u kome se sukobljavaju ukupni materijalni, moralni, ekonomski i, naravno, ljudski potencijali zaraćenih strana.

Unapređenje međunarodnog prava i striktna zaštita određenih kategorija lica (civili, ratni zarobljenici...) odnosno zabrana korišćenja određenih vrsta oružja i postupaka, također, utiču na povećan interes za dokumentima iz perioda ratnih dejstava.

Savremena istoriografija širi svoj fokus tako da su, kada je istorija ratnih sukoba u pitanju, interesantne ne samo rekonstrukcije ratnih operacija već i celokupna društvena istorija, posebno jer ratno okruženje uvek na glavnu istorijsku scenu dovodi ekstremne političke opcije koje bi u „mirnim" vremenima tavorile u predvorju parlamenta.

ARHIV DANAS

U toku planiranja, organizovanja, izvršenja i analize borbenih dejstava izrađuju se borbena dokumenta koja uz dokumenta političkih tela predstavljaju osnov za proučavanje ukupnih okolnosti otpočinjanja i vođenja rata. Zbog toga ova dokumenta imaju poseban značaj i njihova evidencija i čuvanje su realizovani na poseban način.

SAD i NATO su agresiju[1] na SRJ planirale i pripremile za realizaciju još u jesen 1998. godine. Skupština Srbije je „stanje neposredne ratne opasnosti" proglasila 23. marta 1999. godine, a ratno stanje dan kasnije. Nakon potpisivanja Kumanovskog sporazuma „ratno stanje" je ukinuto 26. juna, a počev od 28. juna 1999. godine prešlo se na mirnodopsku organizaciju i funkcionisanje komandi i jedinica[2].

Propisi i preporuke koje se odnose na zaštitu arhivske građe usmereni su uglavnom na zaštitu arhivske građe (kao oblika kulturnih dobara) u ratnim sukobima[3] dok se daleko ređe bave problematikom arhiviranja dokumenata koja svedoče o ratnim sukobima.

Postupak sa dokumentima nastalim u periodu NATO agresije bio je regulisan Zakonom o arhivskoj građi SRJ[4] ali je i u njemu (u članovima 29. i 30.) regulisana opšta zaštita dokumenata u ratnom stanju a ne i posebna zaštita dokumenata nastalih u vreme rata. Ni u to vreme važeća „Lista kategorija registraturskog materijala sa rokovima čuvanja u Vojsci Jugoslavije" nije predviđala posebne rokove čuvanja za dokumenta nastala u ratu.

Pitanje kancelarijskog poslovanja za vreme rata regulisano je Pravilom kancelarijskog poslovanja i službene prepiske[5]. Članom 156. tog Pravila predviđeno je da borbena dokumenta (akta-predmeti) iz prepiske sa inostranstranim organima i druga akta komandi nastala u ratu čine arhivsku građu i da se čuvaju trajno što je poslužilo i kao osnov za prikupljanje dokumenata nastalih u vreme ratnog stanja.

I novi propisi o službenoj prepisci i kancelarijskom poslovanju u Vojsci Srbije[6] tretiraju arhiviranje arhivske građe iz ratnog perioda na istovetan način.

1 U literaturi se pored izraza „agresija" koristi i „bombardovanje" ili „vazdušna kampanja". Kako se napad odvijao po pravilima za realizaciju „kopneno-vazdušne bitke" sa snagama OVK kao pešadijskim delom, posebno u pograničnom rejonu prema Republici Albaniji mi ćemo koristiti izraz „agresija" imajući u vidu obim, intenzitet i protivpravnost dejstava jedinica NATO.

2 Ivan Marković, *Primena pravila međunarodnog prava oružanih sukoba*, Beograd 2002., 195. Telegram Komande 3. Armije od 28.6.1999. godine.

3 Rezolucijom delegatskog sastanka u Rejkjaviku održanog oktobra 2001. godine i Rezoluciji 15. Kongresa arhiva održanog u Beču 2004. godine.

4 „Sl.list SRJ", br. 12/98. i 13/98.

5 Izdanje Generalštaba Vojske Jugoslavije, Sektor za vezu, informatiku i elektronska dejstva, Uprava za informatiku, br. 445-11/93 od 4.10.1994. godine.

6 Objavljeni u „Službenom vojnom listu", br. 23 od 16.9.2009. godine.

Jedinice Vojske Jugoslavije su zavođenje dokumenata nastavile u redovne delovodnike (skraćeni delovodnik ili elektronski delovodnik) za 1999. godinu ili su ređe otvarale posebne operativne delovodnike.

Prikupljanje i obrada dokumenata

Neposredno po ukidanju, u skladu sa važećim propisima, naređeno je prikupljanje, obrada i arhiviranje svih dokumenata nastalih u periodu ratnog stanja. U realizaciji ovog zadatka pojavio se problem velike količine dokumenata ali i jedna olakšavajuća okolnost, dokumenta su preuzimana u celini što znači da nije vršeno njihovo izlučivanje.

Dokumenta su prikupljena od svih jedinica Vojske Jugoslavije tako da su jedinice, zavisno od komandnog stepena i veličine, ista dostavljali kao jedan ili više svežnjeva arhivske građe.

Prilikom prijema dokumenata iz perioda NATO agresije lica zadužena za njen pregled kontrolisala su kompletnost i urednost građe i određivala signaturu primljenih svežnjeva. Cilj je bio da se dokumenta grupišu po formacijskom sastavu jedinica, a arhivirana su samo akta koja su nastala u radu navedenih komandi[7]. Uveden je princip „jedan dokument – jedna arhivska jedinica“, a nastojalo se da manje jedinice imaju samo jedan svežanj, dok je za više komande formirano više povezanih svežnjeva. Nakon prikupljanja i obrade sva dokumenta iz navedenog perioda smeštena su u 52 metalna sanduka kao jedinstven fond.

Digitalizacija

Nagli razvoj informatičkih tehnologija dao je mogućnost da se na potpuno nov i daleko efikasniji način pristupi arhiviranju pri čemu smo terminološki i suštinski napravili razliku između „digitalnog “ i „elektronskog“ arhiviranja[8]. U sadašnjoj fazi razvoja cilj je bio da se digitalizacijom klasičnih dokumenata izvrši njihova zaštita i omogući lako pretraživanje i pristup. U Republici Srbiji je i na dalje osnovni vid zaštite dokumenata mikrofilmovanje. Ipak, digitalizacija se pokazala kao daleko racionalniji metod zaštite jer ne samo da omogućava lako i jeftino mikrofilmovanje već digitalizovanih dokumenata, već i lak pristup i korišćenje uključujući i slanje dokumenata elektronskom poštom.

7 Dolazna akta su arhivirana samo ukoliko su deo neke celine ili su proizvela neku radnju nakon koje je sledio izveštaj.

8 Digitalno arhiviranje predstavlja prevođenje klasičnih dokumenata (sa papira, pergamenta, celuloidne ili magnetne trake u digitalni oblik u kome se daje verna kopija njegovog orginalnog izgleda i sadržaja). Elektronsko arhiviranje je arhiviranje dokumenata u elektronskom obliku bez njihovog postojanja u fizičkom obliku i odnosi se samo na novonastala dokumenta u elektronskoj prepisci i uz korišćenje elektronskog potpisa.

Odluka da se otpočne sa formiranjem „digitalnog arhiva“ u okviru Vojnog arhiva doneta je 2004. godine, a bila je posledica zahteva koji su se postavljali pred Vojni arhiv, a koji se nisu mogli realizovati klasičnim načinom rada. Sa jedne strane, transformacijom celokupnog sistema odbrane, primane su velike količine arhivske građe i registraturskog materijala tako da je Arhiv u samo par godina utrostručio broj dokumenata o kojima se starao. Sa druge strane opšti pritisak na smanjenje broja zaposlenih u državnoj upravi pa i Ministarstvu odbrane uslovili su da se broj zaposlenih u Arhivu smanji.

Jedini izlaz je bila hitna i efikasna digitalizacija[9]. Te godine zahvaljujući podršci „Jefferson institute“ dobili smo donaciju uz pomoć koje je kupljena oprema i razvijen specijalni programski paket „ADA“[10].

Prilikom izbora građe za digitalizaciju pošli smo od dva prioriteta:

– Digitalizovati najstariju arhivsku građu u cilju njene zaštite;
– Digitalizovati građu za kojom vlada najveći interes i koja je uslovno rečeno „najfrekventnija“.

Odlučeno je da se otpočne digitalizacija najstarijih fondova i da se u digitalni oblik prebace sva dokumenta nastala do 1912. godine (da bi se ograničilo izdavanje originalnih dokumenata nastalih do 1912. godine) kao i ona nastala u toku NATO agresije 1999. godine (za njom je vladao interes u okviru Vojske Jugoslavije radi analiza borbenih dejstava, od strane pojedinaca radi ostvarivanja raznih ličnih prava kao i od strane Haškog tribunala).

Kada je u pitanju arhivska građa iz 1999. godine koja nije bila arhivistički obrađena suočili smo se sa problemom na koji način obezbediti laku preglednost i pristup dokumentima. Skeniranje nekoliko stotina hiljada dokumenata bez mogućnosti lakog pretraživanja ne bi bilo svrsishodno.

Da bi se ubrzao proces digitalizacije odlučeno je da se obrasci po kojima su dokumenta predavana upotrebe kao informativno sredstvo odnosno da se kao meta-podaci koriste podaci koje su jedinice navele prilikom predaje arhivske građe, a koji su prekontrolisani u postupku prijema (Prilog br. 1).

Ovako preuzeti podaci omogućavaju da se na jednostavan način pristupi dokumentima uz pomoć nekoliko osnovnih polaznih elemenata (jedinica ili ustanova koja je predala arhivsku građu, jedinica ili ustanova koja je tvorac arhivske građe, kratak sadržaj dokumenta, delovodni broj....). Mogućnosti pretraživanja dopunjene su uz pomoć „OCR“ (Optičko prepoznavanje znakova,

9 Pod „efikasna“ podrazumeva se digitalizacija takvog obima koja omogućava praktične koristi za arhivske radnike i korisnike, a koja se realizuje prenošenjem klasičnog zapisa sa dokumenata u digitalnu formu pri čemu bi bio zadržan klasični arhivistički poredak i u kome bi se dokumentima moglo pristupati brzo i sigurno.

10 „ADA“ Arhivska digitalna aplikacija odnosno „*Archive Digitization Application*”.

odnosno Optical character recognition) tako da je moguće uz pomoć ovog pretraživanja veoma brzo pronaći dokumenta određenog sadržaja[11].

Eksperimentalna faza digitalizacije je realizovana 2005. godine i obuhvatila je nešto preko 15.000 dokumenata sa oko 23.000 listova svrstanih u 144 svežnja. Kompletno skeniranje svih dokumenata uključujući i karte završeno je do kraja 2007. godine i obuhvatilo je oko 350.000 dokumenata sa oko 500.000 listova.

Na taj način je formiran poseban fond „digitalnog arhiva" u kome je bilo moguće pretraživanje svih dokumenata koji se u njemu nalaze, a da se dokumentima fizički ne pristupa. Kada je ratna građa u pitanju to je veoma značajno jer se sprečava nestanak ili naknadno falsifikovanje dokumenata. Na taj način se obezbeđuje dvostruka zaštita: od prirodne katastrofe ili ljudskog nemara i namere da se dokumenta unište i zaštita od zlonamernog menjanja sadržaja ili uklanjanja dokumenta.

Programski paket ADA ne samo da omogućava lak i efikasan pristup već i trajno čuva evidenciju o tom pristupu.

Prednosti digitalizacije

Zaštita arhivske građe:

Digitalizacija arhivske građe predstavlja najbolji vid njene zaštite. Ista je sveobuhvatna i višedimenzionalna i obuhvata:

- Zaštitu od prirodnih katastrofa i akcidenata;
- Zaštitu od ratnih dejstava, ljudske nepažnje i namere uništenja ili krađe;
- Zaštitu od falsifikovanja;
- Zaštitu od selektivnog i tendencioznog tumačenja i korišćenja građe[12]

Digitalizacija u sebi sadrži sve pozitivne karakteristike mikrofilmovanja dodatno unapređene i poboljšane[13]. Izrada kopija je jednostavna, a kopije se mogu čuvati na više lokacija. Pravo vršenja izmena je ograničeno i mogu ga vršiti samo ovlašćene osobe, a svaka izmena se evidentira. Strankama se ne izdaje originalna arhivska građa pa je mogućnost krađe i namernih oštećenja isključena. Zbog nepotrebnosti stalnog korišćenja originala u depo se ne ulazi često pa je mogućnost oštećenja ili krađe iz depoa bitno smanjena.

11 Primera radi uz zahtev koji bi imao odrednice „1. Armija" i „vojna policija" moguće je selektovati sva dokumenta koje je predala ili je njihov tvorac 1. Armija, a u kratkom sadržaju dokumenta naveden je jezički sklop „vojna policija" i to sedeći pred monitorom. Nažalost, zbog različitog pisma, korištenja pisaćih mašina i podcrtavača teksta nije bilo na zadovoljavajući način rešeno neposredno pretraživanje tekstova svakog dokumenta, ali je teoretski i to moguće (zavisno od zahteva uspeh pretraživanja je 50-60%).

12 Stojimo na stanovištu da je delimično prikrivanje i uskraćivanje uvida u arhivsku građu svojevrstan vid falsifikovanja.

13 *Priručnik iz arhivistike*, Zagreb 1977., Fotoreprodukcija i mikrofilmovanje arhivske građe, 280-287.

Digitalni arhivski repozitorijum

Skladištenje:

Digitalizovana arhivska građa čuva se na jednom „hard disku“ koji je po prostoru više stotina puta manji od prostora za originalna dokumenta. Neuporedivo je pregledniji i jednostavniji za pristup.

Korišćenje:

Pristup digitalizovanoj arhivskoj građi je neuporedivo konforniji i lakši nego klasičnoj. Nema ograničenja u broju dokumenata koja se izdaju i nema problema sa građom koja je već izdata na uvid drugom istraživaču. Automatski se beleži koja su dokumenta pregledana i automatski se evidentira šta je označeno za štampanje.

Jedini problem je što još uvek nije izrađen istorijat tvorca. Zbog toga je licima koja nemaju dovoljno predznanja nekada teško da odrede prioritete jer ne znaju organizacijsko formacijsku strukturu, nadležnosti i odnose u subordinaciji jedinica.

Ukoliko se jednog dana odluči da se izdaju zbornici dokumenata oni bi trebalo da budu u elektronskom obliku i da obuhvate sva dokumenta, ali bi pre toga trebalo dati napomene koje će omogućiti lakše korišćenje ovako grupisanih dokumenata.

Pristup arhivskoj građi iz perioda NATO agresije je ograničen kako stepenom tajnosti tako i samim propisima o pristupu. Ipak ona su do sada pregledana više puta kako od strane ovlašćenih istraživača tako i istražitelja Haškog tribunala. U trenutku kada se donese odluka da ova dokumenta postanu dostupna širokoj javnosti neće biti problema da im se pristupi putem interneta ili na drugi način, korišćenjem najsavremenije tehnologije.

Zaključak

Svi arhivi se nalaze pred dva međusobno kontradiktorna zahteva. Sa jedne strane stalni pritisak na smanjenje broja zaposlenih i sa druge strane povećan interes za istraživanje arhivske građe i ogromne količine građe koju je potrebno preuzeti od tvoraca iste. Jedini način da se ovaj konflikt prevaziđe je digitalizacija. Digitalizacijom se istovremeno vrši zaštita i omogućava efikasniji pristup arhivskoj građi. Vojni arhiv je digitalizacijom arhivske građe iz perioda NATO agresije pokazao sve prednosti ovakvog pristupa i pokazao da je digitalizacija ne samo korisna već i moguća.

ARHIVIK DANIJEK

Summary

All archives face the two contradictory demands. On the one hand, the constant pressure to reduce number of employees and on the other hand increased interest in the study of archives and enormous amounts of material that must be downloaded from the producers. The only way to overcome this conflict is digitization. At the same time digitization do protection and allows more efficient access to archives. By digitizing archival material from the period of NATO's aggression Military Archives has proved all the advantages of this approach and showed that the digitizing is not only useful but also possible.

Prilog br. 1.

KOMANDA 1. ARMIJE Operativno odeljenje Pov. br. 490–1/99 Od 30.11.1999. god.	Inventarski broj		**1069 / 14**
	Datum…… 13.10.1999. god.		
	Ukupno	Dokumenata	**330**
		Listova	**485**

NAZIV ARHIVSKE USTANOVE…….…. VOJNI ARHIV

ARHIVSKI SPISAK

Naziv komande čija je arhivska
građa – registraturski materijal…. Operativno odeljenje Komande 1. Armije

Stepen tajnosti i vrsta arhivske
građa – registraturski materijal…. Pov. dokumenta o popuni ratnih jedinica

Iz koje godine potiče 1 9 9 9 Rok čuvanja T R A J N O

Redni broj		Naziv i kratak sadržaj arhivske jedinice	Broj delovodnika	Brojno		Primedba
Arhivska jedinica	Fascikle			Dokume-nata	Listova	
1	2	3	4	5	6	7
1.	1.	Naređenja za popunu ratnih jedinica	19; 27; 44 i 89/99; 446; 1408/98;	15	35	3 kopije
2.	1.	Planovi popune	112/99 (x22) 246/99; 2/98;	30	42	1 skica i 1 karta

Arhivski dazbik

Saneta ADROVIĆ
Arhiv Tuzlanskog kantona Tuzla

FUNKCIONALNOST PRIMJENE MEĐUNARODNIH STANDARDA U PROCESU OBRADE FONDOVA IZ OBLASTI OBRAZOVANJA ARHIVA TUZLANSKOG KANTONA

Abstrakt: *U radu se govori o primjeni međunarodnih standarda u procesu arhivističke obrade fondova arhivske građe iz oblasti obrazovanja koji se nalaze u Arhivu Tuzlanskog kantona. U odsustvu odgovarajućih nacionalnih(državnih) standarda ove vrste u Bosni i Hercegovini, primjena međunarodnih standarda je neminovna jer se njome arhivska struka ove zemlje, bar u nekim segmentima, uvodi u standardiziranu međunarodnu regulativu. Ipak, za sada je ta primjena veoma selektivna: razlikuje se ne samo među arhivima već i među arhivistima koji rade na ovim poslovima. Praksa Arhiva TK ide u smjeru postepene primjene ove vrste međunarodnih standarda, što je između ostalog, vidljivo iz arhivističke obrade fondova iz oblasti obrazovanja.*

Ključne riječi: *Međunarodni standardi, nacionalni standardi, arhivski fond, struktura arhivskog fonda, arhivske jedinice, serije, sređivanje arhivske građe, popis arhivske građe, bosanskohercegovačko iskustvo, iskustvo Arhiva Tuzla.*

Uopće o standardizaciji

Sa pitanjima postojanja i primjene standarda različite vrste danas se često susrećemo u svakodnevnom životu a da pri tome nismo u potpunosti svjesni sadržaja i značaja tog pojma. Ipak, i u našoj svakodnevnici se npr. pod pojmom „standarno ponašanje“ podrazumijeva ponašanje koje prihvatljivim smatra većina (ili svi) pripadnici određene populacije, neke socijalne ili profesionalne strukture.

U formalno-pravnom smislu standard predstavlja „...dokument koji nastane konsenzusom, a kojeg odobri priznati organ koji određuje pravila, smjernice ili karakteristike za djelatnost i njegove rezultate, te je namijenjena za opću i višestruku upotrebu“ [1]. Standard ima za cilj postizanje optimalnog rješenja u

1 Nada Čibej, Uvođenje međunarodnih standarda u poslovanju arhiva te poslovanje stvaraoca građe, *Arhivska praksa*, br.8, Tuzla 2008, str.25.

ARHIVISTIKA

obavljanju određenog posla, a koji je rezultat dostignutog stepena znanja i sposobnosti iz određenog područja djelovanja. Osim što se optimalizira, standardima je i ujednačavanje djelovanja svih sudionika jednog posla, što je od ogromne koristi za čovječanstvo u cjelini. Sav taj složen proces nastajanja i primjene standarda, kao „optimalnog stručnog ponašanja za sve koji se bave određenom djelatnošću kao osnovnom preduvjetu za kvalitetno obavljanje posla,“[2]nazivamo standardizacijom.

Do arhivističkih standarda u praksi se dolazi kombinacijom niza teorijskih i pragramatičnih postupaka, koji na međunarodnoj razini najčešće nastaju putem rada Međunarodnog arhivskog vijeća (MAV ili ICA).

Međunarodni standardi za sređivanje i popis arhivske građe

Sređivanje arhivske građe i njen popis, odnosno izrada obaveštajnih sredstava, su veoma važni arhivistički poslovi, pa je zbog toga i njihova standardizacija od izuzetnog značaja za arhivsku struku i nauku. Arhivska građa se može sređivati i popisivati na različite načine, ali je vrlo bitno da se to radi u skladu sa arhivističkim načelima koja osiguravaju da korisniku građe struktura građe jednog arhivskog fonda bude pregledna i razumljiva, te da se građom lako upravlja.[3]

Sređivanje arhivske građe je posupak identifikovanja arhivskih jedinica u strukturi fonda i utvrđivanje međusobnih veza među njima. Važno je razlikovati fizičko od arhivskog (logičkog) sređivanja odnosno struktuiranja fonda. Fizičko sređivanje čini oblikovanje fizičkih jedinica i njihovo tehničko opremanje, koje se ne mora, a može, podudariti sa arhivskim jedinicama oformljenih na osnovu logičke strukture fonda. Kada se fizičke i logičke arhivske jedinice u fondu ne podudaraju, onda se ni popisivanje ne može svesti na fizičke jedinice osnovnih opisnih jedinica, jer se tako korisniku zamagljuje struktura fonda. To znači da ako fizičke jedinice (kutije i knjige) nisu elementi strukture fonda, one ne bi trebale biti ni predmetom arhivističkoga opisa. Arhivističko sređivanje se mora zasnivati na sljedećim načelima:

- da se djelatnost stvaraoca fonda predoči jasno i cjelovito,
- da se preglednim cjelinama građe olakša korisniku pretraživanje i korišćenje,
- da se olakša rukovanje arhivskom građom određenog fonda.[4]

U arhivskoj praksi se pri sređivanju arhivske građe primjenjuju principi provenijencije (jedan stvaralac jedan fond) i prvobitnog reda (izvornog nastanka),

2 Azem Kožar, *Arhivistika u teoriji i praksi, knj*. 2, Tuzla 2005., str.208.

3 Melina Lučić, Sređivanje i opis arhivskog gradiva, *Stručni ispit za zaštitu i obradu arhivskog gradiva, Priručnik*, Zagreb 2010., str.105.

4 Isto, str. 105-106.

ARHIVISTIK DAVLITIK

jer se njima osigurava oblikovanje strukture fonda koja se temelji na djelatnostima i poslovnim aktivnostima stvaraoca fonda[5].

Zaštita arhivske građe je kompleksno stručno pitanje. Ono obuhvata pravnu i fizičku zaštitu. Pravna zaštita se osigurava zakonima i podzakonskim aktima, a fizička zaštita obuhvata skup mjera i postupaka koji imaju za cilj održavanje i sprečavanje uništenja ili oštećenja arhivske građe. U tom „skupu mjera“ važnu ulogu imaju međunarodni standardi koji se mogu svrstati u tri osnovne grupe:

- o materijalnoj zaštiti i čuvanju arhivske građe,
- o pitanjima menadžmenta i elektronskog poslovanja,
- o popisivanju arhivske građe.[6]

Na predmet ovog rada se odnose međunarodni standardi o popisivanju arhivske građe.

Za sređivanje i popis arhivske građe u arhivu (kao i u registraturama) od posebnog su značaja četiri arhivistička standarada.

ISAD(G)2 - General International Standard for Archival Description (Opći međunarodni standard za popisivanje arhivske građe) je prvi standard namijenjen popisivanju arhivske građe a usvojen je 1994. godine od strane MAV-a. Međutim, zbog mnogih nedostataka ovaj standard je nakon petogodišnje revizije, a uz dalju vrlo intezivnu aktivnost organa MAV-a dorađen i kao takav usvojen (drugo izdanje) na XIII međunarodnom arhivskom kongresu u Pekingu 2000. godine.[7]

ISAAR (CPF) - International Standard for Archival Authority Record for Corporate Bodies, Persons and Families (Međunarodni standard arhivističkog normiranog zapisa za korporativna tijela, osobe i obitelj) utvrđuje opšta pravila formiranja normiranih arhivističkih zapisa kod stvaralaca i imalaca arhivske građe. Prvo izdanje ovog standarda objavljeno je 1996., a drugo 2004. godine na XV. međunarodnom arhivskom kongresu u Beču.[8]

ISDF - International Standard for Describing Function (Međunarodni standard za popisivanje funkcija). Ovaj standard osigurava bolje razumijevanje konteksta, jer osigurava da razdvojeni dokumenti kroz popis (kontekst) budu povezani. Izrada ovog standarda započela je 2005. godine, a okončana je usvajanjem prijedloga 2008. godine na XVI. međunarodnom arhivskom kongresu u Kuala Lumpuru. ISDF standard daje upute za opis funkcija i aktivnosti standarda arhivske građe, dok za izradu arhivističkog normiranog zapisa o stvaraocima arhivske građe upute daje ISAAR (CPF) standard.[9]

5 Sergej Vilfan, Sređivanje arhivske građe, *Priručnik iz arhivistike*, Zagreb 1977., str.107-126.

6 A. Kožar, cit.dj. str. 217.

7 N. Čibej, cit.čl., str. 242-243.

8 Zdenka Semlič – Rajh, Kritički osvrt na upotrebu međunarodnih stručnih standarda u arhivskoj teoriji i praksi, *Arhivska praksa*, br.12, Tuzla 2009, str.242-243.

9 Kao npr. 7 i 8.

ISDIAH – International Standard for Describing Institutions with Archival Holdings (Međunarodni standard za opisivanje institucija koje čuvaju arhivsku građu), omogućava standardiziran opis institucija (prije svega arhiva) koje čuvaju arhivsku građu. Ovaj standard također je usvojen 2008. godine na XVI. međunarodnom arhivskom kongresu u Kuala Lumpuru. Omogućava standardiziranje informacija o arhivima (standardiziran opis) kao i prosleđivanje takvih informacija do šire javnosti.[10]

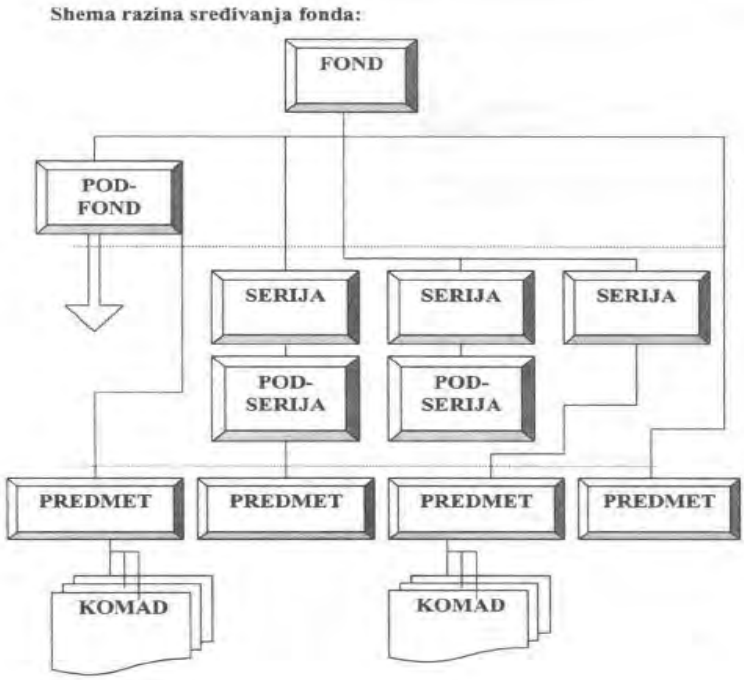

Šema razine sređivanja fonda prema ISAD(G) standardu[11]

S obzirom da sređivanje i opis arhivske građe u osnovi ima četiri osnovne funkcije: identifikaciju, predstavljanje, pronalaženje i upravljanje, to se ISAD(G) standard, koji se uglavnom bavi identifikacijom, doima najznačajnijim u ovoj grupi standarda.

10 Miroslav Novak, Standardi za formiranje i prijenos strukture podataka u arhivskoj teoriji i praksi, *Arhivska praksa,* br.12, Tuzla 2009, str. 226-240.

11 ISAD(G) Standard, Zagreb 1997, str.37. Identifikacijom je obuhvaćeno pet podataka iz područja identifikacije: oznaka, naziv, vrijeme nastanka, razina opisa, količina i nosač zapisa (M. Lučić, cit.čl., str.110.).

Bosanskohercegovačko iskustvo u primjeni međunarodnih standarda

Bosna i Hercegovina u posljednjih dvadeset godina prolazi kroz težak period tranzicije koji je imao utjecaj na sve sfere života, pa tako i na arhivsku djelatnost. Ratnim dešavanjima narušena je organizacija arhivske službe koja je postojala prije rata: jedan matični i osam regionalnih arhiva. Dejtonskim sporazumom iz 1995. godine, uspostavljeno je novo ustrojstvo arhivske službe (država, entiteti, kantoni) čija je namjera bila decentralizacija. Novim ustrojstvom, problemi u arhivskoj djelatnosti su se samo usložili, jer ono nije uspostavljeno, što je utjecalo na mnoge segmente djelovanja i funkcionisanja arhivske djelatnosti kao što su: zaštita arhivske građe u nastajanju, neadekvatna valorizacija i kategorizacija registraturne građe, nejedinstveno zakonodavstvo i mnogi drugi.

Standarde i normative za arhivsku djelatnost prvi puta je Bosna i Hercegovina dobila 1991. godine. Izradu standarda je preuzeo Zavod za kulturu BiH, potom se o njima raspravljalo u arhivskoj struci, da bi bili usvojeni od strane Upravnog odbora Republičkog javnog fonda za kulturu, tako da su jedni preuzeli njihovu izradu, drugi su (tj. struka) o njima raspravljali, a treći su ih usvojili. Zbog toga su uostalom imali brojne manjkavosti još u vrijeme donošenja.[12]

Ovi standardi još uvjek nisu stavljeni van snage djelovanja, iako su prevaziđeni. Otuda se logično postavlja bitno pitanje kako u nedostatku važećih nacionalnih (državnih) standarda primjenjivati međunarodne arhivističke standarde? Ovo pitanje je jako kompleksno i nosi sa sobom mnoštvo problema, među kojima: administrativna uređenost arhivske službe i njena rascjepkanost, svaki dio vlasti (država, entiteti, kantoni, općine) donose propise za sebe, bez ikakve sihronizacije i harmonizacije, itd. Isto tako necjeloviti arhivski fondovi usložnjavaju primjenu međunarodnih standarda iz oblasti vrednovanja registraturne i arhivske građe. Naznačene (i druge) bosanskohercegovačke specifičnosti bitno utječu na cjelovitu primjenu postojećih međunarodnih arhivističkih standarda. To se, svakako, odnosi i na primjenu naznačenih standarda za obradu arhivskih fondova, između ostalog i iz oblasti obrazovanja.

Iako je obaveza arhivske struke u Bosni i Hercegovini da u odsustvu svojih standarda koristi međunarodne, to ipak nije slučaj. Među mnogobrojnim razlozima su nedovoljno poznavanje mogućnosti primjene standarda, još uvijek, čini se, konzervativna arhivska djelatnost koja se teško privikava na promjene, pogrešno mišljenje da su standardi namijenjeni uglavnom za potrebe arhivskih informacijskih sistema ili jednostavno pasivnost u struci...[13] Razlozi su svakako

12 A. Kožar, cit.dj., str.131.

13 Selma Isić, Značaj primjene standarda u procesu obrade arhivske građe u Bosni i Hercegovini, *Tehnični in vsebinski problemi klasičnega in elektronskega arhiviranja*, Zbornik radova, br. 9, Maribor 2010, str.344.

i u ustaljenoj praksi na poslovima obrade građe.[14]

U praksi se, ipak, pojedini arhivisti koriste međunarodnim standardima pri arhivističkom sređivanju i obradi. Međutim, u oblasti normativne regulative to su još uvijek pojedinačni slučajevi, ali je pozitivno to što je njihov broj u porastu.[15]

Primjena međunarodnih standarda pri obradi fondova obrazovanja u Arhivu TK

U Arhivu Tuzlanskoga kantona preuzet je i arhivistički obrađen ukupno 61 arhivski fond iz oblasti obrazovanja, što čini oko 30 % ukupne količine građe pohranjene u Arhivu. Podijeljeni su u tri grupe: osnovne škole (28 fondova), srednje škole (21 fond) i ostalo (dvanaest fondova).[16]

Stanje sačuvanosti građe u ovim fondovima (cjelovitost fondova) je loše, gotovo svi fondovi su fragmentarni. Fizičko stanje građe je nešto bolje za fondove socijalističkog perioda (ponajbolje je za srednje škole), ali ni ono nije zadovoljavajuće. Analogno tome i stanje arhivističe sređenosti ovih fondova nije odgovarajuće. Između ostalog, mali broj fondova posjeduje inventare tj. popise građe. Sve ovo iz razloga što je Arhiv većinu ovih fondova preuzeo i u rinfuznom stanju, iz profesionalnih razloga, a u cilju spašavanja. Da se tako nešto ne bi ponovilo, u Arhivu je kategorizacijom registratura čak jedanaest registratura iz oblasti obrazovanja svrstano u prvu kategoriju što podrazumijeva sistematsku brigu Arhiva o njihovoj građi.[17]

Za ilustraciju arhivističke obrade fondova iz oblasti obrazovanja u Arhivu TK navodimo fond Radnički univerzitet Tuzla (pripada grupi „ostalo“), koje je 2008. godine završila arhivistkinja Selma Isić, a koji je objavljen u *Glasniku Arhiva i Arhivističkog udruženja BiH* 2009. godine.[18] Ovo, između ostalog i zbog toga što je objavljivanjem svaki arhivista i svaki čitalac i korisnik građe u mogućnosti da izvrši uvid u objavljeni inventar i da samostalno vrši komparacije sa praksom drugih arhiva, odnosno sa kompatibilnosti obrade po međunarodnim standardima.

14 M. Novak, cit.čl., str.227-228.

15 S. Isić, cit.čl., str. 344-345.

16 Pregled arhivskih fondova zaključno sa 2004. godinom dat je u monografiji Arhiva izdatoj u povodu 50 godina rada pod nazivom „*Pedeset godina Arhiva u Tuzli 1954.-2004*,“ Tuzla 2005. str.81-188 (autori teksta „Arhivski fondovi i zbirke“ su: Izet Šabotić i Nermana Hodžić). Podaci o stanju fonda iz oblasti obrazovanja u Arhivu TK dati su u prilogu Sanete Adrović, Stanje sačuvanosti i arhivističke sređenosti fondova obrazovanja u Arhivu Tuzlanskog kantona, *Arhivska praksa*, br. 13, str. 316-327.

17 S. Adrović, cit. čl.,str. 316-327.

18 Selma Isić, Sumarno-analitički inventar fonda Radnički univerzitet „Mitar Trifunović Učo, Tuzla, *Glasnik Arhiva i AUBiH*, br.39. str.269-281.

Fond je sređen po principu provenijencije, jer zbog nesređenosti i fragmentarnosti prvobitni red spisa nije mogao biti uspostavljen. Na početku je izvršena odgovarajuća identifikacija fonda (signatura, naslov, vrijeme, nastanak građe, nivo opisa, količina jedinice opisa). Ova faza (funkcija) kod sređivanja je uglavnom kompatibilna sa određenjima utvrđenim u međunarodnim standardima. Predstavljanje fonda izvršeno je u okviru sadržaja koji se podvode pod „kontekst" te „sadržaj i ustroj". U okviru konteksta je detaljno prikazan historijat stvaraoca fonda (Radnički univerzitet „Mitar Trifunović Učo" Tuzla) te naznačeno vrijeme djelovanja (1953.-1990.) i način preuzimanja (1993. iz podrumskih prostorija u rinfuznom stanju). Dalje je u „sadržaju i ustroju" objašnjen djelokrug i sadržaj (na nivou podfondova i serija), te vrednovanje i izlučivanje, kao i sistem sređivanja. Ovim je, iako u cjelosti nisu primijenjeni međunarodni standardi, ova funkcija sređenosti fonda uglavnom zadovoljena.[19]

Pronalaženje građe je objašnjeno u naslovu „Uslovi i dostupnost korištenja", gdje je objašnjen pravni osnov za preuzimanje građe, uslovi dostupnosti, jezik i pismo, data obavijest o informativnim sredstvima i druge napomene od značaja za sređivanje fonda. Ovim je, također, više na razini pragmatike nego teorijskih određenja, omogućena korisniku predstava o načinu pronalaženja i dostupnosti građe fonda.

U okviru „Napomena korisnicima" dati su osnovni podaci koji se tiču upravljanja (rukovanja) ovim fondom i oni su istraživačima (i arhivskom osoblju) od velike koristi. Tu se navodi: „U izrađenom sumarno-analitičkom inventaru RUT-a evidentirano je 80 kutija i 134 knjige. Analitička obrada i sređivanje ovog fonda urađeni u skladu sa arhivističkom teorijom i praksom - građa je razvrstana u serije, a unutar njih je odložena hronološki. Ovdje je dat sadržaj dokumenata metodom grupisanja po serijama, a neki dokumenti su evidentirani pojedinačno, što daje dodatnu informaciju o građi koju sadrži ovaj fond".[20]

Što se popisa arhivskih jedinica tiče, isti je dat kao cjelovit pregled građe: prvo su popisane knjige (126 knjiga) grupisane po podfondovima, a potom spisi označeni kutijama, serijama i vremenskim rasponom. Popis građe nekih serija je analitičan (kakav je popis serije „Osnivanje, registracija i opšta arhiva"), a kod većine sumaran. Popis je pregledan jer podfondovi odražavaju sve vrste djelatnosti stvaraoca, a serije jasno odražavaju strukturu fonda. Npr. u seriji „Finansijska dokumenta" su naznačene kutije (od broja 35 do broja 41) sa tačnom naznakom šta se u kojoj kutiji nalazi (K-35 - Završni računi za 1959., 1960., 1962., 1975., 1979. - 1981., 1983., 1986. - 1989.). Ovo praktično znači da su fizičke (kutije) i logičke strukture (djelatnost) podudarne, što i jeste najjednostavniji način snalaženja korisnika građe i arhivskog osoblja koje tom građom upravlja (rukuje).[21]

19 S. Isić, cit. čl., str.269-273.
20 S. Isić, cit.čl.str. 273.
21 S. Isić, cit. čl., str. 274-281.

Zaključak

Međunarodni standardi za sređivanje i popis arhivske građe su primjenljivi (funkcionalni) i za arhivsku struku Bosne i Hercegovine. Iskustvo arhivista Arhiva Tuzlanskog kantona to jasno potvrđuje.

Selektivan pristup primjeni ovih međunarodnih standarda uslovljava više faktora koji se tiču nepostojanja jedinstvenih pravnih arhivističkih propisa u Bosni i Hercegovini, određena konzervativnost struke u smislu zadovoljavanja uhodanim načinom stručnog rada, strah od promjena, shvatanje međunarodnih standarda isključivo kao informatičkih konstrukcija itd. Tamo gdje su te prednosti manje izražene primjena međunarodnih standarda, u cjelosti ili djelimično, je znatno veća. Pragmatični razlozi su apsolutno na tragu dosljedne primjene međunarodnih standarda, uz svo uvažavanje specifičnosti koje dolaze do izražaja usljed fragmentarnosti arhivskih fondova.

Summary

International standards for classifying and listing of archival materials are applicable (functional) for archival profession in Bosnia and Herzegovina. Experience of archivists in the Archives of Tuzla Canton clearly confirm this statement.

Selective approach to the application of these international standards stipulates a number of factors related to the lack of uniform legal archival legislation in Bosnia and Herzegovina, a certain conservatism of the profession in terms of satisfying the usual means of professional work, fear of change, understanding of international standards solely as something designed for informational structures, etc. Where these benefits may be less significant application of international standards, in whole or in part, is significantly higher. The pragmatic reasons are absolutely consistent with application of international standards, with due respect for specifics that come to the fore as a result of fragmentary archival holdings.

Arhivski Zbornik

Almira ALIBAŠIĆ
Historijski arhiv Sarajevo

IZRADA INVENTARA KAO INFORMATIVNOG SREDSTVA U ARHIVU – PRIMJENA STANDARDA I INFORMACIJSKIH TEHNOLOGIJA

Abstrakt: *U arhivskoj ustanovi i prema arhivskoj teoriji inventar predstavlja naučno-obavještajno-informativno sredstvo koje se izrađuje za svaki sređen i tehnički obrađen arhivski fond i arhivsku zbirku. Postoje različite vrste inventara, u zavisnosti od toga koliko informacija pružaju o određenom fondu, odnosno, sadržaju koji je predmet izrade inventara (opći, sumarni, analitički, pa i sumarno-analitički inventari). U izradi inventara postoje određeni metodološki principi koji se trebaju poštovati. U radu se tematizira proces izrade inventara na "klasičan" način, kao i u skladu sa modernim standardima i uz primjenu informacijskih tehnologija, sadašnje stanje, mogućnosti i potrebe u tom pravcu.*

Ključne riječi: *Arhiv, arhivska građa, obrada, naučno-informativna sredstva, inventar, opći, sumarni, analitički, standardi.*

Uvod

Veliki broj informacija pohranjenih u arhivu, odnosno u arhivskoj građi, mora biti dostupan za korištenje svima zainteresovanim. Ogromno blago tamo pohranjeno ne bi značilo mnogo samo po sebi ako se ne daje na korištenje, ako javnost s njim nije upoznata, te ako se ne prezentira na različite načine. Arhivska građa se može prezentirati i davati na korištenje samo ako je sređena i obrađena po stručnim arhivističkim načelima, a još su veće mogućnosti njene prezentacije u smislu izlaska iz okvira zemlje ako je ona sređena i obrađena po savremenim standardima u pripadajućoj oblasti.

Složen proces sređivanja arhivske građe, a nakon toga i odgovarajuća obrada iste, predstavljaju vrhunac složenih arhivskih operacija koje se obavljaju u jednoj arhivskoj ustanovi. I proces sređivanja, kao i proces obrade rade stručni arhivski djelatnici, uz pretpostavke poštivanja stručnih načela i principa.

Rezultat procesa obrade arhivske građe jeste da se sačini informacija o vrsti i karakteristikama sadržaja arhivske građe, odnosno, da se izradi informativno ili naučno-informativno sredstvo koje će sadržavati sve potrebne informacije o svome predmetu obrade. Pomoću informativnog sredstva arhivist pruža

ARHIV DAZBIK

informacije o sređenoj i obrađenoj arhivskoj građi, omogućava njeno korištenje u naučne, istraživačke, dokazne i druge svrhe, a značaj informativnih sredstava ogleda se u radu same arhivske ustanove koja sa svakim urađenim informativnim sredstvom dobija bolji pregled i opsežniju obavijest o svojim fondovima, odnosno, arhivskoj građi koju posjeduje.

Inventari kao informativna sredstva u arhivu

U arhivu se izrađuju različite vrste informativnih sredstava koja se međusobno razlikuju u odnosu na sadržaj i količinu informacija koju pružaju o određenom dijelu arhivske građe. Informativna sredstva se mogu podijeliti u dvije osnovne grupe:

- informativna sredstva općeg tipa i
- informativna sredstva užeg tipa.

Informativna sredstva općeg tipa su pregledi, vodiči, opći inventari i oni nam predstavljaju cjelokupnu strukturu arhivske građe jednog arhiva ili čak jedne države. Informativna sredstva užeg tipa nam daju informacije o manjim cjelinama građe: grupa fondova, fond, zbirka, određena tema ili pojedini dokumenti. Informativna sredstva užeg tipa su: sumarni i analitički invenatari, pa i sumarno-analitički, zatim, katalozi, regesti, indeksi.[1] Mi ćemo se u ovom radu bazirati na izradu inventara kao naučno-informativnog sredstva u arhivu.[2] Inventar predstavlja, u najširem smislu te riječi, popis, odnosno, dokumenat kojim se utvrđuje imovno i brojno stanje u jednoj instituciji. Međutim, arhivski inventar se razlikuje od ove pojednostavljene predstave inventara. Arhivski inventar, pored toga što se i njime utvrđuje imovina arhiva, još i svojim sadržajem pruža osnovne podatke o arhivskoj građi koja je popisana. Arhivski inventar je nosilac informacija o arhivskoj građi, on svojim sadržajem na pregledan način daje potpunu i detaljnu sliku o sadražaju arhivske građe jednog arhiva, fonda ili zbirke, ovisno šta je predmet popisa, odnosno, koja je vrsta inventara u pitanju. Arhivski inventar ima svrhu da utvrdi brojno stanje arhivskih jedinica, da odredi mjesto svake arhivske jedinice u jednom fondu ili arhivu, da omogući uvid u sadržaj građe jednog fonda i informiše o njoj, te da posluži kao službeni dokaz o pravu vlasništva.[3]

1 Bruk, I., Popović, Lj.: *Arhivistika usmerenog obrazovanja arhivsko-muzejske struke*, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd 1986., (Dalje: Arhivistika), str. 111.

2 U arhivskoj teoriji postoje određene dileme o tome šta su u arhivu informativna i naučno-informativna sredstva, da li su inventari samo informativna ili u isto vrijeme i naučno-informativna sredstva. O tome vidi više u: Grupa autora: *Priručnik iz arhivistike*, Savez društava arhivskih radnika Jugoslavije, Zagreb 1977., (Dalje: *Priručnik iz arhivistike*), str. 197-200.

3 *Arhivistika*, str. 112.

Sređivanje i obrada arhivske građe su dva povezana procesa, jer se tokom sređivanja prikupljaju podaci za izradu inventara, a inventar se može napraviti samo za u potpunosti sređen i tehnički obrađen arhivski fond. Prema onome kako su strukturirani, po stepenu podrobnosti i rasporedu podataka, inventari se u arhivu dijele na: opće, sumarne, analitičke i sumarno-analitičke. Koji će se inventar izrađivati zavisi od toga koja je vrijednost arhivske građe, odnosno fonda za koji se radi inventar, od količine građe, njene strukture, značaja koji ima za naučna istraživanja i potrebe arhiva. Opći inventar (koji se nekada naziva i pregledom) izrađuje se na nivou jednog arhiva i pruža informacije o brojnom stanju fondova i zbirki arhiva, njhovom sadržaju i strukturi, stanju građe te informativnim sredstvima koja su urađena za svaki pojedini fond ili zbirku.[4]

Sumarni inventar opisuje sažeto svaku arhivsku jedinicu u fondu, odnosno opisuje sadržaj kutije, fascikle ili svežnja. On nas na pregledan način informiše o strukturi i sadržini arhivske građe unutar jednog fonda ili zbirke. Ovaj inventar daje pregled jednog fonda ili zbirke u cjelini, a ne svakog pojedinog dokumenta, pa je zato dosta uopćen.

Analitički inventar opisuje svaki dokumenat u jednom fondu ili zbirci, dosta je detaljan, pa se stoga izrađuje samo za stariju i vrijednu arhivsku građu koja je od naročitog značaja za historijska i druga naučna istraživanja.

Sumarno-analitički inventar se također pojavljuje u našoj praksi, mada nema stručno utemeljenje u arhivskoj teoriji. Predstavlja kombinaciju sumarnog i analitičkog inventara kada se u jednom fondu ili zbirci za jedan dio daje sumaran pregled, a drugi, važniji dijelovi (serije, podserije) opisuju se analitički.

Za svaki od ovih inventara važe neka zajednička pravila kao što su: inventar se može raditi samo za sređenu i obrađenu arhivsku građu; da je škartirana (izlučena) sva nepotrebna građa i da je ostala samo arhivska građa; prije izrade se odluči koja vrsta inventara će se raditi; numerišu se sve arhivske jedinice, a poželjno je da jedan inventar radi jedno stručno lice kako bi se postigla jednoobraznost u njegovoj izradi.[5]

* * *

Opći inventar, kako mu i ime kaže, daje uopćen pregled arhivske građe (fondova i zbirki) jednog arhiva, a nekada i jednog ili više arhivskih depoa. Ovaj inventar opisuje arhivske jedinice grupirane u skupine i podskupine prema porijeklu i vremenu na koje se građa odnosi, a na neki način predstavlja zbir sumarnih inventara. Prema nekim ranijim pravilima, opći inventar se dijeli na strukturnu šemu, inventarni opis i oblik i uputstvo za način njegovog vođenja.

4 Isto, 113.

5 Kožar, A., Balta, I.: *Pomoćne historijske znanosti i arhivistika,* Arhiv Tuzlanskog kantona i Društvo historičara Tuzla, Tuzla 2004., (Dalje: *Pomoćne i arhivistika*), str.193.

Prema strukturnoj šemi u općem inventaru fondovi i zbirke se dijele na: a) arhivske fondove; b) lične i porodične fondove i c) zbirke. Svaka od ovih grupa ima svoju posebnu slovnu oznaku, a fondovi se označavaju brojevima od jedan pa dalje. U inventarnom opisu se unose svi relevantni podaci o svakom fondu i zbirci: inventarni broj, naziv, organizaciona jedinica, način ulaska u arhiv, stepen sređenosti, informativna sredstva, količina, očuvanost, jezik, liječenje građe, snimanje, publikovanje, bilješka o fondu, te ovjera. U uputstvu se objašnjavao način popune rubrika u općem inventaru.[6]

Sumarni inventar je informativno sredstvo koje sažeto, ali na jasan i pregledan način opisuje jedan fond ili zbirku, odnosno, preko ovog inventara se upoznajemo sa strukturom i sadržajem jednog fonda. Sumarni inventar se sastoji iz dva dijela: naslovne strane i inventarnog opisa. Naravno da je inventarni opis najvažniji dio inventara. Čine ga inventarni broj, datum, naziv inventarne jedinice, podaci o količini građe, sadržaj i napomene. Inventarni broj redni je broj arhivske jedinice (svezak, svežanj, kutija, knjiga itd.) i ide kontinuirano, bez obzira na vrstu materijala. Datum sadrži vremenski raspon nastanka građe koja se popisuje (jedna ili raspon godina). Naziv inventarne jedinice naziv je forme, odnosno zaštite koja se koristi za odlaganje arhivske građe (kutija, fascikla, omot) ili ako je knjiga u pitanju, onda naziv vrste knjige (protokol, registar i sl.). Podaci o količini građe su početni i završni brojevi predmeta u jedinici, odnosno količina arhivskih jedinica. Sadržaj sumarno iskazuje sadržinu građe u arhivskoj jedinici. On treba da bude jasan, precizan i na jednostavan način da upozna sa karakteristikama sadržaja opisivane arhivske jedinice. U sadržaju treba da su naglašeni značajniji predmeti koji će privući pažnju eventualnih istraživača. U napomene se unose svi oni podaci koji nisu prije navedeni, a postoji potreba da se navedu (stepen očuvanosti građe, naknadne izmjene na građi i sl.). Naslovna strana inventara je njegov drugi, sastavni dio, pored inventarnog opisa s upravo navedenim elementima. Naslovna strana treba da sadrži: naziv arhiva, broj fonda ili zbirke, naziv fonda ili zbirke čiji je inventar, granične godine fonda i broj inventarnih jedinica.

Analitički inventar informativno je sredstvo u arhivu koje detaljno opisuje svaki pojedini dokumenat u arhivskoj jedinici, a zbog toga što zahtijeva veliku stručnost i vrijeme, izrađuje se samo za naročito značajne fondove i zbirke, obično starijeg datuma. Ovakvi inventari pružaju najbolje informacije o građi svim korisnicima. Elementi analitičkog opisa su signatura, datum, kratak sadržaj dokumenta koji se opisuje i spoljna obilježja (jezik, broj listova i dr.). Najvažniji dio je naravno sadržaj dokumenta, odnosno predmeta koji se opisuje i njegova izrada je najsloženiji dio posla u izradi inevntara. Tu najviše dolazi do izražaja stručnost arhiviste koji treba da na jasan i sažet način opiše arhivski dokument,

6 *Arhivistika*, str. 113-115.

obuhvatajući sve neophodne elemente informacije iz njega. Najčešće se izrađuje tako da se iz opisa vidi: ko se kome obraća (adresant i adresat), o kojoj vrsti dokumenta se radi, zatim važnost dokumenta i podataka koji se u njemu nalaze. Jezik opisa mora da bude jasan, precizan i dosljedan. Za izradu ovakve vrste inventara arhivist zaista mora dobro poznavati arhivsku građu koju opisuje.[7]

* * *

Kada govorimo o izradi naučno-informativnih sredstava u arhivima u našoj zemlji, pa tako i u Historijskom arhivu Sarajevo, možemo konstatovati da su se oni izrađivali, negdje u većoj, negdje u manjoj mjeri, i to sve njihove vrste: sumarni, analitički i sumarno-analitički. Pri izradi inventara poštovala se određena metodologija i neki zajednički principi, a izrada inventara spada svakako u redovnu djelatnost koju svaka arhivska ustanova treba da sprovodi. Naravno, uvijek je to povezano sa određenim problemima, prije svega nedovoljnim brojem kadra u odnosu na potrebe i u odnosu na broj i količinu fondova koji se trebaju obraditi i opremiti inventarima. No, i pored svih problema, urađen je znatan broj naučno-informativnih sredstava u vidu inventara.

Iako izrada inventara u arhivima spada u njihovu redovnu djelatnost, zapanjuje činjenica da se o načinu i metodologiji njihove izrade danas skoro da i ne govori. Ako poredimo situaciju u tom pogledu prije rata u odnosu na sadašnji momenat, možemo samo konstatovati da se nije puno toga promijenilo, makar u našoj zemlji. Ranije su se mnoga stručna pitanja razmatrala i rješavala na saveznom nivou, na nivou SDARJ-a (Saveza društava arhivskih radnika Jugoslavije), pa se onda primjenjivala u svim Republikama. Također, stručna pitanja razmatrana su i na nivou republičkih stručnih društava, a postojao je i Arhivski savjet na saveznom, te na republičkom nivou koji su također bili zaduženi za različita stručna pitanja iz arhivske oblasti. Međutim, što se tiče same Bosne i Hercegovine, stručna pitanja vezana za metodologiju izrade informativnih sredstava u arhivu, pa tako i inventara, nisu regulisana nekim zajedničkim pravilnikom ili uputstvom. U zakonskim rješenjima koja se odnose na arhivsku djelatnost, samo je jedan primjer gdje se uređuje pitanje izrade inventara, a to je *Pravilnik o stručnom sređivanju arhivske građe, o vođenju i objavljivanju inventara i registara arhivske građe* donesen od strane Republičkog savjeta za kulturu 1963. godine.[8] Osim ovoga, nije više donesen nijedan zakonski propis koji

7 *Arhivistika*, str. 116-122; *Priručnik iz arhivistike*, str. 180-190; Boriša Radovanović, Analitički inventar arhivskog fonda, *Tehnični in vsebinski problemi klasičnega in elektronskega arhiviranja*. Zbornik referatov z dopolnilnega izobraževanja , br. 9, Maribor 2010., (Dalje: *Analitički inventar*), str. 355-368; N. Predojević, Izrada naučno-informativnih sredstava u arhivima Vojvodine, njihova daljnja opravdanost i mogućnost njihovog unapređenja, *Arhivska praksa*, br. 13, Tuzla 2010., str. 286-301.

8 Šehović, A., Čekić, Dž.: *Zbirka arhivskih propisa Bosne i Hercegovine 1947.-2007.*, Arhiv Bosne i Hercegovine i JU Historijski arhiv Sarajevo, Sarajevo 2007., str. 81-84.

bi se direktno odnosio na inventare (spominjani su u drugim propisima, naravno, ali ne detaljno), a niti ni jedno stručno uputstvo o metodologiji izrade inventara, preporuka ili nešto slično. Bilo je slučajeva da se na nekim savjetovanjima donesu zaključci o izradi metodoloških uputstava za izradu inventara (u ovom slučaju sumarno-analitičkih inventara)[9], međutim do realizacije nikad nije došlo. Tako su se pri izradi svih naučno-informativnih sredstava, pa tako i svih vrsta inventara, poštovali principi i metodologija izrade prema praksi arhiva iz drugih republika, ali i prema uobičajenoj i ustaljenoj metodologiji, manje-više prihvaćenoj od svih. To je rezultiralo određenim razlikama u načinu izrade inventara. U bosanskohercegovačkim arhivima prisutna je specifičnost kada govorimo o inventarima, a to je da su se često radili sumarno-analitički inventari. Vjerovatno je to posljedica činjenice da se nije moglo raditi puno analitičkih inventara zbog naprijed navedenih problema, pa se pribjegavalo tom srednjem rješenju.

Naravno da je i ranije bilo inicijativa za uvođenjem i primjenom jednoobraznih rješenja u struci, drugim riječima, bilo je riječi o standardizaciji arhivskog poslovanja u svim segmentima, pa tako i u dijelu koji se odnosi na standardiziranje metodologije za izradu inventara. Tako je još davne 1976. godine održani Osmi kongres arhivskih radnika Jugoslavije imao za temu "Jedinstvene osnove sistema zaštite i korišćenja arhivske građe u SFRJ". U zaključcima sa ovog Kongresa se, između ostalog, navodi: "Kongres posebno ukazuje na potrebu za izgradnjom jedinstvenih osnova za (...) normiranje (izgradnja tehničkih i radnih standarda i normi kao preduslova za uspješan rad (...) za stručni rad (metodologija i tehnologija zaštite, sređivanja i obrade arhivske građe)."[10] Ni tada nisu postojali jedinstveni standardi za stručni rad, kao ni sva uputstva za izradu naučno-informativnih sredstava, ali je postojala svijest o tome da se bez jedinstvenih standarda i stručnih uputstava, koja će biti obavezna za sve arhive u zemlji, ne može unaprijediti stručni rad niti izgraditi jedinstveni sistem informacija.[11]

U Bosni i Hercegovini je pred sami rat, tačnije 1991. godine obznanjen projekat, odnosno elaborat pod nazivom *Standardi i normativi za arhivsku djelatnost Bosne i Hercegovine* koji je uradila grupa stručnjaka na čelu sa mr.

9 Savjetovanje arhivskih radnika Bosne i Hercegovine, u organizaciji DAR-a, održano u Bihaću 23. i 24. juna 1988. godine cjelokupno je bilo posvećeno tematici sređivanja arhivske građe i izradi informativnih sredstava prema jedinstvenim teorijskim principima. Jedan od usvojenih zaključaka na kraju ovog Savjetovanja je glasio: "S obzirom na neujednačenost sumarno-analitičkih inventara potrebno je napraviti jedinstveno metodološko uputstvo za njihovu izradu.", navedeno iz: *Glasnik arhivâ i Društva arhivskih radnika Bosne i Hercegovine*, XXVIII/1988, Sarajevo 1988., str. 5.

10 Jemuović, R.: Osmi kongres arhivskih radnika Jugoslavije, *Arhivist*, godina XXVII/1977, broj 1, Beograd 1977., str. 12-13.

11 Lekić, B.: Potreba, cilj i značaj izgradnje jedinstvenog sistema stručnog rada arhivske službe u SFRJ*, Arhivist*, godina XXVII/1977, broj 1, Beograd 1977., str. 60-61.

Vladimirom Jerićem.[12] Elaborat je izrađen u okviru aktivnosti *Društva arhivskih radnika Bosne i Hercegovine* (DAR BiH), a u sklopu nastojanja tadašnjeg Zavoda za kulturu Bosne i Hercegovine da uradi standarde i normative za svaku od kulturnih djelatnosti u zemlji, pa tako i arhivsku. U ovom elaboratu prezentirala se arhivska djelatnost, njen historijski razvoj, značaj te uloga u društvu, i što je jako bitno, projekcija njenog razvoja u BiH do 2000. godine. Nažalost, zbog već poznatih dešavanja koja su počela u tom periodu, na tome se sve završilo i standardi nikada nisu zaživjeli u punoj mjeri.

Inventari u modernom informatičkom okruženju

U arhivima u našoj zemlji inventari se još uvijek izrađuju na klasičan način, u najvećem broju slučajeva. To znači da se moderni standardi ne primjenjuju, osim u manjoj mjeri i uglavnom se to svodi na ličnu inicijativu svakog pojedinog arhiviste koliko će se oslanjati na moderne standarde i koliko će ih primjenjivati u svom radu. Drugim riječima, jedinstvenih metodoloških uputstava za izradu inventara, usvojenih na jedinstvenom nivou ili bilo kakvom nivou – na primjer u zakonskim propisima, pravilnicima, preporukama od strane Arhiva BiH, Arhivističkog udruženja Bosne i Hercegovine ili entitetskih udruženja ili nekog drugog organa – nema. Novosti koje se dešavaju u tom pogledu svode se na preuzimanje pozitivne prakse iz susjednih zemalja ili individualne pokušaje primjene međunarodnih standarda u ovom dijelu. Naravno, sve arhivske institucije podržavaju, makar deklarativno, usvajanje novih metoda rada, međutim, problem je nepostojanje usklađenosti, a također i zvaničnih dokumenata o datom pitanju koji bi se onda ozbiljno shvatali i primjenjivali.

Ono što bi trebalo uraditi jeste pokrenuti aktivnosti na pripremi jedinstvenih metodoloških uputstava za izradu inventara, uz prethodnu analizu postojećeg stanja. Dobra osnova za to, a svakako i olakšavajuća okolnost jeste postojanje međunarodnih standarda na ovom polju koji se jednostavno mogu popularizirati i pokušati više primjenjivati. U svakom slučaju, donošenje državnih (nacionalnih) standarda bi bilo poželjno i svakako bi u tom slučaju trebalo nastojati domaće standarde prilagoditi međunarodnim. Nekada je teško uskladiti lokalne norme poslovanja sa međunarodnim, što je uslovljeno lokalnim nivoom razvoja arhivske djelatnosti u ovom slučaju, pošto je naša arhivska djelatnost u zaostatku za razvojem u svijetu. Zbog toga je potrebno prilagođavanje. Ali ono što je sigurno jeste da su standardi neophodni, a njihova primjena potrebna, jer se samo na taj način možemo uključiti u savremene tokove u arhivistici danas.[13]

12 Jerić, V.: Standardi i normativi za arhivsku djelatnost u BiH, *Glasnik arhivâ i Društva arhivskih radnika Bosne i Hercegovine*, XXXI/1991, Sarajevo 1991., str. 81-103.

13 *Pomoćne i arhivistika*, str. 224-227.

Najvažniji međunarodni standardi koji se tiču opisa arhivske građe i izradu inventara su ISAD(G) – Opća međunarodna norma za opis arhivske građe, ISAAR(CPF) – Međunarodna norma arhivističkog normiranja za pravne i fizičke osobe te porodice. Tu su još i EAD DTD norme (Kodirano arhivsko popisivanje - definicije vrste zapisa)[14], te EAC (Kodirani arhivski kontekst)[15].

Na početku ovi standardi mogu zvučati strano i komplikovano, ali u stvari tu nema mnogo razlika kad se tiče opisa prema ISAD(G) i ISAAR(CPF) standardima. EAD i EAC norme jesu novina koja je proizašla kao rezultat elektronskog popisivanja, odnosno primjene savremenih informatičkih pomagala u arhivskoj oblasti, u pravljenju arhivskih opisa i njihovom smještaju u elektronske forme. Naravno, cilj je da se svi ovi opisi povežu međusobno i koriste usklađeno, relacijski.

U suštini, arhivska građa se opisuje skoro na identičan način, samo što je to po novim standardima modernizirano u terminološkom i tehničkom smislu. Kada kažemo u tehničkom smislu, onda se misli na to da je opisivanje arhivske građe i izrada inventara – opisa prilagođeno unosu podataka u digitalne baze, uz primjenu kompjutera, a samim tim i njihovo kasnije korištenje je prilagođeno lakšoj upotrebi u elektronskim formama, što naravno, ne znači da se inventari (opisi) ne izrađuju i u printanoj formi po novim standardima. Oni su primjenjivi bez obzira na vrstu i oblik arhivskog zapisa. Osnovna načela u opisu, ranije obavezna (naziv inventarne jedinice, signature, hronološki okviri, opis arhivske jedinice, inventarni popis, količina, naslovna strana, bilješka, registri) su i dalje prisutna, ali sada na drugačiji način nazvana i organizirana u jednom inventaru. ISAD(G) norme, naravno, odnose se i na sumarne i na analitičke inventare, bez razlike. Ono što je promjena u odnosu na stare načine opisa arhivske građe, a što omogućava standard ISAD(G) jeste da se pravila opisa mogu primijeniti i u ranijim fazama životnog ciklusa jednog dokumenta, a ne samo kada je on, kao arhivska građa, odabran za trajno čuvanje. Prema ISAD(G) normi pravila za arhivistički opis su podijeljena na sedam područja:

1. Područje identifikacije (sadrži bitne obavijesti za identifikaciju jedinice spisa);
2. Područje konteksta (sadrži obavijesti o porijeklu i sačuvanosti jedinice opisa);
3. Područje sadržaja i ustroja (sadrži obavijesti o predmetu i sređenosti jedinice opisa);
4. Područje uvjeta dostupnosti i korištenja (sadrži obavijesti o dostupnosti jedinice opisa);
5. Područje dopunskih izvora (sadrži obavijesti o gradivu koje je u važnom odnosu s jedinicom opisa);

14 Kožar, A.: *Arhivistika u teoriji i praksi* 2, Društvo arhivskih zaposlenika Tuzlanskog kantona i Arhiv Tuzlanskog kantona, Tuzla 2005., str. 221.

15 http://polaris.gseis.ucla.edu/gleazer/260_readings/Thurman.pdf (27.06.2011.)

6. Područje napomena (sadrži posebne obavijesti i obavijesti koje ne mogu biti smještene u bilo koje drugo područje);
7. Područje kontrole opisa (sadrži obavijesti o tome kako, kada i ko je izradio arhivistički opis).

U ovih sedam područja inkorporira se dvadeset šest elemenata opisa koji se mogu međusobno spajati kako bi oblikovali opis nekog arhivističkog entiteta.[16]

U novom, informatičkom okruženju, osim printanih, koji se naravno i dalje izdaju u obliku knjige, imamo i inventare u digitalnom obliku. To su eletronski zapisi, izrađeni po svim parametrima inventarnog opisa, ali u digitalnoj formi, koji se onda mogu koristiti u različite svrhe, prenositi na daljinu putem novih tehnologija.[17] Inventari u savremenom okruženju se jednostavno uklapaju u nove tokove koji utiču na sve oblasti arhivskog djelovanja pa tako i na ovaj segment. Izradom inventara u digitalnim formama, odnosno, izradom inventara prema međunarodnim standardima i njhovom objavljivanju preko internet portala, činimo arhivsku građu dostupnom najširem krugu korisnika i uklapamo se u savremene svjetske tokove.

Zaključak

Ogromno kulturno blago pohranjeno u arhivima Bosne i Hercegovine, ogroman broj informacija vrijednih za naučna istraživanja, kao i za svakodnevna ostvarivanja prava građana, mora se adekvatno zaštititi, prezentirati najširoj javnosti te na pravilan način popularizirati zbog svoje višestruke vrijednosti i značaja. Jedan od načina za ostvarivanje svega navedenog jeste i izrada informativnih, odnosno naučno-informativnih sredstava u arhivu, kao što su vodiči, pregledi, inventari, katalozi i regeste. Inventari (sumarni, analitički, sumarno-analitički) nastaju kao rezultat redovne djelatnosti arhiva i kao rezultat stručnog rada arhiviste. Za njihovu izradu potrebno je poštovati određena metodološka načela kako bi se postigli najbolji rezultati. Osim klasičnih načela, ranije primjenjivanih, u savremenom društvu i okruženju sve veće upotrebe informatičkih tehnologija potrebno je hvatati korak sa svijetom i početi primjenjivati međunarodne standarde u ovoj oblasti. Samo će se na taj način bosanskohercegovačka arhivistika održati spremnom za uključivanje u moderne evropske i svjetske tokove.

16 *ISAD(G) Opća međunarodan norma za opis arhivskog gradiva*, Međunarodno arhivsko vijeće (International Council on Archives), drugo izdanje, Zagreb 2001., str. 7,8.; Molnar,B.: Primjena ISAD(G) standarda prilikom izrade inventara*, Tehnični in vsebinski problemi klasičnega in elektronskega arhiviranja*. Zbornik referatov z dopolnilnega izobraževanja, Maribor 4/2005, str. 382-387.

17 *Analitički inventar*, str. 359.

ARHIV BANJALUKA

Summary

The goal of arranging and cataloguing an archival holding is to compile information on the type and characteristics of its contents, and to create a scientific-informative appartaus that will contain all necessary information about a holding. When an archivist creates this kind of inventory, it makes possible the archive's use in scholarship, historical and scientific research, its use in official documentation and for other purposes. Inventories, catalogues, and other information resources are important in the work of archival institutions, because each newly created tool provides a better overview of the fonds and holdings that an institution possess.

Inventories or catalogues differ in respect to the content and quantity of information that applies to a particular part of an archival holding, and information resources are either of a general or more focused type.

Information resources of a general type include reviews, guides and general inventories, and they provide an overview of the entire structure of a specific collection of archives, potentially even an overview of an entire country's archival collections. More focused resources provide information on smaller, more specific groups of items: a group of fonds, a single fond, an archival collection, certain themes or certain documents. These more focused tools and resources include, summary, analytical, summary-analytical inventories, catalogs, card catalogues and indexes.

An archival inventory is a central depository of information about a holding that provides a complete and detailed picture of the content of fonds in an archive. An archival inventory is designed to record the number of the archival units, and the location of each archival unit in one fond or in the archive; it is designed to provide insight into the contents of one archival holding and information about it, and to serve as an official cataloge of holdings. Archival inventories are divided into general overviews, summaries, summary-analytical inventories and analytical types. Which type we create will depend on the nature of the archival holding, its importance, the amount of material, its structure and its significance for scientific research.

In the archives of Bosnia and Herzegovina, inventories are still made in the traditional manner, in most cases. No unified methodological principles are used in their design, which should be adopted at the joint level. Before the war, many professional issues were resolved at the federal level, through The Alliance of the Archival Associations of Yugoslavia; at that time, all decisions were binding for all of the Yugoslav Republics. Today, however, there is little discussion of this important professional issue, and there are no commonly agreed upon standards.

ARHIVSKI DANZIK

Attempts to create archival standards in in year 1991 were unsuccessful because the political circumstances of the time.

The contemporary IT environment has major implications for archival work and is the cause of many changes. When it comes to creating inventories, the necessity of applying new standards in this area is essential. However, work in this area is still restricted to some individual efforts, with no agreed upon standards being used on a collective or joint level. Modern standards for descriptions of archival holdings include ISAD (G), ISAAR (CPF), EAD and EAC, and these criteria should be consulted by all archivists when creating inventories and cataloguing information. Bosnian archives and archivists must now embrace the challenge of adopting and applying modern standards, in order to advance the archival profession in Bosnia and Herzegovina.

Arhiv TK
DAZ TK

Boriša RADOVANOVIĆ
Istorijski arhiv Šumadije Kragujevac

PROBLEMATIKA KORIŠTENJA DIGITALNIH KOPIJA KAO ISTORIJSKOG IZVORA[1]

Abstrakt: *U radu se govori o korišćenju digitalnih kopija kao istorijskog izvora za rekonstrukciju prošlosti i teškoćama na koje nailaze istoričari – arhivisti kod korišćenja ove vrste arhivske građe.*

Ključne riječi: *Arhivska građa, digitalna kopija, istorijski izvor.*

Uvod

Naučna obrada političke, kulturne i ekonomske istorije nezamisliva je bez istorijskih svedočanstava od kojih je najznačajnija arhivska građa. Dugogodišnji rad na prikupljanju, sređivanju i obradi arhivske građe, finalizuje se njenim davanjem na korišćenje istoričarima za naučnu rekonstrukciju prošlosti, ali i drugim korisnicima za različite društvene potrebe.

Za istoričare i ljude koji se bave istorijom osnovni izvor za rekonstrukciju događaja iz prošlosti predstavljaju pisani istorijski izvori – arhivska građa. I upravo je arhivistika, kao samostalna nauka, postavila sebi za cilj da se bavi proučavanjem arhivske građe kao dela pisane kulturne baštine. Arhivska građa, kao pisana kulturna baština, svedoči o postojanju ljudi na određenom prostoru i u određenom vremenu i najbolji je dokaz za rekonstrukciju te prošlosti.

Arhivska građa spada u primarne istorijske izvore. Pod primarnim istorijskim izvorima ili izvorima prvog reda istorijska nauka podrazumeva ostatke prošlosti koji su neposredno proizašli iz nekog istorijskog događaja, odnosno o njemu autentično mogu posvedočiti, onako kako se odigrao. Pojam izvora obuhvata sva područja ljudskog života. Istorijski izvori mogu se čuvati "in sito", na svom izvornom mestu, ili u ustanovama koje je društvena zajednica odredila za to (arhivi, muzeji, biblioteke).

Koristiti digitalne kopije kao istorijski izvor – da ili ne?

Najsavremeniji način čuvanja dokumentacije je digitalno arhiviranje. Ono se zasniva na korišćenju skenera koji dokument prevodi u elektronski oblik, čime se omogućava trajno čuvanje i upravljanje dokumentima direktno iz računara. Ovakav metod ide ispred zakonskih rešenja u ovoj oblasti, jer se očekuje

1 Iako bi, sa arhivističkog i historiografskog stajališta, neka od iznesenih stajališta autora zahtijevala dodatna pojašnjenja, redakcija je prihvatila ovaj rad kao autentično promišljanje autora.

Arhivski zbornik

donošenje novog zakona u ovoj oblasti.

Digitalna kopija je svaka informacija u digitalnom obliku koja ima određenu vrednost i koja je ili uskladištena ili prenesena u takvom obliku u bazu podataka radi trajnog čuvanja. Pojam digitalne kopije uključuje kompjuterski uskladištene i generisane informacije, digitalizovani audio i video dokazne signale, signale sa digitalnih uređaja i informacije prenete sa digitalnih fax mašina i signale drugih uređaja.

Ovakav metod zahteva neuporedivo manje prostora u poređenju sa klasičnom papirnom arhivom, a tom prilikom se bitno smanjuju troškovi održavanja. Pored toga, elektronska arhiva pruža daleko veću sigurnost korisniku, jer je moguće izraditi veći broj kopija dokumenta, uz poštovanje svih tehničkih i ekonomskih principa modernog načina poslovanja. Značajna prednost je jednostavniji i trenutni pristup dokumentima sa svakog računara u bilo kom obliku mreže. Međutim, ovakav način ima i svoje mane, posebno za istoričare koji se bave prošlošću. Oni na osnovu digitalnih kopija ne mogu rekonstruisati prošlost.

Danas je uobičajeni postupak u ovim ustanovama, pre svega mislim na arhive kod nas i u svetu, da pored originala istraživačima koji rade na određenoj temi iz prošlosti, sve češće daju digitalne kopije arhivskih dokumenata, što stvara određene probleme o kojima ćemo ovdje nešto reći.

Odmah na početku istraživačkog postupka se postavlja važno pitanje: da li kopija može zameniti originalan dokument koji treba da posluži istoričaru za rekonstrukciju prošlosti i da li on može na adekvatan metodološki način utvrditi ono što od njega traži istorijska nauka? Postupak kojim se digitalne kopije koriste u istorijskom istraživanju ima u okviru arhivske struke pristalica i onih koji su energično protiv. Za običnog laika nije mnogo važno da li koristi kopiju ili originalan dokument i to kvaziistoričari obilato koriste u svojim radovima, misleći na taj način da su došli do prvorazrednog sadržaja koji u istorijskoj nauci nije utemeljen. Mi smo pristalice kritičke istoriografije i energično se protivimo takvom načinu pristupa istorijskim izvorima, zbog informacija koje arhivska građa sadrži, ali i zbog objektivnog sagledavanja njene uloge. Nije svaka informacija u arhivskom dokumentu tačna i objektivna. Setite se samo zapisnika partijskih ćelija u jednopartijskom sistemu, koji svi liče kao jaje jajetu, jer se odnose na cirkularna pisma dobijena od viših organa.

Kako u savremenoj arhivskoj delatnosti, koja teži modernom izrazu, sve više srećemo da se kopije dokumenata u digitalnom obliku nude istraživačima i koriste kao istorijski izvori, postavlja se nekoliko ključnih pitanja koja su vezana za kritiku istorijskih izvora i samu istorijsku nauku. Mi to možemo okarakterisati kao atak na metodologiju naučnog istraživanja istorije kao nauke ili "simuliranje istorije" što treba uzeti u širem značenju. Kopije arhivskih dokumenata treba da simuliraju "da jeste ono što nije". To je u istorijskoj nauci teško dopustivo, jer istraživač pored izučavanja sadržaja treba da kritički oceni spoljna obeležja

istorijskog izvora, da bi mogao da bude siguran u verodostojnost činjenica iznetih u arhivskom dokumentu. Međutim, davanjem kopija to je, jednostavno, onemogućeno zbog čega može doći do pogrešnih zaključaka koji istoričaru ne pružaju uverljive dokaze. Zamislite samo kakva bi bila istorija ako bi ona bila napisana na osnovu digitalnih kopija arhivske građe. Da bi mogla da posluži svrsi kopija toga arhivskog dokumenta treba, od strane istraživača, da bude percipirana na način kao da je stvarna, iako to ustvari nije. Ovdje se kao osnovno pitanje postavlja sledeće: kome mogu da posluže digitalne kopije arhivske građe i u koju svrhu? Za istoričare je najvažnije da znaju da se na osnovu digitalnih kopija samo uz proveru originala može koristiti takva vrsta građe.

Ovdje ne bi bilo ništa čudno da su digitalni zapisi nastali kao originalni zapisi u određenom istorijskom vremenu. Da predstavljaju prvorazredan izvor o događajima iz tog vremena i da se oni mogu kritički obraditi, odnosno da je moguće izvršiti utvrđivanje verodostojnosti i autentičnosti tih zapisa i na osnovu njih rekonstruisati događaje iz prošlosti. Međutim, digitalizacijom arhivske građe, koja svedoči o događajima iz daleke prošlosti, o događajima na koje se odnosi klasična arhivska građa, mi faktički naučniku – istoričaru onemogućavamo da utvrdi istinitost i autentičnost arhivskih dokumenata. Naročito važna spoljna kritika izvora kod utvrđivanja vremena nastanka dokumenta izbačena je time iz upotrebe, zbog čega mnoga dokumenta, iako su ponekad pisana sa namerom da veličaju događaj ili ga ospore, nije moguće proveriti.

Istražujući dugo jednu temu i privodeći rukopis kraju bio sam ne malo iznenađen kada su mi u Arhivu Srbije umesto originalnog dokumenta dali na korišćenje mikrofilm. Znali su da se moj rad zasniva na originalnoj građi i da radim u Arhivu Šumadije i pored insistiranja nisu želeli da krše Pravilnik koji je donet od strane njihovog Stručnog veća. Ja sam se povinovao, "kao Sokrat", pravilu, trudeći se da ga ne prekršim, i pokušao da iskoristim kopiju koju su mi uredno dostavili. I tu ne bi bilo ništa strašno da tokom analize dokumenta – kopije nisam posumnjao u verodostojnost toga dokumenta. Na dokumentu su bili potpisi nekih učesnika skupštine za koje sam siguran da su bili nepismeni. To su obično činili pisari. Pečati koje sam želeo da utvrdim bili su nečitki kao i drugi detalji koji su me interesovali. Drugo pitanje koje se javilo bilo je kako na osnovu kopija sačiniti naučni aparat: da li upisati originalnu signaturu dokumenta koji nisi video (originalnog) ili reći da je korišćena kopija tog dokumenta bez naznake signature tako da više niko ne može znati i proveriti tvoje zaključke i sudove. Treće pitanje koje se nametalo: kako proveriti autentičnost kopije? Da li će ono što napišem na osnovu kopije biti istinito? Koliko mi se može verovati kao istoričaru?, bila su samo neka od pitanja koja su se postavljala. Prisetio sam se i predavanja koja sam kao mlad student slušao od svojih profesora. Oni su nas učili da se svakom dokumentu mora utvrditi verodostojnost istorijskih podataka.

Očigledno da ja to bez originala nisam mogao. Odustati od teme bilo je celishodno rešenje. Prepustiti drugima da pišu "simulakrum" istoriju bila je konačna odluka. Ako bi mi sada doneli originalan dokument teško da bih mogao da nastavim ovu temu jer sam iz materije davno izašao. Kopija dokumenta može biti istorijski izvor samo ako se utvrdi da je original nestao ili uništen.

Tako je novi milenijum, koji je obeležen brzim i naglim promenama sveta koji poznajemo, doneo nevolje i istoričarima. Svedoci smo zakona *društvene astrikcije*, sažimanja prostora i vremena. Posebnu teškoću predstavlja naglo "zgušnjavanje" vremena i pojava kvaziistoričara svih boja i ubeđenja koji, koristeći kopije, stvaraju istoriju po svom nahođenju, što mora da zabrine istoričare. Tako korišćenje kopija arhivske građe najviše se *odražava* na domen percepcije prošlosti. Ona se pogrešno razumeva i trebaće vremena da se greške koje učine nestručni "pisci istorije" poprave. Te rukavce "Delte istorije" teško da koga zanima u vremenu burnom događajima, zato oni ostaju kao "simulakrum kulture". Podržavajući ovaj program država se stavila u službu kvaziistoričara. Dokumenta su time izgubila vrednost i sve se svelo na improvizaciju. Istorijske pojave i događaji se simuliraju na osnovu bezvrednih kopija na kojima istoričari ne mogu izvršiti unutrašnju i spoljnu kritiku, kako bi oni mogli da se koriste u naučne svrhe.

Ako samo postavimo jedno od pitanja koje svaki istraživač postavlja kada se sretne sa novim dokumentom koji treba da mu osvetli događaj koji opisuje ili istražuje, a to je koliko se može verovati tome dokumentu. Svakako da za kopiju kakva je data to nikako ne može da se utvrdi.

Na ovakve pojave ukazivao je još u 19. veku veliki ruski pisac Lav Nikolajevič Tolstoj tvrdeći da ne vredi mnogo pamet pojedinca i talent u državi koja ne podržava vrednosti, a takva država ne zaslužuje ni da ih ima. Tako u modernom svetu, koji vrvi od brzih promena, visoka tehnologija, davanjem na korišćenje kopija umesto originala u istoriografiji preti da postane istorija "u ogledalu". Šta učiniti da se donekle stvari u ovom domenu poprave?

Trebalo bi da Arhivska veća još jednom revidiraju pravilnike o korišćenju arhivske građe u arhivima i da u njih unesu odredbu da ukoliko istoričar – istraživač želi da proveri autentičnost toga dokumenta, original može da mu se pruži na uvid. Kako je veoma mali broj ovih istraživača to se njima sa sigurnošću može davati originalna građa. Za građu iz 19. veka u Srbiji za naučne potrebe zainteresovan je veoma mali broj korisnika. Stoga bi od velike važnosti bilo da se istorija piše na osnovu dokumenata prve ruke.

Oni, sigurno je, na studijama uče postupak rada sa originalnom arhivskom građom i neće je oštetiti. Za ostale korisnike, koji koriste informacije iz arhivske građe, originalnu građu davati na uvid po odobrenju određenog lica iz Arhiva.

DRAFT

Rezime

Istoričari, kao i mnogi drugi koji se bave istorijom, pri svom radu sve više koriste digitalne kopije arhivskih dokumenata. Sama istorija ne može se adekvatno upoznati korištenjem ovakvih dokumenata jer originalni dokumenti sadrže bitne informacije o stvaranju arhivskog dokumenta na osnovu materijala izrade, rukopisa, pečata, tinte i drugih karakteristika na osnovu kojih se može utvrditi originalnost i autentičnost ove građe. Isto nije moguće sa digitalnom dokumentacijom.

Summary

Historians and many who deal with the history now increasingly being used in their works of digital copies of archival documents. Only history can not be met using those copies but seek original records, and based on external reviews original material tends including time of creation of archival documents and on the basis of material, filigree, stamps, inks or other sings shall determine the originality and authenticity of those documents.

Arhiv TK
BAZTK

Selma ISIĆ
Arhiv Tuzlanskog kantona Tuzla

UKLJUČIVANJE ARHIVSKE DJELATNOSTI BOSNE I HERCEGOVINE U MEĐUNARODNE TOKOVE

Abstrakt: *Arhivska djelatnost Bosne i Hercegovine je jedna od najmlađih u Evropi. Kao takva suočena je sa mnogim problemima klasične arhivistike, ali isto tako mnogo je otvorenih i neriješenih pitanja vezanih za odnos modernog društva i arhivistike. Današnji svjetski arhivistički tokovi teže globalizaciji baš kao što je slučaj i sa mnogim drugim društvenim procesima. Pitanja i problemi ne posmatraju se izolovano i ostrvski nego u sklopu „širih okvira", jer samo tako njihovo rješavanje ima smisla. Pod uticajem savremenih informacijskih tehnologija primjetne su mnoge promjene u arhivima, njihovim svakodnevnim stručnim i organizacijskim poslovima, ali i u poimanju arhivistike i problemima arhivske teorije i prakse. Da bi se na pravi način suočila i uhvatila u koštac sa modernim društvom, neophodno je da arhivska djelatnost Bosne i Hercegovina napravi zaokrete u radu i djelovanju, i posveti više vremena informacijskim tehnologijama i njihovoj primjeni u arhivistici. Razmjena iskustava sa kolegama i drugim arhivskim ustanovama je jedan od načina, ali i uključivanje arhivskih ustanova Bosne i Hercegovine u međunarodne asocijacije dobar je put, koji otvara mnoge mogućnosti za napredovanje i usavršavanje struke.*

Ključne riječi: *Arhivska djelatnost Bosne i Hercegovine, informacijske tehnologije, moderno društvo, međunarodni tokovi.*

Uvod

Arhivi se kao institucije u okviru kojih se obavlja arhivska djelatnost „sa stručnog i naučnog aspekta mogu posmatrati kao kompleksne i funkcionalne ustanove koje istovremeno i nedjeljivo imaju važnu ulogu. Danas su arhivi izuzetno dinamični stručni, kulturni, naučni i društveni organizmi, koji sa širokim spektrom svojih radnih aktivnosti prate brojne zahtjeve društvene zajednice, koji su rezultat društvenih promjena i globalnih kretanja, te brzog tehnološkog razvoja u sferi informacijskih tehnologija."[2] Savremene informacijske tehnologije

1 Izet Šabotić, Neke karakteristike odnosa države i društva prema arhivskoj djelatnosti u Bosni i Hercegovini, *Arhivska praksa br.13*, Tuzla 2010. godina, str. 53.

ARHIVIST DANIK

su među najvažnijim činiocima razvoja arhivske službe, a i sama arhivska djelatnost je jedan od ključnih informacijskih servisa u društvu, pa je razumljivo da njena djelotvornost neposredno ovisi o mjeri u kojoj će se ona prilagoditi zahtjevima informacijskog okruženja.[3] Za arhiviste ipak ostaje najvažniji utjecaj koji promjena i primjena tehnologija ima na autentičnost i pouzdanost zapisa, ali i njegovu historijsku vrijednost i značaj, kao i mogućnost njegovog korištenja.

Od svog nastanka arhivi su bili ustanove posebno značajne za društvo i zajednicu, kao mjesta u kojim se čuvaju informacije i dokumenti značajni za nacionalnu ili lokalnu historiju, ali i značajni dokumenti o funkcionisanju države i društva, i cjelokupne zajednice. Jedan od osnovnih zadatak arhiva je prikupljanje i čuvanje izvornog kuturno-historijskog naslijeđa, kao svjedočanstva prošlosti, ali i briga o savremenim zapisima kao dokumentovanoj memoriji sadašnjeg vremena za buduće generacije. U modernom društvu djelatnost i razvoj tzv. baštinskih ustanova, arhiva, muzeja, biblioteka i drugih srodnih institucija koje se bave sličnim poslovima i nazivaju se *čuvarima pamćenja* dobilo je novu dimenziju i značaj. Ubrzani razvoj tehnologije i mogućnosti koje su njenom primjenom postale realne i primjetne u svim aspektima rada i društvenog života, utjecali su i na djelovanje i način rada baštinskih ustanova, te time i pravac i usmjerenje razvoja moderne arhivistike. Savremeni trendovi razvoja demokratskog društva i zanimanje javnosti za informaciju i historijske činjenice, kao i tradicionalno korištenje arhivske građe u svrhu dokaza, identiteta i historijskog znanja doveli su do povećanog interesa za arhivskom građom i informacijama, pa time i povećanog broja korisnika arhiva, sa značajnom tedencijom daljeg rasta.

Arhivi i informacijsko okruženje

Povećanje interesa za arhive, primjetno od sredine devedesetih godina, kao i trend otvaranja arhiva postavio je na nove osnove odnos između arhiva i korisnika. Situacija u kojoj je arhiv do tada surađivao i opsluživao uglavnom manji broj korisnika i istraživača se mijenja. Broj korisnika iz godine u godinu se povećava, kako u slučaju naučnog tako i u slučaju službenog, privatnog ili nekog drugog interesa, što je utjecalo da se pozicija i djelovanje službe za rad sa korisnicima (informacione službe) arhiva mijenja, ali je istovremeno i uvjetovalo potrebu postojanja odgovarajućeg informacionog sistema koji će moći zadovoljiti sve narasle potrebe korisnika, ali i stručnih radnika u arhivima.

Do pojave interneta i www-a, kao javne i široko proširene usluge, ljudi su svugdje u svijetu prikupljali relevantne informacije iz periodične štampe, radija i televizije. Svi ovi mediji svojom pojavom mijenjali su naš odnos prema

3 Josip Kolanović, Arhivska služba Republike Hrvatske: stanje i izgledi razvoja, *Arhivski vijesnik*, 44, Zagreb 2001., str.26.

informaciji, ali još uvijek ne u tolikoj mjeri u kojoj se naš odnos prema informaciji promijenio pojavom današnjih tehnologija. U modernom društvu se naš odnos prema informaciji radikalno mijenja, baš kao što se mijenjaju i naši međuljudski odnosi. Prije su informacije putovale samo jednim smjerom, a danas je svako izvor informacija, odnosno svako je u mogućnosti da ih pruži. Jedini problem koji još uvijek postoji jeste relevantnost tih informacija.[4]

„Mogućnost prenošenja zapisanih informacija u elektronički format, bilo da se radi o obavijesnim pomagalima ili samim izvorima, stvaranje opsežnih referalnih baza podataka, digitaliziranje zapisa te prenošenje kako opisnih informacija, tako i samih slika izvornika putem postojećih mrežnih resursa ili putem elektroničkog izdavaštva, u potpunosti su promijenili koncept istraživanja u arhivu, te usluga koje arhivi pružaju korisnicima. No bez obzira na sve promjene tehnologije i okruženja, zadaća arhiva ostaje ista – prepoznati, sačuvati, i učiniti dostupnim cjelovite, razumljive, pouzdane i autentične zapise neovisno o formatu u kojem se nalaze.“[5]

Upravo je pitanje pristupa i korištenja arhivskih informacija od velike važnosti za arhive. Potrebno je da isti svoje informacijske resurse predstave i učine dostupnim u potpuno razumljivom i jasnom obliku koji podrazumijeva njihovo jednostavno razumjevanje i tumačenje. Zato je neophodno da usluge korištenja arhivskih informacija trebaju biti kvalitetne, pouzdane, jednostavno i lako dostupne.

Od informacijskih se proizvoda i usluga koje arhivi danas pružaju očekuje da budu dostupni u elektronskom obliku i širem krugu korisnika, ali i da sadržajem, oblikom i tehnološki budu prilagođeni zahtjevima suvremenog informacijskoga okruženja. U tom je smislu nužno razviti standardizirane mrežne usluge pristupa podacima o arhivskome gradivu zasnovane na Internet tehnologijama, on-line baze podataka i postaviti standarde kvalitete usluga koji neće biti niži od onih koje postižu drugi izvori informacija.[6]

Zadaća arhiva nije međutim samo čuvanje informacija, već i njihova organizacija, stvaranje informacija o njima, kao i njihovo predstavljanje. Arhivi su prava informacijska središta od kojih korisnici očekuju širok dijapazon dostupnih informacijskih usluga i proizvoda, koji su svojim sadržajem, oblikom i tehnologijom prilagođeni savremenim zahtjevima informacijskog društva. Informacijsko–komunikacijske tehnologije su omogućile pravu revoluciju sa

4 Feđa Kulenović, Promocija i usluge za korisnike u umreženom svijetu: Povratak Y generacije, *Zbornik radova sa 2. međunarodne konferencije BAM-a 28-29. novembra 2008. godine*, Sarajevo 2010.,str.135.

5 Vlatka Lemić, Arhivi i internet – nove mogućnosti dostupnosti i korištenja arhivskoga gradiva, *Arhivski vijesnik*, 45, Zagreb 2002., str. 208.

6 J.Kolanović, Arhivska služba Republike Hrvatske: stanje i izgledi razvoja, *Arhivski vijesnik*, 44, Zagreb 2001., str. 27 i 28.

aspekta korištenja i dostupnosti, osiguravajući otvoren i jednostavan pristup, kako informativnim pomagalima, tako i samoj građi koja je digitalizovana.[7] Na taj način da bi dobili traženi podatak ili informacije istraživači ne trebaju lično posjetiti ili kontaktirati arhiv, već do istih dolaze putem različitih on-line dostupnih izvora. U savremenom društvu internet je glavni izvor informacija, bilo da mu se pristupa od kuće, s posla, iz biblioteka, arhiva ili nekog drugog mjesta.

Potreba za informacijom kao i veliki troškovi razvoja i održavanje suvremenih tehnologija utjecali su na razvoj regionalnog i globalnog zajedničkog djelovanja arhiva radi umrežavanja, kako samih arhivskih ustanova tako i arhiva s raznovrsnim kulturnim ustanovama. Tendencija je da se stvaraju lokalne i nacionalne mreže arhivskih ustanova i udruženja, te mreže koje obuhvaćaju informacije o građi svih kulturnih ustanova (arhiva, knjižnica, muzeja, zavičajnih zbirki i sl.) nekog područja ili na nacionalnoj razini. Arhivski portali, kao različiti međunarodni i nacionalni arhivski informacijski projekti koji se razvijaju širom svijeta privlače veliku pažnju javnosti i promovišu korištenje arhiva. Svi moderni svjetski arhivistički trendovi, zajedno sa promjenama i unapređenjima u drugim područjima arhivske djelatnosti, usmjereni su razvoju arhiva kao informacijskih središta sa zajedničkim ciljem povećanja kvaliteta informacijskih usluga i dostupnosti informacija korisnicima.[8]

Jedan od koraka na tom planu je uključivanje institucija i ustanova u razne međunarodne asocijacije u okviru kojih se putem raznih projekata na zajednički način pokušavaju riješiti neka od osnovnih pitanja koja se tiču pohranjivanja i prezentovanja kulturne baštine, pa tako i arhivske građe.

Arhivska djelatnost Bosne i Hercegovine i moderno društvo

Arhivska djelatnost u Bosni i Hercegovini u organizacionom i zakonodavnom smislu djeluje već 64 godine, i u ovom trenutku bori se sa mnogim problema, kako onim zaostalim iz prethodnog perioda, tako i onim novim izazvanim tehnološkim napretkom i modernizacijom arhivske djelatnosti. Promjene koje su informacijske tehnologije imale na društvo odrazile su se i na modernu arhivistiku, kako u svijetu tako i kod nas. U takvim okolnostima od arhivske službe Bosne i Hercegovine se zahtjeva preustroj, savremeniji i efikasniji način rada, koji će uz odgovarajuće zakonske okvire omogućiti arhivskoj djelatnosti da u budućnosti zauzme ono mjesto u savremenom društvu

7 Vlatka Lemić, Arhivi i korisnici: stanje i perspektive informacijske službe u Hrvatskoj i svijetu, *Arhivi, knjižnice, muzeji – Mogućnosti suradnje u okruženju globalne informacijske infrastrukture*, Zagreb 2004., str. 44

8 Isto, str. 45.

koje joj i pripada. Pored zakonskih okvira bitna je i sposobnost arhivskih ustanova da odgovore novim zadacima koje moderno društvo stavlja pred njih, a koje se ogleda kroz materijalnu, prostornu, kadrovsku i tehničko-tehnološku opremljenost.

Velika manjkavost arhivske struke Bosne i Hercegovine – što još uvijek vuče velike probleme iz prethodnog perioda, te što su oni bili i ostali prioritet rješavanja. Pri tome se u potpunosti zapostavljaju druga aktuelna pitanja i problemi. To dovodi do situacije da se riješi jedan problem ali stvore i produbе druga dva, i to sve zbog zanemarivanja i čekanja da se pitanja rješavaju jedno po jedno po nekim prioritetima. Suština moderne arhivske problematike (vezane za informacijske tehnologije) je da nema isključivosti. Probleme treba rješavati sistematski, ali ne isključivo. Niti jedan problem ni pitanje u modernoj arhivistici ne može se posmatrati, niti rješavati odvojeno, posebno ne u sferi informacijskih tehnologija.

Danas je nemoguće govoriti o modernoj, savremenoj arhivistici, a bez upotrebe modernih informacijskih tehnologija. Njihova upotreba u arhivistici Bosne i Hercegovine je još uvijek na nezadovoljavajućem nivou i povlači za sobom mnoga pitanja. Prije svega: pitanje elektronskog poslovanja i elektronskog arhiviranja, zakonske legislative koja se tiče upotrebe savremenih informacijskih tehnologija, pitanja informatizacije, umrežavanja arhivskih ustanova u zemlji, upotrebe web stranica i interneta, kao i pitanje edukacije i obrazovanja stručnih radnika u oblasti informacijskih tehnologija. Ako tome dodamo i pitanje finansiranja kao jedno od presudnih primjećuje se usložnjenost i kompleksnost problematike moderne arhivistike u Bosni i Hercegovini.

Razmjena iskustava i učešće na raznim stručnim skupovima, predavanjima i savjetovanjima bio je još od ranije oblik saradnje koji je u arhivskoj djelatnosti zemlje posebno njegovan. Još od 1987. godine Arhiv Tuzlanskoga kantona, u saradnji sa Društvom arhivskih zaposlenika Tuzlanskoga kantona, organizator je međunarodnog savjetovanja “Arhivska praksa”, a od 1998. godine izdaje stručni i naučni časopis pod nazivom “Arhivska praksa”. Savjetovanje, kao i časopis, „Arhivska praksa” postali su čvrsta poveznica između arhivskih djelatnika i djelatnika u registraturama, ali i između arhivskog znanja arhiva i arhivskih djelatnika Tuzlanskoga kantona sa arhivistima i arhivskim ustanovama Bosne i Hercegovine, susjednih država i desetina država širom Evrope: Austrije, Slovenije, Hrvatske, Srbije, Mađarske, Crne Gore, Makedonije, Rusije, Italije, Ukrajine, Švicarske, Kosova, Albanije i dr.

Članice UNESCO arhivskog portala iz Bosne i Hercegovine

Tokom dugog niza godina osnovni vid uključivanja arhivske djelatnosti Bosne i Hercegovine u međunarodne tokove ogledao se u učešću arhivskih djelatnika zemlje na raznim seminarima, konferencijama i savjetovanjima međunarodnog karaktera, na kojima su učesnici iz Bosne i Hercegovine sa kolegama iz struke razmjenjivali iskustva stečena u praksi, iznosili probleme sa kojima su se susretali u radu sa arhivskom građom, radili na promovisanju arhivistike kao nauke i obrađivali problematiku arhivske teorije i prakse.[9] I danas je ovaj oblik saradnje najaktivniji, ali je posljednjih godina primjetano aktivnije uključivanje arhivske djelatnosti Bosne i Hercegovine u moderne arhivske svjetske tokove. Primjetni su određeni pomaci u nastojanjima da se arhivska djelatnost u zemlji modernizuje i da se međunarodna iskustva, posebno sa polja upotrebe informacijskih tehnologija u arhivistici prenesu u Bosnu i Hercegovinu.

To se prije svega ogleda u aktivnom učešću na istaknutim međunarodnim skupovima, arhivski djelatnici iz Bosne i Hercegovine su članovi raznih arhivističkih asocijacija – npr. prof.dr. Azem Kožar koji je već dugi niz godina

9 Arhivski radnici iz Bosne i Hercegovine su učestvovali na nizu međunarodnih skupova i konferencija: Zagrebački arhivski dani, Savjetovanje arhivskih radnika Vojvodine, Savjetovanje u Radencima »Tehnični in vsebinski problemi klasičnega in elektronskega arhiviranja«, Subotički arhivski dan, Savjetovanje hrvatskih arhivista, Slovensko-hrvatska arhivska konferencija – Otočec 2010., Prva konferencija arhiva slovenskih zemalja – Lipice 2010., Međunarodna konferencija »Arhivi na web-u – iskustva, izazovi, vizije«, ICARUS 2010.; ICARUS konferencije 2011. (Beč, Poljska).

DEKLARACIJA
o saradnji između Pokrajinskog arhiva Maribor i
Arhiva Tuzlanskog kantona Tuzla.

Želeći na temelju zajedničkog interesa i zajedničkog trećeg sa slijedom razvijanja tradicionalnih dobrih i prijateljskih odnosa te stručne suradnje.

Pokrajinski arhiv Maribor i Arhiv Tuzlanskog kantona Tuzla su izrazili želju i potrebu za formalizacijom suradnje na području arhivske znanosti i pomoćnih historijskih znanosti. Tuzla je te želje svoga za očuvanje kulturne baštine i razmjenu ideja te dobre prakse među arhivima htjeli na valorizaciju, institucionalne zaštite, upravljanja sa zapisima, poboljšanja dostupnosti i digitalizacije arhivske građe, te izvanta građe u elektronskom obliku.
Za ispunjavanje navedenih ciljeva, koji omogućavaju koordinacija i razmjena informacija te prakse između arhivima:

1. Pokrajinski arhiv Maribor i Arhiv Tuzlanskog kantona Tuzla će osiguravati razmjenu arhivskih stručnjaka sa ciljem razmjene iskustava pri radu arhiva kod zaštite, obrade i upotrebe arhivske građe, kod mikrofilmovanja, konzervacija i restauracija te elektronske obrade podataka u arhivima.
2. Pokrajinski arhiv Maribor i Arhiv Tuzlanskog kantona će izvoditi međusobnu razmjenu informacija, izmjenivat će i razmjenjivati kopije arhivske građe u skladu sa zakonskim propisima Slovenije i Bosne i Hercegovine, sa namjenom dopunjavanja svojih arhivskih fondova i zbirki sa novim dokumentima, značajnim za historiju Slovenije i Bosne i Hercegovine, a posebno Maribora i Tuzle, koji su historijski i geografski u određenom vremenskom periodu dijelili zajedničku sudbinu.
3. Pokrajinski arhiv Maribor i Arhiv Tuzlanskog kantona Tuzla, će razmjenjivati vlastite informacije, obavje izvora i značaj, izrađivati, organizirati bratna i značaj savjetovanja sa područja arhivistike, te će si međusobno pomagati kod osposobljavanja kadrova. Oba arhiva mogu, u skladu sa potrebama i međusobnim dogovorom, izdavati zajedničke ili samostalne zbornike dokumenata o historijskim odnosima, odnosno vezama Maribora i Tuzle. Oba arhiva međusobno će razmjenjivati različite tematske i arhivske izvore.
4. Pokrajinski arhiv Maribor i Arhiv Tuzlanskog kantona Tuzla su suglasni izrazom na besplatne recipročne razmjene reprodukcije arhivske građe. Omogućavat će i besplatnu razmjenu arhivske građe, reprodukcime u trećim ustanovama. Kod istraživanja arhivske građe u tim ustanovama će također međusobno pomagati informacije o evidentiranoj arhivskoj gradi, ukoliko bi te bile zanimljivo za historiju nekog od njih.
5. Pokrajinski arhiv Maribor i Arhiv Tuzlanskog kantona Tuzla će sporazumno izraditi program razmjene pomoći i obrazovanja arhivskih stručnjaka kao i drugih oblika sadjelovanja, kako bi mogli ostvarivali ova deklaracija.

Deklaracija stupa na snagu danom potpisa obje strane, te ima važnost bez vremenskog ograničenja, sve dok jedna od strana ne izrazi želju za prestanak njene valjanosti.

Službeni jezici sporazumevanja su slovenski i bosanski.

Maribor, 22. 05. 2010.

POKRAJINSKI ARHIV MARIBOR
DIREKTORICA
dr. Slavica Torkar

ARHIV TUZLANSKOG KANTONA TUZLA
DIREKTOR
prof. dr. Ivo Sabotić, doc.

Deklaracija o saradnji između Arhiva Tuzlanskog kantona i Regionalnog arhiva i Pokrajinskog arhiva Maribor

član Međunarodnog instituta za arhiviske znanosti Trst/Maribor[10], mladi arhivski radnici se uključuju u razne međunarodne radionice na kojima usavršavaju svoja znanja i korisna iskustva prenose u matične ustanove i arhivsku djelatnost zemlje. U posljednjih nekoliko godina arhivisti iz Bosne i Hercegovine su redovni polaznici Jesenje arhivske škole u Trstu[11] koju organizuje Međunarodni institut za arhivske znanosti Trst/Maribor. Škola je međunarodnog karaktera i u njenom radu učestvovali su arhivisti iz preko 23 zemlje Evrope i svijeta. Važno je istaći i učešće arhivista iz Bosne i Hercegovine na Svjetskom arhivskom kongresu (u Beču 2004. i Kuala Lumpuru 2008.) po prvi put u historiji arhivske struke zemlje.

Pored toga, Historijski arhiv Sarajevo i Arhiv Tuzlanskog kantona potpisali su sa brojnim arhivima u regionu deklaracije i protokole o stručnoj saradnji[12], a Arhiv Bosne i Hercegovine sa nacionalnim arhivima u okruženju[13]. Isto tako protokole saradnje potpisalo je i Arhivističko udruženje Bosne i Hercegovine[14] sa nacionalnim

10 International Institute of Archival Science Trieste/Maribor (IIAS) – Međunarodni institut za arhivske znanosti Trst/Maribor – razvio se iz Centra za tehničke i stručne probleme u arhivima koji je osnovan 1986. godine.

11 Od 2007. godine polaznici ove škole su redovno arhivisti iz Bosne i Hercegovine. Do sada je kroz školu prošlo sedam mladih arhivista.

12 Historijski arhiv Sarajevo potpisao je tokom 2010. godine Protokole saradnje sa Državnim arhivom Zagreb i Istorijskim arhivom Ras Novi Pazar, a Arhiv Tuzlanskoga kantona je iste godine potpisao Deklaracije o saradnji sa Regionalnim arhivom Maribor i Državnim arhivom Osijek.

13 Prvi protokol o saradnji Arhiv Bosne i Hercegovine je sklopio sa Hrvatskim državnim arhivom Zagreb još neposredno po svršetku rata. Od tada je isti sklopio brojne protokole o saradnji s raznim nacionalnim arhivima.

14 Arhivističko udruženje Bosne i Hercegovine je 09. septembra 2011. potpisalo je Dekleraciju o saradnji zajedno sa Arhivskim društvom Slovenije, Hrvatskim arhivističkim društvom i Društvom arhivskih radnika Vojvodine. Deklaraciju su potpisali predsjednik AUBiH Sejdalija Gušić, predsjednica Arhivskog društva Slovenije Katja Zupanič, za predsjednicu Hrvatskog arhivskog društva Deanu Kovačec, Ivana Prgin i predsjednica Društva arhivskih radnika Vojvodine Ljubica Budać.

strukovnim udruženjima u okruženju, a Arhivističko udruženje u Federaciji BiH i Društvo arhivskih zaposlenika Tuzlanskog kantona sa regionalnim strukovnim udruženjima[15]. Sve to je dalo značajan podsticaj unapređenju arhivske struke u Bosni i Hercegovini.

U posljednjoj deceniji trend međunarodne saradnje je posebno ojačan uključivanjem pojedinih arhiva i arhivističkih udruženja u različite međunarodne asocijacije, čime se arhivskoj djelatnosti otvaraju nove mogućnosti.

Ovaj trend je započet je još u vrijeme rata, kada je 17. februara 1994. godine Arhiv Bosne i Hercegovine primljen u članstvo A kategorije Međunarodnog arhivskog vijeća u Parizu[16]. Iste godine, predstavnici arhivske službe Bosne i Hercegovine su po prvi put u historiji pojavili na međunarodnom planu, uzevši učešće na XXX zasjedanju Okruglog stola arhiva (CITRA), koje se održalo u Solunu 12-15. oktobra.[17] Ovaj oblik međunarodne saradnje je pojačan 2003. godine kada je Historijski arhiv Sarajevo postao članica UNESCO arhivskog portala, a za njim su ubrzo i druga dva arhiva postali članice iste asocijacije, Arhiv Republike Srpske 2004. godine i Arhiv Tuzlanskog kantona od 2005. godine. Bio je to samo početak djelovanja arhivske djelatnosti Bosne i Hercegovine u okviru međunarodnih asocijacija.

Godine 2010. članice Međunarodnog arhivskog vijeća u kategoriji C postali su: Historijski arhiv Sarajevo, Arhiv Tuzlanskog kantona i Arhivističko udruženje Bosne i Hercegovine. Iste godine Arhiv Bosne i Hercegovine, Historijski arhiv Sarajevo i Arhiv Tuzlanskog kantona su postali i članice značajne međunarodne arhivske asocijacije ICARUS-a.[18]

Ova članstva su već imala pozitivnog odraza na arhivsku djelatnost u zemlji. U saradnji sa navedenom asocijacijom realizovan je projekat ICARUS Radionice- Informatizacija održan u Tuzli 30. i 31. maja 2011. godine, a u realizaciji je još jedan projekat.

15 Ova dva udruženja su u decembru 2009. godine potpisala Ugovor o saradnji sa Društvom arhivskih radnika Vojvodine.

16 Međunarodno arhivsko vijeće (MAV) - International Council of Archive (ICA) – je neutralna, nevladina organizacija osnovana 1950.godine na Prvom međunarodnom kongresu arhiva u Parizu, a posvećena učinkovitom upravljanju dokumenata i zaštiti, čuvanju i korištenju svjetskog arhivskog blaga kroz predstavljanje arhivske građe i arhiva širom svijeta.

17 *60 godina Arhiva Bosne i Hercegovine (1947.-2007.)*, Sarajevo 2007., str.83

18 ICARUS - International Centar for Archival Research - Međunarodni centar za arhivska istraživanja sa sjedištem u Beču je konzorcij osnovan s ciljem unapređenje suradnje među arhivima i drugim baštinskim ustanovama putem osiguravanja stručne, organizacijske i financijske podrške projektima i strategijama koji se bave dostupnošću arhivske građe u elektronskom obliku. ICARUS trenutno okuplja 84 člana iz 15 europskih zemalja i aktivno je uključen u nekoliko međunarodnih projekata: Monasterium, Matricula i ENArC, a iza sebe ima uspješno završene projekte Net.Archiv i Charters Network.

ICARUS članice iz Bosne i Hercegovine

Zaključak

Pitanje upotrebe informacijskih tehnologija u arhivistici je jedno od najaktuelnijih i najkompleksniji pitanja moderne arhivistike. Direktno uključivanje u rješavanje pojedinih pitanja ovog područja i pronalaska pravog načina prilagođavanja tih rješenja arhivskoj djelatnosti u Bosni i Hercegovini je svakako pitanje koje se ne može i ne smije zapostavljati.

Potreba i pravo na informaciju uveliko su utjecali i na jedan novi pravac usmjerili razvoj arhivske nauke, ka modernizaciji i ubrzanju procesa arhivskog rada, ali i uspostavljanja bržeg, jednostavnijeg i masovnijeg pristupa informaciji. Moderni pravci arhivistike bez osavremenjavanja, upotrebe informacijskih tehnologija, direktnog uključivanja u procese informatizacije, nemaju perspektive i budućnosti. Nastavak tradicionalnog, klasičnog rada i djelovanja nije dovoljan da odgovori na najznačajnije zahtjeve i izazove modernog društva postavljene pred arhive i arhivsku službu zemlje. Zato je upotreba savremenih informacijskih tehnologija, prije svega, potreba modernih arhiva koja im omogućava obavljanje osnovnih zadaka kao ustanova.

Značajan korak na tom planu je uključivanje institucija i ustanova u razne međunarodne asocijacije u okviru kojih se putem raznih projekata na zajednički način pokušavaju riješiti neka od osnovnih pitanja koja se tiču pohranjivanja i prezentovanja arhivske građe. U svega nekoliko zadnjih godina Historijski arhiv Sarajevo, Arhiv TK i Arhivističko udruženje Bosne i Hercegovine postali su

članice Međunarodnog arhivskog vijeća (MAV) i ICARUS-a čime je otvoreno jedno novo poglavlje u razvoju arhivske djelatnosti Bosne i Hercegovine. Ova članstva otvaraju nove mogućnosti za arhive i cjelokupnu arhivsku djelatnost zemlje.

Summary

The issue of using information technology in archival science is one of the most actual and complex issues. Direct involvment in resolving certain issues in this area and finding the right way to customize these solutions to fit the needs of archival service in Bosnia and Herzegovina, is certainly an issue that can not and must not be neglected.

The need and right to information greatly affected a new direction, focused on development of modern and archival science and the process of archival work, while also establishing a faster, simpler and more accesible access to an information. Modern archival direction, without modernization and use of information technology and without direct involvement in the process of computerization, lacks perspective and any viable future. Continuation of traditional, classical work and activities is not sufficient to answer the most important demands and challenges of modern society set in front of archives and archival services of the country. Therefore, the use of modern information technologies, primarily, follows the needs of modern archives, which allows them to carry out basic tasks as institutions.

An important step in this plan is the inclusion of institutions in various international associations within which, through various projects, we can find a common way while trying to resolve some basic issues related to storing and presenting of archival materials. In the past few years, Historical Archive of Sarajevo, Archives of Tuzla Canton and Archival Association of Bosnia and Herzegovina became members of the International Council on Archives (ICA) and ICARUS, and thus opened a new chapter in the development of archival service in Bosnia and Herzegovina. This membership opens up new opportunities for these archives, as well as the entire country's archival service.

Arhivski pregled

Katarina HORVAT
Državni arhiv u Zagrebu

OBAVIJESNA POMAGALA ZA FONDOVE ZDRAVSTVA U DRŽAVNOM ARHIVU U ZAGREBU

Abstrakt: *U tekstu će biti riječi o valorizaciji gradiva zdravstvenih ustanova te o mogućnostima koje ono daje za istraživanje. Opisati će se rad na izradi obavijesnih pomagala za fondove zdravstva i dati nekoliko smjernica koje su zajedničke obradi i opisu svih fondova zdravstvenih ustanova. Pozornost će se posvetiti i zadacima koje današnjim arhivistima nameće suvremeno informacijsko okruženje i novim mogućnostima koje ono pruža arhivistima u svakodnevnom radu. Tekst će se dotaknuti i strukture tematskog vodiča "Izvori za povijest zdravstva u Državnom arhivu u Zagrebu".*

Ključne riječi: *Fondovi zdravstvenih ustanova, obrada arhivskoga gradiva, opis arhivskoga gradiva, obavijesna pomagala.*

Fondovi

U Državnom arhivu u Zagrebu čuva se ukupno sedamnaest fondova pod klasom F - Zdravstvo i socijalne ustanove. U podklasi F.1.1. Klinike i bolnice, nalazi se pet fondova.[1] U podklasi F.1.3. nalazi se jedan fond.[2] U podklasi F.1.4. Zdravstvene stanice / Ordinacije opće medicine nalaze se dva fonda[3], pod F.2. Ljekarne jedan fond[4], jedan fond pod F.4.4. Ustanove za rehabilitaciju[5], četiri fonda pod F.4.5. Dječji domovi i sirotišta[6], dva fonda Zavoda i zaklada dobrotvornog karaktera (F.4.6.)[7] i jedan fond koji je klasificiran u socijalnim ustanovama pod Ostalo (F.4.7.).[8]

1 HR-DAZG-240 Bolnica milosrdnih sestara u Zagrebu, HR-DAZG-961 Bolnica za zarazne bolesti u Zagrebu, HR-DAZG-962 Kraljevska zemaljska ortopedska bolnica, HR-DAZG-241 Merkurov sanatorij u Zagrebu, HR-DAZG-243 Zakladna bolnica u Zagrebu.

2 HR-DAZG-1245 Zavod za javno zdravstvo grada Zagreba.

3 HR-DAZG-233 Gradski dječji ambulatorij u Zagrebu, HR-DAZG-242 Školska poliklinika u Zagrebu.

4 HR-DAZG-374 Trgovina lijekovima "Remedia".

5 HR-DAZG-236 Prihvatilište za trahomatoznu djecu u Zagrebu.

6 HR-DAZG-229 Centralno prihvatilište za djecu, HR-DAZG-230 Dječji dom Josipovac, HR-DAZG-237 Središnji ured sestara pomoćnica u Zagrebu, HR-DAZG-238 Uprava dječje kolonije u Zagrebu.

7 HR-DAZG-782 Zaklada predsjednika i osnivača "Prehrane" Šandora A. Alexandera, HR-DAZG-785 Zaklada bana Jelačića za nemoćne vojnike i njihove obitelji.

8 HR-DAZG-234 Okružni ured za osiguranje radnika Zagreb.

ARHIV HR DAZG

Ovdje će biti govora o obradi i opisu te izradi obavijesnih pomagala za fondove zdravstvenih ustanova i službi koje su djelovale u devetnaestom i u prvoj polovici 20. stoljeća, dok se neće detaljnije obrađivati socijalne ustanove te zavodi i zaklade dobrotvornog karaktera, kao ni ljekarne niti zdravstvene ustanove osnovane u drugoj polovici 20. stoljeća.

To su fondovi sljedećih ustanova:

1. HR-DAZG-243 Zakladna bolnica u Zagrebu, 1844.-1848., 1884.-1952.; 33.4 d/m

Najstarija bolnica u Zagrebu (u današnjem smislu te riječi) koja je svojim radom započela već 1804. kao Bolnica milosrdne braće. Bolnica je proglašena javnom i općom bolnicom, a od 1916. godine je u vlasništvu grada Zagreba. Ova je bolnica bila prva medicinsko-nastavna ustanova u ovom dijelu Hrvatske. Godine 1831. u toj je bolnici okulist Ivan Szabo obavio prvu operaciju (reklinaciju) katarakte. U njoj su tijekom vremena radili mnogi istaknuti liječnici: Rudolf Lamprecht, Ivan Szabo, Aleksandar Mraović ml., Josip Fon, Vinko Lušić Matković, Janko Thierry, Pavao Ćulumović i dr. Od 1918. bolnica nosi ime *Opća javna zakladna bolnica pod državnom upravom u Zagrebu* ili *Zakladna bolnica.* Godine 1919. dr. Ivan Herzog osnovao je Odjel za živčane i duševne bolesti, prvi takav odjel u Hrvatskoj. Pri odjelu je 1935. osnovao prvu mentalnohigijensku ustanovu u Hrvatskoj - Stanicu za psihohigijenu. Godine 1920. dr. Vladimir Ćepulić osnovao je Odjel za tuberkulozu, a 1921. prvi antituberkulozni dispanzer u sjevernoj Hrvatskoj. Nakon Drugog svjetskog rata Zakladna bolnica (tada Državna bolnica na Sv. Duhu) preimenovana je u Opću bolnicu "Dr. Josip Kajfeš".

2. HR-DAZG-240 Bolnica milosrdnih sestara u Zagrebu 1878./1949.; 51.5 d/m

Jedna od prvih zagrebačkih bolnica, radom je započela 1846. godine. Otvorile su je sestre milosrdnice, a od 1873. godine proglašena je javnom i općom bolnicom. U njoj su tijekom vremena osnovani razni odjeli, od kojih su neki bili prvi takve vrste u Hrvatskoj (1904. Dječji odjel), a neki će prerasti u najveće odjele te vrste u jugoistočnoj Europi (Očni odjel). U prostoru Bolnice, pod vodstvom dr. Ljudevita Juraka, 1913. je osnovana *Prosektura javnih zdravstvenih zavoda grada Zagreba*. U bolnici je od njenog osnutaka radio čitav niz istaknutih liječnika kao što su Dragutin Mašek, Radovan Marković, Kurt Hühn, Ljudevit Jurak i dr. Bolnica je razvojem svojih djelatnosti, prije Prvog svjetskog rata postala jednim od najpoznatijih medicinskih centara ne samo u Hrvatskoj, nego i u jugoistočnoj Europi. Bolnica je ostala vlasništvo milosrdnih sestara Sv. Vinka

Paulskog, sve do 1. svibnja 1948., kada je Zakonom o nacionalizaciji prešla pod upravu Gradskog narodnog odbora i počela poslovati pod nazivom "Opća bolnica narodnog heroja dra Mladena Stojanovića".

3. HR-DAZG-961 Bolnica za zarazne bolesti u Zagrebu 1919.-1946.; 6.4 d/m
4. HR-DAZG-962 Kraljevska zemaljska ortopedska bolnica 1915.-1931.; 1 d/m
5. HR-DAZG-241 Merkurov sanatorij u Zagrebu 1928./1946.; 2 d/m
6. HR-DAZG-233 Gradski dječji ambulatorij u Zagrebu 1908./1948.; 15.6 d/m

Dječji ambulatorij, prva socijalna medicinska institucija za zaštitu djece u bivšoj Jugoslaviji, otvoren je 1. siječnja 1908. godine. Rad ambulatorija već je od početka išao u dva smjera: otvorena je besplatna ordinacija za bolesnu djecu, te stvorena sistematska zaštita dojenčadi i male djece. Godine 1931., rad Gradskog dječjeg ambulatorija bio je već tako obiman da je sadržavao ove ustanove: Kraljevski državni dječji dispanzer, Gradski dječji ambulatorij u užem smislu, Mliječna kuhinja, Dom za dojenčad i majke, Savjetovalište za majke, Savjetovalište za pitanje odgoja djece, Kolonije za dojenčad i malu djecu. Gradski dječji ambulatorij je 1946. godine, po nalogu Ministarstva narodnog zdravlja, preimenovan u Gradski dječji dispanzer. Godine 1954. dispanzeri postaju sastavni dijelovi Domova narodnog zdravlja.

7. HR-DAZG-242 Školska poliklinika u Zagrebu 1924.-1946. 3.4 d/m
8. HR-DAZG-237 Središnji ured sestara pomoćnica u Zagrebu 1930.-1946.; 12.2 d/m[9]

Gradivo

Gradivo fondova ovih zdravstvenih ustanova u Državnom arhivu u Zagrebu potječe iz razdoblja od sredine 19. stoljeća sve do sredine 20. stoljeća, no većina gradiva nastala je u prvoj polovici 20. stoljeća. Iako se radi o malom broju fondova, oni sadrže ukupno čak 125,5 d/m gradiva. Od spomenutih fondova najbolje je sačuvano gradivo Zakladne bolnice i Bolnice milosrdnih sestara u Zagrebu, ukupno oko 85 d/m.

Što se tiče valorizacije gradiva, radi se uglavnom o fondovima treće kategorije, uz jedan fond 2. kategorije, a to je Gradski dječji ambulatorij u Zagrebu, koji je tu oznaku zaslužio kao prva socijalno-medicinska ustanova za zaštitu djece na području Hrvatske (kao i bivše Jugoslavije).

9 Klasifikacija ponekad ne može u potpunosti opisati kategoriju kojoj neka ustanova pripada. Zato, iako se ova ustanova nalazi pod klasom F.4. kao socijalne ustanove, u stvari ulazi u kategoriju socijalno-zdravstvenih ustanova, kakve su osnivane u dvadesetim i tridesetim godinama 20. stoljeća, napose zalaganjem Andrije Štampara i provođenjem njegovih ideja o važnosti preventivne zdravstvene zaštite.

DAZH

Gradivo zdravstvenih ustanova sastoji se od nekoliko glavnih cjelina[10]:

1. OPĆA DOKUMENTACIJA, nastala administrativnim poslovanjem ustanove (kao što su registraturna pomagala, spisi sređeni po broju urudžbenog zapisnika, okružnice, predmetni spisi itd.);
2. DOKUMENTACIJA O ZAPOSLENICIMA (osobnici, knjige evidencije zaposlenika, službeni listovi i sl.);
3. DOKUMENTACIJA O PACIJENTIMA (kao što su matične knjige pacijenata, prijamni zapisnici, povijesti bolesti, knjige operacije, knjige ambulante, knjige otpusta itd.) ili Dokumentacija o zdravstvenom ili socijalno-zdravstvenom radu (Medicinska dokumentacija ili Socijalno-medicinska dokumentacija);
4. FINANCIJSKA I RAČUNOVODSTVENA DOKUMENTACIJA (proračuni, knjige bolno-opskrbnih troškova, glavne knjige, blagajničke knjige itd.);
5. OSTALA DOKUMENTACIJA (fotografije, katalog knjiga liječničke biblioteke i sl.).

Mogućnosti za istraživanje

U skladu s povećanjem interesa za društvenu povijest u proteklih 20-ak godina, u zadnje se vrijeme može pratiti i pojačan interes za istraživanje povijesti zdravstva u Hrvatskoj. S obzirom na činjenicu da za neke od ovdje navedenih ustanova ne postoji ni povijesna monografija koja bi faktografski pokrivala njihov rad, ova su povijesna istraživanja još na samom začetku.

Osim za istraživanja povijesti zdravstva, napose povijesti zdravstvenih institucija, gradivo zdravstvenih ustanova koristi se i za:

1. Istraživanje žrtava Drugog svjetskog rata (Trenutno se provodi projekt istraživanja žrtava Drugog svjetskog rata pod ingerencijom Hrvatskog državnog arhiva. Za potrebe tog istraživanja u Čitaonici Državnog arhiva u Zagrebu pregledava se i gradivo zagrebačkih zdravstvenih ustanova. Koriste se matične knjige, prijamni zapisnici, knjige umrlih pacijenata i dr.);
2. Istraživanje podataka o pojedinim istaknutim osobama (npr. A.B. Šimić umro je u zagrebačkoj Zaraznoj bolnici).

Ovo gradivo također može poslužiti i za:

3. Genealoška istraživanja, budući da obiluje osobnim podacima, naročito matične knjige i prijamni zapisnici pacijenata u kojima se mogu naći podaci

10 Sve ove cjeline zastupljene su samo ako je gradivo pojedine ustanove cjelovito sačuvano, što, nažalost, nije slučaj kod svih fondova. Kod svih fondova zdravstvenih ustanova sačuvana je dokumentacija o pacijentima ili socijalno-medicinska dokumentacija, međutim samo je kod nekih sačuvana opća dokumentacija ili dokumentacija o zaposlenicima. Više o tome na online vodiču Državnog arhiva u Zagrebu: http://daz.hr/vodic/f-zdravstvo-i-socijalne-ustanove/f1-zdravstvene-ustanove-i-sluzbe

DAZ HIK

ne samo o datumu i mjestu rođenja, ponekad vjenčanja i bračnom partneru, zatim o mjestu prebivanja, zaposlenju, datumu smrti, a ponekad i podaci o njegovim roditeljima i djeci. Nažalost, ovo se gradivo jako rijetko koristi u svrhe rodoslovnih istraživanja, zato što su podaci o nečijem liječenju u bolnici uglavnom slabo poznati njegovim potomcima.

Gradivo zdravstvenih ustanova može također poslužiti i za rješavanje imovinsko-pravnih i drugih zahtjeva stranaka, kao što su:

4. Zahtjevi za dokazivanjem statusa vojne osobe u Drugom svjetskom ratu. Taj se status može dokazati i preko bolničke dokumentacije jer je u matičnim knjigama, prijamnim zapisnicima pacijenata i drugdje upisana i pripadnost pacijenta vojnoj postrojbi.[11]
5. Zahtjevi za medicinskom dokumentacijom o liječenju (ali takvih je zahtjeva vrlo malo, budući da se u Državnom arhivu u Zagrebu uglavnom nalazi dokumentacija nastala do 1945. godine).

Obrada gradiva

Sređivanje

Prilikom revizije gradiva, u razdoblju od 2006. do 2010. godine, nametnula se potreba za njegovom detaljnijom sadržajnom obradom i opisom. Novi standard ISAD(G) predlagao je nadopunu postojećih obavijesnih pomagala novim elementima opisa, a mogućnost elektroničkog pretraživanja opisa fondova na internetu (full text search) tražila je da se detaljnije sadržajno opiše samo gradivo i njegov stvaratelj.[12]

Napuštena je podjela na knjige i spise i uvedena je podjela na cjeline koje sadržajno prikazuju rad stvaratelja fonda. Općenitu shemu sređivanja predstavlja podjela na već spomenute cjeline:

1. Opća dokumentacija;
2. Dokumentacija o pacijentima (ili Socijalno-medicinska dokumentacija, Dokumentacija o zdravstveno-socijalnom radu i sl.);
3. Dokumentacija o zaposlenicima;

11 1993. godine, izmjenama Zakona o mirovinskom i invalidskom osiguranju pripadnici "Hrvatske domovinske vojske" koji su mobilizirani 1941.-1945. dobili su pravo da im se vrijeme provedeno u Hrvatskoj domovinskoj vojsci, kao i vrijeme provedeno u zarobljeništvu, računa dvostruko za mirovinski staž, kao i partizanima.

12 Godine 2008. Državni arhiv u Zagrebu svoj je *Vodič kroz fondove i zbirke* obajvio i na internetu gdje je moguća pretraga opisa svih fondova i zbirki po bilo kojoj riječi (full text search). U planu je i postavljanje inventarnih popisa na internet, koji će također biti pretraživi.

Arhiv DANFK

4. Financijska i računovodstvena dokumentacija;
5. Ostalo.

Unutar svake od cjelina gradivo je uglavnom sređeno kronološki, dok su opći spisi sređeni prema brojevima urudžbenog zapisnika. Predmetni spisi, tj. oni koji su izdvojeni iz cjeline općih spisa zbog bavljenja istim predmetom, ostavljeni su u seriji Opća dokumentacija ili su uvršteni u sadržajno pripadajuće cjeline (npr., ako je veliki broj spisa koji se odnose na poslove oko bolničkog personala izdvojen iz općih spisa, njih se može uvrstiti u seriju Dokumentacija o zaposlenicima).

U slučaju da je u ustanovi djelovalo više odjela čije je gradivo sačuvano u fondu, njih treba izdvojiti u posebne cjeline i složiti redoslijedom kako su nastali, odnosno prema brojevima koje su nosili u unutarnjoj organizaciji ustanove, ako ih je moguće ustanoviti.

Primjer plana sređivanja fonda HR-DAZG-243 Zakladna bolnica u Zagrebu:

Gradivo je grupirano u sljedeće serije:

1. **Opća dokumentacija - Registraturna pomagala**, 1920.-1950., 50 knj.;
2. **Dokumentacija o pacijentima**, 1844.-1848., 1884.-1952., 603 knj., 11 kut., 4 omota;
3. **Financijska i računovodstvena dokumentacija**, 1918.-1952., 181 knj.;
4. **Ostalo**, 1922./1952., 4 knj., 2 omota.

Serija ad. 1. dijeli se na:

1. 1. Kazala urudžbenih zapisnika
1. 2. Urudžbeni zapisnici

Serija ad. 2. dijeli se na:

2.1. Dokumentacija o pacijentima - za cijelu bolnicu
2.2. Dokumentacija o pacijentima - za pojedine odjele

Podserija 2.1. dijeli se na sljedeće cjeline:

2.1.1. Matične knjige
2.1.2. Knjige umrlih
2.1.3. Knjige otpusta
2.1.4. Prijamni zapisnici
2.1.5.Ostale knjige za evidenciju pacijenata

Podserija 2.2. dijeli se na sljedeće cjeline:

2.2.1. Interni odjel (I. odjel)
2.2.2. Kirurški odjel (II. odjel)

ARHIVTK DAZG

2.2.3. Očni odjel (III. odjel)
2.2.4. Odjel za živčane i duševne bolesti
2.2.5. Otorinolaringološki odjel
2.2.6. Ginekološki odjel
2.2.7. Ortopedski odjel
2.2.8. Zubni odjel
2.2.9. Centralni laboratorij
2.2.10. Hematologija
2.2.11. Pasteurov zavod

Serija ad. 4. dijeli se na sljedeće cjeline:
4.1. Bolnički tečaj pri Općoj bolnici "dr. Josip Kajfeš"
4.2. Fragmenti raznih spisa

Primjer plana sređivanja fonda HR-DAZG-240 Bolnica milosrdnih sestara u Zagrebu:

Gradivo je grupirano u sljedeće serije:
1. **Ravnateljstvo**; 1912.- 1946., 10 knj., 10 kut.
2. **Uprava**; 1907./1949., 16 knj., 13 kut.
3. **Dokumentacija o zaposlenicima**; 1910./1947., 3 knj., 3 kut.
4. **Dokumentacija o pacijentima**; 1900.-1949., 228 knj., 273 kut.
5. **Financije, računovodstvo, blagajna i ekonomat**; 1886./1949., 125 knj., 54 kut.
6. **Ostalo**; 1878./1944., 3 knj., 1 kut.

Serija ad. 1. dijeli se na sljedeće podserije:
1. 1. Registraturna pomagala
1. 2. Opći spisi

Serija ad. 2. dijeli se na sljedeće podserije:
2. 1. Registraturna pomagala
2. 2. Opći spisi
2. 2. Ostali spisi

Serija ad. 4. dijeli se na sljedeće podserije:
4. 1. Evidencije pacijenata - za cijelu bolnicu
4. 2. Evidencije pacijenata – po odjelima
4. 3. Iskazi o kretanju bolesnika
4. 4. Parere[13]

13 Parere su popisi bolesnika koji ostaju na liječenju duže od 40 dana.

DAZTK

Podserija 4.1. dijeli se na sljedeće cjeline:

4.1.1. Kazala matičnih knjiga bolesnika
4.1.2. Matične knjige bolesnika
4.1.3. Kazala umrlih
4.1.4. Mrtvačke knjige
4.1.5. Ostale knjige za evidenciju pacijenata
4.1.6. Prijamni zapisnici i matični listovi
4.1.7. Naputnice
4.1.8. Povijesti bolesti

Podserija 4.2. dijeli se na sljedeće cjeline:

4.2.1. Kirurški odjel (II. odjel)
4.2.2. Očni odjel (IV odjel)
4.2.3. Odjel za uho, grlo i nos (Oto-ryno-laringološki odjel)

Serija ad. 5. dijeli se na sljedeće podserije:

5.1. Knjige za vođenje bolničkih financija, računovodstva, blagajne i ekonomata
5.2. Svotni iskazi računa bolno-opskrbnih troškova
5.3. Financijska i računovodstvena dokumentacija u vezi osoblja bolnice
5.4. Računi, proračuni, troškovnici
5.5. Ostala financijska i računovodstvena dokumentacija

Također, treba u posebne cjeline izdvojiti i gradivo nastalo radom pojedinih posebnih ustanova, ukoliko su one djelovale u sastavu zdravstvene ustanove – stvaratelja fonda, npr. savjetovališta, domovi, ambulante.

Primjer plana sređivanja fonda HR-DAZG-242 Školska poliklinika u Zagrebu:

Gradivo je grupirano u sljedeće serije:

1. **Opća dokumentacija**, 1924.-1945., 21 knj., 14 kut.
2. **Dokumentacija o socijalno – zdravstvenom radu** 1924.-1946., 4 knj., 3 kut.
3. **Financijska, računovodstvena i blagajnička dokumentacija**, 1924.-1946., 22 knj., 2 kut.
4. **Đačka kuhinja Kraljice Marije u Srednjoškolskom skloništu zagrebačkih gospođa/ Đačka kuhinja Školske poliklinike**, 1930.-1942., 1944., 10 knj., 1 kut.
5. **Đački dom Malo Sljeme / Đačko oporavilište na Sljemenu**, 1938.–1945., 4 knj., 1 kut.

Serija ad. 1. dijeli se na sljedeće podserije:

1.1. Kazala
1.2. Urudžbeni zapisnici

1.3. Opći spisi
1.4. Okružnice
1.5. Izvještaji o radu
1.6. Predmetni spisi

Ovo je posebno važno zbog toga što su serije vidljive na internetu putem online vodiča Državnog arhiva u Zagrebu, tako da su nazivi serija elektronički pretraživi.

Opis

Opis gradiva je izrađen prema temeljnim načelima norme ISAD(G): opis od općeg ka posebnome, obavijesti prilagođene razini opisa, neponavljanje obavijesti i povezivanje opisa.

U slučaju postojanja cjelina kao što su „predmetni spisi“, obvezno je naznačeno kojim se predmetom spisi bave, a za spise prema urudžbenom zapisniku („opće spise“) u opisu sadržaja naznačeno je što sve mogu sadržavati.

U opisu historijata ustanove stvaratelja i opisu sadržaja pazilo se da budu spomenuti pojmovi i osobe koji bi mogli biti zanimljivi potencijalnim korisnicima (i preko kojih bi potencijalni korisnici mogli pretraživati online vodič Državnog arhiva u Zagrebu). U opisu historijata stvaratelja i u opisu sadržaja fonda najviše dolazi do izražaja senzibiliziranost arhivista prema vrednovanju gradiva i prepoznavanju njegova mogućeg korištenja u znanstvene svrhe. Arhivist će opisom naglasiti ono za što smatra da jest ili bi moglo biti zanimljivo za istraživanje.

Preporučljivo je izdvojiti sve promjene naziva stvaratelja kao poseban element opisa, ili kao prilog historijatu ustanove, npr.:

Bolnica Milosrdne braće, 1804.–1918.

Opća javna zakladna bolnica pod državnom upravom u Zagrebu (Zakladna bolnica), 1918. – 1941.

Državna bolnica Zagreb, 1941. –1945.

Opća bolnica “dr Josip Kajfeš”, 1946.–1992.

Opća bolnica “Sveti Duh”, 1992. - [14]

Korisno je u opis fonda uvrstiti i valorizaciju gradiva[15], bilo kao poseban element opisa ili unutar opisa sadržaja, npr.:

14 http://daz.hr/vodic/f-zdravstvo-i-socijalne-ustanove/f1-zdravstvene-ustanove-i-sluzbe/350-hr-dazg-243-zakladna-bolnica-u-zagrebu

15 Iako ISAD(G) ne traži valorizaciju gradiva, ona je vrlo preporučljiva jer otvara mogućnosti za istraživanje koje inače mogu ostati nezamijećena. Valorizacija gradiva je primjer dobre prakse u dosadašnjoj hrvatskoj arhivističkoj praksi.

Fond može poslužiti kao izvor pri istraživanju povijesti medicine i socijalne povijesti na području grada Zagreba krajem 19. i tijekom prve polovine 20. stoljeća. Matične knjige bolesnika mogu biti pomoćni izvor pri genealoškim istraživanjima.[16]

Isto tako, dobro je opis gradiva obogatiti i podacima o metapodacima[17], npr.:

U matičnim knjigama bolesnika i prijamnim zapisnicima mogu se naći osobni podaci o pacijentima, kao i podaci o njihovoj bolesti i liječenju.

U partijalnicima bolno-opskrbnih troškova mogu se naći podaci o pacijentima i njihovom boravku u bolnici te troškovima liječenja. (Na ovaj način korisnicima se daje do znanja da partijalnici bolno-opskrbnih troškova mogu poslužiti za evidenciju pacijenata, u slučaju da za neka godišta matične knjige nisu sačuvane.)

U dopunske izvore u inventaru potrebno je uputiti na vezu s pravnim institucijama koje su bile direktno nadležne za pojedine zdravstvene ustanove, ako je moguće dobro je navesti i u kojoj se cjelini mogu naći relevantni dopunski izvori:

npr. fond: Gradsko poglavarstvo Zagreb, podserija: Zdravstveni odsjek, ili: fond: Gradsko poglavarstvo Zagreb, podserija: Zbirka novinskih izrezaka.

Treba navesti i ostale fondove i zbirke u kojima se nalazi gradivo relevantno za istraživanje pojedine institucije npr. Zbirka fotografija. serija: Zdravstvene ustanove.

Ovaj element opisa vjerojatno će biti potrebno stalno dopunjavati budući da će se daljnjim radom na obradi nailaziti na nove podatke o gradivu koje može poslužiti kao dopunski izvor.

Uputno je u inventarnom popisu ponovo navesti koje se sve gradivo može naći pod nekim općenitim pojmom, npr. *Opći spisi*. Primijećeno je da stranke u čitaonici često pregledavaju samo inventarni popis i ne pridaju dovoljno pažnje opisu sadržaja. Zato je ponekad preporučljivo bilješkama (footnotes) obogatiti inventarni popis, kao u sljedećim primjerima opisa gradiva:

16 http://daz.hr/vodic/f-zdravstvo-i-socijalne-ustanove/f1-zdravstvene-ustanove-i-sluzbe/350-hr-dazg-243-zakladna-bolnica-u-zagrebu

17 Ako se smatra potrebnim, u obavijesnom pomagalu mogu se navesti i sve rubrike koje se nalaze npr. u matičnoj knjizi bolesnika, kako bi se pokazalo koji se sve podaci mogu u njoj naći.

18 Dopisi s istim sadržajem nalaze se i pod općim spisima.

19 Dopisi s istim sadržajem nalaze se i pod općim spisima.

ARHIVIK DAZH

Redni broj opisne jedinice (signatura)	Sadržaj	Vremenska oznaka (godina)	Napomena
31 32	Opći spisi Opći spisi	1946. 1947	spisi sređeni prema brojevima urudžbenog zapisnika, sign. 5
32A 32B	Spisi u vezi s opskrbom, kolonizacijom djece, popisi gradskih štićenika i sl[18] Dopisi upućeni/primljeni i u vezi gradskih namještenika/službenika[19]	1931.-1939. 1935.-1936.	spisi imaju urudžbeni broj

Često inventar neće biti samo sumarni, nego će djelomično biti i analitički. Analitički će se opisati gradivo u slučaju da je važno ili značajno ili je nemoguće uklopiti ga u veće cjeline, npr. gradivo koje se nalazi u seriji „Ostalo“ ili „Razno“.

Redni broj opisne jedinice (signatura)	Sadržaj	Vremenska oznaka (godina)	Napomena
	2.2. OPĆI SPISI[20]		
34	Opći spisi	1921. /1938.	
35	Opći spisi	1939.	

Nakon sređivanja gradiva i uspostavljanja reda među opisnim jedinicama gradivo je potrebno signirati. Najjednostavniji način je taj da svaka opisna jedinica ima poseban broj koji teče od jedan prema većim brojevima u numeričkom nizu do zadnje opisne jedinice (najčešće će svaka knjiga imati jednu signaturu, dok se u arhivskoj kutiji može nalaziti jedna ili više opisnih jedinica).

Drugi način je da svaka kutija dobije jedan broj kao svoju signaturu, a ako se u njoj nalazi više opisnih jedinica, one se označavaju na sljedeći način:

18 Dopisi s istim sadržajem nalaze se i pod općim spisima.
19 Dopisi s istim sadržajem nalaze se i pod općim spisima.
20 Opći spisi su ugl. računi, svotni iskazi bolno-opskrbnih troškova, iskazi parera, izvještaji o kretanju bolesnika i sl.

Redni broj opisne jedinice (signatura)	Sadržaj	Vremenska oznaka (godina)	Napomena
22/1	Opći spisi 3 / 235	1924.	
22/2	Opći spisi 177 / 1064	1925.	
22/3	Opći spisi 1 / 861	1926.	
22/4	Opći spisi 3 / 1297	1927.	

Na taj se način olakšavaju slučajevi kad se novo gradivo treba uvrstiti u već označenu kutiju, jer onda ne treba mijenjati signature „okolnih“ opisnih jedinica izvan kutije.

U slučaju da se neko gradivo naknadno “ubacuje” među već signirane arhivske jedinice, može ga se označiti slovnim oznakama, kako se ne bi trebalo pristupiti ponovnom signiranju cijelog fonda. npr.:

655	Kontrolnik osoblja	1941.-1942.	
655A	Ratni kontrolnik osoblja	1941.	
656	Očevidnik beriva	1943.-1944.	

Signature označavaju poredak gradiva, a nisu vezane za njegov sadržaj i vrstu.

Pojam „signatura“ u inventarnom popisu, odnosno „Redni broj opisne jedinice (Signatura)“, olakšava razumljivost funkcije ovog elementa opisa kod samih korisnika i pojednostavljuje postupak naručivanja gradiva u čitaonici.

Oznake na tehničkim jedinicama moraju sadržavati sljedeće elemente: broj i naziv fonda i signaturu, npr. HR-DAZG-242 Školska poliklinika u Zagrebu, sign. 42. Na taj se način smanjuje vrijeme potrebno za rješavanje zahtjeva za pripremu gradiva iz spremišta, kao i vraćanje gradiva na mjesto u spremištu.

Prilozi inventarima zdravstvenih ustanova mogu biti:

1. kazala;
2. popisi osobnika liječnika i drugog osoblja (ili nekog drugog gradiva za koje se ustanovi da bi ga vrijedilo popisati detaljnije no što je to učinjeno u inventarnom popisu).

U Državnom arhivu u Zagrebu je uobičajeno da se kazalo izrađuje iz pojmova koji se nalaze u inventarnom popisu i da ono upućuje na signaturu iz tog inventarnog popisa.

DRŽAVNI ARHIV U ZAGREBU

Kazala su svrsishodna kad se radi o velikim inventarnim popisima kod kojih je zbog dužine popisa smanjena preglednost samog popisa i povezivanje informacija. Takvo je, npr. kazalo za fond HR-DAZG-240 Bolnica milosrdnih sestara u Zagrebu, čiji popis ima 54 stranice i preko 700 opisnih jedinica. U kazalu se mogu povezivati obavijesti prema pojmu bez obzira na vrstu dokumentacije. Npr., ako u Dokumentaciji o pacijentima nije sačuvano gradivo nekog odjela, ali se to gradivo može naći u Financijskoj dokumentaciji, u kazalu će se pokazati gradivo kojih se svih odjela može naći u čitavom fondu. Također bi bilo dobro da kazalo ima elemente tezaurusa, tj. da upućuje na slične ili srodne pojmove. npr. Ambulanta, vidi i: Ordinacija.

Ako su inventarni popisi relativno kratki i pregledni, kazalo i nije potrebno, osim ako je u planu izrada zbirnog kazala unutar više fondova, no onda se mora prilikom izrade inventarnih popisa i kazala paziti na jednoobraznost opisa svih opisnih jedinica, što je gotovo nemoguće postići, čak i kad sve inventarne popise radi ista osoba.

Danas je opcija full text search znatno olakšala pretraživanje teksta koji se nalazi u elektroničkom obliku ili na internetu tako da je velikim dijelom nadmašila funkciju kazala.

Tematski vodič "Izvori za povijest zdravstva"

Godine 2011. Državni arhiv u Zagrebu izdao je tematski vodič "Izvori za povijest zdravstva u Državnom arhivu u Zagrebu od sredine 19. do sredine 20. stoljeća"[21]. Tematski vodič sastoji se od dvije knjige. U prvoj knjizi, podnaslova "Fondovi i zbirke", opisani su fondovi, zbirke i cjeline u kojima se nalazi gradivo relevantno za istraživanje povijesti zdravstva. U drugoj podnaslova "Izbor iz fundusa" prikazano je izabrano arhivsko gradivo popraćeno prikladnim citatima.

U prvoj knjizi prikazani su podaci o fondovima zdravstvenih i socijalnih ustanova koji se čuvaju u Državnom arhivu u Zagrebu. Fondovi socijalnih ustanova ušli su u ovaj tematski vodič iz razloga što se u njima može naći i gradivo za koje možemo reći da predstavlja izvor za povijest zdravstva u užem smislu npr. zdravstvene kartoteke pitomaca, socijalni listovi s podacima o zdravstvenom stanju pitomaca i sl.

Za fondove zdravstvenih i socijalnih ustanova nisu prikazani svi elementi opisa koji se mogu naći u njihovim inventarima, već oni za koje smo smatrali da su korisnicima najzanimljiviji i najkorisniji. Prikazani su, uz osnovne podatke o svakom fondu (identifikacijska oznaka / signatura fonda, klasifikacijska oznaka, naziv fonda, vrijeme nastanka gradiva, količina i nosač zapisa, naziv stvaratelja fonda) i historijat ustanove stvaratelja, opis sadržaja i strukture fonda te inventarni popis gradiva.

21 Uređenje, priprema i oblikovanje: Branka Molnar. Priredile Katarina Horvat i Branka Molnar.

DRŽAVNI ARHIV U ZAGREBU

U “sadržaju i strukturi fonda” dana je opaska o sačuvanosti gradiva (da li je cjelovito ili fragmentarno, u kojim je cjelinama sačuvano cjelovito ili uglavnom cjelovito itd.), o jeziku kojim je gradivo pisano, o serijama koje su ustrojene u fondu te sadržajni opis gradiva u svakoj od serija. Na kraju je dana i napomena o načinu na koji je gradivo sređeno.

Inventarni popisi gradiva zdravstvenih i socijalnih ustanova iskazani su u cjelosti. Radi bolje preglednosti popisa ponekad su neke opisne jedinice prikazane skupno, a ne pojedinačno, npr. 20 - 22 Kazala A-Ž 1946.–1948. Smatrali smo da će i takav prikaz zadovoljiti glavnu funkciju tematskog vodiča tj. dati uvid u sve vrste gradiva koje se mogu naći u pojedinim fondovima.

Osim fondova zdravstvenih i socijalnih ustanova, u tematski vodič ušlo je i gradivo fondova koji se nalaze u drugim klasama, za koje smo procijenili da može poslužiti kao izvor za istraživanje povijesti zdravstva. Podaci o tom gradivu mogu se naći u cjelini “Ostali izvori”, a grupirani su prema klasama, od klase A. Uprava i javne službe do klase L. Zbirke izvornog arhivskog gradiva. U ovoj cjelini ponekad smo dali samo općenitu ocjenu nekog fonda ili fondova kao izvora za povijest zdravstva (npr. Osim brojnih predmeta kotarskih sudova o oduzimanju svojevlasti i imenovanju skrbnika, te oduzimanju punomoći, fondovi pravosuđa sadrže i raznu dokumentaciju o sporovima u svezi s bolničkim liječenjem.), a ponekad smo prikazali i dio inventarnog popisa navedenog fonda u kojem se vidi relevantno gradivo, npr:.

HR-DAZG-98 ODVJETNIČKA PISARNICA PRECCA NIKOLA, (1926.–1944.), 6 kut.

– kopije pisama Nikole Precce kao ministra socijalne politike i narodnog zdravlja raznim ministarstvima i drugim nadleštvima i pojedincima u svezi s intervencijama u personalnim pitanjima i ponekim načelnim problemima; kopije njegovih izvještaja Peri Živkoviću kao predsjedniku Ministarskog savjeta i ministru unutarnjih poslova, 1930. - 1931. (kut. 1, podomot 1);
– Državna bolnica u Splitu, slučaj dr. Račića kao upravnika, objede protiv njega i njegova obrana, 1935. (kut. 6, podomot 10).

Na kraju prve knjige nalaze se kazala predmeta, imena i mjesta.

U drugoj knjizi tematskog vodiča prikazano je gradivo za koje je procijenjeno da će biti ilustrativno i zanimljivo za potencijalne istraživače povijesti zdravstva. Ova knjiga podijeljena je na tematske cjeline 1. Zdravstvene i zdravstveno-socijalne ustanove i službe, 2. Bolesti, prevencija i edukacija, 3. Ljekarništvo, 4. Kupališta. Budući da je u ovoj knjizi naglasak bio na ilustrativnosti, objavljene su mnoge fotografije, građevinski nacrti, plakati, kao i spisi, a svaka je od ovih slika popraćena relevantnim tekstom (najčešće se ovdje radi o ulomku iz teksta odabranog arhivskog gradiva, ili, rjeđe, iz literature).

Svakako je dobro napomenuti da gradivo prikazano u ovom vodiču ne čini cjelokupno gradivo Državnog arhiva u Zagrebu koje se može iskoristiti kao izvor za istraživanje povijesti zdravstva, već ono na što smo naišli dosadašnjim radom, pregledom postojećih obavijesnih pomagala i istraživanjem. Daljnjim radom ovaj vodič svakako možemo proširiti novim podacima o gradivu relevantnim za istraživanje povijesti zdravstva.

Zaključak

Moramo iskoristiti mogućnosti koje nam daju nove tehnologije i na temelju onog što su napravili naši prethodnici napraviti modernije i informativnije obavijesno pomagalo, koje će bolje odgovarati potrebama današnjih korisnika. Nova obavijesna pomagala omogućuju lakšu dostupnost informacija, bolju preglednost gradiva i brže rješavanje zahtjeva.

Valorizacija gradiva i senzibilizirani opis arhivista važni su i za poticanje novih istraživanja koja mogu pokrenuti arhivisti svojim informacijama. Gradivo moramo kvalitetno opisivati i stručno obrađivati i označavati, jer često najviše korišteno gradivo nije i gradivo koje je najbogatije podacima već ono koje je najtransparentnije i dovoljno detaljno opisano. Na taj način krećemo se od paradigme informacija prema paradigmi znanja.

Summary

The paper describes how to create finding aids for archival fonds of health institutions. It gives some instructions for archival arrangement and description which can be used in dealing with all archival fonds of health institutions. This paper also deals with the valorisation of archival material of health institutions and with the possibilities for research that this material gives.

We can use the possibilities that contemporary technologies (like full text search on the Internet) give to us, and, on the basis of old finding aids, create new and more up-to-date finding aids.

PREVIEW

Jovan P. POPOVIĆ

PRAVNI ASPEKTI IZDAVANJA DOKUMENATA POHRANJENIH U ARHIVIMA I USPOSTAVLJANJE INSTITUCIJE NOTARA

Abstrakt: *Do prije desetak godina na području bivše Jugoslavije, ovjeru prepisa dokumenata obavljali su sudovi i opštinska odeljenja za upravno-pravne poslove. Iza tog su stojali sudovi i opštine, koji su bili i jedino nadležni da taj institut održavaju svojom garancijom.*
Kasnije, po ugledu na zemlje zapadne Evrope većina zemalja bivše SFRJ osnovale su institut „notar, odnosno – javni beležnik" čije su nadležnosti uređene zakonima.
Arhivi također izdaju uverenja, potvrde i vrše prepise dokumenata koja su pohranjena u arhivima.

Ključne reči: *Arhivski dokument, arhivska građa, upravni postupak, sudski postupak, notari (javni beležnici), dokazne svrhe, verodostojnost, personalne i finansijske svrhe, pravna i fizička lica.*

Uvod

Zakonska regulativa na prostorima bivše SFRJ, po osnovu valjanosti arhivskih dokumenata u sudskom i upravnom postupku u dokazne svrhe kao i metodologija izdavanja takvih akata nije bila sasvim uređena. U startu su se po pravilu postavljala pitanja da li su overeni arhivski dokumenti u sudskom i upravnom postupku isto tako prihvatani kao i oni koji su overavani od strane sudova ili opštinskih organa uprave, bez obzira na njihovu sadržajnu verodostojnost.

Do prije desetak godina na području bivše Jugoslavije, ovjeru prepisa obavljali su sudovi i opštinska odeljenja za upravno-pravne poslove. Radi se o overi prepisa sa originala. Iza tih prepisa stojali su sudovi i opštine, koji su bili i jedino nadležni da taj institut održavaju svojom garancijom.

Arhivi se također bave izdavanjem isprava i overom prepisa dokumenata koji su pohranjeni u arhivima. Arhivska građa u arhivima koristi se kao dokazno sredstvo za potrebe fizičkih i pravnih lica i za ostvarivanje građanskih i ljudskih prava, za naučne, stručne, studijske, publicističke, informativne, kulturno-prosvetne, istraživačke i druge namene. Samim tim, korišćenje arhivske građe za potrebe fizičkih i pravnih lica kao dokazno sredstvo nameće arhivima obavezu

ARHIV TK DAZTEK

izdavanja javnih isprava (uverenja, potvrda, prepisa, reprografisanih dokumenata i dr.).

Zakonska obaveza arhiva je izdavanje isprava o činjenicama sadržanim u arhivskoj građi. Isprave se u užem smislu smatraju pismenima koje se sastavlja i izdaje u cilju da se time utvrdi postojanje ili ne postojanje nekog događaja, okolnosti ili činjenica. Javna isprava prema zakonima koji regulišu administrativi-upravni postupak je isprava koju u propisanom obliku izdaje državni organ u granicama svoje nadležnosti.

U upravnom postupku ispravom se dokazuje ono što se u njoj potvrđuje, izjavljuje ili određuje, na primer rešenje, dozvola, odobrenje, uverenje i sl. Ona je pun dokaz u upravnom postupku. Kao dokazno sredstvo i sudovi takav dokumenat smatraju valjanim. Isprave, koje služe kao dokaz, podnose stranke ili ih pribavlja organ koji vodi postupak.

Uverenje je najčešća i najvažnija vrsta isprava koje se podnosi u upravnom postupku.

Arhivi također, osim izdavanja fotokopija odnosno overenih prepisa, izdaju najčešće uverenja na traženje fizičkih i pravnih lica sa kojima najčešće ostvaruju neka svoja prava, odnosno koriste ih kao dokazna sredstva koja imaju snagu javne isprave. Svaka tako izdata javna isprava može se pobijati drugim pravnim sredstvima ukoliko za to postoji interes i osnov.

Osim uverenja arhivi po zahtevu fizičkih ili pravnih lica, mada ređe, izdaju i potvrde o određenim činjenicama sadržanim u arhivskoj građi. Pored uverenja i potvrda, arhivi izdaju overene prepise arhivske građe i reprografisane dokumente. Najčešći zahtevi fizičkih i pravnih lica odnose se na traženje podataka o činjenicama sadržanim u arhivskoj građi. Potrebe su iskazane najviše u traženju podataka koji se odnose na radni staž, kvalifikacije, učestvovanje u ratovima, činove, dodeljivanje priznanja, nagrade i odlikovanja, bolest i ležanje u bolnicama, na zatvore, logore i sl., na imovinsko-pravne odnose, posed, vlasništvo, promenu prebivališta, učestvovanje na saveznim, regionalnim i lokalnim akcijama, presude, rešenja, odluke, kao i osnivanje, integrisanja, likvidiranje registacija preduzeća i drugih pravnih lica i sl.

Postupak mora postojati i isti se poštovati, jer se ne sme ostaviti da organi u rešavanju određenih stvari iznalaze greške, zbog nepravilne primene materijalnih propisa, a u suprotnom bilo bi proizvoljnosti i samovolje u radu, što nije dozvoljeno. Međutim, uglavnom odredbe zakona o administrativnom-upravnom postupku o uverenjima ostale su i dalje jedini osnov za njihovo izdavanje.

Pored zakonskog akta o opštem upravnom postupku postoje i drugi zakonski propisi koji regulišu ovu oblast, kao na primer zakoni o zaštiti arhivske

građe, zakoni o overavanju potpisa, rukopisa, prepisa i dr. Podzakonski akti, koji također regulišu ovu oblast, su uputstva o načinu overavanja potpisa, i prepisa. Po pravilu postoje dve vrste upravnog-aministrativnog postupka: opšti upravni postupak i posebni upravni postupci.

Opći upravni postupak obuhvata pravna pravila koja su zajednička za postupak i rad najvećeg broja organa uprave, ili drugih pravnih i državnih organa i organizacija kada primenjuju materijalno-pravne propise u upravnim stvarima. Odredbe tih propisa dužni su da poštuju svi organi i organizacije kada rešavaju o pravima i obavezama ili pravnim interesima pojedinaca, pravnog lica i druge stranke, pa i arhivi kao organi uprave, odnosno ustanove sa javnim ovlašćenjima.

Svaki organ ili ovlašćena organizacija, kada rešava o određenoj upravnoj stvari dužna je da u svom radu primenjuje posebna pravna pravila ukoliko ona postoje. U tom slučaju ne primenjuju se odredbe općeg administrativnog postupka. Za arhive primenjuju se zakoni koji regulišu zaštitu i korišćenje arhivske građe. U slučaju gde to arhivski propisi nisu regulisali primenjuju se odredbe opšteg postupka, koji u odnosu na pravila posebnih upravnih postupaka, imaju supsidijarni karakter, tj. karakter dopunjujućeg pravila. To znači da se pravila opšteg upravnog postupka primenjuju samo ako neke radnje ili faze posebnog postupka nisu u potpunosti ili nisu uopšte regulisane.

U arhivskoj delatnosti, tamo gde ne postoji poseban zakon koji reguliše postupak kada se rešava o interesima pravnih i fizičkih lica, arhivi su dužni da kod izdavanja uverenja i dr. primenjuju odredbe opšteg upravno-administrativnog postupka. (U Srbiji je to Zakon o opštem upravnom postupku – *„Sl. list SRJ“, br. 33/97 i 31/01 i „Sl. glasnik RS“, broj 30 od 7.5. 2010).*

U arhivima reprografisni dokumenti overavaju se po pravilu štambiljem uz potpis, bez bilo kakvog bližeg objašnjenja, ili na primer: „Vrši se overavanje prepisa i reprografisanih dokumenata“, gde se po pravilu moraju pozivati na odredbe zakona i drugih podzakonskih propisa koje primenjuje. Ukoliko nema preambule bilo za uverenja, bilo za overe i prepise dokumenata, može se postaviti pitanje valjanosti takvih dokumenata. No, u svakom slučaju potreba, racionalnosti, ekonomičnosti i praksa navode na neophodnost takvog izdavanja.

Izdavanje uverenja, potvrda, overenih kopija od strane arhiva

Uverenje je upravni akt i njegovo donošenje spada u nadležnost države. Kod njegovog izdavanja najčešće se sprovodi upravni postupak. Uverenje je najčešća i najvažnija vrsta isprava koja se podnosi u upravnom postupku. Ona nemaju karakter rešenja. Uverenjem se ništa ne rešava, već se sa njim samo potvrđuju činjenice. Ono je „najčešće najteži oblik upravnog postupka, koje ujedno služi kao kralj dokaza“.

Postavlja se pitanje da li arhivi, odnosno svi arhivi imaju pravo izdavanja uverenja, pošto svi nemaju status državnog organa, odnosno upravne organizacije, ili pak to oni vrše na osnovu javnog ovlašćenja? Šta bi pre svega bila javna ovlašćenja? Javna ovlašćenja su prenošenje određenih upravnih poslova sa organa uprave u delokrug drugih institucija i drugih pravnih lica čija im je skupština i poverila vršenje tih poslova.

Preuzimanjem arhivske građe po pravilu nakon isteka roka od 30 godina od dana nastanka preuzete građe preuzimaju se i sve službene evidencije od stvaraoca građe, koju čuvaju i njome raspolažu nadležni arhivi. Znači, u arhive skupa sa fondovima stižu na čuvanje, zaštitu i korišćenje i službene evidencije. Ovde se pre svega misli na matične knjige, delovodnike, upisnike, finansijska i druga dokumenta i dr. Ta uredno vođena službena evidencija od momenta prijema u posed arhiva omogućava da izdaju i uverenja. Arhivima olakšava izdavanje uverenja i zbog toga što i sami vode evidencije, pre svih o primljenoj arhivskoj građi, kao i druge evidencije ustanovljene zakonskim i drugim propisima.

Autor smatra da arhivi mogu, treba i obavezni su da izdaju uverenja, pre svega iz razloga, jer im je to omogućeno zakonima ili preneto javnim ovlašćenjima, što je najčešće uređeno zakonima o zaštiti i korišćenju arhivske građe. A pored ostalog i zbog toga, što se radi o činjenicama u vezi sa poslovima iz nadležnosti koju obavljaju, kao i zbog toga da se fizičkim i pravnim licima-podnosiocima zahteva izađe što pre u susret kako bi ostvarili neko svoje pravo, koje se bazira na dokumentima pohranjenim u arhivima. Prilikom izdavanja uverenja arhivi su dužni da se pozovu na odredbu zakona na osnovu kojih i izdaju uverenja.

Svako uverenje treba da sadrži: naziv arhiva koji izdaje uverenje, broj i datum tog uverenja, na čiji zahtev se izdaje, zakonski osnov za izdavanje, naziv ovog akta, kratak, jasan, tačan i potpun opis činjenica koje se potvrđuju ili navode u uverenju, na osnovu koje službene evidencije se izdaje uverenje i to sa konkretnim podacima, naziv evidencije, broj godina upisa i evidencija kartoteke, odnosno registar, potpis direktora ili ovlašćenih lica i pečat. Kada uverenje izdaje arhiv, treba pored toga navesti i naziv ili signaturu fonda i oznaku pod kojom je evidencija svrstana u fond. Uverenje se kuca u dva primerka. Kopija se čuva u arhivu. Izdato uverenje podleže plaćanju ili oslobađanju takse na osnovu zakona o taksama. Na samom uverenju mora se označiti da li je plaćena taksa ili je izdavanje uverenja oslobođeno plaćanja takse, kao i zakonski propis koji to reguliše.

Kod izdavanja uverenja mora se obavezno voditi računa o rokovima koji su predviđeni.

Izdavanje prepisa dokumenata reguliše se zakonskim i podzakonskim propisma i drugim aktima. Pre svega, ovo pitanje se načelno reguliše zakonima o overavanju potpisa, rukopisa i prepisa, dok se podzakonskim propisima – uputstvima o izvršavanju zakona o overavanju potpisa, rukopisa i prepisa bliže reguliše ova oblast.

Odmah se nameće pitanje da li arhivi imaju pravo vršiti prepise odnosno overe dokumenata, izvode i fotokopije arhivskih dokumenata i uopšte arhivske građe koju čuvaju? Naravno da mogu, jer im to logikom stvari i pripada, odnosno spada u njihovu nadležnost. Nonsens je da je to samo u nadležnosti sudskih i upravnih organa i notara. Iz osnovnog načela svih postupaka i načela ekonomičnosti, hitnosti i humanosti, kao i zbog izlaska u susret fizičkim i pravnim licima, pa čak i iz praktičnih razloga to je nasušna potreba.

No, pre svega šta bi to bio prepis dokumenta? Prepis i overavanje dokumenta je potvrđivanje istovetnosti prepisa sa njihovom izvornom ispravom. Fotokopija isprava i drugih dokumenata izdata od strane arhiva ukoliko je overena ima karakter prepisa.

Uglavnom po propisima u načelu overavanje prepisa vrše nadležni upravni organi i sudovi. Dat je i postupak. Prepis koji se ima overiti mora se uporediti sa izvornom ispravom. Znači prepisom ili fotokopijom dokumenata koja se nalaze u arhivima i koja se overavaju od strane ovlašćenog lica arhiv ne garantuje istinitost njegovog sadržaja <u>već tvrdi da je prepis veran originalnom dokumentu.</u>

Prepis se mora sa izvornom ispravom slagati i u pravopisu, interpunkciji i skraćivanju reči. Ako su u izvornoj ispravi neka mesta ispravljena, preinačena, brisana, precrtana, umetnuta ili dodana, mora se to u potvrdi i overi prepisa navesti. Ovako će se postupiti i u slučaju kada je isprava pocepana, oštećena ili ako je inače po spoljašnjem obliku očito sumnjiva. Kada se overava prepis samo jednog dela isprave ili izvod iz koje isprave, prepis mora biti tako sačinjen da se iz njega jasno vidi koji su delovi isprave ostali neprepisani. Sada u praksi retko se vrše prepisi dokumenata. Umesto prepisa vrši se fotokopiranje dokumenata koji se overavaju po istom postupku kao da se radi o prepisima.

Prepise, kopije ili izvode iz dokumenata koje čuvaju arhivi kao arhivsku građu, izdaju se na zahtev fizičkih i pravnih lica.

Karakteristično je napomenuti da se korisnicima arhivske građe omogućava izdavanje uverenja ili prepisa i mehanička reprodukcija građe, pa i pored toga što propisima o arhivskoj građi i arhivskoj službi nije preneto javno ovlašćenje na njih, niti je pak to regulisano nekim podzakonskim aktom. To se, bez obzira na nepostojanje propisa primenjuje u praksi, što je neminovno, jer bi se u suprotnom uskraćivala prava i interesi fizičkih i pravnih lica. Ako tako ne bi bilo, arhivi bi morali strankama davati originale koje bi, nakon overe od

strane navedenih nadležnih organa, vraćali, ili bi neki od odgovornih službenika arhiva (što je sigurnije i odgovornije, jer se ne znaju namjere korisnika) išao sa strankama do opštine ili suda radi upoređivanja i overe dokumenata. To ne bi bilo ni celishodno ni jeftino. Jedini izlaz mogao bi se naći u reprografisanju dokumenata, bez overe prepisa, ali takva dokumenta ni sud ni upravni organi u svojim postupcima ne bi morali smatrati valjanim. Stoga po mišljenju autora arhivi bi bili ovlašćene institucije koje izdaju overene prepise dokumenata iz arhivske građe koju štite za lične potrebe fizičkih i pravnih lica, u svrhu dokaznog sredstva. Na prepisu dokumenata, koji se overavaju, treba da stoji tekst sledeće sadržine: „Ova kopija je verna originalu koji se čuva (navesti naziv arhiva) u fondu-zbirci (navesti naziv fonda-zbirke, njegovu signaturu i broj fascikle iz koje je dokument, podatak o tome da li je plaćena taksa ili je overavanje dokumenata oslobođeno plaćanja takse, kao i zakonske propise koji to regulišu, datum izdavanja uverenja, potpis ovlašćenog lica i pečat arhiva).“ Tekst za overu prepisa izrađuje se u obliku štambilja.

Overavanje prepisa od strane arhiva vrši se, samo u slučajevima kada se radi o arhivskim dokumentima koji se izdaju na zahtev pravnih i fizičkih lica, a koji ovima služe kao dokaz kod nadležnih organa o činjenicama sadržanim u tim dokumentima, a radi ostvarivanja nekog prava, o čemu je ranije bilo reči.

Reprografska dokumenta za potrebe korisnika – istraživača za naučne, publističke i druge potrebe, ne podležu obavezi overavanja u smislu zakonskih propisa.

Treba reći da sva overena i izdata dokumenta mogu i treba da služe u dokazne svrhe jednako kako u sudskom tako i upravnom postupku. Sudovi i upravni organi ih smatraju valjanim. Overa dokumenata izdata od strane arhiva najčešće služe za personalne, računovodstvene, finansijske, bankarske i naravno lične potrebe. Na arhivima je da te i takve poslove obavljaju savesno, odgovorno i stručno.

Odredbe zakona o parničnom, krivičnom i upravnom postupku omogućavaju strankama, da ukoliko sumnjaju u tačnost prepisa, to mogu osporavati. Oni mogu osporavati ne samo valjanost prepisa izdatog od strane arhiva ili drugog ovlašćenog organa ili organizacije, već i istinitost sadržaja osporavanog dokumenta. Do tada je dokument validno dokazno sredstvo.

Nadležnost notara

Institut Notar ili Javni beležnik bio je prisutan mnogo ranije u zemljama Zapadne evrope. Zakonskim osnivanjem institucije Notar i davajući joj vrlo važan delokrug nadležnosti, olakšan je i u mnogome smanjen obim poslova opštinskih organa uprave i sudova.

U zemljama bivše SFRJ taj institut nije postojao. Nakon sticanja statusa državnosti, neke od bivših republika SFRJ donijele su propise, kojima se osnivaju i uređuju nadležnosti i postupak rada notara koji te poslove obavljanju uspešno. Inače, u državama sa prostora bivše SFRJ, gdje još nisu doneti zakoni koji uređuju ovaj vid delatnosti, u postupku su donošenja. U Srbiji je skoro donet Zakon o javnom beležniku, koji je objavljen u *„Službenom glasniku RS“, broj 31, od 12.5.2011* godine.

Postavlja se pitanje kakva je uloga i što je nadležnost notara-beležnika? Radi se prije svega o javnoj službi. Notar-javni beležnik imenovan od strane nadležnog državnog organa, na osnovu javnih ovlašćenja prihvata od stranaka izjave volje i daje im potrebnu pismenu formu i o tome izdaje isprave, koje imaju karakter javnih isprava, čuva originale tih isprava i druge poverene dokumente, izdaje prepise isprava, javno potvrđuje činjenice, daje strankama savete o pitanjima koja su predmet njegove delatnosti i preduzima druge radnje i vrši druge poslove u skladu sa zakonom. U obavljanju delatnosti je samostalan i nezavisan. U Srbiji Zakonom o javnom beležniku uvodi se nova pravosudna profesija –notar. Njegova ovlašćenja su da sastavlja, overava, i izdaje javne isprave o pravnim poslovima, izjavama i činjenicama na kojima se zasnivaju prava i overava privatne isprave , preuzima i čuva isprave, novac, hartije od vrednosti i druge predmete i na osnovu zakona i po odluci suda obavlja poslove koji mu se poveravaju. Kod notara se može sastaviti testament i druge lične potrebe građana. Da bi bolje funkcionisala institucija notara notarsko mesto se određuje-otvara prema lokacijama i gustini stanovništva.

Osnivanjem institucije javnog beležništva, u mnogome se skraćuje-smanjuje obim poslova, pre svih organima uprave, sudovima pa i advokatima. Javni beležnik mora imati službeni pečat i službene štambilje. Sve overe i potvrde javnog beležnika-notara imaju karakter javne isprave. Dozvoljeno im je čak i da vrše overe prevoda. Sud ne može dozvoliti-poveriti javnom beležniku one poslove za koje je nadležan sud po zakonu. To je u zakonu taksativno nabrojano.

Autor ovog rada ponovo ističe i smatra jedino ispravnim, da se dokumenti izdati i overeni od strane arhiva, kod kojih se nalaze na čuvanju, moraju u dokazne svrhe biti potpuno izjednačeni sa onim ispravama koje izdaju i overavaju sudovi, organi uprave i notari.

Rezime

Pravo korišćenja arhivske građe spada u onu kategoriju problema za arhiviste čije rešenje je od najveće važnosti za njih. Slobodan pristup svim dokumentima i pored sve većim pritiskom nikada neće biti moguć do kraja iz brojnih razloga. Arhivisti su svesni toga. MAV je zauzeo stav da arhivska građa

svake države predstavlja kulturnu baštinu i memoriju te države, pa time i regiona i Sveta.

Postupak korišćenja arhivske građe proizilazi iz odredbi zakona i podzakonskih propisa svake države ponaosob, i internog akta konkretnog arhiva. Arhivska građa koristi se između ostalog najčešće za: ostvarivanja građanskih prava, naučno-istraživačke, stručne i druge potrebe pravnih i fizičkih lica; ostvarivanja funkcije države i njenih organa i radi izlaganja i objavljivanja (kulturno-prosvetna i naučna delatnost).

U pravo korišćenja arhivske građe spada i izdavanje određenih isprava (uverenja, potvrda, i dr.), overa prepisa i dr. Izdavanje uverenja, potvrda i drugih isprava kao i overa prepisa bili su u nadležnosti sudova i organa uprave, a u skorije vreme i notara-javnih beležnika.

Iako materijalnim zakonima koji uređuju zaštitu i korišćenje arhivske građe ta nadležnost nije bliže uređena arhivi su ne samo iz pragmatičnih već praktičnih, ekonomičnih, humanih i drugih opravdanih razloga izlazili strankama u susret i izdavali javne isprave i vršili prepise.

Postavlja se pitanje u kojoj su meri sudovi, organi uprave i druge institucije i organizacije prihvatali arhivske isprave u dokazne svrhe?

Odgovor bi bio da su ipak prihvatane, a normalno da ukoliko bi neka stranka u sporu ili postupku posumnjala u valjanost sadržaja tog dokumenta omogućeno joj je da to proveri i utvrdi istinu i ospori, pokušala da osporava valjanost tog dokumenta, onda je to njoj u zadatak da to utvrđuje.

Najzad, po mišljenju autora svako uvjerenje odnosno svaki overeni dokument (pismeno) izdat od strane arhiva treba i mora da ima dokaznu snagu u upravnom i sudskom postupku i u svim drugim ustanovama, bankama i dr., gdje se putem njega ostvaruje neko pravo, sve dotle dok neko tu istinitost ne osporava.

Ukoliko stranke ili neko treće zainteresovano fizičko ili pravno lice u sudskom ili upravnom postupku posumnja u verodostojnost izdatog arhivskog akta omogućeno mu je da to ospori i dokaže. Lice koje to osporava mora to i da dokaže.

Summary

Right to use archival material is of the fundamental importance for the archival institutions. But, the free access to absolutle every document, no matter how strong the pressure is executed to archives management, will never be possible from many reasons. Archival workers are conciescious about this situation. ICA has a firm stand that the archival material of every country constitutes a cultural heritage and the memory of the respective nation and accordintly the Region and the World.

The procedures for the use of the archival material are based on the legislation and bylaws regulations of each country and the specific internal rules of the respective archival institution. Mostly, the archival documents are used by the citizens for their personal needs guaranteed by the constitutional rights, for the scientific and other professional research purposes, for the administrative needs of the State and its authority persons, for exibiting, publishing and other educational purposes.

To get copies and certified copies of the documents and issuing of certain generated documents like certifications, receipts, transactions, etc. is guaranteed by the legal and constitutional proscriptions. In earlier times this right was executed by the respective courts or administrative state bodies, in the modern times by public notars. Though the archival legislation was not too precise about this right, the archival institutions, out of the pragmatic and humain reasons, execute it by issueing such documents and making transcriptions of the original documents.

Do courts, state administration or other institutions and organizations accept these kinds of documents for the evidential purposes, issued by archival institutions upon the requests of citizens? The answer is positive. In the case the party in dispute expresses the uncertainty about the validity or accuracy of the certified document, the validation process is being required and processed. The expense of this procedure is always on the party who requests the validation process.

The author of the Paper expresses his attitude that all documents generated by the archival institutions are to be accepted as valid and accurate documents, likewise as those issued by courts, state bodies or public notary, no matter if there could be some imperfection from the formal and authority point of view.

PREGLEDNIK

Hatidža FETAHAGIĆ,
Arhiv Tuzlanskog kantona Tuzla

CJELOVITOST ARHIVSKIH FONDOVA KAO USLOV OSTVARIVANJA GRAĐANSKIH PRAVA (ISKUSTVO ARHIVA TK)

Abstrakt: *U radu se govori o iskustvu Arhiva Tuzlanskoga kantona u Tuzli pri rješavanju zahtjeva pravnih i fizičkih lica o činjenicama sadržanim u arhivskim fondovima organa lokalne samouprave socijalističkog perioda, tj. koliko cjelovitost ovih fondova utječe na ostvarivanje prava na pristup informacijama.*

Ključne riječi: *Arhivski fondovi općinskih uprava, arhivska građa, Arhiv, građani, korisnik, podnosilac zahtjeva, kompletnost ili cjelovitost fonda, nesređenost fondova, baza podataka.*

Uvodne napomene

Arhiv kao ustanova je obavezna i dužna preuzeti arhivsku građu «sazrelu» za preuzimanje od stvaratelja iste, te omogućiti korištenje pohranjene arhivske građe u administrativne i naučne svrhe. Ova obaveza je usko povezana s ponudom, tj., građom koju posjeduje u svojim spremištima, a uspješnost ovoga posla započinje mnogo ranije od samog momenta preuzimanja arhivske građe na police arhivskih spremišta. Stoga je od velikog značaja zadatak koji arhivisti imaju prilikom praćenja procesa čuvanja i zaštite arhivske građe kod stvaratelja iste, jer upravo od toga zavisi kvalitet pružanja informacija, činjenica i dokumenata svim zainteresovanim fizičkim i pravnim licima. I dalje smatramo da je neophodno kontinuirano isticati da saradnja s korisnicima arhivske građe mora biti lišena svakog vida diskriminacije, poštujući eventualne zabrane korištenja iste od strane njenoga stvaraoca, što ipak, nije slučaj sa arhivskim fondovima općinskih uprava, čija je građa dostupna u cjelosti svim korisnicima i istraživačima i gdje transparentnost treba da je uvijek na prvom mjestu.

U svakodnevnom radu sa arhivskom građom preuzetih fondova općinskih uprava jasno se uočavaju razlike koje postoje između samih fondova, a koje se ogledaju u stepenu očuvanosti, sređenosti i cjelovitosti istih. Ovaj rad ima za cilj da prikaže, na osnovu višegodišnjeg iskustva, prednosti i poteškoće s kojima se susrećemo svakodnevno pri rješavanju zahtjeva korisnika iz arhivske građe fondova općinskih uprava. Ovi fondovi obiluju činjenicama iz oblasti kako

Arhiv Tuzlanskog kantona

imovinsko-pravnih odnosa, kojih je i najviše, tako i drugih oblasti, što obuhvata sve procese oduzimanja i dodjeljivanja zemljišta i objekata, dozvolu gradnje objekata, stambena pitanja, pitanja socijalne zaštite, pokretanja i registracije privrednih aktivnosti, pitanja matičnog ureda i mnoge druge. Cjelovitost i sređenost arhivske građe direktno utječe na zadovoljenje zahtjeva potencijalnih korisnika iste, jer što je manji stepen očuvanosti arhivske građe, to će i stepen zadovoljenja eventualnih korisnika iste biti manji.

Preuzimanje arhivske građe općinskih fondova

Arhiv Tuzlanskog kantona, kao nadležna arhivska ustanova na području Tuzlanskoga kantona, kontinuirano vrši preuzimanje arhivske građe starije od 30 godina, od svih općina sa prostora Kantona, kako to i nalaže važeći Zakon.[1] U Arhiv Tuzlanskoga kantona u Tuzli preuzeta je arhivska građa slijedećih općina:

- Skupština opštine Tuzla,
- Skupština opštine Lukavac,
- Skupština opštine Banovići,
- Skupština opštine Srebrenik,
- Skupština opštine Kalesija,
- Skupština opštine Živinice,
- Skupština opštine Gradačac,
- Skupština opštine Kladanj,
- Skupština opštine Gračanica.

Također je preuzeta i arhivska građa općina osnovanih nakon Dejtonskog sporazuma, a koje ulaze u sastav Tuzlanskoga kantona, ali se ne radi o građi starijoj od 30 godina, već građi iz perioda 1992.-1995. Radi se o slijedećim općinama:

- Općina Doboj Istok – Klokotnica,
- Općina Zvornik – Sapna,
- Općina Teočak.

Proces preuzimanja je započeo još prije agresije na Bosnu i Hercegovinu (1992. godine), kada je preuzet bio samo fond SO-e Tuzla, dok je građa ostalih fondova općinskih uprava iz socijalističkog perioda preuzeta nakon agresije na BiH, tj., od 1995.-2010. godine (vidi tabelu br. 1). U nastavku se mogu vidjeti podaci o periodu preuzete arhivske građe i njenim količinama.[2]

1 *Zakon o arhivskoj djelatnosti*, "Sl. novine Tuzlanskog kantona", br. 15/2000.
2 Podaci preuzeti iz evidnecija koje se vode u Arhivu Tuzlanskoga kantona.

Arhiv TK DEMO

Tabela br. 1.

	Općina	Vremenski raspon građe:	Količina registraturskih jedinica	Količina u dužnim metrima
1.	SO TUZLA	1955.-1980.	4.470	515,21
2.	SO GRAČANICA	1955.-1977.	1.808	187
3.	SO LUKAVAC	1948.-1978.	1.225	148
4.	SO ŽIVINICE	1941.-1973.	1.863	120
5.	SO GRADAČAC	1915.-1975.	1.424	85
6.	SO BANOVIĆI	1946.-1977.	1.190	103
7.	SO KLADANJ	1945.-1976.	751	75
8.	SO SREBRENIK	1947.-1978.	449	28
9.	SO KALESIJA	1959.-1975.	72	15
	Ukupno:		**13.252**	**1276,21**

Količina građe je izražena dvojako, u registraturnim jedinicama i u dužnim metrima. Svakako je za tačno određivanje količine građe pouzdaniji podatak koji mjeri građu dužnim metrima, pošto povezi, fascikle i knjige mogu biti različitih debljina i sadržavati različitu količinu građe.

Iz izloženih podataka jasno se uočava da je arhivski fond SO-e Tuzla najobimniji, što je razumljivo, pošto općina Tuzla, ima najveći broj stanovnika i najobimniju administraciju. U prvom preuzimanju, koje je obuhvatilo period od 1955.-1970. godine, količina građe je 270 d/m: 90 knj., 2.536 fasc. Drugo preuzimanje arhivske građe od SO-e Tuzla je izvršeno početkom 2011. godine za period 1971.-1980. godine, količina građe je 245,21 dužnih metara: 1.844 registraturske jedinice: 1.784 poveza, 43 kutije, 17 knjiga (indeksa). Možemo slobodno zaključiti da je sačuvana veća količina arhivske građe za period 1971.-1980. godine, nego za prethodno preuzeti period. Nameće se zaključak da se u osamdesetim godinama prošloga stoljeća počelo posvećivati više pažnje zaštiti i čuvanju arhivske građe.

Najmanju količinu građe je predala Općina Kalesija, svega 15 metara dužnih za period od 16 godina, što znači da očuvanost arhivske građe za jednu godinu ne iznosi ni jedan cijeli dužni metar, što je izuzetno malo sačuvane građe. Predata građa se odnosi uglavnom na građu matičnog ureda i nešto odobrenja gradnje objekata. Uništenje građe je uslijedilo usljed i nakon ratnih dejstava koja su se dešavala na području pomenute općine tokom argesije na Bosnu i Hercegovinu. Ovakvo opravdanje ne možemo iskoristiti i za građu SO-e Srebrenik, pošto na teritoriji te općine nije bilo ratnih dejstava zbog kojih bi se ista mogla uništiti. Predata građa se, uglavnom, odnosi na rad matičnih ureda i odobrenja gradnje. Nameće se zaključak da se u ovom slučaju radi o nemarnosti i nedovoljnoj brizi i zaštiti arhivske građe.

Iako nisu predmet istraživanja ovoga rada, navest ćemo i podatke o preuzimanju arhivske građe i registraturskog materijala perioda agresije na BiH (1992.-1995.):

- *Općina Tuzla* (1992.-1995.), količina građe: 403 poveza, 13 fascikli, 10 kutija, 4 knjige i 2 omota (55 d/m);
- *Općina Gračanica* (1992.–1995.), količina građe: 3 knjige, 438 fascikli (43 d/m);
- *Općina Kalesija* (1992.–1995.), količina građe 128 poveza, 26 registratora (16 d/m);
- *Općina Srebrenik* (1992.–1995.), količina građe: 83 registratora, 677 fascikli, 106 ukoričenih knjiga, 207 VHS kaseta i 200 DVD-a (10 d/m);
- *Općina Gradačac* (1992.–1995.), količina građe: 90 poveza, 18 registratora, 27 fascikli, 9 knjiga i 4 kutije (15 d/m);
- *Općina Lukavac* (1992.–1995.), količina građe: 120 poveza, 19 kutija i 363 registratora (90 m/d);
- *Općina Teočak* (1992.–1995.), količina građe: 24 registratora, 5 poveza i 1 knjiga (2,5 d/m);
- *Općina Doboj Istok – Klokotnica* (1992.–1995.), količina građe: 7 poveza (1 d/m);
- *Općina Zvornik – Sapna* (1992.–1995.), količina građe: 6 knjiga, 330 registratora,15 kutija, 1 fascika, 13 poveza (36 d/m).

Utjecaj stepena očuvanosti na rješavanje zahtjeva korisnika arhivske građe

Analiza podataka za period 2002.-2004.

Prva analiza podataka daje presjek davanja usluga korisnicima arhivske građe kroz period od tri godine 2002.-2004. U prve dvije godine u Arhivu su bila pohranjena samo tri arhivska fonda općinskih uprava, dok je 2004. godine pruzeto još pet novih fondova.[3]

Tabela br. 2.

Godina	*Ukupno podneseno zahtjeva*	*Ukupno zahtjeva iz fondova općinskih uprava*	%
2002.	313	194	61,00
2003.	276	135	48,91
2004.	347	175	50,43

3 Podaci koji se koriste u ovom radu preuzeti su iz izvještaja i evidencija koje se vode u Arhivu Tuzlanskoga kantona.

ARHIVNI DANNEK

Tabela 2. pokazuje podatke vezane za omjer ukupno podnesenih zahtjeva i zahtjeva koji se odnose samo na arhivske fondove općinskih uprava. Jasno se vidi da se više od pola podnesenih zahtjeva odnosi na arhivsko gradivo pohranjeno u fondovima općinskih uprava, što znači da je ta građa veoma važna za društvenu zajednicu i procese njenog razvoja.

Tabela br. 3

2002. god.	**Općina**	**Ukupno zahtjeva**	**Pozitivno riješenih**	**Negativno riješenih**	**% pozitivno riješenih zahtjeva**
1.	SO Tuzla	116	61	55	52,5
2.	SO Banovići	71	43	28	60,5
3.	SO Gračanica	7	5	2	71,4
		194	109	85	**56,1**

Tabele 2. i 3. pokazuju da je 2002. godine ukupno podneseno 313 zahtjeva, od čega se 194 odnosilo na arhivsku građu iz fondova općinskih uprava. Pozitivno je riješeno 109 zahtijeva što ukupno čini 56,1 % pozitivno riješenih zahtjeva.

Tabela br. 4.

2003. god.	**Općina**	**Ukupno zahtjeva**	**Pozitivno riješenih**	**Negativno riješenih**	**% pozitivno riješenih zahtjeva**
1.	SO Tuzla	88	48	40	54,5
2.	SO Banovići	34	12	22	35,3
3.	SO Gračanica	13	6	7	46,2
		135	66	69	**48,8**

Tabele 2. i 4. pokazuju da je 2003. godine ukupno podneseno 276 zahtjeva, od čega se 135 zahtjeva odnosilo za arhivsku građu općinskih fondova. Pozitivno je riješeno 66 zahtjeva, što čini 48,8 % riješenih zahtjeva iz građe opštinskih fondova te godine.

Tabela br. 5.

2004. god.	**Općina**	**Ukupno zahtjeva**	**Pozitivno riješenih**	**Negativno riješenih**	**% pozitivno riješenih zahtjeva**
1.	SO Tuzla	120	66	54	55
2.	SO Gračanica	12	10	2	83,3
3.	SO Lukavac	4	2	2	50
4.	SO Živinice	10	2	8	20
5.	SO Gradačac	2	0	2	0

PREGLED

6.	SO Banovići	22	9	13	40,9
7.	SO Kalesija	4	1	3	25
8.	SO Srebrenik	1	1	0	100
		175	91	84	**52**

Tabele 2. i 5. pokazuju da je u 2004. godini ukupno podneseno 347 zahtjeva, od čega je 175 zahtjeva iz arhivskih fondova općinskih uprava, što čini 50,43% od ukupno podnesenih zahtjeva. Pozitivno je riješeno 52% podnesenih zahtjeva, što je ispod utvrđenog standarda koji ne bi trebao biti niži od 70% pozitivno riješenih zahtjeva.

Analiza podataka za period 2008.-2010.

Dalja analiza je imala za cilj da utvrdi kretanja podnesenih zahtjeva i njihov rezultat u sada već preuzetih devet arhivskih fondova općinskih uprava u zadnje tri godine. Prvo je napravljena analiza ukupnoga broja podnesenih zahtjeva za period 2008.-2010. godine, te zbirni podaci za navedene godine, dok se analiza za svaku godinu posebno može vidjeti u Prilogu br. 1, na kraju rada.

Tabela br. 6.

Godina	*Ukupno podneseno zahtjeva*	*Ukupno zahtjeva iz fondova općinskih uprava*	%
2008.	480	246	51,25
2009.	510	251	49,21
2010.	433	184	42,49

Ako uporedimo podatke iz Tabele 6. sa podacimo iz tabele 1., tj. perioda u zadnje tri godine sa podacima iz perioda 2002.-2004. godine, vidjećemo da se broj podnesnih zahtjeva iz fondova općinske uprave neznatno smanjio u odnosu na ukupan broj podnesenih zahtjeva u navedenim godinama i sada je nešto manji od 50 %. Razlog tome su novi preuzeti fondovi iz oblasti privede i sudstva, koji također bilježe značajan broj zahtjeva od strane korisnika arhivske građe, ali i količina od skoro 50 % zahtjeva od ukupnoga broja potvrđuje, konstataciju da je ovo arhivsko gradivo zaista vrlo važno za korisnike i dobra briga o istom polučiće zadovoljne korisnike i jednostavnije procedure kod zadovoljavanja prava svih korisnika.

ARHIV TK DAZBIH

Podaci za period 2008.-2010.

Tabela br. 7.

	Općina	Ukupno zahtjeva	Pozitivno riješenih	Negativno riješenih	% pozitivno riješenih zahtjeva
1.	SO Tuzla	200	135	65	67,50
2.	SO Gračanica	103	86	17	83,49
3.	SO Lukavac	162	125	37	77,16
4.	SO Živinice	76	48	28	63,50
5.	SO Gradačac	37	24	13	64,86
6.	SO Banovići	50	24	26	48,00
7.	SO Kladanj	30	13	17	43,33
8.	SO Srebrenik	20	9	11	45,00
9.	SO Kalesija	3	2	1	66,66
		681	**466**	**215**	**68,43**

Na osnovu izloženih podataka u Tabeli 7., vidi se da procenat podnesnih zahtjeva iz fondova općinskih uprava postepeno opada, dok raste procenat podnesnih zahtjeva drugih fondova pohranjenih u Arhivu Tuzlanskoga kantona, ali možemo biti zadovoljni procentom pozitivno riješenih zahtjeva, koji se postepeno približava zadovoljavajućem nivou. Također treba naglasiti da se podaci odnose na zvanično podnesene zahtjeve, te da često stranke izvrše samo uvid u arhivsku građu, ali ne žele izdavanje ovjerenih kopija činjenica iz arhivskih fondova i zbirki.

Što se tiče pojedinačnih rezultata, arhivska građa nekih fondova je na zavidnom nivou, kada je riječ o pozitivno riješenim zahtjevima, koji u navedenim godinama iznosi preko 70, pa i 80 %. Na osnovu iznesenih podataka uočava se da su prilično dobro sačuvani i registraturno pravilno sređeni fondovi arhivske građe općina Lukavac, Gračanica i Tuzla. To pokazuju i visoki procenti pozitivno riješenih zahtjeva.

Općina Kalesija je sačuvala samo mali dio arhivske građe te su i zahtjevi korisnika mali, svega tri za tri godine, što jasno pokazuje da su i općinski službenici upoznati sa stanjem predate arhivske građe te ne upućuju korisnike u Arhiv.

Iako je sam postupak podnošenja zahtjeva u Arhivu vrlo jednostavan tj., zahtjevi se mogu podnositi lično u uredu za podnošenje zahtjeva u prostorijama Arhiva, putem telefona ili putem elektronske pošte, rješavanje istih nije tako jednostavno. Razlozi leže ponekad u nedostatku relevantnih, pa čak i netačnih podataka, koje dobijamo od korisnika, nesređenosti fondova (mada se za ove potrebe pretražuju i nesređeni fondovi), nedostatak baze podataka, ali najčešće

je uzrok loša očuvanost (necjelovitost) fondova. Iz sprovedene analize se jasno vidi da općine koje su predale najmanju količinu građe bilježe najmanji broj podnesenih zahtjeva.

O teškoćama vezanim za necjelovitost fondova već se ranije pisalo u prethodnim brojevima ovoga časopisa.[4] Razlozi necjelovitosti fondova su višestruki. Često su stvaraoci, da bi izbjegli gomilanje građe, što je iziskivalo iznalaženje prostora za smještaj, vršili nestručna izlučivanja, ostavljajući samo ono što je operativno. Također se dešavalo da je građa često bivala uništena i otuđena zbog raznih organizacionih promjena, ili zbog nemara itd. Preuzeti fondovi su, ponekad, ne samo nekompletni, već i registraturno nesređeni, ne posjeduju registre, nisu dobro složeni (često se nađu dokumenti na pogrešnom mjestu) pa je traganje za dokumentima otežano i dugotrajno.

Zaključak

Arhiv kao ustanova javnog karaktera je obavezna i dužna preuzeti arhivsku građu «sazrelu» za preuzimanje od stvaratelja i imatelja iste, te osigurati korištenje pohranjenog arhivskog materijala u administrativne i naučne svrhe. Ova obaveza svakako zavisi od ponude, tj., građu koju posjeduje u vlastitim spremištima, a uspješnost ovoga posla započinje mnogo ranije od samog momenta preuzimanja arhivske građe na police arhivskih spremišta. Stoga su stvaratelji arhivskog gradiva dužni voditi brigu i sačuvati arhivsku građu u nastajanju pa sve do njene konačne predaje nadležnom arhivu.

Analiza koju smo napravili jasno govori o količinama sačuvane građe, a procenat pozitivno riješenih zahtjeva podnesenih od pravnih i fizičkih lica pokazuje stepen očuvanosti predate arhivske građe Arhivu. Procenat podnesnih zahtjeva u protekle tri godine iz fondova općinskih uprava postepeno opada, što je rezultat završenih procesa legalizacije objekata u općinama, dok raste procenat podnesnih zahtjeva drugih fondova pohranjenih u Arhivu Tuzlanskoga kantona. Generalno možemo biti zadovoljni procentom pozitivno riješenih zahtjeva, koji se postepeno približava zadovoljavajućem nivou. Što se tiče pojedinačnih rezultata, arhivska građa nekih fondova je na zavidnom nivou kada je riječ o pozitivno riješenim zahtjevima, koji u navedenim godinama iznosi preko 70, pa i 80 %. Samo dvije Općine zadovoljavaju standard od preko 70 riješenih zahtjeva na upite korisnika arhivske građe. Općina Kalesija je sačuvala samo mali dio arhivske građe te su i zahtjevi korisnika minimalni, svega tri za tri godine.

Negativan odgovor na zahtjev korisnika može biti uzrokovan najčešće nedostatkom, manjkavošću arhivskoga gradiva (necjelovitost fondova), a rjeđe

4 Nermana Hodžić, *Problematika necjelovitosti arhivskih fondova koji se preuzimaju u arhiv*, Arhivska praksa, br. 6, Tuzla 2003, str. 89-94.

Arhivski pravilnik

nedostatkom relevantnih, pa čak i netačnih podataka, koje dobijamo od korisnika, zatim nesređenošću fondova (mada se za ove potrebe pretražuju i nesređeni fondovi) i nedostatakom baze podataka. Iz sprovedene analize se jasno vidi da općine koje su predale najmanju količinu građe bilježe najmanji broj podnesenih zahtjeva.

Summary

The Archive, as an institution of public character, is obliged to take over archival material from creators and owners of the same, and to ensure use of archival material for administrative and scientific purposes. This requirement is certainly dependent on supply, i.e. archival materials that archive possesses in their own warehouses, and the success of this work began much earlier than the moment archival material is on the shelves of archival repositories. Therefore, the creators of archival materials must take care of and preserve archival materials in the making until its final submission to the competent archival institution.

The analysis we have done clearly shows the amounts of stored material, and the percentage of positively resolved applications submitted by legal entities and individuals indicates the degree of preservation of archival materials submitted to the Archives. Percentage of submitted requests in the past three years from the funds of municipal administration is gradually declining as a result of completion of the process of legalization of facilities in the municipalities, while increasing the percentage of requests for other funds stored in the Archives of Tuzla Canton. Generally, we can be satisfied with positive percentage of claims resolved, which is gradually approaching to satisfactory level. Regarding individual results, archival material of some funds is on the rise when it comes to positively been cleared, which in these years is over 70 and even 80%. Only two municipalities meet the standard of over 70 claims resolved to customer requests. Kalesija has maintained only a small part of the archival materials and there are minimum requirements of users, only three in last three years.

A negative response to the request can be caused by a lack of documents in archival material (incompleteness of funds), and less frequently by lack of relevant, and even inaccurate information that we get from users, then unpreparedness of funds (although unprapared funds are also used for this) and lack of a database. From the analysis carried out, we can clearly see that municipalities that have surrendered the least amount of material recorded the lowest number of claims.

DRAFT VERSION

Prilog 1.

2008. god.	**Općina**	**Ukupno zahtjeva**	**Pozitivno riješenih**	**Negativno riješenih**	**% pozitivno riješenih zahtjeva**
1.	SO Tuzla	87	56	31	64,4
2.	SO Gračanica	31	25	6	80,6
3.	SO Lukavac	53	39	14	73,6
4.	SO Živinice	34	24	10	70,6
5.	SO Gradačac	11	6	5	54,5
6.	SO Banovići	16	8	8	50,0
7.	SO Kladanj	9	3	6	33,3
8.	SO Srebrenik	3	0	3	-
9.	SO Kalesija	2	1	1	50,0
		246	162	84	**65,9**

2009. god.	**Općina**	**Ukupno zahtjeva**	**Pozitivno riješenih**	**Negativno riješenih**	**% pozitivno riješenih zahtjeva**
1.	SO Tuzla	70	43	27	61,4
2.	SO Gračanica	44	37	7	84,1
3.	SO Lukavac	59	47	12	79,7
4.	SO Živinice	31	17	14	54,8
5.	SO Gradačac	11	8	3	72,7
6.	SO Banovići	15	8	7	53,3
7.	SO Kladanj	15	8	7	53,3
8.	SO Srebrenik	6	3	3	50,0
9.	SO Kalesija	0	0	0	-
		251	171	80	**68,1**

2010. god.	**Općina**	**Ukupno zahtjeva**	**Pozitivno riješenih**	**Negativno riješenih**	**% pozitivno riješenih zahtjeva**
1.	SO Tuzla	43	36	7	83,72
2.	SO Gračanica	28	24	4	85,71
3.	SO Lukavac	50	39	11	78,00
4.	SO Živinice	11	7	4	63,63
5.	SO Gradačac	15	10	5	66,66
6.	SO Banovići	19	8	11	42,10
7.	SO Kladanj	6	2	4	33,33
8.	SO Srebrenik	11	6	5	55,54
9.	SO Kalesija	1	1	0	100
		184	133	51	**72,28**

Arhivski primjerak

Dr. Mufik MUSLIĆ, *KJKP „Park“ d.o.o.*
Saša BELTRAM, *Historijski arhiv Sarajevo*
Mr. Mersad OMANOVIĆ, *KJKP „Park“ d.o.o.*

KATASTAR URBANOG ZELENILA

Abstrakt: *Katastar urbanog zelenila je precizan pokazatelj realnog stanja zelenih površina sa svim arhitektonsko–građevinskim i hortikulturnim sadržajima na određenom području. Grad Sarajevo je uslijed ratnih razaranja ostao bez većeg dijela sistematičanog i preciznog analognog katastra urbanog zelenila. Analizom ostataka građe predmetnog katastra uočeni su njegovi nedostaci i niska upotrebna vrijednost. U KJKP „Park“ d.o.o. ovaj problem je prepoznat, te su preduzete radnje na formiranju digitalnog katastra urbanog zelenila. Formiranje građe digitalnog katastra urbanog zelenila se izvodi korištenjem GIS tehnologije koja je u najstrožem smislu računarski sistem (software) sposoban za arhiviranje i manipulaciju velikog broja podataka. Za razliku od tradicionalnog katastra, građa digitalnog katastra urbanog zelenila podrazumijeva popis, opis i lociranje svih arhitektonsko–građevinskih i hortikulturnih sadržaja na svim zelenim površinama.*

U ovom radu su predstavljene osnovne karakteristike katastra urbanog zelenila, sa akcentom na digitalni oblik predmetnog katastra.

Ključne riječi: *Formiranje i upotreba građe, katastar, geografski informacioni sistem (GIS), urbano zelenilo, digitalizacija.*

Opis problema/potrebe

Briga o gradskim zelenim površinama postaje bitna tema i predmet moralne odgovornosti građana. Iz dana u dan sve ozbiljnije se shvataju pitanja kako se upravlja prostorom, znamo li dovoljno o kvaliteti života, kakav učinak na nju ima koja aktivnost. Česti su sukobi između onih kojima su kratkoročni ciljevi i brza zarada na prvom mjestu i onih koji nisu spremni zamjeniti zelenilo koje daje život sa saobraćajnicom, parkingom, tržnim centrom itd.

Uspostava digitalnog katastra urbanog zelenila ukazati će na važnost inventarizacije i sistematizacije javnih zelenih površina, kao i na sve prednosti koje donosi njegova izrada.

Treba istaknuti da je uspostava digitalnog katastra urbanog zelenila dugotrajan proces prikupljanja i obrade podataka.

PREGLEDNI RADNI TEKST

KJKP „Park“ d.o.o. se od osnivanja bavi proizvodno uslužno – komunalnom djelatnošću iz oblasti hortikulture, odnosno održavanjem i izgradnjom urbanog zelenila, proizvodnjom i prometom dendro materijala, cvijeća i proizvoda od cvijeća i urbanog mobilijara. Za ove djelatnosti, a u svrhu kvalitetne pripreme i planiranja, neophodno je imati uvid u stvarno stanje. Također, svakodnevno u KJKP „Park“ d.o.o. Sarajevo dospjevaju zahtjevi građana za intervenciju u vezi sa nenjegovanim i oštećenim stablima koja mogu ozbiljno ugroziti i život ljudi. Kako bi se osiguralo sistematično i pojednostavljeno upravljanje aktivnostima održavanja zelenih površina i stabala u gradu Sarajevu nameće se kao nužnost kreiranje potpune i transparentne baze podataka o svakoj zelenoj površini sa svim arhitektonsko–građevinskim i hortikulturnim sadržajima, kako bi KJKP „Park“d.o.o. Sarajevo moglo sistematično i preventivno izvršavati svoje obaveze prema građanima.

Potreba za kreiranjem katastra urbanog zelenila nailazi na svoje uporište i u činjenici da jednom kreiran postaje osnovom za planiranje dinamike održavanja, kao precizan pokazatelj realnog stanja urbanog zelenila sa svim arhitektonsko – građevinskim i hortikulturnim sadržajima na određenom području. Prilikom prikupljanja atributivnih podataka o objektima od interesa i njihovom analizom može se dobiti jasan uvid u međusobne odnose koji vladaju između različitih sadržaja u prostoru. Ovo je od izuzetne važnosti za planiranja budućih infrastrukturnih zahvata (izgradnju ili obnovu vodovodne mreže, kanalizacije, tramvajske pruge itd.), jer pokazuje preciznu lokaciju svakog arhitektonsko – građevinskog i hortikulturnog elementa, što omogućuje i uspješno sprovođenje svih planova.

Treba napomenuti slijedeće:

- Ulaganje u okoliš je moralna obveza svakog građanina – čist i zdrav okoliš je naslijeđen od prijašnjih generacija,
- Mogućnost javnog uvida u zeleni katastar omogućava transparentnost rada gradskih službi,
- Ne postoji jasna evidencija broja i veličine zelenih površina sa svim arhitektonsko–građevinskim i hortikulturnim sadržajim,
- Hortikulturni elementi regulišu lokalnu mikro–klimu i da nije njih, temperatura bi bila i za nekoliko stepeni veća,
- Javne zelene površine podižu kvalitetu života svakog građanina,
- Gradski hortikulturni sadržaji doprinose očuvanju biološke raznolikosti,
- Relativno nizak nivo financijskih ulaganja u održavanje katastra urbanog zelenila,
- Zelenilo, kao „pluća“ svakog grada omogućavaju zdraviji život,
- Izrada katastra urbanog zelenila smanjuje i pojednostavljuje potrebno

vrijeme za prikupljanje, obradu i izdavanje dokumentacije, te smanjuje opseg gradske administracije oko izdavanja naloga za zahvate na javnim zelenim površinama sa svim arhitektonsko–građevinskim i hortikulturnim sadržajima,
- Izrada katastra u skladu je sa direktivama EU – svaka zemlja članica ga koristi,
- Uz katastar urbanog zelenila smanjuje se uticaj pojedinaca i mogućih nepropisnih radnji na javnim zelenim površinama ili gradskim stablima,
- Izrada digitalne karte omogućava pregled svih infrastrukturnih jedinica poput vodovoda, kanalizacije, tramvajske pruge i njihov međusobni odnos i
- Katastar urbanog zelenila omogućuje planiranje uzgoja dendro materijala.

Geografski informacijski sistem [GIS]

Digitalni katastar urbanog zelenila podrazumijeva upotrebu GIS tehnologije. Geografski informacijski sistem (GIS) je sistem za upravljanje prostornim podacima i osobinama pridruženih njima. U najstrožem smislu to je računarski sistem (software) sposoban za integriranje, spremanje, uređivanje, analiziranje i prikazivanje geografskih informacija. Generalno govoreći, GIS je oruđe „pametne karte“ koje dopušta korisnicima stvaranje interaktivnih upitnika (istraživanja koja stvara korisnik), analiziranje prostornih informacija i uređivanje podataka. GIS obrađuje prostorne podatke. Prostorni podaci su informacije povezane s prostornim položajem. Dakle, GIS omogućuje povezivanje aktivnosti koje su prostorno povezane. Ono što je GIS danas jest objedinjavanje tehnika prostornih analiza i digitalnih prostornih podataka s računarskom tehnologijom.

Ukratko, GIS je sistem za:
- Prikupljanje,
- Obradu,
- Analizu i
- Upravljanje prostornim podacima i njima pridruženim svojstvima.

U konkretnom slučaju, GIS u funkciji katastra urbanog zelenila sadrži popis i opis svih javnih zelenih površina sa svim arhitektonsko–građevinskim i hortikulturnim elementima i predstavlja kompleksnu bazu podataka. Baza podataka se može po potrebi nadograđivati sa ostalim sadržajima. Tehnologija geografskog informacionog sistema može se koristiti za naučna istraživanja, upravljanje prirodnim resursima, imovinsko upravljanje, planiranje razvoja, kartografiju i od izvanredne je koristi za stručnjake iz različitih oblasti.

Arhivirani primjerak

Prednosti integrisanog GIS sistema:

- Olakšava upravljanje, planiranje i donošenje pravilnih poslovnih odluka i radnih naloga,
- Prostorna komponenta daje potpuno intuitivan i pristupačan prikaz stvarnog stanja urbanih zelenih površina i stabala i
- Ubrzava, smanjuje i pojednostavljuje procese vezane uz izdavanje dokumentacije, cjelokupne administracije i evidencije.

Digitalni katastar urbanog zelenila u GIS-u

Digitalni katastar urbanog zelenila u GIS-u obuhvata formiranje tematskih vektorskih podloga, te sadrži podatke o lokaciji, količini, sastavu i stanju zelenih površina sa svim arhitektonsko-građevinskim i hortikulturnim sadržajima. Interaktivna baza podataka u svakom trenutku pruža sve relevantne informacije o svim objektima od interesa, te pruža uvid u aktivnosti ili zahvate koji se nad njima trebaju obaviti.

Neke od mogućnosti koje se mogu koristiti u izabranom GIS *software*-skom rješenju su:

- Evidencija objekata i njihovih atributa (površina travnjaka, dinamika održavanja, obim debla i krošnje, nazivi na bosanskom i latinskom jeziku, fotografije objekata i dr.),
- Pristup informacijama pretraživanjem tekstualnih podataka,
- Pristup informacijama označavanjem objekata na planu,
- Mogućnost povezivanja sa multimedijalnim sadržajima poput videa ili fotografija,
- Mogućnost pohranjivanja razne dokumentacije uz objekte od interesa,
- Izdavanje radnih naloga,
- Dnevna evidencija izvršenih radova i
- Praćenje izvršavanja i ostvarivanja planova rada.

Iako je inventarizacija samo jedan od elemenata GIS-a i nije sama po sebi svrha, bitno je napomenuti da je to vrlo važan segment u izradi katastra urbanog zelenila. Pod pojmom inventarizacija (popisivanje) podrazumijeva se primjena niza postupaka koji će dati popis svih arhitektonsko–građevinskih i hortikulturnih sadržaja na zelenim površinama, s manje ili više obilnim pratećim podacima ili atributima. Takav kvalitativan rezultat zapravo je tek prvi, ali i prijeko potreban korak svake inventarizacije. Naime, iz njega izvire popis odabranih jedinica, što je okosnica svih ostalih postupaka i potrebne dinamike održavanja. Ti popisi odgovaraju na pitanje ”*šta imamo?*”. Cjelovita inventarizacija ima i drugi bitan

ARHIVIRANO DAFITIK

dio koji se sastoji od pridruživanja prostorne informacije/reference inventaru. Taj se dio inventarizacije naziva kartiranjem objekata od interesa, a zahtjevnost postupaka varira ovisno o veličini područja koje se označava, bogatstvu vrsta, odabranoj metodologiji, sezoni itd. Popisani inventar na ovaj način odgovara na pitanje „*gdje imamo?*". Rezultati ovakve inventarizacije omogućuju cijeli niz aktivnosti kao što su planiranje dinamike održavanja, pregled poklapanja sa ostalim planovima infrastrukturne izgradnje, planiranje novih sadnica, definisanje eventualnih stabala za konzervaciju i dr. U isto vrijeme, inventarizacija zelenih površina i stabala omogućiti će i jasnije planiranje potrebnih troškova za njihovo održavanje.

Cilj digitalnog katastra urbanog zelenila je:

- Da sumira sve podatke o zelenim površinama javnog karaktera i
- Učini ih operativnim u svrhu održivog gospodarenja:
    - Otklanjanja nedostataka pri planiranju/projektovanju, realizaciji i održavanju zelenih površina i
    - Postizanja maksimalne zaštitne, estetske i kulturno–obrazovne funkcije urbanog zelenila, uz optimalna finansijska ulaganja.

Elaborat potrebnih elemenata za izradu digitalizovanog katastra urbanih zelenih površina

Uspostavljenje digitalnog katastra urbanog zelenila je dugotrajan i kontinuiran proces. Ova aktivnost podrazumijeva upotrebu GIS tehnologije. GIS kao sistem se uspostavlja od *hardware*-a, *software*-a i podataka. Treba istaknuti da su *hardware* i *software* tek 20 % GIS-a. Naime podaci koji čine 80 % GIS-a predstavljaju srce sistema. Bez podataka GIS ne postoji.

Hardware

Za uspostavu digitalnog katastra urbanog zelenila neophodan je slijedeći *hardware*:

- *Grafička radna stanica* – Radne stanice su svojim izgledom slične osobnim računalima, ali ih brzinom rada, memorijskim prostorom i kvalitetom monitora višestruko nadmašuju,
- *GPS uređaj podmetarske tačnosti* – GPS uređaj je ulazno/izlazna jedinica za prikupljanje prostornih podataka, odnosno snimanje terena,
- *Ploter* – Ploter je računarska izlazna jedinica, neophodna za pripremne radove i izradu radnih skica, kao i za eksploataciju gotovih GIS projekata,
- *Štampač A3* – Štampač A3 je računarska izlazna jedinica, neophodna za

DAMIR TIK

pripremne radove i izradu radnih skica, kao i za eksploataciju gotovih GIS projekata. Također, štampačem se eksploatišu tekstualni, tabelarni i drugi podaci,
- *Digitalni foto–aparat* – Digitalni foto aparat je ulazno/izlazna jedinica za prikupljanje zapisa o elementima katastra,
- *Prenosnik eksterni hard–disc* – Uređaj za prenos i pohranjivanje podataka i
- *Skener* – Skener je ulazna jedinica za transformaciju analognih u digitalne podatake.

Software

Za uspostavu digitalnog katastra urbanog zelenila neophodan je ***autorizovan*** *software* na primjer:
- *MapInfo Professional* – GIS prostorni *software*, nabavljen od autorizovanog dilera,
- *Map CAD* – MapInfo Professional ekstenzija za korištenje AutoCAD alata u GIS-u. Neophodno za tehničko crtanje,
- *MapInfo Professional konkurentna licenca* – Plutajuća licenca u mreži za još dva korisnika,
- *MapInfo Vertical Mapper sa MapInfo VRML 3D Fly – Trough* – MapInfo Professional ekstenzija za rad sa rasterskim podacima i digitalnim modelom terena [DTM] i
- *Godišnje održavanje MapInfo Professional* – Autorizovana dilerska kuća je dužna održavati postojeću instalaciju sistema, *update*-ovati nove verzije i *patch*-eve.

Podaci

Za uspostavu digitalizovanog digitalnog katastra urbanog zelenila neophodni su slijedeći podaci:
- Svi dostupni georeferencirani podaci:
  - Prostorni plan,
  - Regulacioni planovi,
  - Satelitski snimci,
  - Ortofoto snimci,
  - Katastarski planovi (M 1 : 100, M 1 : 200, M 1 : 500, M 1 : 1000, M 1 :2500 i M 1 : 5000),
  - Tematske karte (pedološke, hidrološke, klimatske, vegetacijske, urbanističke itd.),
  - Katastar komunalne infrastrukture,

Arhivski primjerak

- Katastar podzemne infrastrukture,
- Plan kategorizacije cesta i
- Drugi podaci koji mogu biti od interesa za uspostavu digitalnog katastra urbanog zelenila.

Dinamika rada

Uspostava digitalnog katastra urbanog zelenila je kompleksna aktivnost koja se odvija po fazama i to:

- Faza 1: Izrada GIS baze podataka za izradu digitalizovanog katastra urbanog zelenila,
- Faza 2: Prikupljanje i transformacija podataka,
- Faza 3: Definisanje obuhvata,
- Faza 4: Edukacija dodatnog osoblja,
- Faza 5: Izrada digitalnog katastra urbanog zelenila probnog objekta, radi definisanja normi rada i vremena,
- Faza 6: Izrada tematskih/pripremnih vektorskih podataka,
- Faza 7: Prikupljanje i unos podataka o objektima evidencije katastra – rad na terenu,
- Faza 8: Unošenje i obrada podataka – izrada digitalnog katastra urbanog zelenila i
- Faza 9: Planiranje, upravljenje, sistemska kontrola i ažuriranje podataka.

Kompletno kreiranje GIS baze podataka urbanih zelenih površina je dugotrajan proces, jer zavisi od faktora izvan direktne kontrole:

- Pristupačnost podacima,
- Postojanost podataka (digitalna državna granica BiH nije referencirana, postojanje analognog katastra je upitno, postojanje (ne)uređenoga katastra i grunta nekretnina i zemljišta – ratna razaranja, novi/stari premjer) i
- Vremenski uslovi.

Zaključak

Jednom kreiran, katastar urbanog zelenila postaje osnovom za zaštitu i planiranje dinamike održavanja, kao precizan pokazatelj realnog stanja urbanog zelenila sa svim arhitektonsko–građevinskim i hortikulturnim sadržajima na određenom području.

Prema navedenom obimu potrebnih aktivnosti, uspostava digitalnog katastra urbanog zelenila odvija se u devet faza. Iako je uspostava podijeljena po fazama, sve aktivnosti se odvijaju paralelno i upravo zato nije moguće jasno

DAMIR TK DAMIR TK

definisati prestanak jedne, a početak druge aktivnosti. Naime, definisanjem obuhvata – podjelom na radne segmente (pojedinačni zeleni objekti) počinje izrada tematskih/pripremnih vektorskih podataka – vektorizacija. Prednost ovakvog načina rada je u činjenici da su prvi rezultati vidljivi odmah nakon prvih terenskih prikupljanja podataka i njihovog unošenja u već za to pripremljenu bazu podataka.

Katastar urbanog zelenila, jednom formiran, je lako nadogradiv sa tedencijom povećanja eksploatacijskih mogućnosti. Kao takav predstavlja oruđe za zaštitu kulturno–biološkog naslijeđa – zelenih površina i starih stabala od historijskog značaja.

Summary

Once created, urban green area cadastre is the foundation for the protection and maintenance of urban greenery with all architectural and horticultural elements in a particular area.

According to the scope of required activities, the establishment of urban green area cadastre is carried out in nine stages. Although the establishment is divided in phases, all activities take place simultaneously. That is why it is not possible to clearly define the end of one and start another activity – stage. Specifically, definition of coverage by individual green area is the beginning of vector data production - vectorising. The advantage of this mode is the fact that the first results are visible immediately after the first collection of field data and their assembling into urban green area cadastre data model.

Once formed urban green area cadastre is easily to upgradable with a tendency of increasing the exploitation possibilities. As such, it represents a tool for protection of cultural and biological heritage – green areas and old trees of historical significance.

Urbanizam Banja Luka

II IZ DRUGIH ČASOPISA

Arhiv TK
DAZ TK

Dr. sc. Peter Pavel KLASINC, doc.
Međunarodni institut za arhivistiku Trst – Maribor

WEB STRANICE U ARHIVSKOJ TEORIJI I PRAKSI
(ATLANTI br. 20, Trst 2010., str. 241.-253.)

Abstrakt: *Autor predstavlja situaciju tokom sedamdesetih godina 20. stoljeća, kada se arhivska teorija i praksa suočila sa idejama i sumnjama oko uvođenja informatičkih tehnologija u rad. On opisuje pozitivna i praktična rješenja za podešavanje web stranice arhivske institucije i neke osnovne stavke koje svi arhivi pri izradi stranice moraju uzeti u obzir. Uz to su prezentirane i aktivnosti Međunarodnog instituta za arhivistiku u primjeni informacijskih tehnologija.*

Ključne riječi: *Arhivska građa, novi informacijski mediji, arhivska teorija i praksa, internet, web stranice arhiva.*

Susret sa novom problematikom

Tokom 1970-tih godina arhivska teorija i praksa su se susrele sa novim, drugačijim načinom stručnog rada, vezanim za razvoj automatske obrade podataka. Vrijeme informacijske nauke je stiglo, i promjenilo metode rada u arhivima, te ponudilo niz novih, do tada neotkrivenih, puteva za arhivistiku diljem svijeta. Izbori nisu bili jednostavni niti lagani, bili su zasnovani na "strahu" usljed nedostatka naučnog i profesionalnog iskustva. Tražili smo pravac, način na kojem bi zasnovali procese automatizacije, te kasnije interneta i web stranice u arhivu. Nakon ove prekretnice, rad u arhivima se uveliko promjenio.

Počeli smo pripremivši nove definicije arhivskih zapisa i otvarajući nova poglavlja vezana za izučavanje arhivistike kao nove naučne grane. Uspjeli smo dodati nove paragrafe u arhivsku legislativu koja je postala neophodna sa uvođenjem računara u arhive. Nije bilo mnogo onih među nama koji su sedamdesetih godina mogli predvidjeti zadivljujući napredak i uticaj koji će informacijska nauka imati na arhivsku teoriju i praksu. Dr. Michel Duchein postavio je pitanje u svom uvodnom govoru na 20. konferenciji stručnih i tehničkih pitanja u Radencima 1998. godine: "**Zar ne postoji opasnost da će uticaj informacijske tehnologije promjeniti arhivsku praksu i teoriju u takvoj mjeri da će specifičnost arhivistike kao posebne naučne grane biti uništena?**" Pitanje je bilo opravdano, budući da se sakupljala velika količina elektronskih dokumenata. Nova era je pristigla i fokus je bio na istraživanju kompjuterskog razvoja.

Arhiv DAN HR

Sa korištenjem računara i softvera arhivisti su uspjeli da naprave različite indekse i (predmetne, lokalne, lične...) metodička pomagala koja su pojednostavila pristup arhivskom materijalu za korisnika, tj. istraživača, te su kasnije pomogla i sa dizajnom i programiranjem web stranica, itd. Moram istaći da smo već tada počeli uvoditi nove medije u arhive (magnetske trake, magnetske diskove, diskete) iako nismo znali kako da ih iskoristimo. Oni su još prisutni u nekim arhivima, čekajući stručna rješenja. Pobliže sam razmatrao problem novih medija u knjizi *Materijalna zaštita klasičnih i novih informacijskih medija u arhivima*, objavljene 1992. godine u Mariboru.

Novi informacijski mediji su donijeli mnoga pitanja u arhive:

1. Kako čuvati informacijske medije?
2. Kako obnavljati informacijske medije?
3. Kako ih ponovo iskorištavati?
4. Kako garantirati autentičnost informacijskih medija?
5. Kako odrediti, definirati izvor?

Odgovori na ova pitanja mogu biti nađeni uglavnom u teoriji, ali također i u praksi.

Nastojanja Međunarodnog instituta za arhivistiku (IIAS)

U Međunarodnom institutu za arhivistiku sa ovakvim problemima smo suočeni od 1988. godine. Mnogi od njih su temeljito proučeni i raspravljano je o njima prilikom Kongresa Arhiva u Parizu iste godine. Postalo je jasno da se profesionalni arhivi moraju fokusirati na nove informacijske tehnologije što je prije moguće. Nakon kongresa u Parizu, IIAS je aktivno učestvovao u pronalaženju rješenja za primjenu novih informacijskih tehnologija u arhivima (posebno se istakao Regionalni arhiv Maribor). Mnogi relevantni članci i teoretski pristupi sa ovom tematikom objavljeni su u časopisu SODOBNI ARHIVI. Na strani 11, 12 i 13 dvadesetog izdanja date su neke informacije o "kompjuterima u arhivima". Godine 1996. u osamnaestom broju SODOBNIH ARHIVA donesen je prilog dr. Metke Bakan, sa naslovom: Analiza internetskog pristupa WWW serveru u Regionalnom arhivu Maribor.

Činjenica je da smo se od samog početka fokusirani uglavnom na internet i načine prenosa podataka. Definicije informacija u arhivima su proširene na arhivske zapise i počeli smo razmišljati o stvaranju podataka iz arhivskih zapisa. Otkrili smo da internet nudi ogromne mogućnosti za prenos arhivskih informacija preko velikih udaljenosti – ali ovo je dakako promjenilo dio arhivske prakse i teorije jer su navedene mogućnosti zahtjevale promjene u stručnom radu

ARHIV DATEK

u arhivima, posebno onim razvijenog svijeta fokusirani uglavnom na internet i načine prenosa podataka. Dr. Hartmut Weber, predsjednik Njemačkog državnog arhiva u Koblenzu (Njemačka), sa člankom objavljenim u publikaciji ATLANTI 2001/1, upozorio je na mogućnosti interneta u arhivima. Do sličnih zaključaka sam također došao u mom uvodnom govoru za već navedeno izdanje publikacije. Jedna od tema Međunarodnog arhivskog dana 2001. godine bila je "arhivi i internet". Javnost smo upozoravali na činjenicu da internet dolazi u arhive, a s njim i World Wide Web (WWW, sve mrežje ili svjetska mreža).

U ranim devedesetim godinama, arhivisti diljem svijeta bili su informirani o problematici. Danas možemo govoriti o dvadesetogodišnjici web stranice, iako u to doba niko nije ni pomišljao da će web stranica i internet imati takav uspjeh u arhivskoj teoriji i praksi. Neki profesionalni arhivisti u SAD-u su već koristili internet na širokom planu, a mi smo slijedili njihov rad sa velikim entuzijazmom.

U Evropi su samo veći državni arhivi koristili internet u devedesetima, rijetko je korišten u manjim arhivima (već su spomenuta iskustva Regionalnog arhiva Maribor). Pokazali su nam svoja iskustva i mogućnosti korištenja web stranica i interneta u arhivima. Primjeri iz Njemačke pokazali su da je internet uspješno uveden u njemačke državne (Bundesarchiv), ali i neke regionalne arhive. Hartmut Weber iz njemačkog Bundesarchiv-a i Karsten Uhde u Der Archivar-u su pisali u to vrijeme o ovoj problematici.[1]

Oni među nama koji su se susretali sa sličnim pitanjima došli su do zaključka da internet može predstavljati nenadmašnu platformu za razmjenu informacija o arhivima kao kulturnim, naučnim i profanim institucijama. Istina, u tom trenutku smo samo govorili o pristupu i otvaranju informacionih pomagala svakog arhiva putem interneta.[2]

Ubrzo, diskusija se prestala odvijati na temu da li ili ne koristiti internet, već šta prenositi i kako prenositi putem interneta. Željeli smo omogućiti pristup za sve stvari koje su imale informacije - dokumentacijske centre, nacionalne biblioteke i razne druge centre i izdavače. Tek tada smo shvatili šta fraza "imati pristup" u najširem značenju zapravo predstavlja. Bilo je zanimljivo od Jeremy Rifkina čuti da takav pristup podacima predstavlja ujedno i gubitak vlasništva nad istima![3]

Bez sumnje, osnovni zadatak svake profesionalne arhivske ustanove je da garantira pristup arhivskom materijalu široj javnosti. U tom periodu o istom piše Helmut F. Spinner.[4]

1 Hartmunt Weber, Archive und Internet, *Atlanti* 11(2001) str 15-16. ; Karsten Uhde, Archive und internet, *Der Archivar*, 49 (1996.), str. 206.

2 Angelika Menne – Haritz, Online – faehige Repertoiren. Einige Ueberlegungen zur Interaktiviatet von Archivfindmitteln, *Der Archivar*, 49 (1996) str. 603.; Ista, Das Online-Finbuch, Archivistiche Erschliessung mit Internettechnologie, Archivistiche Erschliessung...., Marburg 1999., str 112.

3 Jeremy Rifkin, Access*, Das Verschwinden des Eigentums*, Frankfurt 2000.

4 Helmut F. Spinner*, Die Architektur der Informationsgesellschaft*, Bodenheim 1998. str, 128 – 138.

Došli smo do zaključka da arhivska web strana mora uključivati slijedeće stvari:

1. Informacije o arhivu, instutuciji i zgradi.
2. Informacije o arhivskom materijalu koji arhiv čuva.
3. Prezentaciju arhivskog materijala kao cjeline. U to doba naravno nismo razmatrali nivoe niti osobenosti skeniranja.

U ovim prvim koracima već smo definirali formiranje «web strane» koju smo jednostavno zvali "www" ili "početna strana", gdje su navedene stavke bile uzete u obzir. Uz njih, slijedeće stavke također su istaknute kao relevantne:

1. Kratak uvod u aktivnosti arhiva.
2. Osnovni podaci o konkretnom arhivu.
3. Kratki prikaz karakteristika arhivskih fondova.
4. Podaci o načinu pristupa arhivskom materijalu, itd.
5. Kontakt podaci: telefon, faks, e-mail i sl.
6. Podaci o tehničkim mogućnostima korištenja arhivskog materijala.
7. Generalne informacije o događajima u arhivu, izložbe, biblioteka, prikazi knjiga, predavanja i sl.

Ovi standardi su evoluirali tokom godina koje su uslijedile. Neki arhivi su u potpunosti slijedili navedene stavke, dok su drugi isto činili samo djelomice.

Web stranica i arhivska nauka

Dr. Wolfgang Leesch u svom članku govori da "svaka (javnost) zna za arhivske institucije, gdje se čuva važno pisano kulturno i historijsko blago, ali u isto vrijeme upozorava da javnost ne zna gotovo ništa o arhivskoj nauci". Sa web stranicama, ta situacija se može promjeniti. Dr. Willy Flach vidi samo one discipline u arhivistici koje služe čuvanju, pipremi i medijaciji arhivskih izvora; ipak, ističe i da "postojeće definicije nisu dovoljne". Sa uspostavom web strana, mnogi od ovih problema mogu biti rješeni.

Metode Dr. Adolfa Brennecka podižu "razvojne principe" i "logički građene sisteme" arhivske nauke, kako bi se ista mogla svrstati rame uz rame sa drugim granama nauke. Uz pomoć web strane ovi principi se mogu staviti u praksu.

Šta bi još stranica arhiva trebala imati?

Web stranica može prezentirati reference koje bi trebali uzeti u obzir, te koristiti svi arhivisti. Iste ne bi trebali ukinuti ili upravljati arhivskom građom odvojeno (kao što to čini diplomatika) ili ih odvajati po sadržaju (kako to čine arhivisti), ali moraju u obzir uzeti porijeklo građe.

Na web stranici može biti predstavljeno slijedeće:

Arhivska nauka koja ne analizira jedan dokument, već istražuje: 1. Strukturu arhivskog materijala kao cjeline fonda, 2. Historijat arhivskog materijala u fondu, 3. Načine na koji je arhivska građa postala dio određenog arhivskog fonda, 4. Principe pomoću kojih su zapisi složeni, 5. Uzimanje u obzir vlastite organizacije.

Sa web stranicom korisnici mogu biti informisani o činjenici da arhivska nauka nije samo znanje o arhivskoj građi i da kvalitetno znanje o arhivskom materijalu nije cijela arhivistika.

Na arhivskoj web stranici korisnici bi trebali biti informisani o razlikama među dokumentima, zvaničnim dopisima i registrima ili drugom građom koja ima posebnu pažnju i interes u arhivistici, za korisnike koji duže vremena nisu baš česti posjetioci arhiva.

Danas, u vrijeme hiperprodukcije arhivske građe na novim medijima, web stranice mogu pokazati da arhivistima više ne treba proširivanje znanja o paleografiji, diplomatici i slično, već znanje o tome kako pomoći korisniku da nađe put kroz "džunglu podataka".

ARHIV TK
DAZ TK

III IZ GRAĐE

Arhiv TK
DAZ TK

Mr. sc. Muhamed HUSEJNOVIĆ

SREBRENICA U ODNOSIMA KRALJA TVRTKA II TVRTKOVIĆA I DESPOTA STEFANA LAZAREVIĆA

Abstrakt: *U ovom radu iznesene su činjenice vezane za Srebrenicu u prve tri decenije 15. vijeka. U prvoj deceniji 15. vijeka Srebrenica je često mjenjala gospodare, tako je Srebrenica bila pod vlašću bosanskoga kralja, oblasnog gospodara i ugarskoga kralja. U drugoj i trećoj deceniji 15. vijeka ovo naselje je bilo pod vlašću srpskih despota. Naime, ugarski kralj je 1412. godine Srebrenicu poklonio srpskom despotu Stefanu Lazareviću. Zbog ovog naselja u trećoj deceniji 15. vijeka izbit će sukob između bosanskog kralja Tvrtka II Tvrtkovića i srpskog despota Stefana Lazarevića. U ovom sukobu osim domaćeg stanovništva veliku materijalnu štetu imat će i Dubrovčani, imućniji trgovci i zanatlije. Spor oko ovog sukoba vodit će se sve do pred kraj treće decenije 15. vijeka. U 1427. godini Dubrovčani su organizovali pobunu protiv despotove vlasti.*

Ključne riječi: *Srebrenica, bosanski kralj, bosanski velikaši, ugarski kralj, Dubrovčani, srpski despot.*

Uvod

Područje Srebrenice je bilo poznato i u rimsko vrijeme. Rimljani su na ovom području sagradili naselje Domaviju koja je bila sjedište carskog upravnika za rudnike Dalmacije i Panonije. Zbog eksploatacije srebrene rude Rimljani su širem području Domavije dali naziv Argentarija. U Domaviji je u vrijeme najvećeg procvata živjelo više hiljada stanovnika na što ukazuje prisustvo gradskih institucija i postojanje više gradskih nekropola. Međutim, krajem 4. i početkom 5. vijeka došlo je do pada rudarske proizvodnje, a s time i stagnacije grada. U tom periodu Domavija je bila spaljena i porušena od strane gotskih plemena.

Srebrenica se pod tim imenom u historijskim izvorima pominje polovinom 14. vijeka. Za vrijeme bana, a od 1377. godine kralja srednjovjekovne bosanske države Tvrtka I Kotromanića, ubrajala se među najrazvijenija naselja u Bosni. Dokaz ovom podatku je postojanje srebreničke carine, kovnice novca, dubrovačkoga konzulata, te mješovitog sudstva. Da je u ovom gradskom naselju bila carina svjedoči i podatak iz 1389. godine kada je kralj Tvrtko I iznajmio carinu braći Gučetić na dvije godine za godišnju sumu od 425 litara finog srebra. Za Srebrenicu se vezuju i djelovanje prvih franjevaca koji su se u drugoj polovini 13. vijeka nastanili u ovom gradskom naselju, te svoju misiju proširili po sjeveroistočnoj Bosni.

DARNEK

Političke prilike u Srebrenici u prve tri decenije 15. vijeka

Do početka 15. vijeka stabilni politički odnosi u Bosni utjecali su na privredni razvoj Srebrenice. Međutim, početkom 15. vijeka unutrašnji politički sukobi u srednjovjekovnoj Bosni, te sve aktivnije političko uplitanje Ugarske u Bosni, reflektovali su se i na društveno-ekonomske i političke prilike u Srebrenici i njenoj okolini. Ugarski kralj Sigismund Luksemburški (1387.-1437.) iskoristio je međusobne političke sukobe u Bosni aktivnijim miješanjem u izbor na bosanskom prijestolju.[1] U periodu od 1398. do 1404. godine došlo je do međusobnih sukoba između bosanskih velikaša i kralja. Do jednog takvog sukoba došlo je prilikom održavanja stanka u Visokom, novembra 1403. godine. Na stanku se kralj javno zamjerio vojvodi Hrvoju zbog njegovih samostalnih istupa i samovolje, te ga optužio za glavnog krivca za rat između vojske bosanskoga kralja i Dubrovačke Republike i zastupanje pronapuljske politike. Naime, kralj Ostoja je u julu 1403. godine započeo rat sa Dubrovčanima.[2] Ovaj sukob između Dubrovačke Republike i bosanskoga kralja imao je posljedice na obje strane, a naročito je pogodio dubrovačke trgovce koji su trgovali po Bosni. Samim tim utjecao je i na privredni razvoj Srebrenice. Tako su se odmah po okončanju vojnih sukoba iz 1403. godine pokušale obnoviti privredne veze između Dubrovnika i Bosne. U proljeće 1404. godine Dubrovčani su uputili poslanstvo kralju Bosne koji su predvodili trgovci Marin Kabožić i Nikola Pucić, dajući im pri tome posebna uputstva kako bi se obnovile ranije trgovinske povlastice u glavnim bosanskim trgovištima, u prvom redu u Srebrenici.[3]

Kako je vojvoda Hrvoje Hrvatinić bio naklonjen napuljskom dvoru bilo je za očekivati da će kralj Ostoja potražiti pomoć od ugarskog kralja Sigismunda. Do izmirenja kralja Ostoje i kralja Sigismunda došlo je krajem novembra 1403. godine.[4] Nezadovoljni ovakvom kraljevom politikom većina bosanske vlastele stala je na stranu vojvode Hrvoja. Među prvima, koji su se usprotivili kralju Ostoji bili su i Sandalj Hranić i knez Pavle Radenović.[5] Tako je Hrvojevo neprijateljstvo

1 K. Jireček, *Die Handelsstrassen und Bergwerke von Serbien und Bosnien wahrend des Mittelalters*, Prag 1916., str. 39.

2 P. Živković, *Povijest Bosne i Hercegovine do konca* XVIII *stoljeća i povijest Hrvata Bosanske Posavine do početka XX stoljeća*, Mostar 1994., str. 43.

3 M. Pucić, *Spomenici srbski*, I, Beograd 1858., primjedba IV-VII

4 V. Klaić, *Povijest Hrvata od najstarijih vremena do svršetka 19. stoljeća*, Zagreb 1974., str. 369.

5 Da je u to vrijeme vojvoda Hrvoje imao veći politički ugled od kralja Ostoje može se uočiti iz titule što mu je dodijelio Ladislav Napuljski 1403. godine – herceg splitski. F. Šišić, *Vojvoda Hrvoje Vukčić-Hrvatinić i njegovo doba (1350-1416),* Zagreb 1902., str. 166. Uz titulu herceg Hrvoju je dodijeljen na upravu grad Split, te jadranski otoci Brač, Hvar i Korčula. P. Živković, *Tvrtko II Tvrtković i Bosna u prvoj polovini 15. stoljeća*, Sarajevo 1981., str. 29. U kasnijim pregovorima sa vojvodom Hrvojem kralj Ostoja postao je popustljiviji. U to vrijeme, 27. decembra 1403. godine, Dubrovčani su pisali herceg Hrvoju da se raduju što će doći do njegovog izmirenja sa kraljem. Lj. Stojanović, *Stare srpske povelje i pisma,* I/1, Beograd-Sremski Karlovci 1929., str. 455.

prema kralju Ostoji izazvalo i pad kralja 1404. godine. Iskoristivši međusobne sukobe u Bosni vojska ugarskog kralja Sigismunda je ušla u Bosnu i zauzela Srebrenicu. Svrgnuti kralj Ostoja je iskoristio prodor ugarske vojske u Bosnu i prebjegao ugarskom kralju.[6]

U međuvremenu je na bosanskom prijestolju postavljen kralj Tvrtko II Tvrtković (1404.-1409.). Nezadovoljan političkim promjenama u Bosni ugarski kralj Sigismund je sa svojom vojskom izvršio napad na Bosnu, juna 1404. godine.[7] Na početku svoje vladavine kralj Tvtrko II Tvrtković je uspio da Srebrenicu vrati u posjed bosanske države. Koliko je na početku vladavine kralja Tvrtka II Tvrtkovića u Bosni bilo teško stanje svjedoče i Dubrovčani u pismu upućenom vojvodi Sandalju Hraniću. Oni ističu da „od potopa sveta nije se toliko svet smeo i vrteo koliko sada."[8] Tokom 1405. godine kralj Tvrtko II je imao podršku najmoćnijih oblasnih gospodara. Međutim, politička podrška oblasnih gospodara nije se mogla dobiti bez izvjesnih ustupaka. Tako je kralj Tvrtko II Srebrenicu dodijelio Hrvoju Vukčiću-Hrvatiniću.[9]

Tokom 1406. godine politički položaj kralja Tvrtka II naglo se pogoršao. Takvom stanju doprinijeli su prodori ugarske vojske. Međutim, i pored toga kralj se uspio zadržati na vladarskom prijestolju zahvaljujući, prije svega, vojvodi Hrvoju Vukčiću-Hrvatiniću. Učestale provale ugarske vojske pokušali su iskoristiti Dubrovčani, kako bi se uz pomoć Ugarske domogli područja Konavla. Dubrovčani su na ugarski dvor uputili svoje izaslanike da od kralja Sigismunda zatraže područje Konavla i to u vidu naknade za pretrpjele štete što su ih imali u ratu sa Bosancima. Rat između Ugarske i Bosne je počeo 1406. godine kada je ugarska vojska uspjela da zauzme Srebrenicu.[10] Česta uznemiravanja ugarske posade u Srebrenici natjerali su ugarskog kralja da pokuša okončati dalja stradanja tamošnjeg stanovništva. Tako je kralj Sigismund sa svojom vojskom 1407. godine napao bosansku državu na sasvim drugoj strani – u području centralne Bosne i dolini rijeke Vrbasa. U ovom pohodu Sigismund nije ostvario velike rezultate, osim što je zastrašio pojedine bosanske velikaše, koji su morali tražiti sigurnije mjesto prilikom pohoda ugarskog kralja. Tako se knez Pavle Radenović obratio dubrovačkoj vladi da se sa imovinom skloni u Ston. Dubrovčani su mu

6 V. Ćorović, *Historija Bosne*, Beograd 1940., str. 386.

7 P. Živković, *Povijest Bosne i Hercegovine do konca* XVIII *stoljeća i povijest Hrvata Bosanske Posavine do početka XX stoljeća*, str. 45; V. Ćorović, *Historija Bosne*, str. 389.

8 M. Dinić, *Za istoriju rudarstva u srednjovekovnoj Srbiji i Bosni*, I, knjiga CCXL, Srpska akademija nauka, SAN, Beograd 1955., str. 55; P. Živković, *Tvrtko II Tvrtković i Bosna u prvoj polovini 15. stoljeća*, str. 42.

9 M. Dinić, *Za istoriju rudarstva u srednjovekovnoj Srbiji i Bosni*, str 56.

10 P. Živković, *Tvrtko II Tvrtković i Bosna u prvoj polovini 15. stoljeća*, str. 53-54. M. Dinić, *Za istoriju rudarstva u srednjovekovnoj Srbiji i Bosni*, str 26. Od 1406. godine Srebrenica više nije bila u posjedu bosanskog kralja.

tada odgovorili da ni Ston nije siguran, ali da knez može doći u Dubrovnik.[11]

Novi rat protiv Bosne ugarski kralj je pokrenuo i u 1408. godini. Za novi napad na Bosnu Sigismund je počeo darivati istaknutije ugarske velikaše. Sa oko 60.000 vojnika na Bosnu je ugarski kralj krenuo u septembru 1408. godine. Broj od 60.000 vojnika koji su krenuli na Bosnu navodi Sigismundov životopisac Ebechard Windeke.[12] Ugarska vojska je u ovom napadu dobila vojnu podršku vojske srpskog despota Stefana Lazarevića.[13]Ovaj rat je iznenadio Bosance, što je uvjetovano i brzim napredovanjem ugarske vojske. Za samo nekoliko dana, 20. septembra 1408. godine, vojska ugarskog kralja se nalazila pod gradom Maglajem. O napredovanju ugarske vojske u Bosni kralj Sigismund je obavijestio i dubrovačku vladu. U ovom ratu ugarska vojska je uspjela zarobiti i veći dio bosanske vlastele. Tako je ukupno zarobljen 171 bosanski velikaš. Kralj Sigismund je zarobljenu vlastelu odveo u obližnji grad Dobor i sve ih pogubio. U ovom sukobu najugledniji bosanski velikaši: vojvoda Sandalj, herceg Hrvoje i knez Pavle Radenović uspjeli su izbjeći osvetu koju je kralj Sigismund proveo nad bosanskom vlastelom. Bosanski kralj Tvrtko II uspio je da izbjegne zarobljavanje.[14]

Krajem 1408. godine oblasni gospodar Hrvoje Vukčić se pokorio ugarskom kralju Sigismundu. Ovim porazom na bosanski prijesto ponovo se vratio kralj Stjepan Ostoja (1409.-1418.).[15] Tom prilikom došlo je do izmirenja između ugarskog kralja i herceg Hrvoja. U to vrijeme Dubrovčani pišu hercegu Hrvoju da se raduju što se on izmirio sa ugarskim kraljem zahvaljujući mu što se njihovim trgovcima neće činiti bezakonje.[16]

U to vrijeme herceg Hrvoje uživao je kod kralja Sigismunda veći ugled od bosanskoga kralja Ostoje, pa je nazivan i vice-kraljem Bosne. U 1409. godini herceg Hrvoje je uspio da zauzme grad Srebrenicu. Potvrdu o ovom hercegovom

11 Lj. Stojanović, *Stare srpske povelje i pisma,* I/1, str. 249-250.

12 Opširnije: M. Dinić, Vesti Eberharda Vindekea o Bosni, *Jugoslovenski istoriski časopis*, I, JIČ, Beograd 1935.,str. 352-367.

13 S. Novaković, *Srbi i Turci XIV i XV veka*, Beograd 1933., str. 322. Dubrovčani koji su poznavali prilike u Despotovini i Ugarskoj pisali su i ranije (u proljeće 1405. godine) da je despot Stefan bio u velikoj ljubavi i jedinstvu s kraljem Sigismundom. Lj. Stojanović, *Stare srpske povelje i pisma,* I/1, str. 385. Titulu despota Stefan Lazarević je dobio od bizantijskog cara Jovana VII 1402. godine nakon bitke kod Angore. Godinu kasnije, 1403. godine, Stefan Lazarević je sklopio savez sa ugarskim kraljem o uspostavljanju vazalnih odnosa. Kao nagradu za taj sporazum srpski despot je dobio područje Mačve sa Beogradom. Opširnije: J. Kalić, Veliki preokret, u knjizi *Istorija srpskog naroda, knjiga II*, Beograd 1982., str. 64-74.

14 Opširnije: P. Živković, *Tvrtko II Tvrtković i Bosna u prvoj polovini 15. stoljeća*, str. 58.

15 V. Klaić, *Povijest Hrvata od najstarijih vremena do svršetka 19. stoljeća*, str. 389-391; P. Živković, *Bosansko-ugarski sukobi krajem XIV i u prvoj polovini XV stoljeća*, Treći program Radio Sarajevo, 37, Sarajevo 1982., str. 81-104.

16 LJ. Stojanović, *Stare srpske povelje i pisma,* I/1, str. 471.

uspjehu nalazimo u dokumentu jednog dubrovačkog trgovca Dabiživ Latinice.[17] Herceg Hrvoje je imao Srebrenicu u svom posjedu nešto više od godinu dana kada ju je predao ugarskom kralju Sigismundu, u oktobru 1410. godine. Tako je i kralj Sigismund, između ostalih, 14. oktobra 1410. godine lično posjetio Srebrenicu. [18]

Uspostava ugarske vlasti u Srebrenici nije prošla bez potresa, pa je 1410. godine kralj Sigismund ponovo poveo rat protiv Bosne. Ugarska vojska je ušla sa sjevera, zauzela grad Vranduk i susjedna mjesta. Ugarsku vojsku predvodio je Pavle Beštenji. Napad ugarske vojske je pomogao i herceg Hrvoje koji je sa zapadne strane napao Podvisoki, grad u kojem se nalazio i bosanski kralj. Kralj Ostoja je uspio napustiti grad prije njegovog pada.[19] Preokret u ovom ratu je nastupio kada se i sam kralj Sigismund uključio u ove pohode. Pohode ugarske vojske je potpomogao i srpski despot Stefan Lazarević.[20]

Međutim, po kraljevom odlasku iz Bosne, krajem aprila 1411. godine, izbile su pobune protiv ugarskih garnizona. U sukobe protiv ugarske vojske se umiješao i bosanski vojvoda Sandalj Hranić.[21] Ugarsku vojsku u ovom sukobu podržavali su dubrovački trgovci. Koji su zajedno sa ugarskom vojskom branili grad. Braneći grad dva dubrovačka trgovca su poginula, a nekoliko ih je odvedeno u ropstvo kod vojvode Sandalja. Bosanci su uspjeli da spale područje Srebrenice, tvrđavu u kojoj su se sklonili dubrovački trgovci nisu mogli zauzeti.[22] Dubrovčani su u to vrijeme pisali ugarskom kralju Sigismundu:"Žalimo i najiskrenije smo ogorčeni zbog paljenja trgovišta Srebrenice koje se dogodilo ovih proteklih dana kroz pljačku i paljevinu djelovanjem neprijatelja, te se nadamo da će Vaše svetlo Veličanstvo spremiti lijek."[23] Za odvedene dubrovačke građane Dubrovačka Republika se obratila vojvodi Sandalju Hraniću i zatražila od vojvode da se zauzme za njihove građane.[24] U ovom je sukobu Srebrenica bila i opljačkana. Iako se u to vrijeme ugarski kralj Sigismund spremao za rat sa Mletačkom republikom, ipak je dio vojske uputio prema Bosni, da bi pokušao smiriti situaciju izazvanu nakon sukoba u Srebrenici. Njegova je vojska uspjela da ponovo uspostavi red u Srebrenici i da zavlada njenom teritorijom.[25]

17 M. Dinić, *Vesti Eberharda Vindekea o Bosni*, str. 362. Četdesetak godina kasnije od tog događaja u Dubrovniku se pamtilo zauzeće Srebrenice od strane herceg Hrvoja. Osim Srebrenice herceg Hrvoje je u ovom pohodu zauzeo i Srebrnik, Kušlat, Brodar i Susjed. F. Šišić, *o.c.,* str. 221.

18 Opširnije: T. Vukanović, Srebrnica u srednjem veku, *Glasnik Zemaljskog muzeja*, Nova serija, sv. br. I, Sarajevo 1946., str. 51-80.

19 K. Jireček, *Istorija Srba*, knjiga I, Beograd 1952., str. 343.

20 V. Ćorović, *Historija Bosne*, str.405.

21 V. Ćorović, *Historija Bosne*, str. 406.

22 M. Dinić, *Za istoriju rudarstva u srednjovekovnoj Srbiji i Bosni*, str. 57.

23 J. Gelcich- L.Thaloczy, *Diplomatarium relationum reipublicae Ragusanae cum regno Hungarie*, Budapest 1887., str. 200.

24 M. Pucić, *Spomenici srbski*, I, str. 102.

25 P. Živković, *Povijest Bosne i Hercegovine do konca* XVIII *stoljeća i povijest Hrvata Bosanske Posavine do početka XX stoljeća*, str. 66.

Nakon ovih događaja u Srebrenici ugarski kralj Sigismund je riješio da bogati grad Srebrenicu preda srpskom despotu, kao nagradu za vazalstvo i usluge koje je pružao Ugarskoj u ratu u Bosni (1408.-1410.). Ugarski kralj je odlučio da pokloni grad Srebrenicu srpskom despotu zbog njegove udaljenosti od ugarskih zemalja. Bosancima ga nije htio dodijeliti zbog toga što bi prihodi iz Srebrenice finansijski ojačali srednjovjekovnu bosansku državu. Ustupanje Srebrenice srpskom despotu bila je i osnova za dalje interese Ugarske, jer netrpeljivost između srpskog despota i bosanskog kralja dodatno je destabilizarala političke prilike Bosne i Despotovine. Posljednja vijest o ugarskoj vlasti u Srebrenici datira iz maja 1411. godine kada se spominje kastelan kralja Sigismunda.[26]

U nauci postoje različita mišljenja oko dodjele Srebrenice srpskom despotu Stefanu Lazareviću.[27] K. Filozof u opisu života despota Stefana je napisao da je Stefan u prvoj polovini 1412. godine išao u Budim na sabor i da je tada dobio Srebrenicu. Konstantin nije pomenuo na koji način je despot dobio Srebrenicu, ali se može pretpostaviti da je tada Srebrenica poklonjena Stefanu Lazareviću. Naime, da je Srebrenica dospjela srpskom despotu nakon oružanog sukoba Konstantin taj događaj sigurno ne bi propuštao u životopisu, kao što nije propustio ni događaje iz dva ranija rata u Bosni.[28] Prva poznata vijest da se Srebrenica nalazi pod vlašću srpskog despota datira od 15. maja 1413. godine. Toga dana su se dva kamenara obavezala u Dubrovniku da će ići *ad partes Sclauonie ad locum Srebrenize* i tamo dovršiti zidanje jedne crkve.[29]

26 K. Jireček, *Istorija Srba*, str. 343.

27 Pojedini historičari uzimaju da je Srebrenica dodijeljena srpskom despotu 1411. godine. Stephan erhielt (1411) dabei von Sigmund die reiche Bergstadt Srebrnica die reiche Bergstadt Srebrenica in Drinagebiet. K. Jireček, *Die Handelsstrassen und Bergwerke von Serbien und Bosnien wahrend des Mittelalters*, str. 39; V. Klaić, *Povijest Bosne do propasti kraljevstva*., str. 142; Isti autor, *Povijest Hrvata*, *II*, Zagreb 1902., str. 49; S. Stanojević, *Die Biografie, Stefan Lazarević von Konstantin Philosphen als Geschicht Queelle* Archiv für Slavishe Philologie (ASP), XVIII, Berlin 1896., str. 448; J. Radonić, *Der Grossvoivode von Bosnien Sandalj Hranić Kosača,* Archiv für Slawische Philologie, XIX, Berlin 1897., str. 413; Isti autor, *Sporazum u Tati 1426. i srpsko-ugarski odnosi od XIII-XVI veka*, Glas Srpske kraljevske akademije (Glas SKA), CLXXXVII, Beograd 1941., str. 117-232; F. Šišić, o.c., str. 223. Drugi historičari su mišljenja da se dodjela Srebrenice desila na budimskom saboru održanom između 22. maja i 23. juna 1412. godine. Lj. Kovačević, *Kad je Stevan Lazarević(1389-1427) zavladao Srebrnicom*, Godišnjica Nikole Čupića, III, Beograd 1879., str. 420-423; V. Ćorović, *Historija Bosne*, str. 408; V. Jagić, *Konstantin Filozof i njegov život Stefana Lazarevića despota srpskog*, Glasnik Srpskog učenog društva, XLII, Beograd 1875., 244-328; V. Ćorović, *Srebrenica za vlade despota Stevana (1413-1427)*, Prilozi za književnost, jezik, istoriju i folklor, knjiga II, Beograd 1922., str. 61-77.

28 Lj. Kovačević, o.c., str. 423. Dakle, postoji vjerovatnoća da je Srebrenicu ugarski kralj Sigismund predao srpskom despotu tokom 1412. godine, obzirom da je u novembru 1412. godine ugarski kralj lično boravio u tom području. Tada su ugarskom kralju Dubrovčani uputili svoje poslanstvo u oblasti Zlatonosovića koji su bili gospodari u okolini Spreče i Zvornika. J. Gelcich- L.Thaloczy, *Diplomatarium,* str. 210-211.

29 M. Dinić, *Za istoriju rudarstva u srednjovekovnoj Srbiji i Bosni*, str. 57.

Poslije dodjele Srebrenice srpskom despotu 1412. godine došlo je do zategnutih političkih odnosa srednjovjekovne bosanske države i Srpske Despotovine. Bosanski kralj i velikaši nisu mogli prežaliti ustupanje Srebrenice Srpskoj Despotovini. Tako je na bosanskom stanku održanom u augustu 1415. godine u Kraljevoj Sutjesci, osim izmirenja bosanskih velikaša i priznavanja Ostoje za kralja, bilo odlučeno da velikaši, zajedno sa kraljem, čim se za to ukaže prilika, oduzmu Srebrenicu od srpskog despota jer je on pristalica ugarskog kralja Sigismunda Luksemburškog.[30]

U julu mjesecu 1425. godine Stefan Lazarević je bio u Srebrenici kako bi održao dobro stanje u gradu, te u slučaju osmanskog napada na Srebrenicu. Međutim, u ljeto 1425. godine nije izvršen osmanski napad na Srebrenicu i okolinu.[31] Sve do jeseni 1425. godine politički odnosi u Srebrenici bili su stabilni. Međutim, krajem oktobra 1425. godine Srebrenicu je sa svojom vojskom opsjednuo bosanski kralj Trvtko II Tvrtković. Iskoristivši zauzetost despota Stefana Lazarevića u borbi protiv Osmanlija, bosanski kralj je zajedno sa Dinjičićima napao Srebrenicu.[32] Računajući da despot sa svojom vojskom neće moći preći preko nabujale rijeke Drine, udružena vojska bosanskoga kralja i Dinjičića je uspjela spaliti grad i nanijeti mu velike materijalne štete. Posebno su veliku materijalnu štetu imali Dubrovčani, i to imućniji trgovci i zanatlije.[33] U međuvremenu, srpski despot je sa vojskom uspio preći Drinu i u okolini grada je napao vojsku bosanskoga kralja. Prema pisanju despotovog savremenika Konstantina Filozofa bosanska vojska je pretrpjela velike gubitke, a kralj je uspio da izbjegne zarobljavanje. Prilikom povlačenja kraljeve vojske despot je zaplijenio tri topa kraljevske i nekoliko opsadnih sprava.[34] Kralj Tvrko II se povukao u Bobovac. Iz Bobovca je bosanski kralj poslao izaslanike za

30 J. Gelcich- L.Thaloczy, *Diplomatarium,* str.251. Međutim, izmirenje bosanskih velikaša bilo je samo prividno i imalo privremeni karakter. Naime, tokom održavanja stanka, u drugoj polovini augusta 1415. godine, ubijen je Pavle Radenovića. P. Živković, *Bosanski srednjovjekovni plemićki rod Radanovića - Mikojevića - Tezalovića - Ozrisaljića (Kopijevića)*, Osijek 2006., str. 113.

31 T. Vukanović, o.c., str. 63. Tvrtko II Tvrtković je po drugi put postavljen na bosanski prijesto 1420. godine. Na prijestolju srednjovjekovne bosanske države se zadržao do 1443. godine. P. Živković, *Tvrtko II Tvrtković i Bosna u prvoj polovini 15. stoljeća*, str. 82; Isti autor, *Povijest Bosne i Hercegovine od konca XVIII stoljeća i povijest Hrvata bosanske posavine do početka XX stoljeća*, str. 55.

32 Osmanlije su u oktobru 1425. godine provalile u Despotovinu, u kruševačku oblast. Međutim, brzo su se povukle. U ovom periodu na čelu Osmanskog carstva je bio sultan Murat II (1421-1451). V. Ćorović, *Historija Bosne*, str. 432.

33 Dinjičići se ističu za vrijeme Tvrtka I, Župan Dinjica i njegova dva brata su prvi zabilježeni članovi ove porodice. Sljedeću generaciju su činili Dinjičevi sinovi, Kovač, Dragiša i Pavle. Kovač Dinjičić je bio vojvoda Lj. Stojanović, *Stare srpske povelje i pisma,* I/2, Beograd-Sremski Karlovci 1934., str. 82.

34 Od tri topa, dva je ostavio u srebreničkoj tvrđavi, a treći i najveći je poslao u Beograd. Opširnije: M. Dinić, *Prilozi za istoriju vatrenog oružja u Dubrovniku i susednim zemljama*, Glas SAN, CLXI, Beograd 1934., str. 57-97.

pregovore o miru sa despotom. Nakon tih pregovora Stefan Lazarević se sa vojskom povukao u Despotovinu.[35]

Napad bosanskog kralja na Srebrenicu doveo je Dubrovčane u nezgodan položaj. Dubrovčani su se u toku napada na grad povukli zajedno sa ostalim stanovništvom u tvrđavu. S obzirom da je srebreničku tvrđavu branila nekolicina despotovih vojnika, vojno sposobni Dubrovčani zajedno sa ostalima bili su primorani da zajednički brane grad. Spor u vezi sukoba bosanske vojske i Dubrovačana u Srebrenici vodio se do proljeća 1428. godine. U jednoj instrukciji uručenoj dubrovačkim poslanicima na dvoru Tvrtka II od 19. aprila 1428. godine, bosanski kralj je rekao da je od Dubrovčana imao oko deset hiljada dukata štete, što su učestvovali u borbi za Srebrenicu.[36] Dubrovačko poslanstvo je stalo u odbranu svojih građana iz Srebrenice, navodeći kralju da su se morali silom povući u tvrđavu kako bi branili svoje živote, čast i imovinu. Kako su Dinjičići, kraljevi podanici, spalili grad ni 50 hiljada dukata ne bi moglo nadoknaditi štetu koju su pretrpjeli dubrovački trgovci u Srebrenici.[37] Dubrovačka vlada kako bi zaštitila svoje građane u Srebrenici u obraćanju bosanskom kralju navela je još jedan događaj u Srebrenici: "...Ali neka izvoli Vaše Veličanstvo pomisliti, trebalo je reći kralju Tvrtku II, koliko je taj sukob u Srebrenici bio od štete našim trgovcima jer je njih dosta posječeno i opljačkano i vezano od Uzvišenog gospodina despota."[38]

U nauci je bilo prihvaćeno da se ovaj sukob desio 1426. godine, zato što je despot u julu te godine boravio u Srebrenici. Međutim, sukob je izbio 1425. godine u vrijeme kada su Osmanlije izvršile napad na Despotovinu.[39] Dokaz tome su i odluke Malog vijeća o nabavci 25 neprenosivih vojnih katapulta za despota, te o nabavci praha za bombarde i 300 metara konopca za tetive bacača. Na Vijeću se raspravljalo i o svim građanima koji žive u Srpskoj Despotovini. Njima je sa Vijeća poručeno da se strpe od provokacija neprijatelja.[40] Vijeće umoljenih je

35 M. Dinić, *Za istoriju rudarstva u srednjovekovnoj Srbiji i Bosni*, str. 58, V. Ćorović, *Historija Bosne*, str. 432, 439.

36 „*Si les marchands de Srebenica ont cause au roides dommages de 10.000 ducats, ilsn' ont fait que defendre pour le despote le chateau ou ils trouvaient"*. N. Jorga, *Notes et extraits pour servir a l' histoire des croisades au XV siècle,* II, Paris 1899., str. 241.

37 Isto, str. 241.

38 Događaj je bio vezan za pobunu rudara u Srebrenici 1427. godine. M. Dinić, *Za istoriju rudarstva u srednjovekovnoj Srbiji i Bosni*, str. 59.

39 M. Dinić, *Srebrnik kraj Srebrenice*, Glas SKA, 161, Beograd 1934., str. 432.

40 „*I Prima pars est de donando sibi domino dispot balistas viginti quinque fulcitas. Secunda pars est de donando eidem balistas fulcitas viginti, Captum per XVII;* 9.oktobar. 1425 godine. *II Prima pars est de donando etiam dicto domino dispot libras trecentum pulveris ad bombardas necessarie. Captum per XXV contra VII. III Prima pars est de donando ultrascripto domino dispot mazios trecentos spaghi pro cordis balistarum. Captum per XVIII contra XIIII*; 9. oktobar 1425 godine. *IV Prima pars est de scribendo omnibus nostris civibus tam nobilibus qam popolaribus existentibus in Sclavonie partibus, quod bene se portent in a ersitatibus illarum contratarum. Captum per omnes;* 9. oktobar. 1425 .godine". Historijski arhiv u Dubrovniku (HAD), *Acta Consilii Rogatorum (Cons. Rog.)*, vol. III, fol. 264, 9. X 1425. citirano po M. Dinić, *Srpske zemlje u srednjem veku*, Beograd 1978., str. 361.

dalo ovlasti gradskom namjesniku da uputi pismeni odgovor vojvodi Bogdanu gvardijanu i fratrima u Srebrenici, te raspravljalo o trgovcima opkoljenim u tvrđavi iznad Srebrenice i pismu upozorenja bosanskog kralja, što dokazuje da se krajem oktobra vodila borba u i oko Srebrenice.[41]

Nakon događaja iz 1425. godine Srebrenica je imala značajnu ulogu za srpskog despota. Tako je u maju 1426. godine despot Stefan bio u Tati radi sklapanja sporazuma sa ugarskim kraljem Sigismundom.[42] Drugi sabor održan je u Srebrenici polovinom jula 1426. godine. Prema Konstantinu Filozofu despot Stefan se razbolio i bojeći se smrti, a kako nije imao muškog potomka, poslao je svog sestrića Đurađa Brankovića da sazove sabor s partrijarhom, arhijerejima, vlastelom i svim vezanim vlastima. Na saboru u Srebrenici potvrđena je ranija odluka iz Tate da svu vlast u Despotovini poslije smrti despota Stefana preuzme Đurađ Branković.[43] Državni sabor Srpske Despotovine održan je u Srebrenici kako bi despot Bosancima pokazao da se sigurno osjeća u tom gradu.[44] Despot Stefan je 25. jula 1426. u Srebrnici potvrdio i mir sklopljen sa Mletačkom republikom.[45]

41 „*I Prima pars est de dando libertatem domino rectori et Minori Consilio respondendi litteris voivode Bogdani et fratrum et guardiano de Srebrniza super facto despositi de quo locuntur contra Dumchum de Nicola. Captum per omnes. Pro littera voivode Bogdani de Srebreniza et gardiani et fratrum de Srebrniza*; 1. oktobar 1425. godine. *II Prima pars est de deliberando Super littera nuper recepta a nobilibus et mercatoribus Ragusinis de Subsuonich. Die ultimo octobris. Secunda pars est de induciando super eadem. Captum per XXIII contra XV. Secunda pars est de induciando super predictis usque ad primam responsionem habendam a dictis noblius et mercatoribus. Captum per XXII contra XVI. III Prima pars et de induciando super factis novitatum Bosne, pro quibus arengatum est in presenti corsilio, usque ad prima nova, que inde habebuntur et venient. Captum per XXX contra V*; 24. novembar 1425. godine. *IV Prima pars est de induciando usque ad prima nova super responsione futura ad litteram habitam a rege Bosne comminatoriam. Captum per XXVIII contra V extra II*; 3. decembar 1425. godine. *V Prima pars est de dando libertatem domino rectori et Minori Consilio scribendi voivode Volcassino Slatonossovich. Captum per XXXIII contra II*; 3. decembar 1425. godine“. *Cons. Rog.* vol. III, fol. 263, 267, 271, 3. XII 1425. citirano po . M. Dinić, *Srpske zemlje u srednjem veku*, str. 362-363.

42 Sporazumom ugarski kralj je priznao Đurđa Brankovića za Stefanovog nasljednika ukoliko Stefan ne bude imao muških potomaka. Poslije smrti despota Srefana novi despot Đurađ Branković je imao dužnost da ugarskom kralju preda Beograd, Mačvu i Gulubac. Despotovina se po sporazumu obaveza da će i dalje slati pomoćne čete ugarskom kralju. J. Radonić, *Sporazum u Tati 1426. i srpsko-ugarski odnosi od XIII-XVI veka*, str. 179-192.

43 V. Jagić, o.c., str 316; N. Radojčić, *Srpski državni sabor u srednjem veku,* Posebna izdanja SKA, knjiga CXXX, Beograd 1940., str. 179. Jedna od odredbi sporazuma iz Tate jeste ta da se Stefan obavezao da će njegov nasljednik Ugarskoj predati Beograd, Mačvu i Golubac. Kada se iz Tate vratio odredbe sporazuma koje se odnose na predaju teritorije Srpske Despotovine Stefan je vješto prećutao kako bi izbjegao nezadovoljstvo u državnom saboru, ali i u cijeloj zemlji. Ovu tezu potvrđuje i činjenica da sabor Srpske Despotovine nije bio upoznat sa svim odredbama sporazuma iz Tate, pa je tako podržao sporazum, neznajući da će Stefanov nasljednik Ugarskoj ustupiti dio teritorije Despotovine. J. Radonić, *Sporazum u Tati 1426. i srpsko-ugarski odnosi od XIII-XVI veka*, str. 78. Međutim, postoje i mišljenja da je ovaj sabor održan u Srebrnici kod Stragara u rudničkom kraju. J. Kalić, *Doba prividnog mira*, u knjizi Istorija srpskog naroda – doba borbi za očuvanje i obnovu države (1371-1537), knjiga II, Beograd 1982., str. 214; M. Dinić, *Srpske zemlje u srednjem veku* str. 62.

44 J. Radonić, *Sporazum u Tati 1426. i srpsko-ugarski odnosi od XIII-XVI veka*, str. 79

45 Š. Ljubić, *Listine o odnošajih između Južnoga Slavenstva i Mletačke republike*, sv. IX, Zagreb 1890., str. 18-19.

Na kraju vladavine despota Stefana desio se jedan sukob i pobuna u Srebrenici što je imalo ozbiljne posljedice po Dubrovčane. Još i prije sukoba došlo je do zategnutih odnosa između Dubrovačke Republike i Despotovine. Tako je u julu mjesecu 1425. godine došlo do protesta dubrovačkih trgovaca u Novom Brdu, zbog nepravde učinjene od strane vlasti. Dubrovčani su uputili poslanstvo despotu Stefanu kako bi se žalili o učinjenoj nepravdi. Kako despot nije udovoljio dubrovačkom poslanstvu Dubrovačka Republika je 8. oktobra 1425. godine zabranila trgovačke veze između Dubrovnika i Srpske Despotovine. Međutim, do potpunog prekida trgovačkih odnosa između ove dvije zemlje ipak nije došlo. Tako nije došlo do zabrane trgovine oružjem[46]. Zabrana je nešto kasnije bila ublažena, kada je 18. januara 1426. godine, dozvoljena trgovina sa Despotovinom i Bosnom preko Zete, iz koje je izuzeta samo Srebrnica.[47]

Kako bi se poboljšali trgovački odnosi Srpske Despotovine i Dubrovnika, u proljeće 1426. godine, vođeni su posebni pregovori. Na pregovorima je otvoreno i pitanje rudarskih jama, zbog toga što je vlasništvo nad njima oduzeto Dubrovčanima. Pregovarački tim iz Dubrovnika činila su dvojica iskusnih trgovaca. Međutim, pregovori se nisu završili povoljno za Dubrovčane.[48] Nezadovoljni ishodom pregovora, Dubrovčani su krajem marta i početkom aprila 1427. godine organizirali pobunu u Srebrenici. Pobunu su započeli rudari protiv despotovog nadzornika u gradu. On je bio postavljen da nadgleda proizvodnju i da se stara o provođenju mjera koje je despot uveo.[49] Nezadovoljni njegovim odnosom prema rudarima, kao i mjerama koje su bile nametnute u svakodnevnom životu, pobunjenici su napali nadzornika Vladislava, bacili ga sa palate, a zatim ga i ubili. Nezadovoljstvo se proširilo i na ostalo stanovništvo Srebrenice. Tako je bio ugrožen sistem vlasti u gradu.[50] Koliko je bila ozbiljna situacija u gradu svjedoči podatak da je i despot Stefan sa vojskom došao u ovaj grad kako bi ugušio pobunu. Despot je poduzeo oštre mjere protiv pobunjenika. Prema pisanju Konstantina Filozofa mnogi Dubrovčani su tada pobjegli, a oni koji to nisu, bili su izloženi stradanju. Tako je zabilježeno da su pojedincima odsječene ruke i noge, a neki su ostali bez jednog ili oba oka. Većini je bila oduzeta i imovina.[51] Ovi događaji u Srebrenici uznemirili su Dubrovačku Republiku. Tako je dubrovačka vlada poslala 16. aprila 1427. godine Paskoja Rastića i Junija Gradića da pregovaraju sa despotom u cilju zaštite Dubrovčana u Srebrenici.

46 N. Jorga, *Notes II*, str. 226.
47 N. Jorga, *Notes II*, str. 229.
48 T. Vukanović, o. c., str. 65-66
49 T. Vukanović, o.c., str. 66.
50 M. Dinić, *Za istoriju rudarstva u srednjovekovnoj Srbiji i Bosni*, str. 59; V. Ćorović, *Srebrenica za vlade despota Stevana (1413-1427),* str. 76.
51 V. Jagić, o.c., str. 317.

Dubrovačka vlada je despotu uputila i predstavku u kojoj je navedeno: „...da su se ti nesrećnici osjećali krivima oni bi pobjegli, kao što su to učinili pravi krivci. No i da su bili krivi trebalo je prema njima imati obzira i milosti zbog toliko dokazane Dubrovačke pažnje prema despotu Stefanu. Stoga Dubrovačka vlada moli da despot Stefan oslobodi ostale zatvorenike i da im vrati imanja.“[52] Međutim, despot Stefan nije htio ni da ih sasluša. Poslanstvo je pokušalo drugi put da razgovara sa Stefanom preko despotovog sestrića Đurđa Brankovića i zeta Sandalja Hranića. Despot je bio neumoljiv. Tražio je od poslanika da napuste dvor. Pošto molbe nisu pomogle, Vijeće umoljenih se odlučilo na neke „tajne“ protiv mjere, da ne bi još više izazivali despota. Naime, Vijeće umoljenih je naredilo 13. juna 1427. godine svojim carinicima da ne carine robu trgovcima koji idu za Despotovinu i, posebno za Srebrnicu. To je značilo obustavu trgovine, jer je sva roba koja se izvozila iz Dubrovnika morala proći carinsku kontrolu. Za života Stefana nisu bile više uspostavljene dobre veze između Srpske Despotovine i Dubrovačke Republike.[53]

Zaključak

Srebrenica i njena okolina zauzimaju važno mjesto u bosanskohercegovačkoj historiji. Geografski položaj i bogatstvo prirodnih resursa doprinjeli su da se, u rimsko doba, šire područje Srebrenice razvije u značajno rudarsko središte rimske provincije Dalmacije i Panonije. Tokom 14. vijeka Srebrenica se razvila u značajno privredno središte srednjovjekovne Bosne. Društveno-ekonomski razvoj ovog naselja, u drugoj polovini 14. vijeka, doprinio je sve većem interesu susjednih zemalja za uspostavljane svoje vlasti na širem srebreničkom području. Naime, u prvoj deceniji 15. vijeka često se smjenjivala vlast u Srebrenici između bosanskih kraljeva, oblasnog gospodara i ugarskog kralja. Početkom druge decenije 15. vijeka ugarski kralj je poklonio srpskom despotu Srebrenicu. U nauci postoje različita mišljenje kada se to desilo. Neki historičari uzimanju da se to desilo 1411., dok su drugi mišljenja da se to desilo tokom 1412. godine. Koliko je stalo kralju Bosne i bosanskim velikašima do Srebrenice svjedoči i činjenica iz 1415. godine. U trećoj deceniji 15. vijeka bosanski kralj Tvrtko II će pokušati da uspostavi vlast u ovom naselju. U to vrijema desila se i pobuna Dubrovčana, ali i surov istup despota prema pobunjenicima.

52 V. Ćorović, *Srebrenica za vlade despota Stevana (1413-1427)*, str.76.

53 A. Veselinović, *Zabrane i prekidi trgovine u Srbiji u doba Despotovine*, Istorijski glasnik 1-2, Beograd 1983., str. 25-42.

ARHIVNI DOKUMENT

Summary

Srebrenica and its surrounding areas in the past had an influence on developing of the Bosnian and Herzegovina`s history. Its geographical position and natural resources helped Srebrenica to develop as important coal mining centre of the roman Dalmatia and Panonia. During the 14th century Srebrenica developed as an important economical centre in the middle aged Bosnia. Social-economical develop of this place in the second part of the 14th century helped to many countries around to start their power on the wider areas around Srebrenica. In the first decade of the 15th century, very often, the power between Bosnian kings, local ruler and others have swapped in Srebrenica. At the beginning of the second decade ugar king gave Srebrenica to Serbian despot. There are several opinions about the exact timing of those happenings. Some historians think that that happened 1411, others that it happened during the year of 1412. The importance of having a power over Srebrenica is obvious from the fact from 1415. In the third decade of the 15th century Bosnian king Tvrtko II will have tried to maintain power in this area. At the same time, the people of Dubrovnik rebelled as well as the reaction of the local despot.

PREGLED TK AZTK

Esaf LEVIĆ
Arhiv Tuzlanskog kantona Tuzla

ITIRAZ HADŽI HAFIZ IBRAHIM EF. MAGLAJLIĆA

Abstrakt: *Unutar fonda Kotarski šerijatski sud Tuzla, pod sudskim brojem 22/19, nalazi se veoma zanimljiv spis. Radi se o bračnoj parnici do koje je došlo podnošenjem prigovora na brak sklopljen između Emine Maglajlić i Džemala Saletovića. Prigovor na sklopljeni brak podnio je hadži hafiz Ibrahim ef. Maglajlić, otac spomenute Emine.*

Predmet počinje zahtjevom za sklapanje braka, razvija se kroz žalbe šerijatskom sudu na sklopljeni brak, što ide i do Vrhovnog šerijatskog suda, a sve se završava rođenjem djeteta.

Ključne riječi: *Kotarski šerijatski sud, kadija, tužba, hadži hafiz Ibrahim ef. Maglajlić, brak, Emina Maglajlić, Džemal Saletović.*

Uvod

Jedan od najvrednijih fondova koji se čuva u depoima Arhiva Tuzlanskoga kantona jeste fond Kotarski šerijatski sud Tuzla[1]. U djelokrug rada ovih sudova, od samog osnivanja 1883. godine[2], ulazili su, između ostalih, i:

- *Poslovi, koji se odnose na muhamedansko ženidbeno pravo, ako su i muž i žena muhamedanskog vjerozakona, i to bez razlike da li se radi o imovinsko-pravnim ili drugim poslovima;*
- *u isto tolikom opsegu raspravljanje i rješavanje u svim poslovima, koji se tiču prava i dužnosti između muhamedanskih roditelja i djece.*

Iz ovog segmenta nadležnosti suda sačuvan je veliki broj spisa, a ovdje predstavljeni nameće se kao najreprezentativniji s obzirom da je sačuvan skoro u potpunosti, a u rješavanje po prigovoru bio je uključen i Vrhovni šerijatski sud u Sarajevu tako da je, preko njega, moguće upoznati cjelokupan proces po pitanju bračnih parnica, od podnošenja tužbe do konačne odluke.

1 Komisija za očuvanje nacionalnih spomenika Bosne i Hercegovine na 47. sjednici, održanoj od 1. do 4. decembra 2009. godine u Sarajevu, donijela je Odluku o proglašenju Fondova i zbirki Arhiva Tuzlanskog kantona nacionalnim spomenikom Bosne i Hercegovine. Jedan od tih fondova je i fond Kotarski šerijatski sud Tuzla.

2 *Naredba o ustrojstvu i djelokrugu šerijatskih sudova*, Zbornik Zakona i naredaba za Bosnu i Hercegovinu, godina 1883., Sarajevo, Tisak Zemaljske tiskare, 1883., str. 538-542.

Arhiv DANIK

Glavni akteri dotične parnice su hadži hafiz Ibrahim ef. Maglajlić[3], muftija u Tuzli i bračni par, Emina Maglajlić i Džemal Saletović.

Itiraz[4] hadži hafiz Ibrahim ef. Maglajlića, 7.4.1918. godine

Tuzlanski muftija[5] hadži[6] hafiz[7] Ibrahim ef.[8] Maglajlić podnio je 7. aprila 1918. godine, šerijatskom sudu u Tuzli podnesak kojim sud obavještava da mu je kćerka, Emina Maglajlić, rođena 1889. godine, bez roditeljskog znanja i privole, a uz pratnju bivše sluškinje i kadišice Paše Hasanović zv. Arnaut, 6. aprila 1918. godine, u 19 sati, ukradena i izašla za Džemala Saletovića radi udaje. U podnesku navodi da mu navedeni Džemal, sin Arifa, nije poznat, kao ni njegovo vjersko, moralno i materijalno, te umno stanje. Stoga se, kao roditelj i velija[9] spomenute Emine, obraća šerijatskom sudu sa molbom i zahtjevom da sud faktično ustanovi postoje li uslovi kod dviju strana za sklapanje braka. U skladu s tim zahtjevom traži da se ispita postoji li kod muške strane islamijjet[10], ima li moralni karakter s obzirom na žensku stranu, ima li sposobnost za uzdržavanje šerijatom[11] propisane opskrbe i ima li jamčevinu današnjeg potrebitog uzdržavanja obzirom na žensku stranu. Dalje zahtijeva da se, ako ovi uslovi budu ispunjeni, njegova kćerka pozove u mehkemu[12] i ispita je li svojom čistom voljom tu sreću izabrala, je li je

3 Hadži hafiz Ibrahim ef. Maglajlić rođen je u Banja Luci 25. aprila 1861. godine, a potiče iz vrlo ugledne i bogate banjalučke porodice Maglajlića. Osnovno školovanje završio je u rodnom gradu, a srednje u banjalučkoj medresi. Prilikom okupacije Bosne 1878. godine priključio se snagama otpora zbog čega je bio okarakterisan nepoćudnim od strane Monarhije i interniran u Čehoslovačku. Po povratku iz zatočeništva godine 1878. odlazi u Carigrad na dalje školovanje. Nakon okončanja studija u Carigradu vraća se u domovinu 1887. godine. U aprilu mjesecu 1914. godine postavljen za okružnog muftiju u Tuzli. Sa svojim prijateljima iz Narodnog vijeća i ostalim viđenijim muslimanima pokrenuo je akciju oko organizovanja bosansko-hercegovačkih muslimana u političku stranku. Jugoslovenska muslimanska organizacija (JMO) formirana je 1919. godine, a hafiz Ibrahim ef. Maglajlić je bio izabran za njenog prvog predsjednika. Izabran je 1930. godine za reisu-l-ulemu Islamske zajednice Kraljevine Jugoslavije. Reisul-ulema Maglajlić je penzionisan 14. marta 1936. godine. Umro je u Banja Luci u srijedu 16. septembra 1936. godine, i pokopan je kod Kazanferije džamije.
http://www.okc-gradacac.com/index.php?option=com_content&view=article&id=1826:reis-ibrahim-ef-maglajli-1861-1936&catid=304:znameniti-bonjaci&Itemid=546

4 Tur.: Kritika, protivljenje, neslaganje. – Bratoljub Klaić, Rječnik stranih riječi, Nakladni zavod Matice Hrvatske, Zagreb 1980., str. 616.

5 Tur.: Učenjak – bogoslov kod muslimana; predstojnik nad muslimanskim duhovnicima u jednom kraju; učeni pravnik; poznavalac zakona. – B. Klaić, str. 912.

6 Tur.: Hodočasnik koji je (kod muslimana) posjetio Meku; takvi hodočasnici nose ispred svojih imena ili prezimena oznaku *hadži*. – Isto, str. 511.

7 Tur.: 1. Musliman koji zna Kur'an napamet; 2. titula muslimanskog učenjaka; 3. mudar, pametan čovjek. – Isto, str. 511.

8 Tur.: Titula učenih ljudi. – Isto, str. 347.

9 Tur.: Tutor, zakonski zastupnik. – Isto, str. 1412.

10 Tur.: Muslimanstvo. – Isto, str. 613.

11 Tur.: Zakon. – Isto, str. 1292.

12 Arap: Sud. – Google prevoditelj, http://ku.wiktionary.org/wiki/mehkeme

neko na to kanderisao[13] i na koji način te je li ona na čistu svoje savjesti s obzirom na svoj položaj. Ako se sve bude, s obzirom na šerijatske propise, slagalo za dozvolu tog braka, zahtijeva, da sud, na temelju njene privole i opomene na valjano osiguranje, bez velinog privoljenja vjenča, a ako postoji pomanjkanje potrebnih uslova zahtijeva da se Eminu vrati roditeljima uz potrebne posljedice.

Kadija[14] Ćenanović je već 9. aprila 1918. godine obavijestio hadži hafiza Ibrahima ef. Maglajlića da odmah pristupi pred sud radi podloga glede "mehrejna"[15] i drugih eventualija. Sud je, također, dobio neophodnu potvrdu o mogućnosti stupanja u brak felwebela[16] Džemala Saletovića, sina Arifovog, bez posebne dozvole pošto već spada u pričuvu.

Očitovanje Emine Maglajlić, 9.4.1918. godine

Emina Maglajlić je 9. aprila 1918. godine stupila pred šerijatski sud u Tuzli radi očitovanja po prigovoru podnešenom od strane hadži hafiz Ibrahim ef. Maglajlića. U svom iskazu navela je da je sa Džemalom ef. Saletovićem ašikovala[17] oko godinu dana, kada god bi on došao na dopust. Na zadnjem njegovom dopustu ga je, jednom prilikom, vidjela sa prozora te je s njim, više znakovima, razgovarala. Drugi put je došao preko Jale pod parmake[18], a ona je s prozora sa njim razgovarala i ugovorila da se ukrade. Njeni ukućani o tome nisu ništa znali jer su se nalazili u prizemlju kuće.

Džemal ef. je ispoštovao dogovor te je došao, sa dajdžićem Fuadom Prcićem, tetkom Džemilom hanumom rođ. Prcić udovom Telalbašić i Hanumicom rođ. Prcić udovom Azapagić, po Eminu koja je kuću napustila u društvu sa svojom sluškinjom Pašom. Džemalovoj kući su se odvezli fijakerom Abdurahmanage h. Prcića.

Emina navodi da je sve učinila u čistoj savjesti, svojom voljom, znajući šta čini i svjesna svoga čina, ističući da je na ovo niko nije nagovarao niti da je ikome o ovome pričala. Također navodi da ima osamnaest godina, te da je izabrala sebi druga po svojoj volji i uviđajnosti znajući dobro Džemala i njegovu familiju. Za Džemala navodi da ga poznaje kao čovjeka muslimana, na svom mjestu, da je moralan i da ju je u stanju izdržavati, te da joj očeva pomoć nije potrebna i da njegovi prigovori nemaju osnova.

13 Tur.: Privoliti nekog na nešto, skloniti, nagovoriti. – B. Klaić, str. 655.
14 Tur.: Sudac. – Isto, str. 641.
15 Arap.: Miraz. – Google prevoditelj, http://translate.google.hr
16 Njem.: Narednik. – B. Klaić, str. 417.
17 Tur.: Voljeti se, milovati; ljubavno razgovarati. – Isto, str. 112.
18 Tur.: Letva, kolac, daska za ogradu. – Isto, str. 1011.

Na kraju očitovanja zahtijeva, s obzirom na sve navedeno, da je šerijatski sud vjenča sa Džemalom ef. Saletovićem, uz mehri muadžel[19] i muedžel[20] koji predloži njen velija i otac hadži hafiz Ibrahim ef. Maglajlić.

Očitovanje Džemal ef. Saletovića, 9.4.1918. godine

Po pozivu pred sud je stupio i svoje očitovanje, na prigovor h. hafiz Ibrahima ef. Maglajlića, dao i Džemal ef. Saletović. On ističe da u njegov islamijet i moralno ponašanje uopšte nema sumnje jer je iz poznate islamske familije, a i cijelom je ovdašnjem građanstvu poznat kao musliman i moralan čovjek. Također ističe da je spreman uzdržavati, po šerijatskim propisima, svoju buduću hanumu[21] Eminu, a za to je spreman dati čefil[22] svoga oca Arifage i dajdže Abdurahmanage H. Prcića, veletrgovca i veleposjednika iz Tuzle.

Navodi da se osjeća potpuno zdravim i čilim, kako se na njemu i vidi, te da je sposoban svoju hanumu, s obzirom na njenu žensku stranu, uzdržavati.

Ističe i spremnost da, po želji svog budućeg punca i velije svoje buduće hanume hadži hafiz Ibrahim ef. Maglajlića i na zahtjev svoje hanume Emine, a prema njenom i svom stanju, mehr muadžel i muedžel podmiri.

Očitovanje hadži hafiz Ibrahima ef. Maglajlića, 9.4.1918. godine

Priliku da se upozna sa očitovanjem kćerke Emine i Džemala ef. Saletovića dobio je i hadži hafiz Ibrahim ef. Maglajlić. Nakon što su mu zapisnici pročitani izjavio je da mu navedena očitovanja ne daju nikakva uvjerenja da su ispravna. U skladu s tim moli šerijatski sud da navode istih tačno ispita, te da neće niti može, ako se uvjeri da su navodi istiniti i da među njima postoje svi potrebni šerijatski propisi i šartovno pravo, s obzirom na njegovu kćerku i njegov lični karakter, svojoj kćerci uskratiti pripadajuće pravo. U pogledu mehrejna neće da stavlja nikakav prijedlog pošto taj akt uopće ne odobrava. Tu navodi da je, kao upravitelj mekteba – ruždije, svoju prvu kćerku Subhiju, koja je umrla, vjenčao u, po prilici, 6.000 kruna mehri muedžela, a on sam se vjenčao, sa sadašnjom svojom hanumom, Ašide hanumom, u 7.000 kruna mehri muedžela.

19 Materijalna vrijednost koju muž daje ženi za njen ulazak u brak. Po običaju mehri muadžel se isplaćuje odmah pri stupanju u brak. http://www.turntoislam.com/forum/archive/index.php/t-65413.html

20 Materijalna vrijednost koju muž daje ženi za njen ulazak u brak. Po običaju mehri muedžel se isplaćuje na ženin zahtjev tokom života. http://www.turntoislam.com/forum/archive/index.php/t-65413.html

21 Tur.: Gospođa, žena, supruga, bračna družica. – B. Klaić, str. 517.

22 Arap.: Svjedok, jamac. - http://www.scribd.com/doc/39052105/Enver-Colakovic-Legenda-o-Ali-Pasi

Očitovanje Abdurahmanage h. Prcića, 9.4.1918. godine

Pred sud je pristupio i Abdurahmanaga h. Prcić, veletrgovac i veleposjednik iz Tuzle, koji je očitovao da je spreman garantovati za svog sestrića Džemala Saletovića za mehri muedžel 6.000 kruna te da će ga, ukoliko spomenuti ne bi platio svojoj budućoj ženi Emini Maglajlić ugovoreni mehri muedžel, on platiti. Također navodi da je Emina odmah po dolasku u Džemalovu kuću dobila mehri muadžel u nakitu, u vrijednosti od 1.500 kruna, tako da će prvi i drugi mehr ukupno iznositi 7.500 kruna.

Očitovanje h. Salih ef. Seleskovića i h. Mujage Fazlića, 10.4.1918. godine

Kao svjedoci u procesu pokrenutom od strane h. hafiz Ibrahima ef. Maglajlića, pojavili su se i h. Salih ef. Selesković i h. Mujaga Fazlić. I h. Salih ef. Selesković, posjednik i vjeroučitelj osnovne i trgovačke škole, i h. Mujaga Fazlić, trgovac i posjednik iz Tuzle, svjedočili su o moralnim karakteristikama Džemala Saletovića: prvi kao njegov bivši hodža, a drugi kao njegov sadašnji komšija. Obojica su istakli da Džemala Saletovića poznaju kao moralnog muslimana, lijepog ahlaka[23], da su tome svjedoci i svjedočanstvo tome čine.

Zaključak kadije Ćenanovića, 10.4.1918. godine

Uzimajući u obzir navedena svjedočenja kadija Ćenanović je donio slijedeći zaključak: "*Budući je prigovor (itiraz) oca i velije udate Emine Maglajlić glasom očitovanja ženika i svjedoka pobijen i budući su šahidi[24] potpisani poznati da su akili[25], stoga se njihov šehadet[26] prima i prigovor oca i velije h. hafiza Ibrahim ef. Maglajlića smatra neopravdanim i neutemeljenim*".

Iz ovih razloga kadija je dozvolio vjenčanje Emine Maglajlić, kćerke h. hafiz Ibrahim ef. Maglajlića sa Džemalom Saletovićem, sinom Arifaginim, iz Tuzle, s tim da se od ugovora nićaha[27] ima upisati muadžel 1.500 kruna, a mehri muedžel 6.000 kruna.

23 Tur.: Dobro vladanje, čednost, moralnost. – B. Klaić, str. 28.
24 Arap.: Svjedoci. – http://translate.google.hr
25 Tur.: Pamet, um, razum. – B. Klaić, str. 34.
26 Tur.: Svjedodžba, svjedočanstvo, potvrda, dokaz. – Isto, str. 1290.
27 Tur.: 1. Ženidbeni ugovor; brak, vjenčanje, ženidba, udaja; 2. Svota novaca, novčana kaucija, što ju je kod muslimana morao isplatiti mladoženja mladenki kod vjenčanja (za slučaj rastave). – Isto, str. 944.

Žalba Vrhovnom šerijatskom sudu za Bosnu i Hercegovinu na presudu Kotarskog šerijatskog suda u Tuzli, 20.4.1918. godine

Iz spisa je vidljivo da je h. hafiz Ibrahim ef. Maglajlić, odmah nakon donošenja presude od strane Kotarskog šerijatskog suda u Tuzli, uputio žalbu na presudu Vrhovnom šerijatskom sudu za Bosnu i Hercegovinu u Sarajevu. Nalog za dostavljanjem svih odnosećih spisa na slučaj vjenčanja Emine Maglajlić i Džemala Saletovića, od 24. aprila 1918. godine, odmah je ispoštovan, te je Vrhovni šerijatski sud za Bosnu i Hercegovinu uzeo u razmatranje ovaj predmet.

Dana 14. maja 1918. godine Šerijatski vrhovni sudija Mutapčić dostavio je Kotarskom šerijatskom sudu slijedeće primjedbe:

"*S izvješćem od 25. aprila 1918. godine, broj 1851/šeriat, ovamo podnešeni spisi povraćaju se sa slijedećim primjedbama:*

1. *Velija djevojke prijavio je pismeno slučaj tome šeriatskom sudu dana 7. aprila 1918. i podigao svoj prigovor protiv akdi – nikaha*[28]*, pa je trebao taj šeriatski sud smjesta bez odvlake narediti rastavu zaručnice od zaručnika, što se iz spisa ne vidi da je tako učinio;*
2. *tek na 9. aprila – nakon što su dva dana zaručnici možda u zajednici proboravili bez nikaha*[29] *– pozvao je taj šeriatski sud stranke k sebi i neko preslušavanje obavio umjesto da zametne postupak o kjufu*[30]*;*
3. *i ono, što je izviđano, manjkavo je, jer nije konstatovano zanimanje zaručnika i njegova oca, da se može odmah vidjeti ravna li se njihovo zvanje sa zvanjem i zanimanjem jednog muftije, po kojem se lice toga zvanja ubraja u ešraf*[31]*, također manjka ilmi – haber*[32] *ili potvrda od pouzdanih osoba od strane zaručnice, da nema mani – i šer-ije*[33]*.*

Jasno stoji u Multeci u "babi evlija-ve ekjfa-u", da se jednakost traži u tri pravca: u pogledu pobožnosti, u pogledu imovinskog stanja i u pogledu zvanja i zanimanja. Polog spisa taj šeriatski sud je mimoišao te jasne šeriatske propise.

Ujedno se šalje pismeni podnesak muftije H. Hafiz Ibrahim ef. Maglajlića s nalogom, da taj šeriatski sud na dostojan način rečenog mufti ef. pozove i na zapisnik uzme želi li on feshi – nikah[34] *svoje kćere radi pomanjkanja kufva, i ako to želi, neka taj šeriatski sud smjesta povede o tom postupak po šeriatskim propisima i neka taj postupak vodi osobno najstariji šeriatski sudija toga suda.*".

28 Tur.: Bračni ugovor. – http://translate.google.hr
29 Tur.: Brak. – http://translate.google.hr
30 Arap.: Kompatibilnost, podudarnost; Isto i kufv. – http://translate.google.hr
31 Tur.: Odličnici, plemstvo, aristokracija, prvaci. – B. Klaić, str. 394.
32 Tur.: Potvrda o "slobodnom stanju", tj. da netko nije u braku, i prema tome nema zapreke da se ženi ili udaje. – Isto, str. 572.
33 Tur.: Protivno šerijatu. – http://translate.google.hr
34 Tur.: Poništenje braka. – http://translate.google.hr

ARHIV DANI HIK

Očitovanje h. Hafiz Ibrahima ef. Maglajlića, 22.5.1918. godine

U skladu sa nalogom šerijatskog vrhovnog sudije Mutapčića Kotarski šerijatski sud u Tuzli je 22. maja 1918. godine uzeo očitovanje h. hafiz Ibrahim ef. Maglajlića, tuzlanskog muftije, u predmetu vjenčanja njegove kćerke Emine hanume Maglajlić sa Džemalom Saletovićem. Nakon stavljenog upita u smislu citiranog naloga muftija Maglajlić je iznio slijedeće očitovanje:

"*Ja kategorički ostajem kod mojih sviju kod ovog šerijat. i kod visokog vrhovnog šeriat. suda podnešenih predstavaka i zahtjeva u predmetu vjenčanja rečene moje kćeri i ne odobravam dozvoljenog vjenčanja na temelju niukome obavljenog postupka o kome ja nijesam propisanim načinom u smislu mojih podnesaka i zahtjeva bio obavješćen i time sam bio riješen šeriatom mi propisanog pravnog lijeka. Istina dobio sam jedan primjerak izunnamu*[35] *šerijje sa kojim je naređeno Muhamed ef. Ćenanoviću, imamu Jala mahale, da obavi vjenčanje ako nejma šerijat. prepreka. Primio sam tu izunnamu u 3 i pol sahata po podne i ne znam u kakvu sam je svrhu dobio jer bio je već i imam istu primio prije toga vremena i već je bio nikah obavio. Ja sam odmah čim sam primio taj primjerak izunname pismeno obavijestio rečenog imama da ispita imade li šeriat. inikade*[36] *odnosno kufra*[37] *inače da stvar ne obavi dok se stvar i predmet ne ispita i ne ustanovi, ali je već imam bio vjenčanje obavio. Nakon toga sam dobio osvjedočenje da nejma kufra te sam radi toga, kao i radi manjkavog postupka, bio prisiljen podastrijeti utok vrhovnom šeriat. sudu.*

Osim toga ja stanujem u Poljskoj mahali i ako se je mogla izdati dozvola vjenčanja trebalo je istu uputiti na imama moje mahale koji imade pojam o svojoj dužnosti, a ne na Jalske mahale imama, koji je još i otac Galib ef. Ćenanovića šeriat. sudca.

Stoga ostajući kod svojih dosadašnjih zahtjeva da se radi pomanjkanja kufra moje kćeri sa Džemalom Saletovićem propisani šeriatski postupak povede i da se u obzir uzme šeriatsko glasovito i za hukmi šerijju mjerodavna knjiga koje navode citira fetava Ali ef. i da se nakon dovršenog postupka taj u šeriatskim propisima neosnovanim nikjah fesh učini, a da se svi oni koji su prouzročili i mene i moje kćeri namus[38] *porušili dolično kazne.*"

35 Tur.: Pismeno dopuštenje, ovlaštenje, odobrenje. – B. Klaić, str. 621.

36 Arap.: Uvjerenje. – http://www.ahya.org/amm/modules.php?name=Sections&op=viewarticle&artid=144

37 Arap.: Nevjerica, nevjerovanje. – http://www.islaam.com/Article.aspx?id=71

38 Tur.: Čast, ugled, slava, slavno ime, reputacija, dobar glas, popularnost. – B. Klaić, str. 925.

Očitovanje Osmana Bojkića, 2.10.1918. godine

U slučaju izviđanja stvari ženidbe Džemala Saletovića iz Tuzle svoje očitovanje je dao i muhtar[39] Osman Bojkić. On ističe da mu je poznato da se Emina, kćerka muftije Maglajlića, udala za Džemala Saletovića, sina Arifagina, iz Tuzle. Za Džemala navodi da je u vojsci, negdje na frontu. Navedeni je završio osnovnu školu i učio cipelarski zanat, ali se tim zanatom nije bavio. Njegova porodica, u socijalnom životu, zauzima srednji položaj. U rodbinskim je vezama sa porodicom Prcić jer je njegova mati sestra Abdurahmanage Prcića. Otac Džemalov, Arifaga Saletović, posjeduje u Kalesiji, kotar Zvornik, nešto zemlje i jedan han kojeg on osobno vrši.

Na kraju navodi da se Džemalu rastava ne može uručiti pošto je u vojsci.

Odluka Kotarskog šerijatskog suda Tuzla, 14.10.1918. godine

Dana 14. oktobra 1918. godine iz Kotarskog šerijatskog suda Tuzla upućena je Odluka na adresu h. hafiz Ibrahim ef. Maglajlića, a u kojoj stoji da se po molbi za feshi nikah njegove kćerke Emine sa Džemalom Saletovićem nije moglo odrediti ročište, jer je Džemal u vojsci, odsutan nepoznato gdje, a nije se moglo ureda radi odrediti razvrgnuće braka jer sud za to nije našao opravdana razloga.

Molba h. hafiz Ibrahim ef. Maglajlića, 12.12.1918. godine

Osvrnuvši se na gore navedenu Odluku Kotarskog šerijatskog suda Tuzla h. hafiz Ibrahim ef. Maglajlić je 12. decembra 1918. godine obavijestio sud da je Džemal Saletović došao kući, te moli naslov da u što skorije vrijeme odredi ročište i povede raspravu po tom pitanju.

Molba za razvrgnuće braka, 12.12.1918. godine

Istoga dana Emina Maglajlić, kćerka h. hafiz Ibrahim ef. Maglajlića, podnijela je Kotarskom šerijatskom sudu Tuzla molbu za razvrgnuće braka sa Džemalom Saletovićem. U molbi navodi da se udala 10. aprila 1918. godine, bez očeve dozvole, a da se već nakon tri dana uvjerila da je pogriješila i da se veoma unesrećila, te svoj poziv i svoj ponos pogazila. Također, navodi da u kući u koju je došla ne postoji islamijjet, ali je, zbog poniženja pričinjenog roditeljima svojim činom, sve to trpila. Roditeljima je poslala dva pisma sa molbom da je prime natrag i da je spase nesreće. Međutim, kako odgovora nije bilo, ona je sama pobjegla i došla roditeljima.

39 Tur.: Starješina, načelnik, predstojnik (općine, grada, četvrti, rajona); upravni činovnik. – Isto, str. 913.

Pregledni primjerak

Na kraju moli šerijatski sud da sa razriješenim brakom i tefrikam hukum[40] učini, jer više voli život izgubiti nego takvog druga imati.

Kotarski šerijatski sudija Ćenanović je, po tužbi h. hafiz Ibrahim ef. Maglajlića, muftije u Tuzli, za feshi – nikjah njegove kćerke Emine sa Džemalom Saletovićem, sinom Arifaginim, iz Tuzle, odredio ročište na dan 16. januar 1919. godine, u četvrtak, u 9 sati prijepodne. Sa ovom Odlukom kadije Ćenanovića upoznate su stranke u sporu.

Međutim, Emina je ponovo odbjegla svom čovjeku, njena tužba za razvrgnuće braka je odbačena, a sud nije udovoljio niti molbi h. hafiz Ibrahim ef. Maglajlića za određivanjem novog ročišta.

Tužba h. hafiz Ibrahim ef. Maglajlića je bespredmetnom proglašena i "u otpad stavljena" kada je Emina, 22. februara 1919. godine, rodila žensko dijete.

Zaključak

Predmet koji je na prethodnim stranicama u kratkim crtama predstavljen veoma je zanimljiv sa više aspekata. Prije svega, uzimajući u obzir obim spisa, nudi nam se mogućnost sveobuhvatne spoznaje načina uspostavljanja bračne zajednice unutar muslimanske zajednice u Bosni i Hercegovini, ali i mogućnost upoznavanja sa procesima rješavanja nesuglasica među bračnim partnerima i njihovih, potencijalno loših, odnosa sa roditeljima, a sa aspekta kako ih je rješavao šerijatski sud. Veoma je zanimljiva i terminologija, odnosno jezik koji je bio u upotrebi. Također, spis nudi i mnoštvo informacija o samoj Tuzli, odnosno građanstvu, kao i njihovim međusobnim odnosima, porodičnim vezama, poslovnim odnosima i slično.

Summary

Case presented on the preceding pages is very interesting from several aspects. Above all, taking into account the volume of writings, we are offered the possibility of establishing a comprehensive knowledge of how marriage worked within the Muslim community in Bosnia and Herzegovina, but also the possibility of getting acquainted with the processes of resolving disputes between spouses and their potentially bad relationships with parents, with aspect of how they dealt with Sharia courts. It is very interesting to look at the terminology and language that was in use. Also, the record offers a wealth of information about the Tuzla and its inhabitants, as well as their mutual relationships, family relationships, business relationships and the like.

40 Tur.: Presuda, osuda, suđenje. – Isto, str. 559.

DANIJEK

Mr. Kemal BAŠIĆ

VASIJETNAMA HAFIZA SULEJMAN EF. DAMADŽIĆA IZ TUZLE

Abstrakt: *U ovome radu se govori o vasijetnami (oporuci) hafiza Sulejmana ef. Damadžića iz Tuzle. Vasijetnama je sačinjena 12. rebiul-evvela 1332. godine po Hidžri. U dokumentu je korišteno mnoštvo arabizama ili turcizama koje je Sulejman ef. Damadžić prilagodio bosanskom jeziku.*

Ključne riječi: *Bosna i Hercegovina, vasijetnama, hafiz Sulejman ef. Damadžić, Tuzla, osmanska uprava, arabizmi, turcizmi, Arhiv Tuzlanskog kantona.*

Uvod

Veliki je broj osoba i njihovih djela koja nisu izašla na vidjelo i koje je prašina tokom proteklog vremena pokrila. Zbog toga ne možemo nikako reći da starije generacije nisu dovoljno učinile ili ostavile pisanih tragova. Prije bismo mogli reći da mi svo to blago nismo otkrili i prezentovali na adekvatan način. To bi mogli reći za razne naučne oblasti pa i kada su u pitanju pravne nauke. Kao primjer tome možemo navesti brojne vasijetname pa i one na prostoru Bosne i Hercegovine. Jedna od njih je i vasijetnama hafiza Sulejman ef. Damadžića iz Tuzle. Ona se nalazi u Orijentalnoj zbirci Arhiva Tuzlanskog kantona registrovana sa OZ-69 R[1] , a spomenuta je i indirektno u radu Azre Gadžo-Kasumović kada se spominju vasijetname u Bosni i Hercegovini pa i vasijetname iz Arhiva Tuzlanskog kantona[2]. Inače, u Arhivu Tuzlanskog kantona nalaze se četiri registrovane vasijetname: ova hafiza Sulejmana ef. Damadžića, Vasijetnama Kahrimana sina Osman-hodže Zukića iz Priluka kojom određuje da se 1/3 imetka troši u vjersko-prosvjetne svrhe i za slanje na bedeli-hadž, Vasijetnama Vrlašević hadži Mustafe iz Petrića i Vasijetnama Derviše kćeri Sulejmanbegove u kojoj se govori o ukopu, bedeli-hadžu i vakufu koji je vezan za Atik-džamiju[3]. Ova vasijetnama hafiza Sulejmana ef. Damadžića ima neke svoje karakteristike koje nam se čine vrlo interesantnim pa smo se ovom prilikom odlučili malo više pozabaviti njenim sadržajem.

1 Nermana Hodžić*, Orijentalna zbirka 1578.-1936*., analitički inventar, Sarajevo 1990., str. 17.

2 Azra Gadžo-Kasumović, „Vasijjetname na osmanskom jeziku*", Anali GHBb*, knjiga XXV-XXVI, Sarajevo 2007., str. 45.

3 Nermana Hodžić, nav. djelo, str. 17.

Arhiv Tuzlanskog kantona

Život

Sulejman Damadžić je rođen prema Hifziji Suljkiću 1878. godine, a prema Refiku Hadžimehanoviću oko 1885. godine, u Tuzli, u mahali Mejdan. Otac mu se zvao Muhamed. Osnovno vjersko obrazovanje stekao je u Tuzli kao i Behrambegovu medresu koju je završio i hifz pred muderisom hadži hafiz Šahbazom ef. Husićem. Pred svojim ocem Muhamedom je započeo sa učenjem hifza. Hifzija Suljkić navodi da je otac hafiza Sulejmana ef. Damadžića, Muhamed, također bio hafiz, ali i djed hafiz Sulejman, po kome je Sulejman dobio ime, mada Sulejman u ovoj vasijetnami ne navodi svome ocu titulu hafiza nego samo kaže merhum (umrli) Muhamed Damadžić. U početku službu imama, hatiba i muallima obavljao je u džamiji i mektebu svoje mahale Mejdan, a 1905. godine bio je premješten na iste dužnosti Jalske džamije i mekteba. Nekada je radio i u muškoj mektebi-ibtidaijji na Kapiji, Građanskoj školi i još nekim srednjim školama. Svakog Ramazana po naređenju Vakufskog povjerenstva u Tuzli bilo je određeno učenje mukabele u Čaršijskoj ili u Šarenoj džamiji. Hafiz Sulejman ef. Damadžić bio je stalni član učača mukabele u Tuzli od 1917. do 1947. godine. Umro je 14.5.1954. godine u Tuzli, gdje je i ukopan.

Riječ o vasijetnami

Vasijetname su odigrale vrlo značajnu ulogu tokom Osmanske vladavine na našim prostorima pa i kasnije. Često ih se miješalo sa institucijom vakufa pa su možda zbog toga bile malo i zapostavljene. Vasijetnama je dokument koji govori o oporuci ili vasijetu koji oporučitelj sastavlja prije svoje smrti izražavajući na taj način razne želje čije izvršenje oporučuje kao obavezu svojim nasljednicima ili izvršitelju oporuke - vasi muhtaru kojeg za tu namjenu imenuje. Ona sigurno ima svoje pravno uporište u kur'anskom ajetu: „Kada neko od vas bude na samrti, ako ostavlja imetak, propisuje vam se kao obaveza za one koji se Allaha boje da pravedno učini oporuku roditeljima i bližnjim"[4]. Vasijetnama kao osoben dokument može biti registrirana ili neregistrirana, a najveći broj vasijetnama nema sudsku ovjeru. Prva poznata vasijetnama u Bosni i Hercegovini jeste Kemal-begova vasijetnama registrirana u najstarijem sačuvanom sarajevskom sidžilu iz 959/1551-52. godine. Ona je nastala prije poznatog djela Muhameda b. Pir Ali Birgivija[5] o vasijetima vezanim za postupanje sa umirućim i umrlim. To

4 Sura El-Bekare, 180. ajet

5 O Muhamedu b. Pir Ali Birgiviju na našem jeziku više vidjeti u: Kemal Bašić, "Muhammed b. Pir Ali Birgivi-život i djelo", *Novi Muallim* br. 35, Sarajevo 2008., str. 102-111, Ismet Kasumović, „Birgivija na bosanskom jeziku", *Islamska misao* br. 150, Sarajevo 1991., str. 22-28, Salih Trako, „Šerhi Vasiyyetname-i-Bergivi sa prevodom na srpskohrvatskom jeziku", *Anali GHBb*, knjiga V-VI, Sarajevo 1978., str. 117-126, Muharem Omerdić, „Traktat o učenju islamskih frakcija od Muhammed bin Pira Ali el-Bergilija", *Anali GHBb*, knjiga XII-XIII, Sarajevo 1985., str. 19-41, Nerkez Smailagić, *Leksikon islama*, jedinica „Birgevi", Sarajevo 1990., str. 96., Muhamed Ždralović, „Bergivi u Bosni i Hrvatskoj".

PREGLEDNI RADNI TEKST

djelo je kod nas poznato kao Vasijjetnama (Testament) ili jednostavno Birgivija, a pravi naziv joj je Risale-i Birgivi ili Vasijjetname-i Birgivi. Poslije njega će, a na osnovu ovog djela, nastati brojne vasijetname. „A poseban diplomatički dokument koji sadrži razne vasijete, jeste vasijetnama koja se iskazuje u tri različito sročena, dolje navedena dokumenta. 1. Vasijjetnama kao duhovna oporuka znalaca, alima ili onih koji drže da spadaju u tu kategoriju, a koja se mogla pojaviti sastavljena na jednom listu papira ili u vidu knjige. 2. Uobičajena vasijjetnama kao oporuka koja, uglavnom, prethodi registraciji zvaničnog zasnivanja vakufske zadužbine. Ova vasijetnama se odnosi samo na prenošenje vasijjetom neke imovine ili neke koristi besplatno ili putem poklona nekoj osobi ili nekom vakufu za opće dobro. U ovoj vasijetnami nisu se razrađivali detalji postupanja sa umirućim niti detalji oko postupanja sa mejjitom. 3. Vasijjetnama namijenjena, prije svega, postupanju sa umirućim i mejjitom koja je nastala po uzoru na Birgivijinu vasijjetnamu, bolje rečeno po uzoru na odlomak iz navedene vasijjetname pod naslovom: Vasijjet li muhtedir wa mayyit / Vasijjeti za umirućeg i mejjita“[6] Vasijet i vasijetnama kao dio šeriatskog prava je imao neke uvjete za svoju valjanost. Tako „Šeriatsko pravo propisuje za valjanost vasijeta ove uvjete: očitovanje mora učiniti sposobno lice, ukoliko je subjekat vasijeta određeno lice, mora ovo sposobno naslijediti i objekat vasijeta mora biti sposoban za imovinski saobraćaj. Osim toga mora vasijet, koji je neoboriv, neovisan o ičijem odobrenju i punovažan u pogledu svakoga, udovoljiti i ovim uvjetima: da se njime ne disponira s više od jedne trećine ostaviočeva imanja, ako je u času smrti ostavioc imao bar jednoga zakonskog nasljednika po rodbinskoj vezi, da ostavioc nije umro u prezaduženom stanju, da testiranje nije učinjeno u korist nasljednika ili u korist ubice ostavioca, ako je ostavioc imao u času smrti bar jednoga zakonskog nasljednika po rodbinskoj vezi, pored lica u čiju korist je testiranje učinjeno, i prihvat (kabul) testamentalnih nasljednika, odnosno legatora“[7]. Vasijet i vasijetnama su nastali i kao izraz potrebe da se iskupe čovjekovi grijesi. Sam termin vasijjet izvodi se od arapske riječi “*vassa”* što znači zadužiti, obavezati, naručiti, narediti, zapovijediti, napraviti oporuku/testament. “*Name”* je riječ perzijskog porijekla i znači pismo risala, odnosno kada dođe uz neku imenicu označava dokument koji govori o onome na što upućuje dotična imenica. Ova riječ je kod nas došla putem Osmanske Imperije i samim tim ima svoje mjesto u historiji ove države. Mehmet Zeki Pakalin spominje četiri izraza vezana za ovaj pojam: vasiyyet, rukn-i vasiyyet, vasiyyet-i mukayyede i vasiyyet-i mutlaka[8]. Kod Ferita Devellioglu-a spominje se više pojmova vezanih za ovaj izraz: vasiyyet, rukn-i

6 Azra Gadžo-Kasumović, *nav. djelo*, str. 51.
7 Abdulah Škaljić, *Šeriatsko nasljedno pravo*, Sarajevo 1941., str. 36-37.
8 Mehmet Zeki Pakalin, Osmanli tarih deyimleri ve terimleri sozlugu, tom III, Istanbul 1993., str. 584.

vasiyyet, vasiyyet-i bi-l-ecnebi, vasiyyet-i bi-l-galle, vasiyyet-bi-l-hacc, vasiyyet-bi-l-muhabat, vasiyyet-bi-l-varis, vasiyyet-bi-s-sehm, vasiyyet-bi-s-semere, vasiyyet-bi-s-sukna, vasiyyet-bi-sulus-il-mal, vasiyyet-bi-šart, vasiyyet-bi-t-tasarruf, vasiyyet-i-gayr-i-mursela, vasiyyet-i muallaka, vasiyyet-i mukayyede, vasiyyet-i mutlaka, vasiyyet-i mursela, vasiyyet-li-l-ecnebi, vasiyyet-li-l-varis, vasiyyet-name.[9] Ova vasijetnama je napisana na arebici, a mi je ovom prilikom donosimo transkribovanu latiničnim pismom. Ona je štampana pa u tom smislu nema nekih dekoracija i umjetničke stilizacije ali ima i nekih natpisa jer je ovo vasijetnama jedne osobe - Hafiza Sulejmana ef. Damadžića koji su pisani rukom, ali jednostavnom arebicom. Mi se ovom prilikom nismo odlučili da donosimo te sve iznose ili ostale marginalije napisane rukom jer je autor ove vasijetname imao namjeru da napiše ovu vasijetnamu kao jedan formular za širu upotrebu što on i napominje. Cjelokupni tekst vasijetname glasi:

„V A S I J E T N A M A

Bismillahi vel hamdu lillahi ves salatu ves selamu ala resulillahi ve ala ali resulillahi.

Ovo je vasijjet fakira i hakira..... Ja svojoj braći vasijjet činim, da mi napominju da ihlas-i šerif učim onda kad vide da sam se dobro razbolio i da mi se smrt približila, i da mi napominju ovu dovu da učim: Allahumme (O Allahu) einni (Ti meni pomozi) ala munkeratil mevti ve sekeratil mevti (na smrtnim šiddetima) i još ja vasijjet činim, da tada kod mene Allahov dželle šanuhu veliki rahmet napominju kako je Allah dželle šanuhu vrlo rahmeta činjač i magfireta činjač onim svojim robovima, koji priznaju da je On kadar sve gunahe magfiret učiniti. I da kod mene kazuju one lijepe ajete, hadise i hajrove, u kojima se kaziva Allahov dželle šanuhu veliki rahmet i magfiret, ne bi li ja tada Allahov dželle šanuhu veliki husni zann imao i ne bi li tako sa husni zannom na ahiret preselio.

I još ja vasijjet činim da podikkate i pogajrete, da mi na samrti od braće mu'mina oni dobri hadir budu, pa da se sa svojim srcima Allahu dželle šanuhu tevedždžuh učine i da s draga srca od Allaha dželle šanuhu zaišću i zamole da Allah dželle šanuhu ovom fakiru u imanu selamet dade i da ga od šejtanskog šerra očuva, ne bi li me Allah dželle šanuhu od šejtanskog šerra očuvao i ne bi li mi lijepe pošljedice mujesser učinio.

9 Ferit Develliogiu, Osmanlica-turkçe ansiklopedik lugat, Ankara 1997. (14. baski), str. 1138-1139

Arhiv DANIH

I još ja vasijjet činim i molim, da mi šehadet-i kelimu napominju i da kod mene ovo uče: Ešhedu en la ilahe illa Allahu vahdehu la šerike lehu, ve ešhedu enne Muhammeden abduhu ve resuluhu. Neka ovako kod mene uče i kad uče neka podobro viču, ne bi li i ja čuo i ne bi li se i ja za njima poveo, pa šehadet-i kelimu izgovorio i ne bi li mi šehadet-i kelima najpošlednja riječ bila. S toga kad god ja poslije šehadet-i kelime štogod drugo progovorim, neka gledaju kako će me navesti da je opet izgovorim, a kad je jednoć izgovorim, ako poslije nje drugo ništa ne progovorim, dosta je i ta jedna. Ali ako ja za njima šehadet-i kelime ne izgovorim, nek me ne nagone „de uči! de uči!“. Nek mi tako ne govore, jer mogu se ja nečim drugim zabaviti, a more se trefiti da je ne budem kader ni izgovoriti, pa mogu se – neuzu billahi teala – razljutiti, pa je odbiti, već nek je oni kod mene podobro izgovaraju, ne bi li se i ja makar sa srcem za njima poveo.

I još ih molim, da mi napominju da se sa svakim halalim, da tobu učinim, da se obrijem, da ispod pazuha i po avret jeriji one dlake pogulim ili da obrijem, te da brkove podrežem i da nokte odrežem.

I još ja vasijjet činim, ako bude kabil (moguće) nek me okupaju, a ako ne bude, nek mi abdest uzmu, a ako ne bude moguće ni abdesta uzeti, onda nek makar tejemum (tejemum) uzmu.

I još ja vasijjet činim da mojim kabur kopačima kažu koliko će im se dati, dok ih puštaju da kabur kopaju. I kad me uzkopaju, da u vodi i u kefinima israfa ne čine.

I još ja vasijjet činim da mojim dostovima za moju dženazu razglase, ne bi li mi na dženazi makar stotina ili barem četrdeset ljudi bilo.

I još ja vasijjet činim kad se ja ukopam, da mi kogod od moje rodbine, ili od mojih taliba, ili od mojih ahbaba (dostova) Allah rizasi ićun sure-i Bekare, Jasin-i šerif, Tebareke, sedam puta Ihlas-i šerif, dvije Kul euze i Fatihu-i šerif i opet jedanaest puta Ihlas-i šerif prouči i da sevap mojoj duši pokloni.

I još ja vasijjet činim da na svršetku reknu oni što mi na kaburu hadir budu: Ovoga učenja što mi proučismo i slušasmo sevap ovome mejjitu poklonismo.

I još ja vasijjet činim da mi više glave jedan pogolem kamen nišanom se metne porad dove, neka dovi napominje, ali neka ni u tom israfa ne čine.

I još ja vasijjet činim da moja čeljad za mnom avazile ne figane i da ne biše štogod naricali i nabrajali i previše mene falili, već neka mnogo porad moje duše sadake daju, pa baš odšta mogu, ako ne mogu s parom makar š ćim mogu sa hljebom, sa solim, sa lukom, sa pirinčom, sa maslom ili drugim š čim mogu i koliko mogu neka sadaku čine i Allaha rizasi ićun neka fukari daju i sa jezikom neka mojoj duši poklone i na dovama neka me spominju, nek me ne zaboravljaju.

I svojoj djeci još ja vasijjet činim da uče i da drugoga naučavaju one ilmove, u kojima ahiretske fajde imaju i da takva sahibiji budu i da se sa lijepim poslovima zabave i da od halala ne bježe i da ni od kog ništa, ni mala ni mansiba

ne traže, već zarađujući nek se u nafaci na Allaha dželle šanunu tevekkel učine (oslone) i nek „men jetekillahi..... ajet-i šerifa ma'niju napamte i maneviju misleći neka ga uvijek uče.

I još ja se molim da mom bedelu kažu, kakvim sam ja hadžom (mufridom, kiranom ili temettuum) vasijet učinio, pa da onakim hadžom hadž učini, a da muhalifet ne učini. I ja svom vasi muhtaru govorim, da on dade kome hoće one pare, koje preteku preko hadžskog troška od onih para, koje su određene za hadža, a najvolio bih da ih bedelu dade.

Ja sebi vasi muhtarom ubiram.....

Ja sebi vasi nazirom učinjam .....

Uputa kako treba vasijjet činiti

O braćo! Nama je fard i nama je zapovijeđeno, da mi odmah tobu učinimo i pogajretimo, pa hakkove i kadaeta eda učinimo, a da ihmaluka i te'hira ne činimo, jer ako u tom te'hir uščinimo, opet će mu i s tim gunahkari biti i gunahe potkrariti. Ali mi dikatteći i gajreteći, da tobu učinimo i da te hakkove kadai eda učinimo more nam smrt doći, pa moremo umrijeti prije nek to sve izvršimo, jer moguće je u svakom nefesu da nam smrt dođe, pa s toga se je toga bojati. Ulema je kazala, da je vadžib vasijjet učiniti dok se god ti svi hakkovi eda ne učine.

O braćo! Nek vam je na znanje, ako na jednom insanu ili Allahova dželle šanuhu ili robovskog hakka bude, njemu je vadžib, da za te hakkove vasijjet učini da se s toga skinu i eda učine, a ako na njemu nikako hakka ne bude, ili nikako nije bilo, ili je bilo pa ih je eda učinio, onda mu je vasijjet ili sunnet ili mustehab, pa ako vasijjet učini ima mu sevap, a ako ne učini nejma mu gunaha.

O braćo! Nek vam je i ovo na znanje, ako na jednom insanu nikakvih hakkova nejma, a njegove su miraščije zgodne ili je on zgodan, pa će on sa njegovim mirasom uzgodniti, onda mu je bolje da vasijjet učini, ali ne cijelu trećinu, već pomanje od trećine, a ako su mu miraščije fukara (fukara) e onda njemu hakkova nejma i oni s njegovim neće uzgodniti, onda mu je bolje da ništa od mala vasijjet ne učini, već da sve njima ostavi.

A kad se na sebi ima hakkova, onda se mora vasijjet učiniti da se ti hakkovi s njega skinu, pa makar svu trećinu vasijjet učinio ako manje zaklopiti ne more, jer ako mu od tretine manje ne more zaklopiti, e onda svu tretinu vasijjet učini, opet će biti gunahkar zato, što je vadžib terk učinio.

Draga braćo! Ako hoćemo da svom evladu i svojim miraščijama što više ostavimo i da im od svog imetka treći dio (salase) sa vasijetom ne krnjimo, onda treba da se iz ranijeg spremamo, pa da se od hakkova i od dugova čuvamo i ako smo što dužni, te ako na nama kakvih hakkova imade, treba da mi što prije eda učinimo i sa sebe skinemo, pa nek nijesmo dužni svoju tretinu u vasijjet okrećati.

Kako se vasijjet čini

Dovede se dvojica ili više dobrih ljudi, pa se pred njima kaže: Ja to i to, tako i tako vasijjet činim, na ovo i ovako vi šahidi budite, ili se vasijjetnama napiše, pa se pred dvojicom ili više dobrih ljudi prouči i rekne se: Ovako vi šahidi budite. Da jedan insan svojom rukom vasijjetnamu napiše, pa da onda rekne: Vi šahidi budite na ono, što je u ovoj vasijjetnami napisano i to je džaiz. A da mu je drugi napiše, onda nije džaiz samo sa toliko, već je treba pred šahidima proučiti i šahidima ih učiniti.

Šta će se u vasijjetu proturiti

Kad na jednom insanu i Allahovih dželle šanuhu i robovskih hakkova imade, u vasijjetu će započeti sa robovskim hakkovima. Te će s njima vasijjet učiniti, pa će iza toga sa Allahovim dželle šanuhu hakkovima vasijjet učiniti.

Robovske hakkove treba eda učiniti, pa da će vas imetak otići, a da neće varisima ništa ostati. A Allahovi dželle šanuhu hakkovi se iz tretine eda učine, s toga se za njih more do tretine goniti u vasijjetu, a preko tretine ne more, pa će se iza toga sa fardovima (namaskim, postskim fidijama, zekatom i hadžom) započeti, pa će iza toga sa vadžibima (postski kefareti, jeminski kefareti, sadeka-i fitrenske fidije, kurban i ono što je nase natovario, a nije izvršio (nezrovi) vasijjet učiniti.

O braćo! Treba da se svaki od nas dobro promisli i da svaki sebe dobro prohesabi, pa da od ovih gore spomenutih stvari, koje na kome imaju, neka one vasijjet učini, ako od tretine manje ne more zaklopiti, nek ne žali, već nek cijelu tretinu u to vasijjet učini, a ako ni sva tretina ne more zaklopiti, onda nek odredi i vasijjet učini ono što more, a što ne more neka vasijjet učini da mu se to sa devrom š njega iskat učini (obori). Ne smije se sa devrom vasijjet učiniti ono što je je dug dokle god tretine teče.

Iza toga svega, biva kad od ovih gore spomenutih stvari ni jedne na njemu ne bude, onda more od ostalog šta hoće vasijjet činiti i to ako hoće, a ako neće, nejma mu gunaha, već mu ima sevab da ništa vasijjet ne učini kad su mu varisi fukara. A ne smije sa drugim ni š čim vasijjet učiniti, dokle god dug ne podmiri, ako na njemu od gore spomenutih dugova ikakav dug ima.

.....

Na kaburu, u džamiji, u medresi, kod kuće ili đe bilo za pare jasin-i šerif, fatihe-i šerif, hatme-i šerif, tevhid ili salavat-i šerif ili koji drugi zikr-i šerif da se uči u „Beriket“ kitabu i u „Inkazul halikin“ kitabu kaže da je batil s time vasijjet

učiniti i da su onda pare haram onome, koji porad toga uči i za to pare uzme.

I još u istim kitabima kaže da je bid'at i da je batil vasijjet učiniti da se iza njega oni dan ili onu noć, na sedminu, ili na četrdesetinu halva ili drugi jemeci prave, pa da se zijafeti daju.

Ali samo porad Allahova raziluka fukaru nahraniti i njihovim kućama poslati, to je drugo. I još je bid'at i batil vasijjet učiniti da se kabur krečom i kamenom zida i da se s time i s jazijom zinetlejsava i da se po kaburovima svijeća i kandil pali.

I tako u druge harame, mekruhe, gunahe i bid'ate vasijjet činiti batil je i bid'at je.

Ja vasijjet činim da se u ove dole spomenute stvari od mog imetka ova svota, koja se sprama njiha naznačena potroši:

U vasijjetu ovo je na prvoj deredži

Dužan sam.....
Kod mene emaneta ima.....
Ja sam ukrao od.....pa zato mu imam dužan.....
Ja sam na zor uzeo.....pa zato mu imam dužan.....
Ja sam razbio.....pa od tog mu imam dužan.....
Ja sam iz bašče.....mive ubrao, pa mu od tog imam dužan.....
Ja sam napanjko.....pa je s mene štetovao, te za to mu imam dužan.....
Ja sam jalan šahid bio, pa je s mene.....štetovao, te za to mu imam dužan.....

Ja se molim i vasijjet činim, da se ovi dugovi s mene skinu i da se eda učini ako mi halaliti neće.

U vasijjetu ovo je na drugoj deredži

Za skidanje onog posta što je na meni osto da se u fid jama podijeli.....
Za skidanje onog zekata što je na meni osto da se fukari podijeli.....
Za hadž.....i Medine-i munevverina zijareta, koji se imaju iza moje smrti za me eda učiniti.....
Za skidanje onih namaza koji su na meni ostali da se u fid jama fukari podijeli.....
Za devra porad skidanja mojih namaza i posta i zekata i ostalih hakkova.....

U vasijjetu ovo je na trećoj deredži

Ja sam nehote insana ubio, pa za kefaret-i katl da se fukari podijeli.....
Za kefaret-i jemin da se u fid jama fukari podijeli.....
Za postski kefaret da se u fid jama fukari podijeli.....

Arhiv DAZIH

Za skidanje onih nezrova, koji su na meni ostali da se fukari podijeli.....
Za skidanje onih sadeka-i fitri, koje su na meni ostale da se u fid jama fukari podijeli.....
Za skidanje onih kurbana, koji su na meni ostali da se fukari podijeli.....

U vasijjetu ovo je na četvrtoj deredži

Za tedžhiz i tekvin.....
Da se dade onom ko me uskopa.....
Da se dade onom ko vodu uspoliva.....
Da se dade onom ko vodu uzgrije.....
Da se dade onima koji kabur uskopaju.....
Za naslone.....
Za tabut ili tenešir.....
Da se dade onom ko mi dženazu usklanja i talkin izuči.....
Za ograde kabura i nišana.....
Na očeva i materina hakka nijjet da se fukari podijeli.....
Na ženina hakka nijet da se fukari podijeli.....
Na čovjekova hakka nijet da se fukari podijeli.....
.....
Na komšinskog hakka nijet da se fukari podijeli.....
Na ostalih robovskih hakkova nijet da se fukari podijeli.....
.....
.....
Da se devr činjačima dade na.....hakkova nijet.....
Da se mom vasi muhtaru za njegovu zahmetiju dade.....
Da se mom vasi naziru za njegovu zahmetiju dade.....
.....
Moj rođeni tarih.....
Mog je oca ime.....
Moje je matere ime.....
Šuhud ul hal.....
Tarih kad se je vasijjet činilo.....
Ove vasijjetname sahibija jest.....

Subhane rabbena rabbil izzeti amma jesifun ve selamun alel murselin vel hamdulillahi rabbil alemin.

.....

Ihtar[10]:

10 Riječ ihtar znači opomena, upozorenje

ARHIVIRANO

Ova vasijjetnama vrijedi za svakog, jer svak more šta hoće i šta je tome od potrebe ostaviti i vasijjet učiniti, a more šta hoće, a nije zabilježeno i zapisano još i zabilježiti i zapisati, a more šta hoće prijeporiti i pomrsiti.

Đe sam god ostavio prazno u satirama i između satira, more svak potpuniti sa onim, š čim hoće i šta je za njega munasib."

Zaključak

Iz teksta ove same vasijetname vidimo da se u njoj nalazi puno arabizama i turcizama. To nije uopće neobično ako se sjetimo namjene vasijetname, njenog sadržaja, ali i vremena u kome je ista nastala. Ono što je karakteristika za ovu vasijetnamu jeste činjenica da je Sulejman Damadžić arabizme i turcizme u potpunosti prilagodio bosanskom jeziku: mujjesir učiniti: olakšati, husni zann, avret-i jerija- stidna mjesta, podikkatiti-pripaziti, itd. Ova vasijetnama je interesantna i zbog činjenice da se u njoj nalazi – kao što smo vidjeli - nekoliko podnaslova: Uputa kako treba vasijet činiti, Kako se vasijet čini, Šta će se u vasijetu proturiti, ali je potrebne stvari poredao prema prioritetima pa tako on ima ove podnaslove: U vasijetu ovo je na prvoj deredži, U vasijetu ovo je na drugoj deredži, U vasijetu ovo je na trećoj deredži i U vasijetu ovo je na četvrtoj deredži - u kojima njen autor objašnjava postupke, ali i razloge vasijetname. U vasijetnami se kaže da je ona sačinjena 12. rebiul-evvela 1332. godine po Hidžri. Iz samog datuma nastanka vasijetname (12. rebiul-evvela je rođen Muhammed a.s.) jasno je kakvu je važnost Sulejman Damadžić pridavao ovoj vasijetnami. Vasijetnama spominje i neke njegove poznanike poznate tuzlanske hafize koje on uključuje u poslove oko vasijeta kao što su: hafiza Halila ef. Seleskovića, hafiza Osmana ef. Mujezinovića, hadži hafiza Zekeriju ef. Ibrišimovića, hafiza Abdurahmana ef. Ibrišimovića.

Summary

From the text of the vasijetname we see that it contains a lot of words that have Turkish or Arabian origin. It is not at all unusual if we recall vasijetname purpose, its content, but also time in which it was created. What is characteristic for this vasijetnama is the fact that Sulejman Damadžić fully adapted our language to these foreign words. This vasijetnama is interesting because of the facts it contains - as we have seen – in several subheadings: Instructions on how to do vasijet, what will be passed along with it, but the necessary things are shown by priority so it has ordered dereji (first, second, third) where reasons for writing vasijetname are given. There is a mention in the document that shows

ARHIVSKI PRIMJERAK

it was created on 12th Rabi ‘al-Awwal 1332. by Hijra callendar. From the date of vasijetname (12 Rabi ‘al-Awwal it the date when Prophet Muhammad was born) it is clear what importance Sulejman Damadžić atteched to this document. Vasijetname mentioned some of his famous acquaintances in Tuzla, that were also included in the creation of vasijetname: Hafiz ef. Selesković Khalil, Hafiz Osman ef. Mujezinovića, Hadji Hafiz ef. Zekerijah Ibrišimović, Hafiz Abdurrahman ef. Ibrišimović.

Arhiv TK
DAZ TK

Mag. Gašper ŠMID
Žarko ŠTRUMBL
Arhiv Republike Slovenije

BOŠNJACI NA SOČANSKOM FRONTU

Abstrakt: *Autori su učinili zanimljiv pokušaj rasvjetljavanja učešća Bošnjaka na Sočanskom frontu u Prvom svjetskom ratu na strani Austro-Ugarske Monarhije. U radu su iznijeti raznovrsni i zanimljivi podaci o bosanskohercegovačkim vojnim jedinicama, o njihovom učešću u borbama, o hrabrostima i doprinosu Bošnjaka u ratu. Veoma zanimljiv podatak koji iznose autori odnosi se na spisak poginulih Bošnjaka, pokopanih u Logu pod Mangartom od septembra 1915. godine do novembra 1917. godine. Tu je i osvrt na Muzejsku zbirku posvećenu 4. bosansko-hercegovačkom puku, te osvrt na knjigu mr. Ahmeda Pašića "Bošnjaci na Sočanskom frontu, karakteristike i posebnost Bošnjaka", kao i kazivanje o dječaku Elezu Derviševiću kao najmlađem učesniku Prvog svjetskog rata. Ovaj po sadržaju kratki rad, predstavlja doprinos za bosanskohercegovačku historiografiju.*

Ključne riječi: *Austro-ugarska vojska, Bosanskohercegovački puk, Sočanski front, Bošnjaci, Prvi svjetski rat, Muzej Soške fronte, bošnjačke značke, fes, buzdovan, lančić, križ, Bosna i Hercegovina.*

Uvod

Austro-ugarska vojska je u svom sastavu imala samo 48 % Austrijanaca i Mađara, a 52 % ostalih, većinom vojnika slovenskih naroda, koji su bili više ili manje nenaklonjeni Monarhiji. Njena vojska je bila istinski sastavljena od tri vojske: zajedničke vojske (carsko-kraljeve vojske - *kaiser und königliches Heer*), austrijske vojske (carsko-kraljevi landver - *kaiser und königliche Landwehr)* i mađarske vojske (kraljevsko-mađarski honved - *königlich-ungarischer Honved).* Svaka od vojski je imala svoje ministarstvo, svoj proračun, časnički kadar, formaciju i regrutiranje. Sve tri vojske su imale zajednički generalštab i zajedničku vojnu mornaricu.

Mirnodopska vojska (uzete su u obzir sve tri vojske) je bila formirana iz 18 korpusa (48 pješadijskih divizija - sastav austro-ugarske pješadijske divizije: 32 zajedničkih, 8 landverskih, 8 honvedskih te 11 konjaničkih divizija iz sastava austro-ugarske konjaničke divizije), koje su brojile 450.000 vojnika. Broj vojnika je bilo nizak jer je vojsku služilo samo 1/3 do ¼ vojnih obveznika.

ARHIVIST

Cjelovita vojska austro-ugarske monarhije bi kod potpune mobilizacije brojila 3.350.000 vojnika. Operativni dio vojske je predstavljao šest armada i jedan armadni odred (ukupno 49 pješadijskih i 11 konjaničkih divizija, formiranih u 17 korpusa), koji su ukupno brojili 1.800.000 vojnika. Topništvo je raspolagalo sa 3.920 lakih i 168 teških topova. Na početku Prvog svjetskog rata ratno zrakoplovstvo je brojalo 96 letjelica, formiranih u 16 eskadrila (prema planu je bilo predviđeno, svaku eskadrilu dodati jednom korpusu), 11 balonskih odjeljenja i jednu četu zrakoplova. Vojna mornarica je brojala tri ratna broda, devet ratnih lađa, dvije oklopne krstarice, 8 suvremenijih i 2 stare krstarice, 18 razarača, 51 torpedovki i 7 podmornica. Većina austro-ugarske flote *(Kaiser und Königliche Kriegsmarine)* se nalazila u Sredozemlju, u Puli, Šibeniku i Boki Kotorskoj. Vojna mornarica je brojala oko 35.000 muškaraca.[1]

Godine 1912. Austro-ugarska je morala zbog velikih financijskih teškoća smanjiti vojni rok sa tri na dvije godine, a potrebno je naglasiti, da se postotak vojske s obzirom na stanovništvo države u godinama 1870. – 1914. neprestano smanjivao.

Austro-ugarska vojska je bila slabo pripremljena: nedostajalo joj je novca, politička situacija je bila neuređena, a pored toga su je činile vojne jedinice različitih narodnosti, što je još snižavalo već nizak moral. Najbolje su, naravno, bili motivirani Austrijanci i Mađari.

Austro-ugarska armada je imala sličan karakter dualističkog uređenja kao i sama monarhija. Činile su je jedinice zajedničke vojske sa oznakom "K. u. K." *(Kaiserlich und Königlich* - carske i kraljevske) te je bila pod nadležnošću vojnog ministarstva u Beču, a svaka polovica je imala i svoju vojsku. Austrija je imala carsko-kraljevske domobranske i regularne snage *(K. u. K. Landwehr, k. k. Landsturm),* a Ugarska kraljevsku ugarsku domobransku miliciju *(Magyar Kiralyi Honved).* Službeni zapovjedni jezik u austrijskom dijelu je bio njemački, u ugarskom mađarski, a u hrvatskom dijelu Ugarske službeni zapovjedni jezik bio je hrvatski.

Osnovna jedinica austro-ugarske pješadije je bio puk, koji je običajno nastupao u cjelini sa 2.200 do 6.000 vojnika. Bio je sastavljen iz bataljona, četa i vodova, odnosno odjeljenja. Nešto više od 150 austro-ugarskih pukova su bili iz Bosne i Hercegovine, od toga četiri su bila pješadijski pukovi. Takozvani BH pukovi zadnjeg mirnodopskog sastava u vrijeme Austro-ugarske su bili:

BH1 - regrutni centar u Sarajevu
BH2 - regrutni centar u Banja Luci
BH3 - regrutni centar u Tuzli i
BH4 - regrutni centar u Mostaru[2]

1 Wikipedija, Prosta enciklopedija, *Projekti*, Prvi svjetski rat.
2 Imamović, Enver (1999), *Historija bosanske vojske*, Sarajevo, str.: 288-291.

DRAFT

U Bosni i Hercegovini vojna obaveza je bila uvedena sa privremenim zakonom o općoj vojnoj obavezi, takozvanim "Vojnim zakonom" donesenim 4. septembra 1881. godine. Već slijedeće godine, 1882., oblikovale su se prve čete BH, a godine 1885. su osnovali već samostalne pješadijske bataljone. Tek 1894. godine osnovana su spomenuta četiri BH puka, s po tri bataljona, a kasnije (oktobra 1902. godine) još i samostalni bosanskohercegovski lovački bataljon *(K. u. K. Bosnisch-herzegowinisches Feldjagerbatallion)*. U toku I. svjetskog rata njihov broj se povećao na osam. Bosanskohercegovački pukovi i bataljoni su bili u biti "austro-ugarska kolonijalna vojska". Važili su za elitne jedinice, posebno upotrebljive na planinskom terenu. Bili su opremljeni i naoružani kao obična austro-ugarska pješadija, ali su vojnici imali propisano nositi fes, a časnici su mogli izabrati između fesa ili obične oficirske kape. Pošto je među vojnicima bio znatan broj muslimana, jedinice su pored katoličkih i pravoslavnih svećenika imale i *mujezine*[3].

Vojnici BiH pukova su na početku nosili svijetloplave turske *čakšire*, široke hlače, koje su dostizale do koljena, i isto tako svijetloplave dokoljenke. Na glavi su imali *crveni fes*. U početku su se sa njim pokrivali samo muslimanski vojnici, a kasnije svi pripadnici bosanskohercegovačkih jedinica, samo časnici su mogli izabrati između kape ili fesa. Kasnije su i plavu kićanku na fesu zamijenili sa crnom. Za službu i vježbanje su nosili hlače od čvrstog platna. Svaki vojni novak je dobio tradicionalnu bošnjačku odoru *dolamu*. To je kratak, podložen zimski kaput, rukavice bez prstiju, dvije košulje, donje rublje, jedan par drvenih papuča i dva para cipela. Pored manjeg ruksaka od teleće kože i jute vojnik je imao još i ruksak za municiju, kojeg je nosio ispod prijašnjeg. Njegovu opremu su dopunjavali još pribor za kuhanje, *menaška,* čutura sa kožnom presvlakom i vreća za kruh. Na početku Prvog svjetskog rata zelenosiva boja **(Feldgrau)** je postala karakteristična za vojnu odjeću bosanskohercegovačkih jedinica i takve boje je postao i fes.[4] Očuvana je fotografija nepoznatog autora, na kojoj vidimo fesove na glavama vojnika Drugog bosanskohercegovačkog pješadijskog puka, BH2 odnosno BHIR2. U austrijskom mjestu Gracu još danas na njih podsjeća Zweierbosniakengasse.[5] Prikazuje ih također i fotografija njemačkih vojnika i časnika 35. njemačkog bataljona.[6]

3 Imami BH pukova su bili: BH1: Hafiz Abdullah ef. Kurbegović, koji je nastupio na službu 1.10.1904, BH2: Sali ef. Atifović, koji je nastupio na službu 1.6.1909, BH3: Hafiz Ibrahim ef. Jahić, koji je nastupio na službu 1.6.1909. i BH4: Hašim ef. Dževanović, koji je na službu nastupio 1.3.1902. Riječ Mujezin (također mujazin) je hadži od njegov pomoćnik, koji sa mošejskog minareta pozivaju muslimanske vjernike ka molitvi odnosno ka *salatu*. U literaturi se pojavljuje i riječ imam, koja znači osobu, koja vodi molitve u mošejama.

4 Avsenak Vinko (2006), Revija »Na fronti«, *Društvo Soška fronta Nova Gorica*, broj 4, novembar 2006, str. 45-50.

5 Werner Schachinger, Bošnjaci dolaze 1879-1918, Elitne trupe u K. und K. armiji, Lovran 1996.

6 Fotografija nepoznatog autora - fesovi na glavama njemačkih vojnika i časnika. Vir: Vasja Klavora, Plavi križ, Celovec - Ljubljana - Beč 2000.

Nekad su nosili *fesove* i drugi austro-ugarski vojnici kako je vidljivo iz već spomenute fotografije.[7] U biti radilo se o vojnoj taktici, jer su Bošnjaci branili Rombon, a pred zadnjom 12. bitkom su ih na Rombonu iznad Bovca zamijenili Austrijanci i Slovenci i zato su i njima nataknuli *fesove*, da Talijani ne bi opazili zamjenu vojnika, koje su premjestili u dolinu Koritnice. Talijani su se naime Bošnjaka mnogo više bojali. Sa novim jedinicama je ostao samo *mujezin*, koji u islamu poziva na molitvu, te je Talijane pet puta na dan upozoravao, da su Bošnjaci još uvijek na položajima.[8]

Treba još spomenuti spomenik braniocima gore Rombon u Bovškoj kotlini, palim austro-ugarskim i njemačkim vojnicima u naselju Log pod Mangartom. Pored neimenovanog gorskog strijelca vidimo također i vojnika sa fesom iz Četvrtog bosanskohercegovačkog pješadijskog puka.[9]

Austro-Ugarska je poštovala običaje svojih vojnika. Tako su Bošnjaci petkom imali slobodan dan, da bi mogli učestvovati na najznačajnijoj sedmičnoj molitvi (*džuma namaz*), a kod *Ramazanskog bajrama* su imali tri slobodna dana, a uz *Kurban*-bajram čak četiri. Također imali su svoju kuhinju, jer nisu upotrebljavali svinjsko meso i mast. Svaki vojni odjeljak je imao svog imama i prostor za molitvu, ako u blizini nije bilo džamije ili prostora za molitve. Čak je i prisega bila prilagođena vjerskim propisima: sa Ku'ranom i sa fesom na glavi. Sa zakonom iz 1908. godine odlučeno je da se pali u boju pokopavaju kao *šehidi*.[10]

U vrijeme Prvog svjetskog rata su u Posočju u selu Log pod Mangartom Bošnjaci čak imali i džamiju,[11] koju su izgradili vojnici Četvrtog bosansko-hercegovačkog puka (BH4 odnosno BHIR4),[12] koji su došli u dolinu Koritnice u martu 1916. godine. Kada je džamija dovršena nije poznato. Možemo samo naslućivati, da su je vjerskim namjenama posvetili tek u 1917. godini. Izrađena je od drveta tako, da su na drvenu konstrukciju za stijene i za minaret dodali daske, a kupolu i šiljak minareta su pokrili sa krovnom ljepenkom i sve to obojili krečom. Predvorje, *harem,* je bilo drveno i rezbareno. Isto tako je bila ukrašena i ograda na minaretu. Zemljište je bilo nasuto, poduprto sa kamenim potpornim zidom i opasano ogradom. Kada su nakon proboja kod Kobarida otišli iz krajeva uz Soču - puk BH4 je bio premješten na Krnsko pogorje - džamija je ostala bez namjene i prepuštena propadanju.[13] Spominje se još i džamija u Sv. Luciji - danas je to Most na Soči, ali o njoj nema konkretnih podataka, pa ni da li je uopće postojala. Zato

7 Vasja Klavora, Plavi križ, Celovec - Ljubljana - Dunaj 2000.

8 Janez Mesesnel, Soška fronta, Ljubljana 1987, p. 252.

9 David Erik Pipan, Spomenik hrabrim braniteljima Rombona, Na fronti: revija za vojnu historiju 2., Nova Gorica 2003.

10 Imamović Enver (1999), Historija bosanske vojske, Sarajev, str. 288-291.

11 Džamiju su nakon Prvog svjetskog rata porušili Talijani.

12 Tjedne slike, br. 52, godina IV, Ljubljana 26.12.1917.

13 Vinko Avsenak, Mošeja u Logu pod Mangartom, Na fronti, revija za ratnu historiju br. 4, Nova Gorica, 2006, str. 45-50.

se pretpostavlja da su u tom kraju boravili vojnici iz lovačkog bataljona BH6 i da su molili u *mesdžidu,* to je džamija, odnosno prostor za molitve, bez minareta.[14]

Najviše podataka se očuvalo o sastavu puka BH4, s regrutnim centrom u Mostaru, koji je djelovao na Tolminskom bojištu, a sastavljen je bio od 95 % Bošnjaka i 5% ostalih. Vojnici su bili Bošnjaci, dok su časnici bili po pravilu Austrijanci, Nijemci, Slovenci, Česi, Hrvati, Mađari itd. Rijetko se događalo da je zapovjedni kadar bio iz redova Bošnjaka ili Srba. U spomenutom bataljonu je bilo također mnogo katolika, s obzirom da je regrutni centar spomenuti bataljon imao u Mostaru.[15]

Sjećanja na Bošnjake u Prvom svjetskom ratu u dolini rijeke Soče

1. Vojno groblje u Logu pod Mangartom

U Logu pod Mangartom je i vojno groblje, gdje su prvog Bošnjaka pokopali 24. septembra 1915. godine, a zadnjega 11. novembra 1917. godine. Na groblju je sahranjeno najviše pripadnika puka BH4, a među njima su i drugi pali borci iz cijele Austrije. U spisku koji slijedi prvi broj predstavlja broj groba ili mezara, a datum na kraju je datum smrti.

Br. groba	Ime i prezime, mjesto rođenja	Datum smrti
117	Ahmed Zeljkovič, B. h. 4, rođen u općini Glamoč	25.09.1915
202	Avdo Čolaković B. h. 4/4, Stolac	14.04.1916
203	Salko Čupina B. h. 4/4, Nevesinje	16.04.1916
215	Husein Jasić B. h. 4, Livno	26.04.1915
229	Bećir Prdavac B. h. 4, Mostar	07.05.1916
230	Abid Čolić B. h. 4, Županjac	04.05.1916
239	Ferhat Lukavac B. h. 4/3, Nevesinje	12.05.1916
243	Hamid Gakić B. h., Stolac	10.05.1916
249	Alija Ljubović B. h. 4/1, Stolac	12.05.1916
251	Avdo Hebibović B. h. 4	16.05.1916
252	Juso Klepo B. h.4, Konjic	17.05.1916
253	Ismer Krilić B. h. 4, Županjac	17.05.1916
260	Muharem Šupa B. h. 4	25.05.1916
267	Ahmed Kazazić B. h.	07.06.1916
294	Dervo Jazić/Kozć B. h. 4	07.06.1916
300	Ahmet Rizvanović B. H. 4/5 K, Konjic	10.08.1916

14 Mag. Ahmed Pašić, Bošnjaci na Sočanskom frontu, Karakteristike i posebnosti Bošnjaka, str. 95-102, Jesenice 2007.

15 Imamović Enver (1999). *Historija bosanske vojske*, Sarajevo, str. 288-291.

ARHIV DANIK

302	Ibro Vidimlić B. h. 4/6K, Glamoč	13.08.1916
303	Alija Voloder B. h. 4/3K, Mostar	13.08.1916
305	Suljo Skender B. h. 4/1K, Prozor	15.08.1916
306	Mustava Popo B. h. 4/1K, Mostar	19.08.1916
309	Latif Habibija B. h. 4, Konjic	26.08.1916
312	Mujo Zerdo B. h. 4/4K, Trebinje	28-08.1916
323	Omer Omanović B. h. 4/3K, Mostar	13.09.1916
324	Mujo Pašić B. h. 4/3K, Stolac	13.09.1916
325	Osman Liže B. h. 4/3K, Stolac	13.09.1916
326	Ibro Brkan B. h. 4, Mostar	13.09.1916
327	Hasan Đukić B. h. 4/3K, Mostar	13.09.1916
351	Ramiz Velagić B. h. 4/1K, Prozor	16.09.1916
352	Osman Isić B. h. 4/2K, Gacko	18.09.1916
354	Desetar Ibro Balić B. h. 4/2K, Prozor	17.09.1916
355	Muharem Dulić B. h. 4/2K, Ljubuški	17.09.1916
355	Desetar Hamdija Kreso B. h. 4/1K, Bileća	16.09.1916
356	Zajko Plačo B. h. 4/5, Donji Vakuf	16.09.1916
360	Omer Zuko B. h. 4/5K, Stolac	16.09.1916
360	Mujo Bajgorić B. h 4/5K, Mostar	16.09.1916
361	Durak Ćosić B. h 4/5K	16.09.1916
374	Desetar Alija Bozalija B. h. 4/4K, Gacko	16.09.1916
374	Mujo Bjelovac B. h 4, Stolac	16.09.1916
375	Avgo Goleš B. h. 4/1K, Nevesinje	16.09.1916
375	Imšir Halak B. h. 4/4K, Glamoč	16.09.1916
376	Hasan Đogić B. h 4/1K, Konjic	16.09.1916
379	Muše Tukar B. h. 4/2K, Bugojno	27.09.1916
384	Ahmed Kosić B. h. 4/6K, Konjice	09.10.1916
385	Alija Sabljić B. h. F. J. B. 8, Stolac	09.10.1916
385	Hamid Barić B. h. F. J. B. 8, duvno	09.10.1916
386	Hamid Barić B. h. F. J. B. 8, Duvno	09.10.1916
391	Desetar Salko GAbela B. h. 4, Konjic	11.10.1916
403	Halil Krujičević B. h. 4/5K, Ljubuški	14.10.1915
404	Ahmed Sarajlić B. h. 4/K, Bugojno	11.10.1916
408	Šunje Ramiz B. h. 4/23 K, Mostar	04.10.1916
413	Ibro Kulašin B. h. 4/K, Donji Vakuf	27.11.1916
414	Salko Pezić B. h. 4/2M, Mostar	07.12.19116
415	Ibro Rakinić B. h. 4/19M, Stolac	08.12.1916
417	Selim Dakalić B. h. 4/MGA5, Zvornik	11.12.1916
419	Mujo Ratkušić B. h. 4/17M, Stolac	12.12.1916

DRIVEK PRIVEK

423	Osman Dedić B. h. 4/MGA3, Gornji Vakuf	08.01.1917
424	Hamid Isić B. h. 4/2K, Mostar	08.01.1917
430	Latif Berbić / Hodžić B. h. 1, Visoko	19.01.1917
430	Hasan Pračić B. h. 4/4K, Prozor	10.01.1917
431	Mustafa Nesimović B. h. 4/5K, Ljubuški	19.01.1917
435	Suljo Obradović B. h. 4/15K, Stolac	20.01.1917
435	Hakija Smajić B. h. 4/2K, Nevesinje	29.01.1917
437	Šaban Hajdarević B. h. 4/2K, Stolac	03.02.1917
437	Agan Dedić B. h. 4/6K, Prusac	07.02.1917
440	Redžo Ramić B. h. 4/20K, Glamoč	07.02.1917
440	Mujo Drmalija B. h. 1, Kladanj	07.02.1917
442	Hasan Kovačević B. h. 4/22M, Konjic	10.02.1917
442	Ahmet Englenović B. H. 4/8K, Mostar	16.02.1917
443	Ibro Hajdarovac B. h. 4/18K, Maglaj	25.02.1917
443	Ramo Masleša B. h. 4/26M, Mostar	17.02.1917
451	Alija Ramić B. h. 4/23K, Trebinje	28.03.1917
451	Huso Miletić B. h. 4/7K, Konjic	01.04.1917
456	Ćamil Smajić B. h. 4/6K, Konjic	04.04.1917
456	Ahmet Mujanović B. h. 4/20 K, Maglaj	04.04.1917
457	Osman Puzić B. h. 4/20K, Mostar	06.04.1917
457	Mujo Poljaković B. h. 1, Trnovo, Sarajevo	06.04.1917
458	Abid Hadžić B. h. 1, Visoko	09.04.1917
458	Salko Hodžić B. h. 1,Ldst.B. 40, Ustikolina, Fona	09.04.1917
458	Bajro Mehičić B. h. 1, Ldst. B 40, Bjelašnica, Sarajevo	09.04.1917
458	Mujo Mujičić B. h. 1, Ldst. B. 40	09.04.1917
458	Hasan Kulenović B. h. 1, Ldst. B. 40, Kulen Vakuf, Bosanski Petrovac	09.04.1917
462	Mujo Sejfija B. h. 4/20K, Donji Vakuf	06.04.1917
462	Mehmed Silajdžija B. h. 4/8K, Prusac, Donji Vakuf	12.04.1917
463	Salko Pajić B. h. 4/20K, Mostar	06.04.1917
467	Salih Delić B. H. 4/17K, Maglaj	24.04.1917
467	Mumin Marić B. h. 4/7K, Mostar	19.04.1917
482	Ahmed Kaltak B. h. 4/6K, Prozor	14.06.1917
491	Sabro Handan B. h. 4/24K,Sarajevo	16.07.1917
493	Bećir Helib G. h. 4/6K, Gacko	16.07.1917
405	Suljo Omanović B. h. 4/6K, Mostar	24.07.1917
504	Derviš Durak B. h. 4, Livno	13.08.1917
509	Salih Šehović B. h. 4/1K, Trebinje	20.08.1917
510	Ahmed Džina B. h. 4, Konjic	21.08.1917
510	Hamid Glamuškić B. h. 4, Prozor	21.08.1917

DRUGI DIO

512	Mehmed Mehinović B. h. 2, Gračanica	23.08.1917
512	Salko Ulaković B. h. 4/3K, Mostar	23.08.1917
524	Hasan Muminović B. h. 4/14K, Kladanj	04.10.1917
560	Hamdija Spahić B. h. 3, Tešanj	31.10.1917
575	Rašid Gonibegović FKR27, Šipovo, Jajce	11.11.1917

Spisak pokopanih na vojnom groblju u Logu pod Mangartom je napravio Lovro Galić.[16]

2. Muzejska zbirka 4. bosanskohercegovački puk

U Bovcu je amaterski skupljač Miloš Domevšček, na adresi Brdo 53, otvorio osobno uređenu muzejsku zbirku, gdje je izloženo više od 700 predmeta, među kojima i mnogo slika iz života vojnika u Prvom svjetskom ratu, iz proboja 12. ofanzive i ratovanja zimi, kada je u tim krajevima bilo mnogo snijega. Zbirku je nazvao: "Mali muzej Soške fronte, 4. bosanskohercegovački puk". U muzeju čuva bošnjačke značke, fes, buzdovan, lančiće, križeve, itd.[17] U slobodno vrijeme nastupa kao bošnjački vojnik na godišnjim igrama, koje u sjećanje na I. svjetski rat priređuju na tvrđavi Kluže.

3. Kofranekov spomenik braniocima Rombona na vojnom groblju u Logu pod Mangartom. Spomenik je bio postavljen palim vojnicima 1917. godine sa natpisom "*Dem Andenken der Tapferen Verteidiger des Rombon und der in den Kämpfen im Flitscher Bechen heldenmvetig gefallenen Soldaten*". Spomenik predstavlja austrijskog lovca (karakteristična kapica sa štitom) i bošnjačkog infanteristu (široke hlače i fes) - branioca tvrdokornog Rombona.[18]
4. Ploče sa imenima palih u crkvici na Javorci.
5. Brojni natpisi i ploče na stijenama i kamenima.
6. Uklesan fes u selu Lepena.
7. Stari bošnjački grb uz Soču kod sela Kal Koritnica.

Mag. Ahmed Pašić

Mag. Pašić je napisao knjigu o ulozi Bošnjaka na sočanskom frontu, na jednom od najznačajnijih i najkrvavijih frontova u Prvom svjetskom ratu, 1914.-1918. godine. Prve podatke o hrabrosti bošnjačkih vojnika je dobio u reviji "Naša obrana" i potom počeo planski skupljati podatke na tu temu, koje je objavio u

16 Mag. Ahmed Pašić, Bošnjaci na Sočanskom frontu, 52. Vojno groblje u Logu pod Mangartom. Jesenice 2007.

17 E-mail: domevek.milo@siol.net; http://prohereditate.com/sl/museum/C0004/

18 Izradio ga je češki kipar - vojnik Ladislav Kofranek iz Praga, zapis o autoru je na hrbtnoj strani spomenika.

ARHIVEK

knjizi sa naslovom "Bošnjaci na Sočanskom frontu", koja je izašla 2007. godine u Jesenicama. Knjiga je bila predstavljena u prostorijama Kulturnog društva Bošnjaka "Biser" u Jesenicama, na kojoj je učestvovao i *muftija* Islamske zajednice u Sloveniji Nedžad Grabus. Tom prilikom je rekao: "*da je fronta na Soči početak prisutnosti muslimana i islama u Sloveniji i dio zajedničke historije Slovenaca i Bošnjaka, koja može doprinositi ka današnjem suživotu među Slovencima i Bošnjacima te njihovim vjerama u Sloveniji. Islamska zajednica će i dalje sudjelovati također i kod uređivanja grobova Bošnjaka, koji su u toku Prvog svjetskog rata pali u Sloveniji*"[19]. "*Svjedočenja učesnika borbi na sočanskom frontu i očuvani dokumenti ukazuju, da su Bošnjaci bili odlični vojnici, koji su nosili tradicionalna bošnjačka pokrivala, fesove. A posebno izvrsno su se znali boriti sa buzdovanima. To je bio sa čavlima okovan drveni malj. Zapovjednici su im davali najteže zadatke. Zbog hrabrosti i spretnosti u vojnim vještinama su bili strah i trepet Talijana. Zato su se sa fesovima često pokrivali i vojnici drugih jedinica*", rekao je na predstavljanju knjige autor. Dalje je na predstavljanju izjavio: "*Bošnjake su na frontu pratila četiri sveštenika imama, a u jesen 1916. godine su Bošnjaci iz Hercegovine izgradili u Logu pod Mangartom i drvenu džamiju.* Bošnjaci su se borili do kraja rata, također i u znamenitoj 12. ofanzivi, oktobra 1917. godine, u kojoj su austrijska i njemačka vojska potjerale Talijane do rijeke Piave. Mnogo Bošnjaka je na Sočanskom frontu ubijeno, ranjeno ili zarobljeno. Poginuli su pokopani na vojnim grobljima u Posočju, neki sa imenima, drugi bez, u zajedničkim grobnicama. Tačan broj palih i stradalih Bošnjaka zbog gladi, hladnoće i lavina nije poznat. Ovo je prva knjiga o Bošnjacima na Sočanskom frontu na slovenskom jeziku. Autor spomenute knjige će još i dalje istraživati sudjelovanje Bošnjaka na Sočanskom frontu i osvjetljavati događaje koji su bili neposredno povezani sa Bošnjacima. Ime Bošnjak je u Prvom svjetskom ratu označavalo sve pripadnike bosanskohercegovačkih jedinica u austro-ugarskoj vojsci: muslimane, pravoslavne, katolike i Židove.

Elez Dervišević

Iz knjige Eleza Derviševića smo, kao zanimljivost, uzeli slijedeću priču koja se dogodila na Sočanskom frontu sa 11-godišnjim Elezom Derviševićem, rodom iz okolice Bijeljine. Borio se u Prvom bataljonu 91. puka. Imao je 11 godina, te je bio najmlađi vojnik – učesnik Prvog svjetskog rata. Elez je bio sin bogatog trgovca Sulejman-age Derviševića. Kada je počeo I. svjetski rat i kada je Italija najavila rat Austro-Ugarskoj mladog Eleza su koristili kao "vodiča" koji je poveo tamošnje zaštitne jedinice (I. bataljon pješadijskog puka št. 91) preko

19 http://www.gorenjskiglas.si/novice/priloga_jeseniske_novice/index.php?action=clanek&id=8096

Save i Slavonije do ukrcavanja bataljona na vlak. Ali na vlaku se našao i Elez i tako je postao vojnik i otputovao na frontu. Na početku nije bio na bojištu, nego u kuhinji. Jednom ga je zapovjednik mitraljezaca uzeo sa sobom u akciju, da bi vidio kako su Bošnjaci iz puka BH3 pobijedili Talijane u bici. Još isti dan je postao stražar i u istoj noći sa zapovjednikom uhvatio tri talijanska vojnika, koji su pokušali prebjeći na austrijsku stranu. Slijedila je nagrada i sa 14 godina je postao desetar i najmlađi desetar u austro-ugarskoj vojsci. Borio se u Krnskom gorju. Privukao je veliku pozornost nadvojvotkinje Isabelle. Dodijelili su mu osobnog imama iz vojarne Rossauer koji ga je učio o islamskim običajima.[20] U vrijeme ratovanja je obolio (ili je bio ranjen) i doveden u vojnu bolnicu br. 1.[21] Sama nadvojvotkinja Isabella ga je posjećivala i uzela pod svoju zaštitu. Upisali su ga u kadetsku službu u Bratislavi, koju je i uspješno završio. Zanimljiv je i događaj, kada je bugarski kralj Ferdinand posjetio austrijskog cara Karla i kada je ugledao malog Eleza sa fesom na glavi pitao ga je "*Jesi li ti Turčin?*". Kao iz topa mu je odgovorio: "*Ne, jaz sam Austrijanac, jaz sam Bošnjak!!!*"[22] Očuvana je i fotografija mladog Eleza kao vojnika.[23] Kasnije je Elez Dervišević otišao u Siriju, gdje je dobio čin majora u rezervi, gdje je umro i gdje je i pokopan. (rođen 1902, umro 1990.).

Bošnjake je opisivao i Pero Blašković, komandant IV. bataljona puka BH3 iz Tuzle. On kaže: "*O svojim vrlim vojnicima, Bošnjacima moram reći, da su bili među najboljim vojnicima na svijetu. U životu me je pratila sreća. Nevjerojatno je, da sam preživio brojne bitke i bojišta , a još veća sreća je, da sam bio uvijek u istoj jedinici. Uvijek sam se borio sa istim momcima iz puka BH3 (tuzlanska regija), koji su bili dobri, hrabri i disciplinirani. Mojim zapisima želim ostaviti skroman spomenik vojnicima bosanske treće, sa kojima sam vidio malo dobrog, a mnogo zla. Bošnjaci su bili tihi i dijelom zatvoreni u sebe, ali u boju su bili veseli, glasni, temperamentni i živi. Uvijek su me podsjećali na dobru djecu. Svog zapovjednika uvijek slušaju, nikada ga ne napuste te su mu neizmjerno poslušni*".[24]

Društvo bosanskohercegovačkih studenata BH4

U Sloveniji je u znak sjećanja na 4. BH puk jedan period radilo istoimeno Društvo bosanskohercegovačkih studenata, koje više ne postoji. Doduše, nisu imali nešto previše zajedničkog sa pukom BH4.

20 Imamović, dr. Enver (1999), Historija bosanske vojske, str. 298-301.

21 Danas je to dio stare opće bolnice u 9. okrožju, Van-Swieten-Gasse.

22 Mag. Ahmed Pašić, Bošnjaki na Sočanski fronti, str. 100, Jesenice 2007.

23 Fotografija neznanega avtorja, na kateri vidimo fes na glasi avstro-ogrskega vojaka Eleza Derviševića. Vir: Werner Schachinger, Bošnjaci dolaze 1879. - 1918. Elitne trupe u K. und K. armiji, Lovran 1996.

24 Blašković, Pero (2000). Sa Bošnjacima u svjetskom ratu.

Zaključak

Zainteresirali smo se i u arhivima u Beču kakva je dostupnost za podatke iz I. svjetskog rata. Dobili smo odgovor da imaju veliku količinu građe koja nije obrađena i nije u računarskom obliku. Podatke o vojnicima i njihovom učešću u Prvom svjetskom ratu ćete pretpostavljamo dobiti u Vojnom arhivu u Beču, Österreichisches Staatarchives, Kriegsarchiv, Nottendorfer Gasse 2, A-1030 Wien (Tel.: +43-1-79540-452, Fax: +43-1-79540-109, E-Mail: kapost@oesta.gv.at). Podaci o palim, ranjenim i nestalim austro-ugarskim oficirima i vojnicima u Prvom svjetskom ratu se traže u tzv. Die Verlustlisten (VL), koji su uređeni po regimentama i godištima. Obim i vrsta građe Kriegsarchiv-a može se pogledati na njihovoj internetnoj stranici pod naslovom: http://www.oesta.gv.at/deu_tit.htm. U štampanom obliku, a nepotpuni su Spiskovi, liste palih ranjenih i nestalih oficira i vojnika u Prvom svjetskom ratu, koji su obično vezani u knjige, te ih je izdao Gemeinsames Zentralnachweisebureau. Ti izvještaji sa spiskovima oficira i vojnika su izlazili svakih 14 dana, sedmično, a u slučaju velikih bitaka čak svaka dva dana. Podatke o austro-ugarskim oficirima i vojnicima koji su se borili na južnom bojištu dobili bi i u građi Ministarstva za vjere Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca; to Ministarstvo je bilo naime zaduženo za grobove i groblja palih u I. svjetskom ratu na području nekadašnje Jugoslavije, sa iznimkom Sev. Primorske i vlastitih palih izvan njenih granica. Ti podaci se nalaze u fondu AJ 69, Ministarstvo vjera Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, kojeg čuva Arhiv Jugoslavije, Vase Pelagića 33,11000 Beograd, Srbija (tel: +381 11 3690-252, 3690-253, 3690-261, 3690-262; fax: +381 11 3066-635; arhivyu@arhivyu.rs).

Summary

The paper gives an overview of the organizational structure of the Austro-Hungarian army and the role that Bosniaks played in it. Bosniak regiments within Austro-Hungarian army are discussed, particularly the BH4 regiment which had its seat in Bosnia and was active during WW I on the Soča front. Authors provide descriptions of the Bosniak uniforms and their military life and also draw attention to the monuments that remain silent witnesses of a great many Bosniaks who lost their lives on the Soča front, such as the Military cemetery in Log pod Mangartom, museum collection of the 4th Bosnian-Herzegovinian regiment of Miloš Domevšček in Bovec, Kofranek's monument to defenders of the Mt. Rombon in Log pri Mangartu etc. A book by MA Ahmed Pašič "Bosniaks on the Soča Front" is mentioned as well. But it is the case of the 11-year-old

Elez Dervišević, the youngest WW I soldier, who was made famous through his involvement in the Soča front, that serves as the biggest point of interest. In memory of the Bosniaks who were killed on the Soča front, the Bosnian-Herzegovinian student association called BH4 was established, but it has ceased to operate.

Arhiv TK
DAZ TK

Dr. sc. Sead SELIMOVIĆ
Filozofski fakultet Univerziteta u Tuzli

ŠKOLSTVO U POLITIČKOJ DJELATNOSTI POSLANIKA IZ BOSNE I HERCEGOVINE U NARODNOJ SKUPŠTINI KRALJEVINE SRBA, HRVATA I SLOVENACA

Abstrakt: *U periodu 1918.-1929. godine školski sistem u Bosni i Hercegovini susretao se sa mnogobrojnim problemima: nedostatkom stručnih nastavnika, školskih zgrada, nastavnih sredstava, odsustvom djece sa nastave, pokušajem unifikacije nastavnih planova i programa, udžbenika, nacionalističkim djelovanjem u školama itd. Poslanici iz Bosne i Hercegovine u Narodnoj skupštini Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca tražili su da se takvo stanje promijeni. Međutim, oni u svojim zahtjevima nisu bili jedinstveni i nisu djelovali organizirano.*

Ključne riječi: *Školstvo, politička djelatnost, Bosna i Hercegovina, narodni poslanici, Kraljevina SHS/Jugoslavija, integralno jugoslavenstvo, nastavnici, nastavni planovi i programi, udžbenici.*

Uvod

Stvaranjem Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, prvog decembra 1918. godine, u istom su se državnom okviru našle zemlje koje su se do tada razvijale u ambijentu različitih kulturnih tradicija – srednjoevropske, mediteransko-romanske, islamske i pravoslavno-bizantske. Stupanj kulturne razvijenosti pojedinih zemalja pokazivao je osjetne razlike. U novom državnom okviru – unatoč autohtonosti nacinalnih struktura – postojala je tendencija unifikacije i stvaranja jedinstvenog jugoslavenskog kulturnog prostora, ponesena idejom jugoslavenskog zajedništva. Nakon uspostave Kraljevine SHS počinju se očitavati razlike u njihovom shvatanju ne samo nacionalnog i državnog, nego i kulturnog jedinstva. Neravnopravan politički položaj naroda u zajedničkoj državi manifestirao se i na kulturnom polju.[1]

Među onima koji su se zanosili stvaranjem jedinstvene kulture karakteristična je inicijativa za uvođenje jedinstvenog zajedničkog pisma (latinica) i ekavice kao osnove zajedničkog književnog jezika. Tu su inicijativu prihvatili, između

1 Više o tome vidi: Hrvoje Matković, *Povijest Jugoslavije (1918-1991): Hrvatski pogled*, Zagreb 1998, str. 215-230.

ARHIV TK

ostalih, Miroslav Krleža, Antun Branko Šimić, Tin Ujević, itd., što potvrđuju njihovi tekstovi nastali u prvom desetljeću postojanja jugoslavenske države, ali od toga odustaju nakon šestojanuarske diktature. S tom praksom nastavio je mali dio srpskih intelektualaca, ponajviše oni koji su rođeni i djelovali izvan Srbije (naročito u Vojvodini i Bosni i Hercegovini). Oni su pokretali časopise u kojima su pokušali afirmirati "novi jugoslavenski nacionalizam".

Nove vlasti koristile su sva sredstva šireći ideju "integralnog jugoslavenstva". Važno mjesto u ostvarivanju postavljenih ciljeva imalo je školstvo. U nastavnim planovima i programima kao i u drugim oblicima rada uklanjani su oni dijelovi koji su neposredno odražavali odgojne ciljeve ranijega austrougarskog režima. Izvršene su korekture u grupi nacionalnih predmeta (historija, geografija, srpski ili hrvatski jezik) tako što je akcenat stavljen na historiju i geografiju Srba, Hrvata i Slovenaca, a za školsku lektiru su propisana djela iz srpske, hrvatske ili slovenačke književnosti. Sve ono što je u nastavnim planovima i programima isticalo i veličalo Habzburšku dinastiju, zamijenjeno je veličanjem i odanošću dinastiji Karađorđevića. Ciljevi i zadaci pojedinih predmeta određivani su u skladu sa interesima postojeće političke elite. Posebnu pažnju trebalo je posvetiti "razvijanju i njegovanju građanske svijesti, ljubavi i dužnosti prema domovini i vladarevoj kući." Važno mjesto u širenju ideje integralnog jugoslavenstva imali su nastavnici koji su morali da odgovaraju "duhu vremena'', ali i udžbenici koji su bili strogo kontrolirani od vladajućih krugova jugoslavenske države.

Školstvo u političkoj djelatnosti narodnih poslanika iz Bosne i Hercegovine

Prva zajednička država južnoslavenskih naroda našla se u situaciji različite privredne razvijenosti pojedinih područja, neriješenih političkih i socijalnih pitanja, a bila je suočena i sa velikom kulturnom zaostalošću stanovništva. Pismenost i školstvo kao osnovni preduvjet i generator razvoja svakoga društva bili su na vrlo niskome stupnju. Bosna i Hercegovina je imala nerazvijenu i neravnomjernu mrežu osnovnih škola, te visok procenat nepismenoga stanovništva.[2] Uzroci takvoga stanja su mnogobrojni: naslijeđeno stanje iz

2 Po podacima koje su u novinama iznosili predstavnici Vlade, u Bosni i Hercegovini je na dan ujedinjenja, 1. decembra 1918. godine, bilo 320 osnovnih škola. Njih je pohađala jedna desetina za školu dorasle djece. Od ukupnoga broja stanovništva bilo je 87% nepismenih iznad sedme godine života. "Osnovne škole u Bosni i Hercegovini'', *Narodno jedinstvo*, br. 255, Sarajevo, ponedjeljak 12. decembra 1921, str. 1; *Narodno jedinstvo*, br. 256, Sarajevo, utorak 13. decembra 1921, str. 1. Na osnovu historijskih izvora prvoga reda utvrdili smo da je školske 1918/19. godine u Bosni i Hercegovini bilo 426 osnovnih škola. Arhiv Jugoslavije Beograd (dalje: AJ), *fond Ministarstva prosvete Kraljevine* SHS (dalje: *fond 66*), fascikl broj 2528, jedinica opisa broj 2326. *Statistički podaci o nastavi u Bosni i Hercegovini za školsku godinu 1918/1919. i 1919/1920.* Sarajevo, 21. maja 1921. godine; Arhiv Bosne i Hercegovine Sarajevo (dalje: A BiH), *fond Zemaljske vlade Sarajevo 2* (dalje: *fond ZVS2*), kutija 46, šifra 67/120/29. *Izvještaj Zemaljske vlade o školstvu u Bosni i Hercegovini.* Sarajevo, 4. 6. 1919. godine.

prethodnoga perioda, nedovoljno ulaganje u školstvo, nerazvijena privreda, nedostatak svijesti o značaju školstva itd.

Nesporna je činjenica da školski sistem predstavlja za svaku državu i društvo jedan od najvažnijih segmenata. Zbog toga, vlasti nastoje da škole stave pod svoju kontrolu. Tako je bilo i u jugoslavenskoj državi između dva svjetska rata. Posebno su bile važne osnovne škole, te su organi vlasti nastojali da ih stave pod svoj utjecaj. Tako je Zemaljska vlada za Bosnu i Hercegovinu objavila naređenje Ministarstva prosvjete Kraljevine SHS koje se odnosi na kompetencije u oblasti školstva, a u kome je navedeno:

(...) Da se što bolje obezbijedi pravilno rešavanje školskih poslova, treba do definitivnog uređenja države a s njome i školske uprave, što se tiče opremanja školskih poslova postupiti ovako:
1. Sve poslove, koje je do sloma austro-ugarske države rešavala u svojoj nadležnosti Zemaljska vlada za Bosnu i Hercegovinu, neka ona rešava i dalje samostalno. Ali će mi vlada podnositi mesečne izveštaje o svim važnijim odlukama i poslovima koji su svršeni za to vreme.
2. Svi poslovi, koji su išli u kompetenciji zajedničkog Ministarstva Finansija, odjeljenja za Bosnu i Hercegovinu, neka se od sada podnose s izveštajem i predlogom na rešavanje Ministarstvu Prosvjete Kraljevstva Srba, Hrvata i Slovenaca.[3]

Tako je osnovno školstvo u Bosni i Hercegovini bilo u nadležnosti Zemaljske vlade u Sarajevu u čijem je sastavu bilo odjeljenje za prosvjetu. U kotarevima (srezovima) su radili referenti za prosvjetu koji su po naređenjima pretpostavljenih organa prikupljali i obrađivali razne podatke koji su se ticali školstva.

Koliki je značaj zauzimalo školstvo najbolje pokazuje činjenica da je ono imalo svoje mjesto i u prvome ustavu Kraljevine SHS. Član 16 Vidovdanskog ustava odredio je pitanje školstva na slijedeći način:

(...) Nastava je državna. U celoj zemlji nastava počiva na jednoj istoj osnovi, prilagođavajući se sredini kojoj se namenjuje. Sve škole moraju davati moralno vaspitanje i razvijati državljansku svest u duhu narodnog jedinstva i verske trpeljivosti. Osnovna je nastava, državna opšta i obavezna. Verska nastava daje se po želji roditelja, odnosno staralaca, podvojeno po veroispovestima, a u saglasnosti sa njihovim verskim načelima (...) Državna se nastava daje bez upisnine, školarine i drugih taksa (...).[4]

3 *Školski glasnik, školski službeni list Zemaljske vlade za Bosnu i Hercegovinu*, br. 14-15, Sarajevo 1919., str. 122. (dalje: *Školski glasnik za 1919. godinu*).

4 *Ustav Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca prihvaćen na Ustavotvornoj skupštini na Vidovdan dne 28. lipnja 1921,* Zagreb 1921., str. 8-9.

U cilju centralizacije države ukinuta je 1921. godine Zemaljska vlada za Bosnu i Hercegovinu, a formirana Pokrajinska uprava. Tako je nadležnost nad osnovnim školstvom bila u rukama ove institucije koja je u svome okviru imala "Prosvjetno odjeljenje Ministarstva prosvjete za Bosnu i Hercegovinu". Prosvjetno odjeljenje imalo je zadatak koordiniranja poslova sa oblastima, dok je Ministarstvo prosvjete zadržalo centralnu službu obrazovanja za cijelu zemlju. Od 1925. godine nadležnosti Ministarstva prosvjete – Odjeljenje za Bosnu i Hercegovinu su se proširile, tako da se ono od toga vremena staralo o kadrovskim pitanjima osnovnih škola, nastavnim planovima i programima itd.[5]

U Bosni i Hercegovini je bilo i primjera da roditelji nisu školovali djecu zato što nastavno lice nije pripadalo njihovoj vjeroispovijesti. Vrlo često su i političke stranke tražile od Ministarstva prosvjete da postavlja učitelje i upravnike škola iz reda "vlastitog naroda".[6]

Razlozi neravnomjernoga rasporeda učitelja u školama Bosne i Hercegovine su mnogobrojni. Međutim, Pokrajinska uprava za Bosnu i Hercegovinu je takvo stanje pravdala činjenicom da u ovoj zemlji ima 825.418 stanovnika pravoslavne, 612.137 muslimanske i 434.061 katoličke vjeroispovijesti, te da s obzirom na to ima 1.126 učitelja narodnih osnovnih škola koji pripadaju spomenutim konfesijama i da bi trebalo srazmjerno broju stanovnika da bude 497 učitelja pravoslavne, 368 muslimanske i 261 katoličke vjere. U praksi je bila sasvim drugačija situacija, tako da je bilo 464 učitelja pravoslavne, 148 muslimanske i 514 učitelja katoličke vjeroispovijesti. Pokrajinska uprava za Bosnu i Hercegovinu je smatrala da kod takvoga stanja nije bilo moguće poštovati konfesionalni ključ prilikom postavljanja učitelja. Također, Pokrajinska uprava za Bosnu i Hercegovinu je smatrala da je stanovništo Bosne i Hercegovine po gradovima većinom muslimanske i katoličke vjeroispovijesti dok je pravoslavno stanovništvo tek na trećem mjestu, jer je ono većinom bilo naseljeno po selima. Tako bi, kod postavljanja učitelja ukoliko bi se ispoštovao vjerski kriterij, pravoslavni učitelji po mišljenju Pokrajinske uprave za Bosnu i Hercegovinu, bili osuđeni da provode sav svoj radni vijek u školama koje su bile na selu, dok bi oni ostalih konfesija "uživali sve blagodati većih mjesta." Ali ipak Pokrajinska uprava se obavezala da će nastojati, ukoliko to okolnosti budu

5 Mitar Papić, *Školstvo u Bosni i Hercegovini (1918.-1941.),* Sarajevo 1984., str. 38. (dalje: M. Papić, *Školstvo u BiH*).

6 Tako je ogranak Jugoslovenske muslimanske organizacije (JMO) iz Kladnja tražio da u tome mjestu upravitelj škole bude musliman. To je pravdano činjenicom da je Kladanj mjesto u kome imaju samo četiri pravoslavne porodice i da je školsko područje pretežno nastanjeno muslimanskim stanovništvom. U školi je bilo ukupno 117 učenika, od toga 84 učenika islamske vjeroispovijesti, 21 pravoslavne i 12 učenika drugih konfesija. AJ, *fond 66,* fascikl broj 1303, jedinica opisa 1546. Telegram Jugoslovenske muslimanske organizacije Kladanj Ministarstvu za prosvetu i vere Beograd. Beograd, 11. 10. 1921. godine.

dozvoljavale, da postavlja učitelje iste konfesije koje je bila i većina njihovih učenika.[7]

Međutim, pravi razlozi "viška učitelja" pravoslavne vjere u gradovima leže u činjenici da su ti učitelji imali zadatak da provode politiku širenja ideje integralnog jugoslavenstva i da rade na slabljenju i eliminiranju nacionalnih, vjerskih, kulturnih, političkih i drugih identiteta koji su uneseni u zajedničku jugoslavensku državu.

Narodni poslanici iz Bosne i Hercegovine u skupštini Kraljevine SHS, vrlo često su tražili da se stanje u oblasti osnovnoga školstva popravi. Tako je narodni poslanik Džafer Kulenović 24. maja 1921. godine uputio dopis ministru prosvjete Kraljevine SHS u kome je tražio da se u Bihaćki okrug pošalje više nastavnika jer se neke škole zbog njihovog nedostatka zatvaraju. On je istakao:

(...) *Uslijed pomanjkanja nastavnika zatvoreno je u okrugu bihaćkom više pučkih škola, tako npr. u kotaru petrovačkom četiri, a u nekim mjestima, kao npr. u Kulen – Vakufu, predaje samo jedan učitelj, koji radi preopterećenosti poslom nije u stanju sva četiri razreda svaki dan poučavati, nego jednoga dana pohađaju školu prva dva razreda, a drugoga dana druga dva razreda i tako djeca, mjesto da idu u školu godišnje po 10 mjeseci, pohađaju istu samo po 5 mjeseci. Naprotiv u samome gradu Bihaću nalazi se – u koliko mi je poznato – 17 pučkih učitelja, koji vrlo lako svoju službu obavljaju predavajući neki od njih tek po 2 – 3 sata. Osim toga kod okružne oblasti u Bihaću zaposlena su u školskom odelenju 3 učitelja, a u koliko sam obavješten, do sada je taj posao obavljala samo jedna sila. Pitam stoga Gospodina Ministra: 1./ Kako opravdava, da se neke škole uslijed pomanjkanja nastavnika zatvaraju, u nekim opet, da se nalazi samo po jedan nastavnik, dok u nekima ima ih i previše? 2./ Misli li Gospodin Ministar shodno odrediti, da se takovim zloporabama stane već jednom na put, uvažujući pri tome, da su interesi opći jači od interesa i udobnosti pojedinaca?* [8]

Ministar prosvjete je, nakon što je od Zemaljske vlade u Sarajevu dobio relevantne podatke o školstvu u Bihaćkome okrugu, odgovorio na pitanje narodnoga poslanika Džafera Kulenovića 23. juna 1921. godine. U odgovoru je ministar istakao kako su učitelji u Bosni i Hercegovini "pravilno raspoređeni i da se o opštim interesima vodi računa na prvom mestu."[9]

Osim Džafera Kulenovića, i drugi narodni poslanici upućivali su poslanička pitanja ministru prosvjete vezana za školske prilike u Bosni i

7 AJ, *fond 66,* fascikl broj 1304, jedinica opisa 1546. Postavljanje učitelja-ca narodnih osnovnih škola u Bosni i Hercegovini s obzirom na konfesiju njihovu i učeničku. Beograd 9. juli 1923. godine.

8 AJ, *fond 66*, fascikl broj 1303, jedinica opisa 1546. *Interpelacija narodnog poslanika Džafera Kulenovića o zatvorenim školama u okrugu bihaćkom.* Sarajevo, 11. juna 1921. godine.

9 AJ, *fond 66*, fascikl broj 1303, jedinica opisa 1546. *Interpelacija narodnog poslanika Džafera Kulenovića o zatvorenim školama u okrugu bihaćkom.* Sarajevo, 11. juna 1921. godine.

Hercegovini. U toku 1922. godine svoje pismene zahtjeve ministru Svetozaru Pribičeviću uputili su Fehim Kurbegović[10], Hamzalija Ajanović[11], Toša Lazarević[12], Halid-beg Hrasnica[13], Hamid Kurbegović[14], Risto Đokić[15] i Husejn Alić[16]. Oni su tražili da se otvore ranije zatvorene osnovne škole, da se sagrade

10 Poslanik u Narodnoj skupštini Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca Fehim Kurbegović uputio je, 29. marta 1922. godine, pitanje ministru prosvjete koje se odnosi na gradnju školskih zgrada u selima Rakovčani (Prijedorski srez), Lukavica (Gračanički srez), Suhača (Bosanskonovski srez), Kreča (Fočanski srez) i Turija (Tuzlanski srez). Na postavljeno pitanje narodni poslanik je dobio odgovor u kome se ističe da mještani sela Rakovčana, Suhače i Kreče nisu tražili gradnju školskih zgrada, pa zbog toga ta sela nisu ni uvršćena u program gradnje školskih zgrada u Bosni i Hercegovini. Što se tiče školskih zgrada u Lukavici i Turiji, tu je stanje nešto drugačije. Za gradnju školskih zgrada u ovim mjestima dat je plan i predračun, a mještanima je bilo preporučeno da obezbijede materijal. Građu za školsku zgradu mještani su mogli odsjeći u državnoj šumi bez plaćanja takse. AJ, *fond 66,* fascikl broj 114, jedinica opisa 368. *Poslaničko pitanje Fehima Kurbegovića.* Beograd, 29. marta 1922. godine.

11 Narodni poslanik Hamzalija Ajanović uputio je 3. maja 1922. godine poslaničko pitanje u pisanoj formi ministru prosvjete i tražio da se otvori škola u selu Lišnji u Prnjavorskome srezu koja je zatvorena 1916. godine u vrijeme Prvoga svjetskog rata. Pokrajinska uprava je, na zahtjev ministra prosvjete, navela razloge zbog kojih ta škola nije radila. To su: mali broj djece i neuvjetna školska zgrada. Po mišljenju Pokrajinske uprave, školsku zgradu je trebalo da grade mještani toga sela, a ako nisu u mogućnosti, treba da traže pomoć od državnih institucija. AJ, *fond 66,* fascikl broj 114, jedinica opisa 368. *Poslaničko pitanje Hamzalije Ajanovića.* Beograd, 3. maja 1922. godine; Hamzalija Ajanović je, kroz poslaničko pitanje 26. maja 1922. godine, tražio od ministra prosvjete da se popravi ili sagradi nova školska zgrada u Miljanovcima u Tešanjskome srezu. Međutim, ni ovoga puta nije udovoljeno njegovome zahtjevu. U odgovoru na poslaničko pitanje piše da je zgrada osnovne škole u Miljanovcima sagrađena 1895. godine od slabijeg materijala, ali da je 1921. godine popravljena, tako da se nastava može nesmetano izvoditi. AJ, *fond 66,* fascikl broj 114, jedinica opisa 368. *Poslaničko pitanje Hamzalije Ajanovića.* Beograd, 26. maja 1922. godine.

12 Toša Lazarević je tražio gradnju školskih zgrada u Bosanskonovskome srezu. Poslanik je dobio odgovor da će se pristupiti gradnji kada se za to steknu uvjeti. AJ, *fond 66,* fascikl broj 114, jedinica opisa 368. *Poslaničko pitanje Toše Lazarevića.* Beograd, 15. juna 1922. godine.

13 Halid-beg Hrasnica je 19. oktobra 1922. zatražio da se u Turskim Janjarima (Bijeljinski srez) otvori škola i imenuje učitelj. Narodni poslanik je dobio odgovor da je škola otvorena i da je za rad u njoj imenovan učitelj Uzeir Berberović. Dekret kojim je on imenovan stalnim učiteljem u Turskim Janjarima potpisan je 7. oktobra 1922. godine. AJ, *fond 66,* fascikl broj 114, jedinica opisa 368. *Poslaničko pitanje Halid-bega Hrasnice.* Beograd, 19. oktobra 1922. godine.

14 Narodni poslanik Hamid Kurbegović tražio je 8. novembra 1922. godine da se otvori škola u Pruscu (Bugojanski srez). Međutim, njegovome zahtjevu nije udovoljeno. Razlog za to je nedostatak materijalnih sredstava. AJ, *fond 66,* fascikl broj 114, jedinica opisa 368. *Poslaničko pitanje Hamida Kurbegovića.* Beograd, 8. novembra 1922. godine.

15 Risto Đokić je 17. novembra zatražio od ministra prosvjete da mu odgovori šta je stvarni uzrok da se po seoskim osnovnim školama u Bosni i Hercegovini ne imenuju učitelji. Kao primjer, narodni poslanik je naveo sela u Bosanskopetrovačkome srezu. U odgovoru na postavljeno pitanje istaknuto je da u Bosni i Hercegovini nema dovoljno učitelja i da su školske zgrade neuvjetne za izvođenje nastave. AJ, *fond 66,* fascikl broj 114, jedinica opisa 368. *Poslaničko pitanje Riste Đokića.* Beograd, 17. novembra 1922. godine.

16 Narodni poslanik Husejn Alić je 27.novembra 1922. godine u svome poslaničkome pitanju tražio da se otvori osnovna škola u selu Hripavac (Ključki srez). Za potrebe te škole tražio je da se kupi gotova zgrada. U odgovoru na postavljeno pitanje istaknuto je da Sresko načelstvo u Ključu treba da podnese izvještaj o zgradi koja je namijenjena za školu. U izvještaju, prije svega, treba da bude plan kuće i finansijski plan utroška sredstava za adaptaciju i namještaj. Također je neophodno da i mještani Hripavca učestvuju sa određenim sredstvima kako bi škola bila što prije otvorena. AJ, *fond 66,* fascikl broj 114, jedinica opisa 368. *Poslaničko pitanje Husejna Alića.* Beograd, 27. novembra 1922. godine.

nove ili poprave postojeće školske zgrade i da se u osnovne škole, posebno seoske, imenuju stalni učitelji. Međutim, iz nadležnih državnih institucija je gotovo redovno dolazio odgovor kako država nema dovoljno sredstava za gradnju školskih zgrada ili adaptaciju postojećih, kako nema dovoljno učitelja itd. Vrlo često je isticano i kako mještani pojedinih sela treba da grade školske zgrade ličnim sredstvima. Činjenicu da u Bosni i Hecegovini nema dovoljno učitelja vlasti su opravdavale na više načina, posebno ističući naslijeđeno stanje. Tako su odgovorni u državnim institucijama opravdavali postojeće stanje u oblasti osnovnoga školstva i umanjivali svoju odgovornost.

U Bosni i Hercegovini je bilo i pojava da se okružne ili sreske političke vlasti miješaju u stručni rad učitelja. To je izazivalo oštre reakcije učitelja. Oni su reagirali i protestirali preko svojih strukovnih udruženja i od Pokrajinske uprave tražili zaštitu svoga digniteta.[17]

Bilo je i pojava da su narodni poslanici kroz poslanička pitanja negodovali zbog, po njihovome mišljenju, odnosa pojedinaca zaposlenih u državnim institucijama prema narodu iz kojega su oni potjecali. Tako je profesor Juraj Puljić 31. marta 1922. godine uputio ministru prosvjete pismo slijedeće sadržine:

(...) Kod školskog odelenja u Bosni i Hercegovini vidi se od dolaska g. Šćepana Grđića i njegova naslednika g. dr. Koste Krsmanovića u pravom smislu riječi nebratsko raspoloženje u najmanju ruku prema Hrvatima u opšte, a katolicima napose. Ovo držanje načelnika i prijašnjega, a osobito sadašnjega upravo je neprijateljsko raspoloženje i klevetničko držanje prema Hrvatima iz Bosne i Hercegovine.

Dnevna štampa donosi neko povjerljivo pismo kojega je upravio povjerljivo g. dr. Kosta Krsmanović pod broj 40 u Beograd i naziva Hrvate-katolike: 1. da su Marijine kongregacije klerikalna politička udruženja, koja moraju ostati svakako zabranjena; 2. da su katolici najnepouzdaniji elemenat, na koji se državna uprava ne može nikako osloniti, premda uživaju široku autonomiju i premda ih vlada pomaže.

17 Tako je načelstvo Tuzlanskoga okruga 28. februara 1922. godine uputilo akt svim sreskim načelstvima u kome se od njih traži da kontrolišu rad učitelja u narodnim osnovnim školama. Na ovaj akt reagiralo je Učiteljsko društvo Brčanskog sreza i preko Povjereništva Učiteljskoga društva za Bosnu i Hercegovinu u Sarajevu zatražilo od Pokrajinske uprave da spriječi naredbe sreskih i okružnih političkih vlasti koje nisu u njihovoj nadležnosti. Učitelji su istakli da pojedine naredbe "vrijeđaju osjećaje, poništuju autoritet i ponižuju učiteljstvo do običnog nevjernog sluge." Iz Učiteljskog društva su, također, istakli da učitelji ne mogu da dozvole da pojedini lokalni političari utvrđuju da li učitelj "vrši tačno i savjesno svoju dužnost." Pokrajinska uprava za Bosnu i Hercegovinu je reagirala na zahtjeve učitelja i načelstvu Tuzlanskog okruga uputila dopis u kome se, između ostaloga, ističe "da nadzor nad područnim školama u stručnom pravcu spada jedino u kompetenciju školskih nadzornih stručnih organa. ABiH, *fond Pokrajinske uprave za Bosnu i Hercegovinu* (dalje: *fond PU BiH*), Kutija 77, šifra 67/43/1. *Nadzor političkih vlasti nad stručnim radom nastavnika.* Sarajevo, 24. 7. 1922. godine.

DANIZIK

Ovako Vami podređeni načelnik školskog odelenja g. dr. Kosta Krsmanović kleveće Hrvate-katolike u Bosni i Hercegovini. Imajući ovo pred očima i smatrajući ovo klevetanjem hrvatskog katoličkog elementa u Bosni i Hercegovini, slobodan sam na Vas, Gospodine Ministre staviti ovo pitanje: 1. Je li Vam poznat ovaj klevetnik povjerljivi akt g. dr. Koste Krsmanovića, kojim se kleveću Hrvati-katolici u Bosni i Hercegovini. 2. Ako Vam je poznat ovaj akt, pitam Vas, Gospodine Ministre, kakovu ste kaznu odredili za g. dr. Kostu Krsmanovića radi nanesenih uvreda Hrvatima-katolicima Bosne i Hercegovine.[18]

U odgovoru na upit profesora Juraja Puljića ministar prosvjete je vrlo kratko odgovorio kako njegovi navodi jednostavno nisu tačni. Međutim, bez obzira na to ovo pismo izazvalo je različite reakcije. Kod jednoga broja učitelja bila je stvorena predstava o neobjektivnosti dr. Koste Krsmanovića i neprijateljskome raspoloženju prema Hrvatima u Bosni i Hercegovini.

Sam dr. Krsmanović je isticao kako u spornome izvještaju nema apsolutno ničega što bi ukazalo na njegovo klevetničko držanje prema Hrvatima niti ima tvrdnji da su katolici najnepouzdaniji element, na koji se državna uprava ne može osloniti.[19]

U okolnostima neriješenih političkih, socijalnih i drugih pitanja radile su škole u Bosni i Hercegovini i u toku 1922. godine. Broj škola se vrlo sporo povećavao, pa je krajem navedene godine radila 571 osnovna škola. [20]

Na ovakvo stanje u oblasti školstva reagirali su mnogi narodni poslanici, među kojima je posebno bio agilan Husejn Alić. On je u nizu svojih primjedbi isticao i slijedeće:

(...) U cijeloj Bosni i Hercegovini iza našeg narodnog ujedinjenja najmanje se je učinilo od strane kraljevske vlade na prosvjetnom polju, i ako ovde živi najnepismeniji svijet u cijeloj našoj državi. Koliko mi je poznato, čak su se neke škole i zatvorile, dok ste Gospodine Ministre u svom ekspozeu prilikom specijalne debate o budžetu Ministarstva Prosvete izjavili u Narodnoj Skupštini, da se je u Srbiji i Crnoj Gori broj od 4000 predratnih učitelja povisio danas na 10.000 što znači, da se je u Srbiji i Crnoj Gori otvorilo od prilike 2000 škola, dok su se u Bosni i Hercegovini na žalost zatvorile 32 osnovne škole iza našega ujedinjenja. Mene veseli da se je na prosveti izilazilo u susret našem nastradalom narodu u Srbiji i Crnoj Gori, ali me žalosti da se je prema Bosni i Hercegovini

18 AJ, *fond 66,* fascikl broj 114, jedinica opisa 368. *Poslaničko pitanje profesora Juraja Puljića.* Beograd, 31. marta 1922. godine.

19 AJ, *fond 66,* fascikl broj 114, jedinica opisa 368. Pokrajinska uprava Ministarstvu prosvjete Kraljevine SHS. *Puljić Juraj, narodni poslanik, interpelacija.* Sarajevo, 10. 4. 1922. godine.

20 AJ, *fond 66,* fascikl broj 114, jedinica opisa 368. *Poslaničko pitanje Husejna Alića.* Beograd, 27. novembra 1922. godine.

DARK ZONE

loše postupalo, i ako se od strane cijelog bosanskohercegovačkog pučanstva vapi za školom, i ako je ovo u prosvjeti najzaostaliji kraj (...).[21]

Međutim, na njegove primjedbe niko se nije obazirao. Tvrdilo se da je stanje u Bosni i Hercegovini daleko bolje nego što ga narodni poslanik prikazuje, te da je broj osnovnih škola od ujedinjenja do kraja 1922. godine povećan sa 320 na 571, a broj učitelja sa 900 na 1.232. Iz Pokrajinske uprave su, također, tvrdili da zbog nedostatka učitelja ne mogu da otvore još četiri škole koje su bile potpuno spremne za nastavu.

Bez obzira na ovakve tvrdnje uposlenici Pokrajinske uprave su bili svjesni činjenice da prosvjetne prilike u Bosni i Hercegovini nisu zadovoljavajuće. To se vidi iz dopisa koje je Pokrajinska uprava slala Ministarstvu prosvjete Kraljevine SHS u kojima je isticano kako Bosna i Hercegovina ima površinu kao i predratna Srbija, a da ima najmanji broj škola i najveći broj nepismenih u cijeloj Kraljevini. Osim toga, uzroci ovakvoga stanja bili su i u činjenici da su u Bosni i Hercegovini bile samo tri državne i jedna privatna učiteljska škola. Zbog niskih plaća, rada u najzabačenijim mjestima i dr. bio je veoma slab interes za upis u učiteljske škole, tako da je godišnje iz ovih škola izlazilo prosječno 70 pripravnika.

Mnogi učitelji su napuštali Bosnu i Hercegovinu i odlazili u druge dijelove jugoslavenske države gdje su imali bolje uvjete za rad, dok je jedan dio odlazio u penziju, a jedan napuštao struku. Ipak, najveći razlog smanjenja broja učitelja bio je udaja učiteljica za neučitelje.[22]

Zbog navedenih razloga Pokrajinska uprava je 30. oktobra 1923. godine zatražila od Ministarstava prosvjete da pošalje iz Srbije 50 učitelja u Bosnu i Hercegovinu. Istaknuto je da treba poslati muškarce jer bi od njih bila dvostruka korist:

(...) prvo što se oni mogu prilagoditi i najtežim klimatskim i terenskim prilikama, a drugo što su oni oprobaniji radnici na nacionalno-kulturnom polju. Osim toga, ova pokrajina ima znatno veći broj učiteljica od učitelja (...).[23]

Dešavalo se i to da učenici krenu u školu, a da iz niza razloga nemaju svih adekvatnih udžbenika. Tako je bilo na početku školske 1923/24. godine kada ni

21 AJ, *fond 66,* fascikl broj 114, jedinica opisa 368. *Poslaničko pitanje Husejna Alića.* Beograd, 27. novembra 1922. godine.

22 AJ, *fond 66*, fascikl broj 1304, jedinica opisa 1546. *Popunjenje učiteljskih mjesta u Bosni i Hercegovini.* Sarajevo 30. oktobra 1923. godine; Po *Zakonu o pravnim odnošajima učiteljstva narodnih osnovnih škola u Bosni i Hercegovini* od 29. marta 1913. godine (član 28), učiteljica koja se uda za neučitelja smatra se da je dala ostavku na učiteljsku službu. U toku godine dešavalo se da po 40 učiteljica na taj način ostane bez službe. *Školski glasnik za 1913. godinu*, Sarajevo 1913, str. 115.

23 AJ, *fond 66*, fascikl broj 1304, jedinica opisa 1546. *Popunjenje učiteljskih mjesta u Bosni i Hercegovini.* Sarajevo 30. oktobra 1923. godine.

do kraja oktobra nisu bili gotovi svi udžbenici za osnovnu školu. I udžbenici koji su se pojavili bili su skupi i puni grešaka. U pojedinim novinama poput *Pravde* izražavan je žal za prošlim (austrougarskim) vremenom:

(...) Prije prevrata u našim se školama radilo kao u američkim fabrikama. Ono škola, što smo ih imali, bile su uređene i na vrijeme opskrbljene sa svim potrebnim knjigama, bez pogrešaka, a naša su djeca u tom ropstvu dobivala knjige i sav potrebni pribor ban-badava! Učitelji su savjesno vršili svoju dužnost i u najzabitijim selima, kao da im je uvijek nadzornik nad leđima. Naše su se škole brojile među najbolje u bivšoj monarhiji. Sve je išlo glatko i točno kao najtočniji sat. Sad u našoj državi naša sirotinja mora da skupo plaća loše knjige sa stotinama pogrešaka. Pa da nijesu divni ti naši zakupnici države, pedagozi, književnici i rodoljubi! No glavno je da su oni za svoj rad dobili pare, a ne pita se, da li taj loš rad vrijedi toliko para. (...) Škole nemaju knjiga, naročito u provinciji. (...) Zar ne, kako nam je lijepo uređeno školstvo, kako u prosvjeti napredujemo? (...).[24]

Narodni poslanici često su javno ukazivali na slabosti u osnovnome školstvu u Bosni i Hercegovini i na činjenicu da veliki broj djece ne pohađa osnovnu školu. Tako je Edhem Mulabdić u svome govoru, kojega je održao prilikom debate o Ministarstvu prosvjete, za budžetsku 1927/28. godinu, između ostaloga istakao:

(...) U godini 1924/25. u Srbiji je padala jedna škola na 33 kv. kilometra i 1604 stanovnika. U Hrvatskoj dolazi jedna škola na 25 kv. km i 1548 stanovnika, u Sloveniji na 17 kv. km i 1213 stanovnika, u Dalmaciji na 23 kv. km i 1143 stanovnika, u Crnoj Gori na 41 kv. km i 1080 stanovnika, a u Bosni i Hercegovini dolazi jedna škola na 85 kv. km i 3144 stanovnika!

Da vidimo koliko djece dolazi u nas na jednu školu. U dubrovačkoj oblasti, gdje izgleda, da su najgušće škole, dolazi 91 dijete na svaku školu. To znači, da bi po ovom prosjeku moglo još za 9 djece imati mjesta u školama (...). U mostarskoj oblasti dolazi 219, u vrbaskoj 300, u sarajevskoj 330, u tuzlanskoj 338, u bihaćkoj 367 a u travničkoj 401 dijete (na jednu školu op. a). To znači, ako se u svaku školu upiše 100 djece, onda 300 djece ostaje pred školskim vratima neupisano.[25]

24 "Knjige za naše osnovne škole", *Pravda,* br. 230, Sarajevo, subota 20. oktobra 1923, str. 3.

25 Edhem Mulabdić, ''O prosveti u Bosni i Hercegovini'', *Novi behar,* br. 1, Sarajevo 1. maja 1927, str. 7. (dalje: E. Mulabdić, *O prosveti u BiH*)

DRUGI TIK DEZINK

Narodni poslanik Edhem Mulabdić govorio je o uzrocima koji su utjecali na pojavu velikoga procenta nepismenosti u Bosni i Hercegovini:

(...) U sarajevskoj oblasti ima 73 posto nepismenosti, u mostarskoj 75 posto, u banjalučkoj 81 posto, u Tuzli 82 posto, u bihaćkoj 83 posto, a u travničkoj 85 posto. Pa šta da se radi? Zamislite, kakvo je stanje u nas, kad u naše 662 škole u Bosni, koje sada postoje, ostaje pred svakom od 119 pa do 300 djece neupisane, ostaje toliki broj djece pred školskim vratima, jer za njih nema mjesta. (...) mi dobivamo u Bosni i Hercegovini i prirast stanovništva okruglo po 36.000 duša na godinu. To znači da je prirast djece za školu po 3.600 godišnje, za koje također treba na godinu novih 36 škola.Treba dakle da udvostručimo svoj rad na narodnom prosvjećivanju, pa da koliko je god to moguće udovoljimo potrebi. Ali kod nas to vrlo slabo ide (...).[26]

U svome govoru Edhem Mulabdić se dotakao mnogobrojnih pitanja vezanih za oblast školstva. Tako je on govorio o potrebi organiziranja analfabetskih tečajeva, o domaćičkim školama, učeničkim organizacijama, o školskim nadzornicima i inspektorima itd. Posebno je oštro govorio o pojavi osveštavanja državnih škola od strane pravoslavnih sveštenika:

(...) Mi Muslimani u Bosni i Hercegovini, mi smo fanatični, kaže se, ali mi nećemo tih sveštenika ni naših ni vaših, mi nećemo posveta uopće, mi hoćemo slobodnu školu. Prosvjeta mora biti slobodna i čista od politike.[27]

Bez obzira na aktivnost narodnih poslanika iz Bosne i Hercegovine i na njihove zahtjeve da se stanje u oblasti školstva u Bosni i Hercegovini poboljša, centralna vlast u Beogradu se nije mnogo trudila da takvo stanje popravi. Bosna i Hercegovina je i dalje u svim segmentima zaostajala za Hrvatskom, Slovenijom i Srbijom.

Zaključak

U periodu 1918.-1929. godine školski sistem u Bosni i Hercegovini susretao se sa mnogobrojnim problemima: nedostatkom stručnih nastavnika, školskih zgrada, nastavnih sredstava, odsustvom djece sa nastave, pokušajem unifikacije nastavnih planova i programa, udžbenika, nacionalističkim djelovanjem u školama itd. Poslanici iz Bosne i Hercegovine u Narodnoj

26 E. Mulabdić, *O prosveti u BiH*, str. 7.
27 E. Mulabdić, *O prosveti u BiH*, str. 7.

DAHIVIK

skupštini Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca tražili su da se takvo stanje promijeni. Međutim, oni u svojim zahtjevima nisu bili jedinstveni i nisu djelovali organizirano. U njihovome shvatanju školskih prilika u Bosni i Hercegovini postojale su mnogobrojne razlike. Često se djelovalo sa pozicija političkih stranaka kojima su oni pripadali, nacionalnih i vjerskih pozicija i interesa, te interesa lokalnih zajednica iz kojih su poslanici dolazili.

Summary

Between 1918. and 1929. the school system in Bosnia and Herzegovina met with many problems: lack of qualified teachers, school buildings, teaching resources, absence of children from school, attempted unification of the curriculum, textbooks, nationalist activities in schools, etc. Representatives from Bosnia and Herzegovina in the National Assembly of the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes were looking to change this situation. However, their demands were not unique and were not an organized act. In their understanding of the school situation in Bosnia and Herzegovina, there are many differences. Often they act from a position of their political parties, national and religious positions and interests as well as particular interests of local communities from which they came.

ARHIV TK
BAZTK

Mr. sc. Salkan UŽIČANIN
Filozofski fakultet Univerziteta u Tuzli

DJELATNOST NACIONALISTIČKIH ORGANIZACIJA U BOSNI I HERCEGOVINI U VRIJEME PARLAMENTARNIH IZBORA 1925. GODINE

Abstrakt: *U Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca su pored građanskih političkih stranaka formirane i nacionalističke organizacije koje su osnovale centralistički i velikosrpski nacionalistički orijentirani politički krugovi, a radi realizacije velikonacionalnih projekata. Pojavom ovih organizacija kao paravojnih gardi pojedinih nacionalističkih koncepata dodatno su usložnjeni nacionalni odnosi među južnoslavenskim narodima Kraljevine SHS. Na taj način se u političkom životu države ustalila praksa da pojedinim političkim strankama i grupama vlast osiguravaju organizirane i naoružane plaćeničke grupe ljudi, terorističkim obračunavanjem s političkim protivnicima. Najizraženije terorističke akcije nacionalističkih organizacija na području Bosne i Hercegovine bile su tokom parlamentarnih izbora. Na osnovu izvorne građe u radu je predstavljena teroristička djelatnost nacionalističkih organizacija tokom parlamentarnih izbora 1925. godine.*

Ključne riječi: *Bosna i Hercegovina, Organizacija jugoslovenskih nacionalista, Srpska nacionalna omladina, Hrvatska nacionalna omladina, nacionalističke organizacije, nacionalisti, srnaovci, hanaovci, četnici, orjunaši, teror, režim, stranke, agitacija.*

Uvod

Prva državna zajednica južnoslavenskih naroda Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca (Kraljevina SHS), od samog početka svog postojanja (1.12.1918.) bila je suočena sa nizom problema, od kojih su najvažniji bili neriješeno državno uređenje i neriješeno nacionalno pitanje. Pored toga, pobjede srpske vojske u Prvom svjetskom ratu, te stečeni autoritet kod savezničkih sila, omogućili su velikosrpskim krugovima da u Kraljevini SHS uzmu vlast u svoje ruke. Oni su pri tome nailazili na velike poteškoće u održanju te hegemonije, usljed težnji i drugih južnoslavenskih naroda za participacijom u vlasti. Unifikacija Kraljevine SHS po aršinima Narodne radikalne strane (NRS) i njenog lidera

PREGLED

Nikole Pašića, vršila se na premisama hegemonije srpskog naroda nad svim ostalim. Posljedica toga bila su stalna politička previranja koja su doprinosila otežanom funkcioniranju države, što je za posljedicu imalo stalnu krizu u državi sve do njene propasti. Donošenjem prvog Ustava 28.6.1921. godine u Kraljevini SHS nametnuto je centralističko državno uređenje,[1] što je izazvalo veliko ogorčenje u svim južnoslavenskim pokrajinama, a naročito u Hrvatskoj.[2] Ono je osobito poraslo od momenta kada je vlada 5.11.1921. godine objavila „Uredbu o administrativnoj podjeli zemlje na oblasti".[3] Ovim je centralistički režim udario na historijske, tradicionalne državnopravne jedinice, što je opet izazvalo najviše revolta u Hrvatskoj. Pokušaj opozicionih političkih stranaka da se preispita Vidovdanski ustav i bar dijelom revidira od vladajućeg režima je ocjenjivan kao udar na državu i narodno jedinstvo. To je jedan od glavnih razloga zbog čega je svakodnevno bila prisutna politička borba između stranaka na vlasti (državotvornih) i opozicionih stranaka (antidržavnih) za očuvanjem, odnosno, promjenom stanja uspostavljenog 28.6.1921. godine. Promjene postojećeg stanja, odnosno njegovo očuvanje, bilo je moguće provesti ili održati jedino pobjedom na parlamentarnim izborima, odnosno dobijanjem legitimiteta u skupštini.

Političku scenu Kraljevine SHS činile su ne samo političke stranke nego i nacionalističke organizacije koje su bile njen neodvojivi faktor. Osnivanje nacionalističkih organizacija uslijedilo je neposredno nakon stvaranja Kraljevine SHS, a vršeno je uz neposrednu podršku i pomoć nosilaca vlasti sa ciljem očuvanja režima i odbrane vladajućeg sistema u sukobu sa nacionalnim pokretima pojedinih naroda. Najznačajniju ulogu među njima zauzimale su Organizacija jugoslovenskih nacionalista (ORJUNA),[4] Srpska nacionalna omladina

1 Ferdo Šišić, *Dokumenti o postanku Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca 1914.–1919. Krfska deklaracija*, Zagreb, 1929, (Dalje: F. Šišić, *Dokumenti o postanku*), 282–283; Branko Petranović, Momčilo Zečević, *Jugoslavija 1918.–1984*, Zbirka dokumenata, Beograd, 1985, (Dalje: B. Petranović, M. Zečević, *Jugoslavija 1918–1984*), 121–124.

2 Ferdo Čulinović, *Dokumenti o Jugoslaviji. Historijat od osnutka zajedničke države do danas*, Zagreb, 1968, (Dalje: F. Čulinović, *Dokumenti o Jugoslaviji*), 231.

3 Podela zemlje na oblasti, *Srpska riječ*, Sarajevo, 10. 5. 1922, 2.

4 ORJUNA je osnovana 21.3.1921. godine na inicijativu Svetozara Pribićevića, predsjednika Demokratske strane (DS) u Splitu. Organizacija se često zvala i *nacionalna* umjesto *nacionalistička*. Ona je bila najvatreniji borac za državno i narodno jedinstvo. (Niko Bartulović, *Od Revolucionarne Omladine do Orjune. Istorijat jugoslovenskog omladinskog pokreta*, Split, 1925, (Dalje: N. Bartulović, *Od Revolucionarne Omladine do Orjune*), 81; Branislav Gligorijević, „Organizacija jugoslovenskih nacionalista (Orjuna)", *Istorija XX veka,* Zbornik radova, br. V, Beograd, 1963, (Dalje: B. Gligorijević, *Orjuna*), 321). Prva organizacija ORJUNA na području Bosne i Hercegovine osnovana je u Sarajevu 08.12.1921. godine. Osnivanje ORJUNA u Bosni i Hercegovini zbilježeno je u Tuzli, Trebinju, Travniku, Brčkom, Bosanskom Brodu, Doboju, Zenici, Ljubuškom, Foči, Gračanici, Jajcu, Banjoj Luci, Mostaru i Višegradu. (Arhiv Bosne i Hercegovine Sarajevo (dalje: ABHS), *Fond Pokrajinska uprava* (dalje: *FPU*), šifra 18/77/1/1923, *Glavni upravni odbor Jugoslovenske napredno-nacionalne omladine u Sarajevu Kraljevskoj Pokrajinskoj Upravi*, *Povereništvu ministarstva unutrašnjih dela,* Sarajevo, 25.1.1922. godine).

(SRNAO)[5] i četničke organizacije.[6] Glavno sredstvo vladanja velikosrpske politike u Kraljevini SHS bila je gruba politička sila koja je provođena uz pomoć prorežimskih nacionalističkih organizacija, a koja je stvarala još veće antagonizme među narodima.

Prema članu 69 Vidovdanskog ustava bilo je određeno da se skupština u Kraljevini SHS bira na četiri godine.[7] Međutim, od 1921. do 1929. godine, održavani su svake dvije godine parlamentarni izbori (1923., 1925. i 1927.). Osnovni razlog zbog kojeg je dolazilo do odstupanja od odredaba Ustava bio je nemogućnost vlade da odlučujuće utječe na rad Parlamenta, tj. kad vlada nije imala ili nije mogla osigurati potrebnu većinu u Parlamentu, ona je pribjegavala raspisivanju izbora. Neposredan povod za raspisivanje parlamentarnih izbora 1925. godine bio je također povezan s tim razlozima, pri čemu je vlada Pašić – Pribićević morala demisionirati.[8] Nakon toga došlo je do obrazovanja kratkotrajne vlade opozicionog bloka na čijem se čelu nalazio Ljuba Davidović. Vlada Ljube Davidovića sastavljena od Demokratske strane (DS), Jugoslavenske muslimanske organizacije (JMO) i Slovenske ljudske stranke (SLS), nije uživala povjerenje kralja, vojnih krugova i birokratije, pa je njen mandat trajao veoma kratko (od 27.7. do 6.11.1924.).[9] Povod za pad ove vlade nađen je u Radićevom učlanjivanju Hrvatske republikanske seljačke stranke (HRSS) u

5 Organizacija SRNAO je osnovana 13.12.1922. godine na Beogradskom univerzitetu među studentima, kao protivteža ORJUNA. Nastala je kao otpor svemu što se protivilo stvaranju „Velike Srbije“. Ona je bila udarna pesnica Narodne radikalne stranke (NRS) pod čijim utjecajem je i radila. (Branislav Gligorijević, „Srpska nacionalna omladina“, *Istorijski glasnik*, br. 3-4, Beograd, 1964., (Dalje: B. Gligorijević, *Srpska nacionalna omladina*), 4-5). Prema dostupnim izvorima prva organizacija SRNAO na području Bosne i Hercegovine osnovana je u Bijeljini aprila 1923. godine. (Srpska nacionalna omladina Knez Ivo od Semberije u Bijeljini, *Srpska riječ,* Sarajevo, 12.04.1924, 3). Na području Bosne i Hercegovine djelovalo je preko 80 mjesnih organizacija SRNAO. (Arhiv Jugoslavije (dalje: AJ), *Fond Kraljev dvor* (dalje: 74), 14-26, *Dvorska brzojavka*); ABHS, *Fond Velikog župana Sarajevske oblasti* (dalje: *FVŽSO*), opšta br. 1121/1923, Policijska direkcija za Bosnu i Hercegovinu Velikom županu Sarajevske oblasti u Sarajevu, *Izvještaj sa skupštine Srpske Nacionalne Omladine „Petar Kočić“ u Sarajevu.* dok. br. 1777/prez., Sarajevo, 20.8.1923; ABHS, *FVŽSO*, pov. br. 893/1923, Policijska direkcija za Bosnu i Hercegovinu Velikom županu Sarajevske oblasti u Sarajevu, *Izvještaj o političkom događajima i o političkoj situaciji,* dok. br. 1876/1923. prez., Sarajevo, 4.9.1923.).

6 Opširnije o djelatnosti četnika na području Bosne i Hercegovine u međuratnom periodu vidi u: Nusret Šehić, *Četništvo u Bosni i Hercegovini (1918.–1941.). Politička uloga i oblici djelovanja četničkih udruženja*, Sarajevo, 1971.

7 *Ustav Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca – Zbornik zakona i uredaba za Bosnu i Hercegovinu*, godina 1921, Sarajevo, 1922., 153; F. Čulinović, *Dokumenti o Jugoslaviji*, 222.

8 Ferdo Čulinović, *Jugoslavija između dva rata*, knj. I, Zagreb, 1961, (Dalje: F. Čulinović, *Jugoslavija između dva rata*), 446; Čedomil Mitrinović, Miloš N. Brašić, *Jugoslovenske Narodne skupštine i Sabori*, Beograd, 1937, (Dalje: Č. Mitrinović, N. Brašić, *Jugoslovenske Narodne skupštine*), 369; Jovan Marjanović, „Političke partije Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca (1921.–1929.)“, *Iz istorije Jugoslavije 1918.-1945.*, Zbornik predavanja, Beograd, 1958., (Dalje: J. Marjanović, *Političke partije*), 212.

9 F. Čulinović, *Dokumenti o Jugoslaviji*, 248-249.

Zelenu internacionalu.[10] Nakon pada Davidovićeve vlade mandat za sastav nove vlade opet je povjeren Nikoli Pašiću, uprkos tome što njegova stranka nije imala povjerenje parlamenta. Tako je ona kao vlada manjine, dobila kraljevo povjerenje da provede izbore.[11] Neposredno uoči samih izbora 1925. godine konfrontirala su se dva politička bloka. Prvi tzv. Nacionalni blok, koji su sačinjavale stranke na vlasti NRS i Samostalna demokratska stranka (SDS),[12] a drugi Opozicioni blok, stranke u opoziciji: DS, JMO, SLS i HRSS.[13]

Dobijanje izbornog mandata na ovim izborima za NRS bilo je od velike važnost, jer je ona nakon višegodišnje vladavine stvorila pouzdan činovnički i politički aparat u koji se mogla pouzdati i osloniti u provođenju svojih idejnih i programskih ciljeva. Ovdje je važno napomenuti da je u ovo vrijeme obični službenik bio šahovska figura u rukama politike i partije koje su odlučivale o njegovoj egzistenciji. Uoči izbora 1925. glavni udarac režima opoziciji bila je primjena Obznane protiv HRSS-a.[14] Sve opozicione stranke oštro su protestirale protiv takve odluke vlade, ocjenjujući je kao pritisak u sklopu cjelokupne predizborne kampanje.[15] Međutim, nacionalisti iz reda ORJUNA, SRNAO i četnika nisu bili zadovoljni sa hapšenjem samo Stjepana Radića, pa su tražili da se uhapse i druge opozicione vođe (Ljuba Davidović, Antun Korošec, Nastas Petrović i Mehmed Spaho). „Vešala ima da zaškripe“, pisao je nacionalistički list *Srbadija*, „pod težinom nevaljalstva Stipice Radića, Mehmed Spaho ima da oseti kako je to čoveku kad ga živog na kolac nataknu (...). Momenat se ima iskoristiti i posvršavati sve važne poslove još pre izbora, da posle izbora budemo na čisto s tim, ko smo, što smo, kako se zovemo i ko je domaćin u ovoj našoj Srbiji“.[16] Međutim, da je hapšenje Stjepana Radića bio samo predizborni manevar režima potvrđuje sporazum postignut između Pašića i Radića neposredno poslije izbora. Prema tome, Obznana je uistinu bila upotrijebljena u svrhu kasnijeg opravdanja primjene terora, progona i straha tokom izbora. Nasilje i progoni tokom izbora na području Bosne i Hercegovine bili su primijenjeni prema svim opozicionim strankama, a naročito su bile progonjene HRSS, JMO i Savez zemljoradnika

10 Radić član komunističke internacionale, *Srpska riječ*, Sarajevo, 23.06.1924, 1; Radićev rad u inozemstvu, *Pravda*, Sarajevo, 22.6.1924., 1.

11 F. Čulinović, *Jugoslavija između dva rata*, 446.

12 Branislav Gligorijević, *Parlament i političke stranke u Jugoslaviji (1918.–1929.)*, Beograd, 1979., (Dalje: B. Gligorijević, *Parlament i političke stranke*), 162. Sporazum o zajedničkom radu „na čuvanju i izvođenju Ustava“ između NRS-a i DS-a, potpisali su Pašić i Pribićević 27.3.1924. godine.

13 Stvaranje opozicionog bloka, *Pravda*, Sarajevo, 12.2.1924, 1.

14 Obznana protiv HRSS, *Srpska riječ*, Sarajevo, 3.1.1925., 1; Obznana protiv HRSS, *Pravda*, Sarajevo, 25.12.1924., 2; Tomislav Išek, *Djelatnost Hrvatske seljačke stranke u Bosni i Hercegovini do zavođenja diktature*, Sarajevo, 1981, (Dalje: T. Išek, *Djelatnost Hrvatske seljačke stranke u Bosni i Hercegovini*), 176-208.

15 Opozicija o vladinim mjerama, *Pravda*, Sarajevo, 25.12.1924., 2.

16 Nusret Šehić, *Četništvo u Bosni i Hercegovini (1918.–1941.). Politička uloga i oblici djelovanja četničkih udruženja*, Sarajevo, 1971, (Dalje: N. Šehić, *Četništvo u Bosni i Hercegovini*), 84-85.

(SZ).[17] Radikali su smatrali da su februarski izbori 1925. godine trebali potvrditi da je Bosna srpska.[18] U ostvarenju što boljih izbornih rezultata vladujući režim se koristio svim sredstvima pritisaka, a posebno izdašnom pomoći ORJUNA, SRNAO i Udruženja srpskih četnika „Petar Mrkonjić".

Teror nacionalista tokom parlamentarnih izbora 1925. godine

Najintenzivnije terorističke aktivnosti nacionalističkih organizacija provođene su u vrijeme, pred i tokom parlamentarnih izbora. Podstrek i blagoslov akcijama nacionalista davale su političke stranke koje su bile u vladajućim strukturama države. Tada su oni kao instrumenti određenih političkih stranaka provodili teror nad političkim protivnicima.[19] Dok su na jednoj strani vlasti tolerirale terorističke djelatnosti prorežimskih nacionalističkih organizacija, na drugoj strani pribjegavale su hapšenjima i progonima aktivista opozicionih stranaka.[20]

SRNAO je početkom 1925. godine povela akciju na okupljanju i angažiranju svog članstva za predstojeće parlamentarne izbore. U tom smislu još krajem 1924. godine Vrhovna uprava SRNAO izdala je proglas svim svojim organizacijama sa direktivama kako će postupati tokom izborne agitacije na februarskim parlamentarnim izborima 1925. godine.[21] Proglas slične sadržine januara 1925. uputio je i Glavni odbor SRNAO svim svojim članovima. U proglasima su isticana dva osnovna zadatka: "1) pridobiti sve Srbe da glasaju za nacionalni blok i na taj način omogućiti srpsku ideologiju N. Pašića; 2) sprečiti sve opozicione stranke u izbornoj agitaciji, osujetiti njihove glasače da glasaju".[22] Ova organizacija je otvoreno najavljivala da neće poštovati princip slobode zbora i dogovora, jer se po njihovu mišljenju tim principom koriste neprijatelji

17 ABHS, *FVŽSO*, pov. br. 2890/24, *Izvještaj Velikog župana Sarajevske oblasti o održanoj skupštini DS*, Sarajevo, 27.11.1924; ABHS, *FVŽSO*, pov. br. 2890/24, *Izvještaj komande državne straže sigurnosti u Sarajevu*, Sarajevo, 27.11.1924; *Stenografske beleške Narodne skupštine Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca*, Knjiga I, Beograd, 1925, (Dalje: *Stenografske beleške Narodne skupštine*), 87-88; ABHS, *FVŽSO*, pov. br. 375/25, Visočki žandarmerijski vod 3. žandarmerijskog puka Komandiru Sarajevske žandarmerijske čete, *Izveštaj o izgredima na glasačkom mestu u Gračanici*, *srez Visočki*, br. 130, Visoko, 12. 2. 1925.; ABH, *FVŽSO*, pov. br. 486/25.

18 Protiv Srbije, *Srpska riječ*, Sarajevo, 22. 11. 1924., 1. „Za Srbiju je Bosna i Hercegovina ono što je za Francusku Elzas i Lorena. Ona je zauvek spojena sa Srbijom i nema te sile koja je može rastaviti od Srbije. Nikakvo glasanje ne može da izazove neke imaginarne promene. Bosna je srpska. I ostaće srpska: milom ili silom". Članak slične sadržine objavljen je u *Srpskoj riječi*, Sarajevo, 23. 11. 1920., 1.

19 Nusret Šehić, *Bosna i Hercegovina 1918-1925. Privredni i politički razvoj*, Sarajevo, 1991., (Dalje: N. Šehić, *Bosna i Hercegovina 1918.–1925.*), 216-217.

20 Nusret Šehić, „Nacionalističke organizacije u predratnoj Jugoslaviji u ulozi privatne vojske buržoazije (1918–1929)", *Opredjeljenja*, Časopis za teoriju i praksu samoupravnog društva, br. 5, Sarajevo, 1974., (Dalje: N. Šehić, *Nacionalističke organizacije u predratnoj Jugoslaviji*), 86.

21 Proglas Vrhovne uprave, *Otadžbina,* Beograd, 1924., 7, 139-140.

22 Svim rodoljubima naše otadžbine, *Srnao,* Beograd, 04.1.1925., 2.

srpstva i rušitelji države. Stoga je SRNAO sebi postavila zadatak da te, po njima, izdajnike onemoguće u njihovoj agitaciji makar i krajnjim sredstvima „bez milosti i sažaljenja“.[23] Ovo je praktički značilo upotrebu fizičke sile i oružja, tj. teror. U proglasu članovima SRNAO Banje Luke, ističe se da se pored ometanja izborne agitacije opozicionih kandidata „isti imaju i strogo kazniti“.[24]

Pored predizbornih aktivnosti i akcija SRNAO i srpska četnička udruženja uputila su proglase svojim članovima. Tako je Glavni odbor „Udruženja srpskih četnika – Petar Mrkonjić“ za Bosnu i Hercegovinu izdao proglas decembra 1924. godine pod naslovom „Drugovi četnici i svi ostali istinski prijatelji naše mlade države!“.[25] U proglasu se prenosi odluka vođstva, kojom je bilo riješeno da četnička organizacija svim silama i sredstvima, pa i glasanjem pomogne Nacionalni blok. U nastavku proglasa se naređivalo svim članovima da na području Bosne i Hercegovine preduzmu akcije agitacije za Nacionalni blok, a protiv opozicionih stranaka: HRSS, JMO i SZ.[26] U proglasu se naročito podvlačilo da prilikom agitacije članovi četničkih organizacija nastoje „bilo milom bilo silom da radikalska svijest iznese pobedu na budućim izborima (...)“.[27] Također je naglašavano da svakog ko ne glasa za kandidate NRS-a treba proglasiti izdajnikom države i istim zaprijetiti da će ih četnici prije „u krvi utopiti“ nego im dozvoliti da ruše državu. U nastavku proglasa rečeno je i ovo: „Recite našem Srbinu težaku i varošaninu, da će svako od njih počiniti veće izdajstvo od prokletog Vuka Brankovića ako ne dođe na boj birališta (...) da baci svoju kuglicu u kutiju Narodne Radikalne Stranke (...). Upotrebite u ovoj borbi za opstanak države i svoj opstanak sva srestva, koja nađete za potrebno, (...) da se izvojšti najveća bitka našeg Oslobođenja, a savest će vam biti mirna, jer ste radili za korist sebe i naše države, pa cilj opravdava svako srestvo kada se pokaže opasnost da možemo izgubiti svoju krvavo stečenu slobodu. S toga hrabri drugovi četnici odmah na posao, ne žalite ni zdravlje ni života za dobro i korist

23 Proglas Vrhovne uprave, *Otadžbina,* Beograd, 1924, 7, 139-140; Svim rodoljubima naše otadžbine, *Srnao,* Beograd, 4.1.1925., 2.

24 Proglas Srnao, *Balkan*, Beograd, 17.1.1925., 3.

25 ABHS, *FVŽSO*, pov. br. 1023/25, Policijska direkcija za Bosnu i Hercegovinu Velikom županu Sarajevske oblasti u Sarajevu, *Prijava radi nepravilnosti nekih drž. namještenika*, br. 679/925. – pov., Sarajevo, 30.5.1925.

26 ABHS, *FVŽSO*, pov. br. 1023/25, *Proglas Glavnog odbora Udruženja srpskih četnika „Petar Mrkonjić“*, Sarajevo, 28.12.1924. Četnička organizacija u Mostaru nije podržala ovu direktivu Glavnog odbora i na izborima je pružila pomoć i podršku Srpskoj stranci, i njenim kandidatima Ljubi Davidoviću i Radovanu Tunguzu Peroviću. Ovaj postupak mostarskih četnika najoštrije je osudio Glavni odbor u Sarajevu. Zbog toga je donijeta odluka da se cijeli Okružni odbor Udruženja srpskih četnika „Petar Mrkonjić“ sa predsjednikom Lazarom Hamovićem, potpredsjednikom Dušanom Radovanovićem i svim članovima Upravnog i Nadzornog odbora suspendiraju sa dužnosti i isključe iz udruženja. (Isključeni četnici zbog neodržavanja discipline, *Srpska riječ*, Sarajevo, 11.2.1925, 2).

27 ABHS, *FVŽSO*, pov. br. 1023/25, *Proglas Glavnog odbora Udruženja srpskih četnika „Petar Mrkonjić“*, Sarajevo, 28.12.1924.

svoje Vične Otadžbine i Kralja".[28] Njegova sadržina može se dovesti u vezu, sa govorom Nikole Pašića, održanom na skupu u Bijeljini 29.4.1924. godine.[29] Tom prilikom Pašić je u vezi s inicijativom za promjenom Vidovdanskog ustava istakao: „(...) Mi to ne smemo dozvoliti, jer bi se stvar samo iskomplikovala i dovelo bi se u pitanje ono, što je već rešeno redovnim putem. Što smo krvlju stvorili, krvlju ćemo braniti od onih koji pokušaju da u to dirnu. (...) Mi smo tražili od Kralja da se skupština raspusti i pođe na izbore, da se pita narod, da li odobrava rad onih koje je izabrao da sprovode Vidovdanski Ustav. Mi ne znamo šta će Kralj odlučiti, ali Radikalna stranka neće odustati od svojih ciljeva odbrane i održavanja ove i ovake države, a nadamo se, da će ona biti u stanju da natera na pokornost one, koji hoće da rade protiv narodne volje. (...) Ako u Vidovdanskom Ustavu ima nekih smetnja, možemo ih samo ukloniti, ali osnovno državno uređenje ne može se menjati".[30]

Iako početkom 1925. godine formalno nije bila izvršena fuzija između SRNAO i udruženja srpskih četnika, ipak, ne mogu se izolirano pratiti njihove akcije tokom parlamentarnih izbora 1925. godine.[31] Naime, pojedini članovi četničkih organizacija ulazili su u organizacije SRNAO (njene četničke odrede) i obrnuto, tako da su oni najčešće zajednički nastupali.[32] Zajedničke akcije ove

28 Prema izvještaju Policijske direkcije za Bosnu i Hercegovinu, ovaj četnički proglas bio je odobren od strane državnog odvjetništva. Četnici su ga javno lijepili po ulicama grada. Ministarstvo unutarnjih poslova interverniralo je tek poslije izbora da se ovaj proglas zabrani, a zbog velikog pritiska, koji je na njega izvršila opozicija. U aktu Ministarstva upućenom Velikom županu sarajevske oblasti navedeno je da iako je: „(...) Sarajevski državni odvjetnik dva puta upozoren na to otvoreno pripremanje građanskog rata nije dao plakate odstraniti ni potpisane uhapsiti, ni udruženje rasturiti". (ABHS, *FVŽSO*, pov. br. 1023/25, Policijska direkcija za Bosnu i Hercegovinu Velikom županu Sarajevske oblasti u Sarajevu, *Prijava radi nepravilnosti nekih drž. namještenika*, br. 679/925. – pov., Sarajevo, 30.5.1925). U svom odgovoru br. 84, od 10.6.1925, koji je Državnom nadodvjetništvu uputio državni odvjetnik Galagoža se čudio zbog ove intervencije Ministarstva. Ublažavajući sadržaj plakata, rekao je: „Kako se iz samog plakata vidi, isti odiše vatrenom ljubavlju prema jedinstvenoj državi u celini i radikalnoj partiji, a u koliko oštriji to prema ostalim partijama, ne sadrži kriterija učina iz čl. 92. srp. kz. prosudiće sud. U njemu se ne pozivaju građani da silom menjaju Ustav i zemaljske zakone, pa stoga nije bilo zakonskog osnova za zapljenu, a isto tako se nije moglo izazivanje partijskog razdora nategnuti pod ustavni rekvizit izazivanja verskog i plemenskog razdora i predložiti zapljenu". (ABHS, *FVŽSO*, pov. br. 1023/25, *Državno odvjetništvo u Sarajevu Državnom nadodvjetništvu u Sarajevu*, br. 84, Sarajevo, 10.06.1925).

29 Vi ste osvojeni, *Pravda*, Sarajevo, 28.6.1924., 2.

30 Veličanstven radikalski zbor u Bijeljini, *Srpska riječ*, Sarajevo, 30.04.1924, 1; Sa radikalskog zbora u Bijeljini, *Srpska riječ*, Sarajevo, 2.5.1924., 2.

31 ABHS, *FVŽSO*, prez. br. 18826/25, *Udruženje srpskih četnika za Kralja i Otadžbinu „Petar Mrkonjić" Glavni odbor Gospodinu velikom županu Sarajevo*, br. 42, Beograd, 9.8.1925.

32 B. Gligorijević, *Srpska nacionalna omladina*, 27. Pripreme udarnih četa koje su provodile terorističke akcije protiv opozicionih političkih partija tokom izborne kampanje 1925. godine počele su znatno ranije. U izvještajima dostavljenim Glavnom odboru Demokratske stranke, u ljeto 1924. godine, zabilježeno je da „po Pašićevom uputu i sa državnim parama Puniša Račić organizuje čete Petar Mrkonjić. Članovima razdaje oružje, jer ima opštu dozvolu da oni mogu nositi oružje. Ti članovi imaju dužnost da izvrše teror za vreme izbora. Sa svih strana javljaju, da te čete imaju sprovesti krvave izbore. One su se već sada u mnogim mestima pojavile kao pomoćni organi policije za čuvanje

dvije terorističke organizacije započele su održavanjem predizbornih skupova, na kojima se agitiralo za Nacionalni blok. Međutim, njihove glavne akcije nisu bile u agitaciji da se glasa za Nacionalni blok, nego u akcijama sprječavanja održavanja predizbornih skupova opozicionih stranaka i teroriziranju njihovih pristalica često sa tragičnim posljedicama. Terorističke aktivnosti nacionalista također su bile usmjerene protiv pristalica disidenata radikala i onih stranaka koje su okupljale Srbe. Bile su to: SZ, DS i Srpska stranka.[33]

Organizaciju odreda SRNAO i četnika i izvođenje njihovih terorističkih akcija vršili su organi vlasti preko svojih policijskih struktura. Također je vladajući režim u svojoj predizbornoj kampanji angažirao skoro cijeli administrativni aparat države. Nisu samo veliki župani i sreski poglavari utjecali na raspoloženje birača, a samim tim i na rezultate izbora, nego i niži službenici, kao što su šumari, lugari, itd. Međutim, niko zbog toga nije bio pozivan na odgovornost.[34] Prema izjavama šefa Opozicionog bloka Ljube Davidovića, opozicioni poslanici u Skupštini raspolagali su sa podacima, a na osnovu zvaničnih dokumenata, da su vlasti naređivale naoružanim ljudima da rasturaju opozicione skupove. Onemogućavanje održavanja predizbornih skupova opozicije, srnaovci su provodili oružanim napadima na njihove pristalice i kandidate.[35]

Najizraženije terorističke akcije nacionalističkih organizacija tokom ovih izbora sprovođene su u nacionalno heterogenim sredinama širom Kraljevine SHS, a što se naročito ispoljilo u izbornim okruzima na prostoru Bosne i Hercegovine. Dok su vlasti oduzimali oružane listove opozicionim pristalicama, državni službenici otvoreno su pozivali četnike i srnaovce na oružane akcije.[36] Prema pisanju *Pravde*, radikali su još u junu 1924. godine svojim pristalicama po Srbiji dijelili oružje. Takav slučaj zabilježen je i na području Bosne i Hercegovine, odnosno u Bosanskom Novom, gdje je srnaovcima bilo razdijeljeno 200 komada pušaka.[37] Poticaj ovakvim akcijama davalo je, svakako, i odobrenje od Ministra unutarnjih poslova Milana Srškića da se u SRNAO mogu upisivati državni, pa

vladinih zborova". Članak slične sadržine pogledaj u: Radikali dijele oružje među provokatore, *Pravda*, Sarajevo, 6.6.1924., 2.

33 ABHS, *FVŽSO*, pov. br. 375/25.

34 Zakon o činovnicima i ostalim državnim službenicima građanskog reda, od 24.7.1923. godine, *Narodno jedinstvo*, Sarajevo, 12. i 13.9.1923. Članom 95. Zakona o činovnicima bilo je utvrđeno: „Upotrebljavanje vlasti i položaja državnih službenika u partijske svrhe kao i uticanje starešina na državne službenike u tom cilju, kaznice se kao disciplinski prestup (...), a u težim slučajevima i otpuštanjem iz službe".

35 ABHS, *FVŽSO*, pov. br. 375/25, Visočki žandarmerijski vod 3. žandarmerijskog puka Komandiru Sarajevske žandarmerijske čete, *Izveštaj o izgredima na glasačkom mestu u Gračanici*, *srez Visočki*, br. 130, Visoko, 12.02.1925; ABHS, *FVŽSO*, pov. br. 486/25.

36 ABHS, *FVŽSO*, pov. br. 387/25. Veliki župan sarajevske oblasti naredio je svim sreskim načelnicima da se izvrši premetačina i oduzimanje oružja kod čuvara kutija HRSS-a.

37 Radikali dijele oružje među provokatore, *Pravda*, Sarajevo, 6.6.1924., 2. Ove aktivnosti bile su u harmoniji i duhu Pašićeva vatrenog govora u Bijeljini.

čak i policijski službenici.[38] Naravno, ovo je imalo velikog odjeka na terenu. Tako je u Fojnici jedan od srnaovaca, koji je bio službenik sreskog poglavarstva, izvjesni Pajić u mjestu Rostovo, uz pomoć organa reda okupio nesrbe pred žandarmerijsku kasarnu. Nakon toga im je održao govor u kojem je okupljenim građanima (koji su bili uglavnom Hrvati i Muslimani) rekao „da moraju svi glasovati za radikale, da će dobro paziti, u koju kutiju se kuglica baca, pa koji je ne baci u radikalsku kutiju već u Spahinu i Radićevu", da će biti izvrgnuti svim mukama, dapače i vješanju.[39] U nastavku govora rekao im je da će im ukoliko glasaju za radikale biti oproštene globe za šumske štete, itd.[40] Slični slučajevi zloupotreba službenog položaja zabilježeni su u Jajcu,[41] Zenici[42] i Rogatici.[43]

U skladu sa uputstvima koje su dobili od vođstva i svojih naredbodavaca (NRS i SDS) nacionalističke organizacije su mjesecima pred izbore 1925. godine vršili teror nad svim političkim neistomišljenicima. Pod ideološkim utjecajem centralistički opredijeljene SDS Svetozara Pribićevića, orjunaši su tokom cijele 1924. godine sprovodili određene terorističke akcije protiv opozicionih stranaka u Sarajevu.[44] Iako je pred izbore 1925. godine DS na području Bosne i Hercegovine bila politički slaba i nije imala značajnijih predizbornih političkih aktivnosti, ipak, ona je u Sarajevu 26.11.1924. godine održala preizbornu skupštinu na kojoj je bio prisutan i njen lider Ljuba Davidović. Iako je skupština bila slabo posjećena, ipak je bila prekinuta udruženom akcijom orjunaša i srnaovaca.[45]

U fočanskom i visočkom srezu, srnaovci i četnici išli su po selima i prijetili stanovništvu „pokoljem i paležom" ukoliko ne glasaju za radikale. Da bi zaplašili birače JMO, četnici Vido Pušara, Vlajko Nikolić, Svetozar Žalica i Mitar Malić bacili su bombu na sam dan izbora kod glasačkog mjesta u Visokom. Navedeni četnici, nakon ovih izgreda, otišli su u sela Gornje i Donje Moštre

38 Radikali se spremaju za izbore, *Pravda*, Sarajevo, 6.6.1924., 1.

39 ABHS, *FVŽSO*, pov. br. 1023/25, *Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca Kabinet Ministra unutrašnjih dela Velikom županu Sarajevo*, kab. br. 281, Beograd, 4.5.1925.

40 Anarhija i bezakonje policijskih činovnika u Fojnici, *Pravda*, Sarajevo, 21.12.1924., 2. Poslije ovog Pajićevog govora seljaci su pitali šumara Ramu Đedovića iz Šebešića, da li je istina ono što im je Pajić obećavao, a odnosilo se na slobodnu sječu drva u državnoj šumi ukoliko glasaju za radikale. Šumar im je odgovorio da su pred zakonom svi isti i da je slobodna sječa šume zakonom zabranjena, bez obzira na vjersku i stranačku pripadnost. Zbog te svoje izjave šumar Đedović bio je strogo kažnjen. O službenoj agitaciji državnih službenika svih nivoa vidi još u: *Pravda*, Sarajevo, 21.12.1924.

41 Sreski načelnik u Jajcu kao službeni agitator, *Pravda*, Sarajevo, 25.12.1924, 2. U Jajcu je zabilježeno da je sreski načelnik Panić odbijao pružati službene usluge pristalicama opozicionih stranaka.

42 Kotarski ured u Zenici kao uredništvo i ekspedicija radikalskog listića, *Pravda*, Sarajevo, 25.12.1924, 2.

43 Zatvaranje građana, *Pravda*, Sarajevo, 25.12.1924., 2.

44 Izazovi počimaju!, *Pravda*, Sarajevo, 15.4.1924., 9.

45 ABHS, *FVŽSO*, pov. br. 2890/24, *Izvještaj Velikog župana Sarajevske oblasti o održanoj skupštini DS*, Sarajevo, 27.11.1924; ABH, *FVŽSO*, pov. br. 2890/24, *Izvještaj komande državne straže sigurnosti u Sarajevu*, Sarajevo, 27.11.1924.

i tamo rastjerivali opozicione birače.[46] U pokušajima da rastjeraju okupljene pristalice JMO sa birališta u Gračanici i spriječe ih u obavljanju glasanja, srnaovci su zajedno sa žandarmima pucali u masu.[47] Tom prilikom pogodili su trojicu Muslimana, od kojih je Bego Bešlić smrtno stradao, a Bećir Rizvanović i Osman Bajtarević teže ranjeni.[48] Ovi zločini ostali su nekažnjeni.[49] U mjestu Čelebići četnici su batinanjem prisiljavali pristalice JMO da glasaju za radikale, zbog toga je 300 pristalica JMO napustilo biralište, jer nisu mogli slobodno glasati.[50] U Visokom su srnaovci uputili oštre prijetnje predsjedniku biračkog odbora dr. Zakiću, ukoliko dođe na izbore.[51]

Terorističke akcije SRNAO i četnika posebno su bile izražene u Banjoj Luci i banjalučkom izbornom okrugu protiv SZ-a.[52] Veliku ulogu u djelatnosti ovih organizacija u banjalučkom okrugu imao je radikal Kosta Majkić, narodni poslanik.[53] On je prilikom zbora HRSS-a, održanog 29.9.1924. godine u Banjoj

46 *Stenografske beleške Narodne skupštine*, 87-88.

47 ABHS, *FVŽSO*, pov. br. 375/25, Visočki žandarmerijski vod 3. žandarmerijskog puka Komandiru Sarajevske žandarmerijske čete, *Izveštaj o izgredima na glasačkom mestu u Gračanici*, *srez Visočki*, br. 130, Visoko, 12.02.1925. U sukobima sa pristalicama JMO učestovovali su pored srnaovaca i četnika Vide Pušare, Vlajka Nikolića, Mitra Malića i Svetozara Žalice i pripadnici žandarmerije. U izvještaju žandarmerije navodi se da je Bego Bešlić usmrćen metkom iz civilne puške, a da se ne zna izvršilac tog djela.

48 ABHS, *FVŽSO*, pov. br. 375/25, Poglavar sreza Visočkog Velikom županu Sarajevske oblasti, *Izvještaj o ubistvu Bege Bešlića te teške odnosno lahke telesne ozlede Bećira Rizvanovića i Osmana Bajtarevića na biralištu Gračanica na dan izbora dne 8/II. 1925*, br. 1121, Visoko, 9.2.1925. Poglavar visočkog sreza u svom izvještaju istakao je sljedeće: „(...) nismo mogli doznati kako je to nastalo, te da li su se Muslimani sami izmegju sebe ozledili ili ih je tko drugi ozledio“.

49 ABHS, *FVŽSO*, pov. br. 375/25, Poglavar sreza Visočkog Velikom županu Sarajevske oblasti, *Izvještaj o ubistvu Bege Bešlića te teške odnosno lahke telesne ozlede Bećira Rizvanovića i Osmana Bajtarevića na biralištu Gračanica na dan izbora dne 8/II. 1925*, br. 1121, Visoko, 9.2.1925. U izvještajima sreskih, policijskih, pa i izvještaju Velikog župana Sarajevske oblasti od 21.6.1925. upućenog Ministru unutarnjih poslova pokušavala se prikriti odgovornost policijskih službenika za ubistvo Bege Bešlića.

50 ABHS, *FVŽSO*, pov. br. 486/25; *Stenografske beleške Narodne skupštine*, 88; Atif Purivatra, *Jugoslavenska muslimanska organizacija u političkom životu Kraljevine Srba*, *Hrvata i Slovenaca*, Drugo izdanje, Sarajevo, 1977, (Dalje: A. Purivatra, *Jugoslavenska muslimanska organizacija*), 197.

51 *Stenografske beleške Narodne skupštine*, 88.

52 AJ, *Fond Ministarstvo unutrašnjih dela Kraljevine Jugoslavije* (dalje: 14), 76–267, Pregled bosanske štampe, *Hapšenje narodnog poslanika.* Još u junu 1924. godine režim je preko SRNAO počeo sa progonom opozicionih stranaka. Policija je u Banjoj Luci bez ikakvog razloga, po naređenju velikog župana Vrbaske oblasti Paunovića, uhapsila narodnog poslanika ZS-a St. Miletića. Nedugo nakon toga u blizini zatvora bilo se okupilo nekoliko srnaovaca, koji su došli u namjeri da „dijele pravdu“, tj. da tuku Miletića. Uz veliku hrabrost i požrtvovanje gospodina dr. Čubrilovića, jednog od čelnika ZS-a, srnaovci su se razišli.

53 Nusret Šehić, „Prilog proučavanju februarskih izbora 1925. godine u Bosni i Hercegovini“, *Glasnik arhiva i Društva arhivskih radnika Bosne i Hercegovine*, br. 7, Sarajevo, 1967, (Dalje: N. Šehić, *Prilog proučavanju februarskih izbora*), 238. Prema mišljenju Koste Majkića, odanost prema režimu najbolje se postizala strahom, tj. terorom. U jednom svom govoru u Narodnoj skupštini rekao je da su Muslimani, koji su se prije stvaranja Kraljevine SHS deklarirali kao Srbi „na 15 koraka javljali

Luci, organizirao kontraagitaciju sa srpskim nacionalistima. Tom prilikom došlo je do fizičkih obračuna između srnaovaca i pristalica HRSS-a.[54] Do žestokih sukoba između SRNAO i Hrvatske nacionalne omladine (HANAO),[55] došlo je također 15. i 16. novembra 1924. godine. U sukobima je učestvovalo preko 150 srnaovaca i 50–60 hanaovaca, a do prekida borbe došlo je na intervenciju organa vlasti. Prilikom ovih borbi više lica je povrijeđeno na obje strane, a napravljena je veća materijalna šteta na objektu Hrvatskog pjevačkog društva „Nada".[56] Također su srnaovci i četnici spriječili održavanje skupštine SZ-a, potom i održavanje njene predizborne konferencije u Banjoj Luci. Terorističke akcije srnaovaca i četnika u Banjoj Luci kulminirale su na sam dan izbora. Poticaj tome zasigurno je bio dolazak uoči izbora kuma srnaovske zastave „Petar Mrkonjić" pukovnika Milana Gavrilovića. Ovo je dalo ohrabrenje srnaovcima, pa su istu večer obilazili kuće po gradu i upućivali prijetnje građanima. Također su tog dana bili napadnuti čuvari kutija HRSS-a, dok su na dan izbora bili otjerani sa biračkih mjesta.[57] Na sam dan izbora u mjestu Gornji Šeher u Banjoj Luci, Boško Panić i još trojica srnaovaca, oružjem su razgonili birače, kako bi ih spriječili u izvršenju biračkog prava.[58] Teror srnaovaca zabilježen je i u bihaćkom izbornom okrugu, gdje su srnaovci i četnici terorizirali prvake SZ-a, B. Čubrilovića i V. Ljubojevića.[59]

Aktivisti četnika tokom izborne kampanje u bijeljinskom srezu (tuzlanski okrug) predvođeni pisarom Dragomirom Stevićem prijetili su stanovništvu „da će svakom ko ne glasa za radikale baciti bombu u kuću". Pored toga napadali su prvake SZ-a i naređivali čuvarima izbornih kutija da ne čuvaju izborne kutije SZ-a, zbog čega mnoge kutije u tuzlanskom okrugu nisu bile nadzirane.[60]

---

svakom Srbinu i isticali da je Bosna srpska i da su oni silom prešli na islam". Prema Majkiću, promjena kod Muslimana prema Srbima nastupila je jer: „Nestalo je straha pa je nestalo i njihove ljubavi prema Srbima".

54 Arhiv Republike Srpske Banja Luka (ARSBL), *Fond Velikog župana Vrbaske oblasti* (dalje: *FVŽVO*), br. 387/24, Poglavar gradskog sreza banjolučkog Velikom županu Vrbaske oblasti u Banjoj Luci, *Hrvatska Republikanska Seljačka stranka u Banjoj Luci prigodom održavanja ovog zbora došlo je do sukoba u gradu sa pristalicama Radikalne Stranke. Javlja se*, pov. br. 387/24, Banja Luka, 30.9.1924.

55 ABHS, *FVŽSO*, pov. br. 99/1924, *Veliki župan sarajevske oblasti Policijskoj direkciji u Sarajevu.* Kao protutežu akcijama orjunaša na području Bosne i Hercegovine osnivana je HANAO u Sarajevu 12.10.1922. godine. Na njenom čelu se nalazio Josip Krištić. Obrazovana je sa ciljem da terorističkim akcijama parira agresivnom jugoslavenskom nacionalizmu, koji je protežirala ORJUNA, a kasnije, od 1923., i velikosrpskom hegemonizmu ispoljavanom od strane SRNAO.

56 ARSBL, *FVŽVO*, br. 17843/24, Poglavar gradskog sreza banjolučkog Velikom županu Vrbaske oblasti u Banjoj Luci, *Sukob izmegju Srnaovaca i Hanaovaca*, br. 80, Banja Luka, 17.11.1924. Zbog ovih sukoba bio je uhapšen i osuđen hrvatski nacionalist Viktor Gutić. Niko od srnaovaca nije odgovarao zbog ovih sukoba.

57 N. Šehić, *Prilog proučavanju februarskih izbora*, 238.

58 *Stenografske beleške Narodne skupštine*, 82.

59 *Stenografske beleške Narodne skupštine*, 82.

60 *Stenografske beleške Narodne skupštine*, 86-87; B. Gligorijević, *Srpska nacionalna omladina*, 29.

U travničkom izbornom okrugu zabilježene su terorističke aktivnosti SRNAO. Poticaj akcijama srnaovaca bio je svakako i govor radikalskog poslanika Miroslava Spalajkovića, koji je održan na jednom predizbornom skupu NRS-a u Travniku.[61] Tom prilikom okupljenim pristalicama on je između ostalog rekao: „Ako ne dobijemo većinu gumenih kuglica, dobićemo ih olovnim".[62] Tako je u mjestu Gerzovo prota Ubavić sa naoružanim srnaovcima obilazio uglednije pristalice SZ-a, i tom prilikom prijetio im da će biti ubijeni i selo spaljeno ukoliko ne glasaju za radikale.[63]

Na glasačkom mjestu ul. Čobanija u zgradi Šerijatske škole u Sarajevu, došlo je do otvorenog sukoba i tučnjave koje su izazvali srnaovci. Naime, predsjednik biračkog odbora na ovom glasačkom mjestu bio je Jovan Nikolinović, koji je otežavao glasanje Hrvatima i Muslimana, zbog čega su ovi negodovali.[64] Potrebno je napomenuti da je isti Nikolinović bio predsjednik Glavnog odbora udruženja četnika za Bosnu i Hercegovinu.[65] Negodovanje Hrvata i Muslimana navodno je isprovociralo srnaovce, zbog čega je došlo do sukoba sa okupljenim biračima. Tom prilikom nekoliko lica zadobilo je povrede glave usljed kamenovanja od strane srnaovaca.[66] Sukob je dolaskom policije bio prekinut, ali je nakon toga prerastao u gradske demostracije oko 200 srnaovaca i četnika. Demonstrantima se pridružio i Nikolinović.[67] Prilikom demonstracija oni su načinili velike materijalne štete na objektima *Jugoslavenskog lista*, *Hrvatske omladine* i Hotela Pošta. Za ove izgrede bio je optužen Ferdo Kulier,[68] a veliki župan sarajevske

61 Dolazak g. Spalajkovića, *Srpska riječ*, Sarajevo, 24.1.1925, 1; Za Kralja i Otadžbinu! – Najmarkantnija mjesta iz govora g. Spalajkovića, *Srpska riječ*, Sarajevo, 08.2.1925, 2.

62 *Stenografske beleške Narodne skupštine*, 84.

63 *Stenografske beleške Narodne skupštine*, 84.

64 ABHS, *FVŽSO*, pov. br. 378/1925, Komand. drž. straže sigurnosti u Sarajevu Policijskoj direkciji u Sarajevu, *Izveštaj o manifestacijama dana 8. februara 1925*, br. 22/25. Komandir državne straže bio je obaviješten da neka grupa omladinaca navodno hanaovaca protestira pred biralištem. Međutim, dolaskom na lice mjesta sa odredom od 10 ljudi on nije zatekao nikoga. U povratku je opazio grupu od 30-40 srnaovaca i četnika koji su držali Kuliera Ferdu, navodnog hanaovca. Srnaovci su imali namjeru da ga bace u Miljacku. On je Kuliera od srnaovaca oslobodio i uz oružanu pratnju odveo u policijsku direkciju, jer mu je „zemjenik Dubajić prijavio, da se je Kulier u Čobaniji sa kamenjem bacao".

65 ABHS, *FVŽSO*, pov. br. 1023/25, Policijska direkcija za Bosnu i Hercegovinu Velikom županu Sarajevske oblasti, *Prijava radi nepravilnosti nekih drž. namještenika*, br. 679/925, Sarajevo, 20.5.1925.

66 ABHS, *FVŽSO*, pov. br. 381/25, *Policijska direkcija za Bosnu i Hercegovinu Velikom županu Sarajevske oblasti u Sarajevu*, br. 4314/25, Sarajevo, 10.2.1925.

67 ABHS, *FVŽSO*, pov. br. 378/1925, Komand. drž. straže sigurnosti u Sarajevu Policijskoj direkciji u Sarajevu, *Izveštaj o manifestacijama dana 8. februara 1925*, br. 22/25. Poticaj za divljanje srnaovaca i četnika dao je govor koji je demonstrantima nakon napada na *Jugoslavenski list* održao dr. Andrić, državni podsekretar i jedan od organizatora SRNAO na području Bosne i Hercegovine. Nakon njegova govora srnaovci su nastavili sa demonstracijama po gradu i tom prilikom razbili nekoliko prozora na zgradi *Hrvatske omladine* i Hotela Pošta.

68 ABHS, *FVŽSO*, pov. br. 387/1925, Policijska direkcija za Bosnu i Hercegovinu Velikom županu sarajevske oblasti u Sarajevu, *Događaji od 8. do 9./II. 1925*, br. 4211/25, Sarajevo, 9.2.1925. Policijska direkcija za Bosnu i Hercegovinu ovim aktom upoznala je velikog župana u Sarajevu da je Ferdo Kulier zadržan u pritvoru i da će biti kažnjen zbog izgreda.

oblasti o ovim neredima izvijestio je Ministra unutarnjih poslova.[69]

Nasilja koja su režim i njegovi pomagači (prorežimske nacionalističke organizacije) provodili u predizbornom vremenu i tokom samih izbora bila su razlog zbog čega su oni očekivali optužbe opozicije. Da bi to preduhitrio, vladajući režim nastojao je da umjesto optuženog bude tužilac. U cilju opravdanja terorističkih akcija nacionalističkih organizacija tokom predizborne kampanje i neregularnosti tokom izbora 1925. godine, Vlada je izdala naredbu pokrajinskim vlastima da prikupljaju materijal, o navodnom „teroru opozicije" tokom ovih izbora. Tako je državni podsekretar Vilder u telegramu Velikom županu Sarajevske oblasti naredio da se „sabere sav materijal o teroru opozicije pre i posle izbora (...)", uz naznaku da sve izvrši „u najkraćem roku, da imamo naš materijal za verifikaciju".[70] U nastojanju da pronađu dokaze protiv opozicionih stranaka, sreski načelnici kao terorističko djelovanje okvalificirali su agitaciju koju je JMO provodila među Muslimanima „tajno i strogo poverljivo", a da su rimokatolički svećenici javno i tajno agitirali za račun HRSS-a. Sve to, prema njihovom mišljenju, dovelo je do velikog uspjeha ovih stranaka na izborima.[71] Zbog nedostatka dokaza, sreski načelnici su sa teškom mukom nastojali prikupiti podatke o navodnom „teroru" opozicije tokom izbora. Daleko više bilo je negativnih izvještaja o ovom pitanju.[72]

Na skupštinskim raspravama, gdje je opozicija veoma argumentirano iznosila primjere terorističkih akcija nacionalista, radikalni poslanici imali su samo riječi opravdanja za te akcije. Jedan poslanik NRS-a u skupštinskoj raspravi o akciji nacionalističkih organizacija iznio je sljedeće: „(...) Što se tiče

69 ABHS, *FVŽSO*, pov. br. 387/1925, *Veliki župan Sarajevske oblasti Ministarstvu unutrašnjih dela Beograd*, br. 367/25. U izvještaju velikog župana istaknuto je sljedeće: „Prilikom izbora u Sarajevu došlo je na svršetku glasanja do manifestacije nacionalne omladine pred jednim biralištem usled lansirane vijesti, da neki Hanaovci smjeraju napad na predsjednika toga biračkog mjesta. Policija je spriječila sve sukobe, te je nacionalna omladina u povorci manifestirala kroz neke ulice varoši, kojom je zgodom razbijeno jedno staklo na prozoru *Jugosl. lista*. Inače nije došlo nigđe do incidenata".

70 ABHS, *FVŽSO*, pov. br. 602/1925, *Telegram državnog podsekretara Vildera Velikom županu u Sarajevu.*

71 ABHS, *FVŽSO*, pov. br. 602/1925, Poglavar sreza Sarajevskog Velikom županu Sarajevske oblasti Sarajevo, *Na naređenje pov. br. službeno od 3. marta tek. god.*, pov. br. 202/25, Sarajevo, 4.3.1925. Između ostalog u izvještaju je kao teror okvalificirano i ovo: „Franjevci u Sutjeskoj organizirali su bili za vrijeme izbora seljake koji znadu čitati, da oni uče djecu, koja ne idu u školu vjeronauku. Temeljito sumnjam, da su oni ovo uveli samo zato, da mogu preko vjere uticati na političko mišljenje katolika. Konkretnog dokaza nemam, ali ono žučljivo istupanje Franjevaca protiv vladinih pristaša daje mi povoda da posumnjam da su oni ovu vjersku obuku upotrebljavali i u agitaciju za Radića. (...) Na biralištu u Lješevu i Moštre D. izašli su osim birača i žene i deca muslimanska na biralište i celo vrijeme biranja ostali tako samo da mogu terorisati one, koji bi se usudili glasati za vladinu listu. (...) Pred same izbore poverljive i ugledne ličnosti J.M.O. poslane iz Sarajeva, održale su sa Muslimanima tajni sastanak u selu Hrasnici, a u zgradi muslimanskog mejtefa (škole), – te su i tada pozivali muslimane da glasaju samo za Spahu (...)".

72 Opširnije o tome u: ABHS, *FVŽSO*, pov. br. 602/1925.

patriotskih udruženja, ja njihovu pojavu mogu da razumem u krizi kao što je ova koju preživljava naša zemlja. Udruženja se javljaju spontano i kao reakcija prema mračnim silama, koje se koališu da ruše htevši da se koriste teškom situacijom u koju je zapala ova naša zemlja. Kad su to osetili oni koji su sarađivali na izgradnji ove zemlje, sećajući se drugova koji su pali na bojnom polju, gledajući one koji su ostali slepi i sakati, oni su se zbili u falangu u odbranu krvave tekovine, što se zove Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca".[73] Podršku koju im je davala NRS nisu krili srnaovci i četnici, koji su otvoreno o tome pisali u svojim nacionalističkim listovima. Iako su nacionalističke organizacije sprovodile teror na svim nivoima i svim sredstvima, protiv počinioca terorističkih djela i zloupotreba službenih položaja, vladajući režim nije preduzimao nikakve zakonom propisane mjere.[74]

Zaključak

Političke borbe između centralistički i federalistički orjentiranih političkih stranaka bile su prisutne od početka formiranje Kraljevine SHS, a dovele su do degradacije parlamentarnog života u državi. Najizraženija politička previranja bila su u vrijeme održavanja parlamentarnih izbora, a posebno onih koji su održani 8.2.1925. godine. Tada su vladajuće stranke (NRS i SDS) izašle na izbore sa parolom očuvanja državnog i narodnog jedinstva. U cilju osiguranja pobjede na izborima angažirale su cijeli državni i činovnički aparat, te prorežimske nacionalističke organizacije, koje su opet, imale zadatak da spriječe pod svaku cijenu ulazak u Parlament „anacionalnih" i „antidržavnih" elemenata, tj. opozicionih stranaka. Zbog toga su nacionalisti na izborima 1925. godine pružili izdašnu pomoć „državotvornim" strankama (NRS i DS).

Djelatnost nacionalista tokom parlamentarnih izbora 1925. godine bila je prepoznatljiva kroz izvođenje terorističkih akcija, protiv svih političkih neistomišljenika. Terorističke akcije bile su izražane u svim izbornim okruzima na području Bosne i Hercegovine. Iako su nacionalisti tokom izbora 1925. godine počinili veliki broj terorističkih djela, ipak, od strane državnih organa nisu bili kažnjeni. Takvim postupcima, režim se identificirao sa akcijama nacionalističkih organizacija.

Dakle, nacionalističke organizacije su djelovale kao odredi „privatne" vojske režima i vladajućih političkih stranaka. Akcije koje su provodili nacionalisti u cilju sprječavanja opozicionih stranaka u održavanju predizbornih skupova, a potom ometajući birače da glasaju, umnogome su doprinijele pobjedi „državotvornih" stranaka na ovim izborima. Svojom djelatnošću nacionalističke organizacije su raspirivale mržnju i stvarale dubok razdor među narodima Bosne i Hercegovine.

73 *Stenografske beleške Narodne skupštine*, 176.
74 ABHS, *FVŽSO*, pov. br. 987/1925. i 1023/1925.

Summary

The political struggle between centralist and federalist-oriented political parties was present from the beginning of the formation of the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes and has led to degradation of parliamentary life in the country. Most conspicuous was the political turmoil during the parliamentary elections, especially those held on 8th of February 1925. Ruling parties (NRS and SDS) promoted themselves under the motto of the state and national unity. In order to ensure victory in the elections they have hired entire state and bureaucratic apparatus, and the nationalist pro-regime organizations, which in turn, had the task to prevent entering to the parliament of "antinational" and "antistate" elements, i.e. opposition parties, at all costs. Therefore, the nationalists in the elections of 1925. gave generous assistance to "state" parties (NRS and DS).

The activity of the nationalists in parliamentary elections of 1925. was recognized through the performance of acts of terrorism against all political opponents. Terrorist actions were conducted in all constituencies in Bosnia and Herzegovina. Although the nationalists during the elections of 1925. committed a large number of terrorist acts, they were not punished by the state authorities. By such actions, the regime identified itself with the actions of nationalist organizations.

Thus, the nationalist organization operated as a designated "private" military of the regime and the ruling political parties. Actions carried out by nationalists in order to prevent the opposition party rallies, and then interfering with voters, have greatly contributed to the victory of "state-building" parties in this election. Activities of nationalist organizations were inciting hatred and created a deep rift among people of Bosnia and Herzegovina.

ARHIVNI PRIMJERAK

Mina KUJOVIĆ,
Arhiv Bosne i Hercegovine Sarajevo

OBILJEŽAVANJE 40-TE GODIŠNJICE GIMNAZIJE U TUZLI 1939. GODINE

Abstrakt: *U ovome radu se govori o obilježavanju 40-te godišnjice Gimnazije u Tuzli 1939. godine. Osim uprave škole, u organizaciji proslave učestvovali su i učenici, članovi đačkog potpornog društva "Zajednica doma i škole" koje je 1937. godine osnovano pri tuzlanskoj gimnaziji. Veliku zaslugu je imao i g. Veljko Česarović, učitelj vještina koji je organizirao sve koncertne dijelove programa. Na dan proslave cijeli je grad bio iskićen državnim zastavama, sve je organizirano i proteklo u duhu manifestiranja ljubavi prema Kralju i patriotizma prema otadžbini - Kraljevini Jugoslaviji.*

Ključne riječi: Bosna i Hercegovina, Tuzla, gimnazija, obilježavanje 40-te godišnjice, uprava, učenici, Kraljevina Jugoslavija.

Uvod

Realna gimnazija u Donjoj Tuzli je otvorena 12. septembra 1899. godine kao treća gimnazija u okupiranoj Bosni i Hercegovini[1]. Gimnazija je otvorena na temelju odluke gradskog vijeća i odobrenja Zemaljske vlade za Bosnu i Hercegovinu iz Sarajeva, prema čijoj odluci sve tri realne gimnazije "*imaju isti naučni cilj kao slični zavodi obiju država u monarhiji, a uglavnom im je organizacija jednaka*".[2] Školovanje je trajalo osam godina kao i u ostale dvije velike gimnazije. U tuzlanskoj gimnaziji je u prvoj godini bilo svega devet profesora. Taksa za upis u školu iznosila je 4 krune. Već školske 1906/07. godine u Realnoj gimnaziju u Donjoj Tuzli otvoren je i VIII razred.[3]

Tuzlanska gimnazija je uvijek išla u korak sa opštim napretkom i imala učenike koji su svojim radom i djelima u različitim oblastima stvaralaštva postigli velike rezultate, ne samo bosanskohercegovačkog, nego i svjetskog

1 Prva gimnazija je otvorena u Sarajevu 1879., a druga u Mostaru 1893. godine.

2 *Izvještaji o upravi u Bosni i Hercegovini za 1905. godinu,* str. 23.

3 U arhivskoj građi Zemaljske vlade za Bosnu i Hercegovinu sačuvani su izvještaji o ispitima zrelosti na velikim gimnazijama u Sarajevu, Mostaru i Bihaću. Iz izvještaja za školsku 1906/1907. godinu saznajemo da su ispit zrelosti na Gimnaziji u Tuzli te godine položili: Boszak Stjepan, Brkić Zvonimir, Đerić Dušan, Kapetanović Husein, Kusvzenko Ksekses, Kojić Teodor, Krstić Antonije, Kurtagić Mustafa, Mateša Rudolf, Matijašević Rado, Novak Hugo, Premušić Andrija, Reizović Abdurahman, Vein Božidar, Vilfan Rajmund, Wiesler Adolf i Zimmerman Leo. (ABH, ZV, 1907., šifra 118-95). Sudeći prema imenima gimnazijalaca pored čijih imena je u dnevniku upisano „zrio", od 17 maturanata samo su trojica bili Bošnjaci.

ARHIV DANIJEK

nivoa. Gimnazija je, u skladu sa tradicijom Bosne i Hercegovine i grada Tuzle, obzirom na različita "vremena i običaje" kroz koja je prolazila, uvijek uspijevala odgajati djecu u duhu dobrote i očuvanja osnovnih ljudskih vrlina.[4]

Obilježavanje 40-te godišnjice gimnazije u Tuzli

Dana 16. decembra 1939. godine svečano je proslavljeno 40 godina djelovanja tuzlanske gimnazije.[5] Proslavu su organizirali školski odbor i đačko potporno društvo "Zajednica doma i škole" koje je osnovano pri tuzlanskoj gimnaziji 1937. godine.

Gimnazija u Tuzli

Organizatori proslave su pozvali na svečanost sve svršene đake tuzlanske gimnazije, sve bivše žive direktore i nastavnike a svi koji su bili u mogućnosti prisustvovali su proslavi.

Gosti su počeli pristizati već 15. decembra.[6] Svečano obilježavanje 40-te godišnjice otpočelo je 16. decembra već u 9 sati kad je održana zadušnica umrlim i u Prvom svjetskom ratu poginulim nastavnicima i đacima.[7]

Nakon podsjećanja na poginule i odavanja pomena u bogomoljama gosti su se sabrali u gimnastičku dvoranu tuzlanske gimnazije gdje je u 11 sati održana akademija za učenike. Ovoj su akademiji prisustvovali nastavnici i đaci svih škola u Tuzli i mnogobrojni građani. Na ovoj đačkoj/učeničkoj akademiji direktor Gimnazije, Đorđe Vasković je održao predavanje o 40-to godišnjem radu tuzlanske gimnazije u kojem je naročito istaknuo „nacionalnu svijest i patriotski zanos srednjoškolske omladine i nastavnika tuzlanske gimnazije u predratno vrijeme".[8]

4 http://www.gms.inet.ba/100god.php

5 ABH, KBUDB, 1938. IV-45470 .

6 15.12. u Tuzlu su stigli: izaslanik ministra prosvjete g. Aranđelović Panta, načelnik prosvjetnog odjeljenja Kraljevske banske uprave drinske banovine u Sarajevu, izaslanik bana Drinske banovine dr. Vaso Glušac, senator, bivši dugogodišnji nastavnik i direktor i dr. Tugomir Alaupović, ministar u penziji, bivši direktor tuzlanske gimnazije.

7 U rimokatoličkoj crkvi zadušnice je u 9 sati služio dr. Drago Dujmović, profesor katoličke vjeronauke na tuzlanskoj gimnaziji, a u pravoslavnoj crkvi služilo je u 10 sati 5 sveštenika dok je govor održao g. Dimitrije Janković, bivši vjeroučitelj pravoslavne vjeronauke na tuzlanskoj gimnaziji. Pomen na poginule održan je u 9 sati i 30 min. i u jevrejskom hramu.

8 Kako se proslava dešavala u predratno vrijeme 40-ta godišnjica tuzlanske gimnazije protekla je u

Nakon govora direktora Gimnazije i pozdrava vladajućoj dinastiji u Beogradu učenici tuzlanske gimnazije su izveli pripremljen program koji je sa njima pripremio g. Veljko Ćesarović, učitelj vještina na tuzlanskoj gimnaziji.[9]

Obilježavanje godišnjice nastavljeno je istog dana uvečer. U 8 sati i 30 minuta održan je svečani skup i koncert u velikoj sali Sokolskog doma. Velika dvorana Doma jedva je mogla primiti sve koji su došli da prisustvuju ovoj svečanoj proslavi. Prisustvovao je i izaslanik kralja Petra II, gos. Stipković Ivan, pukovnik. U iščekivanju njegovog dolaska vojna muzika je odsvirala državnu himnu, a zatim je direktor Gimnazije, Đorđe Vasković, nakon što je istaknuo važnost proslave za cijeli grad Tuzlu, iznio ukratko sav rad tuzlanske gimnazije na podizanju prosvjete u narodu i naglasio „*otačastvoljublje predratne đačke omladine koje se svojim stradalaštvom može staviti uz bok onih heroja koji su dali svoje živote na raznim ratištima za oslobođenje i ujedinjenje našeg naroda.*“ Nakon što je stigao izaslanik kralja Petra II, direktor je ponovo pozdravio prisutne goste, a među njima naročito predstavnike raznih kulturnih i prosvjetnih društava i ustanova i ponovo je klicano kralju i otadžbini i ponovo je odsvirana državna himna.

Izaslanik ministara prosvjete, gos. Panto Aranđelović je „*sažeto i biranim rečima izneo zasluge tuzlanske gimnazije (...).*“ Po završenom govoru izaslanik je predao direktoru Vaskoviću, uz buran aplauz, orden Sv. Save III stepena kojim je kralj Petar II, na prijedlog ministra prosvjete, odlikovao tuzlansku gimnaziju. Direktor se zahvalio na dodijeljenom odlikovanju i visokoj pažnji te izjavio da će tuzlanska gimnazija „*i u buduće nastaviti radom za dobro Kralja i Velike Otadžbine Jugoslavije na onim tradicijama koje su joj ostavile predratne nacionalne generacije nastavnika i đaka*“.

Nakon ovog govora uz burne aplauze i klicanje prisutnih pročitani su pozdravni telegrami koji su upućeni kralju Petru II, knezu namjesniku Pavlu, gos.

manifestiranju ljubavi prema kralju i otadžbini. Nakon održanog govora, direktor Vasković je pozdravio prisutne goste, bivše direktore i nastavnike te đake tuzlanske gimnazije, a onda su, kako je navedeno u izvještaju, uslijedili oduševljeni usklici: “*Živelo Njegovo Veličanstvo Kralj Petar II i ceo Kraljevski Dom, a đački hor je otpevao Državnu himnu*”.

9 U programu su izvedene slijedeće recitacije i pjesme:

1. Gajdović: a) *Domovini*; b) *Žablji hor* – pjevao muški dječiji hor uz pratnju klavira;
2. Vl. Jovanović: *Pozdrav idealnoj slozi Srba i Hrvata*, deklamovao Gadža Vladimir, učenik IV razreda;
3. Gajdović: a) Pjesma iz Južne Srbije, *Sadila Timke ... Borjane* ... b) Špoljar: *Po puhul je* --- pjevao dječiji ženski hor;
4. Narodne dalmatinske pjesme uz pratnju klavira pjevali su u duetu Brajdić Vjekoslav i Kovačević Dragan, učenici I razreda;
5. Dr. Tugomir Alaupović: *Materine suze*, recitovala je Kornelija Ćesarević, učenica II razreda;
6. Veber-Poper: varijacije na opere *Frašic*, svirala je na klaviru Ljerka Putić, učenica III razreda; i
7. Dr. Vinko Žganjec: Međumurske pjesme a) *Dremle mi se*... b) *Kaj se ripetilo*, pjevao je mješoviti gimnazijski hor.

Ovako je trebala izgledati tuzlanska gimnazija (Arhiv BiH, Fond Zemaljska vlada – Građevinsko odjeljenje – idejni nacrt)

Božidaru Maksimoviću, ministru prosvjete i gos. Vladimiru Jevtiću, banu Drinske banovine.

Poslije pročitanih pozdravnih telegrama na skupu su govorili i prisutne pozdravili gosti manifestacije.[10] Potom je održan koncert na kojem je izveden sljedeći program:

1. Rihard Vagner: Arija iz opere *Tanhojzer (Pjesma večernjači*)
2. J. Krstić: *Majka srpskog junaka*; J. Gotovac: *Smiješno čudo* – pjevao gimnazijski zbor;
3. L. Lisovoj:Ukrajinska narodna igra, izvodili učenici IV razreda;
4. M. Tajčević: Borjanke, *Viknela Jana*, pjevao mješoviti gimnazijski hor;
5. Dobri Hristov: *Petru petruvljanku*, pjevao mješoviti hor;
6. Sv. Milenović: *Budan sam*, scena u tri dijela, izvodili učenici Gimnazije.

Nakon što je ispraćen izaslanik Nj. V. Kralja Petra II uz pratnju muzike, sviranjem državne himne i pokličima : *Živio kralj*, nastavljena je zabava do kasno u noć.

Zabavu su materijalno potpomogli bivši učenici tuzlanske gimnazije svojim prilozima kao utemeljivači đačkog potpornog društva „Zajednica doma i škole“. Osim bivših učenika, dobrovoljne priloge su dali i brojni građani Tuzle pa je čist prihod zabave bio 1.000 dinara, sve u korist đačkog potpornog društva.

Na sam dan proslave, 16. decembar 1939. godine grad je bio okićen državnim zastavama. Društvo „Zajednica doma i škole“ je organizirajući ovu

10 Na skupu su govorili: izaslanik bana Drinske banovine, gos. Milan Popović, načelnik; dr. Vaso Glušac, senator i dr. Tugomir Alaupović, ministar u penziji kao bivši direktor tuzlanske gimnazije; gos. Hasaaga .Jašić (nečitko?), gradonačelnik u ime grada Tuzle; Nikifor Tadić, starješina Sreskog suda te član Sokolskog društva i „Prosvjete“; Osman Vilović, bivši ministar i bivši senator u ime Muslimanskog kulturnog kluba; g-đa Milena Banjanin, učiteljica u penziji u ime društva „Kolo srpskih sestara“; gos. Vaso Marinković, upravitelj u ime Građanske škole; gos. Fuad Idrizbegović u ime društva „Gajret“ i dr. Ignjat Rizner, advokat u ime bivših đaka i u ime društva „Zajednica doma i škole“.

DRUŠTVO

proslavu učinilo sve da proslava uspije na zadovoljstvo svih učesnika. Učenički roditelji su učestvovali sa svojim dobrovoljnim prilozima u novcu, ali su dali i priloge za bogat i obilan bife. Najveće zasluge za pripremanje koncertnih izvedbi pripale su Veljku Ćesaroviću, učitelju vještina na tuzlanskoj gimnaziji.

Zaključak

Iz pregleda dvodnevnog obilježavanja 40-te obljetnice tuzlanske gimnazije vidi se da je sve prošlo u duhu iskazivanja ljubavi prema kralju i otadžbini Jugoslaviji. Iz odabranih recitacija i izvođenih kajkavskih pjesama može se vidjeti kako se nastojalo pokazati prijateljstvo prema Hrvatskoj. U programu obilježavanja četrdesete godišnjice Gimnazije u Tuzli nije učestvovao niti jedan učenik bošnjačke nacionalnosti, bez obzira na činjenicu da su Bošnjaci u to vrijeme činili većinu stanovništva Tuzle.

Summary

From a review of the two-day celebration of 40th anniversary of the Gymnasium to see that everything went in the spirit of expressing love for king and country of Yugoslavia. From the recitation of selected poems and izvođenih kajkavskih can see that we have tried to show friendship towards Croatia. In celebration of the fortieth anniversary of the gymnasium in Tuzla did not participate, nor a student of Bosniak nationality, regardless of the fact that Bosniaks at the time constituted the majority of the population of Tuzla.

Arhivski DATUK

Dr. sc. Safet BANDŽOVIĆ
Institut za historiju u Sarajevu

ODJEK "MUSLIMANSKIH REZOLUCIJA" IZ 1941. GODINE

Abstrakt: *Krajem ljeta i u jesen 1941. bošnjačko građanstvo se putem niza rezolucija upućenim vrhovima NDH, donijetim u više gradova (Prijedor, Sarajevo, Mostar, Banjaluka, Bijeljina, Tuzla), u nezavidnim prilikama okupacije i pustošenja, sveopće lične i materijalne nesigurnosti i neizvjesnosti, ogradilo od ustaške politike progona Srba, Jevreja i Roma. Začetkom svih tih rezolucija, prije svega Sarajevske, smatra se skupštinski zaključak Udruženja ilmije "El Hidaje" od 14. avgusta 1941. kojim se javno protestiralo protiv zločina i stradanja. Potpisnici rezolucija su bili predstavnici javnog života Bošnjaka, funkcioneri Islamske zajednice, raznih društava i udruženja, poslovni ljudi, posjednici, intelektualci i drugi ugledni građani. U osnovi antifašizma sadržano je, pokazuju na svoj način i ove rezolucije, najdublje ljudsko pravo, pravo na život, slobodu i ravnopravnost pojedinca i nacionalnih kolektiva.*

Ključne riječi: *Bošnjaci, Drugi svjetski rat, genocid, antifašizam, solidarnost, humanizam.*

Uvod

Epoha „kratkog" XX stoljeća je, zahvaljujući brojnim fenomenima, postala najkontradiktorniji period u historiji ljudskog društva. Rasprave o ratovima i pravdi su još uvijek politički i moralno neophodne.[1] Predmet sjećanja jedne nacije u manjoj mjeri ovisi „od njene prošlosti nego od njene sadašnjosti", koja određuje javno sjećanje. Savremenost iziskuje racionalne rekonstrukcije, asimetrične slike prošlosti, obuhvatanje iznijansiranih historijskih pojava u cjelini. Svaka analiza može otvoriti šire vidike za drugačija promišljanja prethodnih zbivanja, pri čemu se rjeđe radi o potpuno novim saznanjima, a češće o pomjeranjima akcenta, istraživanjima nekada zanemarenih segmenata prošlosti, drugačijim uglovima promatranja koji iziskuju potrebe novog vremena, izmijenjenih društvenih okolnosti u kojima djeluju i historičari.[2] Istraživanje prošlosti ukazuje

1 Opšir. M. Volzer, *Pravedni i nepravedni ratovi: moralni argumenti sa istorijskim primerima,* Beograd 2010., 8.

2 O. Milosavljević, *Savremenici fašizma (1): percepcija fašizma u beogradskoj javnosti 1933.-1941.*, Beograd 2010., 8.

DRAFT

na velike varijacije društva, brojne načine na koje su ljudi organizirali svoj život, mnoge strategije preživljavanja, načine razmišljanja, na čitave nizove shvatanja ispravnog i pogrešnog. Još je Solomon upozoravao da u kriznim vremenima niko nema pravo da brine samo o sebi, svojima i svojoj imovini, već mora da pomogne narodu u njegovoj patnji. Etičnost nekog čina spoznaje se na osnovu ocjene da li se promatranom aktivnošću čovjek potvrđuje po mjeri svoje prave generičke suštine.[3]

Po predmetu i metodu proučavanja prošlost i sadašnjost međusobno se dopunjuju. Historičar započinje od današnjeg kako bi razjasnio ono jučerašnje, i kao istraživač on rekonstruira genezu aktuelnog na osnovu historijskih tragova.[4] Ideološka generalizacija u socijalističkoj Jugoslaviji deformirala je reljefnu sliku historijske stvarnosti i racionalnog saznavanja prošlosti koja je imala više sastavnica od onih nametanih politikom "monolitnog jednozvučja". Vlast je otvoreno dekretirala prošlost, pa su njene slike bile aktivni idejni činilac.[5] Raspad ideološke paradigme utjecao je, uz uvažavanje i novih iskustava, sadržanih u protoku vremena, prisutnih u svijesti savremenika, pa i historičara kao „čeda svoje epohe", na tematske, metodološke i sadržajne "prevrate u memoriji", sporenja različitih "zajednica pamćenja", temeljno preispitivanje i preoblikovanje različitih slojeva historijske svijesti.[6] Tokom "postjugoslavenskih ratova" i ratne tranzicione, posljednje decenije XX stoljeća razbuktao se i konflikt na polju historiografije, praćen sporovima o historijskim činjenicama i o vrijedonosnim sudovima o činjenicama. On je ritualizirao one historijsko-ideološke frontove s

3 U literaturi se, kao jedan od primjera pozivanja na poštivanje ideje tolerancije među ljudima, bez obzira na vjersku ili nacionalnu različitost, navodi i "Proglas muslimanima" koji je reisul-ulema Džemaludin Čaušević objavio u listu "Jeni Misbah" u ljeto 1914., na samom početku Prvog svjetskog rata, u atmosferi velikih napetosti u Bosni i Hercegovini, posebno teškog položaja u kome se našlo srpsko stanovništvo nakon "Sarajevskog atentata" i ubistva nadvojvode Franza Ferdinanda. Reis tada poziva bosanskohercegovačke muslimane da budu "obazrivi i promišljeni", da ne čine "nikakvih besposlica", izražavajući uvjerenje da će se "pokazati kao čestiti i pošteni, i da će uložiti sav svoj trud, da svome bližnjem, svome komšiji bez razlike vjere, u ovim ozbiljnijim vremenima u pomoć priskočiti… Mi živimo sa drugim nemuslimanskim građanima u našoj domovini, s kojima smo se izrodili i s kojima ćemo živjeti i umrijeti. Zato ne treba nikad smetnuti sa uma, da bi svaki naš hrđav postupak prema njima mogao donijeti za sobom vrlo ružne posljedice… S toga se treba klonuti svega, što bi ponizilo ugled jednom muslimanu, što bi izazvalo pretpostavljene oblasti, i što bi bilo u stanju pomutiti dobre odnošaje među nama i našim sugrađanima drugih vjera" – cit. prema: N. Veladžić, *Društveno-politički aspekt djelovanja reisa Džemaludina Čauševića*, Bošnjačka pismohrana, sv. 10, br. 32-33, Zagreb 2011, 155-156; opšir. *Reis Džemaludin Čaušević – prosvjetitelj i reformator,* Sarajevo 2002.

4 K. Ćelstali, *Prošlost nije više što je nekad bila: uvod u istoriografiju*, Beograd 2004., 25; H-J. Nojbauer, *Istorija glasina,* feljton, "Politika", Beograd 8. februar 2011; V. Kajzer, *Lažno jednačenje totalitarizama,* "Politika", Beograd 2. april 2011.

5 T. Kuljić, *Zločine pamtiti kao živu ranu*, "Politika", Beograd 6. april 2011.

6 Opšir. Đ. Stanković-Lj. Dimić, *Istorija pod nadzorom*, Beograd 1996.; B. Petranović, *Istoriografija i kritika,* Podgorica 1997.; Isti, *Istoriografske kontroverze*, Beograd 1998.

korijenima u XIX stoljeću, koji su nametnuli teološku viziju historije.[7] Nema više normiranih, jednodimenzionalnih priča. Primjenom tehnologije detabuiziranja, deideologiziranja i prevazilaženja prećutkivanja kao oblika potiranja prošlosti, skidanjem ideoloških hipoteka i kvalifikativa, kompleksne teme vezane za slojevita iskustva prošlosti, kao i za druga "kontroverzna" zbivanja, mogu se studioznije istraživati.

Postkomunizam je pokazao bezbroj lica. Svaka historija je izbor, kaže Lisjen Fevr. Historija nije egzaktna nauka, po definiciji je aksiološka, skeptična i kritična, podložna je različitim interpretacijama. Historijske činjenice se mogu zaboraviti, ali se ne smije zaboraviti empatija, „mogućnost razumevanja poteza ove ili one skupine ljudi nekada; mora se naučiti razumevati istorijski i društveni kontekst u kojem neko donosi određene odluke".[8] Revizija historijske slike je razumljiva težnja ka preispitivanju tumačenja prošlosti, skidanju sa nje debelih slojeva legendi, da bi se lakše shvatila sadašnjost. Generalizacije vode u zablude. Primjetna je, s druge strane, činjenica da u svijesti, pa i u historijskom pamćenju savremenih ljudi gospodare vizuelni sadržaji.[9] Tragična zbivanja tokom posljednje decenije XX stoljeća u znatnoj mjeri su dramatizirala i dezorijentisala, ne samo opće idejne, već i idejne, historijsko-naučne tokove. Nema genocidnih naroda, mada ima genocidnih politika, i to onih s jasno prepoznatljivim pogromaškim namjerama i ciljevima, ili, pak, politika koje imaju takve svoje strateške ciljeve koji se, pod određenim historijskim i društvenim prilikama, ne mogu ostvariti drugačije nego samo putem genocida. Ta je u skladu s priznanjem činjenice da te i takve politike mogu prigodno steći široku i masovnu kolektivnu, iako po pravilu samo parcijalnu i djelimično iznuđenu potporu.[10] Nacionalističke ideologije određuju opći pravac onome što treba uraditi i daju individualnim počiniocima osjećaj svrhe i namjere. Pravda za zločince i žrtve može tražiti razdvajanje nacionalnosti „od zločina i naglašavanje važnosti viktimizacije na individualnom

7 R. Vale, *Teološka vizija istorije,* "Monitor", br. 798, Podgorica 3. februar 2006. Dr. Nusret Šehić govori 1993. na jednom skupu u Sarajevu da u vihoru rata "iščezavaju sve iluzije koje smo gajili u tu našu, slovensku i jugoslovensku srodnost i solidarnost kao glavnom cementu našeg doskorašnjeg jugoslovenskog državnog jedinstva", iznoseći dalje: "Cio svoj radni vijek posvetio sam izučavanju novije historije naših naroda, sa naglaskom na historiju Bosne i Hercegovine. U tom svom radu bio sam, sigurno, opterećen nizom zabluda", ukazujući zatim na potrebu "jednog temeljitijeg valoriziranja i demitologiziranja" prošlosti – cit. prema: N. Šehić, *Sarajevo u prijelomnim danima stvaranja Kraljevstva Srba, Hrvata i Slovenaca*, u: *Prilozi historiji Sarajeva,* Sarajevo 1997., 328.

8 T. Jakovina, *Prošlost ne znamo, ne možemo je ni ulepšati, ni o njoj se dogovoriti*, "Politika", Beograd 7. april 2011., 14.

9 P. Marković, *Ima li ovde velikana?,* "Politika", Beograd 21. maj 2011.

10 Naučnici su u načelu saglasni da je genocid zločin države, odnosno da su ukupno viđenje, stavovi, ponašanje i odluke najvišeg političkog rukovodstva presudni faktori za pojavu zločina genocida. Oni ne nastaju "odozdo", već dolaze "odozgo", događaju se uz "znanje, saglasnost i učešće državnih organa"; opšir. S. Vrcan, *Nema genocidnih naroda, ali ima genocidnih politika,* "Helsinška povelja", br. 103-104, Beograd januar-februar 2007., 46; *Miloševiću dokazan genocid u Bosni: međupresuda Haškog tribunala od 16. juna 2004.*, Sarajevo 2007., 140.

nivou".[11] Historijat rasizma treba promatrati u kontekstu cjelokupne historije. Nacisti su bili jedna narcistička civilizacija, potčinjena „jednoj jedinoj predstavi o svijetu" (B. Silnik) u kome nije bilo prostora za druge. Jevreje nisu smatrali za ljude. Nazivali su ih komadićima drveta ili papira koje nije bilo strašno bacati u vatru.[12] U obuci za atašee, u Njemačkoj je od sredine tridesetih godina do početka Drugog svjetskog rata 1939. bila obavezna posjeta Adolfu Hitleru kao i koncentracionom logoru Dahau.[13] Fašizam je ekstremni nacionalizam, a dosljedno rastumačeni antifašizam, shvaćen kao teorijski postulat i moralno-politička vertikala XX stoljeća, najpouzdanija je osnova kritike raznovrsnih oblika nacionalističke uskogrudosti. Antifašizam je odrednica kojom se treba ponositi. On je protiv diobe ljudi po bilo kom osnovu, osim diobe na ljude i neljude. Dosljedni antifašizam, kako navodi dr. T. Kuljić, brani jednakost svega što nosi ljudski lik. U osnovi antifašizma sadržano je najdublje ljudsko pravo, pravo na život pojedinca i nacionalnih kolektiva, sadržani su sloboda i ravnopravnost ljudi i naroda. Antifašistička prošlost je spona naroda i država kojima su ljudske slobode na vrhu društvene piramide.[14] I u ratnim vremenima,

11 Karl Jaspers je prije više decenija primjetio da ne postoji pojam "protezanja nacionalnog karaktera na svakog pojedinog pripadnika nacije… narod ne može junački poginuti, ne može biti zločinac, ne može postupati moralno ili nemoralno: to mogu samo pojedinci" – cit. prema: D. MacDonald, *Suživot ili međusobna mržnja?,* u: *Suočavanje s jugoslavenskim kontraverzama: inicijativa naučnika: centralnoevropske studije*, priredili C. Ingrao – Th. A. Emmert, Sarajevo 2010., 378.

12 Njemački "Špigl" će u proljeće 2011. godine, ne navodeći izvore, objaviti da je u postotku najveće iskorjenjivanje Jevreja tokom rata izvršeno na prostoru Kraljevine Jugoslavije, da ih je tu ubijeno čak 95 odsto. U Poljskoj je, po istim navodima, likvidirano 80 odsto Jevreja koji su tamo živjeli do početka Drugog svjetskog rata, u Čehoslovačkoj 40 odsto, u Njemačkoj 33 odsto, Austriji 32 odsto, Italiji 14 odsto. Prema ranijim podacima, holokaust je na tlu Jugoslavije preživjelo oko 16.000 od 77.000 Jevreja (75.000 domicilnih i oko 2.000 onih koji su 1939. pobjegli u Jugoslaviju od nacističkih progona), odnosno oko 20 odsto od ukupnog broja. U tom vremenu uništavanja Jevreja, vremenu u kojem je "svim filozofiranjima kraj na žičanoj ogradi", kako je napisala u pismu devetnaestogodišnja Hilda Dajč koja je dobrovoljno pošla u Zemunski logor da bi pomagala drugima, da tu sa njima i završi, postojali su i oni koji su, uprkos zaprećenim kaznama, pomagali i spašavali Jevreje. Veličina pomoći Jevrejima da prežive "može se mjeriti samo težinom kazne koja je čekala one koji od toga nisu prezali" – napisao je Jaša Amuli – opšir. vidi: Z. Paković, *Pravednici među narodima,* "Politika", Beograd 18. decembar 2010., 02; R. Arsenić, *"Špigl" o stradanju Jevreja u Kraljevini Jugoslaviji,* "Politika", Beograd 3. april 2011., 02.

13 G. Popović, *Svet je na silaznoj putanji,* "Politika", Beograd 5. mart 2011., 07; opšir. Dž. L. Mos, *Istorija rasizma u Evropi,* Beograd 2005. Joahim Fest u knjizi *Ja ne – Sjećanja na jedno djetinjstvo i mladost* opisuje jednu večeru u njemačkoj porodici tridesetih godina prošloga stoljeća. Muž i žena se prepiru, pošto on neće da postupi po nalogu nacističkih vlasti, a žena se plaši da bi moglo da se desi nešto strašno. "Ali, mi smo samo mali ljudi", kaže ona dodajući: "protiv njih ne možemo ništa!" A muž odgovara: "Mi jesmo mali, ali u ovoj stvari nismo!" – cit. prema: V. Kloc, *Nemi teret očeva za našim stolom,* "Politika", Beograd 19. mart 2011.

14 M. Marković, *Opasna omča oko vrata*, "Danas", Beograd 22. novembar 2006., 11; Isti, *Antifašizam- demokratska i evropska platforma,* "Republika", br. 500-503, Beograd 1. maj-30. jun 2011.; B. Jakšić, *Komandant Stane i đeneral Draža,* "Politika", Beograd 27. mart 2011. Rusi, zbog "Velikog otadžbinskog rata" i Staljinu su spremni "progledati kroz prste". Francuzi su naročito ponosni na svoj "Rezistance" koji im je osvijetlio obraz u vremenu pronacističkog Višijevog režima. Poljaci pamte majora Henrika Dobržanskog čiji su partizani u martu 1940. izveli prvi gerilski napad

kako u ličnom, tako i u životu društva, postoje momenti kada se mora pružiti otpor po cijenu egzistencije, „kako se ne bi živelo na uštrb dostojanstva" (Z. Paković). Nijedna verzija savremenog revizionizma ne odriče se antifašističkog moralnog kapitala, mada se antifašizam shvata na različite načine.[15] Historičari kazuju da su pojmovi „kolaboracija" i „otpor" tokom Drugog svjetskog rata sami po sebi složeni i da oni ponekad ne mogu da obuhvate stvarnost.[16]

Suprotstavljanje okupatorima i kvislinzima obuhvata najraznovrsnije oblike otpora: pasivnu rezistenciju, aktivan otpor, partizansku borbu do masovnog narodnooslobodilačkog rata.[17]

Svi narodi na Balkanu imaju memorisane različite priče i datume, svi su mali, piše lingvista B. Brborić, ranjivi i osjetljivi, s nelahkom historijskom prošlošću. Historija Bošnjaka u Drugom svjetskom ratu je multiperspektivna tema. Trebalo je čekati osamdesete godine prošloga stoljeća "da bi se saznalo da je relativno najveći broj žrtava u Drugom svetskom ratu na tlu Jugoslavije bio iz redova Muslimana". Stradanje Bošnjaka u tom ratu otvoreno je historiografsko pitanje s mnogobrojnim implikacijama. Ono se ne može uprošćeno predstavljati, reducirati samo na četničke zločine u istočnoj Bosni i Sandžaku.[18] Mnogobrojne stranice iz historije Bošnjaka u tom ratu iziskuju slojevitiji, objektivniji, deideologizirani pristup. Primarni problem, mada ionako malobrojnih, bošnjačkih historičara u socijalističkom periodu bio je očiti tradicionalizam koji se iskazivao u odsustvu višeg stepena profesionalne, ali i nacionalne odgovornosti, u frontalnom zaziranju i izbjegavanju proučavanja "zatamnjenih tema" XX stoljeća. Sve dok je historija monopol moćnih, sjećanje je privilegija

u okupiranoj Evropi. Španci više vole govoriti o građanskom ratu i interbrigadama nego o vremenu kaudilja Fransiska Franka. Italijani, koji su fašizmu dali ime, radije se sjećaju radničkog pokreta "Arditi del popolo" nego Benita Musolinija.

15 T. Kuljić, *Prevladavanje prošlosti: uzroci i pravci promene slike istorije krajem XX veka,* Beograd 2002, 459; Isti, *Legalizovanje nacionalnog antifašizma,* "Helsinška povelja", br. 97-98, Beograd jul-avgust 2006., 25.

16 A. Cvijić, *Drugi svetski rat u Jugoslaviji*, "Politika", Beograd 26. oktobar 2009., 11. Neil Ferguson, autor knjige *Kolos: Uspon i pad američke imperije,* tumačeći činjenice da je britanska imperija svojedobno vladala nad 400 miliona građana Indije, ustvrđuje kako je ova imperija ovisila od lokalne kolaboracije. Bez saradnje i pristanka lokalnih administratora i građana da provode odluke u korist vlade u Londonu, nikada ne bi bilo moguće da Velika Britanija osvoji mnogoljudnu Indiju i da je dugo drži kao svoju koloniju.

17 M. Colić, *Jugoslovensko ratište 1941-1945. godine – učesnici, nastanak, razvoj i specifičnosti,* u: *Antifašistički narodnooslobodilački rat u Jugoslaviji i savremenost,* Beograd 2004., 121.

18 Dr. Darko Tanasković je 1991. ukazivao da je bilo "sramno i potpuno neopravdano dugo prećutkivanje pokolja nad Muslimanima u Istočnoj Bosni, jer su ti pokolji stravična činjenica koja je i dokumentarno neoborivo potvrđena i dokazana… Godinama se tako stvarao i sticao utisak, i to od osnovne škole pa nadalje, da Muslimani u stvari aktivno gotovo da i nisu sudelovali u Drugom svetskom ratu. Ni kao žrtve, ni kao partizani-oslobodioci, a da su donekle participirali samo u zlodelima Nezavisne Države Hrvatske" - prema: D. Tanasković, *U dijalogu sa islamom,* Beograd 1992., 106. No, on, već 1994. piše da su "mnogi muslimani na ovaj ili onaj način učestvovali u uništavanju Srba, Jevreja, Cigana i komunista" – prema: D. Tanasković, *Islam i mi*, Beograd 2000., 158.

„oblika protesta neravnopravnih i marginaliziranih“ (T. Kuljić).[19] Neoficijelna “oralna historiografija”, uprkos svemu, nastavila je da živi i van okvira koje je nametala politika kao neosporni arbitar u delikatnim pitanjima struke. Nužno je objasniti mnoge pojmove, redefinirati odnos prema vlastitoj prošlosti, baziranoj na racionalnim prosudbama reljefnih historijskih etapa i dionica, suočavati se s različitim fenomenima nacionalne baštine, ma koliko oni bili kontroverzni. Nije, također, dovoljno samo ono šta historičari kazuju i pišu o svom narodu i njegovoj prošlosti, već je također bitan, govor iskustva, ali i savremenost, i kako ga drugi vide, pogotovo oni „moćni“, šta misle, pišu i čitaju o njemu, kakvi sve modeli percepcije dominiraju i kako se na to reagira.[20]

19 U domenu kolektivnog pamćenja ne postoji unitarističko prikazivanje prošlosti, već mnoštvo paralelnih sjećanja koja se bore za prevlast i uticaj. Proces pamćenja je uvijek smješten u specifičan argumentativni kontekst. Pamtiti, smatra Jovan Bajford, ne znači samo predstaviti nešto, već i implicitno se suprotstavljati konkurentskim predstavama koje koegzistiraju u javnom domenu – opšir. J. Byford, *Potiskivanje i poricanje antisemitizma: sećanje na vladiku Nikolaja Velimirovića u savremenoj srpskoj kulturi,* Beograd 2005.

20 U tom kontekstu pokazuje se i “značaj” knjige *Nesveti teror: Bosna, Al Kaida i uspon globalnog džihada* (Beograd 2009.) čiji je autor Džon Šindler, profesor historije i strategije na Vojnopomorskom koledžu, u Njuportu (Roud Ajland) i bivši analitičar u Nacionalnoj bezbjedonosnoj agenciji SAD. Znanje je nerijetko, primjetno je i u Šindlerovoj knjizi – produktu uticaja i konteksta vremena nakon 11. septembra 2001. i rasta islamofobije, nadjačano stereotipima. Bošnjaci su predstavljeni mahom u negativnom svjetlu, sintetički postajući, uz sumnjive historijske paralele i prišivene etikete ekstremizma, “historijski problem” i stalna opasnost po okruženje. Knjiga je trebala biti temeljno ispitivanje uloge Bosne u “globalnom džihadu”. Da bi osnažio svoje konstrukcije, “opravdao” ocjene o karakteru i pozadini “Bosanskog rata”, bila mu je, povodeći se za “odabranim” autorima, nužna i “odgovarajuća” prošlost kako bi je nasilno “povezao” sa sadašnjošću. Radikalni redukcionizam i generalizacije vode u zablude. Šindler piše da je prihvatanje islama u Bosni bio “dugotrajan i složen fenomen, a najveća motivacija za to nesumnjivo je otomansko ugnjetavanje nemuslimanskih podanika”. “Bosanski islam” je smatran od “samog početka izuzetno surovim”. Bosanski muslimani bili su širom Osmanskog carstva “poznati kao oni čiji je islam žestok i nasilnički”. Nakon 1878. posebno među obrazovanim muslimanima “panislamizam (je) duboko prodro”. Ta orijentacija je “tiho jačala” između dva svjetska rata. Pred rat 1941. pojavljuju se “radikalni islamisti” - “Mladi Muslimani” koji će “od samog početka okupacije Bosne 1941. biti saradnici nacista”. Ovakve ocjene će autoru biti nužne u “obračunu” i jednostranoj analizi djelovanja Stranke demokratske akcije, ustvrđujući da su njome od osnivanja rukovodili upravo veterani “Mladih Muslimana”. Muslimani jedini od svih naroda u Bosni, po Šindleru, “nisu stvarno doprineli pobedi saveznika, a njihova saradnja sa nacistima bila je bez premca”. Tvrdnje o formiranju SDA 1990. pod vođstvom “antisemitskog i pronacističkog pokreta “Mladih Muslimana” iz doba rata”, i prije Šindlera, iznosili su neki uticajni srpski historičari (M. Ekmečić), pisci knjiga o dijalektiktičkoj povezanosti “klanja i oranja” – vidi: M. Ekmečić, *Istorijske i strateške osnove Republike Srpske*, rad predstavljen na naučnom skupu “Republika Srpska – 15 godina opstanka i razvoja”, koji je održan 26-27. juna 2007. u Banjaluci. Dr. Milorad Ekmečić će također pisati da je Sarajevo, grad u kome su se navodno Jevreji pred aprilski slom Jugoslavije 1941. više bojali “svojih muslimanskih suseda, nego nemačke vojske koja se očekuje”, u Drugom svjetskom ratu bilo primjer ustaškog uspjeha u nastojanju da muslimane pridobiju kao “cveće hrvatske nacije”, da je ono sve do njemačkog poraza pod Staljingradom u zimu 1943. bilo “najfanatizovanije nacističko uporište”; opšir. M. Ekmečić, *Dugo kretanje između klanja i oranje: Istorija Srba u Novom Veku 1492.-1992.*, Beograd 2007., 445, 460, 463. Nasilna simetrija i stereotipi opstaju. I na jednom akademskom skupu u Sarajevu čulo se krajem decembra 2010., da su u BiH i dalje na sceni „tri fašistička pokreta koji je godinama konstantno ruše,

Brojna pitanja vezana za antifašizam, mimo poratnih idoloških premisa i "zvaničnih istina" ostala su u većoj ili manjoj mjeri neistražena. Jedan od tih historiografskih problema jeste valorizacija i multiperspektivan odnos prema antifašističkim, antiustaškim "muslimanskim rezolucijama" protiv genocida nad Jevrejima, Srbima i Romima tokom 1941. u Bosni i Hercegovini, donijetim u više gradova, u nezavidnim ratnim prilikama, vremenu okupacije i pustošenja, sveopšte lične i materijalne nesigurnosti i neizvjesnosti. Po riječima akademika Muhameda Filipovića, objavljivanjem ovih rezolucija, Bošnjaci su postali "jedina narodna zajednica u Europi koja je javno i sa potpisima tisuća svojih najuglednijih članova, protestirala protiv progona, paljevina, ubijanja, oduzimanja imovine i deportiranja svih ljudi zbog vjere, rase ili nacije, tražeći da država, ako jeste država i ako počiva na pravu i ljudskim principima, mora garantirati prava svih svojih građana".[21] Stephen Schwartz ustvrđuje da su potpisnici rezolucija bili protiv zločina ustaškog režima i da su stali u odbranu "digniteta i imovine bosanskih Srba i Jevreja", da su rezolucije "od najveće važnosti da se svijetu objasni jedinstveni odnos muslimana i Jevreja na bosanskome tlu".[22] Rezolucije treba promatrati u širem kontekstu epohe, atmosfere jednog vremena, imajući u vidu vrijeme koje je prethodilo njihovom donošenju, kao i bošnjačka iskustva življenja u monarhističkoj Jugoslaviji. Bošnjaci 1941. nisu imali jedinstveno političko rukovodstvo, nikakve predratne borbene strukture, koje su se pripremale za rat, ništa nalik na ona javna i tajna društva "za slobodu i spas otadžbine", "oslobodilačke pokrete", u okruženju, a čekala ih je teška borba, puna iskušenja, za biološki opstanak. Oni su 1941.-1945. u "vrlo složenom oslobodilačkom i građanskom ratu" bili izloženi dvostrukim udarima: na jednoj strani bili su žrtve NDH, a na drugoj četnika.

Jugoslavenska monarhistička državna zajednica nije bila definitivno "rješenje" u historiji. Njeno rađanje u cjelini je stvorilo više problema nego što ih je riješilo.[23] Prema pojedinim britanskim diplomatama bilo je lakše reći Jugoslavija, nego je napraviti funkcionalnom i održivom zajednicom različitih naroda, vjera i kultura. Većina srbijanskih političara nakon 1918. nije mogla prevazići svoja nacionalna ograničenja, niti je mogla da prihvati da u toj novoj, veoma složenoj i osjetljivoj višenacionalnoj zajednici nisu mogla važiti pravila političke igre kao u manjoj ali homogenoj, pretkumanovskoj Kraljevini Srbiji. U srži sporova koji su kontinuirano potresali jugoslavensku državu, od prvih dana postojanja 1918. do njenog sloma 1941., bilo je pitanje državnog uređenja. Odnos, kao i uloga

a to je pročetnički, proustaški i mladomuslimanski pokret" ("Dnevni avaz", Sarajevo 23. decembar 2010., 7.); opšir. S. Bandžović, *Političke poente orijentalne retorike i "Bosanski rat",* Pregled, br. 2, Sarajevo 2010., 259-270.

21 M. Filipović, *Bošnjačka politika*, Sarajevo 1996., 75.

22 S. Schwartz, *Sarajevska ruža,* Sarajevo 2006., 8.

23 H. Zundhausen, *Istorija Srbije od 19. do 21. veka,* Beograd 2008., 261.

Srbije u njenom stvaranju, učvršćivali su srpska vjerovanja kako je nova država 1918. produžetak njihove historije od 1804., da je to zapravo Srbija napisana velikim slovima. Nastankom višenacionalne Jugoslavije riješen je "srpski problem", definiran tokom XIX stoljeća, da gotovo svi Srbi budu ujedinjeni u jednoj državi. U njoj su Srbi činili najveću etničku zajednicu, ali ne i većinu. Politikom krutog centralizma i unitarističkom ideologijom, srpski vladajući krugovi snažili su odbrambene reflekse drugih naroda i dinamizirali procese njihove integracije. Jugoslavija je upadala iz jedne političke krize u drugu. Lista "neprijatelja režima" bila je duga i iscrpna. Ovu državu je, prije svega, određivao odnos između dva najbrojnija naroda u njoj, Srba i Hrvata. Pobornici unitarizma i velikosrpske verzije Jugoslavije suprotstavljali su se predstavnicima nesrpskih nacionalnih pokreta koji su tražili federativno ili konfederalno državno uređenje. Vodeći srpski političari, smatrajući da imaju ekskluzivno pravo na prevlast, zahtjeve drugih naroda nisu tretirali kao nacionalne, nego kao opozicione. Tvrdili su da u "Južnoj Srbiji", Hrvatskoj, BiH i Crnoj Gori, grade novu državu usred, u osnovi, neprijateljskog stanovništva. U međuratnom periodu BiH je bila "politički zapuštena i degradirana".

Odjek ''Muslimanskih rezolucija" iz 1941. godine

U predvečerje Drugog svjetskog rata vođeni su dugi i zakulisni srpsko-hrvatski pregovori oko preuređenja Jugoslavije. Osnovna poteškoća za brže potpisivanje Sporazuma bilo je pitanje kome će pripasti Bosna i Hercegovina.[24] Mišljenja bošnjačkih političara nisu uvažavana u kombinacijama oko preustrojstva države. Bošnjaci, odnosno Muslimani, za pregovaračke strane nisu postojali.[25] Muslimanskom stanovništvu u Jugoslaviji bila je, ionako od njenog stvaranja, data marginalna uloga. Stvaranje Banovine Hrvatske neće riješiti stanje duboke državne krize. Jugoslavenska država, izvorno nastala voljom međunarodnih činilaca, održavana je diktaturom, pa je njen vijek trajanja, uz nasilne pokušaje održanja, već bio odlučen, iako je beogradska štampa, nakon jugoslavenskog

24 D. Begić, *Sporazum Cvetković-Maček u "Pregledu istorije SKJ"*, Prilozi, br. 1, Sarajevo 1965., 370-376.

25 O tome je pisao Branko Miljuš, ministar u Cvetkovićevoj vladi: "To mi je u Parizu potvrdio 1946. i sam dr Maček kada sam ga pitao na kom su gledištu on i D. Cvetković vršili podelu Bosne i Hercegovine. On mi je doslovno odgovorio: Kada sam sa Dragišom pravio sporazum 1939., mi smo se sporazumjeli kada smo došli na Bosnu i Muslimane, da smatramo da Muslimani ne postoje. I tako smo radili"; opšir. A. Isaković, *O "nacionaliziranju" Muslimana*, Zagreb 1989, 276; M. Imamović, *Historija Bošnjaka*, Sarajevo 1997., 520-521. Maček je Bošnjake smatrao *"najčišćim Hrvatima"* – vidi: E. Redžić, *Sto godina muslimanske politike u tezama i kontraverzama istorijske nauke*, Sarajevo 2000., 148. I u pregovorima vodećih srpskih i hrvatskih političara 1991. oko sudbine i podjele BiH isticano je od pojedinih "eksperata" iz njihovih pratećih timova, navodi dr. D. Bilandžić, da se "Muslimani ne računaju" – vidi: F. Vele, *Hrvoje Šarinić: neupitno je da su Milošević i Tuđman dijelili Bosnu!*, "Dnevni avaz", Sarajevo 26. mart 2011.

pristupanja osovinskom „Paktu triju sila" optimistički ocjenjivala da će zemlja u miru nastaviti s produbljivanjem svoje lojalne saradnje sa susjedima, prevashodno sa nacističkom Njemačkom.[26] Prevrat 1941. kao i onaj iz 1918., Bošnjaci su dočekali mahom nespremni i dezorijentirani.[27] U krajnje konfuznom stanju, u teškim političkim krizama, zategnutim međunacionalnim odnosima, Jugoslavija je dočekala haotični aprilski rat 1941. i bila brzo rasparčana. Zbivanja u predratnoj Jugoslaviji, diskriminacija nesrpskih nacionalnih zajednica, imala su velikog eha u zbivanjima nakon raspada te zemlje. Britanski izvori će, nakon rata, istaći da je u "svakom delu Jugoslavije barem polovina, ako ne i većina populacije, bez obzira na njihov socijalni i ekonomski status, pasivno prihvatila okupaciju neprijatelja ili njihovih marionetskih saveznika ili je pak s njima aktivno sarađivala".[28] Jugoslavija je imala najmasovniju kolaboraciju u Evropi. Antijugoslovenske snage su skoro sve do kraja rata, bile brojnije od projugoslavenskih. Okupacione snage nisu bile jedini krivac za ogromne ljudske žrtve i stradanja.[29] Od svih ratova, građanski su najsuroviji i najkrvaviji. To su ratovi bez konvencija, sa malo ili nimalo moralnosti u odnosima suprostavljenih strana; u njima dominira kolektivna svijest. Hobs je napisao da ono najgore što može snaći narod u bilo kom obliku vladavine jedva je vrijedno spomena u poređenju sa pustošenjima i groznim pokorama što prate građanske ratove. Ratovi sa bezbroj pogubljenja imaju malo u sebi vojničkog, a više satanskog.

26 O. Milosavljević, *Savremenici fašizma (2): Jugoslavija u okruženju 1933-1941*, Beograd 2010., 192.

27 Reisul-ulema Fehim Spaho uputio je apel 28. marta 1941. u kojem je pozvao ulema-medžlise, džematske imame i sve službenike Islamske zajednice na lojalnost Kraljevini Jugoslaviji i kralju Petru II Karađorđeviću koji je preuzeo vlast iz ruku Namjesništva i mandat za sastav nove vlade povjerio generalu Dušanu Simoviću. Spaho je tada isticao kako je "u današnjim sudbonosnim danima potrebno okupljanje oko Previšnjeg Prijestolja", apelirajući na vjerske službenike da svoje djelovanje usmjere "na dobro Kralja i otadžbine, kako bi svim svojim postupcima olakšali zadatak kraljevske vlade". Proglas je završavao usklikom "neka živi Njegovo Visočanstvo kralj Petar II. Da živi draga nam domovina Kraljevina Jugoslavija". U Banjaluci 30. marta 1941. u Ferhadiji džamiji glavni imam Hamid ef. Softić održao je govor koji je završio riječima kako moli Boga da mladom kralju pruži lijepo zdravlje, dugu i sretnu vladavinu, vojska da bude uvijek pobjedonosna, da pomogne Bog svakog onog kome je povjeren ma kakav državni posao da radi za "dobro Kralja, napredak naroda i procvat države". Nakon proglašenja NDH reis Fehim Spaho će se u Sarajevu susresti sa Slavkom Kvaternikom koji mu je prenio Pavelićeve garancije da će vlada u Zagrebu poštovati autonomiju Islamske zajednice; opšir. Nada Kisić Kolanović, *Muslimani i hrvatski nacionalizam 1941.-1945.,* Zagreb 2009., 195. Mr. Husein Smajić, muftija sarajevski, koji je magistrirao na temi "Fehim Spaho – život i djelo", navodi da je reisul-ulema Spaho bio hrabar čovjek, da se sukobljavao sa pojedinim ustaškim glavešinama u nekim stavovima koji dokazuju njegovu hrabrost – prema: "Preporod", br. 7/945, Sarajevo 1. april 2011., 25; također vidi: Z. Mačkić, *U Banjaluci 27. marta 1941.,* Glasnik, br. 3, Banjaluka 2011., 251.

28 Lj. Dimić-A. Životić, *Napukli monolit,* feljton,"Politika", Beograd 8. novembar 2010.

29 B. Petranović, *Pojam izdaje u Jugoslaviji – između proizvoljnosti, relativizacije i naučne analize,* Istorija 20. veka, br. 1-2, Beograd 1993., 207-215. Nijemci su između 22. juna 1941. i 1. aprila 1945. imali oko 20.000 ranjenih i poginulih vojnika na raznim balkanskim ratištima. Većina njihovih gubitaka nastala je u posljednjim fazama rata, kada su se borile protiv jedinica sovjetske Crvene armije, nakon njihovog prodora na Balkan – prema: F. Veiga, *Balkanska zamka (1804-2001): jedna evropska kriza,* Beograd 2003., 138.

U njima se protivnici satanizirаju, svode na ništavilo. I za nemoralna ubistva ili postupke potrebni su svijest i razum. Svaki veliki rat je nesreća za „obične“ ljude, a „unutrašnji rat“ je prava tragedija. U njoj se ruše temelji društva i civiliziranog ophođenja među ljudima. Za takav rat ljudi, po pravilu, nisu spremni, zanoseći se povoljnijim tokom zbivanja, a ne ratom. Svačija je „pamet“ premala za takvu, veliku nevolju.[30] Ni u tragičnim ratnim godinama život nije mogao stati, niti je stao. Uprkos svemu, moralo se živjeti. Na temi života, kazuje književnik Vladimir Kecmanović, svaki ideološki koncept raspada se kao kula od karata, a na temi života u ratu kao „gipsani kip pod gusjenicama tenka“.

Bosna i Hercegovina, kao i narodi u njoj, našla se nakon raspada jugoslavenske države i formiranja marionetske Nezavisne Države Hrvatske, u neizvjesnom položaju. Većina Bošnjaka ispoljavala je rezerviranost, zbunjenost i dezorijentaciju.[31] Rat stvara, piše Hans-Joahim Nojbauer, onu mješavinu opasnosti i nesigurnosti u kojoj pitanja, nagađanja i vijesti u formi glasina mogu da projure čitavim regionima i narodima.[32] Izbori pred kojima su se nalazili Bošnjaci bili su izuzetno suženi. Nalazili su se u složenoj situaciji koja nije nudila efikasna rješenja koja bi im dugoročno garantirala ličnu i imovinsku sigurnost. Jugoslavensku državu, koja je neslavno kapitulirala, piše dr. Dušan Lukač, Bošnjaci i Hrvati nisu smatrali svojom, “ona je smatrana srpskom državom, i nije se pojavljivala ni najmanja potreba da se čini žrtva za njeno oživljavanje. Došla je nova država, kao i uvijek zajedno sa nekom vojskom – ovoga puta sa silama fašizma, koja je svim mogućim kanalima i sredstvima najavljivala bolje uslove života ranije nacionalno ugnjetenih Hrvata i Muslimana. Prirodno je da je u ovakvim uslovima jedan dio stanovništva povjerovao obećanjima i počeo gajiti ilizije u ‘svoju’ državu i, analogno tome, da je morao proći jedan period u kome će sazreti razočarenje u tu novu državu. Nešto sporijem sazrijevanju ovog razočarenja doprinosila je djelimična sigurnost znatnog dijela ovog stanovništva. Poznato je da je dio građanstva koje nije sarađivalo sa NOP-om protiv snaga fašizma bio relativno bezbjedan, svakako u odnosu na uslove okupacije i rata. Bilo kakvo, i najminimalnije angažovanje protiv NDH i sila fašizma povlačilo je za sobom smrtnu opasnost za pojedince i za cijele porodice”.[33] Za nastanak

30 Upor. S. Bolčić, *Sociologija i “unutrašnji rat” u Jugoslaviji*, Sociološki pregled, br. 1-4, Beograd 1992., 16; M. Vulićević, *Svaka je ideologija pogubna,* “Politika”, Beograd 8. novembar 2008.

31 N. Albahari, *Od aprilskog rata do ustanka,* u: *Sarajevo u revoluciji*, knj. 2, Sarajevo 1977., 32. U nešto više od 60 godina nekoliko puta se mijenjao državno-pravni okvir u kome su oni živjeli (osmanski, austrougarski, jugoslavenski, hrvatski), što je ostavilo posljedica u svim ravnima života.

32 H-J. Najbauer, *Istorija glasina,* feljton,”Politika”, Beograd 7. februar 2011.

33 Cit. prema: D. Lukač, *Garancija nacionalne ravnopravnosti preduslov uspjeha ustanka u Bosni i Hercegovini 1941. godine,* u: *1941. u istoriji naroda Bosne i Hercegovine*, Sarajevo 1973, 260. U jednom drugom tekstu D. Lukač također ukazuje da bošnjačko i hrvatsko stanovništvo nije vjerovalo ponudama i obećanjima ustaša, smatrajući da je najsvrsishodnije u tim prilikama ostati u stanju iščekivanja: “Kad je počeo ustanak u kome se pod vodstvom komunista našlo srpsko seljaštvo kao osnovna snaga, koja je i ranije bila glavni oslonac režimu stare Jugoslavije, Muslimani i Hrvati razumljivo nisu imali dovoljno

NDH Bošnjaci nisu bili odgovorni, niti su bili pitani. Najveći dio njih do tada nije ni znao za Antu Pavelića i njegov pokret. Značajnu ulogu kod opredjeljivanja Bošnjaka – za ili protiv okupatora i novih vlasti – imao je i međunarodni faktor, a posebno neutralnost Turske prema zaraćenim stranama.[34] Dio vodećih ličnosti iz predratne Jugoslavenske muslimanske organizacije prihvatio je, u novonastalim okolnostima, ovu državu smatrajući da se u njoj neće ponoviti netrpeljivost prema Bošnjacima, koja se na različite načine iskazivala u bivšoj državi. Javni društveni angažman nekih bošnjačkih političkih ličnosti i ulemanskih prvaka više je proizilazio iz moranja i tegobnosti vremena, nego iz slobodnog izbora (E. Karić). Antiustaško i antinjemačko raspoloženje iskazivali su od početka uspostave NDH, mnogi Bošnjaci - predratne pristalice Samostalne demokratske stranke.[35] Svi Bošnjaci nisu 1941.-1945., kao ni pripadnici drugih naroda, imali jedinstveno političko mišljenje, pa se i ne može govoriti o njihovom političkom držanju kao cjeline u toku Drugog svjetskog rata. Svaki fenomen u političkom životu Bošnjaka u tom periodu treba posebno ispitivati, ocjenjujući njihove društveno-političke i historijske dimenzije.[36] Napori koje je jedan dio bošnjačkog građanstva činio 1941.-1945. s ciljem da se BiH osigura poseban upravno-politički položaj, u okviru ili van NDH, rezultat su egzistencijalne motivacije, nesigurnosti i nepovjerenja Bošnjaka u ustaški režim. Ti napori su, pored toga, bili izraz predratnih, višegodišnjih težnji bošnjačkog građanstva za autonomijom BiH. Ovo građanstvo nije bilo homogeno, pa su, tokom rata, u njegovom političkom životu egzistirale različite struje. Zato je, u ratnim okolnostima i ograničenjima, politika bošnjačkih građanskih krugova "više ličila na jedno stalno traženje", bez dovoljno stabilne političke orijentacije. Takva politika će u historiografiji biti tumačena na različite načine.

Ustaška koncepcija o mjestu i ulozi BiH u stvaranju NDH bila je, od dolaska ustaša na vlast, ozbiljno poljuljana. Tome su, pored, očitih natega koje su obilježavale tendenciozno tumačenje prošlosti BiH "duše i srca Hrvatske", kao isključivo hrvatske zemlje, posebno pridonijela dva konkretna momenta: krvava praksa koja je obilježila ustašku politiku prema Srbima, Jevrejima i

elemenata za brzo opredjeljivanje" – cit. prema: D. Lukač, *Neke posebnosti djelovanja komunista u ustanku u Bosanskoj krajini,* Istorijski zbornik, br. 2, Banjaluka 1981., 137, 141.

34 Činjenica je da su Muslimani – piše dr. Zdravko Antonić, "imali loše iskustvo sa režimima bivše Jugoslavije, ali je isto tako činjenica da je najveći broj Muslimana dočekao okupaciju kao još lošije rješenje za svoju budućnost. Budući da iz toga nisu vidjeli neki konkretniji izlaz, oni se prema okupatoru, bar u prvo vrijeme, odnose dosta lojalno i pokorno"; opšir. Z. Antonić, *Ustanak u istočnoj i centralnoj Bosni 1941.,* Beograd 1973., 52.

35 H. Matković*, Bosansko-hercegovački muslimani u programu ustaške emigracije i politici Nezavisne Države Hrvatske,* Časopis za suvremenu povijest, br. 3, Zagreb 2006., 1033.

36 R. Hurem, *Pokušaj nekih građanskih muslimanskih političara da Bosnu i Hercegovinu izdvoje iz okvira Nezavisne Države Hrvatske,* Godišnjak Društva istoričara Bosne i Hercegovine, god. XVI, Sarajevo 1965., 192; opšir. S. Bandžović, *Bošnjaci i antifašizam: ratni realizam i odjek rezolucija građanske hrabrosti (1941.),* Sarajevo 2010.

Romima i apsurdnost dokazivanja hrvatstva Bošnjaka.[37] Bošnjaci su privremeno bili potrebni, piše M. Filipović, kao faktor koji pokriva prazne teritorije koje su nastanjivali Srbi, ili koji bi oni mogli zauzeti ako bi muslimani bili iz njih eliminirani".[38] Ustaški pokret, kao "nosilac evropske fašističke misli u Hrvata", polazio je od etnički čiste hrvatske države. Svojim zločinima unio je moderne totalitarističke metode u hrvatsku povijest.[39] Ustaški režim je bio prepoznatljiva kopija svojih naci-fašističkih uzora. Njegova propaganda bila je također odbljesak Gebelsove i Musolinijeve propagande, ali bez jednog značajnog svojstva – bila je lišena njihove hipnotične moći.[40] Bošnjaci su isticani kao jedno od glavnih konstitutivnih uporišta nove države. Kao Hrvati oni čine – naglašavano je – jedinstvo s ostalim Hrvatima i dijele njihovu sudbinu.[41] "Kulturna" misija Bošnjaka se trebala sastojati u povezivanju Hrvatske i srednje Evrope s Orijentom i evropskom civilizacijom. Kao "Hrvati" oni čine – naglašavano je – jedinstvo s ostalim Hrvatima i dijele njihovu sudbinu. Upornost u ponavljanju propagandnih poruka: "Muslimani Hrvati nisu samo dio hrvatskog naroda, oni su jedinstvena sastavna srčika hrvatskog naroda. Bosna nije pripojena Hrvatskoj, nego je Bosna Hrvatska, središte i težište hrvatskog naroda i Nezavisne Države Hrvatske", trebala je uvjeriti javnost u, navodno iskrene namjere ustaškog režima. Ustaška publicistika se suprotstavljala mišljenjima o postojanju "muslimanskog pitanja". U najširim slojevima bošnjačkog naroda ustaški režim nije mogao osigurati nikakvu podršku. Na ustašku propagandu o Bošnjacima kao navodno rasno najčistijem dijelu hrvatskog naroda lijepili su se "uglavnom razni deklasirani elementi".[42] Samo se mali dio poveo za ustašama i pošao njihovim putem. Radilo se o najtanjem sloju seoskog i gradskog stanovništva, i to prvenstveno o onima "sa dna", koje su čak i pojedini visoki činovnici NDH i oficiri domobranstva identificirali kao poznate pljačkaše, robijaše i siledžije.[43] Na političku scenu

37 F. Jelić-Butić, *Bosna i Hercegovina u koncepcijama stvaranja Nezavisne Države Hrvatske*, u: *1941. u istoriji naroda Bosne i Hercegovine,* 49; S. Čampara-F. Kovač, *Izdaja i zločin: novi dokumenti o ustaškom, četničkom i partizanskom pokretu*, Sarajevo 2010., 145.

38 Upor. M. Filipović, *O vrstama i političkim razlozima revizije u historiografiji,* Prilozi, br. 38, Sarajevo 2009., 240; A. Stamatović, *Četnički pokret u Crnoj Gori 1943. (Zbirka dokumenata- izbor),* Podgorica 2010., 24.

39 I. Banac, *Protiv močvare,* Sarajevo 2003., 16, 284. Papa Benedikt Šesnaesti, prilikom svoje posjete Hrvatskoj početkom juna 2011. pomenuće prema, novinskim navodima, između ostaloga, antihumanističku diktaturu ustaškog režima koji je tobože ostvarivao san autonomije i samostalnosti, ali je u stvarnosti ta autonomija bila laž. Hitler je nju instrumentalizirao za svoje ciljeve - nav. prema: R. Arsenić, *Papa završio posetu Hrvatskoj*, "Politika", Beograd 6. jun 2011., 02.

40 M. Pelesić, *Prilog istraživanjima propagande i kulturne politike Nezavisne Države Hrvatske u Bosni i Hercegovini u Drugom svjetskom ratu,* Prilozi, br. 32, Sarajevo 2003., 238.

41 H. Matković, *Povijest Nezavisne Države Hrvatske*, Zagreb 2002., 133.

42 *ABC Muslimana*, priredili A. Purivatra-M. Hadžijahić, Sarajevo 1990., 35.

43 P. Morača, *Jugoslavija 1941.,* Beograd 1971., 54-55. Oružnička postaja Gornja Vogošća izvještava početkom juna 1941. o takvim ustašama koji "napadaju pučanstvo koje pripada srpskoj pravoslavnoj vjeri, tako i pučanstvo koje pripada islamskoj vjeri, kada su pijani onda napadaju ko izađe pred njih, čim se pojave u koje selo odmah seljaci bježe pred ovu postaju i nesmiju da idu svojim kućama". Oružnička

je stupio društveni ološʼ "onaj odozgo i onaj odozdo, parazit i nasilnik bez ikakvih skrupula, koji je odjednom postao neograničeni gospodar života svojih sugrađana".[44] Uglješa Danilović piše da su ozbiljni ljudi, koji su držali do svog dostojanstva, počeli otvoreno da se distanciraju od ustaške politike. Oni se nisu prihvatali odgovornih funkcija u novom režimu, pa je izbor padao na one koji su inače "uživali lošu reputaciju". No, bilo je i slučajeva da su se i "pošteni ljudi prihvatali tih dužnosti s namjerom ili iluzijom da će spriječiti zločine kriminalnih elemenata".[45] Postoje i neka mišljenja da su neki bošnjački političari ušli u vladu NDH da bi djelovali u smislu pokušaja obustavljanja ustaških zločina i bezakonja.[46] Javno nezadovoljstvo sa zavođenjem ustaške vlasti u BiH došlo je do izražaja i u zajedničkoj rezoluciji grupe predratnih bošnjačkih i srpskih političara upućenoj njemačkim vlastima. Ustaške vlasti su hitro regirale na pojavu ove rezolucije, pohapsivši njene srpske potpisnike, dok je bošnjačkim "strogo zaprijećeno da odustanu od takvih protivhrvatskih i protivustaških ideja".[47] Nije bilo malo slučajeva da su u Sarajevu i drugim mjestima, Bošnjaci i Hrvati primali i skrivali od progona pojedince, pa i čitave porodice Srba i Jevreja, rizikujući pritom, da i sami postanu žrtve progona. Ugledni i uticajni Uzeir-aga Hadžihasanović, sarajevski trgovac, je na pitanja nekih Bošnjaka da li treba preuzimati jevrejske radnje u Sarajevu odgovarao: "Kada je poplava, đubre pliva po površini".[48]

postaja Višegrad polovinom jula 1941. izvještava o sličnim ustašama iz nekih sela rogatičkog kraja, od kojih je jedan "poznat kao opasan kradljivac sa kojim je žandarmerija uvijek posla imala zbog čega je i osuđivan", dok su drugi "stari kriminalni tipovi", poznati kao "stari šverceri duhana i monopolskih artikala, svađalice, ubojice i poznati liferanti oružja koji ne zaslužuju da budu primljeni u ustaške redove" – prema: *Zločini na jugoslovenskim prostorima u prvom i drugom svetskom ratu: zbornik dokumenata,* Tom I: *Zločini Nezavisne Države Hrvatske* (u daljem tekstu: *Zločini na jugoslovenskim prostorima)*, Beograd 1993., 72, 335-336.

44 R. Čolaković, *O društveno-političkim prilikama u istočnoj Bosni uoči izbijanja ustanka 1941.,* u: *Istočna Bosna u NOB-u,* knj. I, Beograd 1971., 17-18. Gruhonjić, kotarski predstojnik u Vlasenici, analizirajući razloge izbijanja srpskog ustanka u tom kraju, početkom avgusta 1941. izvještavao je vlasti u Sarajevu: "Prije svega, optužujem ovdašnje ustaše, a naročito bivšeg logornika inače običnog sarajevskog ciganina i zločinca Mušana Mutevelića, koji su ubijanjem, prebijanjem, pljačkanjem, silovanjem žena i na druge načine otjerali Srbe u šume i prisilili ih u očaju da se prihvate za pušku. Oni su radili takva nedjela, da se svaki pošten čovjek morao zgražati. Među ustašama je bilo a i danas ima mnogo dojučerašnjih ubica i robijaša, i ti su ljudi čuda činili" – prema: *Zbornik NOR-a,* tom IV, knj. 1, 554-555. Adil Zulfikarpašić će, osim ustaše Mutevelića, pomenuti i neke druge: Karahmeta u Ustiprači i Gogaliju u Foči – prema: *Bosanski pogledi 1960.-1967.,* London 1984., 233.

45 U. Danilović, *Sjećanja,* knj. III, Beograd 1987., 33.

46 E. Redžić, *Muslimansko autonomaštvo i 13. SS divizija,* Sarajevo 1987., 15.

47 R. Hurem, *Pokušaj nekih građanskih muslimanskih političara da Bosnu i Hercegovinu izdvoje iz okvira Nezavisne Države Hrvatske,* 198; M. Bojić, *Historija Bosne i Bošnjaka (VII-XX vijek),* Sarajevo 2001., 188.

48 Hadži Sulejman-aga Muhasilović, trgovac starim gvožđem i drugim metalima, tri dana je u aprilu 1941. držao zatvorenu radnju, da "tkogod od njegovih radnika ne bi kupio bakar koji su skidali sankiloti sa novog jevrejskog hrama, kad su ušli u Sarajevo Nijemci, a hram je bio oštećen od bombardiranja, a još više od rulje koja ga je pljačkala" - cit. prema: A. Nametak, *Sarajevski nekrologij*, Cirih 1994., 13; također vidi: E. Tauber, *Kad su komšije bili ljudi,* Sarajevo 2008.

Brzi razvoj događaja 1941., nepovjerenje i nesigurnost u konačne namjere ustaša i njihove ciljeve ostavljali su teške dojmove u svijesti bošnjačkog naroda. Stalno isticanje propagandne mašinerije o jedinstvu i slozi muslimana i katolika kao jedinstvenog hrvatskog naroda nije u praksi doživljavala svoju potvrdu. Distinkcija u tretmanu muslimana i katolika očitovala se i u ponašanju vrhova nove vlasti, kadrovskim kombinacijama i forsiranju katolika, što se nije mnogo ni skrivalo i pored stalnih tirada o ravnopravnom položaju. U oružanim formacijama Hrvatskog domobranstva i ustaške vojnice rijetki su bili Bošnjaci sa višim činovima ili na višim komandnim pozicijama.[49] Pavelić je, uz stalno pozivanje na bošnjački narod i njegovo "hrvatstvo", govorio da je bolje ako je u jednoj zemlji samo jedna vjera. Saradnja vrhova NDH sa dijelom visokog katoličkog klera, kao i sama ustaška ideologija, nisu dozvoljavali priznavanje i prihvatanje bošnjačkog dijela stanovništva kao ravnopravne zajednice u NDH. Zanemarivanje prava Bošnjaka i tamo gdje su oni predstavljali većinu rezultiralo je da su zbog toga uslijedili otvoreni protesti i prigovori. Sem toga, u ovom stanovništvu se javljao i bunt što su ustaše nastojale da produbе što više jaz između Bošnjaka i Srba. Zato je raslo neraspoloženje Bošnjaka prema ustaškom režimu. Pojavili su se u njihovim redovima i zahtjevi za normalizaciju prilika i raspuštanje ustaške organizacije. Bošnjaci se, prema italijanskim izvorima, "podjednako plaše i hrvatskog šovinizma i srpskog nacionalizma, zbog čega im i treba zaštita moćnog režima". Od septembra 1941. isticana je želja da se, ukoliko, ustaše ne promijene svoju politiku, Bošnjaci stave pod njemačku zaštitu i upravu.[50]

Ustaška politika progona Srba eskalirala je u ljeto 1941. godine. Tamo gdje se pojavio srpski otpor slate su na brzinu organizirane formacije dobrovoljaca

49 Početkom avgusta 1941. grupa banjalučkih Bošnjaka uputila je žalbu Ladislavu Alemanu, velikom županu župe Sana-Luka, zbog ponašanja gradonačelnika Rudolfa Ertla prema bošnjačkom življu. U žalbi se navodi da su "muslimani prikraćeni kod postavljanja šefova pojedinih ureda na mjesto otpuštenih ili otseljenih Srba", da se pripajaju "katolička sela općini banjalučkoj" jer se time "htjelo majorizirati muslimane katoličkom većinom". Na čelo grada Banje Luke, "gdje se nikad pa ni za najgorih režima u bivšoj Jugoslaviji nije nalazio nemusliman", nakon smjene Hakije Bešlagića, "koji za takav postupak prema njemu nije dao nikakva povoda", postavljen je katolik, što je popraćeno s pompom, uz "učešće vojske, glazbe i ustaških jedinica". U žalbi se također navodi: "Tako je g. Ertl početkom kolovoza otpustio 48 muslimana i na taj način ostavio bez kruha 48 muslimanskih porodica. Isto tako je umirovio 5 muslimana, od kojih je većina mogla još da radi i posluži općini", da bi potom Ertl primio devet novih službenika, od čega osam katolika - nav. prema: *Zločini na jugoslovenskim prostorima* , I, 461-462.

50 Emily Greble, autorica knjige *Sarajevo 1941.-1945.: Muslims, Christians, and Jews in Hitler's Europe* (*Sarajevo 1941.-1945.: muslimani, kršćani i Jevreji u Hitlerovoj Evropi*), smatra, pak, da su "mnoge muslimanske vođe savez s Nijemcima vidjele kao najbolji način otpora sekularizaciji i potčinjavanju islama ustaškom režimu, najbolji način zaštite muslimanskih žrtava od četničkog terora i najbolji način zaštite islama pred nadirućim komunističkim snagama" – prema: "Slobodna Bosna", Sarajevo 13. januar 2011., 63.

koje su trebale slomiti otpor ustanika. Ustaše su nastojale uplesti Bošnjake u svoje antisrpsko nasilje. Eskalaciji međunacionalnih sukoba ustaše su doprinosile učestvujući u progonima Srba, noseći u akcijama fesove i koristeći bošnjačka imena kako bi mržnja i osveta Srba bili okrenuti prevashodno prema Bošnjacima.[51] Ustaše iz Ljubuškog i Širokog Brijega su se u istočnoj Hercegovini oslovljavale muslimanskim imenima da bi još više zaoštrili odnose između Srba i Bošnjaka.[52] Bošnjački prosvjedi 1941. svjedočili su o planskim ustaškim pokušajima da Bošnjake prikažu odgovornim za ustaške zločine, te da se ti događaji predstave kao "međusobno razračunavanje između muslimana i pravoslavaca". U tim prosvjedima se navodi da su ustaše često nosile i fesove "vršeći razna zlodjela, kojom su se prilikom nazivali međusobno i muslimanskim imenima".[53] Na području Ljubinja, ustaše, sa fesovima na glavi, ubijale su pohvatane Srbe i bacali ih u jamu Kapavicu, govoreći među sobom da će za sve ovo on platiti – pokazujući na fes.[54] Iz sarajevskih radionica je prema narudžbi Bjelovarske pukovnije, po nekim izvorima, bilo urađeno 5.000 komada fesova.[55] Iz Sarajeva je u Višegrad bila upućena jedna četa domobrana "sastavljena pretežno od Hrvata koji su na glavi nosili fesove".[56] Ustaše iz zapadne Hercegovine, sa fesovima na glavi, stigle su i u opštine Goražde i Pothranjen, kao i druga mjesta u jugoistočnoj Bosni.[57] Nazif Alić iz Rogatice pisao je u ljeto 1941. kako je, popravljajući prugu, vidio vojnike koji su izlazili iz vagona da "imali vojničko odijelo sivomaslinasto i na glavama su imali fesove, nisu dobro znali govoriti srpskohrvatski, bili su neki Zagorci".[58] Dr. Asim-beg Ćemerlić, ljekar u Srebrenici, spasio je junskih

51 M. Hadžijahić, *Posebnost Bosne i Hercegovine i stradanja Muslimana,* Sarajevo 1991., 52-53.

52 N. Bajić, *Komunistička partija Jugoslavije u Hercegovini u ustanku 1941. godine,* Prilozi, br. 2, Sarajevo 1966., 210. Hafiz Abdulah ef. Budimlija ističe da su ustaše i u Srijemu, nosili fesove u progonima Srba: "ustaše nataknu fesove i hajde drž' ga Mujo, drž' ga Haso. I sve je to u kolonama išlo preko Rače kroz Bijeljinu za Srbiju, protjerani. Kad su došli na Raču dočekali su ih Muslimani u šajkačama, odnosno onim hrvatskim kapama, nije u fesovima. I sad oni se čude, nama pričaju u Bijeljini. I mi ih svraćamo da se osvježe, da se umiju, da popiju kahvu, da jedu ako su gladni. Pa kažu: šta ste vi? Muslimani. Pa kažu nam tamo Muslimani izgone, a na Rači nas Hrvati lijepo dočekali. A to je obratno. I mi njima kazujemo šta je, kako je" – prema: Arhiv Tuzlanskog kantona, Fond memoarske građe, *Kazivanje hafiza Abdulaha ef. Budimlije o "Bijeljinskoj rezoluciji",* 3.

53 I. Banac, *Hrvati i Bošnjaci,* Behar, br. 32--33, Zagreb 1997.

54 H. Eminović, *Promoviran predložak za film o Čavkarici*, "Preporod", br. 7/945, Sarajevo 1. april 2011., 36.

55 Upor. H. Kamberović, *Muslimani i NDH*, "Preporod", br. 22/509, Sarajevo 15. novembar 1991. U proglasu Pokrajinskog komiteta KPJ narodima BiH u avgustu 1941., Bošnjacima se, između ostalog, skreće pažnja da ne nasjedaju smišljenoj politici ustaša: "Znate li vi da su ustaše stavljali fesove na glavu pa onda išli po srpskim selima i ubijali mrcvarili srpske seljake, žene i djecu, da bi protivu vas okrenuli opravdanu, osvetu srpskih seljaka?" – prema: Z. Antonić, *Napori KPJ na sprovođenju politike bratstva i jedinstva u istočnoj i centralnoj Bosni 1941. godine,* Prilozi, br. 5, Sarajevo 1969., 71, nap. 30.

56 I. Kljun, *Višegrad – hronika genocida nad Bošnjacima,* Zenica 1996., 69.

57 K. Čeljo, *Muslimanske milicije u BiH 1941-1945*, Glasnik, Rijaset IZ u BiH, br. 11-12, Sarajevo 2007., 1136.

58 N. Alić, *Svjedočenja i sjećanja o pokoljima Muslimana od strane četnika u okolini Rogatice*,

dana 1941. smrti oko 80 Srba. Sa uglednim Bošnjacima iz grada, nije dozvolio da i jedan srebrenički Srbin padne u ruke ustaša. Murat Dervišević sa grupom bošnjačkih seljaka iz Kravice, na putu Konjević Polje-Bratunac, 31. jula 1941. stao je pred ustaše. Odbio je da primi oružje i krene protiv Srba.[59] Za nekoliko mjeseci svoje vlasti u fočanskom srezu, od oko 38.000 Bošnjaka, "ustaški režim nije uspio mobilizirati više od dvanaest ljudi u ustaše. To zbog toga, što se je operiralo sa protusrpskim parolama. I to su bili uglavnom odbačeni elementi i proleterijat, koji nikako nije mogao predstavljati muslimane". Ni jedan ugledniji građanin Foče nije ničim odobrio ustaške postupke.[60] Mnogobrojni su primjeri bošnjačke solidarnosti sa diskriminiranim i progonjenim Srbima.[61] Doglavnik Adem-aga Mešić se protivio ustaškim zlodjelima, bezuspješno nastojeći da utiče na Antu Pavelića da se prekine sa zločinima.[62] Adem Osmanbegović, koji je vršio dužnost kotarskog predstojnika u Gračanici, oko dva mjeseca od uspostave NDH, činio je sve da spasi svoje srpske sugrađane od ustaških progona. Nalazio je načina da unaprijed obavijesti one za koje su dolazili nalozi više uprave za hapšenje ili protjerivanje, upozoravajući ih da se sklone, ili je zadržavao nalog za izvršenje. Slične akcije su poduzimali i Midhat Muratbegović, učitelj iz Doborovaca, i još neki ugledni pojedinci iz Gračanice. Iako je postupao po vlastitom ubjeđenju, Osmanbegović je o tim namjerama često obavještavao neke ugledne Gračanlije, tražeći od njih saglasnost za pojedine svoje postupke. Njegovom zaslugom spašeno je dosta srpskih porodica od sigurne smrti. On je praktično iz ruku

rukopis, BZK "Preporod", Sarajevo; upor. S. Bandžović, *Prilog proučavanju četničkog genocida nad Muslimanima u istočnoj Bosni,* Istorijski zbornik, br. 10, Banjaluka 1989., 157-175.

59 A. Gruhonjić, *Zlo stiže sa strane,* "Oslobođenje", Sarajevo 11. septembar 1991.

60 Nav. prema: S. Jaskić, *Srbokomunistički zločin nad Bosnom,* reprint izdanje, Tuzla 2003., 59-60. Jaskić citira rad A. Zulfikarpašića "Put u Foču". Rodoljub Čolaković piše: "Radi istorijske istine treba istaći da ustaše u istočnoj Bosni nisu imale onakav uticaj kao na primjer, u zapadnoj Hercegovini (Široki Brijeg, Čapljina, Ljubuški) ili u srednjoj Bosni i Bosanskoj krajini (Travnik, Bugojno, Kupres, Livno). Stoga u istočnoj Bosni nije bilo neposredno poslije okupacije toliko masovnih zločina kao u spomenutim srezovima, i po pravilu su ih vršile ustaše koje su slate iz Sarajeva u pojedina mjesta (Vlasenica, Brčko i drugdje). Godine 1941. ustaše su namjeravale da u istočnoj Bosni, u krajevima pored Drine, stvore 'vojnu krajinu', iselivši prethodno otuda srpsko stanovništvo. Izbijanje ustanka omelo ih je u tome" – cit. prema: R. Čolaković, *O društveno-političkim prilikama u istočnoj Bosni uoči izbijanja ustanka 1941.,* 21.

61 O. Marasović, *Narodnooslobodilački pokret u gradu i prvoj godini ustanka*, u: *Sarajevo u revoluciji*, knj. 2, Sarajevo 1977., 488.

62 Mešić je docnije i sam isticao da za vrijeme njegovog življenja u tešanjskom kotaru, do oktobra 1943., nije bilo stradanja i progona Srba i Jevreja, da niko iz Tešnja nije ubijen ili poslat u logor, niti je kome od Srba i Jevreja oduzeta imovina; opšir. S. Kurtić, *Adem-aga Mešić u svom vremenu*, Tešanj 2004., 118-119. Halid Kadrić, književnik, govori da je Mešić spašavao ljude ne gledajući ko je kakve nacije: "Zna se da u Tešnju niko nije stradao za vrijeme rata. On je spašavao čitave kompozicije ljudi koji su vozom vođeni u logor…Gledajte – mogao je odbiti suradnju da bude doglavnik. Konsultovao je svoje prijatelje – ako ne prihvati doći će ustaše i sve odvesti i popaliti. Prigovarali su mu – hoćeš li mirno spavati kad budeš gledao pune mezarluke ljudi koje si mogao spasiti? Šta sad? On se prihvatio i uspio da ustaška noga i sablja ne potamani i njegove sunarodnjake. I Srbi su čak poslije tražili da ga se oslobodi jer ih je on štitio" – cit. prema: "Preporod", br. 24/938, Sarajevo 15. decembar 2010., 39.

ustaša otimao Srbe, "branio ih je i, normalno, nije uspio sve odbraniti". Ustaše su zato zahtijevale njegovu smjenu pod optužbom da se otvoreno stavio u zaštitu Srba. Početkom avgusta on je smijenjen i premješten u Banjaluku.[63] Na njegovo mjesto dolazi Franjo Šajkaš. U Gračanici je potom nastupilo vrijeme pljačkanja srpskih i jevrejskih porodica, vrijeme ucjena, deportacija.[64] Jevreji su ipak bili do aprila 1943. pošteđeni od masovnih progona.[65] U Tuzli, izuzev nekoliko pojedinaca, ustaše nisu imali pristalica. U ovom gradu je bilo mnogo primjera pomoći ugroženom srpskom i jevrejskom stanovništvu.[66] Znajući da predstoji hapšenje pojedinih Srba u Tuzli, Ragib Čapljić, veliki župan Velike župe Usora i Soli, preko posrednika, obavještavao ih je da se sklone.[67] Zbog pokušaja da se utvrdi istina o nestanku više desetina uhapšenih Srba, Čapljić je bio izložen optužbama ustaša, koje su tražile da se on smijeni kao nepouzdana ličnost na povjerenoj dužnosti.[68] Sead-beg Kulović, tuzlanski gradonačelnik, koji je zagovarao autonomiju BiH i ustaški režim smatrao "privremenim i vještačkim", po navodima nekoliko srpskih građanskih porodica, pomagao je Srbima i štitio ih od ustaškog bjesnila: "Ne samo u Tuzli nego i u nekim manjim mjestima istočne

63 E. Tihić – O. Hamzić, *Gračanica i okolina u NOB-u i revoluciji,* Gračanica 1988., 124-125. Bošnjački seljaci su prisiljavali one seljake koji su pljačkali napuštene srpske kuće da vrate opljačkane stvari i stoku njihovim pravim vlasnicima u Gornjoj Lohinji i Lendićima. U akcijama vraćanja imovine Srbima isticali su se Musto Kovač iz Sladne, Šahbaz Mujić iz Gornje Orahovice, Meho Delić iz Sokola, Jusuf Spahić iz Piskavice.

64 O. Hamzić, *Prva organizacija KPJ u Gračanici i njeno antifašističko djelovanje u toku Drugog svjetskog rata – od osnivanja, u proljeće 1941., do raspuštanja, u jesen 1944. godine,* Gračanički glasnik, br. 24, Gračanica 2007., 66, 75.

65 Nihad Halilbegović piše da je lokalna vlast u Gračanici bila blagonaklona prema Jevrejima: "I problema nije bilo do 1943. godine, kada su stigle naredbe iz ustaške komande iz Tuzle da se Jevreji uklone. Međutim, bošnjački narod se suprostavio tome, tako da su 28. februara 1943. godine pomogli velikom broju intelektualaca, posebno ljekara da se izmjesti na slobodnu teritoriju. U to vrijeme na Ozren je izmješten doktor Hinko Marić i njegov sin Petar, doktor Ivo Levi, apotekar Vinko Koloman, njegova supruga Helena i tada 11-mjesečna kćerka Nada, koju je kolima odvezao Suljo Mujić" – opšir. A. Malagić, *Kako smo spasili malu Jevrejku u Gračanici,* "Dnevni avaz", Sarajevo 24. januar 2009.

66 Edina Kamenica piše o tome: "Jedna bh. priča o holokaustu mogla bi početi iz tuzlanske Džafer-begove mahale kada je grupa nacističkih oficira bahnula u neku tamošnju kuću. Čuli da se tamo nalazi dvomjesečna beba, čiji je otac Jevrej. Samo koji minut ranije, tu bebu je zgrabila iz majčinih ruku Nermina Hukić, i pobjegla s njom na sigurno. Nekoliko puta kasnije spasiteljka je krišom donosila dijete majci, a 1945. vratila joj ga" – prema: E. Kamenica, *Vizental je BiH otvorio medijska vrata u Americi,* "Oslobođenje", Sarajevo 28. januar 2008., 4.

67 V. Mujbegović, *O prvoj ratnoj godini u okupiranoj Tuzli,* u: *Tuzla u radničkom pokretu i revoluciji,* knj. II, Tuzla 1984., 242. U Tuzli je pravu buru izazvala vijest da su Taibu, Čapljićevu kćerku, srpski ustanici zarobili u rogatičkom kraju. Ubrzo je razmijenjena za so i neke druge robe – vidi: V. Mujbegović, *O prvoj ratnoj godini u okupiranoj Tuzli,* 241.

68 A. Jahić, *Muslimanske formacije tuzlanskog kraja u Drugom svjetskom ratu*, Tuzla 1995., 23; E. Redžić, *Bosna i Hercegovina u Drugom svjetskom ratu,* Sarajevo 1998, 313. Adnan Jahić ističe da su pored Čapljića, u akciju na zaštiti prava srpskog stanovništva bili uključeni bivši tuzlanski gradonačelnici Lutfi-beg Sijerčić i Hasan-aga Pašić, muftija Muhamed Šefket ef. Kurt, ing. Nurija Pašić i drugi ugledni građani.

Bosne".[69] Nakon stradanja grupe ustaša na Ozrenu krajem avgusta 1941. ustaše su u Tuzlu pozvale Vječeslava Montanija, kotarskog predstojnika iz Brčkog, koji se već bio pročuo zbog brutalnih progona Jevreja i Srba, da sa svojim ustašama pomogne u izvršenju odmazde nad srpskim stanovništvom u gradu. Namjera je bila da se kvart Srpska varoš razori, a stanovništvo pobije ili internira. Ugledni tuzlanski Bošnjaci su, saznavši za ove namjere, organizirali konferenciju, kako bi spriječili planirani zločin. Konferencija je održana u prostorijama zanatlijskog udruženja Senat. Nakon ove konferencije trojica građana, sa muftijom Muhamed ef. Kurtom na čelu, posjetila su njemačkog komandanta mjesta Hohbajera i potpukovnika Vista i izložili im protivljenje Bošnjaka ustaškim namjerama. Shvatajući ozbiljnost situacije, njemačka komanda je pismenim putem zabranila ustašama da poduzimaju bilo kakve mjere odmazde bez njene saglasnosti.[70] Zbog pokušaja da se utvrdi istina o nestanku više desetina uhapšenih rogatičkih Srba, Ragib Čapljić, veliki župan Velike župe Usora i Soli, bio je izložen optužbama ustaša i njihovim zahtjevima da se smijeni kao nepouzdana ličnost.[71] Bošnjaci i Hrvati širom Bosanske krajine "štitili su i sakrivali srpske porodice od progona ustaša, često i po cijenu sopstvenih života". U Hercegovini je bio veliki broj primjera solidarnosti i pomoći "Hrvata i Muslimana ugroženim Srbima, svojim komšijama. Oni su ih obaveštavali o namerama ustaša, krili su ih u svojim kućama, ili se otvoreno suprostavljali i otimali ih iz ruku ustaša, kada su ih ovi

69 Dalje se navodi "da je čak lično intervenisao da se iz tuzlanskog zatvora pusti nekoliko desetina zarobljenih partizana" – prema: D. Sušić, *Parergon (bilješke uz roman o Talu)*, Sarajevo 1980., 213.

70 A. Sarajlić, *Otpor u okupiranoj Tuzli 1941. godine,* Vojnoistorijski glasnik, br. 2, Beograd 1971., 307. U Tuzli se otpor protiv terora nad Srbima posebno vezuje za ime i svijetli lik Muhameda eff. Kurta, tuzlanskog muftije, koji je "sav svoj ugled založio za presecanje krvavog kola, koje bi u Tuzli imalo svakako daleko teže i krvavije rezultate da je otpor izostao": Muftija je radio na zaštiti srpskog stanovništva, posebice na sprječavanju miniranja pravoslavne crkve pune vjernika 6. januara 1942. i planske likvidacije većeg broja porodica u Srpskoj varoši u Tuzli; Istupanje pojedinih muslimanskih prvaka, smatra Seka Brkljača, organizirano i pojedinačno, nije bilo samo neslaganje sa ustaškom politikom, već i oblik javnog, pasivnog otpora događajima, idejama i njihovim reperkusijama koje su suprotne ljudskim, vjerskim osjećanjima i uvjerenjima onih koji su otpor pružali. Kada neki od njih pristupaju i organiziranom oslobodilačkom pokretu, taj otpor kvalitetno poprima nove forme. Solidarnost stanovništva pojedinih okupiranih teritorija sa ugroženim kategorijama stanovništva dolazila je do izražaja, ne samo u njihovoj pojedinačnoj ili organiziranoj zaštiti, nego i u sklanjanju i prihvatu ugroženih pripadnika progonjenih kategorija stanovništva. Ona u tom kontekstu pominje i tuzlanskog muftiju: "Muftija Kurt je svoj stav crpio iz sopstvene vjere,svog ličnog karaktera i iz kvaliteta odnosa među ljudima u gradu Tuzli i u zemlji Bosni, ne baveći se njime teoretski, nego je taj odnos jednostavno živio i u životu praktikovao, odupirući se djelom, a ne samo nijemim neodobravanjem, politici koja je to poimanje u krvi negirala i zatirala. Činjenica Kurtovog shvatanja zajedničkog vjerskog žvota, a mnogobrojni drugi primjeri također mogu doprinijeti da se ovo pitanje bolje i slikovitije "osvijetli," u toliko je značajnija, ljudskija i hrabrija kada se zna kakva je bila opšta nesigurnost fizičke egzistencije u to vrijeme na ovim prostorima"; upor. V. Mujbegović, *O prvoj ratnoj godini u okupiranoj Tuzli,* 259; S. Brkljača, *Neka razmatranja muslimanskog poimanja o dobru i zlu u Bosni i Hercegovini u II svjetskom ratu,* Dijalog, br. 1, Sarajevo 1997., 143-144.

71 E. Redžić, *Bosna i Hercegovina u Drugom svjetskom ratu,* 313.

vodili na gubilište". Grupa mobiliziranih Bošnjaka, iz sela Mulja, u gatačkom srezu, pobjegla je svojim kućama odbijajući da učestvuje u progonima Srba. Meho Dželilović, nadničar iz Čapljine, koga su ustaše mobilizirale i dovele do jame kod samostana na Humcu, blizu Ljubuškog, pošto je odbio da učestvuje u likvidaciji pohapšenih Srba, ubijen je i bačen u jamu.[72] Kada su ustaše u Bileći uhapsile nekoliko Srba, ugledniji Bošnjaci su se tome usprotivili i prisilili ustaše da uhapšene puste. Pojedini Bošnjaci u Jablanici, odbivši da vrše dužnost žandara, bili su strijeljani.

Zločini ustaša nad Srbima izazvali su takve srpske ustaničke reakcije koje su pod uticajem velikosrpske propagande, parola o "Srpskoj Bosni", "borbi protiv Turaka i Šokaca", imale i šovinistički karakter.[73] Revanšističke tendencije pod plaštom revitaliziranih nacionalnih i atavističkih parola činila je zato ozbiljnu zapreku za masovnije uključivanje bošnjačkog stanovništva u prve tokove srpskog ustaničkog pokreta. Nasilje se javlja kao sastavni dio iskustva, društvene i mentalne stvarnosti. Dr. Dušan Lukač ustvrđuje da bošnjačke i hrvatske mase, "uvrijeđene progonima i nemilosrdnim izrabljivanjem od strane velikosrpskog režima do rata, pod jakim uplivom okupatorske i ustaške propagande i iznenađene samim ustankom srpskih masa i prijetnjama pojedinih ustaničkih grupa, bile su u ovo vrijeme potpuno van ustaničkog pokreta".[74] Stav ustanika prema pitanju saradnje sa Hrvatima i Bošnjacima bio je u mnogim krajevima takav da nije hrabrio Hrvate i Bošnjake da se i oni pridruže ustanku. Bošnjaci-komunisti u ustaničkim jedinicama najčešće su morali živjeti i djelovati pod ilegalnim, srpskim imenima.[75] Zabilježeno je više primjera da su ustanici u

72 Z. Sulejmanpašić, *13. SS divizija "Handžar": istine i laži,* Zagreb 2000., 36. Sulejmanpašić piše: "Pojedinci ne mijenjaju situaciju: oni Bošnjaci u istočnoj Hercegovini, i ne samo ondje, koji sudjeluju u progonima, ne samo da ostaju uhvaćeni u ustašku propagandnu zamku, nego preko noći bivaju za taj pokret i krvlju vezani, navlačeći goleme nevolje na vlastiti narod".

73 R. Hurem, *Politička orijentacija ustanika u Bosni i Hercegovini 1941. godine i uloga KPJ,* Godišnjak Društva istoričara Bosne i Hercegovine, god. XXVIII-XXX, Sarajevo 1979., 259; također vidi: S. Čekić, *Četnički zločini u jugoistočnoj Bosni i Sandžaku 1941.-1943.,* "Preporod", Sarajevo 15. novembar 1991.

74 D. Lukač, *Prilog izučavanju nacionalnog pitanja u BiH,* Prilozi, br. 4, Sarajevo 1968., 457.

75 Adil Zulfikarpašić je ukazivao da su među prvim partizanima bili brojni Bošnjaci, ali da je KPJ dala direktivu da oni i Jevreji, a često i Hrvati moraju nositi srpska imena na terenu: "Tako je Hasan Brkić bio Aco, Oskar Danon bio je Jovo, ja sam također bio Aco… Izgledalo je tako kao da su čitav komandni kadar i prvi borci u Bosni bili isključivo Srbi! I ja moram da vam kažem da su nas srpski seljaci često pitali: "Šta je s Turcima?! Gdje su oni?! Zašto ih nema u partizanima?! Upravo takvo pitanje meni je na jednom zboru postavio neki srpski gazda, knez tog sela. A sjedimo tu, Lakišić, Avdagić, Čengić, Hamović, Kovačević, Zulfikarpašić … i šutimo! Time se stvarala jedna protumuslimanska atmosfera. Umjesto da je KPJ otvoreno rekla kako smo mi došli da zajedno sa našom braćom Srbima branimo njihova sela, ona je te komunističke kadrove, ali i borce preimenovala! Meni ni do danas nije jasno zašto smo mi bili primorani da krijemo naša prava imena, jer je ta okolnost veoma negativno uticala na srpske mase". Ubitačna je bila parola, navodi Zulfikarpašić, da su Muslimani morali skrivati svoj identitet, porazna za one koji su bili partizani. Niko od mnogih Muslimana koji su otišli na Romaniju, u Kalinovački odred, nije mogao nositi muslimansko ime. Po njemu, naredbu za takvo postupanje,

Bosanskoj krajini ispoljavali mržnju i neprijateljsko držanje prema Hrvatima i Bošnjacima, pljačkali i palili bošnjačka sela, vršili ubistva Bošnjaka, među njima djece i žena. Ustanici su u više slučajeva odbijali da sarađuju sa Bošnjacima i Hrvatima u bilo kom vidu. Bilo je, naprotiv, ustaničkih grupa koje su odlazile u ustanak pod parolom borbe protiv "Turaka", kao i što da su na zahtjev ustanika smjenjivani komandiri samo zato što su bili Bošnjaci. U istočnoj Hercegovini neki predstavnici četa narodne vojske radili su na tome da ustanike prvenstveno usmjere na obračun sa Bošnjacima. Ovakvu orijentaciju posebno su podržavali bogatiji seljaci, priželjkujući da se istrebljenjem Bošnjaka domognu njihovih kuća i posjeda. Ustanici u istočnoj Bosni ispoljavali su slične primjere netolerancije prema Bošnjacima. U jesen iste godine oni su izvršili tu masovne zločine nad bošnjačkim stanovništvom. Historija je ostala dužna objašnjenja i za one nedužne Bošnjake koji su iz najplemenitijih pobuda, krenuli u ustanak 1941., a koji su pobijeni pod shvatanjem da se "Turčinu ne može vjerovati".[76] Prvi vidniji rezultat pristupanja Bošnjaka NOP-u (osim pojedinačnih slučajeva), bio je, iza avgusta 1941., stupanje veće grupe Bošnjaka mahom iz sela Šatorovići, Okruglo i Osovo, u Romanijski partizanski odred. Polovinom oktobra u njemu je formirana prva bošnjačka partizanska jedinica, tzv. Mujina četa, koja je do decembra prerasla u bataljon. Nešto kasnije formirana je slična jedinica u zeničkom kraju.[77]

Pokušajima kroatizacije bošnjačkog stanovništva, genocidnim pritiscima na srpsko, jevrejsko i romsko stanovništvo, ustaše su razbuktavale plamen šovinističkog požara u kome su oživljeni atavistički elementi vjerskog, nacionalnog, političkog, i klasnog antagonizma i iracionalizma. Pojavom četničkog ravnogorskog pokreta Draže Mihailovića na političkoj i ratnoj sceni, sa ciljevima o velikoj srpskoj državi, "očišćenoj" od nesrpskog elementa, a prije svega od muslimanskog življa, prilike su još više usložnjene. Antihrvatstvo, antimuslimanstvo i antijugoslavenstvo bili su ideologija četništva. "Turski jaram" je tu poput neke vrste historijske indulgencije, nešto što unaprijed daje

izdao je Pokrajinski komitet KP za BiH, "Rodoljub Čolaković, Iso Jovanović… Đuro Pucar nije se toga držao, ali on je imao drukčiju, bolju situaciju. A u Hercegovini, istočnoj i srednjoj Bosni Muslimani su nosili srpska imena" – cit. prema: M. Galić, *Politika u emigraciji,* Zagreb 1990., 83; S. Bandžović, *Ratne tragedije Muslimana,* Novi Pazar 1993., 20.

76 Atif Purivatra navodi 1991. da "grozomorno nabijanje na kolac Avde Dovadžije, od strane novopečenih četnika, svjedoči i za naše dane u svakom pogledu. A ovaj dramatični događaj ne obradi ni jedno književno djelo" – prema: *Muslimani su svoji na svome*, "Islamska misao", br. 146, Sarajevo februar 1991., 7. Uz ovaj primjer zabilježen je i slučaj Halid-bega Batotića, koji je živ nabijen na ražanj i ispečen. Njegov brat Dadi-beg je prvo potkovan, a onda isječen na mostu u Foči; Hadžiji Tahiroviću (Foča) četnici su oderali kožu od koljena, pa sve uz leđa do vrata. Kožu prebacili preko glave. Stavili natpis "Muslimanka s feredžom"; opšir. A Gruhonjić, *Ko poubija preko 200 imama*, "Preporod", br. 23/510, Sarajevo 1. decembar 1991., 19.

77 Ć. Kazazović, *Formiranje muslimanskih partizanskih jedinica u istočnoj Bosni*, u: *Istočna Bosna u NOB-u*, II, 188-189.

opravdanje za bilo koji postupak "nacije", nešto što je apriorna amnestija.[78] U četničkoj zakletvi jasne su dvije osnovne odrednice njihove ideologije: borba za Srbiju ("srpski narod") i izvršenje odmazde. Četnički pokret kao praktičan izraz velikosrpskih ambicija snažno je naglašavao svoju "istorijsku misiju" oslobođenja, čuvanja "biološke supstancije Srba", kao i širenja ideje etnički homogene "Velike Srbije" koju bi trebalo stvoriti, na osnovu predratne platforme Srpskog kulturnog kluba (SKK), u okvirima poratne Jugoslavije. Polazna tačka u programskim dokumentima bila je ideja vodilja o "Velikoj i homogenoj Srbiji" temeljena na shvatanju da Srbi trebaju biti vodeća nacija na Balkanu.[79] Na putu ostvarivanja homogene srpske državne zajednice, četnički planovi su predviđali tokom rata integralno čišćenje Sandžaka i BiH od Bošnjaka i Hrvata. Smatralo se da se moraju udariti "kočići" oko srpskih zemalja i na taj način izbjeći 1918. godinu.[80] Kama je, piše Dobrica Ćosić, bila "glavno oružje te bradate vojske pod šubarama".[81]

78 D. Stojanović, *U ogledalu "drugih",* u: *Novosti iz prošlosti: znanje, neznanje, upotreba i zloupotreba istorije*, Beograd 2010., 27-28. U jednom pamfletu 1941., koji je odobrio Boško Todorović, najviši četnički komandant u Bosni, pojašnjavan je četnički cilj: "Kada stekne slobodu, zlatnu srpsku slobodu, onda će srpska nacija – slobodno i bez krvoprolića, putem slobodnih izbora na koje smo se mi u Srbiji Kralja Petra I bili navikli – uzeti sudbinu u svoje ruke i slobodno reći, da li više voli svoju nezavisnu Veliku Srbiju, očišćenu od Turaka i drugih ne-Srba, ili neku drugu državu, u kojoj će Turci i Jevreji ponovo biti ministri, komesari, oficiri ili "drugovi".

79 Prema sudu dr. M. Ekmečića historijski projekat "Velike Srbije" je legitimna ideja prava srpskog naroda da u svoje političke granice okupi sve pokrajine u kojima živi srpski narod: "Kao i u svim drugim evropskim uzorima, to nije značilo da se okupljaju samo zemlje gde srpski narod živi u etničkoj većini, pa bi već statistički na to imao pravo, nego i ne granične zone gde je živeo kao znantna etnička skupina, iako ne i većinski po broju" – prema: V. Šešelj, *Rimokatolički zločinački projekat veštačke hrvatske nacije*, Beograd 2007., 894; M. Ekmečić, *Pojam velike Srbije prema evropskim uzorima*, u: *Velika Srbija – istine, zablude, zloupotrebe*, Beograd 2003., 16.

80 Četnici koji su Bošnjacima nanijeli najviše zla, bili okupatorski kolaboracionisti, proglašavaju se u postjugoslavenskom periodu, skupštinskim odlukama za antifašiste, iako su neke od njih, poput Pavla Đurišića, odlikovali i nacisti. Čedomir Antić piše: "Zločini četničkih snaga nad drugim narodima neuporedivi su po opsegu ne samo sa ustaškim genocidom nad srpskim narodom već su u tom odnosu manji nego zločini hrvatskih i muslimanskih snaga prema srpskom narodu iz nedavnog rata" – cit. prema: Č. Antić, *Srbija, "nova istorija" i fašizam,* "Politika", Beograd 23. decembar 2010. U okruženju se, naime, usvajanjem institucionalnih mehanizama za kolektivnu rehabilitaciju kvislinških snaga, donose zakoni o njihovoj rehabilitaciji koji predstavljaju direktno kršenje obavezujućih međunarodnih normi o kažnjavanju zločina protiv čovječnosti po kojima nema zastarjelosti krivičnog gonjenja za takva djela.

81 On dalje iznosi da je strah u Srbiji od četničke kame "koju su nosili Srbi naoružani i engleskim mašingeverima, sa bradama i kosurinom do ramena, "žaleći Srbiju i slobodu, kralja i otadžbinu", bio "dublji i žešći od straha od Nemaca, okupatora, Gestapoa, pa je Srbija u jesen 1944. godine sa podjednakim olakšanjem i radostima doživela oslobođenje od Nemaca i četnika" – nav. prema: D. Ćosić, *Prijatelji mog veka*, feljton, "Politika", Beograd 5. i 6. maj 2011. S druge strane, on će pisati o komunistički "razdeljenoj pobedi" u Drugom svjetskom ratu: "Razdeljena pobeda "braći" Hrvatima, Slovencima, Muslimanima, Makedoncima, jer glavni teret i žrtve te pobede opet je podneo srpski narod. Razdeljena pobeda učinjena u ime naivnog idealizma, u ime komunističke iluzije u bratstvo i jedinstvo. Kako je razumnom čoveku moguća vera u bratstvo sa narodom i narodima koji su izvršili

Komunisti su, kao pripadnici partije revolucionarne akcije, što je određivalo njen program i metode u radu, od početka borbe 1941. razarali predratni sistem vlasti, stvarali nove organe, prakticirali tolerantniju nacionalnu politiku, odbacujući ranija negativna državna, politička i društvena iskustva. Ekstremne situacije, kao što su ilegalnost, represija i rat, bile su upravo ono za šta su komunističke organizacije "profesionalnih revolucionara", koje su proizvodile disciplinovane i samopožrtvovane kadrove, bile i stvorene, uz dominiranje dvije osobine: internacionalizma i uvjerenja sa kojima su poistovećivali svoje životne ideale.[82] Cjelokupna politika jugoslavenskog komunističkog pokreta nije se temeljila na priznavanju bošnjačkog nacionalnog identiteta, pošto su komunisti bili i inače oprezni i rezervirani prema nacijama kao povijesnim tvorevinama.[83] Stavovi KPJ prema kojima su muslimani u Bosni i Hercegovini činili poseban etnički individualitet prilično su dugo različito tumačeni.[84] NOP se nije odlikovao dosljednom i čvrstom linijom prema Bošnjacima. Sadržaji pojedinih relevantnih partijskih komunističkih dokumenta svjedoče da njihovi tvorci nisu osjećali potrebu da realno sagledaju položaj Bošnjaka, njihove egzistencijalne probleme, ulogu jedinica "muslimanske milicije" koje su štitile svoja naselja, pa su ih sektaški, u masi, tretirali kao protivnike NOP-a.[85] U jednom spisu Kardelj je "muslimanske milicije" ubrajao u ustaške formacije, što je u biti značilo njihovu osudu od KPJ i partizana. Međutim, u stvarnosti se nisu sve "muslimanske milicije" i njihovi pripadnici mogli svrstati među protivnike, pošto je u njenim redovima bilo dosta simpatizera NOP-a, pa i članova KPJ i SKOJ-a. U sredinama u kojima partizanski komandanti nisu bili opterećeni nacionalizmom i dogmatizmom, vršena je diferencijacija, pa je znatnom broju tih ljudi, koji su branili svoja sela i domove, omogućivano da priđu partizanima.[86]

genocid?" – cit. prema: D. Ćosić, *U tuđem veku*, Beograd 2011., 224.

82 E. Hobsbaum, *Doba extrema: Istorija kratkog dvadesetog veka 1914.-1991.*, Beograd 2002., 130.

83 M. Filipović, *Bošnjačka politika*, 83. Edvard Kardelj je 1938. pisao da Bošnjaci nisu nacija "mada se - individualno uzevši - ne osjećaju ni Srbima, ni Hrvatima i mada, s obzirom na to, svakako sačinjavaju posebnu etničku grupu" - prema: E. Kardelj, *Razvoj slovenačkog nacionalnog pitanja*, Beograd 1960., 104. Nenad Filipović o "ratnom" velikom i malom slovu "M" piše: "Samo pozivanje na čuveno veliko slovo veoma je klimavo, budući da su dokumenti tzv. narodne vlasti po pravilu pisani na vrlo niskom novou pismenosti. Ima u njima i malih i velikih slova i gdje treba i gdje ne treba" - cit. prema: N. Filipović, *O jednom nasilnom istezanju bošnjačkih nogu*, u: *Bosna i bošnjaštvo*, Sarajevo 1990., 176.

84 A. Purivatra, *Nacionalni i politički razvitak Muslimana*, Sarajevo 1969., 57. Dr. Atif Purivatra piše da *"u shvatanjima čelnih ljudi (otpori stvaranju ravnopravne republike BiH u Jajcu) nikako nije moglo da pobijedi i to da je Musliman-Musliman. Tome se pružao otpor"*; opšir. A. Purivatra*, Muslimani su svoji na svome*, "Islamska misao", br. 146, Sarajevo februar 1990.; upor. F. Saltaga, *Muslimanska nacija u Jugoslaviji*, Sarajevo 1991., 175; D. Petrović, *Avnojska Jugoslavija-kompozicija i granice*, u: *Stvaranje i razaranje Jugoslavije*, Beograd 1996., 125.

85 E. Redžić, *Sto godina muslimanske politike u tezama i kontroverzama istorijske nauke*, 164.

86 M. Imamović, *Bošnjaci u emigraciji: Monografija Bosanskih pogleda 1955-1967,* Sarajevo 1996., 83.

U ratnim neprilikama 1941. znatan dio bošnjačkog stanovništva bio je prisiljen da napusti svoje domove u potrazi za spasom od prijetećeg fizičkog uništenja. Masovni pokreti ovog stanovništva, napuštanja domova, praćena raznim pojavama na putu do "spasonosnih" izbjegličkih logora i odbojnih, ali spasonosnih periferija velikih gradova, gdje su ih čekali oskudica, bolesti i tiho umiranje ispunili su ravni života njihove stvarnosti, potvrđujući nanovo da od "muhadžirluka gore sudbe nema". Duge kolone izbjeglica (muhadžira) imale su prevashodno unutarnji prostorni karakter i kretale su se, pored privremenih zbjegova, na relaciji selo-grad i grad-grad, uz veliku prostornu mobilnost, kao što su bili odlasci iz istočne Bosne u Bosansku krajinu. Manji dio muhadžira se sklanjao u pravcu Srijema, Slavonije, Sandžaka, Zagreba i Dubrovnika, dok su u BiH pristizale bošnjačke izbjeglice iz Sandžaka istim onim pravcem koji je još od 1914. bio dobro poznat ovom narodu. Masovne pokrete nezaštićenog stanovništva pratile su brojne nedaće: od nasilnog napuštanja domova u velikom strahu, stradalništva na putevima koji su se nerijetko završavali progonima poput onih 1941. u Berkovićima, Kulen-Vakufu, Koraju ili širom istočne Bosne, naročito u njenih sedam srezova: Foči, Čajniču, Goraždu, Višegradu, Vlasenici, Srebrenici i Rogatici, gdje su muhadžiri stradali zajedno sa domicilnim stanovništvom po mjestima koja su padala u ruke ustanika. Oni koji su uspjeli da pobjegnu tražili su spas po Sarajevu i drugim gradovima. Snažan migracioni talas započet 1941. rastao je i u narednim godinama.

Na prostoru BiH nisu bili u međusobnom sukobu narodi, mada je bilo i takvih tendencija, nego politički i vojni pokreti.[87] Bošnjaci su se ratne 1941. našli, često se ističe u literaturi, između čekića i nakovnja – velikosrpske i velikohrvatske politike koja je još više zamrsila njihov položaj.[88] Ustaški zločini i brutalni progoni srpskog i jevrejskog stanovništva, kao i ustanički zločini izazvali su reakciju i otvoreni protest većeg broja uglednih Bošnjaka širom Bosne i Hercegovine. Bio je to "konkretan odjek duboke zabrinutosti" koja je zahvatila sve bošnjačke građanske političare. U drugoj polovini 1941. bilo je, sa rasplamsavanjem oružanih sukoba u BiH, sve izraženije uvjerenje među Bošnjacima da ih ustaški režim ne štiti i da im oružane snage NDH ne pružaju dovoljno sigurnosti. Bio je sve više ugrožen i sam daljnji opstanak bošnjačkog stanovništva. Takva shvatanja su se sve više širila i među bošnjačkim javnim i uglednim ličnostima koje su nastojale da iznađu rješenja za opstanak vlastitog naroda.[89] U Sarajevu su u ljeto 1941. prilikom posjete Andrije Artukovića,

87 Upor. R. Hurem-S. Brkljača, *Historiografska literatura o Bosni i Hercegovini u Drugom svjetskom ratu objavljena nakon 1980. godine u zemlji i inostranstvu,* Prilozi, br. 29, Sarajevo 2000., 144; H. Sundhaussen, *Od mita regije do "države na silu": metamorfoze u Bosni i Hercegovini*, Prilozi, br. 38, Sarajevo 2009., 23.

88 M. Imamović, *Historija Bošnjaka*, 535.

89 R. Hurem, *Neke karakteristike ustanka u Bosni i Hercegovini 1941. godine,* Godišnjak Društva istoričara Bosne i Hercegovine, god. XVIII, Sarajevo 1970., 209.

ministra unutrašnjih poslova, "istaknute ličnosti muslimanskog življa" izrazile su želju "muslimana da mirno žive s ostalim vjerskim pripadnicima, jer bi se bijes i osveta svakako najviše iskalila baš na samim muslimanima".[90] Bošnjačko građanstvo je u više mjesta također odlučno stalo u zaštitu Roma od progona i deportacije. Poseban odbor koji je u tu svrhu formiran u Sarajevu, sačinio je opsežnu predstavku u kojoj se dokazivalo da je napad na tzv. "bijele Cigane" ujedno napad i na Bošnjake. Predstavka je istodobno dostavljena ustaškim i njemačkim vlastima, pa je Ministarstvo unutarnjih poslova NDH krajem avgusta 1941., plašeći se daljih protesta Bošnjaka, naredbom obustavilo progon i deportiranje "bijelih Cigana" iz BiH.[91]

Već krajem ljeta i u jesen 1941. najveći se dio bošnjačkog građanstva otvoreno, putem niza rezolucija, ogradio od ustaške politike progona i istrebljenja srpskog i jevrejskog stanovništva.[92] Začetak svim ovim značajnim rezolucijama, prije svega *Sarajevskoj,* smatra se skupštinski zaključak Udruženja ilmije "El Hidaje" od 14. avgusta 1941. kojim se javno protestiralo protiv zločina i stradanja.[93] Mehmed ef. Handžić, čelnik "El Hidaje", bio je glavni inicijator i autor tog teksta. "El -Hidaje" je pozvala muslimane da se, u duhu islama, klone svakog zlodjela, a državne vlasti da što prije zavedu red i sigurnost "u svim krajevima, ne dozvoljavajući da se bilo šta učini na svoju ruku, kako ne bi nevini ljudi stradali". Ovaj stav ima još veći značaj ako se uzmu u obzir izuzetno složene prilike u kojima je rezolucija donešena.[94] Došla je u isto vrijeme kada su neki visoki funkcioneri režima, poput Džafera Kulenovića, uvjeravali javnost da se svi muslimani nalaze u ustaškom pokretu i kada ustaška vlast čini znatne napore da osigura podršku svom režimu. Prema izvještaju Glavnog stožera

90 N. Duraković, *Prokletstvo Muslimana,* Sarajevo 1993., 185, nap. 58.

91 *ABC Muslimana*, 36.

92 Upor. M. Imamović, *Historija Bošnjaka*, 535; B. Petranović, *Revolucija i kontrarevolucija u Jugoslaviji (1941.-1945.),* knj. I, Beograd 1983., 94-96.

93 U tački 4. ove rezolucije se kaže: "Sa bolom u duši i dubokom sućuti se sjećamo svih onih muslimanskih žrtava koje nedužno padoše u nemirima koji se ovih dana mjestimično događaju. Osuđujemo sve one pojedince muslimane, koji su sa svoje strane učinili bilo kakav ispad i napravili bilo kakvo nasilje. Konstatujemo, da su tako šta mogli učiniti samo neodgovorni elementi i neodgojeni pojedinci, čiju ljagu odbacujemo od sebe i od svih muslimana. Pozivamo sve muslimane, da se u duhu visokih uputa svoje vjere strogo klone svih zlodjela. Molimo državne vlasti da što prije zavedu zakonsku sigurnost u svim krajevima, ne dozvoljavajući da se bilo šta učini na svoju ruku kako ne bi nevini ljudi stradali" – prema: M. Imamović, *Bošnjaci u emigraciji*, 149; N. Duraković, *Prokletstvo Muslimana,* 186. Rezolucija je upućena najvišim funkcionerima NDH, kao i muslimanima u organima NDH: Osmanu i Džaferu Kulenoviću, Adem-agi Mešiću, Hilmiji Bešlagiću, Hakiji Hadžiću.

94 Robert J. Donia, američki historičar, pak, piše da rezolucija "nije pripisala krivicu nijednoj osobi niti grupi. Kao što su istakli historičari iz ere socijalizma, muslimanski potpisnici rezolucija kritizirali su zločine kao devijantne ekscese, ali nisu napadali ključni ustaški program fizičke eliminacije određenih grupa silom. Oni jesu, međutim, pozvali vlasti NDH da uspostave red i spriječe dalje nasilje. Oni su jasno istakli da su akcije režima u prvim mjesecima okupacije dovele do njihovog distanciranja od ustaškog pokreta" – prema: R. Donia, *Sarajevo: biografija grada*, Sarajevo 2006., 214.

Ministarstva hrvatskog domobranstva o opštoj unutrašnjoj situaciji, iz druge polovine septembra 1941. godine, "Muslimani imaju razvijen osjećaj sažaljenja, pa ni u kom slučaju ne trpe nezgodan i nehuman postupak prema svojim bližnjima, makar ovi bili njihovi vjerski pa i politički protivnici. Smatraju da se želi zavaditi muslimane i Srbe, te da će pobuna Srba dovesti u opasnost živote i imovinu muslimana" te da zato traže da se "žurno uspostave redovna upravna i vojnička vlast, a sadašnje Ustaške organizacije odmah razpuste".[95] F. Friedman smatra kako su većini Bošnjaka bile "tako odbojne fašističke akcije, da su ih oni denucirali".[96] Od rane jeseni do kraja 1941. pojavljivale su se antifašističke, antiustaške rezolucije bošnjačkih građanskih struktura u Bosni i Hercegovini. *Prijedorska rezolucija* je obnarodovana 23. septembra; *Sarajevska* 18. oktobra; *Mostarska* 21. oktobra; *Banjalučka* 12. novembra; *Bijeljinska* 2. decembra i *Tuzlanska* 11. decembra. *Bijeljinska* od 2. decembra i *Tuzlanska rezolucija* od 11. decembra donesene su povodom ustaško-četničkog pokolja 28. novembra 1941. nekoliko stotina Bošnjaka u selu Koraj. Pojedini ustaški elementi su tada pokušali, slično kao što je bio slučaj sa mobiliziranjem u Francetićevu "Crnu legiju", da ovaj pokolj iskoriste za izazivanje na osvetu, ali umjesto toga našli su se rodoljubivi građani Bijeljine i Tuzle, pa su posebnim rezolucijama osudili sve zločine. "Bijeljinska rezolucija" donesena je nakon dužeg savjetovanja i dva zajednička sastanka delegata iz grada Bijeljine i svih sela kotara Bijeljina, koji su održani u muslimanskoj čitaonici (kiraethani). Na ovim skupovima se govorilo o stanju, budućnosti i opstanku Bošnjaka u BiH, posebno u tom kraju. Među brojnim govornicima bio je i prof. Enver Pozderović, koji je zatražio da prisutni hrabro potpišu predloženu rezoluciju.[97] Rezolucija nosi potpise 73 građana, od kojih su veći broj seoski muhtari (knezovi) i načelnici opština.[98] Prvobitni tekst *Tuzlanske rezolucije* bio je sastavljen u oštrom tonu, ali su organizatori zaključili da je manje opasno da, umjesto tako napisanog teksta, jedna delegacija od 11 Bošnjaka iz grada i tri Hrvata seljaka usmeno u Zagrebu protestira protiv zločina. Međutim, ipak je objavljena u blažoj formi i rezolucija, koju su potpisala 22 građanina. Ima indicija da su slične rezolucije, poput navedenih, donesene i u

95 R. Hurem, *Pokušaj nekih građanskih muslimanskih političara da Bosnu i Hercegovinu izdvoje iz okvira Nezavisne Države Hrvatske,* 198, nap. 29 i 30.

96 F. Friedman, *Islam kao nacionalni identitet: bosanskohercegovački Muslimani slavenskog porijekla (s osvrtom na Muslimane Novopazarskog sandžaka),* Forum Bosnae, br. 18, Sarajevo 2002., 97. Na više detalja o bošnjačkim prosvjedima protiv antisrpskog nasilja, on upućuje na: *Ustaše*, u izdanjima *South Slav Journal*, ljeto 1982. (str. 31-33) i jesen 1983. (str. 37-39).

97 Par mjeseci prije objavljivanja ove rezolucije, neki domobran je ubio Mustafa-Muju Hajrića, zemljoradnika u Jabanuši, nedaleko od Bijeljine. Ovo ubistvo je izazvalo veliko ogorčenje među Bošnjacima u Bijeljini. Hajrićevoj dženazi je prisustvovao veliki broj Bošnjaka. Dženaza je prošla kroz više ulica grada, da bi se i time pokazalo i ogorčenje i protest prema ubicama. Tom prilikom su govorili Murat-beg Pašić i prof. Enver Pozderović. Pašić je u svom govoru istakao zahtjev za autonomiju BiH – prema: A. Budimlija, *Nešto o Bijeljinskoj rezoluciji 1941*., "Hikmet", br. 9-10, Tuzla 1993., 336.

98 AVII, NDH, br. reg. 42/4-4, k. 114.

Bosanskoj Dubici, Visokom i još nekim mjestima.

U trenucima svog nastanka, smatra dr. Šaćir Filandra, rezolucije su kroz pera svojih potpisnika izražavale "miroljubiv habitus jednog naroda, njegovo principijelno odbacivanje diktature, diskriminacije, genocida, prozelitizma i terora, a zalaganje za uspostavljanje principa zajedničkog življenja. Kao protest protiv nereda, bezakonja i legalizovanog uništavanja, prvenstveno srpskog i muslimanskog naroda u Bosni Hercegovini one su istovremeno pokazatelj političkog stanja muslimanskog naroda u tom trenutku, njegove zatečenosti novim događajima, ugroženosti, nesigurnosti, dezorijentacije i nesnalažljivosti, što se kasnije manifestiralo njegovim idejnim i praktičnim lutanjima, zabrazdivanjima, padovima i usponima".[99] Bošnjaci se, ističe se u *Sarajevskoj rezoluciji* "nisu nikom spremali ni mislili nikakva zla, što najbolje potvrđuju činjenice da su svi muslimani – bivši jugoslovenski vojnici – odmah nakon rata predali vojno oružje. Muslimani su i u svojoj prošlosti za vrijeme Turske, kad su bili jedini gospodari, tolerirali bez razlike sve vjere i nikom nisu zuluma činili". Potpisnici rezolucije traže da se zavede "stvarna sigurnost života, časti, imovine i vjere za sve građane u državi bez ma kakve razlike", što će reći i za Srbe i za Jevreje. Dalje se zahtijeva da se "u buduće ne dozvoli da se poduzimaju ma kakve akcije koje će po svojoj naravi izazvati pobune i krvoprolića u narodu", te da se pozovu na sudsku odgovornost "svi stvarni krivci, koji su počinili ma kakvo nasilje ili zlodjelo, bez razlike kojoj vjeri pripadali, te da se najstrožije kazne prema zakonu, kao i oni koji su ovakva zlodjela naređivali ili za njih dali mogućnost". U *Mostarskoj rezoluciji*, potpisnici su ukazivali da "nebrojeni zločini, nepravde, bezakonje, prevjeravanja, koja su učinjena i koja se čine prema pravoslavnim Srbima i drugim sugrađanima strana su potpuno duši svakog muslimana. Svaki pravi musliman, oplemenjen uzvišenim propisima islama osuđuje ovakva zlodjela, ma sa koje strane dolazila, jer zna da islamska vjera smatra najtežim grijehom ubijanje i mučenje nevinih, kao i otimanje tuđeg dobra, te prevjeravanje pod okolnostima koja isključuju slobodnu volju. Šaka onih nazovi muslimana, koji su se o to ogriješili, samim tim su se ogriješili o uzvišene propise islama, pa će ih neminovno stignuti Božija i ljudska pravda". U *Banjalučkoj rezoluciji* se iznosi: "Najelementarnija prava čovjeka gažena su bez ikakvih skrupula. Sigurnost života i imetka, sloboda vjere i savjesti prestali su da važe za veliki dio naroda ovih krajeva". Njome se osuđuje pljačka srpske i jevrejske imovine , pa se kao primjer navodi Banjaluka: "gdje je s imovinom iseljenih i izbjeglih Srba i Židova napravljen izvor pljačke i bogatstva za pojedince, njihove obitelji i prijatelje". O razgrabljivanju srpskih i jevrejskih radnji se ističe: "Odbijamo od sebe s prezirom podmetanja da se mi želimo dočepati tih radnji".[100] U *Tuzlanskoj rezoluciji* se, pored ostalog, kaže:

99 Š. Filandra, *Prilog rastakanju ontologije zla,* "Književna revija", br. 31, Sarajevo april 1990.

100 *Zločini na jugoslovenskim prostorima,* I, 835; *Dvije muslimanske rezolucije iz 1941. i 1992.,* "Preporod", br. 8/946, Sarajevo 15. april 2011., 30-31. Fadil Ademović navodi jedan izvještaj Ustaškog

"Naš muslimanski svijet inspirisan duhom islamske kulture i etike, osuđuje svaki nered. I ako se zna za ovu lijepu osobinu Muslimana, zlonamjerno se svuda šire vijesti, da su muslimani krivi za mjere protiv Srba, te se sav odijum svaljuje na muslimane i stvari se tako predstavljaju, kao da je sve ovo razračunavanje između Srba i Muslimana". Potpisnici rezolucija su bili predstavnici javnog života Bošnjaka, funkcioneri Islamske zajednice, raznih društava i udruženja, poslovni ljudi, posjednici, intelektualci i drugi ugledni građani.

Pojava ovih protuustaških rezolucija bila je izraz moralnog i kritičkog stava bošnjačke javnosti prema poretku bezakonja, razotkrila je i demantirala tvrdnje ustaške propagande da "Hrvati islamske vjeroispovijesti" čine oslonac ustaškom poretku u Bosni i Hercegovini.[101] Rezolucije sadrže izraz nepovjerenja u ustaški režim i njegove planove, osudu ustaškog terora i zahtjev da se što prije obezbijedi lična, vjerska i imovinska sigurnost i to "za sve građane u državi bez ma kakvih razlika". Potpisnici su tražili "da se onemogući svaka vjerska netrpeljivost", tražili su zaštitu za "nevini svijet", kao i to da se pozovu na odgovornost svi krivci, bez razlike na vjeru, kao i oni koji su nedjela naređivali ili onemogućili. Oštro su osuđivali one Bošnjake koji su učestvovali u zločinima i ogradili se od tih zločina. Odbacivali su pokušaje da se Bošnjaci kolektivno učine odgovornim za ustaške zločine. Potpisnici rezolucija su iznijeli podatke o ustaškim progonima Bošnjaka, a na drugoj strani digli su glas protiv "bezrazložne osvete" nad nevinim Bošnjacima.[102] Moralu i pravdi nije neophodan konsenzus. Rezolucije su pokazale da je najveći dio bošnjačkog građanstva bio protiv vjerske i rasne diskriminacije, ograđujući se od ustaških zločina i osuđujući ih, "što je nesumnjivo bio akt velike građanske hrabrosti, ali pri tome se nije dovodio u pitanje režim NDH i okupacija zemlje, što u datim okolnostima nije ni bilo moguće".[103] Čitane su po džamijama,

stožera Banja Luka (br. 11/42 od 16. januara 1942.) povodom "Banjalučke" i "Mostarske rezolucije" u kome stoji: "Muslimanski element, koji se prije rata klanjao svim režimima, nastojao se je od strane ovog stožera privući i dati mu mogućnost za što užu suradnju u ustaškom pokretu, ali moram konstatirati da su svi napori koje sam uložio u ovom smjeru ostali uzaludni. Muslimanski element nije niukojem pogledu pokazao svoj odaziv koji se je očekivao. Povučen u svoj uskogrudni krug, musliman proživljava život koji naliči na doba vjerske mržnje prema katolicizmu,a ujedno s velikim nepouzdanjem gleda na sve događaje koji se obavljaju ne samo kod nas već i u cijeloj Europi, te misli da se ovakvo stanje neće održati i da će se vratiti ono staro, pa je radi toga, da sebi sondira teren i 'osigura' budućnost, pristupio raznim načinima promičbe, a u ovom konkretnom slučaju i predstavkama, optuživanjima ustaša i svaljivanju krivnje na ustaški pokret za sve ovo što se sada odigrava na teritoriji ove župe, pa dapače na području čitave Bosne i Hercegovine" – cit. prema: F. Ademović, *Novinstvo i ustaška propaganda u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj,* Sarajevo 2000., 325; također vidi: M. Hadžijahić, *Muslimanske rezolucije iz 1941. godine,* u: *1941. u istoriji naroda Bosne i Hercegovine*, 280-281.

101 Upor. E. Redžić, *Sto godina muslimanske politike u tezama i kontroverzama istorijske nauke,* 150; Isti, *Nacionalni odnosi u Bosni i Hercegovini 1941.-1945. u analizama jugoslavenske istoriografije,* Sarajevo 1988., 49.

102 R. Hurem, *Narodi Bosne i Hercegovine prema ustanku 1941.-1942.,* Prilozi, br. 23, Sarajevo 1987., 160.

103 Gavrilo Dožić, srpski patrijarh, navodi u svojim memoarima: "Mi smo apelovali na pristalice

kućama, plasirane u javnost na različite načine. Članovi "Mladih Muslimana" su rezolucije umnožavali, nosili i rasturali.[104] Neke su rezolucije prevedene na strane jezike i tajno upućivane u inostranstvo. Komunisti su također ukazivali na njih. Pominjale su ih u svojim glasilima partizanske komande i ustanove, pa i Pokrajinski komitet KP za Bosnu i Hercegovinu.[105]

dr. Mehmeda Spahe, a oni su pre našega apela pokušali sve što su mogli da obustave masakr i pokolj srpskog življa. Naš apel primili su blagonaklono nastojeći da nešto učine u tom pravcu. Uzeto u celini, predstavnici muslimana drže se ispravno i dobro prema Srbima i osuđuju javno i kuražno zločine ustaša" - prema: M. Huković, *Bošnjaci su naj, naj, naj…,* "Oslobođenje", Sarajevo 3. oktobar 2009., 10. *Bosanski pogledi* u martu 1961. objavljuju pismo Miloša Pudarića, koji, komentirajući sadržaj "Mostarske rezolucije" ustvrđuje da ona može služiti na čast bosanskohercegovačkih Muslimana: "To je dokumenat od istorijske važnosti i podvig dosljedan soja plemićkog i junačkog i ako su znali da su mogli svaki dan "da omrknu a ne osvanu". Isti list u aprilu 1962. prenosi pisanje "Naše reči", organa srpske demokratske grupe "Oslobođenje", čiji su članovi mahom bili tokom rata u redovima četničkog pokreta D. Mihailovića. "Naša reč" objavljuje 1961. tekst *"Borba protiv ustaških pokolja- reakcije Muslimana i Slovenaca"*, gdje stoji: "Iako se u srpskoj, a još manje u hrvatskoj javnosti, bilo u emigraciji bilo u zemlji, vrlo retko spominje borba koja je odmah još 1941. godine, bila počela protiv ustaških pokolja – "Naša Reč" želi ovom prilikom da podvuče da je prvi politički otpor protiv ustaških pokolja došao od strane bosansko-hercegovačkih Muslimana. Desetine intelektualaca i građana Sarajeva, na čelu sa Mehmed-Ali ef. Ćerimovićem, pretsednikom Ulema medžlisa, Dr Šaćir Sikirićem, rektorom Više islamske šeriatsko-teološke škole – *pod punim potpisom,* objavili su svoju rezoluciju 12. oktobra 1941. godine", ustvrđujući dalje kako ova rezolucija "nije mogla biti borbenija u vreme ustaške strahovlade. Isti list navodi i "Mostarsku rezoluciju" kao "borbeniju" u odnosu na "Sarajevsku". *Bosanski pogledi* u jesen 1962. prenose tekst Ratka Parežanina, urednika emigrantske "Iskre", koji kaže: Muslimanske mase nisu htele nikada u ekstreme, osećale su da bi ih takav put, obzirom na sve prilike na tlu koje nastanjuju, vodio u provaliju. U toku drugog svetskog rata, uz ustaše su išli samo pojedinci među muslimanima, a iza onih znamenitih rezolucija, kojima su muslimanski domaćini iz nekoliko većih gradova Bosne i Hercegovine osudili ustaške zločine i ogradili se od Pavelićeve "nezavisne" stajala je ogromna većina muslimanskog življa Herceg-Bosne". Petar II Karađorđević, nekadašnji jugoslavenski kralj, na Petom svesrpskom kongresu, održanom krajem juna 1963. u Čikagu, također govori o rezolucijama: "*Mi Srbi ne treba da zaboravimo da su odbranu srpskog življa u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj od ustaških zločina prvi baš ustali najugledniji Muslimani. Bilo je, istina, muslimanskih otpadnika i u ustašama, ali je ološa bilo uvek i svuda, i u svim narodima. Narod se međutim ne ceni po svom ološu no po svojoj eliti"*- prema: *Bosanski pogledi,* 126, 163, 193, 238, 317.

104 O tome je A. Izetbegović, nekadašnji pripadnik "Mladih Muslimana" govorio: "Niko od nas, doslovno niko, nije otišao u ustaški pokret niti je postao ustaški funkcioner, niko nije otišao u SS-diviziju niti u neke njemačke jedinice, velika većina nas smo čak bili vojni dezerteri. Dio regrutovanih je otišao u domobrane, tu se moralo ići, ali baš niko nije otišao u ustaše. To nije slučajno. Otklon od ustaša kod nekih ljudi bio je razumljiv 1943. i 1944. godine, kada je bilo jasno ko će izgubiti, ali od nas niko s njima nije otišao ni 1941.-42. kada su Nijemci bili na vrhuncu snage. Naprotiv, jedan broj naših ljudi bio je blizak onim krugovima koji su izdali rezolucije protiv ustaškog i njemačkog režima. Mi smo bili mladi ljudi da bi bili potpisnici tih rezolucija, ali mi smo ih umnožavali, nosili i rasturali. U tim ljudima koji su bili potpisnici gledali smo neke svoje ideale, svoje duhovne očeve, ili jednostavno odgojitelje. Prema tome, bili smo bliski jednoj humanističkoj opoziciji ondašnjem režimu. Za nas su ustaštvo i njemački sistem bili neprihvatljivi"; opšir. S. Trhulj, *Mladi Muslimani,* Sarajevo 1995., 60-61.

105 Avdo Humo, u novembru 1941. u izvještaju Pokrajinskom komitetu KPJ za BiH, ukazuje: "Istovremeno vam šaljemo dvije rezolucije: mostarsku i sarajevsku. Ovdje među Muslimanima nastalo je veliko vrenje. Na mnogim mjestima može se čuti: 'Puklo je između nas i njih' (misli: ustaša - prim. S. B.). Ova sarajevska, iako nije tako odlučna, ali je dosta dobro među Srbima primljena. Potpisnici su vrlo ugledni Muslimani. S obzirom na vrenje među muslimanima i na svakom koraku jednodušno osuđivanje ustaških vlasti, koje se najbolje ogleda kroz rezolucije, nameće se neophodno potreba da se izda letak sa potpisom Glavnog štaba, u kojem treba raskrinkati – čega još muslimanske mase nisu svjesne – okupatorsku politiku. Tu treba naročito naglasiti i razbiti iluziju da Muslimani od okupatora mogu nešto očekivati – neki spas" – prema: *Zbornik NOR-a,* tom IV, knj. 2, dok. br. 65.

Pojava rezolucija bila je svjedočanstvo da među Bošnjacima nastaje snažan opozicioni pokret prema NDH. Njihov sadržaj je otkrivao da je političko raspoloženje velikog broja Bošnjaka drugačije od onoga kakvim ga je prikazivala ustaška propaganda. Nasuprot toliko isticane podrške NDH, one su pružale drugačiju sliku ukupnog stanja u BiH i raspoloženja među Bošnjacima. Hafiz Abdulah ef. Budimlija, potpisnik *Bijeljinske rezolucije*, kazivao je 2007. o teškim prilikama u bijeljinskom kraju, naročito nakon pokolja Bošnjaka u Koraju, o atmosferi u kojoj je potpisivana ova rezolucija, gdje su Bošnjaci bili samo "kap u moru. Sva okolina Bijeljine je srpska, od Drine do Save. Pa šta mi mislimo, ako se oni dignu, šta će onda biti s nama". Potpisnici rezolucije su, po njemu, tada "položili svoje glave jer je bilo ili – ili", kada "Nijemci idu, gaze preko Rusije. I sad mi tražimo… da budu Srbi i Jevreji ravnopravni, Romi i to. Dakle, sve to što je urađeno bilo je sa izvjesnim strahom", objašnjavajući dalje: "I mnogi poslije potpisivanja te rezolucije nisu smjeli u svojim kućama spavati. Išli su po tuđim kućama i spavali tako je se to malo utišalo, dok se to malo sleglo".[106] Ustaše je ražestila pojava rezolucija. Ante Pavelić je prijetio "da će sarajevskim asfaltom prije poteći krv autora rezolucija negoli će se vlada NDH odreći svog programa". Jure Francetić, ustaški povjerenik, poručivao je u Sarajevu "da će svi potpisnici biti upućeni u koncentracione logore". Ustaše su ipak, po nekim izvorima, odustale od namjere da potpisnike rezolucija pošalju u koncentracioni logor Jasenovac, bojeći se da bi britanska propaganda takav postupak iskoristila u islamskom svijetu. Proustaški elementi su u Prijedoru organizirali među Bošnjacima potpisivanje nekih kontrarezolucija i izjava o želji za saradnjom "u okviru Ustaških ustanova". Napadani su "prijedorski rezolucionaši" kako imaju namjeru "da se omraze Ustaše, ustaški pokret, a tim i Poglavnik i Hrvatska država". Jozo Garić, banjalučki biskup, smatrao je da rezolucije nisu ništa drugo "nego pamflet pun paklenih kleveta i mržnje protiv katoličke crkve" optužujući Bošnjake za progone, pljačku i ubistva srpskog stanovništva u Bihaću, Sanskom Mostu, Cazinu i Bosanskoj Krupi.[107] Nijemci su "muslimanske rezolucije" objašnjavali kao rezultat pojave koje su

106 On dalje ističe: "Uglavnom kad me neko upita: pa dobro hafize, ti si potpisao 1941. tu rezoluciju spašavajući Srbe, a tvoje su klali, palili žive u Foči baš te iste godine. Bi li to opet tako nešto učinio – pitaju. Pa bih kao čovjek. Kako ne bi? Ako se radi o spašavanju ljudi, poštenih ljudi. Kako ne bi?… Dakle, mi kao muslimani smo dužni to učiniti" - prema: *Kazivanje hafiza Abdulaha ef. Budimlije o "Bijeljinskoj rezoluciji",* 5.

107 M. Konjević, *Neke informacije Hrvatskom državnom saboru o prilikama u Bosni 1942. i 1943. godine*, u: *AVNOJ i Narodnooslobodilačka borba u Bosni i Hercegovini,* 170-171; D. Lukač, *Banja Luka i okolica u ratu i revoluciji*, Banja Luka 1968., 149. Iz Bosanske krajine su krajem maja 1942. stizale informacije da će se ustaše "na koncu obračunati i sa muslimanima, čim se svrši sa Jevrejima i Srbima". Te verzije, "među širokim muslimanskim masama stvaraju zabrinutost" koju povećavaju ispadi pojedinih raznih i zvaničnih predstavnika vlasti. Čak se pjeva: "A oj, Ante, odriješi nam ruke da pobijemo po Bosni Turke".

zbunjivale, plašile i opominjale Bošnjake, među njima posebice spaljena srpska sela i velika pljačka. Bošnjaci su, po ovim njemačkim analizama, isticali da su se predstavnici režima obogatili otimačinom i pljačkom. Iza njihovih apela stajale su težnje za bezbjednošću, vjerskom trpeljivošću, za pravnom zaštitom i za kažnjavanjem zločinaca.[108] Izvještaj zapovjedništva Trećeg domobranskog zbora krajem decembra 1941. ilustrativno svjedoči, u tom smislu, o prilikama u BiH. Za raspoloženje "muslimanskog diela stanovništva na području ovog zbora može se reći nezadovoljavajuće. Stanovništvo je izgubilo "povjerenje u vlast", pa "jednog dana možemo biti iznenađeni i sa ozbiljnim unutrašnjim događajima, odnosno javnim revoltom pučanstva bez razlike vjere".

Ustaše nisu smjele da se radikalno obračunavaju sa potpisnicima rezolucija, već su se ograničile na sitnije represalije i to prema pojedincima (otpuštanje iz službe, obustavljanje napredovanja u službi i slično). Oni su bili svjesni da bi otvorenim progonima u tom dramatičnom vremenu rasplamsali i pojačali revolt Bošnjaka kao i težnje dijela bošnjačkog građanstva ka izdvajanju BiH iz okvira nestabilne NDH, te bi time izazvali novi međunacionalni konflikt koji nisu željeli u ionako zamršenoj situaciji.[109] Stanje je ostalo napeto. U Sarajevu je ubrzo uhapšeno preko 1.000 ljudi, od kojih preko 300 Bošnjaka..[110] Ova hapšenja su izazvala novi revolt javnosti. Politika prema Bošnjacima će za ustaški režim sve vidljivije poprimati karakter posebnog pitanja, čije "rješavanje" je primarno zahtijevalo primjenu neposrednog političkog pritiska. Na to su posebno počeli upozoravati Nijemci u okviru svoje okupacione politike, čiji je glavni cilj bio održavanje stabilnog, mirnog stanja na području NDH, posebno u BiH, gdje su njihovi ekonomski interesi dolazili do jačeg izražaja.[111]

Pokazalo se, ustvrđuje Mile Konjević, da bošnjački narod nije htio da slijedi ekskluzivni krug proustaških i ustaških političkih garnitura, da se nije mogao pridobiti dodjelom ministarskih fotelja, obećanjima o vjerskoj autonomiji, hvalospjevima o njegovoj "državotvornosti" i sličnim demagoškim obećanjima. Rezolucije nisu mogle zaustaviti sukobe i nekontrolirano, šovinističko divljanje, ali su pokušale da otvore oči svima i zatraže uspostavljanje mira u vremenu sveopšte nesigurnosti.[112] Ustaše, koje nisu bile dorasle složenoj političkoj situaciji u BiH, nisu uspjele da se nametnu Bošnjacima koji, u svojoj borbi postaju subjekt

108 B. Petranović, *Revolucija i kontrarevolucija u Jugoslaviji (1941.-1945.)*, I, 94.

109 H. Matković, *Bosansko-hercegovački muslimani u programu ustaške emigracije i politici Nezavisne Države Hrvatske,* 1034.-1035. U jednoj okružnici Eugena Dide Kvaternika, ravnatelja Ustaške nadzorne službe, iz marta 1942. najavljuju se posebne mjere u BiH, da se ubuduće sva neslaganja s politikom NDH "najenergičnije suzbiju, dapače i drastičnim mjerama".

110 R. Hurem, *Narodi BiH prema ustanku 1941.-1942.,* 161. O stradanju Bošnjaka u logorima vidi: N. Halilbegović, *Bošnjaci u jasenovačkom logoru,* izd. Vijeće Kongresa bošnjačkih intelektualaca, Sarajevo 2006.

111 F. Jelić-Butić, *Ustaše i Nezavisna Država Hrvatska 1941.-1945.,* Zagreb 1977., 202.

112 F. Jelić-Butić, *Ustaše i Nezavisna Država Hrvatska 1941.-1945.*, 202.

vlastitog nacionalnog, socijalnog i političkog razvitka. Tako je ustaška politika u BiH, napose prema Bošnjacima, već potkraj 1941. doživjela neuspjeh.[113] U Banjaluci je 1. oktobra 1941. Josip Babić Barun, ustaša iz Pavelićeve tjelesne bojne, ubio u dvorištu državne bolnice oboljelog hodžu Edhema Hodžića, iz sela Hrujića kod Kozarca. Gaženje leša ubijenog hodže izazvalo je zaoštravanje odnosa "između klero-ustaške i muslimanske struje, koju podržava znatan dio muslimanskog življa". Grupa Bošnjaka je protestirala povodom ovog ubistva i kod velikog župana. Na dženazi ubijenog hodže, uz prisustvo oko 500 ljudi, došlo je do povika i protesta protiv ustaške samovolje u gradu i cijeloj državi. Jedan od govornika na dženazi, po izvještaju prisutnog ustaškog agenta, pored ostaloga, je rekao: "Vi svi došli ste ovamo u znak protesta za ovo što je načinjeno. Molićemo se bogu da nas od ovakvih oslobodi". Na to su od prisutnih pali povici: "Osloboditi ćemo se mi sami, dolje s njima".[114] Tokom oktobra odnosi su još više zaoštreni širom Bosanske krajine. Jedan njemački obavještajac, koji je tada krstario Bosnom, informirao je krajem tog mjeseca nadležne organe: "U posljednje vrijeme distanciranje muslimana u odnosu na Zagreb tako je uznapredovalo da se u nekim muslimanskim redovima sasvim otvoreno govori o bosanskoj autonomiji za koju bi trebalo da pruži garancije Njemačka, dok se u drugim krugovima razmišlja o jačem vezanju za Srbiju, svakako ukoliko Srbija postane njemački protektorat".[115] U Izvještaju Ministarstva unutrašnjih poslova NDH upućenom početkom novembra 1941. godine Ministarstvu domobranstva o prilikama u Sarajevu i "ostalom dielu Bosne" stoji da između Hrvata katolika i Muslimana postoji veliko razmimoilaženje, kako Muslimani "još nacionalno hrvatski nijesu osvješćeni", da su vrlo osjetljivi na svoj din, te da sa Muslimanima "u momentima treba biti čvrst, a u momentima blag. U velikim stvarima nepopustljiv, a u malim stvarima širokogrudan".[116]

"Deklaracije protiv države Hrvatske i protiv ustaškog pokreta", kako su bile označene ove rezolucije u nekim ustaškim pamfletima, nisu mogle drastično izmijeniti stanje u BiH ali su predstavljale otvorenu i hrabru manifestaciju neslaganja Bošnjaka sa ustaškom diskriminatorskom politikom i smion čin njihovih potpisnika koji su se također bili svjesni da mogu i sami doći pod udar represivne politike.[117] Teško je i danas potpuno pojmiti šta je značilo prije

113 M. Konjević, *O nekim pitanjima politike ustaša prema bosanskohercegovačkim muslimanima 1941. godine,* 273.

114 D. Lukač, *Banja Luka i okolica u ratu i revoluciji,* 146.

115 D. Lukač, *Banja Luka i okolica u ratu i revoluciji,* 147, nap. 49.

116 *Zločini na jugoslovenskim prostorima,* I, 814.

117 M. Hadžijahić, *Posebnost Bosne i Hercegovine i stradanja Muslimana,* 47-53. Na ove rezolucije se 1944. pozvao i Draža Mihailović: "Memorandum banjalučkih Muslimana, upućen muslimanskim ministrima u Pavelićevoj vladi još u avgustu 1941. godine, zatim rezolucije sarajevskih, mostarskih, prijedorskih, tuzlanskih muslimanskih prvaka primeri su svesti i građanske hrabrosti" – cit. prema: M. Hadžijahić, *Muslimanske rezolucije iz 1941. godine,* 275; Isti, *Posebnost Bosne i Hercegovine i stradanja Muslimana*, 56.

sedam decenija, u atmosferi velike neizvjesnosti, straha i neospornih iskušenja, potpisivati 1941. i distribuirati "muslimanske rezolucije". Društvo u kojem umni i najodgovorniji ljudi, napisao je hfz. Abdulah Budimlija, ne čine ništa, ni riječima ni djelima, da bi pozitivno uticali na društvo, nego žive pasivno, izolirano, uvučeni sami u sebe, čeka strašna situacija, u kojoj bi se svaki čovjek osjećao ošamućenim i izgubljenim.[118] Rezolucije imaju značajno mjesto u dramatičnim zbivanjima 1941. kada su snage osovine bile u velikom osvajačkom zamahu, pa se činilo da je pobjeda naci-fašizma na vidiku. U takvim okolnostima, čuo se "veliki glas" bošnjačkog antifašističkog protesta.

"Najvažniji zadatak historičara je", kaže Tacit, "da ne dozvoli da nijedno veliko djelo ne padne u zaborav, a da zlim riječima i djelima osigura vječno prokletstvo". Rezolucije su bile akt građanske hrabrosti i odgovornosti, human čin u teškim okolnostima nastojanja uspravnog stajanja i pokoravanja straha, u napetom okruženju pored svega čemu se nezaštićeni pojedinac izlaže, potvrda nemirenja i otpora sumornoj stvarnosti i 'vremenu nepodnošljive lakoće umiranja', pobuna protiv rata, razaranja, propagriranja mržnje. To nije puko pitanje spašavanja duše i prolaznog umirenja savjesti. U nenasilju je, smatrao je Gandi, najvažnije čovjekovo dostojanstvo. Otkrivanjem i dokumentiranjem raznih praksi i diskursa kojima se iskazuje protivljenje ratu, i pored brojnih ograničenja, može se iznova potvrditi da je historija uvijek stvar izbora, iako ne za sve društvene faktore na isti način i u istoj mjeri. Odgovornost mahom ovisi od društvenog položaja.[119] Antifašizam je odrednica kojom se i Bošnjaci, kao narod, ponose i koja im daje za pravo da kroz historiju civilizacije uspravno koračaju. Pokušaji poricanja bošnjačkog antifašizma su u službi prikrivanja antibošnjačkih politika sa velikoimperijalnim ciljevima, u nastojanjima da se, između ostaloga, odgovornost za njih prikrije i zamagli. Od velikog je značaja zalaganje protiv bilo kog oblika mržnje, ksenofobije i rasizma. Treba se neprestano suprotstavljati zloupotrebama tumačenja historijskih događanja, ostrašćenim predrasudama i kvazihistorijskim analizama u službi dnevno-političkih ciljeva, koje štete međunacionalnim odnosima i vode daljem rastu napetosti i distanciranju među narodima.

118 A. Budimlija, *"Adžaibi" (čuda),* "Preporod", br. 4/870, Sarajevo 15. februar 2008., 15.
119 D. MacDonald, *Suživot ili međusobna mržnja?,* 380.

Zaključak

Krajem ljeta i u jesen 1941. bošnjačko građanstvo se putem niza rezolucija upućenim vrhovima NDH, donijetim u više gradova, u nezavidnim prilikama okupacije i pustošenja, sveopće lične i materijalne nesigurnosti i neizvjesnosti, ogradilo od ustaške politike progona Srba, Jevreja i Roma. *Prijedorska rezolucija* je obnarodovana 23. septembra; *Sarajevska* 18. oktobra; *Mostarska* 21. oktobra; *Banjalučka* 12. novembra; *Bijeljinska* 2. decembra i *Tuzlanska* 11. decembra. Začetkom svih tih rezolucija, prije svega *Sarajevske*, smatra se skupštinski zaključak Udruženja ilmije “El Hidaje” od 14. avgusta 1941. kojim se protestiralo protiv zločina i stradanja. “El -Hidaje” je pozvala muslimane da se, u duhu islama, klone svakog zlodjela, a državne vlasti da što prije zavedu red i sigurnost “u svim krajevima, ne dozvoljavajući da se bilo šta učini na svoju ruku, kako ne bi nevini ljudi stradali”. Potpisnici rezolucija su bili predstavnici javnog života Bošnjaka, funkcioneri Islamske zajednice, raznih društava i udruženja, poslovni ljudi, posjednici, intelektualci i drugi ugledni građani. Rezolucije treba promatrati u širem kontekstu epohe, atmosfere vremena rata, imajući u vidu sve ono što je prethodilo njihovom donošenju. *“Deklaracije protiv države Hrvatske i protiv ustaškog pokreta”,* kako su bile označene ove rezolucije u nekim ustaškim pamfletima, nisu mogle drastično izmijeniti stanje u BiH ali su predstavljale otvorenu i hrabru manifestaciju neslaganja Bošnjaka sa ustaškom diskriminatorskom politikom i smion čin njihovih potpisnika koji su također bili svjesni da mogu doći i sami pod udar ustaša. Rezolucije su bile akt građanske hrabrosti i odgovornosti, human čin u teškim okolnostima nastojanja uspravnog stajanja i pokoravanja straha, u napetom okruženju pored svega čemu se nezaštićeni pojedinac izlaže, potvrda nemirenja i otpora sumornoj stvarnosti i “vremenu nepodnošljive lakoće umiranja”, pobuna protiv rata, razaranja, propagiranja mržnje. U osnovi antifašizma sadržano je, pokazuju na svoj način i ove rezolucije, najdublje ljudsko pravo, pravo na život, slobodu i ravnopravnost pojedinca i nacionalnih kolektiva.

Summary

At the end of summer and during the autumn of 1941. Bosniak citizens through a series of resolutions addressed to leadership of Independent State of Croatia (NDH), and passed in several cities, under unenviable situation of occupation, devastation, material insecurity and uncertainty, distanced themselves from the Ustasha policy of persecution of Serbs, Jews and Roma. Prijedor resolution was proclaimed on 23. of September, Sarajevo resolution

on 18th of October, Mostar resolution on 21st of October, Banjaluka 12. of November; Bijeljina 2. December, and Tuzla 11th of December. Inception of all these resolutions, especially Sarajevo one, is considered the conclusion brought at the assembly of the Ilmijja Association "El Hidaje" of 14 August 1941. which protested against the crime and suffering. "El-Hidaje" urged Muslims to act in the spirit of Islam, to stay away from any crimes, and appealed to the government to improve order and security "in all areas, not allowing anything to be done on someone's own will and to avoid harm to innocent people". The signatories of the resolution were the representatives of the public life of Bosniaks, officials of the Islamic community, the various societies and associations, business people, landowners, intellectuals and other prominent citizens. Resolutions should be viewed in the broader context of the era, the atmosphere during the war, and everything that has preceded its adoption. "Declaration against the State and against Croatian Ustasha Movement", as these resolutions were called in some Ustasha pamphlets, could not drastically change the situation in Bosnia and Herzegovina, but they represented an open and courageous event of disagreement with the discriminatory policies of the Ustasha, and daring act of its signatories, which are also were aware that they can get themselves under attack by the regime. Resolutions were an act of civic courage and responsibility, human act in difficult circumstances, effort of upright standing and conquering fear, and a confirmation of resistance to bleak reality of the "time of the unbearable ease of death," a rebellion against the war, destruction, hate propaganda. The basis of anti-fascism contains, as these resolutions also show, the deepest human right, the right to life, liberty and equality of individual and every national collective.

DARIVIK

Katja ZUPANIČ
Zgodovinski arhiv u Ptuju, Slovenija

ŽIVOT IZBJEGLICA IZ BOSNE I HERCEGOVINE U SABIRNOM CENTRU U PTUJU IZMEĐU 1992. i 1996. GODINE

Abstrakt: *Članak se bavi sudbinama ljudi iz Bosne i Hercegovine u sabirnom centru u Ptuju, koji su napustili svoje domove tokom posljednjeg rata na Balkanu, 1992. godine, kako bi spasili živote, i našli svoje utočište u Sloveniji, odnosno Ptuju . Unatoč činjenici da su lokalne vlasti u Ptuju, te mnogi pojedinci i humanitarne organizacije nastojali osigurati dobre uslove za boravak izbjeglica, njihov život bez udobnosti doma, bez zaposlenja i zabave predstavljao je veliki teret, posebno za djecu i mlade koji su svojim igrama nastojali na trenutak zaboraviti stanje u kome se nalaze. U tom periodu sabirni centar, uz pomoć šest radnika iz Ptuja, uspio je obavljati i niz drugih poslova.*

Ključne riječi: *Sabirni izbjeglički centar, izbjeglica, izbjeglička osnovna škola, humanitarni rad.*

Na području općine Ptuj pitanje izbjeglica bilo je aktuelno od jeseni 1991, kada su po izbijanju rata u Hrvatskoj, prvi građani iz drugih republika bivše Jugoslavije izbjegli na ovo područje. Zbog masovnih ubojstava, rušenja kuća, uništavanja imovine i progona, zatvaranja u koncentracione logore i protjerivanja iz etnički mješovitih područja, stanovnici Bosne i Hercegovine (BiH), kako bi zaštitili svoje živote, 1992. godine našli su utočište u Sloveniji. Slovenski grad Ptuj je ove osobe, izbjegle da bi spasile goli život, prihvatio raširenih ruku. Dobili su status privremenih izbjeglica. Najveći dio - oko 390 ljudi iz Bosne i Hercegovine - bili su smješteni kod obitelji ili poznanika u Ptuju.

Odmah nakon dolaska ljudi iz Bosne i Hercegovine lokalno stanovništvo je pokazalo svoj osjećaj ljudskosti i humanizam. Kroz zajedničke akcije Crvenog križa i Caritasa prvenstveno skupljaju dosta odjeće i nešto skromniju količinu hrane, što je razumljivo s obzirom na socijalne nevolje kojima je u tom razdoblju veliki dio stanovnika Ptuja bio pogođen. Hrana je uglavnom stigla iz okolnih sela Ptuja, Katolička crkva provodila je preko svojih župa kampanju za prikupljanje hrane i pomoći. [1]

1 SI_ZAP, Zbirka časopisi, *Tednik, letnik XLV*, 1992, št. 22, 4. juni 1992.

ARHIV TK

U aprilu 1992. godine privremeni sabirni centar na prostoru Ptuja bio je oformljen u Gradisovim[2] objektima na Zagrebačkom putu, gdje su utočište našle 73 žene, 75-oro djece i 19 muškaraca. Žene, djeca i starci došli su iz Dervente, Modriče, Odžaka, Doboja, Zenice i Sarajeva. Najstarija osoba među njima imala je 92 godine.

U ovoj skupini izbjeglica rješavanje pitanja vezanih za njihove potrebe najbolje je organizirano i dokumentirano. Voditelj za koordinaciju međuresorne skupine za rad s izbjeglicama u Ptuju bio je mag. Janez Merc, voditelj sabirnog centra Darya Nadelszberger - Bene. Sve troškove za smještaj izbjeglica pokrivalo je Ministarstvo odbrane, a iste je do 21 augusta 1992. godine nadzirala Nacionalna uprava za zaštitu tada novoosnovanog Ureda za izbjeglice, sa sjedištem u Ljubljani. Zbirni centar u Ptuju je bio povezan sa Centrom za socijalni rad Ptuja, te Crvenim križem i Caritasom.

Dostava humanitarne pomoći u sabirni centar u Ptuju (fotografija iz osobne arhive mag. Janeza Merca)

Već na samom početku rada, odnosno nakon osnivanja sabirnog centra, za rad s izbjeglicama, zaposleno je šest djelatnika koji su radili za organizaciju i dobrobit ljudi u sabirnom centru, a osnovan je i peteročlani odbor izbjeglica, koji je pomagao u zadacima vezanim oko smještaja.[3] Svakodnevni posao u centru bio je čišćenje za žene, dok su muškaraci pomagali na različite načine. Svi su nastojali da život urede što je moguće bliže »normalnim« uslovima.

Kako se približavala zima, počinjali su problemi sa grijanjem centra, budući da je isto predstavljalo veliki financijski trošak. Novac za grijanje obezbijedila je Eli Hunkar Ligertwood iz Engleske, potomak bivšeg vlasnika dvorca Turnišče u Ptuju, koja je na vlastitoj koži iskusila život u progonstvu. Morala je napustiti dom sa svojim roditeljima nekoliko mjeseci nakon Drugog svjetskog rata. Nevjerovatan

2 Građevinsko preduzeće u Ptuju (Gradis)

3 SI_ZAP, Zbirka časopisi, *Tednik, letnik XLV*, 1992.

osjećaj za tragediju u Bosni pokazala je čim su do nje stigle vijesti o ratu i zlodjelima u ovoj zemlji, te sudbini njenih izbjeglica. Među poznanicima u Engleskoj počela je prikupljati novac koji je darovala Crvenom križu, kad je sa svojim sinom posjetila Ptuj. Prijatelji iz Engleske također su prikupljali vunu za pletenje zimske odjeće. Njena pomoć izbjeglicama bila je izraz njezine velike čovječnosti. [4]

Redovito, svaki tjedan dolazila je patronaža zdravstva, organizirana je i sanitarna i higijenska kontrola Zavoda za prevenciju bolesti. Od februara 1993. godine u centru je radila i medicinska sestra Mirjana Žgalin. U ptujskom sabirnom centru njega je bila jako dobra, ali daleko od toga da bude u stanju zadovoljiti sve što je potrebno izbjeglicama. Ti ljudi su bili izloženi velikoj traumi, bez udobnosti vlastitog doma, zaposlenja ili nekog vida zabave i razonode. Nisu imali pravo na rad izvan centra, pa je njihova perspektiva bila neizvjesna.[5] Prema uvjetima međunarodnih konvencija privremene izbjeglice nisu mogle biti zaposlene. Time su bili lišeni prava na rad, uz iznimku učitelja i medicinskih sestara, koji su radili u samim izbjegličkim kampovima.

Zijah Sokolović u posjeti izbjeglicama u Ptuju (fotografija iz osobne arhive Anite Peklar)

Da bi bosanskim izbjeglicama barem malo uljepšali svakodnevnicu, kako bi barem na trenutak zaboravili situaciju u kojoj su se našli, posebno u slučaju djece i mladih u centru, za njih su pod vodstvom različitih mentora pripremane razne dramske predstave, priredbe i igre, te organizirano učešće u umjetničkim i literarnim republičkim natjecanjima, na kojima su sa svojim djelima osvojili brojne nagrade, itd. Održavane su zajedničke proslave rođendana i važnijih blagdana. Centar je posjetio i poznati glumac iz Sarajeva, Zijah Sokolović.

Djeca izbjeglica su na čelu sa mentorima redovito uključivana u društveni život lokalne zajednice. U okviru Međunarodne dječije sedmice, održan je i Svjetski dan solidarnosti s djecom u Bosni i Hercegovini.

Na inicijativu Općinskog sekretarijata za društvene djelatnosti Ptuj, 9. oktobra 1992. godine za 48 djece iz zbirnog centra isplaniran je zanimljiv dan. Najmlađa

4 SI_ZAP, Zbirka časopisi, *Tednik, letnik XLV*, št. 46, 19. november 1992., Izniman dar bosanskim izbjeglicama u Ptuju.

5 SI_ZAP, Zbirka časopisi, *Tednik, letnik XLVI*, št. 3, 21. januar 1993., O izbjegličkoj problematici.

djeca iz Bosne su posjetila vrtić, gdje su prisustvovali predstavi pod nazivom »Mojca Pokrajculja«, a ostatak je proveo prijepodne na zajedničkoj zabavi s djecom iz osnovne škole. Trideset i četvero djece izbjeglica školske dobi gostovali su u Osnovnoj školi Olga Meglič Ptuj, gdje su ih i nastavnici i učenici srdačno primili. Cijeli dan su se sa domaćinima zabavljali, učili... Njihove životne priče nikoga nisu ostavile ravnodušnim.

Aktivnosti djece iz sabirnog centra bile su raznovrsne: posjetili su predstave u ptujskom kazalištu, obišli grad Ptuj, posjetili arheološki muzej, razne druge predstave, motokros u Lenartu, mađioničarske predstave Marlizza iz Ptuja. O tome govori i slijedeći citat iz štampe:

»U junu 1992. godine pred učeničkim domom Ptuj priređena je predstava »Mlinček prostega časa«, kojoj su prisustvovala djeca izbjeglice, koja su zaklon od rata našla u Ptuju. Oni su pjevali, plesali, rješavali literarne zagonetke, natjecali su se, sladili palačinkama, svako dijete je imalo obezbijeđenu užinu. Naučili su više o slovenskoj djeci i u zajedničkoj igri sprijateljili se s njima. Ulaznica za lokalnu djecu bila je - jedna igračka. Tako nastala zbirka igračaka donirana je na kraju djeci izbjeglicama, a trgovačka tvrtka Petlja iz Ptuja je obezbijedila bojice, bilježnice i olovke. Djeca izbjeglica su bila zahvalna na poklonima, i poželjela su svima zbogom, veseleći se unaprijed slijedećem dolasku. Ipak, još veća želja im je vratiti se nazad svojoj kući.«[6]

Na prvu godišnjicu sabirnog centra u Ptuju 1993. godine, izbjeglice su posjetili predstavnici Obrtničke komore Ptuja. Ljudi su se obradovali posjetu, ali tuga i očaj nisu se mogli sakriti. Trgovinska komora je za namjeru imala izbjeglicama uljepšati dan. “Na Uskrsni ponedjeljak su pozvani u gostionicu Svenšek na Selih. Za većinu je to bilo neponovljivo popodne. Sa gostionicom Svenšek dogovoreno je da se za mlade organizira disko večer, a starije osobe su pozvane na posebna druženja”.[7]

Godine 1992., u općini Ptuj živjelo je 1048 izbjeglica. Ptuj sabirni centar do januara 1993. godine su već napustile 593 izbjeglice. Neke izbjeglice su otišle u Njemačku, Švedsku, a u Ptuj ih je oko 50 pristiglo iz Slovenske Bistrice. Većina njih ipak je željela natrag, u Bosnu.

U sabirnom centru je u ljeto 1993. godine ostalo 115 državljana Bosne i Hercegovine. Drugu skupinu izbjeglica činile su privremene izbjeglice koje su bile smještene u obiteljima, kod poznanika ili rodbine u Ptuju. Takvih je, prema podacima općinske organizacije Crvenog križa, u januaru 1993. godine, bilo 254. U trećoj skupini su bile izbjeglice, koje su došle u Ptuj nakon 10. augusta 1992. godine, i prema slovenskom zakonu, nisu mogle dobiti ni minimum statusnih

6 *Ibid*, str. 25.

7 SI_ZAP, Zbirka časopisi, *Tednik, letnik XLVI*, št. 20, 20. maj 1993., Nazad kući, u Bosnu…

Otroci sveta otrokom Bosne in Hercegovine

Vojna!

Vedno smo bili prepričani, da ta beseda v našem civiliziranem in tehnološko razvitem svetu ne bi prisotna pa sploh se motili. To vidimo sedaj, ko v naši neposredni bližini divja vojna, ki se je spremenila v pravo klanje.

Dragi prijatelj, kjerkoli si že, vem, da preživljaš hude čase, kot jih še nikoli nisi. Upam, da se ti bo želja o miru uresničila. Tudi najmanjši narod, ki se bori za svobodo, jo bo dobil. Grozote pa se ti bodo za vedno vtisnile v tvoje nedolžno srce.

V povojnih letih so vsi zagovarjali bratstvo in enotnost med narodi Jugoslavije, sedaj pa je del od teh narodov prepričan, da je to ozemlje njegovo. Tudi mi smo bili pobrateni s hrvaškimi in srbskimi otroki.

Ker pa se vsako zlo enkrat konča, sem prepričan, da bo tudi te vojne kmalu konec, saj že predolgo uničuje otrokom otroštvo, starejšim življenje.

Se ti lazi po prijetnih ulicah, ki bi jih preživel v šolskih klopeh med svojimi prijatelji? Gotovo jih že pogrešaš.

Moje želje so, da bi svet čimprej zanstavil grozote in odprl oči, ki jih že ves čas vojne zastira in noče videti pravih krivcev vojne.

Želim, da bi ti vrnili lepo in brazskrbno otroštvo.

Tvoji prijatelji!

Otroci, begunci ...

Otroci, begunci iz zbirnega centra v Ptuju, so se 9. oktobra 1992. odzvali povabilu učencev OŠ Olge Meglič in preživeli prijeten dan s svojimi gostitelji in njihovimi pedagoškimi delavci.

V okviru Mednarodnega tedna otroka, je bil tudi Svetovni dan solidarnosti z otroki iz Bosne in Hercegovine. Pravica do življenja in srečnega otroštva je bila odvzeta že mnogim otrokom, nikoli pa ta nesreča ni bila tako blizu nas kot sedaj. Da bi beguncem olajšali, olepšali in popestrili življenje daleč od doma, strašev in prijateljev, so si potrudili tudi pedagoški delavci OŠ Olge Meglič in seveda učenci te šole. Otroci iz BiH so bili gostje v dopoldanski izmeni življenja in dela te šole. Ob prihodu jih je pozdravil ravnatelj g. Ervin Hojker. Po kratkem, prijetnem in iskrenem pogovoru so se otroci razdelili v tri skupine. Učenci razredne stopnje so se udeležili dela v likovnem ateljeju z g. Leonido Kosij, petro in zvestobolci so prisostvovali razmislu ure umetne kulturnosti pri g. Veri Gobob, najstarejši pa so sedli za okrogelo mizo s svojimi gostitelji. Začetno zadrego so premostili s pomočjo g. Marije Bettak. Usode vrstnikov iz BiH so prestrezale vse udeležence okrogle mize. Prijetno dan se je nadaljeval na stadionu Drava. Sprejel jih je g. Ljubo Ursiser, ki je organiziral neopomenko tekmo. Otroci so se zažželeli, da bi se vsekrat prišli na igrišče Drave.

S stadiona so se vrnili v šolo, kjer jih je pričakala tudi pri njih priljubljena pizza. Poleg tega je vsak dobil del šolskega pribora, ki ga je podarilo zasebno podjetje Tandem. Nekaj šolskih potrebščin, igrač in priboljškov pa so zbrali tudi učenci razredne stopnje. Begunci so se zahvalili za prijetno druženje z vrstniki s skupnim likovnim izdelkom na temo KAJ JE SREČA? in z željo, da se nikomur več ne bi zgodilo to, kar doživljajo otroci Bosne in Hercegovine.

Alenka Zemanović
OŠ Olge Meglič, Ptuj

Sudbina njihovih vršnjaka iz Bosne djecu Ptuja nije ostavila ravnodušnom (Tednik,godina XLV, br. 43, 29. oktobar 1992. godine)

prava. Tih osoba je bilo oko 30. U četvrtoj kategoriji su bili Slovenci koji su živjeli u Bosni i Hercegovini, a kojima je rat oduzeo sve što su imali. U proljeće 1993., izbjeglice također imaju više izlazaka u grad, pa su posjete prijateljima i rođacima trajale i do sedam dana. Žene su također imale produžen izlazak iz centra, pa su redovno išle u frizerski salon.

U isto vrijeme kada i stambeno zbrinjavanje izbjeglica, počelo se sa rješavanjem problema obrazovanja djece izbjeglica. Sabirni centar u Ptuju, u 1992. godini, imao je 47 djece školske dobi. Nastavnici u centru počinju planirati organizaciju školskih programa u kojem djeca imaju nastavu od tri sata dnevno. U centru je uređena privremena učionica i manja biblioteka, koja je sadržavala 100, uglavnom dječjih knjiga. Za djecu predškolske dobi također je uređena igraonica. Tu su djeca, zaklonjena i uz plišane igračke, uživala u bezbrižnoj igri i na tren zaboravljali na svoj usud, i gdje ih je isti doveo.

Uključivanje djece - izbjeglica u regularne osnovne škole, bez obzira na kojem jeziku i nivou, predstavljalo je jedinstven izazov, sa kojim je obogaćen pedagoški rad novim znanjima i vrijednim iskustvom. Tijekom školske godine 1992/1993. godine u popodnevnim satima preko 50 učenika od 1. do 8. razreda zajedno sa svoja 4 učitelja prisustvovalo je nastavi u osnovnoj školi u Breg, u Ptuju. Na kraju školske godine dobili su konačnu potvrdu ovjerenu od strane slovenskog ministarstva obrazovanja. Po međudržavnom protokolarnom sporazumu između Slovenije i Bosne i Hercegovine, učenici koji su pohađali slovensku školu i dobili odgovarajuću potvrdu, ista će im biti priznata i u Bosni i Hercegovini. [8]

U breškoj školi (ravnateljica je tada bila Darija Radičevič), nove učenike iz Bosne su primili kao svoje, a na raspolaganju su im bile i specijalizirane

8 Osnovna šola Breg, arhiv tajništva.

OSNOVNA ŠOLA BREG izdaja

POTRDILO O KONČANEM RAZREDU

(ime in priimek učenca/učenke, ime očeta)

rojen-a dne 25. 9. 1987 v kraju SARAJEVO

občina SARAJEVO država BIH

je v šolskem letu 1994/95 kot začasni begunec/begunka obiskoval-a 1. razred v OSNOVNI ŠOLI BREG,
(ime šole, kraj, občina država)

in dosegel-a naslednji uspeh:

Slovenski jezik	prav dobro (4)	Zemljepis	—
— jezik	—	Zgodovina	—
— jezik	—	Biologija	—
Likovna vzgoja	uspešno	Kemija	—
Glasbena vzgoja	uspešno	Fizika	—
Spoznavanje narave in družbe	prav dobro (4)	Matematika	odlično (5)
Spoznavanje narave	—	Tehnična vzgoja	—
Spoznavanje družbe	—	Telesna vzgoja	uspešno
Gospodinjstvo	—	—	—
—	—	Vedenje	pohvalno

Učenec-učenka je v šolskem letu 1994/95 ____ krat obiskoval-a razred in ga končal-a s splošnim učnim uspehom

prav dobrim

Učenec-učenka napreduje - ne napreduje v višji razred.

Številka potrdila 606/95 v Ptuju, dne 28.6. 1995

Razrednik — Ravnatelj

Kopija pravomočne potvrde o pohađanju škole Breg u Ptuju (arhiv tajništva OŠ Breg)

učionice. Djeca izbjeglice su sa svojim književnim i umjetničkim djelima sudjelovali na republičkim natjecanjima, gdje su postigli vrlo dobre rezultate. Djeca su se u novoj sredini dobro integrirala, te su se rodila brojna bosansko-slovenska prijateljstva.[9]

Godine 1993. pred očima svjetske javnosti odvijali su se dramatični događaji u Bosni. Daleko od svoje domovine, u sabirnom centru u Ptuju 178 izbjeglica iz Bosne i Hercegovine preživljavalo je vruće ljeto. Da bi im vrijeme brže prošlo, žene su najčešće plele, a muškarci čitali štampu.

U ljeto 1993. godine bio je organiziran kurs slovenskog jezika. Zanimanje je bilo veliko, pa je centar donekle oživio. Kurs se održavao dva puta sedmično u učionici sabirnoga centra, a vodila ga je gospođa Alenka Zenunović. Zainteresirani za kurs su podijeljeni u tri grupe, prvu je činilo 23-je đaka i učenika iz sedmih i osmih razreda osnovne škole, u drugoj skupini je bilo 10 nešto starijih osoba, a treća skupina je bila sastavljena od 15 učenika nižih razreda osnovne škole ili predškolske djece. Na kurs su bile pozvane i izbjeglice koje su živjele izvan sabirnog centra, po obiteljima.[10]

Prema podacima iz ljeta 1993. godine na ptujskom području je bilo oko 450 izbjeglica iz Bosne i Hercegovine, različitih nacionalnosti. U privremenom sabirnom centru na Zagrebačkom putu (Zagrebški cesti) bilo ih je 178, kod rodbine i prijatelja boravilo je oko 200, a oko 50 ih nije imalo zvanični status izbjeglica. Istoga ljeta bosanske izbjeglice je, u okviru humanitarne organizacije

9 SI_ZAP, Zbirka časopisi, *Tednik, letni*k XLVI, št. 27, 8. julija 1993., Proslavili kraj školske godine.
10 SI_ZAP, Zbirka časopisi, *Tednik, letnik XLVI*, št. 31, 5. avgust 1993., U ptujskom izbjegličkom centru.

»Wir helfern«, koja je pomagala djeci i porodicama izbjeglim iz zemalja bivše Jugoslavije, posjetila predstavnica austrijskog parlamenta, Gabrielle Traxler. Posebno se zanimala za stanje djece i obitelji izbjeglih, te obezbijedila određenu humanitarnu pomoć.[11]

Sabirni centar u Ptuju je prestao sa radom 1996. godine. Izbjeglice, kojima je rat uzeo živote, a djeci djetinstvo, bili su zahvalni što su našli utočište gdje nije bilo rata. Mnogi su se vratili nazad svojim porušenim domovima u Bosni i Hercegovini, ali sudbina je mnoge, zbog dugog rata i krhkog mira, odvela u Njemačku, Švedsku...Neki od njih su ostali u Ptuju, gdje su pronašli ili započeli posao, osnovali obitelji i otvorili novo poglavlje svojih života.

Rezime

Zbog masovnih ubijanja, rušenja kuća, uništavanja i pljačke imovine, progona u koncentracione logore i protjerivanja etnički mješovitih područja, narod Bosne i Hercegovine da bi spasio goli život, našao je svoje utočište u Sloveniji, između ostalog i u Ptuju. Postali su izbjeglice... Među njima je najviše bilo žena, djece i starijih osoba. Većina ih je došla iz Dervente, Modriče, Odžaka, Doboja, Zenice i Sarajeva.

Dolazak humanitarne pomoći (Fond fotografija općine Ptuj, knjižnica, Pokrajinski muzej Ptuj - Ormož)

U aprilu 1992. godine privremeni sabirni centar na prostoru Ptuja bio je oformljen u Gradisovim objektima na Zagrebačkom putu, gdje su utočište našle 73 žene, 75-oro djece i 19 muškaraca. Najstarija osoba među njima imala je 92 godine. Najveći dio - oko 390 ljudi je smješteno u obitelji ili kod poznanika i prijatelja u Ptuju.

U Ptuju su općinske vlasti, kao i Crveni križ, Caritas, Gastro Ptuj, vatrogasci, bolnica Ptuj, Biblioteka Ivana Potrča Ptuj, Pokrajinski muzej,

11 SI_ZAP, Zbirka časopisi, *Tednik, letnik XLVI*, št. 33, 19. avgust 1993., Humanitarna organizacija Wir helfen, pomaže onima koji pate.

Zanatska komora Ptuj, Dječiji dom, vrtić, Udruga Prijatelji mladih, osnovne škole, kazališta, mađioničar Marlizz, rodbina iz inozemstva, i mnoge obitelji i pojedinci pokušali su uljepšati i olakšati dane za izbjeglice kojima je teret izbjeglištva vremenom bilo sve teže nositi. Ti ljudi su bili izloženi velikoj traumi, bez udobnosti vlastitog doma, zaposlenja ili nekog vida zabave i razonode. Da bi bosanskim izbjeglicama barem malo uljepšali svakodnevnicu, kako bi barem na trenutak zaboravili situaciju u kojoj su se našli, posebno u slučaju djece i mladih u centru, za njih su pod vodstvom različitih mentora pipremane razne dramske predstave, priredbe i igre, te organizirano učešće u umjetničkim i literarnim republičkim natjecanjima.

Tijekom školske godine 1992/1993. godine u popodnevnim satima preko 50 učenika od 1. do 8 razreda zajedno sa svoja 4 učitelja prisustvovali nastavi u osnovnoj školi u Bregu kod Ptuja. Na kraju školske godine dobili su konačnu potvrdu ovjerenu od strane slovenskog ministarstva obrazovanja. Po međudržavnom protokolarnom sporazumu između Slovenije i Bosne i Hercegovine, učenici koji su pohađali slovensku školu i dobili odgovarajuću potvrdu, ista će im biti priznata i u Bosni i Hercegovini. Djeca su se dobro integrirala u novu sredinu, te su stvorena mnoga slovensko - bosanska prijateljstva. Sabirni centar u Ptuju je prestao sa radom 1996. godine. Mnoge su izbjeglice potražile bolji životu u Njemačkoj, Švedskoj i drugim zemljama, ali većina se vratila svojim kućama, u Bosnu i Hercegovinu

Summary

Due to the mass killings, destruction of houses, plunder, persecution in concentration camps, and expulsion of minorities from ethnically mixed areas, the people of Bosnia and Herzegovina in order to save their lifes, found its sanctuary in Slovenia, and in Ptuj, among other places. They became refugees ...Most of them were women, children and the elderly, from Derventa, Modriča, Odžak, Doboj, Zenica and Sarajevo.

Temporary assembly center in the area of Ptuj was formed in Gradis facilities in April 1992. A number of refugees found shelter there: 73 women, 75 children and 19 men. The oldest person among them was 92 years old. The largest part - about 390 people were placed among families or friends and acquaintances in Ptuj.

In Ptuj, the municipal authorities, as well as the Red Cross, Caritas, Gastro Ptuj, firefighters, hospital Ptuj, Library, Regional Museum, Ptuj Craft Association, Children's Home, kindergartens, NGO's, elementary schools, theaters, magician Marlizz, relatives from abroad, and many families and individuals have tried to brighten the days of refugees and for a while, at least, help them carry burden

of displacement, that got heavier over time. These people have been exposed to extreme trauma, without the comfort of their own home, wihout a job or any entertainment ... Locals tried to help Bosnian refugees to improve their everyday life, and forget, for at least a moment, the situation in which they find themselves, especially in the case of children and youth. For them the center prepared various plays, performances and games, and organized the participation in artistic and literary competitions.

In school year 1992/1993. during afternoons over 50 students from first to eight grade, along with their 4 teachers, participated in teaching in elementary school Breg in Ptuj. At the end of the school year, they received a final certificate, approved by the Slovenian Ministry of Education. Per interstate protocol agreement between Slovenia and Bosnia and Herzegovina, students who attended the Slovenian schools and got the appropriate certificate, will be recognized as having an equal level of education as in Bosnia and Herzegovina. Children were well integrated into new environment, and have made many Slovenian - Bosnian friendships .

The collection center was closed in 1996. Many refugees sought a better life in Germany, Sweden and other countries, but most returned to their homes in Bosnia and Herzegovina.

PREGLEDNI RAZTK

Nermana HODŽIĆ
Arhiv Tuzlanskog kantona Tuzla

ANALITIČKI INVENTAR, TVORNICA ŠPIRITA U KREKI (TŠK) 1902. – 1942.

Tvornica i rafinerija špirita radila je od 1901. godine pod nazivom "M. Fišla i sinovi" Kreka. Kasnije je u ovoj Tvornici obnovljen prostor za vrenje ugljične kiseline i izgrađena Tvornica tištenog (presovanog) kvasca.

Fond sadrži elaborate, skice i nacrte za pojedine pogone Tvorničkih zgrada i postrojenja, projekte za rekonstrukciju oštećenih objekata, kao i izgradnju novih objekata u Tvornici.

Napomene korisnicima:

S obzirom da građa predstavlja samo dio fonda, vrijedan je izvor za proučavanje rada i djelovanja ovakve vrste tvornice na području Tuzle i Bosne i Hercegovine.

Jezik u građi je bosanski, hrvatski, srpski i njemački, a pismo je latinica i ćirilica. Urađen je analitički popis dokumenata po serijama i to:

A - Projekti, nacrti, planovi i zapisnici vezani za izgradnju novih objekata u Tvornici;
B - Projekti vezani za rekonstrukciju i adaptaciju postojećih objekata u Tvornici (dokumentacija u vezi s utvrđivanjem promjena na objektima Tvornice i mogućnosti građevinskog saniranja šteta);
C - Skice, šeme i planovi postrojenja u Tvornici, pregledne situacije, planovi obnove i adaptacije i katastarske skice područja Kreke.

TVORNICA ŠPIRITA U KREKI
1902. – 1942.

Kutija: 1
Fascikla: 1
Serija: A

Godina: 1913. – 1942.

Dokument: A (1 – 13)

ARHIVSKI DATAFIT

A - 1 Projekat postrojenja destilatora Fabrike špiritusa Heren M. Fischels söhne Kreka, projektant Jan Novak, Prag, 25. II 1913. godine;

A - 2 Zapisnik i projekat za izgradnju Industrijskog kolosijeka za Fabriku špirita M. Fischel i sinovi u Kreki, 13. II 1929. godine;

A - 3 Projekat i planovi za izgradnju Radničkih stanova kod firme Fischl i sinovi u Kreki, 8. IX 1921. godine, projektant Dr. Bruno Bruer, Beč;

A - 4 Projekat za izgradnju Nove činovničke kuće za potrebe Tvornice špirita, 24. II 1922. godine;

A - 5 Nacrt za sprovođenje drenaže pred Tvornicom špirita M. Fišla i sinovi u Kreki, april 1935. godine;

A - 6 Projekti Kazanske i strojne kuće Fabrike špirita M. Fischl i sinovi u Kreki, 21. VII 1922. godine (projekte napravilo Građevinsko poduzetništvo O. Jenko Zagreb);

A - 7 Zapisnik i projekti u vezi sa gradnjom Tvornice tištenog kvasca i presovanog u sklopu Tvornice špirita M. Fischla i sinovi, 6. VI 1929. godine;

A - 8 Zapisnik i projekat u vezi sa izgradnjom Bunara za Tvornicu kvasca koji će služiti za podmirenje kvasca vodom, 11. XI 1923. godine;

A - 9 Nacrt za građenje Rezervoara za melasu za Fabriku špirita u Kreki, projektovalo Građevno poduzeće Florian Strauss Tuzla;

A - 10 Planovi za gradnju Fabrike glicerina u sklopu Fabrike špirita, 20. XII 1942. godine;

A - 11 Nacrt Mosta za izvoz šljake za Tvornicu špirita u Kreki, 9. IX 1935. godine;

A - 12 Zapisnik o kolaudovanju (usvajanju) novosagrađene zgrade presovanog kvasca, izvršenih radova na adaptaciji Stambene zgrade koja je služila za kancelarije, te radova izvršenih na dogradnji jednog prostora za smještaj transformatora i dogradnju dviju prostorija za stražu finansijske kontrole, 1. XI 1929. godine;

A - 13 Plan za adaptaciju Konzuma kupatila i kancelarija, 20. XII 1940. godine.

TVORNICA ŠPIRITA U KREKI
1902. – 1942.

Kutija: 2
Fascikla: 1
Serija: B

Godina: 1926. – 1927.

Dokument: B – 1 (85)

B - 1 Dokumentacija projekata u vezi sa utvrđivanjem promjena na objektima Tvornice špirita u Kreki i mogućnosti građevinskog saniranja šteta, 1926. do 1927. godine.

Serija: C

Godina: 1902. – 1929.

Dokument: C (1 – 19)

C - 1 Plan Kapije Fabrike špiritusa u Kreki, 9. IX 1902. godine;
C - 2 Pregledna situacija Tvornice M. Fischla i sinovi Kreka (nedatirano);
C - 3 Pregledna situacija Tvornice M. Fischla i sinovi Kreka (nedatirano);
C - 4 Plan obnove krova nad prostorom za vrenje i ugljičnu kiselinu Tvornice M. Fischla i sinovi;
C - 5 Šema postrojenja (nedatirano);
C - 6 Plan adaptacije bivše kancelarijske zgrade, 1. XI 1929. godine;
C - 7 Plan Rafinerije u Tvornici špirita (nedatirano);
C - 8 Plan destilerije u Tvornici špirita (nedatirano);
C - 9 Plan postrojenja u Tvornici špirita (nedatirano);
C - 10 Skica položaja Fabrike špirita u Kreki (nedatirano);
C - 11 Katastarska skica Kreke (nedatirano);
C - 12 Skica Bunara (nedatirano);
C - 13 Plan Rezervoara špiritusa (nedatirano);
C - 14 Tlocrt krovne konstrukcije Prostora za vrenje i ugljičnu kiselinu Tvornice špirita u Kreki, oktobar 1925. godine;
C - 15 Plan postrojenja iz Fabrike špirita Kreka (nedatirano);
C - 16 Katastarska skica Kreke i bliže okoline (nedatirano);
C - 17 Skica kruga Fabrike špirita u Kreki, novembar 1926. godine;
C - 18 Skica kruga Tvornice špirita u Kreki i bliže okoline, 12. VIII 1912. godine;
C - 19 Skica kruga Fabrike špirita u Kreki (nedatirano).

Arhiv TK DRAFT

Ešefa BEGOVIĆ,
Arhiv Tuzlanskog kantona Tuzla

SUMARNI INVENTAR, NARODNI ODBOR OPŠTINE BOSANSKO PETROVO SELO (1952.-1962.)

U radu je prikazan fond Narodni odbor opštine Bosansko Petrovo Selo (NOOBPS) za period 1952.-1962. godina. Fond je sređen i popisan prema Općoj međunarodnoj normi za opis arhivske građe – ISAD(G).

OPIS FONDA

1. Identifikacija

1.1. Signatura	BiH ATK
1.2. Naslov	Narodni odbor opštine Bosansko Petrovo Selo
1.3. Vrijeme nastanka građe	1952.-1962.
1.4. Nivo opisa	Fond
1.5. Količina jedinice opisa	19 knjiga, 63 kutije

2. Kontekst

2.1. Naziv stvaratelja — Narodni odbor opštine Bosansko Petrovo Selo

2.2. Upravna historija

Zakonom o podjeli teritorije Narodne Republike Bosne i Hercegovine na srezove, gradove i opštine[1] iz 1952. godine formirana je opština Bosansko Petrovo Selo. U sastav opštine ulazili su: Bosansko Petrovo Selo – **Brđani,** Bosansko Petrovo Selo – **Lužani, Kakmuž, Krtova**, **Porječina.**

Zakonom o području srezova i opština u NR BiH[2] iz 1955. godine u sastav opštine Bosansko Petrovo Selo ulaze naseljena mjesta: **Berkovica, Bosansko Petrovo Selo, Dobošnica, Gnojnica, Kakmuž, Krtova, Kruševica, Miričina, Orahovica Donja, Orahovica Gornja, Porječina, Ražljeva, Sižje (bez zaselaka Borice i Komar)**.

Opština Bosansko Petrovo Selo je pripadala Sreskom narodnom odboru Gračanica, a po njegovom ukidanju, 1955. godine Sreskom narodnom odboru Tuzla.

Zakonom o područjima srezova i opština u NR BiH[3] iz 1958. godine opština Bosansko Petrovo Selo obuhvata naseljena mjesta: **Berkovica, Bosansko**

1 „*Sl. list NR BiH*“, br. 11/52.
2 „*Sl. list NR BiH*“, br. 17/55.
3 „*Sl. list NR BiH*“, br. 23/58.

Arhiv Tuzlanskog kantona

Petrovo Selo, Dobošnica, Gnojnica, Kakmuž, Krtova, Kruševica, Miričina, Orahovica Donja, Orahovica Gornja, Porječina, Rašljeva, Sižje, Mićijevići, Stupari, Vasiljevci.

Zakonom o ukidanju pojedinih opština[4] „ukida se opština Bosansko Petrovo Selo. Narodni odbor opštine je prestao sa radom 1. jula 1962. godine.

Zakonom o područjima srezova i opština u Narodnoj Republici Bosni i Hercegovini[5] 1962. godine područje bivše opštine Bosansko Petrovo Selo pripada:

a/ Opštini Gračanica: Bosansko Petrovo Selo, Kakmuž, Miričina, Orahovica Donja, Orahovica Gornja, Porječina i Rašljeva;

b/ Opštini Lukavac: Berkovica, Dobošnica, Gnojnica, Krtova, Kruševica, Mičijevići, Sižje, Stupari i Vasiljevci.

Unutrašnja organizacija NOO Bosansko Petrovo Selo 1955. godine:

1. Sekretar NOO;
2. Odsijek za opštu upravu i budžet;
3. Odsijek za privredu i komunalne poslove;
4. Odsijek za zdravlje i socijalno staranje;
5. Odsijek za prosvjetu i kulturu;
6. Uprava prihoda;
7. Opštinski sudija za prekršaje;
8. Mjesni uredi (Orahovica i Dobošnica).

Na osnovu Statuta Opštine Bosansko Petrovo Selo[6] (donesen 17. jula 1956. godine, a potvrđen od strane Narodnog odbora Sreza Tuzla 22. februara 1957. godine), Narodni odbor Opštine razmatra osnovna pitanja od značaja za privredni, komunalni, kulturni i socijalni razvitak i život Opštine i donosi propise i preduzima potrebne mjere za njihovo rješavanje.

Za vršenje izvršnih i određenih upravnih poslova iz svoje nadležnosti Narodni odbor Opštine ima slijedeće savjete:

1. Savjet za plan i finansije;
2. Savjet za privredu i komunalne poslove;
3. Savjet za školstvo;
4. Savjet za kulturu i narodno prosvjećivanje;
5. Savjet za zdravlje i socijalnu zaštitu;
6. Savjet za opštu upravu.

4 „*Sl. list NRBiH*“, br. 25/62.
5 „*Sl. list NRBiH*“, br. 47/62.
6 ATK, fond NOO B. P. Selo, serija Opšta uprava i budžet, godina 1956., kutija 16.

ARHIV TK PRAVNIK

Narodni odbor ima slijedeće mjesne urede:

– u Dobošnici za područje naseljenih mjesta: Berkovica, Dobošnica, Gnojnica, Kruševica i Sižje (bez zaselaka Borice i Komar);
– u Orahovici Donjoj za područje naseljenih mjesta: Miričina, Orahovica Donja, Orahovica Gornja i Ražljeva.

Mjesni uredi vode matične knjige, biračke spiskove i izdaju izvode iz ovih evidencija, izdaju stočne pasoše, primaju podneske građana i vrše druge poslove koje odredi Narodni odbor Opštine.

Na području Opštine osnivaju se mjesni odbori za naseljena mjesna područja: 1. Mjesni odbor B.P.Selo, 2. Dobošnica (Dobošnica), 3. Gnojnica (Gnojnica i Berkovica), 4. Kakmuž (Kakmuž), 5. Krtova (Krtova), 6. Kruševica (Kruševica), 7. Miričina (Miričina), 8. Orahovica Donja (Orahovica Donja), 9. Orahovica Gornja (Orahovica Gornja), 10. Porječina (Porječina), 11. Ražljeva (Ražljeva), 12. Sižje (Sižje).

Mjesni odbor samostalno vrši slijedeće poslove: stara se o izgradnji i održavanju komunalnih objekata, upravlja opštenarodnom imovinom, stara se o korišćenju mjesnih pašnjaka i dr.

Na osnovu Odluke NOO Bosansko Petrovo Selo od 25.11.1959. godine utvrđena je unutrašnja organizacija organa uprave:

- I – Sekretar NOO (Sekretar NOO i Biro sekretara);
- II – Odsjek za opštu upravu i društvene službe (referati: Organizaciono-pravni i imovinsko-pravni poslovi; Personalni i opšti poslovi; Zdravlje i invalidska pitanja; Socijalna zaštita i starateljstva; Prosvjeta i kultura);
- III – Odsjek za privredu (referati: Industrija, zanatstvo, robni promet, ugostiteljstvo, plan i analiza; Poljoprivreda i šumarstvo; Komunalni, saobraćajni i stambeni poslovi; Rad i radni odnosi);
- IV – Uprava prihoda (referati: Prihodi; Poresko knjigovodstvo; Poreski izvršitelji);
- V – Samostalni referati (Referat za unutrašnje poslove i matičar; Referat za računovodstvo i fondove);
- VI – Odsjek narodne odbrane;
- VII – Mjesni uredi (Mjesni ured Orahovica Donja, Mjesni ured Dobošnica i Mjesni ured Vasiljevci);
- VIII – Opštinski sudija za prekršaje;
- IX – Biro za posredovanje rada;
- X – Upravne komisije.

2.3. Vrijeme djelovanja stvaratelja jedinice opisa 1952.-1962. god.

2.4. Historijat fonda

Građu fonda Narodni odbor opštine Bosansko Petrovo Selo, Regionalnom istorijskom arhivu Tuzla predala je Skupština opštine Gračanica. Primopredaja je izvršena prema Zapisniku od 20.1.1995. godine i to zajedno sa drugim fondovima koje je Opština Gračanica čuvala kao imatelj.

2.5. Način preuzimanja Predaja građe po službenoj dužnosti

3. Sadržaj i ustroj

3.1. Djelokrug i sadržaj

Fond obuhvata građu nastalu kao rezultat djelatnosti Narodnog odbora opštine Bosansko Petrovo Selo, kao lokalnog organa vlasti u razdoblju od 1952.-1962. godine. Zadatak Narodnog odbora opštine Bosansko Petrovo Selo bio je da: Podstiče razvitak privrednih organizacija; usmjerava privredni razvitak; upravlja opštenarodnom imovinom; izvršava zakone i druge propise; organizuje komunalne i druge opštinske službe; stara se o čuvanju i podizanju zdravlja; stara se o opštem školovanju i obezbjeđuje uslove za razvitak kulture; stara se o socijalnoj zaštiti; stara se o javnom redu i miru u Opštini.

Najznačajniji dio fonda čine zapisnici sa sjednica, djelovodni protokoli sa pripadajućim spisima; građa vezana za imovinsko-pravne poslove te građa koja se odnosi na privredna pitanja (poljoprivreda, industrija i zanatstvo, komunalni poslovi).

1.2. Vrednovanje i izlučivanje

U Arhivu je izvršeno odabiranje arhivske građe i izlučivanje bezvrijednog registraturskog materijala.

1.3. Sistem sređivanja

Fond je sređen u slijedeće serije: Sekretarijat – Predsjednik; II Opšta uprava, društvene službe i budžet; III Privreda i komunalni poslovi; IV Narodno zdravlje i socijalno staranje; V Prosvjeta i kultura i VI Uprava prihoda. Većina arhivske građe sređena je hronološki, po godinama i brojevima djelovodnog protokola. Dio građe u okviru serija sređen je po tematskim grupama.

4. Uslovi dostupnosti korišćenja

4.1. Pravni položaj

Građa je preuzeta u skladu sa *Zakonom o arhivskoj djelatnosti*[7] i *Uputstvom o načinu primopredaje arhivske građe između imalaca i nadležnog arhiva*[8].

7 „*Sl. list SR BiH*“, br. 21/87.
8 „*Sl. list SR BiH*“, br. 41/88.

1.2. Uslovi dostupnosti

Građa je dostupna u skladu sa *Zakonom o arhivskoj djelatnosti*[9] Tuzlanskog kantona.

4.3. Jezik/pismo arhivske građe	Jezik: Bosanski, srpski, hrvatski Pismo: latinica, ćirilica
4.4. Informativna sredstva	Sumarno-analitički inventar
4.5. Napomena arhiviste	Inventar je uradila Ešefa Begović
4.6. Datum vezan za inventar	Inventar je izrađen 2011. godine

Sumarni inventarni popis građe

A) Knjige

1.	Djelovodni protokol	722 – 1260	1955.
2.	Povjerljivi djelovodni protokol	1 – 10	1955.
3.	Djelovodni protokol god.	1 – 2947	1956.
4.	Djelovodni protokol god.	2948 – 5731	1956.
5.	Djelovodni protokol god.	5732 – 7504	1956.
6.	Povjerljivi djelovodni protokol god.	1 – 130	1956.
7.	Djelovodni protokol god.	1 – 5669	1957.
8.	Povjerljivi protokol	1 – 84	1957.
9.	Imenski registar		1957.
10.	Djelovodni protokol	1 – 2000	1958.
11.	Djelovodni protokol god.	3681 – 5453	1958.
12.	Djelovodni protokol god. (VL – vlastito; P – fizička lica; N – pravna lica)		1959.
13.	Djelovodni protokol (Org. Jedinica 01; VL – vlastito; P – fizička lica; N – pravna lica)		1960.
14.	Djelovodni protokol (VL – vlastito; P – fizička lica; N – pravna lica)		1961.
15.	Djelovodni protokol (VL – vlastito)		1962.
16.	Djelovodni protokol (P – fizička lica; N – pravna lica)		1962.
17.	Upisnik „OV“ za ovjeravanje potpisa, rukopisa i prepisa		1954.-1960.

9 „*Sl. novine TK*“, br. 15/2000.

Arhivski DATUK

18. Upisnik „OV“ za ovjeravanje potpisa, rukopisa i prepisa 1959.
19. Opštinski sudija za prekršaje – Opšti upisnik za prekršaje 1959.-1960.

B) Spisi

I Sekretarijat – Predsjednik

1. Identifikacija

1.1. Signatura	BiH ATK
1.2. Naslov	Sekretarijat – Predsjednik
1.3. Granične godine	1952. – 1962.
1.4. Količina jedinice opisa	16 kutija
1.5. Nivo opisa	Serija

Kutija		Godina
1.	Tekući spisi	1952. – 1955.
2.	Tekući spisi	1956. – 1959.
3.	Zapisnici sjednica NOO	1952. – 1955.
4.	Zapisnici sjednica NOO	1956.
	Odluke i rješenja NOO	1955. – 1956.
5.	Zapisnici sjednica NOO	1957.
	Zapisnici zajedničkih sjednica Opštinskog vijeća i Vijeća proizvođača	1957.
	Zapisnici sjednica Opštinskog vijeća	1957.
	Zapisnici sjednica Vijeća proizvođača	1957.
	Rješenja NOO	1957.
6.	Zapisnici zajedničkih sjednica Opštinskog vijeća i Vijeća proizvođača	1958.
	Zapisnici sjednica Opštinskog vijeća	1958.
	Zapisnici sjednica Vijeća proizvođača	1958.
	Odluke, Rješenja i Naredbe NOO	1958.
7.	Zapisnici zajedničkih sjednica Opštinskog vijeća i Vijeća proizvođača	1959.
8.	Rješenja, Odluke NOO	1959.–1960.
9.	Zapisnici zajedničkih sjednica Opštinskog vijeća i Vijeća proizvođača	1960.
	Zapisnici sjednica Opštinskog vijeća	1960.
	Zapisnici sjednica Vijeća proizvođača	1960.
10.	Zapisnici zajedničkih sjednica Opštinskog vijeća i Vijeća proizvođača	1961.
	Zapisnici sjednica Opštinskog vijeća	1960.
	Zapisnici sjednica Vijeća proizvođača	1960.
11.	Zapisnici sjednica Narodnog odbora opštine	1961.
	Rješenja, Odluke NOO	1961.

Arhiv TK Tuzla

11/1	Zapisnici sjednica Narodnog odbora opštine	1962.
	Odluke i Rješenja NOO	1962.
12.	Zapisnici sjednica Savjeta za Opštu upravu pri NOO	1956.-1961.
	Zapisnici sjednica Savjeta za privredu i komunalne poslove	1955.-1961.
	Zapisnici sjednica Savjeta za zdravlje i socijalnu zaštitu	1955.-1962.
13.	Zapisnici sjednica Savjeta za školstvo	1955.-1959.
	Zapisnici sjednica Savjeta za finansije i plan	1956.-1960.
14.	Zapisnici sjednica zborova birača	1956.-1962.
15.	Zapisnici sjednica Mjesnih odbora	1955.-1960.

II Opšta uprava, društvene službe, budžet

1. Identifikacija

1.1.	Signatura	BiH ATK
1.2.	Naslov	Opšta uprava, društvene službe, budžet
1.3.	Granične godine	1955.-1962.
1.4.	Količina jedinice opisa	16 kutija
1.5.	Nivo opisa	Serija

Opšta uprava, društvene službe

Kutija		
16.	Tekući spisi	1955.
	Personalni spisi	1955.
	Tekući spisi	1956.
	Personalni spisi	1956.
17.	Tekući spisi	1957.
	Personalni spisi	1957.
	Tekući spisi	1958.
	Personalni spisi	1958.
	Tekući spisi	1959.
	Personalni spisi	1959.
	Referat za unutrašnje poslove	1959.
18.	Tekući spisi	1960.
	Personalni spisi	1960.
	Rješenja o utvrđivanju posebnog staža	1960.
	Referat za unutrašnje poslove	1960.
19.	Narodno zdravlje i socijalna zaštita	1960.
	Prosvjeta i kultura	1960.
20.	Tekući spisi	1961.

Arhiv TK DAZTK

21.	Personalni spisi	1961.
22.	Zdravstvena i socijalna zaštita	1961.
22/1.	Prosvjeta i kultura	1961.
22/2.	Personalni spisi	1962.

Finansije
Imovinsko – pravni poslovi

23.	Opšti spisi	1959.-1962.
	Poljoprivredno-zemljišni fond (PZF)	1956.-1959.
	Opštenarodna imovina (ONI)	1957.-1959.
	Eksproprijacije	1961.
	Nacionalizacija	1961.
	Konfiskacije	1962.
	Kupoprodaja, zamjena, dodjela zemljišta	1961.-1962.
23/1.	„O“- Ostavine (Rješenja Sreskog suda Gračanica)	1952.-1962.
24-26.	Eksproprijacija (Pruga Puračić – Doboj)	1958.
26.	Uzurpacije (Miričina, Donja Orahovica)	1956-1957.
27.	Uzurpacije (Gornja Miričina, Rašljeva, B.P.Selo, Kakmuž, Porječina)	1956-1957.
	Budžet NOO	1957-1961.
28.	Završni računi	1956.-1962.

III Privreda i komunalni poslovi

1. Identifikacija

1.1.	Signatura	BiH ATK
1.2.	Naslov	Privreda i komunalni poslovi
1.3.	Granične godine	1955.-1962.
1.4.	Količina jedinice opisa	20 kutija
1.5.	Nivo opisa	Serija

Kutija

29.	Privreda – Tekući spisi (oblast poljoprivrede, zanatstva, industrije)	1955.-1957.
	Komunalni poslovi – Tekući spisi	1955.-1957.
30.	Rješenja o osnivanju zanatskih radnji, prodavnica, ugostiteljskih objekata	1956-1962.
	Privreda – Tekući spisi	1958.

Arhiv BAZTEK

	Komunalni poslovi – Tekući spisi	1958.
31.	Privreda i komunalni poslovi – Tekući spisi	1959.
	Zanatstvo	1959.
	Poljoprivreda	1959.
	Saobraćaj	1959.
	Stambena pitanja	1959.
32.	Zanatstvo	1960.
	Trgovina, ugostiteljstvo	1960.
	Poljoprivreda, šumarstvo	1960.
	Stambeni poslovi	1960.
	Priznavanje radnog staža	1960.
33.	Privreda – Tekući spisi	1961.
	Komunalni poslovi – Tekući spisi	1961.
34.	Utvrđivanje radnog staža i Rješenja o radnom stažu	1961.
34/1.	Utvrđivanje radnog staža	1961.-1962.
34/2.	Utvrđivanje radnog staža	1961.-1962.
35.	Komunalni poslovi	
	Građevinske dozvole	1956.
36.	Građevinske dozvole	1957.
37.	Građevinske dozvole	1958.
38-39.	Građevinske dozvole	1959.
40.	Građevinske dozvole	1960.
41.	Građevinske dozvole	1961.
42.	Građevinske dozvole	1961.
42/1	Građevinske dozvole	1961.
42/2	Građevinske dozvole	1962.
42/3.	Građevinske dozvole	1962.
42/4	Građevinske dozvole	1962.

IV Narodno zdravlje i socijalno staranje

1. Identifikacija

1.1. Signatura	BiH ATK
1.2. Naslov	Narodno zdravlje i socijalno staranje
1.3. Granične godine	1954.-1960.
1.4. Količine jedinice opisa	5 kutija
1.5. Nivo opisa	Serija

Arhiv TK

Kutija		Godina
43.	Spiskovi djece poginulih boraca i žrtava fašističkog terora	1954.
44.	Tekući spisi	1955.-1957.
45.	Tekući spisi	1958.
46.	Tekući spisi	1959.
47.	Priznavanje radnog staža	1959.-1960.

V Prosvjeta i kultura

1. Identifikacija

1.1.	Signatura	BiH ATK
1.2.	Naslov	Prosvjeta i kultura
1.3.	Granične godine	1955.-1959.
1.4.	Količina jedinice opisa	4 kutije
1.5.	Nivo opisa	Serija

Kutija		Godina
48.	Tekući spisi	1955.-1956.
49.	Tekući spisi	1957.
50.	Tekući spisi	1958.
51.	Tekući spisi	1959.

VI Uprava prihoda

1. Identifikacija

1.1.	Signatura	BiH ATK
1.2.	Naslov	Uprava prihoda
1.3.	Granične godine	1955.-1961.
1.4.	Količina jedinice opisa	2 kutije
1.5.	Nivo opisa	Serija

Kutija		Godina
52.	Tekući spisi	1955.-1958.
53.	Tekući spisi	1960.-1961.

Arhiv TK DAZ TK

IV PRIKAZI I OCJENE

Arhiv TK
DAZ TK

Ešefa BEGOVIĆ
Arhiv Tuzlanskog kantona Tuzla

GLASNIK ARHIVA I ARHIVISTIČKOG UDRUŽENJA BOSNE I HERCEGOVINE, br. XL/2010, Arhivističko udruženje Bosne i Hercegovine, Sarajevo 2010., 1-314 str.

U izdanju Arhivističkog udruženja Bosne i Hercegovine početkom 2011. godine, izašao je iz štampe 40-ti broj „Glasnik arhiva i Arhivističkog udruženja Bosne i Hercegovine“. Zadržavajući prepoznatljivu koncepciju, predstavljeni radovi razvrstani su u četiri cjeline, i to:

I. Arhivistika i arhivska služba
II. Iz građe
III. Prikazi i ocjene
IV. Vijesti

Navedena četiri poglavlja sadrže ukupno trideset četiri sadržajno i tematski raznovrsna i zanimljiva rada.

U prvom poglavlju ***Arhivistika i arhivska služba*** objavljeno je 9 radova koji tretiraju temeljne probleme arhivske struke u Bosni i Hercegovini.

Aktualni problemi arhivske djelatnosti u Bosni i Hercegovini, naslov je rada autora Izeta Šabotića (13-24). Autor je u radu ukazao na aktualne probleme u oblasti arhivske djelatnosti u Bosni i Hercegovini kao što su nejedinstvenost arhivske djelatnosti i arhivskog zakonodavstva, različit pravni status arhivskih ustanova te uspostava nefunkcionalne arhivske mreže. U zaključnim razmatranjima ovog zanimljivog rada navedene su neophodne konkretne aktivnosti, a u cilju stvaranja realnih pretpostavki i jasnijih osnova za rješavanje nagomilanih problema.

Autor drugog rada u ovom poglavlju (25-48), koji nosi naslov *Osvrt na arhivsku struku u Bosni i Hercegovini: potreba za strategijom u arhivskoj djelatnosti,* je Haris Zaimović. Ovaj rad tretira pregled glavnih tema koje se odnose na stanje, potrebe i problematiku arhivske struke i arhivskih ustanova posebno naglašavajući odnos arhivskih ustanova s ostalim baštinskim ustanovama, te naučnim ustanovama kao i s državnim institucijama.

Višegodišnje radno iskustvo u arhivskoj djelatnosti poslužilo je Mileni Gašić da u svom radu *Arhivska djelatnost u Bosni i Hercegovini iz ugla stručnog arhivskog kadra* (49-54) analizira stanje u arhivskoj praksi, posebno naglašavajući problem stručnog osposobljavanja kadra te primjenu međunarodnih standarda.

Iskustvima na planu uspostave informacijskih sistema u arhivskoj djelatnosti slovenačkih regionalnih arhiva bavili su se arhivisti iz Republike Slovenije: *Uzajamni informacijski sistem slovenskih regionalnih arhiva – Projekt SIRAnet* naziv je rada autora Bojana Cvelfara (55-76). Prilog donosi pregled razvoja VISRAS (Uzajamni informacijski sistem regionalnih arhiva Slovenije) od njegovih početaka do sredine 2010. godine. Autor priloga pod nazivom *Arhivski informacijski sistemi kao posebni entiteti suvremenog informacijskog društva* (77-88) dr. Miroslav Novak predstavlja značaj arhivskih informacijskih sistema u suvremenom informacijskom društvu. Posebno su pri izgradnji arhivskih informacijskih sistema, pored tehnoloških, finansijskih i organizacionih naglašeni i značajni arhivski stručni problemi.

Mirjana Marinković-Lepić autor je rada *Odnosi sa javnošću u arhivističkoj djelatnosti – trend ili potreba?* (89-101). Autorica pokušava dati odgovore na pitanje koliko pravilno vođeni i na naučnoj bazi zasnovani odnosi sa javnošću mogu doprinijeti promjeni percepcije prema ovim institucijama.

Autor rada *Zaštita građe (informacija) u nastajanju, kao preduslov dugoročnog ostvarivanja prava na pristup istim* (102-107) Omer Zulić nastoji ukazati na potrebu i obavezu dugoročne zaštite građe u nastajanju kako bi ista bila dostupna i budućim generacijama.

Nijaz Brbutović je autor priloga *Zaštita arhivske građe kod vođenja stečajnih postupaka i likvidacija* (108-116). Autor se bavi iskustvom Arhiva Tuzlanskog kantona sa stečajnim postupcima posebno ističući da su stečajni postupci i likvidacije u nekim preduzećima nanijeli nenadoknadivu štetu arhivskoj građi.

Rad autorice Spomenke Pelić *Značaj namjenskih arhivskih depoa za zaštitu arhivske građe (primjer Kantonalnog arhiva Travnik)* (117-126) poslednji je rad u okviru prvog poglavlja.

U drugom poglavlju ***Iz građe*** objavljeno je ukupno osam zanimljivih priloga arhivista i historičara: Almira Alibašić, *Školski nadzornik u Sarajevu 1931.-1943*. (129-136); Esaf Lević, *Značaj zbirke „Fronta slobode“ kao historijskog izvora* (137-140); Admir Nezirović, *Zbirka karata i planova 1745.-*

ARHIVNIK DAKNJEK

1979. (141-185); Nermana Hodžić, *Analitički inventar „Gradsko poglavarstvo Brčko 188.-1945."* (186-196); Spomenka Pelić, Andrijana Varešković, *Izrada informacija o mandatima predsjednika/načelnika općine Travnik urađena na osnovu arhivske građe pohranjene u Kantonalnom arhivu Travnik* (197-202); Esaf Lević, *Struktura arhivskog fonda Kotarski šerijatski sud Tuzla 1898.-1941.* (203-207); Denis Bećirović, *Prvi Ustav NR Bosne i Hercegovine poslije završetka Drugog svjetskog rata – pretpostavke, okolnosti, sadržaj i značaj* (208-219); Alan Kalajdžija, *Bibliografija alhamijado književnosti* (220-234).

Sadržajno i bogato je i treće poglavlje ***Prikazi i ocjene***. U njemu je ne samo predstavljeno već i analizirano nekoliko publikacija objavljenih u Bosni i Hercegovini, Italiji, Crnoj Gori, Srbiji. Objavljeni su slijedeći prilozi: Salkan Užičanin, *Arhivska praksa br. 13*, Selma Isić, *Atlanti br. 20*, Izet Šabotić, *Časopis Arhivski zapisi br. 2, Časopis arhiva Crne Gore*; Hatidža Fetahagić, *Časopis „GRAĐA" Arhiva Bosne i Hercegovine, br. 1*; Senija Milišić, *Izvještaji o situaciji u Drinskoj banovini, knjige I i II (sabrao i pripremio Andrej Rodinis)*; Dušan Popović, *Đorđe Mikić, Austrougarska ratna politika u BiH 1914. – 1918.*; Hadžija Hadžiabdić, *Husnija Kamberović: „Mehmed Spaho (1883.-1939.)*; Asija Filan, *Fikret Midžić, Granice i teritorija BiH od Karlovačkog mira do kraja Prvog svjetskog rata na geografskim kartama (1699.-1918.)*; Safet Bandžović, *Tamara Nikčević, Goli otoci Jova Kapičića*.

Poslednje, četvrto poglavlje Časopisa su ***Vijesti*** koje donose vrijedne informacije sa stručnih i naučnih te kulturnih skupova u zemlji i inostranstvu. Prezentirani su slijedeći prilozi: *Izvještaj sa Slovensko-Hrvatske arhivske konferencije – Otočec, Republika Slovenija 9.-10. oktobar 2010.* (autor Sejdalija Gušić); *Treći subotički arhivski dan – Istorijski arhiv Subotica, Subotica 17.9.2010.* (Omer Zulić); *23. međunarodno savjetovanje „Arhivska praksa 2010", Tuzla 30.9. i 1.10.2010.* (Ešefa Begović); *Izvještaj o učešću na Jesenjoj arhivskoj školi u Trstu (IIAS autumn archival school 2010.*), (Selma Isić); *Izvještaj sa Prve konferencije arhiva slovenskih zemalja i aktualna arhivska problematika u Bosni i Hercegovini* (Siniša Domazet); *Izvještaj sa 44. savjetovanja Hrvatskog arhivističkog društva, Slavonski Brod 20.-22. oktobar 2010.* (Almira Alibašić); *Izložba: „Holokaust, genocid..." Celje i „Genocid..." Ptuj 7.7. i 28.10.2010.* (Saneta Adrović) te *Izvještaj sa Međunarodne konferencije „Arhivi na Web-u – iskustva, izazovi, vizije" (Beč, Republika Austrija, 22.-25. novembar 2010. godine),* (Sejdalija Gušić).

I pored prisutnih poteškoća, prvenstveno finansijskih, zahvaljujući nesebičnom zalaganju članova Redakcije te glavnom i odgovornom uredniku, objavljen je 40. broj Časopisa „Glasnik arhiva i Arhivističkog udruženja Bosne i Hercegovine“. Ostajući vjeran svom programskom, strukturalnom i sadržajnom opredjeljenju, Glasnik na najbolji način prezentuje arhivsku djelatnost Bosne i Hercegovine, što potpuno opravdava njegovo izlaženje i čini ga važnim faktorom razvoja i promoviranja struke. Zbog svega navedenog postoji potpuna opravdanost svrsishodnosti izlaženja ovog časopisa, te ga preporučujemo naučnoj, stručnoj i kulturnoj javnosti.

Arhiv TK
DAZ TK

Nermana HODŽIĆ
Arhiv Tuzlanskog kantona Tuzla

GLASNIK UDRUŽENJA ARHIVSKIH RADNIKA REPUBLIKE SRPSKE, godina III, broj 3, Banjaluka 2011., 499 str.

Udruženje arhivskih radnika Republike Srpske je 2011. godine izdalo treći po redu broj časopisa Glasnik UARRS. Udruženje je osnovano 26. oktobra 2000. godine, a prvi broj Časopisa je izdat 2009. godine. Izlazi jedanput godišnje. Namijenjen je prvenstveno arhivistima, historičarima, pravnicima, ali i studentima historijskih i drugih društvenih nauka. Autori objavljenih radova su poznata imena iz oblasti arhivistike i historije.

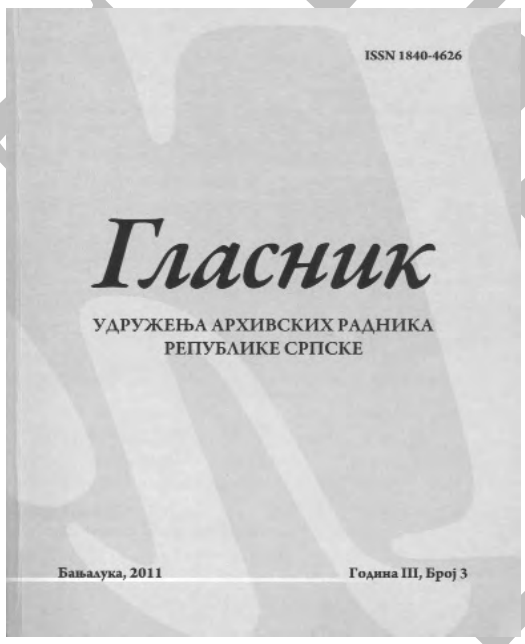

Treći broj Časopisa se sastoji od sedam poglavlja:

1. Arhivistika;
2. Istoriografija;
3. Objavljivanje arhivske građe;
4. Objavljivanje informativnih sredstava;
5. Prikazi i osvrti;
6. Bibliografija; i
7. Iz djelatnosti Udruženja.

U Prvom poglavlju **Arhivistika** objavljena su dva rada:

– Goran Đuran je autor prvog rada pod nazivom "Izvori za proučavanje Vlaha u Bosni i Hercegovini pod turskom vlašću" u kojem ističe značaj istorijskih izvora za proučavanje stanovništva u Bosni i Hercegovini i navodi izvore za proučavanje Vlaha pod turskom vlašću.

– U drugom radu pod nazivom "Digitalna kultura i valorizacija naučnog teksta" autor Emin Mesić problematizira pitanje valorizacije arhivske građe u elektronskom obliku, njeno naučno i arhivsko vrednovanje i mogućnost povećanja naučne vjerodostojnosti internetskih izvora objavljenih u elektronskoj formi.

Drugo poglavlje **Istoriografija** predstavljeno je sa 24 rada:

- Sandra Lukić je autor dva rada i to: "Simbolizam i značaj rimskih kovanica: srebrni denari Gaja Julija Cezara, Marka Junija Bruta, Marka Antonija i Kleopatre" i "Luj IX kao uzor hrišćanskog vladara". U prvom radu ističe da je kovanica veoma važan izvor za proučavanje historije Rimskog carstva, i da bi svaki istorijski rad bio precizniji kada bi se koristio novac iz perioda koji se istražuje i ukoliko bi se poslužilo saznanjima numizmatičara. U drugom radu predstavlja francuskog kralja Luja IX kao vladara koji je pomagao intelektualni i kulturni razvoj svog kraljevstva – gradio crkve, samostane i bolnice, pomagao siromašne, bolesne, ugnjetavane i trudio se da bude pravedan prema svim svojim podanicima. Njegova vladavina predstavljala je uzor za svakog hrišćanskog vladara;
- Željka Šajin je autor rada "Od konduktora do prokuratora" u kojem objašnjava načine organizacije ovdašnjih rudnika željeza od trenutka dolaska pod rimsku vlast pa sve do vremena poznog Carstva;
- Željko Savanović je autor radova: "Vasilije Dobronravov", "Izgradnja drvenog mosta preko rijeke Vrbanje u selu Opsječkom 1925/1926. godine" i "Uticaj kartela cementne industrije Kraljevine Jugoslavije na cijenu cementa u Vrbaskoj banovini";
- "Prilog proučavanju sličnosti i razlika između Bosne i Srbije u srednjem vijeku" autora Aranđela Smiljanića govori o sličnostima i razlikama između Bosne i Srbije u srednjem vijeku kroz prizmu titule župana, koja je bila raširena u obje države;
- Pavle Dragičević je autor rada "Baština u srednjovjekovnoj Srbiji i Bosni" u kojem se bavi historijom srednjovjekovnog imovinskog prava koji se tiče privatnih nasljednih imanja;
- Goran Đuran u svom radu pod nazivom "Učešće balkanskih i anadolskih Jevreja u izvozu kordovana i montonina od 1573. do 1600. godine" (prema objavljenim regestama Bogumila Hrabaka) prikazuje segment jevrejske trgovine koja nije bila jedino polje njihove djelatnosti u društvu;
- Autor Borivoje Milošević u svom radu "Mis Adelina Irbi (1833.-1911.) – jedan vijek od smrti srpske dobrotvorke" govori o Mis Adelini Irbi i njenoj pomoći srpskim izbjeglicama u vrijeme Bosanskog ustanka, radu na obrazovanju mladih, a posebno na emancipaciji žena. Kao priznanje za ono što je činila, ova skromna žena je za života dobila epitet "plemenita" i "majka bosanske sirotinje";
- U radu "Doboj i Tešanj uoči i u vrijeme austrougarske okupacije 1878. godine" autor Dragiša D. Vasić prikazuje izgled ova dva grada i društvenu atmosferu u njima neposredno uoči ustanka Srba u Bosni, a na osnovu putopisa Artura Dž. Evansa. Odjek ustanka i okupacija Doboja i Tešnja predstavljeni su na

osnovu neobjavljenih memoara Ademage Mešića i novinskog članka Đorđa Dakića;
- "Austrougarska kolonizacija u Bosni i Hercegovini" autora Marijane Todorović Bilić;
- "Banjalučke javne apoteke u austrougarskom periodu" autora Vande Marković Peković;
- "Vraćanje u pravoslavnu vjeru maloruskih kolonista u Prnjavorskom srezu između dva svjetska rata" autora Dragana Šućura;
- "Zaokret Kominterne prema Narodnom frontu i propaganda KPJ (1934.-1939.)" autora Vladana Vukliša;
- Danka Damjanović je autor radova: "Mali azbučnik – naši zaboravljeni likovni i primijenjeni neimari" i "Pavel Zinovjevič Žitecki – slikar i ikonopisac";
- U radu pod nazivom "Srpsko prosvjetno i kulturno društvo "Prosvjeta" u Bosanskom Petrovcu od 1931. do 1941. godine" autor Boško M. Branković na osnovu arhivske građe pokazuje stanje u Srpskom prosvjetnom i kulturnom društvu "Prosvjeta" u Bosanskom Petrovcu;
- "U Banjaluci 27. marta 1941." i "Vazdušna bombardovanja Banjaluke u Drugom svjetskom ratu 1941.-1945." su radovi autora Zorana S. Mačkića;
- "Djelatnici Narodnog pozorišta Vrbaske banovine u izbjeglištvu u Srbiji (1941.-1945.)" autora Bore Majdanca;
- "Objavljena i neobjavljena arhivska građa o "raciji" u južnoj Bačkoj 1942. godine" autora Drage Njegovana;
- "Momčilo Đujić i Vasilije Šurlan – dva antipoda u svešteničkim mantijama" autora Radovana Pilipovića; i
- "Strukturalna historiografija i osvrt na Fernana Brodela" autora Fikreta Midžića.

U Trećem poglavlju **Objavljivanje arhivske građe** objavljeni su slijedeći radovi:
- "I još jedan bračni brodolom – contra omnem sanctionem sacrosanctem romane ecclesie" autora Đure Tošića, u kojem je prikazan neuspjeli brak sklopljen u Dubrovniku po "crkvenom običaju";
- Rad "Zakletva staleža učitelja narodnih osnovnih škola u Bosni i Hercegovini" autora Dušana Vržine, govori o tome da se prosvjetna politika provodila u smislu prosvjećivanja naroda, a njena osnova je bila proklamovanje i izgradnja kulta prema Monarhiji i dinastiji;
- Rad autora Verice Stošić pod nazivom "Pravila židovskog omladinskog udruženja "Ezra" u Banjaluci" daje kratak pregled jevrejskih nacionalnih društava u Banjaluci čija je svrha jačanje židovske svijesti, solidarnosti i podizanje kulturnog nivoa omladine;

– "Referat o vojnoj nadležnosti nad ratnim vojnim invalidima u Jugoslaviji 1945. – 1948." je rad autora Gojka Malovića koji razrađuje tri perioda rješavanja invalidskih problema: Prvi period govori o porodicama poginulih, umrlih i nestalih boraca iz NOR-a i isplaćivanju novčane pomoći za iste, Drugi period govori o stupanju na snagu Zakona o ratnim vojnim invalidima, a Treći period govori o tome da su staranje i zaštita o invalidima i ostalim zaštićenim licima prešli sa Ministarstva narodne odbrane na Komitet za socijalno staranje i njegove organe.

U Četvrtom poglavlju **Objavljivanje informativnih sredstava** data su dva inventara i to:

– analitički inventar fonda "Sud radničkog osiguranja Banjaluka (1928.-1945.)" autorice Verice M. Stošić; i
– sumarno-analitički inventar fonda "Uprava Uboškog doma Banjaluka (1931.-1939.)" autorice Verice Josipović.

Peto poglavlje **Prikazi i osvrti** čini osam radova u kojima su predstavljena izdanja objavljena u toku 2009. i 2010. godine, a čiji su autori: Hadžija Hadžiabdić, Goran Latinović, Marijana Todorović Bilić, Radovan Pilipović, Branko Antelj, Goran Đuran i Željko Savanović.

U Šestom poglavlju **Bibliografija** autor Boško M. Branković je dao Bibliografiju časopisa Stari srpski arhiv, 1-8 (2002. – 2009.).

U Sedmom poglavlju **Iz djelatnosti Udruženja** autor Gordana Vukša nas upoznaje sa radom UARRS od maja 2010. do marta 2011. godine. U svome radu govori o promociji Glasnika broj 2, sjednicama i zaključcima Upravnog odbora Udruženja, učešću predstavnika Udruženja u realizaciji dogovorenih projekata, kao i ostalim stručnim i kulturnim aktivnostima.

ARHIVIST DANIJEL

Adnan TINJIĆ
Arhiv Tuzlanskog kantona Tuzla

ARHIVSKI ZAPISI, Časopis za arhivsku teoriju i praksu, godina XVII/2010., br. 2, Cetinje 2010., 257 str.

Državni arhiv Crne Gore izdavač je godišnjaka „*Arhivski zapisi*“, u kojem se objavljuju radovi iz oblasti arhivske teorije i prakse, historije, pomoćnih historijskih nauka, historije institucija, informatičkih nauka, prikazi i ocjene stručnih publikacija i časopisa, izvještaji sa stručnih skupova, itd. Drugi broj (objavljen 2010. godine) ovog časopisa ima već prepoznatljiv izgled i strukturu, koja sadrži nekoliko poglavlja, odnosno cjelina:

1. **Članci i prilozi**
2. **Iz arhivske teorije i prakse**
3. **Dokumenti i sjećanja**
4. **Prikazi**
5. **Izvještaj o radu**

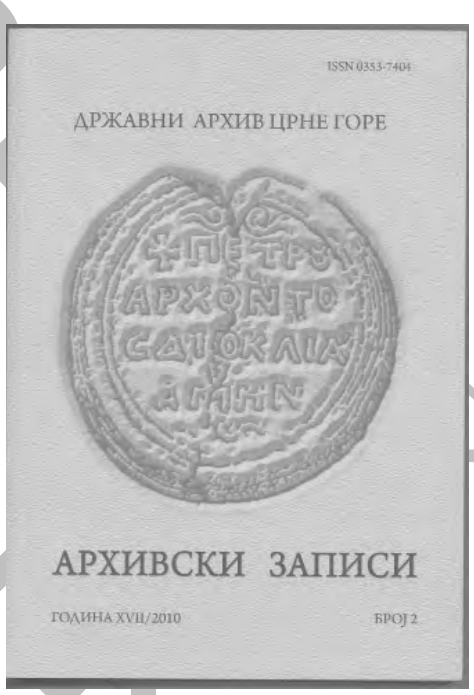

Članci i prilozi broje šest radova. Prvi prilog nosi naslov *Balšići prema Turcima*, autora prof. dr. Božidara Šekularca, koji je u istom dao prikaz razvoja i vladavine ove zetske (crnogorske) dinastije.

U drugom radu poglavlja, Luka I. Milunović dao je osvrt na *Stevanovićev memorandum, kao dijela koncepcije o radu crnogorskog državnog teatra*. Prilog uključuje cijeli tekst ovog memoranduma, ali se bavi i razvojem pozorišne umjetnosti u Crnoj Gori.

Slavka Jovičević autorica je *Priloga o proučavanju učešća žena u privrednom životu Crne Gore krajem XIX i početkom XX vijeka*. Rad na osnovu arhivske građe analizira život žena u kraljevini Crnoj Gori tokom ovog perioda, kada, nasuprot uvriježenom mišljenju, veliki broj „običnih“ žena nije bio vezan za kuću i poljoprivredu, već su bile vlasnice trgovačkih radnji, vršile zanatske, ugostiteljske i dr. poslove u ekonomskoj sferi, te time aktivno učestvovale u društvenom i javnom životu.

Velimir Vujačić autor je rada *Učešće Rudolfa Valdeca na crnogorskim svečanostima 1910.*, gdje je sažeto prikazao gostovanje hrvatskih umjetnika na jubilarnim svečanostima 1910. godine, s posebnim akcentom na djelatnost hrvatskog skulptora i medaljera Rudolfa Valdeca.

Osnivanje doma za umobolne u Knjaževini Crnoj Gori naslov je priloga autorice Mirjane Kapisode, koja je na osnovu arhivskih izvora prikazala historijat ustanove Doma za umobolne, lociranog na Bralenovici kod Danilovgrada.

Članak mr.sc. Aleksandre Milić, naslovljen *Kulturni turizam i Kotorski arhiv kao važan dio kulturnog identiteta grada* ističe važnost kulturnog turizma za opći razvoj grada Kotora i posebno mjesto arhiva u održavanju kontinuiteta kulturnog naslijeđa grada. Rad čine dijelovi iz magistarske teze autorice.

Drugo poglavlje časopisa, **Iz arhivske teorije i prakse**, sadrži dva priloga:

Srđan Popović pisao je *O unutrašnjoj organizaciji Državnog arhiva i mogućnostima unapređenja funkcionalnih aktivnosti kroz novi način organizacije Državnog arhiva Crne Gore*.

Snežana Petrović autor je drugog priloga, naslovljenog *Konferencija „19. Međunarodni arhivski dan" – Trst 2009. I učešće predstavnika Crne Gore*. Rad uključuje informacije o Međunarodnom institutu arhivskih znanosti Trst-Maribor (koji je organizator konferencije „*Međunarodni arhivski dan*"), o glasilu Instituta (časopisu „*Atlanti*"), te daje iscrpan izvještaj o toku konferencije održane 2009. godine.

Treće poglavlje, **Dokumenti i sjećanja**, sadrži tri priloga:

Milka Mašanović autorica je prvog, naslovljenog *O zemljišnom sporu za golf klub*, gdje čitatelju nudi uvid u dokument vezan za zemljišni spor u Cetinju.

Nekoliko dokumenata o održavanju bistijerni i okolnom zemljištu na teritoriji opštine Cetinje prilog je autorice Ane Pejović, koji ilustruje odnos gradske uprave prema uređenju grada, održavanju čistoće i sanitarnim uslovima.

Goran Ž. Komar predstavio je transkript popisa žitelja hercegovačkog sela Kuti s početka 18. stoljeća, u prilogu naslovljenom *Nota od Kuta iz 1719. godine*.

Poglavlje **Prikazi** sadrži dva rada. Prvi predstavlja prikaz djela *Đorđija M. Ojdanića, „Vasojevići i Cetinje", Podgorica 2010.,* koji je sastavio dr. Čedomir Bogićević.

Drugi članak jeste iscrpan izvještaj s konferencije „*20. Međunarodni arhivski dan*", održane u Trstu 2010. godine, autorice Snežane Pejović.

Konačno poglavlje drugog broja „*Arhivskih zapisa*" sadrži **izvještaj o radu** Državnog arhiva Crne Gore za 2010. godinu. Izvještaj broji 54 stranice i iznosi detalje o svim aspektima rada svakog od sektora i odsjeka Državnog arhiva Crne Gore za proteklu godinu.

Na samom kraju časopisa uključene su i „*Upute saradnicima*“, gdje se autorima ukazuje na poželjnu strukturu radova poslanih za potencijalno objavljivanje u „*Arhivskim zapisima*“.

Uzevši u obzir jako mali broj arhivskih stručnih publikacija u regiji, visok kvalitet priloga i profesionalnu strukturu radova, možemo sa sigurnošću reći da „*Arhivski zapisi*“, po svom programskom i sadržajnom opredjeljenju zasigurno treba da imaju posebnu pažnju među stručnom, ali i širom javnošću, te časopis toplo preporučujemo čitateljstvu zainteresovanom za arhivistiku, historiju i srodne im nauke.

Arhiv TK
DAZ TK

Hadžija HADŽIABDIĆ
Arhiv Federacije Bosne i Hercegovine

RADOVI, Filozofski fakultet u Sarajevu (Historija, Historija umjetnosti, Arheologija), Knjiga XIV/1, Sarajevo 2010., str. 470

Ova knjiga Radova posvećena je prof.dr. Ibrahimu Tepiću (1947.-1997.) povodom šezdesetogodišnjice rođenja i desetogodišnjice smrti.

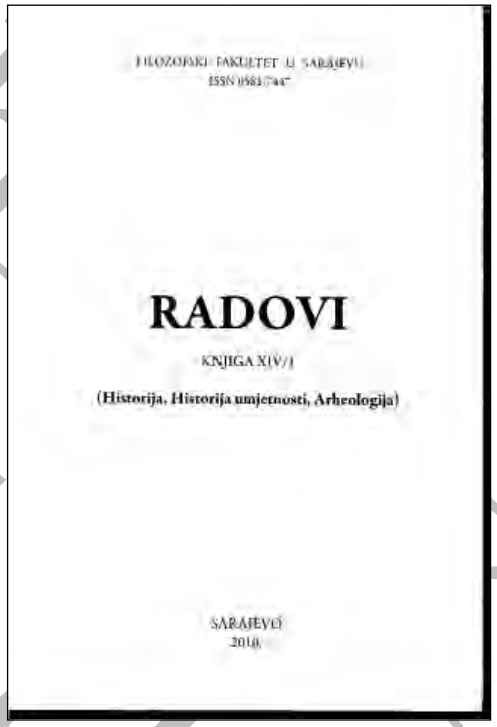

Povodom 60-godišnjice rođenja i 10-godišnjice smrti prof. dr. Ibrahima Tepića (umro 24.11.1997. godine), organizovan je Okrugli sto pod nazivom „Ibrahim Tepić – život i djelo“. U radu Okruglog stola uzeli su učešće kolege i prijatelji prof. dr. Ibrahima Tepića, poznavaoci njegovog naučnog rada. Struktura časopisa je dobra. Časopis je podjeljen u pet stručnih poglavlja koja zasebno čine jednu cjelinu.

U prvom poglavlju časopisa *Radovi* prezentovani su radovi sa navedenog Okruglog stola o prof. Tepiću, str. 13-49.

Drugo poglavlje časopisa odnosi se na članke i rasprave, čiji su autori uglavnom nastavnici i saradnici sa Odsjeka za historiju, Katedre za historiju umjetnosti pri Odsjeku za historiju, ali i kolege sa Instituta za historiju i Orijentalnog instituta u Sarajevu, ili pak oni koji su na bilo koji način vezani za Odsjek za historiju, str. 55-321.

Treće poglavlje Časopisa Radovi nosi naziv *Historijska građa*, str. 331-350.

U četvrtom poglavlju Radova pod nazivom *Bibliografije* objavljene su biografije penzionisanih nastavnika, prof. dr. Ibrahima Karabegovića, dr. Ahmeda Aličića i akademika Dževada Juzbašića, kao i biografije prof. dr. Ilijasa Hadžibegovića i prof. dr. Envera Imamovića, str. 332-398.

U posljednjem, petom, poglavlju objavljeni su Prikazi, recenzije i osvrti, dati su prikazi knjiga čiji su autori nastavnici sa Odsjeka za historiju, ali i prikazi djela drugih autora značajnih za historijsku nauku Bosne i Hercegovine.

U prvom poglavlju Radova svoje radove objavili su:

Prof. dr. Srebren Dizdar, dekan Filozofskog fakulteta u Sarajevu „Obraćanje na skupu povodom obilježavanja deset godina od smrti prof. dr. Ibrahima Tepića“, str. 13-14. U tom obraćanju dekan Dizdar ističe pozitivnu energiju kojom je zračio prof. Tepić na svakom polju. Ideje koje je imao za razvoj historijske nauke prekinula je iznenadna smrt u 50 godini.

Vesna Mušeta-Ašćerić u radu „Prof. dr. Ibrahim Tepić (1947.-1997.)“ daje osnovne biografske podatke o njemu, str. 15-17. Autorica ističe da je Tepić rođen u Srebrenici 3.8.1947. godine gdje je završio osnovnu i srednju školu, a na Filozofskom fakultetu u Sarajevu historiju 1971. godine. Od tada radi kao asistent na predmetu *Historija naroda Jugoslavije novi vijek sa savremenom historijom*, a od 1980. godine na predmetu *Historija naroda Bosne i Hercegovine u XIX i XX stoljeću do 1918. godine*.

Postdiplomski studij završio je na grupi historija Filozofskog fakulteta u Beogradu 1979., a doktorirao je na Filozofskom fakulteta u Sarajevu 1986. godine. Naučni opus prof. dr. Ibrahima Tepića obuhvata preko 40 bibliografskih jedinica, od kojih je svakako najznačajnije djelo „Bosna i Hercegovina u ruskim izvorima 1856.-1878. godine“. Za Bosnu i Hercegovinu se borio i riječju i djelom i kada je trebao da se obilježi Dan državnosti Bosne i Hercegovine umro je 24. novembra 1997. godine. Prerana smrt u pedesetoj godini života prekinula je nove projekte koje je započeo prof. Tepić, a historijska nauka izgubila je naučnika u punom zamahu.

U ovom poglavlju radove su objavili:

- Zijad Šehić „Bibliografija radova prof. dr. Ibrahima Tepića“, str. 19-22,
- Husnija Kamberović „Osvrt na knjigu Ibrahima Tepića „Bosna i Hercegovina u ruskim izvorima 1856.-1878.“, str. 23-25,
- Ismet Dizdarević „Vrijedno i jedinstveno historijsko djelo (Ibrahima Tepića, Bosna i Hercegovina u ruskim izvorima 1856.-1878., Veselin Masleša, Sarajevo, 1989.)“, str. 27-29,
- Zijad Šehić „Ibrahim Tepić, Trgovina Bosne i Hercegovine od 1856. do 1875. godine“, str. 31-34,
- Edin Radušić „Osvrt na zbirke izvora „Osvoboditelnaja borba narodov Bosnii i Hercegovini i Rossija“, str. 35-37, (naziv zbirke izvora napisan je na Ruskom jeziku),
- Fahd Kasumović „Doprinos prof. dr. Ibrahima Tepića izučavanju socijalne i ekonomske historije Bosne i Hercegovine u 19. stoljeću“, str. 39-42,
- Amila Kasumović „Vojno-politički i kulturološki aspekt bosansko-hercegovačke historije pred kraj osmanske uprave: ruski kontekst i interpetacija prof. dr. Ibrahima Tepića“, str. 43-48,
- Emir O. Filipović „Povijesni atlas Bosne i Hercegovine (Zijad Šehić i

Ibrahim Tepić: Bosna i Hercegovina – Bosna i Hercegovina na geografskim i historijskim kartama, Sertarija, Sarajevo, 2002., 348 str.)“, str. 49-51.

U drugom poglavlju časopisa *Radovi* pod nazivom Članci i rasprave objavljeno je šesnaest radova, i to:

- Autor Enver Imamović objavio je rad „Arheološka topografija Donje Neretve prethistorijskog i antičkog doba“, str. 55-65,
- Selmedin Mesihović u svom radu „Dezidijati u rimskoj armiji“,str. 67-75, govori o ilirskim provincijama koje su bile zone regrutacije za rimske auksilijarne jedinice,
- Adnan Busuladžić objavio je rad „Prilog poznavanja starokršćanskih svjetiljki iz zbirke Zemaljskog muzeja Bosne i Hercegovine“, str. 77-90, u kojem govori o zbirkama svetiljki različitih tipova, „maloazijskih“ i kruškolike – „afričke“. U radu su date i fotografije nekih opisanih svetiljki,
- Autor Selmedin Mesihović u radu „Značaj željeznih mačeva u procesu razvitka ljudske kulture“, str. 91-96, govori o korištenju željeza u otkopanim grobovima iz tumula u Glasinačkom polju,
- Pejo Čošković u radu „Četvrt stoljeća historiografije o Crkvi bosanskoj“, str. 97-125, daje kritički osvrt na historiografiju o navedenoj Crkvi bosanskoj u periodu 1974. do 2000. godine. Kritička razmatranja potkrepljena su obimnom bibliografijom, objavljenom na trinaest stranica, što će olakšati istraživačima korištenje navedene literature,
- Esad Kurtović u radu „Bišće i Blagaj u doba vojvode Sandalja Hranića Kosače“, str. 127-147, prezentira niz informacija o rezidencijalnim mjestima bosanskih vladara i velmoža iz reda Kosača,
- Aladin Husić u radu „O imamskoj službi u tvrđavama Bosanskog sandžaka u 15. i u prvoj polovini 16. stoljeća“, str. 149-172, govori o imamskoj službi u okviru vojničkih posada u Bosanskom sandžaku, kao i podaci o ličnostima koji su tu službu obavljali u utvrđenim mjestima,
- Emir O. Filipović u radu „Lajos Thalloczy i bosanska heraldika“, str. 173-189, daje kritički osvrt na njegove radove iz područja heraldike, gdje težište pažnje usmjerava njegovim stavovima o bosanskom grbu, te analizi grbova hercega Hrvoja Vukčića Hrvatinića i vladarske dinastije Kotromanića. Na kraju priloga data je i biografija radova Lajosa Thalloczyja koja se odnosi na heraldiku.
- Elma Korić u radu „Sedam godina u Bosni: Mustafa Ali (1570.-1577.)“, str. 191-199, govori o jednom od najpoznatijih birokrata i intelektualaca 16. stoljeća, koji je jedan dio svog života proveo u Bosni ostavivši tragove u svojim djelima,
- Arifa Isaković u radu „Bihaćka krajina u historiografskoj literaturi (16.-18.stoljeća)“, str. 201-207, daje sažeto sadržaj važnijih studija, monografija i

članaka, sa bibliografskim podacima u napomenama o bihaćkoj krajini,

- Haris Dervišević u radu „Zaboravljena baština. Mustafa Sin Omera Mostarca, kaligraf 18. stoljeća“, str. 209-225, osvrće se na rad kaligrafa Mustafe posebno na njegov 23. prepis Kur´ana iz Zbirke orijentalnih rukopisa Istorijskog arhiva Sarajevo,
- Elvira Bijedić u radu „O pojavama “vampirstva“ na prostoru Balkana za vrijeme osmanske vlasti“, str. 227-248, analizira izvještaj jednog naiba o pojavi vampira u Trnovu (Bugarska) objavljenog 6. oktobra 1833. godine. To se sagledava u okviru političke situacije u Osmanskom carstvu u vrijeme ukidanja janjičara i sprovođenje reformi Mahmuda II,
- Adnan Kadrić u radu „Jedna pjesma na osmanskom turskom jeziku o pobjedi Husein-kapetana Gradašćevića na Kosovu polju 1247. h.g. / 1831. godine“, str. 249-262, analizira ideju rodoljublja preko stećaka, nišana, rodoljubivih poema ili junačkih epova o ratovanju Bošnjaka kroz dugu povijest o ratovanju Bošnjaka u osmanskom periodu. Navedena pjesma jedna je od potvrda kontinuiteta patriotizma,
- Edin Radušić u članku „Uloga Velike Britanije u promjeni državno-pravnog statusa u Bosni i Hercegovini 1878. godine“, str. 263-280, prati britansku politiku prema budućem statusu Bosne i Hercegovine u završnoj fazi Istočne krize,
- Zijad Šehić u članku „Smrt Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije i bosanska tragedija“, str. 281-320, razmatra odnose u jugoslovenskoj federaciji nakon renesanse nacionalizma, obnavljanja velikodržavnih projekata i njihov uticaj na Bosnu i Hercegovinu nakon raspada SFRJ. Uporedo sa vojnim i političkim zbivanjima u zemlji 1992.-1995. autor prati aktivnosti međunarodne diplomatije,
- Mesud Šadinlija u radu „Počasni nazivi – kolektivna ratna priznanja u Armiji Republike Bosne i Hercegovine“, str. 321-328, govori o počecima organizovanja Armije Republike Bosne i Hercegovine i njenim motivacionim faktorima. A zatim ratnim priznanjima, kako induvidualnim, značka „Zlatni ljiljan“ tako i kolektivnim ratnim priznanjem u formi počasnih naziva „Slavna“ i „Viteška“ za armijske jedinice ranga brigade,
- Johaann Von Asboth u radu „Život i življenje u Sarajevu“, (preveo i priredio Zijad Šehić), str. 331-347, opisuje život u Sarajevu u vrijeme Benjamina Kalaja, upravitelja Bosne i Hercegovine. Autor je bio ugarski publicista i pratio je Benjamina Kalaja u njegovim brojnim putovanjima koje je opisao.

U četvrtom poglavlju, *Bibliografiji* objavljeni su radovi:

- Amile Kasumović „Crtice iz života prof. dr. Ibrahima Karabegovića (biografija, bibliografija i intervju)“, str. 351-367,
- Fahd Kasumović „Pedagoško-naučni portret dr. Ahmeda S. Aličića

(povodom sedamdesete godišnjice rođenja)“, str. 369-378,

- Dževad Juzbašić „Biografija i bibliografija“, str. 379-386,
- Edin Radušić „Naučniku i pedagogu (povodom 65-godišnjice rođenja prof. dr. Ilijasa Hadžibegovića)“,str. 387-389,
- Ikbal Cogo „Uz četrdesetogodišnjicu rada prof. dr. Envera Imamovića na Filozofskom fakultetu u Sarajevu (1968.-2008.)“, str. 391-395.

U petom poglavlju časopisa, pod nazivom *Prikazi*, recenzije i osvrti, svoje radove objavilo je petnaest autora i to:

- Pejo Čošković: Anto Orlovac: Učiteljica života, *Prilozi iz povijesti Katoličke crkve na području današnje Bosne i Hercegovine*, Sarajevo 2004., 425 str., str. 399-401,
- Dubravko Lovrenović: Marko Šunjić*: narodi i države ranog srednjeg vijeka*, Rabic, Sarajevo 2004., 425 str., str. 403-405,
- Vesna Mušeta Ašćerić: Pejo Ćošković: Crkva bosanska u XV stoljeću, *Institut za istoriju*, Sarajevo 2005., 560 str., str. 407-410,
- Emir O. Filipović: Dubravko Lovrenović: Na klizištu povijesti (Sveta kruna ugarska i sveta kruna bosanska 1387.-1463.), *Synopsis*, Zagreb – Sarajevo 2006., 808 pp, str. 411-413,
- Esad Kurtović: Podaci o Deževicama iz 1403. godine (povodom rada M. Jukića, Rudarstvo i rudarski toponimi u Deževicama kod Kreševa, *Bosna franciscana*, 27, Sarajevo 2007., 131-1769, str. 415-421,
- Edin Turković: Vesna Mušeta – Ašćerić: Sarajevo i njegova okolina u XV stoljeću – Između zapada i istoka, *Sarajevo Publishing*, *Biblioteka Kulturno nasljeđe*, Sarajevo 2005., 286 str., str. 423-427,
- Emir O. Filipović: Vojislav Jelić – Radivoje Radić: Živeti u srednjem veku (Hrestomatija srednjovjekovnih tekstova I), *Atlantik BB*, Banja Luka 2005., 255 str., str. 429-431,
- Arifa Isaković: *Historija osmanske države i civilizacije*, Priredio Ekmeleddin Ihsanoglu, Prevodioci: Kerima Filan, Enes Karić i Amina Šiljak – Jasenković, Sarajevo 2004., 1223 str., str. 433-438,
- Enes Omerović: Ilijas Hadžibegović: Bosanskohercegovački gradovi na razmeđu 19. i 20. stoljeća, *Institut za istoriju u Sarajevu*, Sarajevo 2004., 356 str., str. 439-441,
- Sanja Gladanac: Zijad Šehić: U smrt za cara i domovinu! Bosanci i Hercegovci u vojnoj organizaciji Habzburške monarhije 1878.-1918., *Sarajevo Publishing*, Sarajevo 2007., 329 str., str. 443-445,
- Edin Radušić: Husnija Kamberović: Begovski zemljišni posjedi u Bosni i Hercegovini od 1878. do 1918. godine, Drugo izdanje, *Naučno-istraživački institut „IBN SINA*“, Sarajevo 2005., 551 str., str. 447-452,

- Aida Ličina: Dževad Juzbašić: Nacionalno-politički odnosi u bosanskohercegovačkom Saboru i jezičko pitanje (1910.-1914.), *ANU BiH, LXXIII/42*, Sarajevo 1999., 255 str., str. 453-457,
- Mesud Šadinlija: Smail Čekić: Agresija na Republiku Bosnu i Hercegovinu: planiranje, priprema, izvođenje, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, KULT/B, Sarajevo 2004., 1327 str., str. 459-463,
- Dženita Sarač: Jerzi Holzer: *Komunizam u Evropi; povijest pokreta i sustava vlasti*, Srednja Europa, Zagreb 2002., 214 str., str. 465-468.

Časopis Radovi, knjiga XIV/1, Filozofskog fakulteta u Sarajevu, posvećen prof. dr. Ibrahimu Tepiću, svojim sadržajem govori nam o dobroj saradnji historičara sa Filozofskog fakulteta u Sarajevu Odsjeka za historiju, Katedre za historiju umjetnosti pri odsjeku za historiju, Instituta za istoriju i Orijentalnog instituta u Sarajevu. U časopisu svoje radove prezentovali su i objavili iskusni historičari kao i jedan broj mladih historičara što govori o dobrom kontinuitetu historijske nauke u Bosni i Hercegovini.

ARHIV TK DAZTK

Edin ŠAKOVIĆ
Filozofski fakultet Univerziteta u Tuzli

GRAČANIČKI GLASNIK – ČASOPIS ZA KULTURNU HISTORIJU: U POVODU 15. GODIŠNJICE IZLAŽENJA

Historiografska periodika u Bosni i Hercegovini je relativno oskudna i siromašna, osobito u zadnjih dvadesetak godina. Mnoge ustanove i organizacije koje su u predratnom periodu izdavale vlastite časopise danas to ne čine, neke zbog neriješenog statusa ili nedostatka finansijskih sredstava, druge zbog nedostatka volje, želje ili jednostavno stručnih kadrova sposobnih za znanstveno-publicističku djelatnost. I među onim časopisima koji su nastavili izlaziti – vrlo često s prekidima i višegodišnjim kašnjenjima – nerijetko se opaža osjetan pad kvaliteta i stručnih kriterija za objavljivanje radova. Izuzeci su, nažalost, dosta rijetki.

Naslovnica posljednjeg broja Gračaničkog glasnika, maj 2011. godine

Ipak, u jednoj takvoj prilično teškoj situaciji, kakva vlada u postdaytonskoj Bosni i Hercegovini, postoji primjer jednog časopisa, u prvom redu usmjerenog ka historiografskim temama, koji izlazi u jednom manjem bosanskohercegovačkom gradu, potpuno oslonjen na resurse i mogućnosti lokalne zajednice. Radi se o *Gračaničkom glasniku* – časopisu za kulturnu historiju. Ta periodična publikacija, koju kreira, uređuje i izdaje grupa entuzijasta okupljena oko privatne izdavačke kuće "Monos" u Gračanici, kontinuirano izlazi već šesnaestu godinu, dvaput godišnje, na oko 150 do 200 stranica, a dostupna je i putem interneta (www.gracanickiglasnik.ba).

Po svojoj programskoj koncepciji, *Gračanički glasnik* obrađuje kulturno-historijske teme u najširem smislu, tako da su u njemu zastupljeni radovi i prilozi kako iz oblasti historiografije, tako i kulturnog i prirodnog nasljeđa,

etnologije i antropologije, arheologije, umjetnosti, književne historije i teorije, itd. Primarni fokus ovog časopisa je bio i ostao na istraživanju lokalne historije, nerijetko uz interdisciplinarni pristup, koji takvo istraživanje vrlo često zahtijeva. No, *Gračanički glasnik* je obrađivao i brojne druge aktualne teme, svojim specifičnostima vezane za područje Gračanice i njezinog šireg okruženja, preuzimajući tako i ulogu svojevrsne kulturološke i kulturno-historijske hronike, te usvajajući pristup po kojem su sadašnjost i aktualni trenutak zapravo *historija u nastajanju*.

Gračanički glasnik je osnovan u proljeće 1996. godine, dakle u prvim mjesecima poslijeratne obnove, kada su se mnoge lokalne sredine u Bosni i Hercegovini, pa tako i Gračanica, nosile sa brojnim problemima, prvenstveno onima egzistencijalne naravi. Obnova u ratu razorene, uništene i oštećene infrastrukture, ponovno pokretanje privrede, povratak izbjeglih i prognanih, itd. – bili su prioriteti na svim razinama vlasti, tako da su projekti iz kulture, posebno oni dugoročni – kakav je pokretanje jednog časopisa – predstavljali zaista prave poduhvate. Mnogi su u tom vremenu i pojavu prvog broja *Gračaničkoga glasnika* doživljavali kao nekakvu avanturu, prognozirajući joj brzi kraj – nakon dva, eventualno tri broja. *Gračanički glasnik* je, međutim, doživio trideset i jedan broj, izlazeći kontinuirano sve do današnjih dana.

Pokretače ovog časopisa je predstavljala grupa ljudi različitih stručnih usmjerenja. Njih je, međutim, povezivala zajednička težnja za spoznavanjem bliže i dalje prošlosti, tradicije i kulturne historije grada, općine i šireg područja u kome su živjeli. Prethodno iskustvo, najprije socijalističkog društvenog okvira – u kojem je ideologija vladajućeg totalitarnog režima bila svojevrsni filter za historiografiju, kako opću tako i lokalnu, a potom i postkomunističkog perioda, ratnog i poratnog, u kojem su mnoge zaboravljene i (ne)namjerno prešućene stvari iz lokalne prošlosti ponovno otkrivene – motivirale su ove ljude da vlastito interesovanje za navedene teme pokušaju ostvariti na jedan seriozniji i studiozniji način. Tako je došlo do pokretanja *Gračaničkog glasnika*, časopisa koji je – uz domaće snage, svoje pokretače i saradnike iz lokalne sredine – vrlo brzo okupio zavidan broj saradnika iz drugih gradova i sredina, među njima i velik broj istaknutih stručnjaka, znanstvenih radnika i univerzitetskih profesora, kako s prostora Bosne i Hercegovine, tako i šire.

Već u prvim brojevima, *Gračanički glasnik* je usvojio stalnu koncepciju, koja je kasnije tek neznatno mijenjana i dopunjavana. Časopis je podijeljen u više tematskih cjelina, odnosno rubrika. Uvodni dio predstavlja rubrika *Povodom,* u kojoj se obično obrađuju neke od aktualnih kulturoloških ili drugih tema koje su obilježile vremensko razdoblje između dva broja Časopisa. Rubrika *Teme* je rezervirana za analize i elaboracije značajnijih društvenih događaja i pojava, od značaja za Gračanicu, ali i za šire područje Tuzlanskog kantona i Bosne i

Hercegovine uopće. Rubrika *Prošlost* predstavlja centralni i glavni dio časopisa i odnosi se uglavnom na historiografske znanstvene i stručne radove. U rubrici *Zavičaj*, pak, obrađuju se etnološke, antropološke, geografske i slične teme, zatim radovi koji se bave kulturno-historijskim i prirodnim nasljeđem, folkloristikom i sl. Posebnu podrubriku predstavljaju *Likovi zavičaja*, namijenjenu biografskim zapisima o pojedinim istaknutim ličnostima iz prošlosti Gračanice. Od 28. broja, uvedena je i rubrika *Građa*, u kojoj se objavljuju priređeni historijski izvori – arhivski dokumenti, članci i izvodi iz stare periodike i publikacija, itd. Rubrika *Riječ* je otvorena u prvom redu za književnost, odnosno umjetnost u najširem smislu. U njoj se objavljuju izvorni tekstovi stvaralaca iz Gračanice i njene uže i šire okoline, kako poezija i proza, tako i esejistika, književna i likovna kritika, prikazi knjiga i drugih časopisa, itd. U ovoj rubrici su, također, objavljeni i različiti tekstovi iz književne historije i baštine ovog kraja. Stalnu rubriku čine i *Listovi gračaničkog kalendara*, u završnom dijelu časopisa, kao kratka hronika najvažnijih događaja na području općine Gračanice između dva broja.

U petnaest i po godina izlaženja, u rubrici *Prošlost* je objavljeno oko 150 rasprava, priloga i članaka. Tematski, oni se prvenstveno odnose na Gračanicu i njenu užu okolinu, odnosno područje današnje općine, kao i onaj prostor koji je historijski gravitirao Gračanici (teritorij nekadašnjeg sreza, kotara i kadiluka Gračanica). U novije vrijeme, pak, osjeća se težnja za proširenjem tih prostornih okvira na širu okolinu Gračanice, u prvom redu Tuzlanski kanton i regiju sjeveroistočne Bosne, a objavljeni su i neki radovi koji se tiču širih okvira Bosne i Hercegovine, pa i prostora bivše Jugoslavije. U rubrici *Zavičaj* je objavljeno oko 60 radova i priloga, a u *Likovima zavičaja* dvadesetak biografija i portreta nekih značajnih ličnosti iz lokalne sredine.

Spomenuti radovi su pisani od različitih autora i tretiraju, kada je historija u pitanju, sve historijske periode: od prahistorije i antike, preko srednjeg vijeka, osmanskog doba, pa sve do savremenog doba. O svim tim radovima, odnosno o svim tim razdobljima i njihovoj obradi na stranicama *Gračaničkoga glasnika* govorilo se, u referatima više učesnika, na naučnom skupu "Istraživanje lokalne historije u Bosni i Hercegovini", koji je održan u Gračanici, u decembru 2010. godine, u organizaciji Instituta za istoriju u Sarajevu, a u povodu 15. godišnjice časopisa i jubilarnog 30. broja. Jedan dio pismenih verzija spomenutih izlaganja je objavljen kao poseban prilog u 31. broju *Gračaničkoga glasnika* (maj 2011. godine), pa upućujemo čitatelja na njih. Želimo ovdje tek spomenuti da je *Glasnik* u više navrata pokretao ciljane istraživačke projekte, pa i otvarao neke teme o kojima historiografija u Bosni i Hercegovini još uvijek šuti.

Najvažnije u tom pogledu je istraživanje stradanja stanovništva Gračanice i njene okoline u Drugom svjetskom ratu, koje je rezultiralo sastavljanjem i objavljivanjem žrtvoslova, s imenima stradalih (u 29. broju). S obzirom da je

ubjedljivo najveći procenat njih život izgubio od strane komunista, u masovnim pogubljenjima u završnici rata i neposrednom poraću, *Gračanički glasnik* je možda i prvi u bosanskohercegovačkoj historiografiji – barem u njezinoj bošnjačkoj komponenti – otvorio temu Bleiburškog zločina. Ova tema je u savremenoj bosanskohercegovačkoj javnosti i dalje na određen način tabuizirana i kontroverzna, što je vjerovatno i razlog bojazni kod domaćih historičara da se aktivnije uključe u njenu obradu – uprkos činjenici da je u susjednim zemljama (Hrvatskoj i Sloveniji) ona već u značajnoj mjeri istražena, obrađena i valorizirana. *Gračanički glasnik* je nastavio obrađivati ovu temu, objavljujući i više iskaza preživjelih svjedoka.

Pored toga, ovaj časopis se posebnim, tematskim brojevima često zadržavao na temeljitijoj obradi i nekih drugih tema. Jedanaesti broj *Glasnika*, na primjer, u cjelosti je posvećen srednjovjekovnom gradu Sokolu, nedovoljno istraženom i valoriziranom kulturno-historijskom spomeniku, dok je 28. broj (kroz tri odgovarajuća historiografska rada) posvećen 2000. godišnjici Batonovog ustanka – jednog od najznačajnijih događaja iz antičke povijesti naših prostora. Treba naglasiti da spomenuta godišnjica u Bosni i Hercegovini gotovo da i nije na dostojan način obilježena, iako je žarište spomenutog ustanka bilo upravo na današnjim prostorima ove zemlje.

Gračanički glasnik i stalna ekipa njegovih saradnika su ujedno nositelji i organizatori brojnih akcija, te pokretači inicijativa i projekata iz oblasti kulture i zaštite kulturno-historijskog i prirodnog nasljeđa. Zahvaljujući ovom časopisu, sedam kulturno-historijskih spomenika i cjelina proglašeni su nacionalnim spomenicima Bosne i Hercegovine. Pokrenuta je i inicijativa za iskorištavanje historijskog i prirodnog nasljeđa rejona Ćetovulja, neiskorištene prirodne oaze na sjeveru gračaničke općine, koja otvara brojne mogućnosti i nudi potencijale za lokalni razvoj. *Gračanički glasnik* je inicirao formiranje Udruženja "Gračaničko keranje", koje baštini tradiciju unikatnih ženskih ručnih radova, kao posebnog vida duhovne kulture ovoga kraja, a brojni su okrugli stolovi, savjetovanja i druge slične manifestacije koje su pokrenute od strane redakcije Časopisa.

Sve u svemu, *Gračanički glasnik* se u proteklih petnaest i po godina izgradio kao svojevrstan kulturološki fenomen i profilirao u ozbiljnu publikaciju koja se već smatra referentnom u širim znanstvenim i stručnim krugovima. Namjera redakcije ovog časopisa, obznanjena i evidentna u nekoliko zadnjih brojeva, jeste da se on u potpunosti uskladi sa svim metodološkim zahtjevima znanstvene periodike. U svemu ostalom, posebno u istraživanju lokalne historije, *Gračanički glasnik* već može da bude uzor svima.

Dr. sc. Izet ŠABOTIĆ, doc.

Arhiv Tuzlanskog kantona Tuzla – Filozofski fakultet Univerziteta u Tuzli

Alija Uzunović - *ZVORNIK, historijska monografija,* BMG Bosanska medijska grupa Tuzla, Tuzla 2010., 1-401.

U izdanju izdavačke kuće Bosanska medijska grupa (BMG), Tuzla 2010. godine izašla je knjiga *Zvornik, historijska monografija,* autora Alije Uzunovića**.** Alija Uzunović, kulturni i javni radnik, poznat široj javnosti od ranih 70-ih godina 20-stoljeća, kada je u brojevima "Glasa Drine" i drugim glasilima u Bosni i Hercegovini nizao tekstove i predstavljao važne detalje iz bogate zvorničke prošlosti. To je radio u kontinuitetu više od 30 godina, te se stoga slobodno može kazati, da je malo onih, koji su na način, kao što je to Alija Uzunović, zavirili u prošlost svoga zavičaja. Teme njegovog interesovanja su raznovrsne, od onih posvećenih društveno-političkim i kulturno-obrazovnim prilikama, do onih koje su se odnosile na posebno važne događaje i ličnosti iz zvorničkog kraja. Na taj način, Alija Uzunović je ispisao mnoštvo zanimljivih stranica iz prošlosti Zvornika. Nekim temama je posvećivao više pažnje, a nekima se vraćao u više navrata s ciljem da što bolje dovrši historijsku priču svoga kraja. To svoje pisanje zavičajne hsitorije 80-ih i 90-ih godina krunisao je vrijednim publikacijama o svom najužem zavičaju, o svom Kozluku i Zvorniku, ali i o Bosni. Ovim publikacijama i mnogobrojnim tekstovima "rasutim" u brojnim časpisima i glasilima u Bosni i Hercegovini, Alija Uzunović postaje istinski čuvar i hroničar prošlosti Zvornika. Stoga je njegov intelektualni i kulturološki rad i doprinos kulturi i historijskoj nauci vrijedan pažnje i poštivanja.

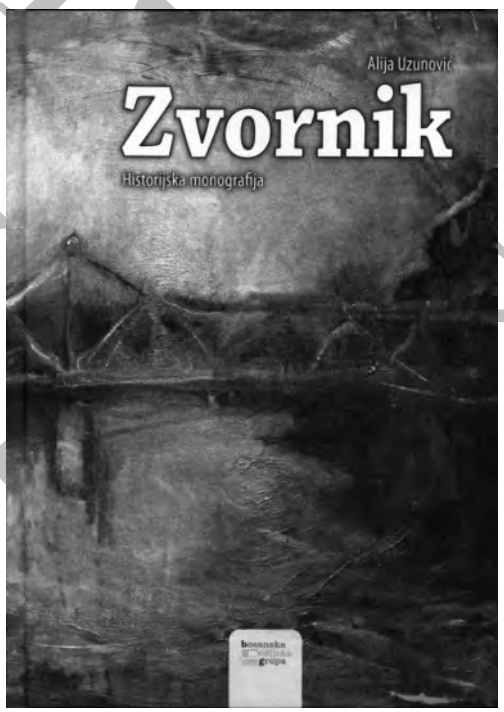

Prelistavajući stranice svog stvaralačkog rada, Alija Uzunović je došao na zanimljivu, korisnu i plemenitu ideju, da sve to što je izašlo ispod njegovog pera, sakupi, te još jednom pregleda, po potrebi nadopuni novim istraživanjima i

objedini u jednu cjelinu, jednu publikaciju posvećenu prošlosti Zvornika.

U toj svojoj nakani, autor je imao nekoliko solucija, od one da svoje tekstove sakupi, objedini i objavi u jednoj publikacji onako kako su već predstavljeni u časopisima, do one da ih još jednom pregleda, te doradi i da snažniju historijsku potvrdu istim. Na svu sreću, odlučio se za ovu drugu soluciju, koja je teža i koja je zahtijevala više vremena, intelektualnog rada i napora. I nije pogriješio!

Naime, Alija Uzunović je ogromnim intelektualnim trudom i naporom proveo dodatno višegodišnje istraživanje kako bi historiografski osnažio već postojeće tekstove, ali i otvorio nova historijska poglavlja u kojima je prezentovao više zanimljivih pitanja vezanih za prošlost novije zvorničke historije. Autorovi zahvati na postojećim, ranije napisanim tekstovima, te rezultati novog istraživanja učinili su da danas imamo jedan sadržajno bogat i tematski veoma zaokružen historijski tekst posvećen bogatoj prošlosti Zvornika.

Knjiga *Zvornik, historijska monografija*, po metodološkom pristupu, strukturi, sadržaju i načinu izlaganja je monografija o lokalnoj historiji. Riječ je o bogatom historiografskom štivu, koje sadrži veliki broj podataka, koji se na ovakav način prvi puta saopštavaju čitaocima. Osnovna vrijednost knjige sadržana je u činjenici velikoga broja prezentovanih raznovrsnih historijskih izvora, što je rezultat mukotrpnog višegodišnjega istraživačkog rada na prikupljanju podataka u arhivima, bibliotekama, zavičajnim zbirkama i drugim kulturnim i naučnim ustanovama. Historiografsku širinu i snagu sadržajima u ovoj knjizi daju i činjenice do kojih je autor došao konsultujući veliki broj validnih, raznovrsnih historijskih djela, na osnovu kojih je znanjem, umijećem i nadarenošću, uspio sačiniti jedno za historijsku nauku vrijedno, pregledno, sistematično i sadržajno historiografsko štivo monografskog karaktera, vezano za prošlost njegovog zavičaja.

Knjiga je sa historiografskog aspekta metodološki strukturalno pravilno postavljena, na način da sadrži sve elemente jedne historiografske cjelovitosti ispoštovane kroz tematsko i hronološko tretiranje problematike i otvaranje pitanja. Riječ je o historiji Zvornika u jednom dugom vremenskom peirodu, od predhistorije, do najnovijih burnih događaja vezanih za posljednju deceniju 20. stoljeća. Mišljenja sam da bi ova knjiga bila potpunija da je obrađen i period prošlosti Zvornika vezan za period od 1992. do 1995. godine.

Autor znalački i vješto prati u općim crtama historiju Zvornika u njenom kontinuitetu. To čini kombinacijom korištenja historijskih izvora prvog reda i podataka iz brojnih vrijednih historiografskih publikovanih djela. On se u svom izlaganju pridržava osnovnih historijskih načela predstavljajući prošlost Zvornika tematskim i hronološkim slijedom. Tako već u "Uvodnom dijelu" daje osnovne historijske karakteristike kojima se potvrđuje da je život na području Zvornika poznat još od kraja trećeg i s početka drugog stoljeća stare ere. U ovom poglavlju

autor se osvrće i na važne činjenice koje potvrđuju dolazak Slavena u drugoj polovini šestog stoljeća na ove prostore, te piše o tragovima slovenskih naselja u Donjem Šepku i Gradini u Šetićima. Zanimljivo predstavljanje u ovom poglavlju odnosi se na pitanje nastanka Zvornika, prvog njegovog pominjanja u jednom dokumentu Dubrovačkog arhiva od 21. maja 1410. godine. Interesantna su i tumačenja naziva Zvornika. Na kraju poglavlja, autor zaključuje da historijska nauka još nije precizno utvrdila ko je i kada podigao grad Zvornik.

U drugom tematskom poglavlju značajnu pažnju autor poklanja Zlatonosovićima, poznatoj srednjovjekovnoj vlastelinskoj porodici, prvim gospodarima grada Zvornika. No u ovom poglavlju autor se osvrće i na drugu vlastelinsku srednjovjekovnu porodicu sa ovog područja Dinjičiće (Kovačeviće). Važno mjesto u ovom dijelu Rukopisa zauzima pitanje odnosa Dubrovčana i Zlatonosovića, te vezivanje Zvornika za jake ekonomske centre, poput Srebrenice, što je uslovilo njegovom bržem trgovinskom razvoju.

Zasebno je u tekstu tretiran i period kada je Zvornik bio u sastavu Despotovine, kada je despot Đurađ Branković 1493. godine nakon rata sa Tvrtkom II zagospodario ranijom oblašću Zlatonosovića. U ovom poglavlju iznijeti su zanimljivi podaci o susjednim gradovima: Srebrenici, Kušlatu, Teočaku, gradu Perinu, Glavačici i Bohorini.

Posebnu pažnju, kroz zasebno poglavlje autor je posvetio periodu osmanske vladavine, gdje obrađuje nekoliko zanimljivih pitanja, poput: *Zvornik – kao sjedište Sandžaka, doseljavanje Vlaha (stočara), austrijske opsade Zvornika* i niz drugih. Autor ističe "da se više od četiri stoljeća Zvornik nalazilo pod osmanskom vlašću i da je svo to vrijeme bio "Ključem Bosne". Posebno je istaknuta činjenica da je Zvornik sve do sredine 19. stoljeća bio sjedište Sandžaka, te da je igrao važnu ulogu u političkom, društvenom i kulturnom životu i odbrambenom sistemu Bosanskog ejaleta u čijem sastavu je bio u najvećem dijelu osmanske uprave.

Značajne karakteristike autor u tekstu iznosi o Zvorničkoj kapetaniji, o nasljednim kapetanima iz porodice Fidahić, koji su dali nemjerljiv doprinos odbrani, ne samo Bosanskog ejaleta, već i širih granica Osmanskog carstva. Na poseban način predstavljeno je pitanje migracionih kretanja i doseljavanja muslimanskog stanovništva na šire područje Zvornika, gdje je istaknuta činjenica da migracije stanovništva posebno dobijaju na intenzitetu u 18. i 19. stoljeću. Ovu problematiku autor detaljno obrađuje i prati, iznoseći precizne i zanimljive podatke o broju iseljenika iz kneževine Srbije u brojna mjesta Zvorničkog sandžaka u raznim vremenskim etapama.

Zanimljive činjenice iznijete su i o razvoju gradskog života, kada je Zvornik do kraja 16. stoljeća kao gradsko naselje dobilo urbanu širinu, kada se razvijao zahvaljujući zadužbinama brojnih legatora i tako postao važan zanatski

i trgovinski centar.

Knjiga je posebno bogata brojnim sadržajima vezanim za kulturno-obrazovne prilike Zvornika u osmanskom periodu, kada Zvornik dobija islamsko-orijentalni karakter. Tada su izgrađeni brojni objekti, obrazovne ustanove – mektebi, medrese, džamije i drugi sakralni i profani objekti. No, autor nije zaboravio ni na književni i kulturno-vjerski doprinos Hasana Kaimije, koji je posljednju deceniju svoga života krajem 17. stoljeća proveo upravo u Zvorniku. Tu je i zanimljivo podsjećanje na pjesnika Džihadija koji je stvarao u Zvorniku krajem 16. stoljeća. Svakako su zanimljive pojedinosti i sadržaji vezani za begove Begzadiće i kapetane Fidahiće, opjevane u pjesmama. Također, vrlo dragocjene podatke autor daje predstavljajući kulturno-prosvjetnu aktivnost pravoslavaca, te utjecaj manastira (Paprača, Tavna, Trnoš) na te prilike.

Izuzetno vrijedni sadržaji u knjizi odnose se na kulturno-historijske spomenike, među kojima autor posebno ističe ilirske nekropole, vezane za period metalnog, ranog bronzanog do željeznog doba. No, najvredniji kulturno-historijski spomenik na području Zvornika iz antičkog perioda je onaj sa predstavom scene Mitrinog kulta iz sela Dardagana. U knjizi nije zaboravljen ni dio kulturno-spomeničkog naslijeđa Zvornika kojeg čine stećci, rasuti na više lokaliteta ove općine, čiji konačan broj nažalost još uvijek nije utvrđen.

Značajna pažnja posvećena je poznatoj Zvorničkoj tvrđavi, kao važnom kulturno-historijskom spomeniku. kao i spomeniku specifičnog karaktera kakvo je Turbe Hasana Kaimije, koje narod veoma poštuje i hodočasti. Dio historijskog štiva odnosi se na poznate kule locirane na području Zvornika, poput: Kučić kule, kule Benanage Bujukalića u Tabancima, opjevane Skočičke kule, te kula u Kozluku i Gornjoj Pilici.

U knjizi je zanimljivo predstavljen i srednjovjekovni grad Kučlat (Kušlat), koji se prvi puta spomnje 1345. godine, kao i tekija Hamze-dede u Orlovićima, te Carska džamija sultana Mehmeda II Fatiha, podignuta kao druga carska džamija u Bosni. Tu su i zanimljive činjenice vezane za prvu poznatu pravoslavnu crkvu u Srednjem Lokanju, koju osmanski izvori pominju 1533. godine, te podaci o Zvorničkoj eparhiji i niz drugih važnih činjenica vezanih za kulturno naslijeđe Zvornika.

U knjizi se sa puno historijske preciznosti opisuju brojni događaji i pojave iz prošlosti Zvornika. To je urađeno i kada je riječ o splavarenju na Drini, jednom historijskom segmentu, iznimno važnom za bitisanje Zvornika, koji je trajao jedno čitavo stoljeće, od sredine 19. do sredine 20. stoljeća. Jednostavno, to je bio život Zvornika. Ovom periodu zvorničke prošlosti autor poklanja čitavo jedno poglavlje u koje je utkano bezbroj vrijednih i zanimljivih historijskih čijenica, veliki broj kazivanja o ličnostima, ljudima koji obilježiše ovo važno vrijeme zvorničke prošlosti. Čini se da o svemu tome autor piše sa posebnom aspiracijom

i emotivnošću. On jednostavno priča i sklapa tekst o ljepoti "Zelenike", o Drini koja je u svom toku imala 201 buk i bila stalnim izazovom za splavarenje. Tu su i sadržaji o lađama "Zvornikušama", kojih je oko 1930. godine bilo 35, a čiji su se vlasnici nazivali "age lađari". Posebna pažnja poklanja se hrabrosti i spretnosti splavara, njhovim putešestvijima, izazovima, prilikama i neprilikama, njihovom vedrom duhu iskazanom kroz pjesme i šale, iskazanoj kolegijalnosti, saradnji i solidarnosti. Tu je i priča o sportskim natjecanjima, prvomajskim paradama, udarništvu splavara i njihovom takmičarskom duhu. Sve to autor predstavlja veoma upečatljivo, sa puno pojedinosti, ali i sjetno i dirljivo, nostalgično iskazujući u svojim rečenicama žal za nečim što je nestalo, što je izgubljeno i što je ostalo sačuvano kao dokaz jedino u sjećanjima rijetkih Zvorničana. Svu tu ljepotu splavarenja na Drini potisnuće i promijeniti potreba za "brzim socijalističkim privrednim preobražajem" i izgradnjom Hidroelektrane Zvornik, započetom aprila 1948. godine, a čiji je prvi agregat pušten u rad 23. septembra 1955. godine. Sa ovim "novitetom" promijenjen je način života Zvornika i Zvorničana te nakon toga ništa više neće biti kao što je bilo.

U ukupnu strukturalno-sadržajnu "harmoniju" knjige uklapa se autorovo predstavljanje važnog pitanja *Razvoja školstva*, koje se u tekstu s pravom posmatra kao "sinonim progresa". Ovdje autor iznosi brojne historijske činjenice vezane za dugu tradiciju školstva na zvorničkom području, koja započinje s uspostavom osmanske uprave. U ovom poglavlju predstavljene su važne činjenice vezane za osnivanje i rad vjerskih škola (mekteba, medresa, ruždija, pravoslavne osnovne škole i dr.). Poseban osvrt dat je o razvoju školstva u vremenu austrougarske uprave kada se pojavljuju prve svjetovne osnovne škole u Zvorniku, Kozluku, Skočiću, a nešto kasnije i škola u Branjevu, gdje se nastava izvodila na njemačkom jeziku. U ovom poglavlju autor ne dozvoljava da se zaborave "lučonoše znanja", izvrsni učitelji – misionari Nedžib Čardžić i Zorica Protić. Sadržajan osvrt dat je i o razvoju školstva na zvorničkom području između dva svjetska rata, iznoseći pri tome veoma zanimljive i precizne podatke, kao i o razvoju srednjeg školstva, kao bitnog faktora cjelokupnog privrednog i društvenog razvoja Zvornika, nakon Drugog svjetskog rata.

Za ukupan razvoj i prosperitet Zvornika, doprinos je imalo i širenje kulture, čije prve forme se manifestuju u školskim krugovima formiranjem udruženja, biblioteka, društava i sl. Škole, njihovi učitelji i učenici bili su pokretačka snaga širenja kulture i zapaženo su utjecali na svoju sredinu, o čemu autor u rukopisu pravi posebno zanimljiv osvrt.

U knjizi je značajno tretiran život u Zvorniku u vrijeme ustaškog režima, gdje je i u oblasti školstva došlo do brojnih promjena, kada su škole radile sa prekidima, jer su ostale bez učitelja, što je otežalo organizovanje nastavnog procesa. Posebna pažnja se posvećuje kampanji narodnog prosvjećivanja nakon

Drugog svjetskog rata s ciljem sveopćeg opismenjavanja, organizovanjem analfabetskih tečajeva, što će biti važna osnova za razvoj školstva nakon Drugog svjetskog rata, kada Zvornik kao i druga mjesta u Bosni i Hercegovini doživljava ekspanziju i prosperitet u školstvu, otvaranjem više osnovnih škola, gimnazije, ekonomske škole i škole učenika u privredi, a 1961. godine i Odjeljenja Učiteljske škole u Bijeljini.

Zanimljivo poglavlje u knjizi je ono vezano za *Znamenite ličnosti Zvornika*, posvećeno ljudima koji su na određen način obilježile prošlost Zvornika. U ovoj rubrici mjesta su našla kazivanja autora o Ali Rizahu Dautoviću – pjesniku i poligloti, Dragutinu Stanišiću – mladobosancu i učitelju iz Kozluka, Jeleni Ostojić – prvoj pjesnikinji srednjeg Podrinja, Šemsudinu Šišiću, studentu prava i pripadniku naprednog pokreta, te Smaju Memiševiću – učesniku Oktobarske revolucije. Svako od njih je na svoj način važan za prošlost Zvornika. Treba kazati da je autor ovim poglavljem preuzeo rizik odgovornosti od izostavljanja drugih znamenitih ličnosti Zvornika.

Sa historiografskog aspekta posebnu važnost ima poglavlje *Zvornik u novijoj historiji*, gdje se otvara više važnih pitanja iz prošosti Zvornika, počev od austrougarskoga perioda, pa sve do događaja vezanih za period agresije na Bosnu i Hercegovinu. Ovo poglavlje autor otvara pitanjem: *Okupacije Austro-Ugarske i pružanje otpora*, gdje se iznosi niz zanimljivih podataka. Autor posebno ističe činjenicu da Zvornik u ovom periodu dobija na značaju zbog graničnog položaja prema Srbiji. Važna pažnje su i kazivanja o demografskim kretanjima vezana za brojčanu strukturu, za strukturalne promjene stanovništva, pri čemu su korišteni relevantni popisi stanovništva iz ovog perioda. Pažnja je posvećena i pitanjima privrednog razvoja Zvornika, izgradnji infrastrukture, gdje se ističe da Zvornik u ovom periodu nije najbolje prošao kada je privredni razvoj u pitanju. Ovo poglavlje je obogaćeno brojnim zanimljivostima, poput: pojave prvog telefona, prvog automobila u Zvorniku, poštanskih kočija, razvoju graditeljstva u Zvornika u ovom periodu, a nisu zaboravljeni ni poznati zvornički ljekari dr. Smigord Boleslav i dr. Risto Šain, ni prva apoteka iz 1885. godine. U ovom poglavlju predstavljeni su i sadržaji vezani za život pravoslavnog, jevrejskog i katoličkog stanovništva, te nisu po strani ostavljena ni druga pitanja iz prošlosti Zvornika, poput osnivanja Dobrovoljačkog vatrogasnog društva, srpske i muslimanske čitaonice, raznih udruženja privrednog, vjerskog, sportskog i nacionalnog karaktera.

Autor se dotiče i stradanja Zvornika i Zvorničana u toku Prvog svjetskog rata, te podsjeća na prilike, status i položaj Zvornika u periodu između dva svjetska rata, ukazujući na otežane uslove života koji su rezultat provođenja brojnih društvenih procesa, poput agrarne reforme, te čestih terotorijalno-administrativnih promjena. Značajna pažnja posvećena je i pitanjima iz oblasti

školstva, vjerskog života, privrednog razvoja, zadrugarstva i drugih sfera života.

Posebno sadržajan je dio teksta koji se odnosi na tzv. "socijalistički period razvoja Zvornika", gdje je, kako autor ističe, Zvornik doživio privredni, obrazovni i svaki drugi preobražaj. Izrađene su nove škole i fabrike, infrastruktura je značajno poboljšana, kulturni život doživio ekspanziju. Jednom riječju evidentno je poboljšanje u svim sferama života, pa je samim tim došlo do poboljšanja životnog standarda. O svim ovim procesima i događajima donesen je veliki broj zanimljivih činjenica, čime znatno osnažuje ovaj historijski veoma zanimljiv i bogat tekst posvećen prošlosti Zvornika.

Na kraju je važno istaći da se u knjizi sva navedena pitanja tretiraju u kontekstu zadane teme, poštujući pravilo tematskog i hronološkog reda. U neka od njih autor posebno zadire, obogaćujući ih značajnim brojem važnih historijskih činjenica. Prilikom rada na ovoj knjizi, autor se služio historijskom metodom koja je podrazumijevala upoznavanje i sakupljanje, te selekciju i neophodnu kritičku provjeru historijskih činjenica. Na taj način učinio je da knjiga bude jedno pouzdano i pregledno historiografsko štivo u kojem su tretirana zanimljiva pitanja iz bogate prošlosti Zvornika. Autor sve to radi znalački manirom iskusnog spisatelja, što i jeste, a s ciljem da prošlost Zvornika predstavlja onakvu kakva jeste. On u tome uspjeva, jer sve što je predstavljeno u knjizi je pregledno, bez predrasuda, objektivno predstavljeno i potkrijepljeno validnim historijskim činjenicama.

U to pamćenje pored prepoznatljivog impresivnog historijskog znanja i umijeća autor unosi, za historijsku nauku prihvatljivu dozu ljubavi i sentimentalnosti prema svom zavičaju. Sve to radi veoma oprezno, s ciljem kako ne bi ugrozio historijsku objektivnost neophodnu pri pisanju ovakvih djela. Upravo se u svakom djeliću knjige težilo da se tekstu da što više historiografskog "ruha", u čemu je autor i uspio, trudeći se da nešto ne bude izostavljeno i propušteno. Svako pitanje nastoji historijski zaokružiti, sklapajući na kraju jedan cjelovit i pregledan mozaik zvorničke prošlosti. Tekstualni dio knjige je dodatno obogaćen određenim brojem brižljivo odabranih fotografija, što se uklapa u cjelokupnu dimenziju i preglednost ovog teksta.

U knjizi *Zvornik, historijska monografija*, autora Alije Uzunovića, je na jedan zanimljiv, naučno utemeljen i sadržajan način predstavljena prošlost Zvornika. Knjiga bez sumnje predstavlja značajan doprinos historijskoj nauci, ne samo onoj lokalnoj, već šire nacionalnoj. Stoga ovakvo predstavljanje prošlosti Zvornika smatram iznimno vrijednim doprinosom historijskoj nauci, te je sa zadovoljstvom preporučujem čitateljstvu.

DARNEL ZVORNIK

Esaf LEVIĆ
Arhiv Tuzlanskog kantona Tuzla

Suad i Nihad Buljugić, Tuzla: sjećanja na bisere stare gradske jezgre, Geografsko društvo Tuzlanskog kantona, Arhiv Tuzlanskog kantona, Tuzla 2010., str. 251.

U izdanju Arhiva Tuzlanskoga kantona i Geografskoga društva Tuzlanskoga kantona 2010. godine objavljena je, kao prva knjiga Biblioteke „*Tuzlanska kulturno-historijska baština*“, ilustrovana monografija „*Tuzla: sjećanja na bisere stare gradske jezgre*“, autora Suada i Nihada Buljugića.

Temeljena na obimnoj i različitoj faktografskoj i dokumentacionoj građi, navedena nam monografija daje mogućnost da bolje spoznamo uzroke i vrijeme nastanka, privrednog i kulturnog razvoja Tuzle.

Imajući na umu činjenicu *slijeganja terena*, izazvanu ekspolatacijom slane vode i soli, autori su dali veoma važan i upečatljiv osvrt na prošlo vrijeme i arhitekturu grada. Doprinos njihove monografije se, sa kulturno-historijskog aspekta, ogleda u hronološkoj i faktografskoj prezentaciji mnogih promjena u Tuzli, kroz prizmu njene sakralne i profane arhitekture.

U ilustrovanoj monografiji „*Tuzla: sjećanja na bisere stare gradske jezgre*“ prezentovane su graditeljske i kulturno-historijske vrijednosti Tuzle od 16. pa do kraja 20. stoljeća. Crtežom i riječju u ovoj publikaciji obuhvaćeno je 48 tuzlanskih javnih, privrednih i stambenih objekata iz perioda osmanske i austrougarske uprave, zatim perioda između dva svjetska rata, kao i perioda od kraja Drugog svjetskog rata do kraja proteklog milenija.

Nastanak i historijski razvoj Tuzle kao urbane sredine, ali i šire njene okoline, odredila su i usmjeravala nalazišta soli, po kojima je grad i dobio ime. I kako su slana voda i so bili pokretač razvoja urbane sredine i rasta privrednih kapaciteta i kulturnih potencijala i mogućnosti, isto tako je eksploatacija soli

dovela i do pojave specifičnog fenomena – *slijeganja terena*. Naročito je to bilo izraženo u periodu od 1955. do 1985. godine, kada su, usljed napuknuća i velike opasnosti, porušene stotine objekata izuzetnog kulturno-historijskog značaja, u centralnom dijelu grada.

Oživljavanjem značajnijih javnih, privrednih i stambenih objekata, „bisera“ u staroj gradskoj jezgri, autori nastoje pokazati izgubljene arhitektonsko-građevinske ljepote Tuzle. To je, na jedan način, starijim generacijama spomenar na njihovo djetinstvo, ranu mladost i jedno vrijeme kad se drugačije živjelo, ali i pokušaj da se, makar crtežom i tekstom, nekadašnji izgled Tuzle približi novim generacijama.

Monografija „*Tuzla: sjećanja na bisere stare gradske jezgre*“, autora Suada i Nihada Buljugića, djelo je koje, svojim kvalitetom, zaslužuje osobitu pažnju javnosti.

Arhiv TK
DAZ TK

V IZVJEŠTAJI

Arhiv TK
DAZ TK

Ešefa BEGOVIĆ,
Arhiv Tuzlanskog kantona Tuzla

ZAPISNIK O TOKU 23. SAVJETOVANJA „ARHIVSKA PRAKSA 2010“, Tuzla, 30.9. i 1.10.2010. godine („Hotel Tuzla“)

I

Savjetovanje „Arhivska praksa 2010“, u organizaciji Arhiva Tuzlanskog kantona i Društva arhivskih zaposlenika Tuzlanskog kantona, počelo je s radom u 9,30 sati u Kristalnoj dvorani „Hotel Tuzla“ u prisustvu oko 320 gostiju i učesnika. Svečani dio programa vodila je Hatidža Fetahagić, viši arhivski tehničar u Arhivu TK. Skup je započeo muzičkim numerama učenika Osnovne muzičke škole u Tuzli Okanović Belmina i Durmanović Damira.

Savjetovanju su prisustvovali i u njegovom radu učestvovali arhivski radnici iz Hrvatske, Mađarske, Austrije, Italije, Albanije, Slovenije, Srbije, Kosova i Bosne i Hercegovine.

U ime organizatora i domaćina prisutnima se obratio dr. sci. Izet Šabotić, predsjednik Organizacionog odbora Savjetovanja i direktor Arhiva TK.

Posebna zahvalnost iskazana je pokroviteljima Savjetovanja: Ministarstvu obrazovanja, nauke, kulture i sporta Tuzlanskog kantona i Federalnom ministarstvu obrazovanja i nauke, medijskom pokrovitelju JP Radio-televiziji Tuzlanskog kantona, generalnom sponzoru Kabas d.o.o. Sarajevo, te sponzorima: „Mikrografija“ d.o.o. Sarajevo, „Itineris“ d.o.o. Tuzla i Općini Tuzla.

Učesnike Savjetovanja su pozdravili:

- Amalija Simić, direktor „Hotela Tuzla“
- Slavica Tovšak, direktor Pokrajinskog arhiva Maribor
- Darko Rubčić, ravnatelj Državnog arhiva Zagreb
- Katja Zupanič, u ime Arhivskog društva Slovenije
- Ištvan Fodor, u ime Društva arhivskih radnika Vojvodine i arhivista Mađarske
- Jovan Popović, publicista iz Beograda
- Spomenka Pelić, direktor Arhiva Srednjebosanskog kantona Travnik
- Miroslav Dučić, Istorijski arhiv Užice.

U ime pokrovitelja Savjetovanja prisutne je pozdravila i proglasila skup otvorenim Ministrica za obrazovanje, nauku, kulturu i sport u Vladi TK dr. Mirzeta Hadžić-Suljkić.

Nakon pozdravnih govora i otvaranja održana je promocija časopisa „Arhivska praksa 13“ u kojem su objavljeni prilozi autora iz Rusije, Mađarske, Ukrajine, Albanije, Kosova, Slovenije, Hrvatske, Srbije, Bosne i Hercegovine. Promotori časopisa su bili dr. Živana Heđbeli, dr. Miroslav Novak i dr. Izet Šabotić.

II

U radnom dijelu Savjetovanja (za program Savjetovanja vidi prilog 1.) koje je vodilo Radno predsjedništvo u sastavu: Mina Kujović, Darko Rubčić i Omer Zulić izlagali su: dr. Živana Heđbeli, Mina Kujović, prof. dr. Azem Kožar, Stevan Mačković, Darko Rubčić, dr. Izet Šabotić, Žarko Štrumbl, Ištvan Fodor (prezentirao rad Čaba Katone), Mileva Milošević. Prva tema Savjetovanja bila je *Vrednovanje arhivskih poslova*. Nakon izlaganja uslijedila je diskusija u kojoj su učešće uzeli Azem Kožar, predstavnik PBS, Peter P. Klasinc i Izet Šabotić. Istaknuto je da problema u vrednovanju arhivskih poslova ima, da su prisutni i u arhivima i u registraturama. Potrebno je aktualizirati problem statusa arhivskih ustanova te pokrenuti inicijativu stvaranja arhivskih instituta kao naučnih institucija. Također je istaknut problem saradnje registratura sa nadležnim arhivima te stručno osposobljavanje kadra.

Radno predsjedništvo u toku diskusije

Istog dana realizirani su sadržaji druge teme Savjetovanja: *Zaštita arhivske građe u nastajanju*. Izlagači su bili: dr. Peter Pavel Klasinc, Jugoslav Veljkovski, Eduard Zaloshnja, Krešimir Ibrišimović, Željko Marković, Omer Zulić, Jovan P. Popović.

U poslijepodnevnim satima za učesnike je organizirana posjeta Muzeju solarstva u Tuzli.

Narednog dana (1. oktobra) obrađena je treća tema Savjetovanja *Aktualna pitanja arhivske teorije i prakse*, a izlagali su: dr. Miroslav Novak, mag. Nada Čibej, Dušan Špajzar, mag. Zdenka Semlič Rajh, mag. Klavdija Halimić, mag. Bojan Cvelfar, Selma Isić, dr. Enes Kujundžić, Esaf Lević (prezentirao rad

mr. Mirjane Lepić Marinković), Hatidža Fetahagić, Almira Alibašić, Nenad Predojević, Erika Žilić-Vincetić, Saneta Adrović i Marko Landeka. Nakon izlaganja uslijedila je diskusija u kojoj su učestvovali: predstavnik PBS, Azem Kožar, Omer Zulić, Nada Čibej i Izet Šabotić.

Nakon diskusije predstavnici Radne grupe prezentirali su prijedlog zaključaka koji će biti objavljeni u narednom broju časopisa „Arhivska praksa“

U toku Savjetovanja predstavljena je arhivska i informatička oprema proizvođača i distributera arhivske i informatičke opreme Kabas d.o.o. Sarajevo, Mikrografija d.o.o Sarajevo i Itineris d.o.o. Tuzla.

Savjetovanje je završilo sa radom u 13 časova.

Tuzla, oktobra 2010. godine

Zapisnik sačinila:
Ešefa Begović

Arhiv TK
DAZ TK

Prilog 1.: Program 23. Međunarodnog savjetovanja „Arhivska praksa 2010“

ORGANIZATORI:

ARHIV TUZLANSKOG KANTONA

DRUŠTVO ARHIVSKIH ZAPOSLENIKA TUZLANSKOG KANTONA

Arhiv Tuzlanskog kantona Tuzla
Franje Ledera 1
75000 Tuzla
Tel./fax 035/252-620
e-mail: arhiv.tk@bih.net.ba

23. MEĐUNARODNO SAVJETOVANJE "ARHIVSKA PRAKSA 2010"

30.9. i 1.10.2010.

Pokrovitelji:

Ministarstvo obrazovanja, nauke, kulture i sporta Tuzlanskog kantona
Federalno ministarstvo obrazovanja i nauke

Medijski pokrovitelj:

JP Radio-televizija Tuzlanskog kantona

Generalni sponzor:

DOO "Kabas" Sarajevo

JU Arhiv Tuzlanskog kantona

*

DISKUSIJA

*

Prezentacija arhivske i informatičke opreme

***

Zajednički ručak (14[00] - 15[00])

*

Posjeta Muzeju solarstva u Tuzli

***

Zajednička večera (od 20[00])

Petak, 1.10.2010. – (Kristalna dvorana od 9[00] do 11[00])

TEMA III
Aktualna pitanja arhivske teorije i prakse

Dr. Mirjanka NOVAK,
Pokrajinski arhiv Maribor
Arhivski praksa u kompleksnim arhivskim informacijskim sistemima

Mag. Nada ČIBEJ,
Pokrajinski arhiv Koper
Digitalizacija arhivske građe – zašto i kako?

Helen TYTARENKO, ABBYY Software House Ukraine LLC
Dušan ŠPAJZAR, Mikrografija, d.o.o. Sarajevo
OCR tehnologije – novi korak u digitalizacijskom procesu

Dr. Mihail LARIN, Natalija TASIĆ,
Direktor instituta VNIIDAD, Moskva, Rusija
Integracija arhivskog informacionog prostora Ruske Federacije na bazi jedinstvenog klasifikatora

Mag. Zdenka SEMLIČ-RAJH,
Pokrajinski arhiv Maribor
Problematika sisteminja decentriranog kod popisivanja sadržaja arhivske vrijednosti

Mag. Klavdija HALIMIĆ,
SIMT d.o.o. Ljubljana
Prepisna zakonska efektivnost cesnnje dokumentacije u Sloveniji

Mag. Bojan Cvelfar,
Zgodovinski arhiv Celje
Jedinstveni informacijski sistem slovenačkih regionalnih arhiva – Projekt SIRAmet

Selma ISIĆ,
Arhiv Tuzlanskog kantona
Informatizacija arhivske djelatnosti u BiH – stanje i perspektive

Martin STÜHZLINGER,
ScopePartner Wien
Jedan arhivski informacioni sistem za Bosnu i Hercegovinu

*

Kafe pauza

PROGRAM SAVJETOVANJA "ARHIVSKA PRAKSA 2010"

Četvrtak, 30.9.2010.

Prije podne (9[00] - 10[00]) – Kristalna dvorana

Svečano otvaranje

Pozdravna riječ i uvodno izlaganje
direktora Arhiva Tuzlanskog kantona

***

Pozdravi gostija i učesnika Savjetovanja

***

Riječ Pokrovitelja Savjetovanja

***

Promocija časopisa "Arhivska praksa" br. 13

***

Kafe pauza

10[15] - 12[00]

TEMA I
Vrednovanje arhivskih poslova

Dr. Živana HEDBELI,
Ured za opće poslove Hrvatskog sabora i Vlade RH
Za koga? Za narod!?

Mina KUJOVIĆ,
Arhiv Bosne i Hercegovine
Vrednovanje arhivskih poslova u Arhivu Bosne i Hercegovine

Prof. dr. Azem KOŽAR,
Filozofski fakultet Univerziteta u Tuzli
Demokratizacija ili etatizacija arhivske djelatnosti Bosne i Hercegovine

Stevan MAČKOVIĆ,
Istorijski arhiv Subotica
Mesto i uloga Istorijskog arhiva Subotica u realnoj lokalnoj i virtualnoj svetskoj zajednici

Darko RUBČIĆ,
Državni arhiv Zagreb
Podizanje kvaliteta upravljanja arhivskom djelatnošću

Dr. Jusuf OSMANI,
Državni arhiv Kosova
Nova organizacija arhivske službe na Kosovu

Dr. Izet ŠABOTIĆ,
Arhiv Tuzlanskog kantona
Neke karakteristike odnosa države i društva prema arhivskoj djelatnosti u Bosni i Hercegovini

Dr. Branko BUBENIK,
Zagreb, Hrvatska
Nemoguća misija: stručno obrazovanje AV arhivista!?

11[00] - 12[00]

Dr. Enes Kujundžić
Humanistička baština i digitalno doba

Mr. Mirjana LEPIĆ-MARINKOVIĆ,
Internet stranica kao komunikacijski kanal Arhiva TK

Hanifa FETAHAGIĆ,
Arhiv Tuzlanskog kantona
Značaj digitalnih arhivskih i bibliotečkih fondova i zbirki za korisnike (primjer Arhiva TK Tuzla)

Almira ALIBAŠIĆ,
Historijski arhiv Sarajevo
Arhivska terminologija u BiH – Vibrjezični rječnik arhivske terminologije – iskustva na izradi rječnika u Jesenickoj arhivskoj školi u Tesu 2007 -2009.

Nenad PREDOJEVIĆ,
Arhiv Vojvodine – Novi Sad
Izrada namjenso-informatičnih sredstava u arhivima Vojvodine, njihova daljnja opremakonsti i mogućnost njihovog umgredenja

Erika ŽILIĆ-VINCETIĆ,
Državni arhiv Osijek
Iskustva obrade nekonvencionalnog gradiva u Državnom arhivu u Osijeku

Sanela ADROVIĆ,
Arhiv Tuzlanskog kantona
Stanje sačuvanosti i arhivske vrijednosti fondova obrazovanja u Arhivu Tuzlanskog kantona

Marko LANDEKA,
Državni arhiv Vukovar – Arhivski sabirni centar u Vukovcima
Publiciranje dokumenata iz 18. stoljeća na njemačkom jeziku

***

Prezentacija arhivske i informatičke opreme

*

DISKUSIJA

*

ZAKLJUČCI

*

Urbona Skupština Društva arhivskih zaposlenika Tuzlanskog kantona

***

Zajednički ručak (14[00])

Arhiv Republike Slovenije
Obrazovanje arhivara i arhivista u Republici Sloveniji

Čaba KATONA,
Državni arhiv Republike Mađarske
Šezdeset godina sistemskog obrazovanja arhivista u Mađarskoj

Mileva MILOŠEVIĆ,
Istorijski arhiv Užice
Arhivski radnik na raskršću arhivističke teorije i prakse

Branko ANTELJ,
Arhiv RS – Područna jedinica Trebinje
Arhivistički stručni ispiti u zakonima u Bosni i Hercegovini

*

DISKUSIJA

(12[00] - 14[00])

TEMA II
Zaštita arhivske građe u nastajanju

Dr. Peter Pavel KLASINC,
Međunarodni institut arhivskih znanosti Trst / Italija – Maribor / Slovenija
Arhivistika za registrature

Jugoslav VELJKOVSKI,
Istorijski arhiv Grada Novog Sada
Problem valorizacije, arhiviranja i čuvanja medicinske dokumentacije (Iskustva Istorijskog arhiva Grada Novog Sada)

Eduard ZALOSHNJA,
Generalna direkcija arhiva (DGA) u Albaniji
Sinteza praktičnog rada valorizacije vezane za organizaciju poslova ekspertize dokumenata u arhivima

Krešimir IBRIŠIMOVIĆ,
Državni arhiv Slavonski Brod
Važnost sređivanja gradiva prilikom stečaja / likvidacije

Željko MARKOVIĆ,
Istorijski arhiv Užice
Prijem arhivske građe registratura u postupku stečaja – između teorije i prakse - iskustva Istorijskog arhiva Užice

Gjergj ÇAPRAZI,
Generalna direkcija arhiva (DGA) u Albaniji
Kontrola i metodološka asistencija, važni faktori u profesionalnoj kvalifikaciji zaposlenih u arhivskoj službi

Omer ZULIĆ,
Arhiv Tuzlanskog kantona
Zaštita fotografske građe u nastajanju i njena historijska vrijednost

Jovan P. POPOVIĆ,
Bivši direktor Arhiva Jugoslavije
Privatna arhivska građa (privatni arhiv) i njeno korišćenje

ARHIV TUZLANSKOG KANTONA

Društvo arhivskih zaposlenika Tuzlanskog kantona

23. MEĐUNARODNO SAVJETOVANJE "ARHIVSKA PRAKSA 2010"

PROGRAM

Tuzla, „Hotel Tuzla“
30.9. i 1.10.2010.

Arhiv

Saneta ADROVIĆ
Arhiv Tuzlanskog kantona Tuzla

IZVJEŠTAJ SA IZBORNE SKUPŠTINE (KONFERENCIJE) DAZ-a TK Tuzla, 1.10.2010. godine

Izborna Skupština (Konferencija) Društva arhivskih zaposlenika (DAZ-a) Tuzlanskoga kantona održana je 1.10.2010. godine u Hotelu "Tuzla" sa početkom u 13 sati. Izbornoj skupštini (Konferenciji) prisustvovala su 72 člana.

Izborna Skupština je sazvana u skladu sa Odlukom Predsjedništva DAZ-a, donijetom na XIII. sjednici, održanoj 16.9.2010. godine, a u skladu sa odredbama iz člana 31., 36. i 38. Statuta DAZ TK. Izbornu Skupštinu je otvorio Omer Zulić, sekretar DAZ-a. Za Izbornu Skupštinu je predložen slijedeći dnevni red:

1. Razmatranje i usvajanje Izvještaja o radu DAZ-a TK u periodu 2006. -2010.,
2. Izbor članova Predsjedništva, predsjednika, potpredsjednika i članova Nadzornog odbora,
3. Razmatranje i usvajanje Programa rada DAZ-a TK za period 2010. -2014.,
4. Izmjene i dopune Statuta DAZ-a TK,
5. Tekuća pitanja.

Detalj sa izborne Skupštine (Konferencije) DAZ-a TK, održane u Hotelu »Tuzla» , 1.10.2010.godine.

Dnevni red je dat na dopunu, a budući da niko od prisutnih članova Skupštine nije imao prijedlog za dopunu dnevnog reda isti je dat na usvajanje, te je jednoglasno usvojen. Nakon usvajanja dnevnog reda izabran je zapisničar, ovjerivač zapisnika, te članovi komisije za prebrojavanje glasačkih listića i to: za zapisničara Skupštine DAZ-a imenovana je Saneta Adrović (Arhiv Tuzlanskoga kantona), a za ovjerivača Zapisnika imenovan je Nedžad Bajrić (Općina Tuzla). U Komisiju za

prebrojavanje glasačkih listića imenovani su:

1. Hatidža Fetahagić, predsjednik (Arhiv Tuzlanskoga kantona).,
2. Hasan Karić, član (Općina Gradačac) i
3. Pašaga Lelić, član ("Tržnice pijace" d.o.o. Tuzla).

U okviru **prve tačke** dnevnog reda sekretar DAZ-a Omer Zulić, upoznao je članove Skupštine sa aktivnostima koje je Društvo imalo u proteklom četvorogodišnjem periodu i iscrpno obrazložio realizovane aktivnosti i projekte Društva u periodu 2006. – 2010. godine. Nakon što su članovi Skupštine detaljno upoznati sa realizovanim aktivnostima i projektima, Izvještaj je dat na razmatranje i usvajanje, nakon čega je isti jednoglasno usvojen.

U **drugoj tački** dnevnog reda sekretar DAZ-a je upoznao članove Skupštine sa prijedlozima za izbor članova predsjedništva, predsjednika, potpredsjednika i članova Nadzornog odbora. Predsjedništvo DAZ-a na XIII. sjednici je utvrdilo prijedlog liste kandidata. Prijedlog je dat na razmatranje svim članovima Skupštine, uz mogućnost da predlože kandidate za organe DAZ-a. Kako niko od prisutnih nije dao prijedlog, sekretar DAZ-a je nakon podijeljenih glasačkih listića, dao detaljna upustva o načinu glasanja u skladu sa odredbama Statuta. Nakon glasanja, Komisija za prebrojavanje glasova podnijela je izvještaj o rezultatima glasanja. Za predsjednika DAZ-a izabran je Omer Zulić, a za potpredsjednika Izet Šabotić. Također, izabrani su i ostali članovi predsjedništva DAZ-a: Izet Šabotić, Omer Zulić, Azem Kožar, Albina Vicković, Saneta Adrović, Mirjana Lepić-Marinković, Fuada Hasanbegović, Marijana Galušić i Esaf Lević. Potom su izabrani i novi članovi Nazornog odbora.

U **trećoj tački** dnevnog reda članovi Skupštine upoznati su sa aktivnostima koje Društvo planira realizovati u periodu 2010.-2014. Data je mogućnost dopune programa od strane članova Skupštine. Pošto nije bilo dodatnih prijedloga za dopunu programa rada, isti je jednoglasno prihvaćen i usvojen.

U **četvrtoj tački** dnevnog reda članovi Skupštine upoznati su sa potrebom izmjena i dopuna Statuta u dijelu koji se odnosi za osobe koji su ovlaštene za zastupanje i predstavljanje. Predložena je dopuna Statuta u članu 52. u kojem se stav 3. briše, a dodaje se novi član 52., koji glasi: "Predsjednika u odsutnosti mijenja potpredsjednik Udruženja, sa svim obavezama, ovlaštenjima i pravima predsjednika Udruženja." Prijedlog izmjena je jednoglasno prihvaćen.

Pod **petom tačkom** dnevnog reda (Tekuća pitanja) nije bilo nikakvih prijedloga, te je rad Izborne Skupštine zaključen u 14 sati i 20 minuta.

Omer ZULIĆ
Društvo arhivskih zaposlenika Tuzlanskog kantona Tuzla

OKRUGLI STO "NAUČNO I STRUČNO DJELO ŠABANA HODŽIĆA"
Tuzla 15. decembar 2010. godine

Povodom obilježavanja arhivske službe Bosne i Hercegovine, Društvo arhivskih zaposlenika Tuzlanskog kantona, je u saradnji sa Arhivom Tuzlanskog kantona upriličilo održavanje okruglog stola na temu "Naučno i stručno djelo Šabana Hodžića". Šaban Hodžić je bio arhivski pionir u Arhivu Grada Tuzle, njegovim osnivanjem 1954. godine. Jedan od entuzijasta, koji je svojim radom, idejama i profesionalizmom, utemeljio rad arhiva na prostoru tuzlanskog bazena. Rezultati njegovog rada, koji su se ogledali na polju preuzimanja i zaštite arhivske građe, prevođenju arhivskih dokumenata orijentalne provenijencije, te publikovanja istih, Šaban Hodžić je dao nemjerljiv doprinos razvoju arhivske djelatnosti u Bosni i Hercegovini. Njegovi rezultati, entuzijazam i profesionalnost bili su osnovni motivi i razlozi, da se putem realizacije okruglog stola podsjetimo na ovog, od strane šire javnosti zaboravljenog, arhivskog, kulturnog radnika.

Učesnici okruglog stola: s desna na lijevo: Šefko Sulejmanović, mr. Kemal Bašić, mr. Midhat Spahić, ddr. Azem Kožar, Nermana Hodžić, prof., dr. sc. Sead Selimović, doc., dr. sc. Izet Šabotić, doc.

U realizaciji okruglog stola učešće su uzeli istaknuti arhivski, kulturni i naučni radnici. Prezentovano je osam referata kojima je predstavljeno stvaralaštvo i doprinos Šabana Hodžića, na polju arhivistike, te njegov naučni opus, u velikom broju stručnih i izvornih naučnih radova. Okrugli sto je realizovan uz finansijsku podršku Ministarstva obrazovanja, nauke, kulture i sporta Tuzlanskog

kantona i Općine Tuzla, a održan je 15. decembra u arhivskom ambijentu Arhiva Tuzlanskog kantona u Tuzli.

Na okruglom stolu su prezentovani slijedeći referati:

– Omer Zulić, prof., *Doprinos Šabana Hodžića razvoju i popularizaciji arhivske djelatnosti*,
– Nermana Hodžić, *Doprinos Šabana Hodžića u evidentiranju i publikovanju dokumenata Orijentalne zbirke Arhiva Tuzlanskog kantona*,
– ddr. Azem Kožar, *Stanje arhivističkog znanja u Bosni i Hercegovini u vrijeme djelovanja Šabana Hodžića*,
– mr. Mithat Spahić, *Stvaralaštvo Šabana Hodžića iz područja srednjovjekovne historije*,
– mr. Kemal Bašić, *Objavljeni radovi Šabana Hodžića u Glasniku VIS-a*,
– Šefko Sulejmanović, *Radovi Šabana Hodžića objavljeni u Takvimu od 1951.-1981. godine*,
– dr. sc. Izet Šabotić, doc., *Doprinos Šabana Hodžića razvoju historijske nauke u Bosni i Hercegovini*,
– dr. sc. Sead Selimović, doc., *Migracije stanovništva kroz radove Šabana Hodžića*.

Održavanje okruglog stola, propraćeno je sa izuzetnom zainteresovanošću naučne, kulturne i šire javnosti, uz prisustvo bližih članova porodice Šabana Hodžića. U prilog tome govori i činjenica, dobre medijske propraćenosti, kao i realizacija TV emisije na RTV TK Tuzla.

Arhiv TK DAN TK

Saneta ADROVIĆ
Arhiv Tuzlanskog kantona Tuzla

Izložba "Nuraga Softić - Put umjetnika" (Tuzla, 15.2. 2011. godine)

Povodom obilježavanja šezdesetogodišnjeg bavljenja fotografijom saradnika Arhiva Nurage Softića u Arhivu Tuzlanskog kantona je 15.2.2011. godine otvorena izložba pod nazivom „*Nuraga Softić – Put umjetnika*". Izložba je nastala kao rezultat dugogodišnje saradnje majstora fotografije Nurage Softića sa Arhivom i Društvom arhivskih zaposlenika Tuzlanskog kantona (DAZ TK). Izložba je postavljena u holu objekta Arhiva Tuzlanskog kantona, ul. Franje Ledera 1 u Tuzli.

U prisustvu više desetina zvanica i gostiju, u ime domaćina prisutnima se obratio i poželio dobrodošlicu doc. dr. Izet Šabotić, direktor Arhiva. Istakao je značaj ove izložbe koja prezentuje šesdesetogodišnje bavljenje fotografijom umjetnika Nurage Softića. Posebno je iskazao zahvalnost Nuragi Softiću na dugogodišnjoj saradnji s Arhivom Tuzlanskog kantona i uručio mu Zahvalnicu. Nakon toga prisutnima se obratio prof. Omer Zulić, arhivist, koji je govorio o samoj postavci načinu i kriterijima odabira fotografija za ovu izložbu. Nuraga Softić se zahvalio Arhivu i Društvu arhivskih zaposlenika Tuzlanskog kantona, te prisutnima na velikoj posjećenosti, da bi svoje obraćanje nastavio evociranjem uspomena iz svog višedecenijskog rada sa foto aparatom, o mnogim putovanjima i nagradama koje je dobijao u našoj zamlji i inostranstvu.

Detalj sa otvaranja Izložbe, 15.2.2011. godine, s lijeva na desno: Omer Zulić, Izet Šabotić, Nuraga Softić i Robert Andrejaš.

Gospodin Robert Andrejaš, predsjednik Udruženja fotografa „Fotoklub Tuzla" govorio je o životnom putu umjetnika i o značaju njegovog djela, nastojeći da dočara svu veličinu djela ovog umjetnika, njegovu umješnost bavljenja ovim poslom, uopće značaj za Tuzlu, Tuzlanski kanton i šire. Potom je proglasio izložbu otvorenom.

Izložba sadrži nekoliko stotina odabranih fotografija, koje je umjetnik zabilježio u toku šest decenija svog stvaralačkog rada. Fotografije Nurage Softića predstavljaju zanimljive historijske izvore jednog vremena, prostora i običaja. Raznovrsnog su sadržaja i motiva. Osnovne teme na fotografijama ovog velikog umjetnika su ustvari motivi Bosne. On svojom fotografijom želi predstaviti dušu Bosne i bosanskog čovjeka. Motivi kao: svadbeni teferiči, bosanska nošnja, mahale, običaji, vezovi bosanske žene, ibrici, đugumi i mnogo drugih, govori nam da umjetnik Nuraga Softić pokušava fotografijom sačuvati mnoge dragocjenosti ove zemlje i njenih naroda od zaborava. Sami nazivi fotografija kao što su: *Čardak, Ljepota zaborava, U vrtlog prošlosti, Prijatelji, Trenutak,Kone, Sjećanje, Vjera u sebe, Statua, Ševala, Ljepota različitosti, Neman, Brazde života*, te mnogi drugi, jasno potvrđuju moralnu, ljudsku i duhovnu veličinu ovog umjetnika koji nas na svoj način uči kako se čuvaju i njeguju istinske, životne, umjetničke i kulturne vrijednosti.

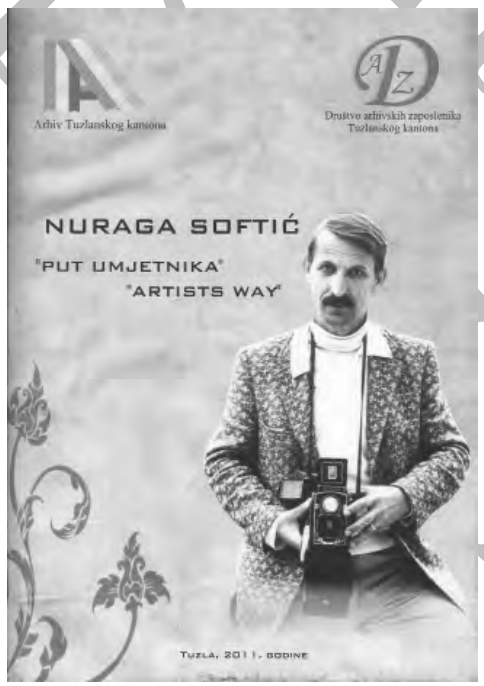

Naslovna strana kataloga Izložbe

Autori kataloga izložbe su dr. sc. Izet Šabotić i prof. Omer Zulić. U njemu su, između ostalog, o Nuragi Softiću zapisali: „*U proteklih šest decenija zabilježio je na hiljade važnih detalja, pretvarajući ih u fotografiju, ne mareći za komercijalnu stranu iste. Fotografisao je iz ubeđenja i ljubavi prema fotografiji. Pohranjujući fotografije u svoj foto arhiv, nastojao je te važne detalje naše prošlosti, tradicije i našeg indetiteta, ostaviti generacijama koje dolaze. To je mogao samo čovjek širokih pogleda, a Nuraga Softić to i jeste. Ta širina se ogleda u njegovoj nadarenosti za mnoge društvene i umjetničke vrijednosti. Nije njegova jedina ljubav fotografija, ona je najveća, ali pored nje Nuraga Softić u značajnoj mjeri je iskazao i pjesnički, glumački, speleološki i ljetopisni dar. Za sve je imao ljubavi i vremena, jer bez toga današnje kulturne i umjetničke vrijednosti Nurage Softića bile bi znatno skromnije*“.

Uz prisustvo velikog broja posjetilaca iz oblasti kulture i umjetnosti, te šire javnosti, otvaranje izložbe je pratilo i više novinara iz štampanih i elektronskih medija. Arhiv Tuzlanskog kantona i Društvo arhivskih zaposlenika Tuzlanskog

kantona su ovom izložbom nastavili uspješno komuniciranje sa kulturnim okruženjem, sve u cilju popularizacije arhivske djelatnosti, što je najvažniji cilj i uopće svrha njihovog postojanja i djelovanja.

Arh.

Omer ZULIĆ
Arhiv Tuzlanskog kantona Tuzla

TEHNIČNI IN VSEBINSKI PROBLEMI KLASIČNEGA IN ELEKTRONSKEGA ARHIVIRANJA, Radenci, Hotel "Radin" 6-8. april 2011. godine

Tradicionalni stručni, arhivistički skup "*Tehnični in vsebinski problemi klasičnega in elektronskega arhiviranja*" održan je od 6-8. aprila 2011. godine, u hotelu "Radin" u Radencima, Republika Slovenija. Radi se o prepoznatljivom, stručnom, renomiranom skupu, koji više od tri decenije okuplja u Radencima, u prelijepom i ugodnom ambijentu "Zdravilišća Radenci", najeminentnije stručnjake iz područja arhivistike, informatike i drugih srodnih naučnih disciplina. Pomenuti skup i njegovi učesnici su i ovoga puta otvorili mnogobrojna aktuelna pitanja arhivske teorije i prakse, te ponudili rješenja i odgovore na mnoga od njih. Značaj navedenog skupa, svakako se ogleda i u činjenici kontinuiteta i mogućnosti razmjene znanja i iskustava između arhivista zemalja regiona, te uklapanje u savremene arhivske tokove moderne arhivistike naprednih evropskih zemalja. Organizator ovog, po svemu značajnog i uspješnog stručnog skupa, bio je Pokrajinski arhiv Maribor. Skup je realizovan pod pokroviteljstvom predsjednika Republike Slovenije gospodina dr. Danila Türka.

Učesnici skupa Tehnični in vsebinski problemi klasičnega in elektronskega arhiviranja

U okviru svečanog otvaranja skupa, prisutne učesnike i goste pozdravila je dr. Slavica Tovšak, direktorica Pokrajinskog arhiva Maribor. U ime generalnog sponzora za područje klasičnog arhiviranja skupu se obratila Slavka Marinič, predsjednica uprave firme "Primat" d.d. Maribor. Ispred firme "Mikrografija" d.o.o. Novo Mesto, učesnicima skupa pozdravnim riječima, obratio se Boštjan Gaberc, direktor, u ime generalnog sponzora za područje dugoročne zaštite

arhivske građe. Ugodan boravak i plodan rad, zaželio je i Mladen Kučiš, direktor "Zdravilišče Radenci". Na kraju, sve učesnike skupa, srdačno je pozdravio i Peter Pavel Klasinc, direktor Međunarodnog instituta arhivskih znanosti Trst (Italija) – Maribor (Slovenija).

Nakon zvaničnog otvaranja i pozdravnih riječi uslijedila je promocija Zbornika radova „*Tehnični in vsebinski problemi klasičnega in elektronskega arhiviranja*„ o kojem je govorila Miha Veberič. O kontinuitetu Zbornika radova i njegovom publikovanju u proteklih deset godina, govorio je uvaženi kolega Miroslav Novak, koji je analitičkim pristupom prisutnima predočio činjenice vezane za broj referata, stranica štampanih priloga, broju autora, broju zemalja iz kojih su zastupljeni autori, u proteklih deset brojeva, iz čega se na kraju dalo zaključiti da je pomenuti Zbornik odgovorio svojoj svrsi i ideji zbližavanja arhivista, ali i ideji širenja i razmjene znanja na međunarodnom nivou.

Nakon pozdravnih riječi i promocije Zbornika uslijedio je radni dio u kojem su prezentovana pitanja i problematika "*Iz arhivske teorije*" kojom prilikom je podneseno dvanaest referata. U realizaciji navedene teme svoje učešće su uzeli, osim kolega iz Slovenije, kolege iz Hrvatske, Srbije, Makedonije, Slovačke Republike, Italije te Bosne i Hercegovine. U okviru navedene teme radove su prezentovali: dr. Branko Šuštar (Slovenski šolski muzej, Ljubljana), dr. Jelka Melik i dr. Mateja Jeraj (Arhiv Republike Slovenije), Darko Rubčić (Državni arhiv u Zagrebu), dr. Izet Šabotić (Arhiv Tuzlanskoga kantona Tuzla), Antonio Monteduro (Srednjeevropska inicijativa, Trst Italija), Slavko Mlinarič ("Primat" d.d. Maribor), dr. Gracia Tatò (Državni arhiv u Trstu Italija), dr. Peter Pavel Klasinc (Međunarodni Institut arhivskih znanosti Maribor – Trst, Slovenija – Italija), mr. Sonja Anžič Kemper (Zgodovinski arhiv Ljubljana) i dr. Dijana Petreska (Državni arhiv Republike Makedonije), dr. Valdimir Žumer (Arhiv Republike Slovenije), mr. Lenka Pavlikova (Ministrstvo za notranje zadeve Republike Slovaške), Živana Heđbeli (Zagreb, Hrvatska) i Jovan P. Popović (Beograd, Srbija). Neophodno je naglasiti da su u okviru teme "*Iz arhivske teorije*" radove prijavili Jasna Požgan (Državni arhiv za Međimurje, Hrvatska), Haris Zaimović (Istorijski arhiv Sarajevo) i ddr. Azem Kožar (Filozofski fakultet Tuzla, Bosna i Hercegovina). Međutim, usljed spriječenosti, pomenuti autori svoje radove nisu prezentovali na skupu, ali su isti štampani u Zborniku br. 10.

Prvoga dana skupa upriličeno je i predstavljanje firmi koje se bave pitanjima dugoročne zaštite arhivske građe. U ime firme "Scope Solutions AG" skupu se obratio mr. Stephen Biwald sa temom "*Vpliv standarda ISAD(G) na standardizirane arhivske informacijske sisteme*" zatim Boštjan Gaberc ispred firme "Mikrografija" koji je govorio na temu "*Kritični pogled ponudnika akreditirane storitve na ZVDAGA*" te Stane Štefančič, Marjan Antončič i Tomaž Perne u ime firme "Genis" na temu "*Zajem, pretvorba in predaja uradnih elektronskih evidenc za dolgoročno hrambo*".

U večernjim satima prvoga dana skupa upriličeno je, na očito zadovoljstvo svih prisutnih, kulturno veče pod nazivom "Prleška zgodba".

Drugoga dana skupa, (7. april) programom je planirano prezentovanje ukupno 18 referata, a koji su se odnosili na pitanja fizičke zaštite, te pitanja iz arhivske prakse. U okviru teme "*Materialno varstvo*" (Fizička zaštita), podnijeto je ukupno šest referata i to: dr. Jozef Hanus (Ministrstvo za notranje zadeve Republike Slovaške, Oddelek za arhive, Bratislava, Slovaška) i Emilia Hanusová (Univerzitetna knjižnica Bratislava, Slovaška), koji su govorili na temu "*Arhivska stavba – osnovni pogoj za normalno delovanje arhiva*" zatim Bojana Sovič ("Proplus" d.o.o. Maribor) sa temom "*Nastajanje projekta nove arhivske stavbe Pokrajinskega arhiva Maribor*". Na temu projektne studije nove zgrade Pokrajinskog arhiva Maribor govorila je i mr. Polona Filipič i Primož Hočevar sa Fakulteta za arhitekturu Univerziteta u Ljubljani. Dr. Marjeta Černič (Inštitut za celulozo in papir Ljubljana) i dr. Jedert Vodopivec (Arhiv Republike Slovenije) pripremili su rad pod nazivom "*Tiskana in poslikana knjiga 16. stoletja – lastnost papirja in tiska*". Na temu arhivske terminologije govorile su Mihaela Topolovec (Državni arhiv u Zagrebu) i Almira Alibašić (Istorijski arhiv u Sarajevu).

Istovremeno, sa izlaganjem pitanja iz oblasti fizičke zaštite arhivske građe, na drugoj sesiji u dvorani Izvir, obrađeno je nekoliko značajnih pitanja, koja su uglavnom bila namijenjena stručnim radnicima u slovenskim javnim arhivima. Na pomenutoj sesiji svoje radove su izlagali dr. Martin Stürzlinger ("Scope Solutions AG", Austrija), zatim mr. Zdenka Semlič Rajh (Pokrajinski arhiv Maribor), dr. Alenka Šauperl (Filozofska fakulteta Ljubljana), koje su obradile značajnu temu pod nazivom "*Problematika gesljenja in oblikovanja deskriptorjev*". U okviru navedene sesije svoj rad je izložio i mr. Bojan Cvelfar (Zgodovinski arhiv Celje).

Iz oblasti arhivske prakse podnijeto je ukupno sedam stručnih referata, od ukupno, programom predviđenih devet. Naime, koleginice Mina Kujović i Amira Šehović, iz Arhiva Bosne i Hercegovine, zbog spriječenosti nisu na samom skupu izložile svoje radove, ali su isti objavljeni u Zborniku radova br. 10. Svoje radove su izložili: mr. Dragan Krsmanović (Arhiv-Asistent, Beograd), Gordana Mojsoska (Državni arhiv Republike Makedonije), Marta Rau Selič (Arhiv Republike Slovenije), Džemila Čekić i Admir Nezirović (Istorijski arhiv Sarajevo), Omer Zulić (Arhiv Tuzlanskog kantona Tuzla); Miroslav Dučić i Željko Marković (Istorijski arhiv Užice), te Miroslav Novak (Pokrajinski arhiv Maribor).

U poslijepodnevnim satima upriličena je stručna ekskurzija pod nazivom "Maribor – mesto doživetij" kojom prilikom je upriličen obilazak Maribora i njegovih kulturno historijskih znamenitosti i ljepota.

U petak, 8. aprila završeno je izlaganje pitanja iz oblasti "*Arhivska praksa*", radovima Jugoslava Veljkovskog (Istorijski arhiv grada Novog Sada),

te zajedničkog rada mr. Branke Kerec i Gabrijele Kolbič iz Univerzitetske knjižnice Maribor.

Nakon što su iscrpljene sve teme iz arhivske prakse uslijedio je set referata iz oblasti "*Elektronsko arhiviranje in dolgoročna hramba*" u okviru koje je podneseno dvanaest vrlo zanimljivih i zapaženih radova kolega iz Slovenije (mr. Tatjana Hajtnik iz Arhiva Republike Slovenije; Marjan Antončič iz Društva Media. doc, iz Ljubljane; Aleksander Lavrenčič iz RTV Slovenije; i Katja Šturm iz RTV Slovenije), Njemačke (dr. Joachim Kemper iz Gradskog arhiva Speyer) Austrije (dr. Karl Heinz, Icarus, Austrija), Republike Slovačke (mr. Monika Pekova, Ministrstvo za notranje zadeve, Oddelek za arhive, Bratislava), Srbije (mr. Maja Nikolova iz Pedagoškog muzeja Beograd; mr. Jasmina Nikolić i mr. Dragana Miloradović-Nikolić iz Istorijskog arhiva Požarevac) i Bosne i Hercegovine (Selma Isić iz Arhiva Tuzlanskog kantona Tuzla). U okviru navedene teme programom je planiran i uvršten rad dr. Lejle Kodrić (Filozofski fakultet u Sarajevu) na temu "*Modeli saradnje arhiva, biblioteka i muzeja pri realizaciji digitalnih informacijskih usluga*". Međutim, usljed spriječenosti prisustva skupu, navedeni rad nije prezentovan, ali je isti objavljen u Zborniku radova br. 10.

Nakon što su izložene sve navedene teme uslijedili su zaključci, te zvanično zatvaranje skupa "*Tehnični in vsebinski problemi klasičnega in elektronskega arhiviranja*" 2011. godine.

Na kraju, neophodno je naglasiti da su na skupu prezentovana, odnosno u Zborniku objavljena, ukupno pedeset i dva stručna rada, od ukupno šezdeset i četiri autora i koautora. Na skupu su uzeli učešće eminentni stručnjaci iz devet država i to: Austrija, Njemačka, Slovačka, Italija, Srbija, Hrvatska, Bosna i Hercegovina, Makedonija i Slovenija. Od ukupnog broja stručnih radova njih dvadeset su iz Slovenije, šest iz Srbije, četiri iz Hrvatske, deset iz Bosne i Hercegovine, dva iz Makedonije, tri iz Italije, tri iz Republike Slovačke, jedan iz Njemačke i tri iz Austrije. Svi referati su štampani u Zborniku broj 10 na ukupno 587 stranica, formata A4.

Na kraju, može se zaključiti da je ovogodišnji stručni skup "*Tehnični in vsebinski problemi klasičnega in elektronskega arhiviranja*" po broju učesnika, autora i stručnih radova prevazišao dosadašnje skupove u kvalitativnom i kvantitativnom pogledu, a u stručnom pogledu polučio značajnom razmjenom znanja i iskustava, kako na polju klasične, tako i moderne arhivistike, te na polju primjene informacijskih tehologija u arhivistici. U organizacionom pogledu, skup je realiziran, kao i u proteklim godinama, na zavidnom nivou, na čemu se organizatoru istog, odnosno Pokrajinskom arhivu Maribor, može čestitati.

Ešefa BEGOVIĆ
Arhiv Tuzlanskog kantona Tuzla

Izvještaj sa godišnjih skupština Arhivističkog udruženja u Federaciji Bosne i Hercegovine i Arhivističkog udruženja Bosne i Hercegovine, održanih u Mostaru 5. maja 2011. godine

*

U Mostaru je, u prostorijama Muzeja Hercegovine, 5. maja 2011. godine održana Skupština Arhivističkog udruženja u Federaciji Bosne i Hercegovine. Skupštini je prisustvovalo 23 delegata i 7 članova Upravnog odbora Udruženja. Na Skupštini je razmatrano:

1. Usvajanje finansijskog izvještaja AUF BiH za 2010. godinu
2. Usvajanje Programa rada Udruženja za period 2011.-2015. godinu
3. Donošenje odluke o usvajanju Poslovnika o radu Skupštine
4. Izjašnjavanje o Izmjenama i dopunama Statuta AUBiH
5. Tekuća pitanja:
   - Članarine
   - Kongres i/ili Savjetovanje
   - ICARUS
   - Izrada administrativnih, statističkih i finansijskih obrazaca za arhivsku djelatnost (u saradnji sa Ministarstvom civilnih poslova BiH, UNDP-om, te entitetskim statističkim zavodima i Agencijom za statistiku BiH).

Nakon diskusija po svakoj tačci dnevnog reda na Skupštini je usvojen:

- Izvještaj o finansijskom poslovanju AUFBiH za 2010. godinu koji je obrazložio predsjednik Udruženja gosp. Izet Šabotić;

Radno predsjedništvo Skupštine AUBiH

- Program rada Udruženja za period 2011.-2015. godina za koji je predsjednik Udruženja istakao da je njegov glavni cilj usmjeravati razvoj

arhivske djelatnosti u pozitivnom smjeru – ka stručnim arhivističkim tokovima;
- Poslovnik o radu Skupštine.

Članovi Skupštine su također podržali predložene izmjene i dopune Statuta AUBiH; zaključeno je da se Kongres arhivskih radnika Bosne i Hercegovine održi u Banja Luci u novembru ili decembru 2011. godine; članovi Skupštine su upoznati sa projektom Radionice u saradnji s ICARUS-om koja će se održati 30. i 31. maja u Tuzli kao i sa izradom administrativnih, statističkih i finansijskih obrazaca za arhivsku djelatnost (u saradnji s Ministarstvom civilnih poslova BiH, UNDP-om, MDGIF-om te entitetskim statističkim zavodima i Agencijom za statistiku BiH).

*

Istog dana, 5. maja 2011. godine sa početkom u 13 časova, održana je u Mostaru i 1. redovna Skupština Arhivističkog udruženja Bosne i Hercegovine.

Skupštini su prisustvovala 24 izabrana delegata, novi delegati predloženi na upražnjena mjesta kao i jedan broj arhivskih radnika kao gostiju. Na Skupštini je razmatrano:

1. Izbor radnih tijela:
   - Izbor Radnog predsjedništva
   - Izbor Verifikacijskog odbora
   - Izbor zapisničara i dva ovjerivača zapisnika
2. Usvajanje Izvještaja o radu Udruženja sa finansijskim poslovanjem za period 2009.-2010. god.
3. Usvajanje Programa rada Udruženja za 2011. godinu
4. Donošenje odluke o izmjenama i dopunama Statuta Arhivističkog udruženja BiH
5. Izbor predstavnika u Skupštinu AUBiH na upražnjena mjesta iz arhiva u Federaciji BiH
6. Imenovanje novih članova UO iz Udruženja arhivskih radnika RS
7. Pripreme za Drugi kongres arhivskih radnika Bosne i Hercegovine
8. Tekuća pitanja

Nakon obraćanja i pozdrava predsjednika Udruženja gosp. Sejdalije Gušića izvršen je izbor Radnih tijela Skupštine. Po ostalim tačkama dnevnog reda doneseno je slijedeće:

- Odluka o usvajanju Izvještaja o radu i finansijskom poslovanju Udruženja za period 2009.-2010. godina;
- Odluka o usvajanju Programa rada AUBiH za period maj 2011.-maj 2012. godine;

ARHIVNIK

- Odluka o izmjenama i dopunama Statuta AUBiH te Izvještaja Nadzornog odbora o radu AUBiH;
- Odluka o imenovanju novih delegata iz Federacije Bosne i Hercegovine;
- Odluka o razrješenju Dušana Popovića kao člana i predsjednika UO AUBiH, i Odluka o imenovanju Verice Josipović za novog člana UO AUBiH i Bojana Stojnića za novog predsjednika UO AUBiH.

Predsjedavajući Skupštine Arhivističkog udruženja Bosne i Hercegovine, gosp. Gušić, je izvijestio članove Skupštine o aktivnostima vezanim za Drugi kongres arhivista Bosne i Hercegovine ističući da je termin održavanja Kongresa planiran za 10. i 11. novembar 2011. godine u Banja Luci.Pod tekućim pitanjima razmatran je prijedlog o novčanoj naknadi sekretaru Udruženja te izjašnjavanju arhiva u Bosni i Hercegovini o prijedlogu softverske firme Scope iz Švicarske o uvođenju softverskog programa i opreme u arhive u BiH. Skupština je završila sa radom u 14.30 h. Domaćin održavanja skupštine Arhivističkog udruženja Bosne i Hercegovine i Arhivističkog udruženja Federacije Bosne i Hercegovine bio je Arhiv Hercegovačko – Neretvanskog kantona, Mostar.

DAZTK DAZTK

Hatidža FETAHAGIĆ
Arhiv Tuzlanskog kantona Tuzla

4. GODIŠNJA SKUPŠTINA ASOCIJACIJE BAM Mostar, Narodna biblioteka 27. maja 2011. godine

Asocijacija BAM (Asocijacija informacijskih stručnjaka bibliotekara, arhivista i muzeologa) je osnovana 2006. godine sa ciljem da potakne i ostvari: saradnju između baštinskih i naučnih institucija na svim razinama, primjenu novih tehnologija u ovim institucijama, posebno digitalizacije, zaštitu kulturne i naučne baštine ovih institucija i profesije i slično. Do sada su održane tri redovne skupštine Asocijacije, a u Narodnoj biblioteci u Mostaru 27. maja 2011. godine održana je 4. godišnja skupština BAM-a. Skupština je održana u prostorijama „Kluba čitalaca“ Narodne biblioteke na Luci. Organizator 4. redovne godišnje skupštine je Asocijacija BAM, a suorganizatori su bili Narodna biblioteka iz Mostara i Muzej Hercegovine. Održavanje Skupštine podržao je BH Telecom – Direkcija Mostar.

Na skupštini je bio prisutan znatan broj predstavnika biblioteka iz Sarajeva, Zenice i Mostara, Arhiva Tuzlanskoga kantona iz Tuzle i Arhiva HNK/Ž iz Mostara, Muzeja SI Bosne iz Tuzle, Bošnjačkog instituta – Fondacija Adila Zulfikarpašića i dr.

U plenarnom dijelu, skupština se odvijala kroz nekoliko različitih aktivnosti:

- Otvaranje izložbe posterskih izlaganja sa dosadašnje četiri konferencije BAM (od 2008. do 2010. godine);
- Pet godina bibliotekara, arhivista i muzeologa na zajedničkom putu razvoja;
- IFLA-in program za izgradnju jakih bibliotečkih udruženja: primjeri dobre prakse;
- Promocija Biltena *BAM info*.

Članovi Radnog predsjedništva skupštine BAM

Radni dio skupštine se sastojao od izvještaja i planova rada za budući period. Članovi Predsjedništva koji su vodili radni dio skupštine bili su: mr. Amra Rešidbegović, predsjednica Asocijacije BAM, prof. Biserka Sabljaković, generalni sekretar Asocijacije BAM, Nadina Grebović, poslovna sekretarica Asocijacije BAM, Rasim Prguda,

direktor Narodne biblioteke Mostar i Asim Krhan, direktor Muzeja Hercegovine Mostar.

Izvještaj o radu Asocijacije BAM za period 2010.-2011. godine i Plan rada Asocijacije BAM za 2011. godinu podnijela je predsjednica Asocijacije BAM-a, mr. Amra Rešidbegović. Prof. Biserka Sabljaković, generalni sekretar Asocijacije BAM je podnijela Finansijski izvještaj Asocijacije BAM za 2010. godinu i Finansijski plan Asocijacije BAM za 2011. godinu.

Zajednička fotografija učesnika Skupštine Asocijacije BAM u Mostaru

Zaključeno je da su u proteklih šest godina postignuti dobri rezultati, te da se želi postići još više. Upravo zbog toga se razgovaralo i o drugima aktuelnim temama kao što su prijedlozi akcionih programa koji bi napravili reviziju dokumenata asocijacije BAM. Također se govorilo o potrebi aktivnijeg članstva ustanova članica asocijacije i zaposlenika. Izražena je želja i potreba za reorganizaciju u vidu blažih zaokreta u organizaciji Asocijacije BAM.

Želi se na najbolji način odgovoriti zadacima i ispunjavanju veoma složenih, univerzalnih obaveza prema informacijskom e-okruženju. Asocijacija će i dalje raditi na obnavljanju infrastrukture široke informacijske zajednice, te poticati međusobnu komunikaciju unutar biblioteka, arhiva i muzeja u Bosni i Hercegovini, kako bi se ubrzala izgradnja jedinstvenih, otvorenih informacijskih sistema u zemlji.

Na kraju, glavni predmet diskusije bila je organizacija i teme 5. Međunarodne konferencije: *Evropske smjernice za saradnju biblioteka, arhiva i muzeja, BAM 2011*., koja će se održati 8. i 9. oktobra 2011. godine u Nacionalnoj i univerzitetskoj biblioteci Bosne i Hercegovine i Muzeju Hercegovine u Mostaru. Radni naslov konferencije je “Pravne norme, standardi i preporuke”.

Selma ISIĆ
Arhiv Tuzlanskog kantona Tuzla

IZVJEŠTAJ sa ICARUS Radionice - Informatizacija arhiva – održane u Tuzli 30. i 31. maja 2011. godine

U organizaciji ICARUS-a[1], Arhiva Tuzlanskog kantona i Hrvatskog državnog arhiva održana je u Tuzli 30. i 31. maja 2011. godine *ICARUS Radionica - Informatizacija arhiva.* Kao suorganizatori ovog značajnog stručnog dešavanja pojavili su se Arhivističko udruženje Bosne i Hercegovine, Arhivističko udruženje u Federaciji Bosne i Hercegovine i Društvo arhivskih zaposlenika Tuzlanskog kantona.

Radionica je osmišljena kao projekat u kome su učešće uzeli arhivski djelatnici iz Bosne i Hercegovine i susjednih zemalja, a putem koje je predstavljen projekt ENArC[2] i druge aktuelne teme iz moderne arhivistike sa akcentom na status i mogućnosti arhiva u elektronskom okruženju. Predviđeno je da se dio rada u okviru Radionice obavi praktično čime se prošao jedan oblik praktičnog kursa uvođenja suvremenih tehnologija u arhive i stvaranje elektronskih baza podataka. Osnovni cilj projekta bio je upoznati odgovarajući kadar sa nekim od arhivskih informacionih sistema i edukovati isti koji će biti nosioci posla i temelj za uspješno provođenje

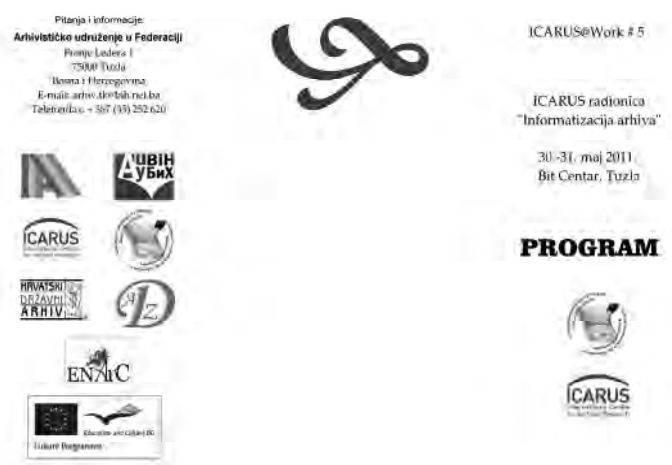

Program radionice ICARUS-a (vanjska strana)

1 **ICARUS** - Međunarodni centar za arhivska istraživanja. Ovaj istraživački centar sa sjedištem u Beču osnovan je s ciljem unapređenja suradnje među arhivima i drugim baštinskim ustanovama putem osiguravanja stručne, organizacijske i financijske podrške projektima i strategijama koji se bave dostupnošću arhivske građe u elektronskom obliku. ICARUS trenutno okuplja 84 člana iz 15 europskih zemalja.

2 **ENArC** – European Network on Archival Cooperation (2007-2013). ENArC projekt jedan je od najvećih kulturnih projekata EU, a cilj mu je podizanje svijesti o značenju i uključivanje arhivske baštine središnje i jugoistočne Europe u suvremene europske mreže pisane kulturne baštine, te jačanje arhivske suradnje diljem Europe. Koordinator projekta je konzorcij ICARUS.

informatizacije arhivske djelatnosti u Bosni i Hercegovini.

U Radionici je učestvovalo 29 arhivskih radnika iz skoro svih arhiva iz Bosne i Hercegovine, te kolege arhivski djelatnici iz Arhiva grada Novog Sada i Istorijskog arhiva Užice.

Projekat Radionice se sastojao iz dva dijela. Prvi dio obuhvatao je izlaganja i prezentacije iskusnih arhivskih stručnjaka iz okruženja o temama koje su usko vezane za procese informatizacije i bez čijeg shvatanja i poznavanja provođenje informatizacije nije moguće – tipa: predstavljanja arhiva u informatičkom okruženju, različitih arhivskih informacijskih sistema i projekata digitalizacije, međunarodnih standarda na kojima su bazirani informacijski sistemi i sl. Drugi dio projekta obuhvata praktičan rad i direktno uključivanje učesnika u rad – konkretno na opisu arhivske građe i
opisima stvaratelja i imatelja arhivske građe – kao ključnim poslovima pri procesima informatizacije arhivske djelatnosti.

Radionica – *Informatizacija arhiva* je trajala dva dana. U okviru prvog dana obrađene su slijedeće teme:

Arhivi u elektroničkom okruženju

- Arhivski informacijski sustavi
- Digitalizacijski projekti u arhivima
- Monasterim.net
- ICARUSNet portal

Međunarodni arhivistički standardi

- ISAD (G), ISAAR (CPF), ISDIAH i ISDF norme
- Uloga EAD i EAC normi za razmjenu podataka o arhivskom gradivu

Radionica iz opisa arhivskoga gradiva

- Praktičan rad na opisu arhivskoga gradiva, stvaratelja i imatelja prema ISAD (G), ISAAR (CPF) i ISDIAH na primjeru ARHiNET i ICARUSNET sustava

Drugog dana Radionice učesnici su se bavili sljedećim temama:

Izgradnja europske arhivske mreže

- ICARUS kao model međuarhivske suradnje
- ENArC projekt
- EPANet projekt

Povezivanje arhiva i stvaratelja gradiva na primjeru ARHiNET sustava

Okrugli stol „Arhivska suradnja – izazovi, mogućnosti, perspektive“

- Pregled obrađenih tema i rasprava
- Inicijative i prijedlozi

Arhiv TK Zbornik

Učesnici Radionice ICARUS-a u Tuzli

Projekat *ICARUS Radionice - Informatizacija arhiva* – održane u Tuzli 30. i 31. maja 2011. godine je prvi projekat ovog tipa organizovan u Bosni i Hercegovini. I pored određenih problema, prije svega tehničke prirode, projekat je zadovoljio u svojim osnovama. Cilj projekta Radionice je bio edukovati odgovarajući kadar koji će prikupiti potrebna znanja i biti nosilac posla i temelj za uspješno provođenje informatizacije arhivske djelatnosti u Bosni i Hercegovini. Ovim projektom taj cilj je samo započet, a nadamo se da će se u skoro vrijeme on i nastaviti. Pored toga ovim je napravljen i jedan korak dalje u nastavku i produbljivanju saradnje na međunarodnom nivou, što arhivskoj djelatnosti zemlje svakako treba da bude podsticaj ka daljem razvoju i usavršavanju.

DEMO TK

Adnan TINJIĆ
Arhiv Tuzlanskog kantona Tuzla

KULTURNO-OBRAZOVNA DJELATNOST ARHIVA TUZLANSKOG KANTONA U 2011. GODINI

Uvodne napomene

Arhiv Tuzlanskog kantona je, od prošlogodišnjeg savjetovanja „*Arhivska praksa 2010*“ pa sve do danas, ustrajao na programu rada koji kao značajna institucija kulture svakako treba da slijedi pri svom djelovanju. Uprkos sve težim materijalnim prilikama i problemima uzrokovanim istim, koji su postali dio svakodnevnice u bavljenju kulturnim radom, Arhiv je i ove godine uspio organizirati te aktivno uzeti učešća u nizu kulturnih i edukacijskih (obrazovnih) aktivnosti. Hronološki ćemo ih navesti, a naglasak će biti stavljen na najrelevantnije za sam Arhiv Tuzlanskog kantona, arhivsku struku Bosne i Hercegovine, te širu kulturnu javnost.

Pregled kulturno – obrazovnih aktivnosti:

Promocija knjiga Mirsada Mustafića

– Arhiv Tuzlanskog kantona pripremio je izložbu pod nazivom „*Holokaust, genocid...*“ koja je 28.10.2010. godine otvorena u izložbenom prostoru Zgodovinskog arhiva Ptuj. Izložba o genocidu u Srebrenici organizirana je u sklopu obilježavanja sjećanja na 11. juli - Evropski dana sjećanja na genocid u Srebrenici, koji je u Evropi ozvaničen usvajanjem „Rezolucije o Srebrenici“ u Evropskom parlamentu 15. januara 2009. godine. Izložba je sastavljena od dokumenata, fotografija i plakata o genocidu nad Bošnjacima u Srebrenici izdvojenih iz fondova i zbirki koji su pohranjeni u Arhivu Tuzlanskog kantona. Autori izložbe su doc. dr. Izet Šabotić i Ešefa Begović iz Arhiva Tuzlanskog kantona.

– Promocija dvije knjige autora profesora Mirsada Mustafića organizovana je u prostorijama JU Arhiv Tuzlanskog kantona, 3. novembra 2010. godine, sa početkom u 18 sati. Riječ je o djelima "*Samrtni zvuci srebrenog grada*" i "*Bilo jednom na Crnom Guberu*". Promociju su pratili brojni posjetioci, među kojima mnogi saradnici Arhiva Tuzlanskog kantona, profesori, kulturni radnici, studenti i učenici.

– Povodom obilježavanja 25. novembra - **Dana državnosti Bosne i Hercegovine** u prostorijama JU Arhiv Tuzlanskog kantona je, 24. novembra 2010. godine, za javnost otvorena izložba „*Grbovi Bosne i Hercegovine kroz historiju*". Istovremeno je održan i historijski čas za učenike Gimnazije "*Meša Selimović*" o ovom historijskom događaju. Čas su održali zaposlenici Arhiva, Nijaz Brbutović i Selma Isić.

– Kao dio obilježavanja dana **Dana arhiva i arhivske službe** u petak, 10. decembra, u Gračanici je održan naučni skup na temu „*Istraživanje lokalne historiografije u Bosni i Hercegovini*" posvećen 15. godišnjici i jubilarnom 30. broju „*Gračaničkog glasnika*". Cilj skupa bio je da se sa teorijsko-metodoloških stajališta povede razgovor o lokalnoj historiografiji u našoj zemlji, kao i o sadašnjem stanju lokalne historiografije i svim pitanjima vezanim za taj aspekt historijske nauke. U radu istog sudjelovali su, kao izlagači, i zaposlenici Arhiva Tuzlanskog kantona, dr.sc. Izet Šabotić, doc. i Esaf Lević, prof.

– „*Naučno i stručno djelo Šabana Hodžića*", utemeljitelja Historijskog Arhiva u Tuzli (danas Arhiva Tuzlanskog kantona) bila je tema okruglog stola održanog 15.12.2010. godine, također u povodu Dana arhiva i arhivske službe u Bosni i Hercegovini.

Okrugli sto "Naučno i stručno djelo Šabana Hodžića"

Za oko dvanaest godina, koliko je Šaban Hodžić radio u ovoj ustanovi, on je prikupljao, arhivirao i sa staroosmanskog, arapskog i turskog jezika prevodio dokumente koji danas čine vrijednu Orijentalnu zbirku u vlasništvu Arhiva. Nekadašnji arhivista ove javne ustanove rođen je u Bokavićima, kod Lukavca. Školovao se u Tuzli i u sarajevskoj Medresi, a studirao u Kairu, na čuvenom Al-Azharu. Radio je kao gimnazijski profesor i zdušno prikupljao

arhivsku građu. Šaban Hodžić nije se prestao baviti istraživanjem ni nakon odlaska u penziju. Umro je 1980. godine. Arhiv Tuzlanskog kantona čuva njegove zbirke i stručne radove objavljivane u glasilima tog vremena.

U radu okruglog stola učešće su uzeli slijedeći izlagači: dr. sc. Izet Šabotić, docent, mr. Kemal Bašić, Ševko Sulejmanović, dr. Sead Selimović, mr. Midhat Spahić, dr. Azem Kožar, Nermana Hodžić i Omer Zulić. Isti je izuzetno dobro medijski propraćen, a sa učesnicima okruglog stola realizovana je i TV emisija „*Hod vijekova*".

U Međunarodnoj galeriji portreta Tuzla, dana 20.12.2010. godine, otvorena je izložba posvećena devedesetogodišnjici Husinske bune, čiji su autori bili i zaposlenici Arhiva Tuzlanskog kantona. Izražavajući zadovoljstvo zbog izložbe, koja je bez obzira na teškoće organizovana, prisutnima su se obratili Vesna Isabegović, direktorica Muzeja istočne Bosne Tuzla i dr. Izet Šabotić, direktor Arhiva Tuzlanskog kantona.

Okrugli sto Devedeset godina Husinske bune

Autori izložbe: Nataša Perić, Saneta Adrović, Hatidža Fetahagić i Esaf Lević, pripremili su niz zanimljivih fotografija, tekstova, novinskih članaka i dokumenata koji govore o položaju radnika na području tuzlanskog rudarskog bazena, kao i izbijanju štrajka rudara i Husinske bune 1920. godine. Izložbu je otvorio načelnik Općine Tuzla Jasmin Imamović.

Obilježavanje 90 godina Husinske bune u Tuzli trajalo je tri dana. Drugi dan, uz izložbu posvećenoj Husinskoj buni, održan je i okrugli sto sa temom „***Devedeset godina Husinske bune*"**, na kojem je referat iznio i direktor Arhiva, doc.dr. Izet Šabotić, na temu "*Historijski izvori o Husinskoj buni u Arhivu Tuzlanskog kantona*. "

– U organizaciji BKZ „*Preporod*", 23.12.2010. godine u Narodnom pozorištu Tuzla održana je tribina „*Žene žrtve rata*", u kojoj su aktivno učestvovali dr.sc. Izet Šabotić i Omer Zulić. U sklopu ovog sadržaja priređena je i izložba „*Srebrenica – da se ne zaboravi*", čiji su autori zaposlenici Arhiva Tuzlanskog kantona.

– U zgradi Arhiva Tuzlanskog kantona 28.12. 2010. godine u 18,00 sati otvorena je izložba u organizaciji likovnog udruženja „*Franjo Leder*" Tuzla. Udruženje na

ovaj način želi još jednom podsjetiti grad na ime Franje Ledera i upoznati grad sa radom udruženja.

Postavka, pod nazivom *ART RECIKLAŽA OPAŽAJA*, je struktuirana kao izbor radova iz slikarskog opusa članova Amaterskog udruženja „*Franjo Leder*“, a predstavlja ulje na čadrbezu, akvarel na svili i slikanje peglom (enkaustik tehnika) Smiljane Bubreško, Amre Delalić, Vesne Jugović, Snežane Kovačević, Zorana Kovačevića, Tanje Paki, Enise Pilavdžić i Hasibe Šahmanović.

Izložba ART RECIKLAŽA OPAŽAJA

– Petnaestog februara 2011. godine u prostorijama JU Arhiva Tuzlanskog kantona otvorena je izložba fotografija pod nazivom „*Nuraga Softić – put umjetnika*“. Razlog postavljanja iste je bilo obilježavanje Softićevog jubileja - 60-godišnjeg uspješnoga bavljenja fotografijom. Posjetioci su imali priliku vidjeti jedan dio autorova umjetničkog stvaralaštva i jedne velike ljubavi koju je on godinama gajio prema ovoj vrsti umjetničkoga izraza.

Sa izložbe fotografija Nurage Softić

Nuraga Softić je iskreni prijatelj i saradnik Arhiva Tuzlanskog kantona, koji je želio da dio sjećanja iz svoje bogate sehare pokloni brojnim ljubiteljima fotografije.

Punih šest decenija, Nuraga Softić stvara, fotografiše i fotografijom bilježi važne detalje naše prošlosti. Svoje fotografije izlaže na brojnim izložbama u zemlji i inozemstvu. Učestvovao je na oko tri stotine zajedničkih izložbi, na kojima je osvojio preko četrdeset vrijednih nagrada i preko pedeset pohvala. Pored zajedničkih, priredio je i trideset samostalnih izložbi. Za izvanredna dostignuća u oblasti fotografije, Međunarodna federacija za fotografsku umjetnost, dodijelila mu je 1975. godine, na Svjetskom

kongresu u Padovi, vrijedno međunarodno priznanje AFIAP. Foto savez Bosne i Hercegovine ga 1967. godine, proglašava za počasnog člana, a 1995. godine Ratno predsjedništvo Foto saveza Bosne i Hercegovine dodjeljuje Nuragi Softiću zvanje Majstor fotografije.

U ime domaćina prisutnima se obratio doc. dr. Izet Šabotić, direktor Arhiva Tuzlanskog kantona. Uslijedilo je obraćanje autora izložbe, gospodina Nurage Softića, dok je o samoj postavci izložbe govorio predsjednik Društva arhivskih zaposlenika Tuzlanskog kantona, prof. Omer Zulić. Gospodin Robert Andrejaš, predsjednik Udruženja fotografa „*Foto klub Tuzla*“, izložbu je proglasio otvorenom. Izložba je otvorena u prisustvu značajnog broja ljubitelja fotografije, a istu je u narednim danima posjetilo više stotina posjetilaca. Izložbu prati i prigodan katalog urađen u izdanju Arhiva Tuzlanskog kantona.

– U povodu obilježavanja **Dana nezavisnosti Bosne i Hercegovine** 2011. godine (1. mart) u Arhivu Tuzlanskog Kantona održan je prigodan historijski čas kome su prisustvovali, i u istom uzeli učešća sa svojim izlaganjima, učenici četvrtog razreda Gimnazije „*Ismet Mujezinović*“ iz Tuzle. Na ovaj način podsjetili smo se i obilježili ovaj važan datum u historiji Bosne i Hercegovine. Pored učenika gimnazije, historijskom času prisustvovali su brojne kolege i prijatelji Arhiva Tuzlanskog kantona.

– U Radencima (Republika Slovenija) je od 6.4 - 8.4.2011. godine održano tradicionalno stručno savjetovanje pod nazivom “*Tehnični in vsebinski problemi klasičnega in elektronskega arhiviranja*”, na kojem su aktivno učestvovali (sa izlaganjem) predstavnici Arhiva Tuzlanskog kantona: doc. dr. Izet Šabotić (sa izlaganjem na temu „*Savremeno informacijsko okruženje i dostupnost arhivskim informacijama*“), Selma Isić („*Arhivska djelatnost u Bosni i Hercegovini i savremene informacijske tehnologije*“) i Omer Zulić („*Uloga arhiva u zaštiti građe privatiziranih registratura*“).

Sa savjetovanja u Radencima

– *Prvi kongres Kulturnog foruma Bosne i Hercegovine* održan je 23. aprila u Sarajevu i okupio je predstavnike kulturnih institucija iz Bosne i Hercegovine, Direkcije za evropske integracije, Direkcije za ekonomsko planiranje, te Agencije

za statistiku Bosne i Hercegovine. Na Forumu su učestvovali i zaposlenici Arhiva Tuzlanskog kantona dr. sc. Izet Šabotić, direktor, te arhivisti Omer Zulić i Esaf Lević.

Učesnici Kongresa Kulturnog foruma BiH

Na Kongresu su razmotrena pitanja evropskih integracija i obavljena rasprava o prijedlogu Akcionog plana za provedbu Strategije kulturne politike koju su izradili Ministarstvo civilnih poslova Bosne i Hercegovine, Ministarstvo prosvjete i kulture Republike Srpske i Federalno Ministarstvo kulture i sporta, razvijene u okviru projekta MGDF/UNDP, UNICEF-a i UNESCO-a.

Učesnici Kongresa iz svih dijelova Bosne i Hercegovine naglasili su važnost ostvarivanja Strategije kulturne politike i potpune promjene načina finansiranja kulture u Bosni i Hercegovini, značaj izgradnje nove kulturne infrastrukture i obrazovanja i iznijeli zahtjev da se na svim nivoima vlasti uspostave odgovarajući uslovi za jačanje uloge kulture u razvoju društva. Kongres Kulturnog foruma proglasio je 23. april danom kulture i umjetnosti u Bosni i Hercegovini i pozvao sve institucije i umjetnike da učestvuju u njegovom obilježavanju.

– Dana 5.5.2011. godine u prostorijama Muzeja Hercegovine u Mostaru održana *je Skupština Arhivističkog udruženja Federacije Bosne i Hercegovine*. Domaćin Skupštine je bio Arhiv Hercegovačko-neretvanskog kantona. Na Skupštini su podnijeti Izvještaji o radu Udruženja i usvojeni su dokumenti važni za rad Udruženja u narednom periodu. Istog dana održana je i *Skupština Arhivističkog udruženja Bosne i Hercegovine*, sa sličnim programom rada. U obje su učešće uzeli i predstavnici Arhiva Tuzlanskog kantona.

– U subotu, 21.5.2011. godine sa početkom u 17:00 sati, kao dio programa *Drugog međunarodnog sajma knjige* u Tuzli (u Merkator centru Tuzla), održana je promocija izdanja Arhiva Tuzlanskog kantona kao i udruženja arhivskih radnika. Promovirani su časopisi „*Arhivska praksa*“ (zadnji broj, br 13.) i „*Glasnik arhiva i Društva arhivskih radnika“*. O istima su govorili Izet Šabotić, direktor Arhiva Tuzlanskog kantona i glavni urednik časopisa „*Arhivska praksa*“, te Omer Zulić i Hatidža Fetahagić. Detaljan prikaz „*Glasnika arhiva i Društva arhivskih radnika*“ dala je kolegica Selma Isić, sekretar redakcije ovog renomiranog časopisa.

– U prostorijama Arhiva Tuzlanskog kantona u utorak, 24.5.2011., otvorena je izložba dokumenata i fotografija „*Kapija 25.5.1995*.“, koja je nastala saradnjom Arhiva Tuzlanskog kantona, Društva arhivskih zaposlenika Tuzlanskog kantona i Komisije civilnih žrtava rata 1992. -1995. Općine Tuzla. Prikazana je na 17 panoa (u planu je proširenje na do 30 panoa), a za izradu izložbe korišteno je 29 dokumenata, 54 fotografije i 5 novinskih članaka.

Prisutnima su se u ime Arhiva obratili autori izložbe Esaf Lević i Hatidža Fetahagić, te direktor Arhiva Tuzlanskog kantona dr. sc. Izet Šabotić, dok je u ime Komisije civilnih žrtava rata 1992.-1995. Općine Tuzla govorio predsjednik iste, Hilmo Bučuk. Izložba je predstavljala dio nastojanja Arhiva Tuzlanskog kantona i njegovih zaposlenika da obilježe 25. maj 1995. godine, kada je granatom ispaljenom sa Ozrena u 20:55 sati ubijeno 71, a ranjeno 173 građanina Tuzle. Prosječna starost nastradalih je 23 godine. Novak Đukić, nekadašnji komadant Taktičke grupe Ozren Vojske RS, u junu 2009. godine osuđen je na 25 godina zatvora jer je 25.5.1995. naredio granatiranje civila u Tuzli.

– *Četvrta godišnja skupština Asocijacije BAM* (Asocijacija informacijskih stručnjaka - bibliotekara, arhivista i muzeologa) održana je 27. maja 2011. godine u 10:30 sati u Narodnoj biblioteci Mostar (ul. Maršala Tita 182, Mostar). Budući da je Arhiv Tuzlanskog kantona član ove Asocijacije, na istoj su učešća uzeli i njegovi predstavnici.

Sa Radionice ICARUSA u Tuzli

– U periodu od 30. do 31. maja 2011. godine u Tuzli je održana radionica pod nazivom „*Informatizacija arhiva*“.

Organizatori radionice bili su JU Arhiv Tuzlanskog kantona, ICARUS (Međunarodni centar za arhivsko istraživanje iz Beča) i Hrvatski državni arhiv. Arhivistička udruženja, koja su djelovala kao suorganizatori ICARUS radionice, su Arhivističko udruženje Bosne i Hercegovine, Arhivističko udruženje u Federaciji Bosne i Hercegovine, te Društvo arhivskih zaposlenika Tuzlanskog kantona.

Na radionici je učestvovalo preko dvadeset arhivista iz zemlje i inozemstva, a predavači su bili stručnjaci - arhivisti i informatičari - iz Hrvatske koji su predstavili rad hrvatskog arhivskog portala - ARHiNET-a, te nekoliko ICARUS portala (*Monasterium.net, APEnet* i dr.).

Uz izvrsne predavače, te zavidan broj učesnika, jedina mana bili su nažalost tehnički problemi koji su se znali pojaviti pri praktičnom radu, ali korist od radionice je i uprkos tome neupitna. Nadamo se i daljim sličnim projektima i još kvalitetnijoj saradnji sa kolegama iz Hrvatskog državnog arhiva, ICARUS-a, te drugih arhiva i registratura Bosne i Hercegovine.

Obilježavanje Dana arhiva (Otvorena vrata arhiva)

– U petak, 10.6.2011. godine sa početkom u 11 sati u Arhivu Tuzlanskog kantona obilježen je **Međunarodni dan arhiva** (9. juni). Između ostalog, gostima je predstavljen rad Arhiva Tuzlanskog kantona, izdanja, publikacije, urađene izložbe i slično. O navedenom su prisutnima kratko izlaganje dali zaposlenici Arhiva Tuzlanskog kantona: Omer Zulić, Selma Isić i Ešefa Begović. U holu su izloženi predmeti koji se svakodnevno koriste u Arhivu, kao i dio izdanja i arhivske građe, a prikazan je i prigodan film o radu Arhiva TK (urađen povodom 50 godina rada ustanove).

– Državni arhiv u Osijeku obilježio je Međunarodni dan arhiva izložbom „*Matičarstvo i osobni podaci*“, predstavljajući posjetiteljima bogatu zbirku svojih matičnih knjiga od 1686. do 1945. godine. Tom prilikom je organizirana i međunarodna tribina na kojoj su arhivisti iz Mađarske, Bosne i Hercegovine, uključujući i predstavnike Arhiva Tuzlanskog kantona, te Hrvatske, razmijenili iskustva na istu temu.

– U Centru za kulturu u Mostaru 7. jula je, povodom obilježavanja 16. godišnjice genocida u Srebrenici, u organizaciji Arhiva Tuzlanskog kantona, Udruženja građana „*Žene Srebrenice*“ i Muzeja Hercegovine Mostar, otvorena izložba pod nazivom „*Srebrenica – da se ne zaboravi*“. Otvaranju izložbe su prisustvovali i njeni autori: dr.sc. Izet Šabotić i Ešefa Begović, te Omer Zulić. Direktor Arhiva TK, Izet Šabotić, istakao je kako slike koje su nastale u proteklom periodu mogu biti opomena da se zlo kakvo je počinjeno u i oko Srebrenice nikada ne ponovi. Izložba je postavljena na sedam dana.

Na isti vremenski period postavljena je (8. jula) izložba u Srebreniku, također kao dio obilježavanja genocida u Srebrenici. Uz Arhiv Tuzlanskog kantona, organizator iste je BZK „*Preporod*“ Srebrenik. Izložba je propraćena okruglim stolom, te promocijom knjige „*Putevi spasa*“ autora Fadila Duranovića iz Srebrenika.

Izložba „Srebrenica – da se ne zaboravi“, Muzej Hercegovine Mostar

* * *

– Česti gosti Arhiva Tuzlanskog kantona su *učenici brojnih škola*, od prva četiri razreda osnovnih pa do srednjoškolskih maturanata. Studenti, posebno Odsjeka za historiju Filozofskog fakulteta Univerziteta u Tuzli, svakodnevni su korisnici usluga biblioteke Arhiva Tuzlanskog kantona.

Prilikom posjeta učenici se upoznaju sa radom i značajem Arhiva, posjete čitaonicu, biblioteku, arhivske depoe i pogledaju primjerke arhivske građe. Arhiv Tuzlanskog kantona i na ovaj način ostvaruje saradnju sa školama i djeluje u obrazovnoj sferi, nastojeći mladim ljudima usaditi svijest i poštovanje spram pisanog kulturnog blaga koje ova i njoj slične ustanove čuvaju.

U toku 2011. godine Arhiv je zabilježio niz organizovanih posjeta od strane učenika više škola iz Tuzle i okruženja:

Učenici Gimnazije u čitaonici Arhiva

– Posjeta učenika osnovne škole (OŠ) „*Jala*“, 6. i 7.10.2010. godine.
– Posjeta učenika Gimnazije „*Meša Selimović*“ Tuzla, 19.10.2010. godine.
– Posjeta učenika dvije osnovne škole, OŠ „*Vuk Karadžić*“ Bijeljina i OŠ „*Centar*“ Tuzla, 15.4.2011. godine.
– Posjeta učenika 4. razreda osnovne škole Katoličkog školskog centra „*Sv. Franjo*“ Tuzla, 29.4.2011. godine.

– Posjeta učenika *Građevinske škole* Tuzla 24.5.2011. godine.
– Posjeta učenika osnovne škole Katoličkog školskog centra „*Sv. Franjo*“ Tuzla, 25.5.2011. godine.
– Posjeta učenika *Srednje muzičke škole Tuzl*a, 2.6.2011. godine.
– Posjeta učenika OŠ „*Bukinje*“ Tuzla (3. i 4. razred), 10.6.2011. godine.

Posjeta učenika OŠ „Jala“ Arhivu TK

Iz gore navedenog vidimo da je, uprkos već spomenutim materijalnim ograničenjima, kolektiv Arhiva Tuzlanskog kantona uspio održati visok nivo kvaliteta kulturno-obrazovnog djelovanja institucije. Zaposlenici Arhiva će sa svoje strane učiniti sve da i ubuduće stručno i profesionalno pristupe zadacima ovog tipa i rad ustanove podignu na najviši mogući nivo, što je svakako stručno – naučni, kulturni, ali također i općedruštveni interes.

ARHIV TK

Kabas doo Sarajevo
Šeherćehajina čikma br.3
71 000 Sarajevo
Tel.: +387 33 447 812
Fax: +387 33 441 474

KABAS
ideje i rješenja

Ekonom i fiksne arhivske police
Vatrootporni ormari
Arhivske kutije
Oprema za muzeje i biblioteke
Oprema za restauraciju i konzervaciju arhivske građe
Oprema za digitalizaciju & mikrofilmiranje dokumenata

Pružamo i usluge:
Savjetovanja
Digitalizacije dokumentacije
Mikrofilmiranja dokumentacije
OCR/ICR obrada digitaliziranih dokumenata
Dizajniranje i implementaciju programskih rješenja
za arhiviranje, pretraživanje i distribuciju dokumentacije

KOMPLETNA USLUGA NA PODRUČJU ARHIVIRANJA

OPREMA
- KODAK, FUJITSU dokument skeneri
- COLORTRAC skeneri za tehničku dokumentaciju
- ZEUTSCHEL skeneri za arhivsku građu
- OPREMA ZA MIKROFILMOVANJE
- Ostala oprema za arhiviranje

SOFTWARE
- SOFTWARE dokument menadžment sistem
- EASY SOFTWARE elektronska arhiva
- ABBYY produkti za klasifikaciju i prepoznavanje teksta

SERVIS i KONZALTING

Distributeri i serviseri za područje Bosne i Hercegovine za:

Kodak FUJITSU Colortrac Our Business is Your Image KOFAX

Ekskluzivni distributeri i serviseri za područje Bosne i Hercegovine za:

ZEUTSCHEL ABBYY EASY SOFTWARE SOFTWARE FOR DOCUMENTS

itineris

Itineris d.o.o. Tuzla je firma prepoznatljiva po informatičkim uslugama i rješenjima dizajniranim za lokalnu upravu. Danas, naša programska rješenja koristi više od 80 jedinica lokalne uprave u Bosni i Hercegovini.

Pored razvoja programskih rješenja našim klijentima nudimo cijeli spektar usluga koje obezbjeđuju siguran i efikasan informacioni sistem. Od planiranja i implementacije računarskih mreža, instalacije i održavanja serverskih operativnih sistema, prodaje Microsoft licenciranih programa i NOD32 antivirusnih sistema i savjetovanja vezano za licenciranje, pa do održavanja informacionih sistema i obuke korisnika.

Docunova 2.0

Docunova 2.0 je vrhunsko programsko rješenje namijenjeno praćenju procesa rješavanja, pohranjivanja i arhiviranja predmeta u skladu sa važećim zakonskim propisima iz oblasti kancelarijskog poslovanja i arhivske građe.

Docunova 2.0 transformiše radni proces sa papira u jednostavni digitalni proces u kojem je informacija potencijalno dostupna u svakom trenutku i na svakom mjestu.

Prednosti ovog softverskog rješenja su:

- usmjerava radne procese
- olakšava analizu rada
- podiže efikasnost rada
- minimizira greške
- poboljšava komunikaciju između korisnika sistema
- automatizuje posao koristeći šablone i skenere
- brzo i jednostavno pretraživanje aktuelnih predmeta i arhive
- efikasan sistem izvještavanja
- uvodi standarde

Itineris d.o.o. za razvoj poslovnih informatičkih rješenja, srodne usluge i konsalting
Pozorišna bb, 75000 Tuzla-Tel/Fax:+387 35 364 270; 364 271; 364 240; 364 241

Imel SOFTWARE

DMS Document Management System

ImelDMS predstavlja pouzdano rješenje za upravljanje pisanim i elektronskim dokumentima preduzeća, javnih i drugih institucija. Sistem objedinjuje zahtjeve korisnika, u skladu sa organizacionom šemom, potrebama i mogućnostima, sa naprednim tehnološkim rješenjima.

ImelDMS podržava zakonsku regulativu, sigurnosti informacija i međunarodne standarde.

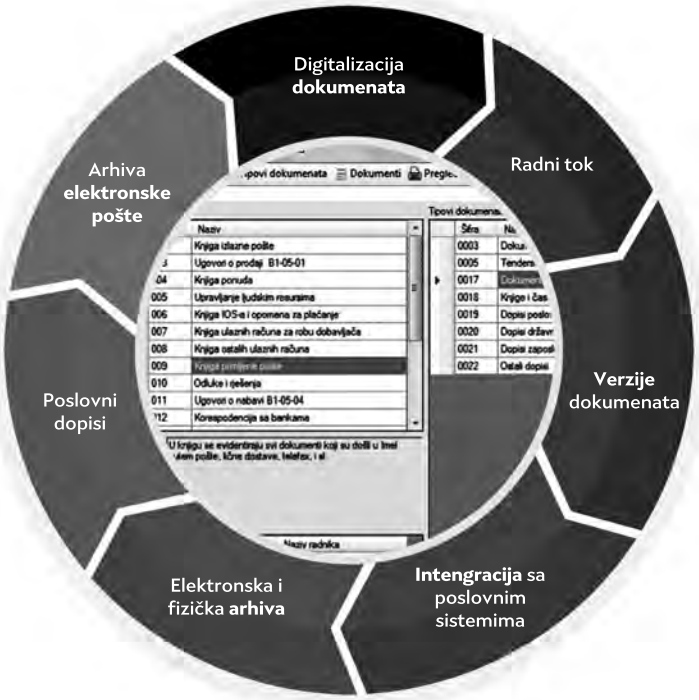

Uvođenje sistema za upravljanje dokumentima je obiman i složen posao i predstavlja značajne promjene ponašanja u organizaciji. Naši konsultanti Vam mogu pomoći u procesu analize stanja, reinžinjeringa procesa, izrade mogućih rješenja, kao i implementacije, prilagođavanja specifičnim zahtjevima, do obuke i tehničke podrške.

Skendera Kulenovića bb
75300 **Lukavac**

info@imel,ba
prodaja@imel.ba
software@imel.ba

Telefon: +387 35 550 100
Fax: +387 35 553 503
Prodaja: +387 35 553 504

Konsalting: +387 61 070 016
Software: +387 61 070 017
Servis: +387 61 070 018

Sve **dodatne informacije** na
http://www.**imel.ba**

scopeArchiv™ a cost-effective solution for all archives, whatever their size.

scopeArchiv manages images, audio, video as well as analog and digital texts in a single database. It supports an archive's entire business process, from transferring accessions through description to searching and ordering via the Internet. **www.scope.ch**

PROCOM
Information Technologies

Preduzeće **Procom** d.o.o. Gračanica je preduzeće koje postoji od 1996. godine sa primarnom djelatnošću u području informatičkog inženjeringa (projektovanja informacionih i multimedijalnih sistema), uvoza I proizvodnje informatičke opreme, proizvodnje softvera, računarskih komunikacija i edukacije. Od svog nastanka firma se profilirala u smjeru uvođenja novih informacionih tehnologija u državnim i visokoškolskim ustanovama, te malim i srednjim preduzećima.

Firma **Procom** d.o.o. se profilirala kao SISTEM INTEGRATOR u oblasti informacionih tehnologija i uvođenju inofrmacionih sistema. Osnovni pravci djelovanja firme su:

- Projektovanje informacionih sistema
- Isporuka računarske i komunikacione opreme
- Edukacija
- Isporuka i implementacija softverskih rješenja
- Podrška i konsalting
- Odražavanje računarske opreme

Ahmet paše Budimlije
75320 Gračanica
Bosna i Hercegovina
Tel.:+387 35 700 250
Fax.:+387 35 700 251
info@procom.ba
www.procom.ba

Gama System **Napredni dokumentni i arhivski sistemi**
Pot za Brdom 100 | Ljubljana|info@gama-system.si | gama-system.eu|+38612002280

Gama System® SimpleScan

Mijenjamo način skeniranja dokumenata

Pogodan za skeniranje osjetljivih dokumenata i nestandardnih formata.

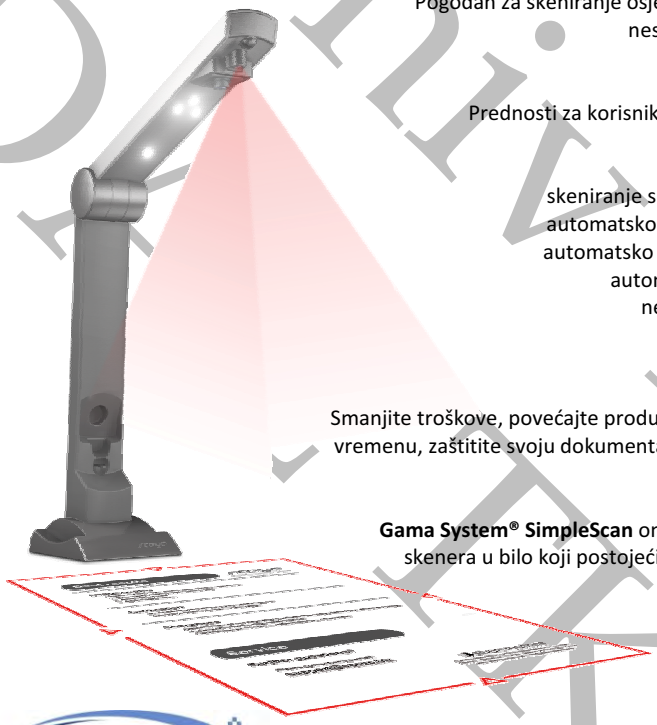

Prednosti za korisnika:

mobilnost
skeniranje spojenih dokumenata
automatsko udruživanje stranica
automatsko odsijecanje i rotacija
automatsko slanje u arhiv
ne zahtijeva napajanje
bez održavanja

Smanjite troškove, povećajte produktivnost, uštedite na vremenu, zaštitite svoju dokumentaciju, pojednostavite poslove arhivara

Gama System® SimpleScan omogućava integraciju skenera u bilo koji postojeći informacioni sistem

Univel d.o.o., Tina Ujevića 42, Brčko
tel: +387 49 360 221, e-mail: leila@univel.hr

Digitalni arhiv

ARHIV TUZLANSKOG KANTONA
F. Ledera br. 1, 75000 Tuzla, Bosna i Hercegovina
Tel. (035) 252-620, 258-252
Fax (035) 252-620
132-100-02560000-80 kod NLB Tuzlanske banke dd Tuzla
Budžetska organizacija 2405003
Vrsta prihoda 722631
e-mail: arhiv.tk@bih.net.ba

U IZDANJU ARHIVA ŠTAMPANE SU SLIJEDEĆE PUBLIKACIJE:

1. **Generalni štrajk rudara i Husinska buna 1920., (Grupa autora), Tuzla 1981. (i 1984.), str. 410.**
2. **Dobrovoljno vatrogasno društvo Tuzla, (Grupa autora), Tuzla 1983., str. 150.**
3. **Vodič Arhiva Tuzla, (Grupa autora), Tuzla 1989., str. 156.**
4. **Regionalni istorijski arhiv Tuzla 1954.-1994., (mr. Azem Kožar), Tuzla 1995., str. 108.**
5. **Arhivistika u teoriji i praksi, knj. 1, (mr. Azem Kožar), Tuzla 1995., str. 220.**
6. **Tuzla u osmansko doba, (Džemal Ćilimković), Tuzla 1996., str. 178.**
7. **Izvori za historiju srednjovjekovne bosanske države, (mr. Salih Jalimam), Tuzla 1997., str. 144.**
8. **Narodna uzdanica u društvenome i kulturnome životu Muslimana Bosne i Hercegovine, (dr. Ismail Hadžiahmetović), Tuzla 1998., str. 120.**
9. **Pomoćne historijske nauke, (dr. sc. Azem Kožar, dr. sc. Ivan Balta), Tuzla 2003., str. 262.**
10. **Pomoćne historijske znanosti i arhivistika, (dr. sc. Azem Kožar, dr. sc. Ivan Balta), Tuzla 2004., str. 253.**
11. **Arhivistika u teoriji i praksi, knj. 2, (dr. sc. Azem Kožar), Tuzla 2005., str. 310.**
12. **Tuzlanske historijske minijature, (mr. sc. Šefkija Mutevelić), Tuzla 2005., str. 245.**
13. **"Mogu li se još spasiti? Konzervacija i restauracija pisanog blaga", (Grupa autora), Sarajevo 2006., str. 140.**
14. **Pedeset godina Arhiva u Tuzli (1954.-2004.), Tuzla 2005., str. 291.**
15. **Časopis "Arhivska praksa", br. 1, Tuzla 1998., str. 168.**
16. **Časopis "Arhivska praksa", br. 2, Tuzla 1999., str. 166.**
17. **Časopis "Arhivska praksa", br. 3, Tuzla 2000., str. 215.**
18. **Časopis "Arhivska praksa", br. 4, Tuzla 2001., str. 205.**

Arhiv Tuzlanskog kantona

19. **Časopis "Arhivska praksa", br. 5, Tuzla 2002., str. 251.**
20. **Časopis "Arhivska praksa", br. 6, Tuzla 2003., str. 285.**
21. **Časopis "Arhivska praksa", br. 7, Tuzla 2004., str. 287.**
22. **Časopis "Arhivska praksa", br. 8, Tuzla 2005., str. 490.**
23. **Časopis "Arhivska praksa", br. 9, Tuzla 2006., str. 432.**
24. **Časopis "Arhivska praksa", br. 10, Tuzla 2007., str. 504.**
25. **Časopis "Arhivska praksa", br. 11, Tuzla 2008., str. 473.**
26. **Časopis "Arhivska praksa", br. 12, Tuzla 2009., str. 534.**
27. **Časopis „Arhivska praksa" br. 13, Tuzla 2010, str. 509.**
28. **Časopis „Arhivska praksa" br. 14, Tuzla 2011, str. 571.**
29. **Deset godina časopisa "Arhivska praksa": 1998.-2007., (mr. sc. Izet Šabotić), Tuzla 2007., str. 74.**
30. **Oblasni narodni odbor Tuzla (OBNOT), 1949-1952.: sumarno-analitički inventar, (Nermana Hodžić), Tuzla 2006, str. 197.**
31. **Tuzlanski, bijeljinski i srebrenički sidžil: (1641.-1833.), (doc. dr. Tufan Gündüz), Tuzla 2008., str. 158.**
32. **Popis Bijeljinskog kadiluka, mulkovna dobra, (mr. Kemal Nurkić), Tuzla 2009., str. 543.**
33. **Salih Safvet Bašić – Jedan osmanski intelektualac u Bosni i Hercegovini, (Dr. Genç Osman Geçer), Tuzla 2009., str. 232.**
34. **Arhivistika u teoriji i praksi, knjiga treća, (Dr. Azem Kožar), Tuzla 2011. str. 270.**
35. **Tapu zabit defter Gradačac - Defter nekretnina Gradačac iz 1875./1292. godine, (Mr. Kemal Nurkić, dr. Izet Šabotić), Gradačac 2011., str. 132.**
36. **Tuzla: sjećanja na bisere stare gradske jezgre, (Suad i Nihad Buljugić), Tuzla 2010., str. 254.**
37. **Nemiri mira, (Zlatko Dukić), Tuzla 2010., str.351.**
38. **Materijali sa savjetovanja sa imaocima arhivske građe i registraturskog materijala (1985.-1994.) posvećeni određenim pitanjima zaštite arhivske građe u nastajanju (sređivanje građe, uređenje arhivskog poslovanja, normativna akta, zakonski propisi i sl.).**

* * * * *

- Arhiv radi od 7,30 – 16,00 sati svakim radnim danom;
- Biblioteka Arhiva radi svakim danom od 9,00 – 14,00 sati;
- Arhiv vrši otkup svih vrsta arhivalija (dokumenata i vrijednih knjiga);
- Prijem stranaka i zahtjeva u vezi sa izdavanjem isprava o dokazima iz pohranjene arhivske građe vrši se svakim danom od 09,00 – 14,00 sati;
- Prijem stranaka u vezi sa arhivskim poslovanjem imalaca arhivske građe i registraturnog materijala vrši se petkom od 8,00 – 14,00 sati, a ostalim danima po prethodnom dogovoru.

UPUTE SARADNICIMA

Arhivska praksa objavljuje radove sa širokog područja arhivske teorije i prakse, historije i pomoćnih historijskih i informacijskih nauka, kao i prikaze i ocjene stručnih publikacija i časopisa, te izvještaje sa stručnih skupova iz zemlje i inostranstva.

Radovi (članci) ne mogu prelaziti obim od 16 stranica i 5 ilustracija, a prikazi i ocjene (kao i drugi prilozi) 3 do 6 stranica.

Struktura članaka mora biti sljedeća: ime i prezime sa adresom autora ili ustanove u kojoj je zaposlen, naslov rada, abstrakt na jeziku članka (oko 400 znakova) sa ključnim riječima (5-10) koji se donose između naslova i teksta članka, tekst samog članka, te na kraju opširniji sažetak (zaključak, rezime) na njemačkom, engleskom ili francuskom jeziku obima do 2000 znakova sa prijevodom naslova i članka i ključnih riječi.

Sve vrste priloga moraju biti napisane na računaru u nekoj od verzija MS WORD programa od 6.0 i novijima, te snimljeni na formatu MS WORD dokumenta. Posebne znakove u tekstu treba priložiti odvojeno. Poželjna je veličina slova od 12 tačaka (jednostruki prored) za tekst, odnosno od 10 tačaka za bilješke (fusnote) koje se donose ispod teksta. Naslov priloga piše se velikim slovima (bold), podnaslovi malim slovima (bold), a sažeci, originalni termini i nazivi na stranom jeziku kurzivom (italic). Fotografije, skice i druge ilustracije treba da budu jasne i oštre u crno-bijeloj tehnici. Svi prilozi se dostavljaju na disketi, CD-u ili elektronskom poštom, a uz to jedan primjerak teksta na papiru formata A-4. Rukopisi podliježu recenziji.

Časopis izlazi godišnje. Rukopisi koji pristignu do 1.7. objavljuju se u broju za tekuću godinu. Rukopisi se ne vraćaju.

Adresa Redakcije:
Franje Ledera 1
(za časopis „Arhivska praksa“)
75000 Tuzla
E-mail: arhiv.tk@bih.net.ba
Telefon/fax: + 387 (35) 252 620

Redakcija

ARHIV TK